T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE CUMHURİYET FİKRİ, OLUŞUMU GELİŞİMİ (1920-1924)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Mustafa MÜJDECİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. E. Semih YALÇIN

Ankara- 2008

ONAY

Mustafa MÜJDECİ tarafından hazırlanan “Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Cumhuriyet Fikri, Oluşumu, Gelişimi (1920-1924)” başlıklı bu çalışma 27.11.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

…….

Prof.Dr. E. Semih YALÇIN (Başkan)

…….

Prof.Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

…….

Prof.Dr. Necdet HAYTA

…….

Prof.Dr. Mustafa YILMAZ

…….

Doç.Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

ÖN SÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tarihi kendisinden önceki Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nin tarihinden bağımsız düşünülemeyeceği gibi Türkiye'de cumhuriyet fikrinin gelişim süreci de Osmanlı'nın son dönemindeki fikir akımlarından müstakil düşünülemez. Türkiye Cumhuriyeti'nin fikrî ve felsefî temellerinin anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemiyle birlikte hızlanan yenileşme düşüncesi ve Batılılaşma sürecinin iyi incelenmesi gerekmektedir.

Türk modernleşme tarihinin önemli dönüşümlerinin yaşandığı 19. yüzyılda gerçekleşen kurumsal değişim ve dönemin fikir adamlarının görüş ve düşünceleri, Cumhuriyet fikrinin bir anlamda zeminini oluşturmuştur. Cumhuriyetin mimarı ve Türk İnkılâbı'nın lideri Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı Devleti'nin bu son döneminin bütün sosyal ve siyasî değişimlerinin neticelerini bizzat tecrübe etmiştir. Yetiştiği ortam ve dönem itibariyle çağın yükselen değerlerini en ince ayrıntısına kadar görme imkânı bulan Atatürk, böylece dönemin "konsantre tecrübeleri"ni kısa bir zaman dilimi içerisinde yaşamıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde gördüğü, yaşadığı ve etkilendiği hadise ve fikirler, gelecekte kuracağı devletin şekillenmesinde etkili olan faktörler arasında sayılabilir. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın 1919'da Ankara'ya gelişinden iki hafta sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesini kurdurması, basının Meşrutiyet dönemindeki etkinliğini kendisinin iyi idrak ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Millî Mücadele döneminin en önemli gazetelerinden biri olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, kurulduğu günden itibaren Ankara'daki millî hareketin sözcüsü olmuştur. Millî Mücadele'yi yürüten ve Türk İnkılâbı'nı gerçekleştiren kadro ile birlikte çalışan Hâkimiyet-i Milliye, millî hareketin icraatlarını ve dönemin fikrî gelişim sürecini yakından inceleme ve değerlendirme imkânı bulmuştur.

Bu çalışmada Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bakış açısıyla Türk modernleşme tarihinin en önemli dönüşümünün yaşandığı 1920-1924 yılları

arası dönemde Cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişimi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede konu, gazetenin ilk çıkışından (10 Ocak 1920) Halifeliğin kaldırılmasına kadar geçen süre içerisinde olaylar, kurumlar, faaliyetler, tartışmalar, değerlendirmeler ve görüşler zaviyesinden incelenmiştir.

Çalışma, giriş, dört bölüm ve gazeteden örneklerin yer aldığı eklerden müteşekkildir. Giriş bölümünde hâkimiyet kavramı, millî hâkimiyet ilkesinin gelişimi, cumhuriyet kavramı ve cumhuriyet fikrinin gelişim süreci ele alınmıştır. Birinci bölümde Türk tarihinde millî hâkimiyet düşüncesinin gelişim seyri incelenmiştir. İkinci bölümde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi değerlendirilmiş ve Millî Mücadele döneminde (1920-1922) millî hâkimiyet anlayışının bu gazetedeki yansımaları incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türk İstiklal Harbi sonrası İkinci Dönem TBMM'nin açılışına kadar geçen süre içinde cumhuriyet düşüncesinin tekâmülü değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise 1923-1924 arası dönemde Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması ve bu süreçte cumhuriyet fikrinin gelişimi ile Mustafa Kemal Paşa'da cumhuriyet düşüncesi incelenmiştir. Her ne kadar bu tarz bir çalışma orijinal olarak değerlendirilse bile bu araştırmanın mükemmel olduğu düşüncesi, iddialı bir ifade olacaktır. Umulur ki Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin önemli bir dönemine ait bu çalışmanın eksiklikleri yeni araştırmalarla giderilir.

Bu çalışmayı hazırlarken her türlü maddi ve manevi desteğini gördüğüm, çalışmanın her aşamasında gösterdiği sabır, ilgi ve yol göstericiliği ile bana yardımcı olan sayın hocam Prof. Dr. E. Semih Yalçın'a minnet ve saygılarımı arz ediyorum. Ayrıca her zaman desteğini yanımda hissettiğim anneme ve babama teşekkür ediyorum. Desteğiyle ve sabrıyla beni yüreklendiren ve yardımcı olan eşim Esma Müjdeci'ye de teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa Müjdeci

Ankara, 2008

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... İ

İÇİNDEKİLER……..iii

KISALTMALAR ..... Vİ

KAYNAKLARIN TAHLİLİ 1

GİRİŞ 12

A. HÂKİMİYET (EGEMENLİK) KAVRAMI VE MİLLÎ HÂKİMİYET DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ 12

B. CUMHURİYET KAVRAMI VE CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİM SÜRECİ 34

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHÎ SÜREÇTE TÜRK FİKİR HAYATINDA MİLLÎ HÂKİMİYET DÜŞÜNCESİ

A. İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRKLERDE HÂKİMİYET TELAKKİSİ 48

B. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE HÂKİMİYET TELAKKİSİ VE GENEL OLARAK OSMANLI DEVLETİ'NDE HÂKİMİYET ANLAYIŞININ GELİŞİM SÜRECİ.....56

C. SON DÖNEM OSMANLI YENİLEŞME SÜRECİ VE MİLLÎ HÂKİMİYETE GİDEN YOL 65
1. Sened-i İttifak.....65
2. Tanzimat Fermanı ve Batılılaşma 72
3. Islahat Fermanı (1856) 81
4. Meşrutiyet Dönemlerinde Millî Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi.....85
a) I. Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri ve Millet Hâkimiyetinin Zemin Bulması.....85
b) II. Meşrutiyet Dönemi'nde Millî Hâkimiyet Fikrinin Gelişimi.....100

İKİNCİ BÖLÜM
HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNE GÖRE TÜRK İSTİKLAL HARBİ BOYUNCA CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ (1920-1922)

A. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ VE MİLLÎ HÂKİMİYET FİKRİ 111

B. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞ SÜRECİ VE HÂKİMİYET-İ MİLLİYENİN TECELLİSİ 154

C. İLK TBMM'NİN FAALİYETLERİ ÇERÇEVESİNDE SİYASÎ VE HUKUKÎ ANLAMDA CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ 202

1. İcra Vekilleri Heyeti ve Meclis Hâkimiyeti 202
2. Mutlak Meclis Hâkimiyetinin Kurulması: Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri 217
3. İstanbul Hükûmeti'nin Aldığı Kararları Geçersiz Sayan Kanun 228
4. Nisab-ı Müzakere Kanunu (Görüşme Yetersayısı Yasası).....231
5. Millî Hâkimiyetin Meşruiyet Belgesi: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921)...234

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE MİLLÎ MÜCADELE SONRASI CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ (1922-1923)

A. SALTANATIN KALDIRILMASININ HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDEKİ YANSIMASI VE "SALTANAT-I MİLLİYE"NİN GELİŞİMİ 257

B. SALTANATIN KALDIRILMASINDAN SONRA CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİM SÜRECİ (1922-1923) 302

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
II. TBMM DÖNEMİ CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ (1923-1924)

A. SEÇİM KARARI (1 NİSAN 1923) VE HALK FIRKASI'NIN KURULUŞ SÜRECİNDE HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'DE CUMHURİYET FİKRİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER.....317

B. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE YENİ TÜRK DEVLETİNİN YENİ BAŞKENTİ: ANKARA 337

C. CUMHURİYET FİKRİNİN FİİLÎ TEZAHÜRÜ: CUMHURİYETİN İLANI 347

D. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI SÜRECİNDE CUMHURİYET FİKRİNİN HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'DEKİ YANSIMALARI 392

E. CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA.....407

SONUÇ 423

KAYNAKLAR 433

EKLER.....466

ÖZET 474

ABSTRACT 475

KISALTMALAR

A.Ü.	Ankara Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
H.Ü.	Hacettepe Üniversitesi
Haz.	Hazırlayan
İÜEFY	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
Mad.	Maddesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
No	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.D.Ü.	Süleyman Demirel Üniversitesi
S.Ü.	Selçuk Üniversitesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınları
Yay. Haz.	Yayına hazırlayan

KAYNAKLARIN TAHLİLİ

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde 1920-1924 arası dönem, çok mühim bir mevkii haizdir. Adı geçen dönemde cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişimini konu alan bu çalışmanın ana kaynağı Hâkimiyet-i Milliye gazetesidir. Fakat son tahlilde Türkiye'de cumhuriyet fikrinin oluşumunun anlaşılabilmesi için tarihî süreçte Türk fikir hayatında millî hâkimiyet düşüncesinin hem kurumsal gelişim hem de fikrî gelişim bakımından incelenmesi gerekmektedir. Zira Türk tarihi kesintisiz bir bütün olarak değerlendirildiğinde tarihî bir tekâmülün neticesi olarak ortaya çıkan cumhuriyet anlayışının temellerinin Türk modernleşme süreci ile doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple de çalışmanın "zemini" ya da "alt yapısı"nı oluşturacak olan konular ele alınırken farklı telif ve tetkik eserler ile çeşitli makalelerden yararlanılmıştır. Bu noktada çalışmada ele alınan konularla ilgili kullanılan eserlerin sayısının fazlalığından ziyade, konunun ana hatlarıyla belirginleşmesini sağlayacak eserler kullanılmıştır.

Araştırmanın Giriş kısmını oluşturan hâkimiyet, millî hâkimiyet ve cumhuriyet kavramlarının izahı ve bunların tarihteki gelişim süreci açıklanırken anayasa hukukuna dair çeşitli eserlerden istifade edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin önemli anayasa hukuku profesörlerinden Hüseyin Nail Kubalı'nın anayasa hukuku ile ilgili 1969 yılında İstanbul'da basılan **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler** adlı eseri ile 1960'da İstanbul'da basılan **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri** adlı eserinden yararlanılmıştır. Türkiye'de ilk defa Atatürkçülüğü bir ideoloji olarak savunan kişilerden olan İsmet Giritli ile Jale Sarmaşık'ın kaleme aldığı **Anayasa Hukuku Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku** adlı eseri farklı bir bakış açısıyla Türk anayasal gelişmelerini ihtiva etmektedir.

Anayasa hukuku alanında Türkiye'nin yetiştirdiği en önemli bilim adamlarından ve mütefekkirlerinden biri olan Ali Fuat Başgil'in **Esas Teşkilat**

Hukuku adlı eseri de konu ele alınırken kullanılan bir diğer önemli kaynak olarak görülmektedir.

Türk siyasî hayatının tarihî sürecini en iyi inceleyen kaynak eserler arasında sayılabilecek olan Tarık Zafer Tunaya'nın yayınladığı **Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)** adlı eseri zengin içeriği ile siyasî hayatımıza ışık tutmaya devam etmektedir. Tunaya'nın bir diğer eseri olan **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri** adlı eseri Türkiye'nin Batılılaşma "serüveni" ve sürecini incelemektedir. Yazarın anayasa hukuku ile ilgili olan ve **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku** başlığını taşıyan eseri de çalışmamızda kullanılan dikkate şayan bir eser olarak görülmektedir. Tarık Zafer Tunaya'nın Baha Matbaası'ndan çıkan **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük** isimli eserinin ise "mesut, muvaffak, muzaffer ve müreffeh bir Türkiye'nin oluş felsefesi"nden "Şark Meselesi"ne kadar pek çok konuya değindiği anlaşılmaktadır. Ayrıca **Hürriyet'in İlanı** eseriyle de etraflı bir çalışmaya imza atan Tunaya, bu eserinde "Türkleri imparatorluktan Cumhuriyete ileten köprü" ve "bahtsız demokrasi denemesi" olarak nitelediği II. Meşrutiyeti ve dönemin önde gelen fikir hareketlerini ele almıştır.

Türkiye'nin önde gelen kamu hukuku alanında yetişmiş bilim adamlarından olan Recai Galip Okandan'ın çalışmamızda kullandığımız **Amme Hukukumuzun Ana Hatları ve Umumî Âmme Hukuku** adlı eserlerinde hukukçu gözüyle Osmanlı devlet teşkilatı incelenmiş ve daha çok Tanzimat ve sonrası idare hukuku ile teşkilatı hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir.

Atatürk üzerine çalışmalarıyla tanınan Hamza Eroğlu'nun **Atatürk ve Cumhuiyet** ve **Atatürk ve Milli Egemenlik** adlı kısa eserleri egemenlik kavramından cumhuriyetin Türkiye'de gelişim süreci konularında bilgiler vermektedir.

Son dönem ünlü bilim adamlarımızdan Anıl Çeçen'in kaleme aldığı ve Cumhuriyetin tarihî arka planı ile birlikte geleceğine yönelik görüş ve

düşüncelerin yer aldığı **Atatürk ve Cumhuriyet** adlı eser, aynı zamanda demokrasi ve cumhuriyet kavramlarını farklı açılardan değerlendirmektedir. Kitabında cumhuriyeti bilimsel boyutlarla ela alan Çeçen, Türk halkı için büyük önemi haiz olan Atatürk ve Cumhuriyeti birlikte inceleyerek bir cumhuriyet değerlendirmesinde bulunmuştur.

Türkiye'nin son yıllarda yetiştirdiği önemli anayasa hukukçularından olan Kemal Gözler'in yazdığı **Türk Anayasa Hukuku Dersleri** adlı eserin de özverili bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 700 sayfalık eser, anlaşılır ve sade dilinin yanı sıra alışılagelmişin dışında bir tarzda hazırlanmıştır. Her bölümde o konuyla ilgili ayrıntı sayılabilecek bazı bilgiler metinden ayrı olarak kutular içinde verilmiştir. Kitapta Osmanlı anayasal gelişmeleri ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi anayasal gelişmeleri etraflıca incelenmiştir. Kemal Gözler'in Türkiye Günlüğü'nde çıkan ve "Cumhuriyet ve Monarşi" başlıklı makalesi de cumhuriyet ile monarşiyi karşılaştırmalı bir şekilde örnekler vererek izah etmektedir.

Devlet yönetiminde "kuvvetler ayrılığı" kuramıyla ün kazanan ve hep yapılageldiği üzere tarihteki üç ana yönetim şekli olarak düşünülen monarşi, aristokrasi ve demokrasi biçimindeki klasik ayrımın yerine erdeme dayalı "cumhuriyet", onura dayalı "monarşi" ve korkuya dayalı "despotizm/istibdat" şeklinde bir ayrıma giden Montesquieu'nun **Kanunların Ruhu Üzerine** adlı eseri de bu çalışmada kullanılan önemli eserler arasında yer almaktadır. Bilindiği üzere Montesquieu'ya göre "genel ruh" ile kanunlar arasındaki ilişki önemlidir. Ona göre "köleleştirilmiş" bir halkın örfleri, onların köleliğinin bir parçasını teşkil ederken, özgür bir halkın gelenek ve görenekleri ise onun hürriyetinin bir parçası demektir. Bu bakımdan kanunlar da "genel ruh"u aksettiren aynalar gibidirler. Montesquieu, eserinde toplum, hukuk ve çeşitli dış etkenler arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimi analiz etmiş ve günümüz hukuk sosyolojisi için bir araştırma alanı meydana getirmiştir.

Toplum Sözleşmesi'nin yazarı J.J. Rousseau, yazdığı bu eserinde dile getirdiği özgürlük, eşitlik, mülkiyet, adalet, kanun, egemenlik ve genel

irade gibi meseleleri değerlendirerek yalnızca “genel irade”nin devletin güçlerini devletin kuruluş amaçlarında, yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebileceğini ifade etmiştir. Buna göre genel irade her zaman doğrudur ve kamusal yararlara yöneliktir. Bu bakımdan “halk bozulmaz ama aldatılabilir” şeklinde bir savı vardır. Egemenliğin de “bırakılmaz/devredilmez”, “bölünmez” ve “yanılmaz” olduğuna inan Rousseau’nun bu anlayışı, Türkiye’de TBMM’nin kurulmasıyla “hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu” şeklinde tezahür etmiştir. 1921 ve 1924 anayasalarında egemenliğin kullanılmasında tek yetkili organ olarak Meclis görülmüştür. Kısaca Rousseau, düşünceleriyle bir bakıma çağdaş demokrasilerin öncüsü olmuştur. Zira Aydınlanma Çağı öncesinin “devlet benim” anlayışı karşısında halk egemenliğini savunan Rousseau, özgürlükçü bir anlayışın timsali olarak nitelendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan bir diğer eser de Machiavelli’ye ait olan **Prens** adlı kitaptır. Yazılışından yaklaşık beş asır geçmesine rağmen hala siyasî düşünce tarihinin önemli kaynakları arasında yer alan Prens, dünyanın dört bir yanındaki yöneticilere “hükûmet etme sanatı”nın inceliklerini de anlatmaktadır. Kitabında dinin siyaset üzerindeki etkisi, ittifakların güvenirliği ve düşmanlarla baş edebilmenin yolları konularında örnekler veren Machiavelli, mutlak güç sahibi kararlı yöneticilerin ancak bütün sorunları aşabileceğini iddia etmektedir.

Sami Ateş’in 1991’de basılan **Milli Hâkimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılabındaki Yeri** adlı eserinde, beş bölüm halinde demokrasi ve millî egemenlik kavramlarının tarihî gelişimi, İslam’dan önce Türklerde egemenlik anlayışı, İslam’da egemenlik anlayışı, Osmanlı’da egemenlik anlayışı ve Millî Mücadele Döneminde egemenlik anlayışı incelenmiştir.

Türk hukuk tarihi alanındaki bir araştırma olan ve Sadri Maksudi Arsal’ın yazdığı **Türk Tarihi ve Hukuk** adlı eserde, Türklerin önemli hukukî

müesseselerinin mahiyeti ve sosyal rolü incelenmiştir. Türklerin hukukî örf, adet ve töreleri ile Türk hukukunun dayandığı ahlakî ve hukukî esasların da yer aldığı bu eserden çalışmamızın ilgili kısmında yararlanılmıştır.

Bülent Tanör'ün **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri** adlı klasik eseri, 1808'den başlayarak Osmanlı'nın son döneminde gelişen anayasacılık hareketlerine, Türkiye'de millî devletin kuruluşuna ve çok partili rejime dair çok önemli ve derinlemesine analizleri içeren bilgiler sunmaktadır. Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 1876 Anayasası (Kanun-ı Esasi), İkinci Meşrutiyet ve 1909 Anayasa değişikliklerinin yer aldığı Osmanlı dönemi yenilik hareketlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen Tanör, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Cumhuriyet döneminin diğer anayasal gelişmelerini kendine has üslubuyla izah etmiştir.

Tevfik Çavdar'ın **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950** isimli eserinde çalışmayla yakından ilgili derinlemesine analizler içeren pek çok konu bulunmaktadır. Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e, Millî Mücadele Dönemi'nden Cumhuriyet dönemi ve partilerin oluşmasına kadar geniş bir perspektif sunan Çavdar, bu kitabıyla Türkiye'de demokratik düşüncenin gelişim sürecine ve demokrasinin ilk yüzyılına ışık tutan önemli bir esere imza atmıştır.

Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bilim adamlarından Mümtaz Turhan'ın kaleme aldığı ve yazıldığı dönem itibariyle bir ilk olma özelliği taşıyan **Kültür Değişmeleri** adlı eser, Doğu toplumlarının Batı ülkeleri karşısında düştüğü durumun sebeplerini ortaya koymaktadır. Bu durumdan kurtuluşun yollarını ve toplumların yaşadıkları değişimleri örnekleriyle ve karşılaştırmalı olarak izah eden Turhan, zor kullanılarak yapılan kültürel değişimlerin toplumlarda bir çöküntü meydana getirdiğini vurgulamaktadır.

Kemal Dal'ın anayasa hukuku alanında yazılmış önemli eserler arasında sayılan **Türk Esas Teşkilat Hukuku** adlı eseri de çalışmada kullanılan kitaplar arasında yer almaktadır. Kemal Dal'ın ayrıca 1985'te

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde çıkan "Millî Egemenlik ve Temsili" adlı makalesi de dikkate değer bilgiler veren ve önemli değerlendirmeler içeren bir eserdir.

Türkiye'nin önde gelen anayasa hukukçularından olan Ergun Özbudun'un Osmanlı'nın anayasacılık hareketlerinden Türkiye'deki anayasalara kadar ayrıntılı bilgiler veren **Türk Anayasa Hukuku** adlı eseri bu alanda yazılan kitaplar arasında müstesna bir yere sahiptir. Yazarın ayrıca **1921 Anayasası** adlı Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları arasından çıkan kısa eseri de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve TBMM'nin hukukî niteliği hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Ergun Özbudun'un Atatürkçü Düşünce El Kitabı'nda yayınlanan "Atatürk ve Demokrasi" adlı makalesi ve Atatürkçü Düşünce'de yayınlanan "Atatürk ve Halkçılık" başlıklı makaleleri de Atatürk ve cumhuriyet konularında dikkate değer eserlerdendir.

Türkiye'nin sosyolog ve siyaset bilimi alanının önemli bilim adamlarından biri olan Şerif Mardin'in **Türkiye'de Toplum ve Siyaset** adlı kitabı, kendisinin yerli ve yabancı bilimsel dergilerde yayınlanmış Türkçe ve İngilizce makalelerinin ve söyleşilerinin sistematik bir derlemesinden oluşmaktadır. Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de sivil toplum, siyasal kültür ve sosyal yapı karşılıklı ilişkiler içinde ve çeşitli alt başlıklar halinde kapsamlı bir şekilde bu eserde ele alınmıştır. Ayrıca Şerif Mardin'in **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu** adlı kitabı da Türkler arasında modern siyasî fikirlerin öncülerini, Türk toplumunun dokusundaki değişmeleri, geleneksel Osmanlı dünya görüşünün modern Batılı görünümle ne kadar bütünleşebildiğini izah etmesi bakımından önemli bir eser olarak görülmektedir.

Türk basın tarihinin dikkate değer bir bölümünü inceleyen ve Yücel Özkaya'nın kaleme aldığı **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)** adlı kitap, Mustafa Kemal Paşa'nın basına verdiği önem, İstanbul basını ve Anadolu Ajansı gibi konularda önemli bilgiler içeren eserlerdendir. Yine bu alanda Millî Mücadele Dönemi basın ile ilgili önemli kaynaklar arasında

sayılan Ömer Sami Coşar'ın yazdığı **Millî Mücadele Basını** adlı kitap da dikkate değer eserlerden biridir. Türk İstiklal Harbi dönemindeki basın faaliyetleri ile ilgili bir diğer önemli eser de İzzet Öztoprak'ın **Kurutuluş Savaşı'nda Türk Basını: Mayıs 1919-Temmuz 1921** adlı kitabıdır. Öztoprak'ın bir diğer eseri olan **Türk Kamuoyunda Milli Mücadele** de içeriği ile aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Fuat Süreyya Oral'ın kaleme aldığı ve Millî Mücadele sonrası basın tarihimizin anlatıldığı **Türk Basın Tarihi (1919-1965)** adlı eser bu alanın önemli kitaplarındandır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanı için değerli kitaplardan biri olan ve Mazhar Müfit Kansu'nun yazdığı **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber** adlı iki ciltlik eser de çalışmada kullanılan kitaplardandır. Eserde Osmanlı'nın son dönemi, Millî Mücadele Döneminin bazı hadiseleri ve TBMM'nin açılışı ve faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Atatürk'ün yanında uzun yıllar bulunmuş olan Falih Rıfkı Atay'ın yazdığı **Çankaya**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin kıymetli eserlerindendir. Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar olan hayatı, harp zamanında yaptıkları ve Cumhuriyet dönemi yapılan inkılaplar bir hatıra biçiminde sunulmaktadır.

Bernard Lewis'in **Modern Türkiye'nin Doğuşu** adlı eseri, Türk modernleşme tarihi üzerine araştırma yapanların dikkate alması gereken kitaplardan biridir. Eserde Osmanlı mirası üzerine yeni Türk devletinin doğuşu anlatılmaktadır. Farklı bir bakış açısıyla ele alınan eser, Türk İnkılâbı'yla gelişen değişimi de çeşitli boyutlarıyla incelemektedir.

Samet Ağaoğlu'nun kaleme aldığı ve kuruluşundan 1 Nisan 1923'e kadar geçen zaman dilimi içinde TBMM'yi anlattığı **Kuvayı Milliye Ruhu** adlı eser, dönemi aydınlatan önemli kitaplar arasında yer almaktadır. Kitapta TBMM'de yaşanan önemli tartışmalar, mücadeleler, alınan kararlar ve bunların oluşum süreci anlatılmaktadır. Meclis'in yapısını ve niteliğini çok iyi anlatan bu eser, Meclis'in şahsında kuva-yı milliye ruhunun belirginleştiğini

vurgulamaktadır. Samet Ağaoğlu'nun bir diğer eseri olan **Babamın Arkadaşları** adlı kitapta Ahmet Ağaoğlu'nun arkadaşlarına ait anıları, döneme damgasını vuran önemli kişilerin portreleri anlatılmaktadır. "...*her biri Türk tarihine muhtelif bakımlardan girmiş, yakından tanıdığımız bazı insanların resimlerini çizdim. Hem de yalnız kafamın içinde bıraktıkları izlerden ibaret olarak*..." diyen Samet Ağaoğlu, Meclis'in ilk dönem mebuslarından babası Ahmet Ağaoğlu'nun arkadaşlarından devrin bazı önemli şahsiyetleri ile ilgili bilgiler vermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin önemli araştırmacılarından E. Semih Yalçın'ın kaleme aldığı pek çok eser çalışmada kullanılmıştır. Yalçın, **Kuruluşu ve Kazanımları ile 82. Yılında Cumhuriyet** adlı kısa eserinde Cumhuriyetin tarihî arka planı, ilk Meclis'te cumhuriyet fikrinin gelişimi, Cumhuriyetin ilanı, Cumhuriyetin kurulmasında emeği geçen şahsiyetler ve Cumhuriyetin kazanımları ile ilgili bilgiler vermiştir. Semih Yalçın'ın 2023 dergisinde yayınlanan "82. Yılında Cumhuriyet'in Kaygıları" adlı makalesindeki değerlendirmeler bu kitabın tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu arada "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu", "Türk Modernleşmesi ve Atatürk" ve "Seksen Yıllık Cumhuriyetin Kimlik Meselesi" başlıklı makalelerinde Cumhuriyeti çeşitli açılardan yorumlayan Yalçın, "Ankara'nın Başkent Oluşunun Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme" ve "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi" adlı makaleleriyle de Ankara'nın Türk İnkılabı'ndaki yeri ve önemi üzerinde kıymetli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Şerafettin Turan'ın kaleme aldığı **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar** başlıklı eseri, Fransız İhtilali'nin Osmanlı'yı çok fazla etkilediğini, bunun yanında da Fransız orijinli kaynakların da Mustafa Kemal üzerinde tesirler bıraktığını belirtmektedir. Eserde bunlara örnekler verilmektedir.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun yazdığı **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu** adlı kitapta, 23 Nisan 1920'den başlayarak ilk Meclis'teki çeşitli

olaylar ve faaliyetler hakkında değerlendirmelerde bulunulmaktadır. Ayrıca Misak-ı Milli başta olmak üzere birçok belgenin de yer aldığı eserde Cumhuriyete giden yol aşama aşama anlatılmaktadır.

Çalışmada kullanılan bir diğer kitap da İstiklal Mahkemeleri konusunda Türkiye'nin en önemli uzmanlarından olan Ergün Aybars'ın kaleme aldığı **İstiklal Mahkemeleri** adlı eserdir. İstiklal Mahkemeleri ile ilgili belgelere dayalı bir araştırma sunan Aybars, eseriyle bu mahkemelerin bilinmeyen bazı yönlerini de açıklığa kavuşturmuştur.

Ramazan Tosun tarafından yazılan **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi)** adlı eser, bu alanda yazılmış değerli bir kitap olarak görülmektedir. Eserde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamaları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yapılan bu çalışmada, bu sahanın önemli bir eseri olan ve Atatürk'ün bizzat kaleme aldığı **Nutuk**'tan da ciddi şekilde yararlanılmıştır. Bilindiği gibi Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında TBMM salonunda Cumhuriyet Halk Partisi'nin kongresinde milletvekillerine yaptığı konuşmadır. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Zira dönemle ilgili birinci elden kaynak olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Atatürk'ün çeşitli yer ve zamanlarda yaptığı konuşma ve verdiği beyanatları içeren **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** adlı eser de çalışmada kullanılan önemli eserlerin başında gelmektedir.

Çalışmada kullanılan resmî kaynakların başında hiç şüphesiz 1920-1924 döneminde Meclis'te gerçekleşen konuşmaların yer aldığı **TBMM Zabıt Cerideleri** ve **TBMM Gizli Celse Zabıtları**'dır. Cumhuriyet fikrinin gelişimi ile ilgili değerlendirmelerin doğru ve isabetli yapılabilmesi için Meclis'te yaşanan hadiselerin ve o dönemki "Meclis atmosferi"nin iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Bunun için de zabıt ceridelerinde geçen tartışmaların,

meselelerin ele alınış tarzının ve kanun ve kararların çıkış şeklinin etraflıca incelenmesi lazım gelmektedir.

Bu çalışmada **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinin 10 Ocak 1920 tarihli 1. sayısından 1924'ün ilk yarısına kadar olan nüshaları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bilindiği gibi Hakmiyet-i Milliye gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu bir gazetedir. Esasen tarihî ehemmiyeti de bu noktada yoğunlaşmakla birlikte Türk İnkılâbı'nı gerçekleştiren kadronun gazetede yorum ve değerlendirmelerde bulunmaları da tarihî kıymetini artırmaktadır. İlk başyazısını Mustafa Kemal Paşa'nın "dikte ettirdiği" Hâkimiyet-i Milliye, hiç şüphesiz Millî Mücadele döneminin ve Cumhuriyet döneminin önemli gazetelerinin başında yer almaktadır. Millî Mücadele'nin en sıkıntılı zamanlarında Türk milletini bilgilendirmenin yanında bilinçlendirme görevini de üzerine alan gazete, takip ettiği yayın politikasıyla çıktığı ilk günden itibaren "millî hâkimiyet" fikrinin halkta geliştirilmesinde etkili olmuştur. Meclis açıldıktan sonra Meclis'in yarı resmi yayın organı olarak görev yapan Hâkimiyet-i Milliye, bu dönemde millî hareketin savunucusu ve Meclis'in meşruiyetini pekiştirme vasıtası olarak çalışmıştır. Gazete, Meclis'in faaliyetlerinin ve aldığı kararların doğru bir şekilde açıklanmasının yanında bunların meşru olduğunu izah etme hususunda önemli bir rol oynamıştır. Halkta millî şuurun uyanmasına katkıda bulunan Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyetin ilan edilmesi sürecinde çıkan tartışmalarda "Ankara"nın yanında yer almış ve Cumhuriyetin gerekleri ve gerekçesi üzerinde isabetli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan haber ve yorumlara bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında o dönemde Türk fikir hayatındaki dönüşümün ne şekilde gerçekleştiğini anlamak mümkün olmaktadır. "Mutlak millî hâkimiyet" anlayışından "cumhuriyet fikri"ne geçiş sürecinde Hâkimiyet-i Milliye'nin önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında gazetenin 1920-1924 arası dönemde çıkan sayıları incelendiğinde ümmet anlayışından millet anlayışına geçiş süreci de rahatlıkla görülebilmektedir. Yine bu dönemde

Hâkimiyet-i Milliye'nin Türk İnkılabı'nın gerçekleştirmeye çalıştığı yeni toplum ve yeni vatandaş projesinin araçlarından biri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Esasen 1920-1924 arasında "yeniden kimliklen[dir]me" de denilebilecek bir kimlik inşasının icra edildiği bir dönemde devletin bilfiil desteklediği bir gazetenin böyle bir rol üstlenmesi tabii karşılanmalıdır. Bu bakımdan "*Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yeni Türk devletinin kuruluş felsefesini ve temel değerlerini ihtiva eden ideolojinin meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır*" denilebilir.

GİRİŞ

A. HÂKİMİYET (EGEMENLİK) KAVRAMI VE MİLLÎ HÂKİMİYET DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Türk inkılabının temel dayanağı olan millî hâkimiyet düşüncesi, Cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Türk İstiklâl Harbi'nin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra ortaya çıkan "hâkimiyetin kaynağı" sorunu cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte büyük oranda çözümlenmiştir. Cumhuriyet fikrinin felsefesi ve temelleri Türk modernleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet fikrinin anlamı, oluşumu ve gelişiminden önce millî hâkimiyet kavramının incelenmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu çerçevede ilk olarak hâkimiyet ya da diğer bir deyişle egemenlik kavramının açıklanacak daha sonra Türk modernleşme süreci dâhilinde millî hâkimiyet düşüncesinin gelişimi ve son olarak da cumhuriyet fikrinin oluşumu değerlendirilecektir.

Dilimize Arapça'dan geçmiş olan "hâkimiyet" kavramı Kâmus-ı Türkî'de, "*hukuk-ı düvelde ve lisan-ı siyasîde bir devletin memaliki ve ahalisi üzerindeki iktidarı*"[1] şeklinde açıklanmaktadır. Hâkimiyet kelimesi, hâkim, hakem, muhakeme, mahkum ve tahkim kelimelerinde olduğu gibi "h k m" kökünden türetilmiştir. Bu çerçevede hâkimiyetin hâkimlik, emir verme, yasaklama ve kural koyma iktidarı gibi anlamlara geldiği bilinmektedir[2]. Genel itibariyle hükmeden, buyuran üstün kudreti ifade eden hâkimiyet, hâkimlik, egemenlik, amirlik ve üstünlük gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Bu anlamları ihtiva etmesi ile de kendinden daha üstün ve daha yüce bir güç tanımama, hâkimiyetin önemli bir vasfı olarak ortaya çıkmaktadır.

---

[1] Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul 1317 (1901), s.537
[2] Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, İstanbul, 1960, s. 175

Habermas, egemenliği "*içte devletin hukuk düzeninin sonuna kadar yürütülebilmek, dışta ise anarşist nitelikli uluslar arası güç rekabetinde kendini kanıtlayabilme şartını gerçekleştirebilmek*" olarak tanımlamaktadır[3]. Jean Bodin ise egemenliğin yurttaşlar ve uyruklar üzerindeki en yüksek, mutlak ve sürekli güç olduğunu belirtmektedir. Bu güce Latinler *Maistetam,* Yunanlılar *Akran eksusian, Kurian arkho* ve *Kurion Policeuma*, İtalyanlar *Segnoria*, İbraniler de *Tomah şevet*, yani en büyük buyurma gücü demektedirler. Egemenlik güçlülük niteliğinden dolayı böyle adlandırılmaktadır[4]. Hüseyin Nail Kubalı'ya göre hâkimiyet, "*muayyen bir ülke üzerinde ve ülkede oturan gerçek ve tüzel kişiler üzerinde kullanılan ve devlet kişiliğine bağlı olan, ondan ayrılmayan aslî en yüksek hukukî iktidar veya kudret*" şeklinde tarif olunabileceği gibi "*aslî ve en yüksek emir ve kumanda ehliyet veya yetkisi*"[5] şeklinde tarif edilebilmektedir. İsmet Giritli ve Jale Sarmaşık ise hâkimiyeti, "*devlet hayatının hukuk düzenini belirleyen en yüksek irade; devletin kendi yetkilerini ve kendi temel hukuk kurallarını serbest iradesiyle belirlemesi*"[6] biçiminde açıklamaktadırlar.

Genel olarak bakıldığında hâkimiyet ya da egemenlik, "*bir devletin vatandaşlarının, ülke sınırları içerisinde aslen sahip olduğu ve bir siyasî varlık olarak bu sınırlar dâhilinde özgürce kullanabildiği, meşru, sürekli ve nihai nitelikteki üstün emretme gücü yanında, o devletin, uluslararası alanda diğer devletlerle hukuken eşit haklara sahip bir aktör olarak, onların müdahalelerinden muaf biçimde, kendi rızası ile girmiş olduğu uluslararası taahhütleri de dikkate alarak, kendi ilişkileri bağlamındaki tüm konularda tek başına karar verme yetkisine sahip olmak*"[7] şeklinde de ifade edilebilir.

---

[3] Jürgen Habermas, **Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak**, (Çev. İlknur Aka), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.15-16

[4] Mete Tunçay (der), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar,** İstanbul, 2002, s.183.

[5] Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler**, İstanbul, 1969, s.40.

[6] İsmet Giritli-Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, 2001, s.37.

[7] Yusuf Şevki Hakyemez, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü**, Ankara 2004, s.59

Hâkimiyetin devlet kudretinin bir vasfı olduğu ve iç hukukta (millî hukukta) en üstün kudret, milletlerarası hukukta da bağımsız bir gücü ifade ettiği bilinmektedir. Devletin iç hukukta egemen olması, yani üstün gücü, üstün iktidarı elinde bulundurabilmesi, milletlerarası hukuk alanında bağımsız olması ile mümkündür. Devletin üstün gücünü ifade hususunda hâkimiyet (egemenlik) kelimesinin yanı sıra, emretme gücü, amme kudreti, amme iktidarı, devlet gücü, devlet iktidarı, otorite, siyasî güç gibi çeşitli deyimler de kullanılmaktadır[8]..

Ali Fuat Başgil, egemenlik ya da hâkimiyet kavramını "devletin dış hâkimiyeti" ve "devletin iç hâkimiyeti" olarak ikiye ayırarak incelemiştir. Devletin dış hâkimiyetinin (bağımsızlık) uluslararası hukukla, iç hâkimiyetinin ise kuvvetler ayrılığı ve ferdî hak ve hürriyetlerle sınırlı olduğunu belirtmiştir[9]. Bülent Daver'e göre ise yeni siyaset biliminin üzerinde durduğu iktidar ve otorite gibi kavramlardan iktidar, bir toplumdaki en yüksek güçtür. Otorite ise, bu iktidarın hukuk zırhına, hukuk kılığına, hukuk kisvesine, hukuk giysilerine bürünmüş olan, yani meşruiyet ve haklılık kazanmış olan şeklidir. Çünkü her iktidar haklı olmayabilir. Tarihte görüldüğü gibi hukuk dışı iktidarlar bulunabilir. Onun için otorite iktidarın meşruiyet kazanmış şeklidir[10]. Devletin sahip olduğu kuvvet ifade edilirken, bu kuvvetin kendine özgü olduğu vurgulanmaktadır. Bilindiği gibi devleti oluşturan milletin üzerinde etkisini sürdüren bu kuvvet, şahıs olarak hiç kimse tarafından verilmiş değildir. O, siyasî bir nüfuzdur ve "devlet" kavramının özünde vardır. Devlet bu kuvveti halk üzerinde uygulamak ve milleti dışa karşı savunmak yetkisine sahiptir. İşte bu siyasî nüfuz ve kudret, irade ya da egemenlik diye adlandırılmaktadır. İşte bu çerçevede egemenlik hiçbir anlamda ve şekilde ortaklık kabul etmemektedir.

---

[8] Hazma Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Ankara 1998, s.2.
[9] Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, s. 190-217
[10] Bülent Daver, "Ulusal Egemenlik Kavramına Genel Bir bakış", **Millî Egemenlik Sempozyumu**, Ankara 1985, s. 17.

Devletin haiz olduğu kuvveti ifade ederken bu kuvvet "kendine has" diye sınıflandırılmaktadır. Gerçekten devleti teşkil eden milletin sinesinde nüfuz icra eden kuvvet, ferden hiç kimse tarafından verilmiş değildir. O, siyasî bir nüfuzdur ki; devlet kavramında bizatihi mevcuttur ve devlet, onu halk üzerinde tatbik etmek ve milleti dışarıdaki başka milletlere karşı savunmak yetkisine sahiptir[11]. Egemenlik kavramına bakıldığında onun en önemli özelliklerinden birisinin, başka bir kaynaktan doğmaması olduğu hemen fark edilmektedir. "*Bu, egemenliğin aslî (ilk-el) olmasıdır. Yani aslî bir iktidar olarak egemenlik, gücünü başka bir otoriteden almaz ve yine başka bir otorite adına gücünü kullanmaz. Eğer gücü başka bir kaynak tarafından kendisine verilmiş ise, bu egemenlik değil, sadece bir yetki olur. Ayrıca, egemenliğin bir diğer özelliği daha bu noktada yapılan tanımlarda ortaya çıkacaktır. Egemenliğin, ister iç, isterse dış boyutu dikkate alınsın, bu bağlamda mesele, hep bir devletin son karar vermesi noktasında düğümlenmektedir. Bu son ve kesin karar verme yetkisi, onu en üstün güç pozisyonuna sokmaktadır. Ancak yapılan tanımlarda, en üstün güç olması noktasında da karşımıza bazı sorunlar çıkabilir. Egemenliğin kesin, üstün ve sınır tanımayan anlamı, ancak uluslararası toplumun dışında yaşayan bir devlet için söz konusu olabilir. Çünkü uluslararası alanda devletlerin eşitliği ilkesi doğal olarak kesin, mutlak egemenlik kavramının benimsenmesine imkân tanımaz. Hatta iç hukuk bağlamında da, daha sonra görüleceği gibi, günümüzde egemenliğin artık sınırsız bir niteliği söz konusu değildir*"[12]. Devlet, teşkilatlanmasını oluşturan "hâkimiyet"i, düzeni sağlayan ve koruyan "irade"yi (ehliyet, yeterlilik) ve liyakat (uygunluk) özellikleri taşıyan yöneticiler aracılığıyla ortaya koyar. Bilindiği gibi devlet, hâkimiyet ve irade demektir. İrade ise, "hukuk oluşturma" gücüdür. Her devletin, hâkimiyet anlayışı ve kullanımı ile ifade anlayışı ve kullanımı farklı yapılanmalar gösterir. Bu yapılanmayı belirleyen ise yönetilen

[11] Mehmet Akif Tural, **Saltanatın Otopsisi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, Ankara, 1999, s.4.
[12] Yusuf Şevki Hakyemez, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü**, s.56

(halk, cumhur) ile yönetenleri oluşturan kurumlaşma arasındaki ilişkilerin neden ve nasıl oluştuğu gerçeğidir[13].

Egemenliğin üstün devlet gücü olduğu ve eş kabul etmediği bilinmekle beraber rakibi de olmadığı kabul edilmektedir. Egemenlik aynı zamanda hukukî olduğundan bir hukuk düzenine bağlıdır. Başıboş bir kuvvet olmadığı ve rakip tanımasa bile sınır tanıdığı hep ifade edilmektedir[14].

Devlet gücünün, devletin fiilî ve hukukî varlığını ve bu varlığın devamını sağlayan unsur olduğu konusunda, birbirinden farklı açıklamalar yapılmış, farklı terimler kullanılmıştır. Devletin üstün gücü olan egemenliğin kaynağı ve sahibi problemi toplumların sosyal ve siyasî sorunlarının ortaya çıkmaları ile birlikte tartışılan bir konu olmuştur. Tarih boyunca siyasî kurumların gelişmelerine paralel olarak egemenliğin kaynağı ve sahibi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülüp çeşitli kuramlar ortaya atılmıştır[15]. Ayrıca devletin egemen olmasının yanı sıra devletin başında kim ya da kimlerin bulunması gerektiği konusu hep tartışılagelmiştir. Devletin başında bir diktatör, bir kral, bir padişah ya da saltanat süren bir aile bulunabilir. Bununla birlikte bir grup veya bir sınıf da devleti idare edebilir. Fakat devlette egemenlik denildiği zaman, genel olarak devletin faaliyetlerini düzenleyen kuvvetin ve kişilerin kimler olduğu sorunu anlaşılmaktadır.

Hukukî bir terim olarak kullanılan egemenlik kavramının, geçmişi eski Yunan medeniyetine kadar inen demokrasi kavramından daha da eski olduğu bilinmektedir. M.Ö. VII. yüzyılda yaşamış Yunan bilgini Hesiod'a göre başlangıçta insanlar, altın döneminde basit ve sade, fakat mutlu bir hayat sürmektedirler. Bu mutlu dönemde henüz mücadele ve harp yoktur. Hiç kimsenin hiç kimseye egemen olmadığı bu dönemde insanlar kendi aralarında barış içinde yaşamaktadırlar. Fakat insanoğlunun "en tehlikeli buluşu olan para ve servetin" ortaya çıkması, insanların güçlü ve güçsüz

[13] Mehmet Akif Tural, **Saltanatın Otopsisi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, s.4.
[14] Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku,** İstanbul, 1982, s.150-152
[15] Recai Galip Okandan, **Umumî Âmme Hukuku**, İstanbul, 1966, s. 248-251.

şeklinde iki sınıfa ayrılmasına yol açmıştır. Hesiod'a göre, işte bu yüzden altın döneminin ardından yeni bir dönem, bir demir dönemi yani bir mücadele ve harp dönemi başlamıştır. Bundan sonra insanlar arasında servet, para ve kudret uğrunda bir mücadele başlamış, bu suretle aynı zamanda bir adaletsizlik, bir tahakküm ve cebir dönemi de gelmiştir. Fakat insanda, her zaman ilk döneme dönme isteği vardır. İnsan, şimdi içinde yaşadığı kötü şartlardan kurtulup ilk mutlu döneme dönebilmek hasretini sürekli olarak içinde taşır. M.Ö. IV. yüzyılda yaşamış olan başka bir Yunan filozofu Empedokles, Hesiod'un "altın dönemi" düşüncesine aynen katılıp, bu dönemi güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Empedokles'e göre, bu dönemde, insanlarla hayvanlar arasında bile düşmanlık yoktur, tabiat bütün canlılara nimetlerini bol miktarda sunmaktadır. Bu görüşün tam karşısında felsefe tarihinde ilk defa "atom" nazariyesini esaslı bir şekilde geliştirmiş olan Yunan kozmolojik dönem filozoflarından Demokritos'u görmekteyiz. Ona göre insanların, diğerlerinin ileri sürdükleri gibi "altın dönemi"nden yani "mutlu dönem"den "demir dönemi"ne yani "kargaşa dönemi"ne geçişi söz konusu değildir. Tersine, insanlar kargaşa döneminden daha olgun dönemlere ulaşırlar. Demokritos'a göre, tarih içinde insanlar medenileştikçe kargaşadan ve güçlüklerden uzaklaşarak daha müreffeh bir hayata ulaşırlar. Bu görüşte egemenlik medenileşmenin bir sonucu olarak görülmektedir[16].

Egemenlik kavramı, ilk ortaya çıktığı dönemden günümüze gelinceye kadar kamu hukukunda merkezî bir yere sahip olmuştur. Modern devletin ayırt edici bir özelliği olarak önem kazanan egemenlik, aynı zamanda belli nitelikleri de bünyesinde taşımaktadır. Ancak asırlarla ifade edilebilecek gelişim süreci içerisinde, egemenliğin niteliklerinde de kimi önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır[17]. Egemenlik, devlet kudretinin bir vasfı, bir niteliği olarak, bugünkü kullanış şekli ile ilk çağda bilinmemektedir. Aristo'ya göre devletin belirgin niteliği, bugünkü anlamı ile egemenlik değil otarşi yani

[16] Bilal Dindar, "Atatürk'ün Millî Egemenlik Anlayışı", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, s.13-14

[17] Yusuf Şevki Hakyemez, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü**, s.5

kendi kendine yeterlik olarak belirtilmiştir. Başka bir devlete muhtaç olmama, toplum olarak hayatın esasını teşkil etmiştir. Ortaçağ'da devletin varlığı mutlak krallıkta görüldüğünden devlet erki ile krallık aynı şahsiyette toplanmış, kral kendinden üstün başka hiçbir gücü tanımamış, hâkimiyet kralın bir vasfı olarak algılanmıştır. Uzun mücadeleler sonucu merkeziyetçi monarşilere (hükümdarlıklara) tanınan bu yetkiler, özellikle Fransa'da krala geniş imkânlar vermiştir. Artık hâkimiyet bu dönemden sonra, diğer hiçbir iktidara tâbi olmayan ve kendisine rakip olacak diğer bir iktidar kabul etmeyen bir kudretin üstünlüğünü ifade etmeye başlamıştır. Bu görünümü ile hâkimiyet, tek, aslî, bölünmez, hukukî bir kudret olarak krala aittir[18].

XVI. Yüzyıl hukukçusu Jean Bodin, hâkimiyet mefhumunu, devletin bariz bir özelliği, vasfı olarak açıklığa kavuşturmuştur. Jean Bodin, Fransa'nın durumunu ve tarihî gelişmeleri de dikkate alarak devlet varlığının kral etrafında toplanmasını sağlamak amacı ile "siyasî gücün birliği" fikrini savunmuştur. Jean Bodin'e göre, "*Devlet, çeşitli işleri yürütme ve idare hakkıdır ve bunu hükümran bir kudretle mücehhez olarak yapar*". Keza Jean Bodin, hâkimiyetin, "*bir devletin mutlak ve daimî kudreti*" olduğunu belirterek, "*en yüksek, hukuken bağımsız, aslî kudret*" olduğunu ifade etmektedir. Jean Bodin'in hâkimiyet anlayışı, merkeziyetçi, mutlak bir hükümdarlığın kudretini ifade etmektedir. Ayrıca Jean Bodin, hâkimiyet anlayışına lâik bir karakter tanıyarak, devlet düzenini kiliseden ve dinî anlayıştan bağımsız kılma gereğini de duymakta ve devleti yeryüzünde hükmeden en yüksek kudret olarak görmektedir[19].

Jean Bodin, hâkimiyeti devletin zorunlu bir unsuru olarak görmüş, hâkimiyeti "*sınırsız ve sürekli kudret*" olarak tanımlamış ve tabii kanunlar, tabii hukuk, adalet gibi ahlakî düşüncelere değer vererek hâkimiyetin bunlarla sınırlandırılabileceğini düşünmüştür. Hâkimiyet, bu sınırlamalara rağmen, pozitif hukuk düzeninde yine sınırsız bir güç olma niteliğini korumuştur.

---

[18] Hazma Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s.2-3

[19] Yavuz Abadan, **Âmme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Ankara, 1952, s.257 (Aktaran. Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Millî Egemenlik**, s.3)

Hâkim güce sahip olanı bu gücü kullanırken zorlayacak bir dünyevi kuvvet ve müeyyide Jean Bodin tarafından düşünülmemiştir[20].

Modern egemenlik teorisinin kurucusu olarak kabul edilen Fransız Jean Bodin din savaşlarından ve feodal anarşiden bıkmış olan Avrupa'da, devlet adına kralın kayıtsız ve şartsız, mutlak egemen olmasını savunarak bunun ideal örneği olarak da Osmanlı mutlakiyetini göstermiştir. Mutlakiyet düşüncesi Türk toplumunda ve Batı'da belirli bir sosyal gelişmeyi ve hukuk düşüncesinin inkişafını sağlamıştır. Fakat sosyal gelişmenin belli bir aşamasında irsiyet fikrine ya da Yaratıcıya dayalı mutlakiyet fikri yeni meseleler ortaya çıkarmıştır. Artık mutlak egemenliğin millete ve halka geçmesi fikri güçlenmiştir. Kitlelerin tebaa olmaktan vatandaş olmaya geçişini ifade eden bu süreçte iki önemli akım görülmüştür. Liberal İngiliz geleneğinde mutlak egemenliğin sınırlandırılması yoluyla demokrasi fikri ortaya çıkmıştır. Türk modernleşme sürecinin de etkilendiği Fransa'da ise egemenlik ya da devlet otoritesinin sınırlandırılması pek düşünülmemiştir. Kralın kayıtsız şartsız mutlak egemenliği, millet adına meclis ya da komite gibi kurumlara devredilmiştir[21].

Mutlak iktidarın, gücün hükümdardan millete intikali ile millî hâkimiyet teorisinin ortaya çıktığı bilinmektedir[22]. Millî hâkimiyet, "*ferdî iradelere hâkim olan, tecezzisi ve başkasına devri kabil olmayan, zaman geçmesiyle de sükût etmeyen, milletin geçmiş, bugünkü ve gelecek nesillerinin tarihî, içtimaî kıymetini taşıyan ve üstünde hiçbir kuvvetin nüfuzu câri olmayan ve ancak millet tarafından kullanılan yüksek irade*"nin tecellisi[23] olarak tanımlanmakla birlikte, "*devleti idare edenlerle edilenler arasında, yani millet ile devlet arasında fikirde, inançta, görüşte ve yaşayışta tam bir uzlaşma ve uyuşma*

[20] Recai Galip Okandan, **Umumî Âmme Hukuku**, s.524-525
[21] Taha Akyol, "AB ve Globalleşme Sürecinde Egemenlik, Egemenliğin Çağdaş Kayıt ve Şartları", **Anayasa Yargısı,** Cilt 20, 2003, s. 95-96.
[22] Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Millî Egemenlik**, s.5
[23] **Türk Hukuk Lûgatı**, Başbakanlık Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998, s. 237.

olması"[24] şeklinde de tanımlanmıştır. Genel olarak millî hâkimiyet düşüncesinin gelişiminin değerlendirilmesinin yanında bu fikrin tarihî temellerinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Halil Cin, millî hâkimiyeti "*millet tarafından devlete verilen iktidar*" şeklinde tanımlarken hâkimiyetin bir kişiye, gruba veya çoğunluğa değil, bütün millete ait olmasının öneminden bahsetmektedir. Halk hâkimiyetinin ise, halkın her ferdinin sahip olduğu iktidar zerrelerinden oluştuğunu belirttikten sonra şöyle demektedir: "*Millet kendisini oluşturan fertlerin üstünde, onlardan ayrı ve bağımsız bir varlıktır. Bu iki kavramın müşterek noktası şudur: Siyasî iktidarı elinde bulunduranlar, bu iktidarın sahibi olmayıp bunu başkaları yani hâkimiyetin sahibi olan millet veya halk nam ve hesabına kullanırlar*". Halil Cin, millî hâkimiyet deyiminin, Fransız menşeine de değinip şunları ifade etmektedir: "*26 Ağustos 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi 3. maddesinde 'Hâkimiyet millete aittir. Hiç bir fert veya uzuv ve makam milletten gelmeyen otoriteyi kullanamaz' ilkesini koymuştur. Millî hâkimiyet nazariyesi Fransız İhtilâli ile bir pozitif hukuk müessesesi olmuştur. İhtilâlciler, krala karşı tezlerini bu nazariyeye dayandırmışlardır. Hâkimiyetin sahibi, hükümran kişi millet olduğundan, hiçbir şahıs veya şahıs grubu herhangi bir otorite kullanmaya yetkili değildir. Fakat millet bir uzuv olarak hâkimiyeti bizzat kullanamaz, hâkimiyet sırf bu amaçla tayin edilmiş kimseler tarafından kullanılacaktır. Bu kimseler millet tarafından seçilen temsilcilerdir. Bu temsilcilerin oluşturacağı meclis, millet adına millî hâkimiyeti kullanır. Fransız İhtilâli'nin millî hâkimiyet nazariyesine dayanmasının sebepleri şöyle izah edilebilir:* '*Bir kere bu ihtilâl burjuva sınıfının eseridir. İhtilâlle hâkimiyet kraldan alınmış ve millete verilmiştir. Kral özel bir görevi yerine getiren, belli bir yetkiyi kullanan basit bir temsilci durumuna getirilmiştir. Böylece kraliyet istibdadı kaybolacak ve yasama yetkisinin millet temsilcilerine geçişinin hukukî temeli bulunmuş olacaktı. İkinci olarak, millî hâkimiyet nazariyesi, halkın bizzat devlet işlerine karışmasını önler. Halkın*

[24] Necmettin Hacıeminoğlu, "Türklerin Kurduğu İmparatorluklar ve Millî Devletlerde Egemenlik Anlayışı", **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler,** TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:32, Ankara, 1987, s.45.

yasama yetkisini kullanması, çoğunluk tahakkümünü ortaya çıkarırdı. Kaldı ki, halkın bilfiil hâkimiyet hakkını kullanmasına imkân yoktur; olsa dahi halkın bunu iyi bir şekilde yapması için ne zamanı ne de bilgisi müsaittir. Hâlbuki millet manevi bir varlık olduğundan, iradesini ancak temsilcileri vasıtasıyla kullanır. Bu temsilciler, kendilerini seçen seçmenlerden bağımsız olarak ve millet adına hâkimiyeti kullanırlar. Millî hâkimiyet fikrinin müncer olduğu bu temsili sistemde, seçilecek temsilcilerin çoğunluğu burjuva sınıfından olacaktır."[25]

Hasan Köni'ye göre millî egemenlik, aslında Batı'da hükümdarın yönetim gücünü artırmak için ortaya çıkmış ve 16-17. yüzyıl düşünürleri de, bu gücü daha da geliştirmek üzere teorilerini ortaya koymuşlardır. İngiliz düşünürü Hobbes, "*Egemenlik sınırsız olarak bir tek yöneticide toplanmalıdır*" fikrini savunmaktadır. Bundan sonra merkezî gücün arttığı ve millî devletlerin ortaya çıktığı bir devreye girilmektedir. Böylece aynı zamanda belli bir merkez etrafında yönetilenlerin bulunduğu bir çevre de ortaya çıkmakta ve "çevre – merkez" ilişkisi çağımıza kadar gelen bir ilişki olarak devam etmektedir. Yeni gelişen kesimler belirli sosyal, ekonomik ve hatta yasal birikimler sonucu merkeze girerek, yönetimde kendileri de yer almak istemişlerdir ve çevredekiler yavaş yavaş bu isteklerini yerine getirmişlerdir. Böylece yönetici merkezin çapı genişlemiştir. Bu çevreyi genişletenler, yani yönetime katılarak gittikçe büyüyen bir merkez oluşturanlar, kendi ideologlarını da birlikte taşımışlardır. Bunların en önemlisi J. J. Rousseau'dur. Yeni çevre daha geniş bir söz hakkı istemekte ve bu yüzden teorisini ortaya koymak istemektedir. İşte bu teori sosyal sözleşme teorisi olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumda kurulan düzen, siyasî teşkilat, devlet soyut bir kavram olan genel iradeye dayanmaktadır. Bu genel irade en üstün, bölünmez, zaman aşımına uğramaz bir iradedir. Millî irade bunun yansımasıdır. Genel irade ise, halkın iradesidir. Bu iradeyi bir toplumsal anlaşma sonucu yöneticilere vermiştir. O yöneticilerin yönetimine uyması da kendi iradesine uymasıdır diye çevrenin geliştiği görülmektedir. Bu gelişim ve düşünce tarzı

[25] Aydın Taneri, **Atatürk ve Millî Hâkimiyet**, Ankara, 1983, s.7-8

parlamenter sistemin doğuşuna sebep olmuştur. Artık merkezden çevreye doğru genişleyen bir yönetim tarzı ortaya çıkmıştır ve ilk görünümü meşrutî monarşiler şeklindedir. Bundan sonra, merkezle çevrenin, yani yönetenlerle yönetilenlerin bütünleştiği bir sisteme doğru hızla gidilmiştir, yine sosyal, ekonomik ve diğer birikimler sonucu ve bu da tabiî doğrudan doğruya demokrasi olamayacağı için, bu kadar kalabalıklaşan bir dünyada, parlamenter sistemi ortaya çıkarmıştır[26].

Devlet ve hâkimiyet hakkındaki eski fikirler ve anlayışlar devam etmekle beraber, 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren hâkimiyetin şekli ve kaynağı üzerinde yeni fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu görüşlerin tamamının Avrupa kaynaklı olduğu bilinmektedir. Yeni fikirlerde hâkimiyeti genellikle sosyal bir kaynağa dayandırma eğiliminin ağır bastığı görülmektedir. Ayrıca yeni fikirler ilhamlarını liberal felsefeden alarak gelişmişlerdir. Bu itibarla, liberalizmin fert için öngördüğü hürriyet, eşitlik, adalet gibi ilkeler devlet, toplum, coğrafya çerçevesi içinde ele alınmaya ve yeni bir mana ifade etmeye başlamıştır. Yakınçağlarda devlet ve hâkimiyet anlayışlarındaki gelişmeyi ve değişiklikleri anlamak için Hobbes, Locke, J. J. Rousseau, Montesquieu ve Duguit gibi düşünürlerin fikirlerini incelemek doğru bir yaklaşım olacaktır[27].

İngiliz geleneğinde liberal devlet teorisinin, temellerini ortaya koyan, geliştiren ve günümüz kuvvetler ayrılığı prensibinin önemini anlayan filozof John Locke olmuştur. Bununla birlikte Fransız düşünür Montesquieu 1748'de yayınlanan "Kanunların Ruhu" (De L'Espirit des Lois) adlı eserinde, kişilerin hak ve hürriyetlere sahip olabilmelerinin ve devlet içinde bunların teminat altına alınabilmesinin yasama, yürütme ve yargının birbirinden ayrılmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Bunun yanında egemenliğin kaynağını "halka" ve "millete" dayandıran görüşler Fransız İhtilali ile ortaya çıkmıştır.

---

[26] Hasan Köni, "Batıda ve Türkiye'de Milli Egemenliğin Gelişmesi", **Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:17, Samsun, 22 Nisan 1986, s.36-37

[27] Bayram Kodaman, "Millî Hâkimiyet Fikrinin Gelişmesi", **Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:17, Samsun, 22 Nisan 1986, s.25-26.

Halk egemenliği teorisi, kaynağını Jean Jeaques Rousseau'nun "Sosyal Mukavele" (Contract Social) adlı eserinde bulur. Rousseau'ya göre "*hâkimiyet genel iradenin icrasından başka bir şey olmadığı için hiçbir zaman başkasına terk edilemez. Kolektif bir varlık olan hâkim (otorite) varlığı da ancak kendisi temsil edebilir. Erk bir başkasına geçebilir ama irade geçemez. Genel irade bölünemez, zaman aşımına uğramaz, en üstün irade olup, bizzat halkın iradesidir. Onun sayesindedir ki halk hem vatandaştır, hem de hürdür. Halk egemenliği fikrine karşılık Fransız İhtilali'ni gerçekleştiren ve "burjuva" olarak nitelendirilen öncü güç, egemenliğin bütün bir millete ait olduğunu ifade etmiştir. Onlara göre egemenliğin sahibi millet, fertlerin tek tek toplamından meydana gelmez; fertlerin üzerinde bütün halinde karşımıza çıkan bir varlık, bir tüzel kişiliktir*". İşte bu fikirlerle, ihtilalin önemli simalarından olan ve genellikle Rousseau'dan etkilenen Siéyés, Mounies gibi yazarların da katkılarıyla "milli egemenlik" kavramı şekillenmiştir[28].

Kemal Dal'a göre egemenliğin ilahî kudrete ait olarak ortaya konulması bu kavramın gelişiminin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Zamanla egemenliği kullananlar bunu, insanların yararına kullanabilmek için elinde bulundurduklarını ileri sürmüşlerdir. Hatta St. Thomas d'Aquin, idare edenlerin demokratik şekilde halk tarafından seçim yolunu da açık tutmaktadır. Bu düşünceler 14. yüzyılda Padua'l Marcile tarafından daha net bir şekilde ifade edilmiştir. Yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılması gerektiğini ve yasama yetkisinin halka ait olduğunu, ilk defa bu düşünür söylemektedir. Millî hâkimiyet fikrinin doğuşu bu başlangıçlardan sonra 18. yüzyılda hızlanmıştır. Bunda daha önce de belirtildiği gibi Fransız düşünürü J.J. Rousseau'nun büyük rolünü burada belirtmek gerekir. 18. yüzyıl Fransa'sında J.J. Rousseau'nun oluşturduğu sosyal mukavele ile meydana getirdiği müşterek irade, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra, millet iradesi, millî irade ismini almıştır. 1789 Fransız İhtilali, J.J. Rousseau'nun sosyal mukavelesi ile oluşturduğu toplumu millet haline dönüştürmüştür. Bunda

[28] Bahtiyar Akyılmaz, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Haziran- Aralık 1998, C.2, S.1-2, s.215-217

Fransız düşünürü Sieyes'in önemli rolü olduğu bilinmektedir. Fransız Yasama Meclisi'ne (Etats-Generaux) Tiers-Etat dediği toplum kesiminin katılması ve kanunların yapılmasında söz sahibi olmaları, millet denen toplum kompozisyonunun oluşmasını sağlamıştır. Böylece fertlerin teker teker katkıda bulunduğu toplum, millet olmuştur. Bunların iradelerinin birleşmesinden oluşan toplum iradesi de, millet iradesi-millî irade ismini almıştır. Bu irade bütün millet fertlerinin katkısı ile oluştuğu için onlara kendisini kabul ettirmiş en meşru hukukî güç ve irade olarak kabul edilmiştir. Meşru hükûmet ve kanun buna dayanmıştır. Bütün bunları yapabilen millete de "egemen millet" denmiştir. Bu irade aynı zamanda millet egemenliği ismi ile anılmıştır[29].

Orhan Aldıkaçtı'ya göre millî egemenlik ilkesinin fikrî gelişmesini incelemek için 18. yüzyıla kadar geri gitmek gerekmektedir. 18. yüzyıl, Avrupa'nın krala karşı hürriyet mücadelesini verdiği ve başarıyla sonuçlandırdığı bir dönemdir. Bu dönemde çeşitli fikir adamları çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Bu görüşlerin içerisinde özellikle ikisi bugün hala geçerliliğini korumakta ve anayasa hukukunun temelini oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi Fransız Montesquieu'ya aittir. Bu düşünür, kuvvetler ayrılığı teorisini açıklamıştır ve bu teoriye göre bir devlette ferdî hak ve hürriyetlerin gerçekleşmesi, teminat altına alınabilmesi için devlette bulunan üç kuvvetin, yani; yasama, yürütme ye yargı kuvvetlerinin birbirinden ayrı olarak, fakat işbirliği içerisinde faaliyetlerini sürdürmeleri gerekir. Montesquieu'nun bu görüşüne mukabil, diğer bir Fransız olan Rousseau; bundan hissedilir derecede farklı olan ve soyut olarak değerlendirildiğinde tamamen farklı sonuçlara varan diğer bir sistemin temelini atmıştır. Bilindiği üzere Rousseau, egemenliğin kayıtsız şartsız millette bulunduğu felsefesini benimsemiştir. Gerçekten Montesquieu'nun teorisinde kuvvetler ayrılığı dendiği zaman, yasama fonksiyonu yasama meclisine verilirken, Rousseau İngiliz rejiminden esinlenerek bu teoriyi oluşturmuştur. İngilizlerde egemen

[29] Kemal Dal, "Millî Egemenlik ve Temsili", **Atarürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.4, C.II, Kasım 1985, s. 98-99

olan, birçoklarının sandığı gibi millet değil, parlamento idi. Hâkimiyet İngiliz Parlamentosu'na aitti. Rousseau, Montesquieu'ya tamamen karşıt bir görüşten yola çıkmış ve demiştir ki, "*İngiliz halkı kendini hür zanneder, o aslında zincirler içindedir. Çünkü egemen olan parlamentodur, İngiliz halkı sadece seçim günü hürdür*." Rousseau, bu görüşe, fertlerin toplumun temelini oluşturduğu ve fertlerden oluşan toplumun da, kendi kendini yönetme hakkına sahip bulunduğu fikri ile ulaşmıştır. Bunun içindir ki, Rousseau, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve toplumun, milletin açıkladığı iradesiyle, millî iradeyle yönetilmesi gerektiği tezini savunmuştur. Rousseau'nun bu görüşü her ne kadar ilk bakışta Montesquieu'nun görüşüyle çelişir gibi görünürse de, iyi incelendiğinde Rousseau'nun düşünceleri içerisinde -kuvvetler ayrılığı teorisinde olduğu gibi- Montesquieu'nun görüşüne de yer vermenin mümkün olduğu anlaşılır. Bununla birlikte Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile bu iki görüşün insanlığa bildirildiği, her ikisine de burada yer verildiği ve millî egemenlik ve kuvvetler ayrılığı teorilerinin bildirinin maddeleri arasında olduğu belirtilmelidir[30].

Rousseau'ya göre hâkimiyetin bir Anayasa ilkesi haline getirilişi, Fransız İhtilali'ne aittir. Bazı ilim adamlarımıza göre Fransız İhtilali'ni gerçekleştirenlerin Rousseau'dan esinlenerek, millî egemenlik kavramını bir siyasî kural olarak kabul etmelerindeki amaç, "*despotlukların, mutlak monarşi baskılarının haksız, temelsiz ve gayrı meşru olduğunu ilan etmek, egemenliğin kaynağını rasyonalize etmek, insan yapısı ve toplumun malı olduğunu*" ispat etmektir[31].

1789 Fransız İhtilali ile birlikte teorik olarak ileri sürülen görüşlerin pek çoğu uygulama alanına intikal ettirilmiştir. Bunun sonucu olarak devlet hukukileşmiş, hâkimiyetin kaynağı sosyalleşmiş, toplum (halk) milletleşmiş, toprak (coğrafya) vatanlaşmıştır. Özellikle, millet kavramının ortaya çıkması neticesinde halk yığınlarının milletleşmesi zarurî olarak millî devlet millî

[30] TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, **Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi**, Samsun, 22 Nisan 1986, s.15-16.
[31] Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, s.150-152.

hâkimiyet, millî irade, millî coğrafya gibi kavramları gündeme getirmiştir. Dolayısıyla, ferdî hürriyet ve eşitlik ilkeleri daha geniş anlam kazanarak millet hürriyeti, yani millî istiklal, millî hâkimiyet, milletlerarası eşitlik, milletlerin kendi kendilerni yönetme hakkı gibi anlamlarda ifade edilmeye başlanmıştır[32].

1789 Fransız İhtilali'nin başlangıcında kabul edilen millî egemenlik fikri, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 3. maddesinde egemenliğin millete ait olduğu ve hiçbir kimse ya da kurulun milletten gelmeyen bir yetkiyi kullanamayacağı şeklinde ifadesini bulmuştur. Benzer hüküm, 1791 Anayasası'nda da yer almıştır. Böyle bir gelişme çizgisi Avrupa'da monarşilerin tasfiyesine; halk iradesine, millet iradesine dayanan iktidarların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Egemenlik kavramının dışta "bağımsızlık" olarak yansıması da devletlerin egemenlikte eşit hukukî varlıklar olarak dünya sahnesine çıkmaya başlamasını sağlamış, egemenlik kavramının zamanla değişik anlayışları ortaya çıkarması ise İngiltere dışındaki saltanatların tasfiyesi ve demokratik düzene geçişin ilk adımları olmuştur. Bu arada millî egemenlik ve halk egemenliği kavramları arasında bir fark olduğu ve bu farkın da millet ve halk kavramlarının tanımından kaynaklandığı anlaşılmıştır. "*Halk, muayyen bir zaman ve yerde yaşayan insan topluluğu şeklinde tanımlanmıştır. Millet ise Renan'ın tarifiyle "müşterek maziye sahip olan ve bu maziyi koruyarak birlikte yaşama arzu ve şuuru içinde olan insan topluluğu" biçiminde tarif edilmiştir. O halde halk geçmişi ve geleceği olmayan bir kalabalık iken, millet manevi ve kültürel şahsiyet olarak değerlendirlmiştir. Bu tanımlar karşısında halk egemenliği kavramı, fertlerin iradelerinin bir araya gelmesinden, sentezinden doğmuş olup, ferdî iradelerin toplamından ayrı bir irade olmamaktadır. Yani halkın iradesi fertlerin iradelerinin toplamından ibarettir. O halde aslında egemenlik yine millete aittir. Ancak bu fertler arasında bölüştürülmüştür. Milli egemenlik ise, millet tarafından devlete verilen iktidardır. Başka bir deyişle egemenliğin bir kişiye,*

[32] Bayram Kodaman, "Millî Hâkimiyet Fikrinin Gelişmesi", **Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi**, s.26

gruba ya da çoğunluğa değil, bütün millete ait olmasıdır. Millet ise kendisini oluşturan fertlerin üstünde onlardan ayrı ve bağımsız bir şahsiyettir. Vatandaşlar egemenliğin kendilerine düşen parçasına sahip değillerdir. Tek egemen millettir. Bu anlamda milli egemenlik milletin fertlerini bir araya getiren, onlara yön veren, herkes tarafından kabul edilen, itaat edilen bir güçtür. Millî egemenliğin sosyolojik temeli millet, tarihî temeli millî kültür, ideolojik temeli liberalizm ve hareket temeli millî şuurdur".[33]

Ünlü Fransız hukukçularından Carré de Malberg'e göre, özellikle 1791 Fransız Anayasası'nın kabul ettiği millî egemenlik prensibi egemenliğin kaynağı, mahiyeti ve kullanılışı bakımlarından olumsuz anlamlar taşımaktadır. Gerçekten hiçbir kişi, zümre, sınıf, grup, heyet veya devlet organı egemenliğin bir cüzüne veya tamamına sahip değildir. Egemenlik bölünmez bir hak olarak yalnız bölünmez millet kişiliğine aittir. O halde, millî egemenlik, Rousseau'nun halk egemenliği prensibinde olduğu gibi, vatandaşlar arasında paylaşılması imkânsız bir egemenliktir. Kaynağı itibariyle yalnız millete ait olan, mahiyeti itibariyle de paylaşılması imkânsız olan millî egemenliğin kullanılmasının, onu kullanan devlet organları için şahıslarına ait bir hak değil, organlık veya temsilcilik niteliklerine bağlı bir yetkiden başka bir şey olamayacağı tabiidir[34].

Sulhi Dönmezer'e göre bir ülkede demokrasinin geçerlilik ve varlık kazanabilmesi için mutlaka bir demokrasi alt kültürünün teessüs edilmiş bulunması zaruridir. Millî egemenliğin fiilî geçerliliği, hatta varlık kazanması, üzerine istinat edeceği bir kültürün varlığına ve bu kültürün kendisine özgü unsurlarının insanlar tarafından içselleştirilmiş olmasına yani ciddi anlamda benimsemesine bağlıdır. Böylece vatandaş, "*bu millî egemenliğin müşterek maliki benim; bu millî egemenlik üzerinde hepimiz iştirak halinde malikiz*" düşüncesine inanmış olacaktır. Bunun için de millî egemenliğin dayandırılması gereken bir kültürün yerleşmesi ve insanlara bu kültürün

[33] Bahtiyar Akyılmaz, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Haziran- Aralık 1998, C.2, S.1-2, s.217-220.
[34] Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler**, s.199

nakledilmesi lazımdır. Bilindiği gibi her kültürün kendisine özgü bir içeriği, birtakım unsurları vardır. Bu unsurların en önemlileri, inançlar ve sosyal değerlerdir. Egemenliğin ilahî kaynağa dayandığı, hâkimiyetin Allah'a ait bulunduğu ve onun adına kullanıldığı hususundaki görüş, bu hususdaki inancın millet fertlerinin çoğunluğu tarafından benimsenmesine, bu inanca dayalı ve buna bağımlı sosyal değerlerin kişilerce içselleştirilmiş bulunmasına; yani başka biçimdeki bir inancın söz konusu olamayacağına inanılmış bulunmasına zamanında dayandırılmış ise, millî egemenlik ilkesinin varlığı da egemenliğin millete ait bulunduğu, egemenliğe diğer hiçbir gücün, kuvvetin, teşkilatın hiçbir suretle ve hiçbir sebeple ortak olamayacağı hususlarının da böylece millet fertlerinin çoğunluğu tarafından bir inanç sistemi halinde kabul edilmiş ve benimsenmiş olmasına bağlıdır. Bu inanç kitlelere yayılarak teessüs edince, bu kez kendiliğinden yeni birtakım sosyal değerler meydana gelir. Bu inancın bizzat kendisi birtakım yeni sosyal değerlerin ortaya çıkmasına, yerleşmesine imkân hazırlar, bunları temin eder. Millî egemenlik inancı, zaruri olarak diğer bir takım hak ve hürriyetlere olan inançları ve bağlılıkları da güçlendirir, bundan da millî egemenliğin ve demokrasinin temel taşlarını oluşturan temel haklar ve hürriyetler ortaya çıkar[35]. Böylelikle milletin, elinde bulunan iktidarı kullanması ile ilgili olarak temsilî demokrasi kavramı öne çıkmaktadır.

Bilindiği gibi temsilî demokrasi, doğrudan ve yarı doğrudan demokrasi şekillerinin aksine olarak, aslında halka ait olan egemenlik hakkının halk adına halkın seçtiği şahıslar veya heyetler tarafından ve onların tekelinde olarak kullanılması prensibine dayanan klasik demokrasi şeklidir. Eski Yunan ve Roma'da, kamu hukuku alanında temsilin varlığı tartışmalıdır. Buna karşılık Ortaçağ sosyal ve ekonomik düzeninin temsil fikrini ve bilhassa temel olayını doğurduğu şüphe götürmez. Çünkü Ortaçağ'da Derebeyler yani asiller, Kiliseye mensup olanlar yani rahipler ve şehirli/kasabalılar ayrı sınıf teşkil etmekte idi, kişiler bu sınıflar içinde kaynamış durumda idiler. Bu itibarla

[35] TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, **Milli Egemenlik 1988 Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler, Milli Egemenlik ve Milli Eğitim İlişkileri- I**, İstanbul, 1 Haziran 1988, s.17-18.

kral ile bu sınıflar veya topluluklar arasındaki, kral bakımından himaye ve sınıflar bakımından vergi yardımı şeklinde görünen karşılıklı münasebetlerde kral nezdinde temsil edilen ne tek tek kişilerdir, ne de bir bütün olarak halktır. Sadece bu üç topluluk veya sınıftır. Meselâ kral, yeni bir vergi koymak istediği zaman bu sınıfların muvafakatini almak, bunu yapabilmek için de her birinin temsilcilerini bu toplantıya çağırmak zorundadır. Bu Ortaçağ temsil sistemi, İngiltere'de XIII. asrın başında ortaya çıkmış ve *Kral, Lordlar Kamarası* ve *Avam Kamarası* olmak üzere üç ayak üzerinde duran ve fakat kralı gittikçe sınırlayan liberal bir anayasa düzenini doğurmuştur. Fransa'da da böyle üçlü bir gelişme olmuş, fakat bu girişim ters teperek Kral'ın mutlakiyet rejimini kurması ile neticelenmiştir. Siyasî temsilin teorik kökü, XVIII. asırda Fransa'da Kralın mutlak egemenliğini sınırlama tedbirlerinde görülmektedir. Bu bakımdan karşımıza doğrudan doğruya demokrasiyi isteyen Rousseau değil, daha realist olan Montesquieu çıkmaktadır. İngiliz ampirizminin ve liberalizminin kuvvetli etkisi altında kalan Montesquieu için siyasî temsil Rousseau'nun iddia ettiği gibi milyonlarca nüfuslu memleketlerde pratik çaresizlik yüzünden katlanılacak bir sistem değil, tersine mahiyeti sebebiyle uygulanması gerekli bir sistemdir. Montesquieu'ya göre siyasî temsil iki sebeple gereklidir. Bunlardan birincisi, doğrudan demokrasinin hürriyet için zararlı olmasıdır. Çünkü bu demokraside yasama, yürütme ve yargı yetkileri halkın elinde toplanmıştır. Bu siyasî hürriyet için çok tehlikelidir. O halde siyasî hürriyeti sağlamak için yasamayı diğer ikisinden ayırmak, bunun için de yasama görevini halktan ayrı olan ve fakat onu temsil eden bir meclise vermekten başka çare yoktur. İkinci sebep halkın yetkisizliğidir. Halk kanunu yapacak olanları seçmeye ehildir, ama kanun yapmaya değildir. Montesquieu'nun bu pratik düşünceleri 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Rousseau'nun millî egemenlik prensibi ile birleşecek ve o devrin büyük politikacılarından ve siyasî yazarlarından Siéyes'in de etkisi ile Fransız Devrim mevzuatına girecektir[36].

[36] Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler**, s.215-217

Hâkimiyet, milletin genel iradesi olarak ifade edilmekle birlikte, üstün güç ve iktidar olarak da millete ait bir iradedir. Hâkimiyetin kaynağı ilahî iradeye değil, millî iradeye dayanmalıdır. Milletin iradesi ise fertlerin iradelerinin basit bir toplamı değil, fertlerin iradelerinin bir araya gelmesi, kaynaşması ve terkibinden oluşmaktadır. Bu bakımdan millî hâkimiyetin milletin bölünmez iradesi olduğu söylenebilir. Böylece millî hâkimiyet anlayışında milletin, kendisini oluşturan fertlerden ayrı ve onların üstünde bir kişilik, kimlik ve bir iradeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte millet iradesinin milleti oluşturan fertlerin iradelerinden ayrı, farklı ve müstakil bir niteliği olduğu bilinmektedir[37].

J.J. Rousseau'ya göre, toplumun genel isteklerinin uygulanması anlamına gelen egemenlik, başkasına devredilemediği gibi bölünmesi de düşünülemez. Çünkü kamuoyunun istekleri ya geneldir ya da değildir; ya halkın tümünün ya da bir bölümünün istekleridir. Açıklanan istekler, birinci durumda, bir egemenlik kullanımıdır ve yasa demektir; ikinci durumda ise yalnızca özel bir istektir, bir yargıç davranışı ya da bir kararnamedir[38].

Rousseau'nun milleti egemenliğin sahibi olan kolektif ve soyut bir varlık olarak telakki etmesi itibariyle *egemenliğin kaynağı yönünden* millî egemenlik prensibini savunduğu ve *egemenliğin kullanılması yönünden* halk egemenliği prensibine taraftar olduğu bilinmektedir[39]. Bununla birlikte millî egemenlik kavramını pek çok düşünür ve bilim adamı farklı şekillerde algılamışlardır. Fransız hukukçularından Léon Duguit "*ispatı imkansız, faydasız ve realitelere aykırı*", Joseph Barthélemy ve Paul Duez (1888-1947) "*suni, hayalî, faydasız ve tehlikeli*", Charles Benoist "*mistik ve zararlı*", Mourice Haurio "*anlaşılması imkansız, hatalı, gerçek olmayan bir görüş*" şeklinde vasıflandırmışlardır[40]. Bununla birlikte tarihî süreç içerisinde egemenlik kavramının çeşitli biçimlerde kullanıldığı görülmektedir. İlk

[37] Hazma Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 9, 11.
[38] J. J. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, (Çev. Alpagut Erenulu), Ankara 1996, s.61.
[39] Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler**, s.203
[40] Recai Galip Okandan, **Umumî Âmme Hukuku**, s.763

dönemlerdeki anlamı için “klasik” ya da “mutlak” egemenlik gibi ifadeler kullanılırken; daha sonra, günümüzde gelinen aşamada, egemenliğin klasik boyutunun aşılması sonrasında, “sınırlı” egemenlik anlayışı kullanılabilmiştir. Bir kavram olarak egemenlik, doğal olarak günümüzde ilk doğduğu zamanki anlamını taşımamaktadır. Bu sebeple, 17. yüzyılın egemenliği ile günümüzün küreselleşen dünyasında devletin egemenliği veya devlet içerisindeki egemenlik aynı şey olarak değerlendirilmemektedir. Kavram, özellikle nitelikleri bakımından önemli değişimler geçirmiştir[41].

Mutlak monarşilerin yerini alan saf temsilî demokrasi, kurulduğu devre göre, millet veya halk iradesine ve egemenliğine değer verdiği için demokrasi lehine büyük bir kazançtı, fakat tam manasıyla demokratik olmayan, monarşi ile demokrasi arasında ortalama bir yer alan bir nevi aristokrasi, burjuva güzidelerinin, politikayı meslek edinenlerin tekeline aldığı bir hükûmet sistemi telâkki edilegelmiştir. Hiç şüphe yok ki, hükûmet sistemi halk kitlelerinin, gerek kişiler ve gerek çeşitli topluluklar halinde, doğrudan doğruya tesirine, halkın arzu ve eğilimlerine, onun değişik vasıtalarla yaptığı baskılara açık olduğu, hükûmet edenlerin bu baskının icaplarına ayak uydurmalarını sağladığı ölçüde gerçek halk egemenliğine dayanmış ve demokratik sayılır. Halk egemenliğinin gerçek manası ve icabının da bu olduğu düşünülmektedir[42].

Tarihî gelişim içerisinde, egemenlik kavramının toplumların gelişmesinde önemli bir aşama oluşturduğu, feodal devletten merkezî devlete geçişte önemli bir rol oynadığı inkâr edilemez bir gerçektir. Egemenlik çağdaş anlamda devletin ortaya çıkışında teorik görevini de yerine getirmiştir. Hepsinden önemlisi, dağılmış iktidarları birleştirerek iktidarın rasyonelleşmesini sağlamak suretiyle siyasî modernleşme aşamasında önemli bir basamak olmuştur. Bodin’le başlayan ve Rousseau’ya uzanan, Fransız İhtilali ile dünyayı saran halk egemenliği ve millî egemenlik

[41] Yusuf Şevki Hakyemez, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü**, s.53
[42] Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler**, s.227.

kavramları ise bu modernleşme sürecinde bir takım değişikliklere uğramışlardır. 20. yüzyılın başlarında Duquit, gerek Rousseau'nun gerekse ihtilalin önderlerinin fikirlerini şiddetle eleştirmiş ve egemenlik kavramını reddetmiştir. Aslında, o dönemde ortaya konuluşu itibariyle, halk egemenliği ve millî egemenlik fikirlerine yöneltilen eleştiriler haklı olmakla birlikte, bu ilkeler, temsilî ve klasik Batı demokrasisinin de temelini teşkil etmişlerdir. Bu temel artık günümüzde pozitif bir mahiyete bürünmüştür. Temsilî sistemi benimseyen modern anayasalar halk egemenliği ve millî egemenlik ilkelerini kaynaştırmışlar, birlikte ele almışlardır. Alman hukukçular, egemenlik ve devlet iktidarı kavramlarının aynı şey olmadığını ortaya koyarak, "*egemenlik devlet iktidarı değil, devlet iktidarının bir unsurudur; iktidarın müstakil olma karakteridir*" şeklindeki anlayışla, klasik Fransız doktrininden ayrılmışlardır. Günümüzde millî egemenlik, kamu gücünün yürütülmesi anlamına gelmektedir. Bu durum ise ancak temsilî sistem sayesinde gerçekçi ve faydalı olabilecektir. İşte bu durum dikkate alınarak, artık egemenliğin modern karşılığının "kurucu iktidar" kavramı olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte, millî egemenlik fikrini klasik şekli ile savunmanın çok güç olacağı düşünülmektedir. Ancak günümüzde bu ilkenin değeri hukukî olmaktan çok siyasîdir. Bununla birlikte şu da unutulmamalıdır ki "*millî egemenlik fikri bugün demokrasinin tatbiki mümkün olmayan yegâne şekli*" olarak görülebilmektedir[43].

Tarihî süreçte millî hâkimiyet kavramına yüklenen anlamın çeşitli değişimler geçirdiği bilinmekle beraber günümüz cumhuriyet rejiminin ve demokratik sistemin temelinin oluşmasında millî hâkimiyet fikrinin olduğu aşikârdır. Hâkimiyet anlayışının millete dayanan ve milletten güç alan bir telakkiye doğru bir gelişim süreci takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte "millet" anlayışının değişimi ve gelişimi de bu sürecin seyrini etkilemiştir. Milletin zihninde, yaşadığı ülkenin idaresine hâkim olma düşüncesinin neşvünema bulması, günümüzdeki cumhuriyet fikrinin ve demokratik hayatın

[43] Bahtiyar Akyılmaz, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Haziran- Aralık 1998, C.2, S.1-2, s.221-222.

gelişip olgunlaşmasında temel faktör olmuştur. Fransız İhtilali'nden sonra daha geniş bir yayılma zemini bulan millî hâkimiyet fikri, bundan sonra modern cumhuriyet anlayışının gelişimine doğrudan tesir etmiştir.

B. CUMHURİYET KAVRAMI VE CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Cumhuriyet kavramı Arapça "cumhur" kelimesinden türetilmiştir. Cumhur, "cemaat-ı kesire"[44], halk, ahali, kalabalık anlamlarında kullanılmaktadır. Cumhurî ise cumhura, yani topluluğa, halka ait demektir. Bilindiği gibi "cumhuriyet" kelimesi de "cumhurî" kelimesinden gelmektedir. Tabii olarak cumhuriyet kelimesi de "*halka ait olan şey*" demektir[45]. Cumhuriyet kavramı, Fransızca république, İngilizce republic ve Latince res publica [res = şey, olay; publica (publicus kelimesinin dişili) = kamuya ait, genel, kamu malı][46] şeklinde ifade edilmektedir. Bu çerçevede cumhuriyet, "*halkın malı olan devlet şekli*"[47] olarak tanımlanabilir. Daha açık bir ifade ile halkın egemen olduğu bir yönetim düzeninin hukukî yapısı ve çerçevesidir[48].

Cumhuriyet kelimesi Batı dillerindeki modern *republique republic* ve *republik* karşılığı olarak dilimizde ilk defa on sekizinci asır sonlarında kullanılmıştır. Ondan önce Arapça siyaset kitaplarında Latince *res publica* kelimesi medine kelimesiyle karşılanmıştır. Osmanlılar, Venedik için *Venedik Cumhuru* tabirini kullanmışlardır. Burada cumhur, "*devlet başkanı bir seçim heyeti tarafından seçilen devlet*" manasında kullanılmıştır. Osmanlılar, Fransız İhtilali'nden sonra kurulmuş olan modern cumhuriyetler için de aynı kelimeyi kullanmışlardır[49].

---

[44] **Lügât-ı Naci,** s.324.
[45] Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, s. 216.
[46] **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, C.11, s.263.
[47] Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, s.236.
[48] Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1981, s. 8
[49] Halil İnalcık, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Gelişme Safhaları", **Türk Kültürü**, S.25, Kasım 1964, s.10.

Kâmus-ı Türkî'de, "*bir reis-i müntehibin taht-ı riyasetinde bulunan heyet*"[50] olarak geçen cumhuriyet kavramı, İbrahim Alaattin Gövsa'ya göre "*devlet reisi milletçe veya milleti temsil edenler tarafından, muayyen bir müddet için seçilen hükûmet şekli*"[51]dir. Cumhuriyet, Türk Hukuk Lûgatı'nda "*devlet reisi millet veya millet meclisleri tarafından muayyen müddet için seçilen hükûmet şekli*"[52], Meydan Larousse'da "*halkın, hâkimiyeti doğrudan doğruya veya seçtiği temsilciler aracılığı ile kullandığı devlet şekli*"[53], Ana Britannica'da "*egemenliğin bir tek kişinin elinde olmadığı ve oy hakkına sahip yurttaşlarca seçilen temsilciler eliyle yasalara uygun biçimde kullanıldığı yönetim biçimi*"[54], Türk Ansiklopedisi'nde "*veraset yolu ile devlet başkanlığına gelen bir hükümdar veya imparator tarafından yönetilmeyip seçimle belirtilen bir devlet başkanının varlığını kabul eden hükûmet*"[55], Büyük Kültür Ansiklopedisi'nde "*halkın iradesinin belirlendiği yönetim biçimi*"[56] şeklinde tanımlanmaktadır. Hüseyin Nail Kubalı ise cumhuriyeti, "*devlet başkanının ya doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından muayyen bir müddet için seçilmesi esasına dayanan devlet veya hükûmet şekli*"[57] biçiminde açıklamaktadır. Yeni Türk Ansiklopedisi'nde monarşinin zıddı olarak tarif edilen cumhuriyette, devlet başkanlığı ırsî (babadan oğula veya belirli bir ailenin fertlerine mahsus) değildir ve hayat boyu devam etmeyeceği bilinir. Devlet başkanı, seçilerek gelen bir kişidir. Kelimenin sözlük anlamı "halka mahsus, halk idaresi" demektir ve aynı anlamdaki demokrasi kelimesinin karşılığıdır. "*Fakat terim olarak ve uygulamadaki şekilleriyle demokrasinin eşanlamlısı değildir. Zira demokrasi, cumhuriyet kadar monarşilerde de geçerli bir sistemdir; İngiltere, İsveç, Hollanda, Belçika, Japonya vs. de olduğu gibi. Bu takdirde halk iradesine, millî iradeye, serbest seçime, çeşitli partilerin varlığına, subay ve hâkimin (ordu ve yargı) politikaya*

[50] Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, s.482.
[51] İbrahim Alaattin Gövsa, **Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi**, C.1, s.423.
[52] **Türk Hukuk Lûgatı**, s. 56
[53] **Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, C.3, s.95.
[54] **Ana Britannica**, C.8, s.363.
[55] **Türk Ansiklopedisi**, C.11, s.263.
[56] **Büyük Kültür Ansiklopedisi**, Başkent Yayınları, Ankara, 1984, C.4, s. 1325.
[57] Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler**, s.59

karışmamasına bağlıdır"[58]. Cumhuriyet kavramı Roma ve Yunan'da da kullanılmakla birlikte, temelde bir devlet biçimi olmanın yanı sıra çeşitli anlamlarda kullanılarak değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu sebeple de cumhuriyetin temel nitelikleri ve tanımı konusunda kesin ve tek bir görüş olduğu söylenemez.

Bütün bu tanımlarda görüldüğü gibi cumhuriyet, millet iradesini esas alan bir rejimdir, bir hükûmet şeklidir. Onun vazgeçilmez şartı seçimdir. Ülkeyi idare edenlerin tümü seçimle işbaşına gelirler. Dolayısıyla veraset usulünü kesinlikle reddeder. Seçimler de muayyen süreler için yapılır. Böylece, milletin temsilcileri belirli sürelerle işbaşında kalırlar. Diğer bir tabirle cumhuriyet kayd-ı hayat şartını reddetmektedir[59].

Etimolojik olarak "halkın malı olan devlet şekli" diye tanımlanan "cumhuriyet" kavramının ayrıca felsefî, siyasî ve hatta duygusal anlamları olmakla birlikte bunlardan daha çok hukukî manası önemli görülmektedir. Keza cumhuriyet konusuna sadece hukuk açısından değil, siyaset bilimi, siyaset felsefesi ve siyasî tarih açılarından da yaklaşılabilir. Anayasa hukuku açısından bakıldığında cumhuriyetin hukukî tanımı üzerinde görüş birliği olmadığı anlaşılmaktadır. Bir kısım yazarlar, cumhuriyet kavramını monarşinin karşıtı olarak *dar* bir anlamda, diğer bir kısım yazarlar ise cumhuriyeti demokrasiyle özdeş olarak *geniş* anlamda tanımlamaktadırlar. Cumhuriyetin dar anlamda tanımı, yani monarşinin tersi anlamında tanımı, Léon Duguit'ye dayanmaktadır. Duguit, monarşi ve cumhuriyeti, *devlet başkanının göreve geliş usulüne* göre tanımlamaktadır. Eğer devlet başkanı, bu göreve veraset usulüyle geliyorsa, o devlet monarşidir; yok eğer başka bir usulle geliyorsa o devlet cumhuriyettir. Buradan da anlaşıldığına göre Duguit'nin anlayışında monarşi ve cumhuriyet birbirinin karşıt kavramı olarak tanımlanmıştır. "*Bir devlette, devlet başkanlığı görevi veraset yoluyla intikal ediyorsa o devlet bir monarşidir. Monarşi olmayan her devlet ise*

[58] **Yeni Türk Ansiklopedisi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, C.2, s. 527.
[59] Ramazan Tosun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi)**, Kayseri, 1994, s.2.

cumhuriyettir. Devlet başkanının seçimle yahut zor kullanarak işbaşına gelmesinin bir önemi yoktur." Léon Duguit, bu konuda net bir tavır sergilemektedir. Ona göre, hükûmet ister tek bir kişiye verilsin, ister bir topluluğa verilsin, veraset yoksa söz konusu devlet bir cumhuriyettir. Bugün Fransa'da doktrinin bir bölümü, cumhuriyet kavramını dar bir şekilde tanımlamaktadır. Bunlara göre cumhuriyet*, "devlet başkanlığının irsî olarak intikal etmediği hükûmet şeklidir*". Görüldüğü gibi, bu anlamda da cumhuriyet, *monarşinin karşıt kavramı* olarak anlaşılmaktadır. Böylece bu anlayışta, Georges Vedel'in belirttiği gibi, irsî bir devlet başkanlığı ihdas edilmedikçe, o devlet cumhuriyettir. Siyasî ve duygusal olarak cumhuriyet kelimesinden başka şeyler amaçlanabilse de, hukuken cumhuriyet, irsî bir monarşinin tersinden başka bir şey değildir[60]. Hüseyin Nail Kubalı, kişiliği ve egemenliği ile soyut ve değişmez bir hukukî realite olan devletlerin somut bir varlık, bir sosyal gerçek olarak çeşitli şekiller altında göründüğünü ve bu durumun devletlerin hukukî niteliği üzerinde önemli tesirler yaptığını belirttikten sonra egemenliğin kaynağı bakımından devletlerin monarşik devlet ve cumhuriyet devlet şeklinde ayrılması gerektiğini savunmaktadır. Egemenliğin kaynağına göre yapılan bu sınıflandırma Aristo'dan beri bilinen bir sınıflandırmadır. Bilindiği gibi Aristo, devleti, egemenliğe sahip olanların adedine göre yönetim biçimlerini üçe ayırmıştır: Monarşi (tek kişinin yönetimi), aristokrasi (azınlığın yönetimi) ve politea (çoğunluğun yönetimi ya da cumhuriyet)[61]. Tarihten günümüze kadar cumhuriyeti bu şekilde dar anlamıyla tanımlayan pek çok düşünür ve fikir adamı ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında cumhuriyet kavramının *geniş anlamda tanımlanması* gerektiğini savunanlar da vardır. Bunlar cumhuriyeti, demokratik düzenin temel prensiplerini içine alan geniş bir kavram olarak düşünmektedirler. Bu anlayışta, Didier Maus'un belirttiği gibi, "*cumhuriyet genel oy, temsilî rejim, kuvvetler ayrılığı gibi prensipleri kapsar*". Mesela Maurice Agulhon, cumhuriyetten "*kralsız ve diktatörsüz bir sistem*"i, bir "*hukuk devleti*"ni, bir

[60] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.93-94
[61] Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler**, s.56-57.

"*liberal demokrasi*"yi anlamaktadır. Didier Maus'a göre, cumhuriyetin geniş yorumunun çağdaş bir mantığı vardır ve bu mantığa göre, cumhuriyet, sadece monarşinin tersi değil, aynı zamanda demokrasinin eş anlamlısıdır. Fransız anayasa hukuku tarihinde bunu en açık şekilde savunan yazar, Maurice Hauriou'dur. Ünlü hukukçuya göre, cumhuriyet "*tamamen seçime bağlı bir hükûmet şeklidir*". Dahası yazara göre, cumhuriyet, seçilmiş yöneticilerin ömür boyu değil, sadece belirli bir zaman için görevde kalmasını gerektirir. Bu şart sayesinde cumhuriyet, millî egemenliğin en iyi şekilde gerçekleştiği hükûmet şekli haline gelir. Böylece cumhuriyet, millî egemenlikle ve dolayısıyla demokrasiyle özdeşleşir. Günümüzde, cumhuriyeti demokrasiyle tanımlamada en aşırıya giden yazar ise Maurice Duverger'dir. Yazara göre, "'*cumhuriyet' terimi seçimlerle ifade edilen halk egemenliği üzerine kurulu bütün rejimleri ifade eder*". Hatta yazara göre, Büyük Britanya gibi, sembolik fonksiyonlu irsî bir krala sahip rejimler dahi bir "cumhuriyet"tir. Yazar bu tür rejimlere bir de isim koymaktadır: "*Cumhuriyetçi monarşiler* (*monarchies républicaines*)". Sonuç olarak Duverger'e göre bir cumhuriyet demokratik olabileceği gibi, anti-demokratik de olabilir. Keza monarşi ile demokrasi arasında da bir ilişki yoktur. Bir monarşi demokratik olabileceği gibi, anti-demokratik de olabilir. Bu açıdan bakıldığında Léon Duguit'nin monarşi ve cumhuriyet tanımları ampirik olarak doğrulanmaktadır[62].

Modern manada cumhuriyetin doğduğu ve geliştiği ülke Yakınçağ Fransa'sıdır. 1789 Fransız İhtilali ile kurulan cumhuriyet sistemi zaman zaman kesintiye uğramıştır, ancak netice olarak cumhuriyet fikri galip gelmiştir[63]. Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri'nin 1789 Anayasası ile siyasî rejim olarak cumhuriyeti tercih etmesi bu sistemin yayılmasında, gelişmesinde etkin bir rol oynamıştır. Daha sonraki dönemlerde Avrupa'daki

---

[62] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri** s.94-96

[63] Fransa'daki ihtilalden önceki cumhuriyet ve demokrasi fikri, ihtilalin başlangıcında cumhuriyet düşüncesi, burjuvalık ve demokratlık dönemi, Demokrat Parti ve Cumhuriyet Partilerinin kuruluşu ve Cumhuriyet dönemine geçiş ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Aulard, **Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi**, C. I-II, (Çev. Nazım Poroy), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

diğer devletler ve sömürgeden kurtulan milletler de cumhuriyeti seçmişlerdir. Bu da asrımızın bir cumhuriyet asrı olmasında etkili olmuştur[64].

Kemal Gözler'e göre, cumhuriyet ile monarşinin birbirinin karşıt kavramları olduğu bilinmekle birlikte pek çok cumhuriyet tanımında demokrasiye atıf yoktur. "*Cumhuriyetlerin ve monarşilerin demokratik olup olmadığı ayrı bir sorundur. Yukarıda verilen tanımlar, demokratik ve anti-demokratik, mevcut tüm cumhuriyetler ve monarşiler için geçerlidir. Bu bakımdan cumhuriyete ve monarşiye istenirse pek çok duygusal anlam atfedilebilir*." Ama ampirik verilerle tutarlı olan, cumhuriyetin, "*devlet başkanlığının irsî olarak intikal etmediği devlet şekli*, monarşinin de *devlet başkanlığının irsî olarak intikal ettiği devlet şekli*" olarak açıklandığı tanımdır. O hâlde, demokrasiye atıf yapmadan, cumhuriyet ve monarşi birbirinin karşıt kavramı olarak tanımlanabilir[65]. Esasen cumhuriyet, temelde bir devlet biçimi olmanın yanında tarihten günümüze kadar çeşitli anlamlarda kullanılmış ve değişik şekillerde tanımlanmıştır.

Cumhuriyeti bir devlet şekli olarak ilk defa ortaya çıkaran ve uygulayan Romalılardır. Bilindiği gibi Romalılar çöküşlerine kadar devlet idaresini ağırlıklı olarak hukukî esaslara bağlama gayreti içinde olmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde Batıda Platon'dan itibaren birçok düşünür, devlet şekilleri ve özellikle de Cumhuriyet idaresi üzerinde durmuş ve bu konuda kıymetli eserler vermişlerdir. Bu isimler arasında Cicero, Bodin, Machiavelli, Lapradelle, Rousseau, Volter, Kant, Jellinek sayılabilir[66].

Yunanca *polis* ve Latince *civitas* denilen şehir devletlerinin (siteler) sınırlarından taşarak bir ülke devleti veya imparatorluk halinde genişlemesi sırasında, *res publica* terimi, daha çok siyasî topluluğun vasfı olarak sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Roma'nın son devirlerinde aynı terim, az bir değişiklikle tamlama halinde siyasî topluluğu ve durumu belirten *Status rei*

---

[64] Ramazan Tosun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi)**, s.3.
[65] Kemal Gözler, "Cumhuriyet ve Monarşi", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 53, Kasım-Aralık 1998, s.28-29.
[66] E. Semih Yalçın, **Kuruluşu ve Kazanımları ile 82. Yılında Cumhuriyet**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.1.

publicae şeklini alarak Roma devletinin çeşitli adlarından biri haline gelmiştir. Kuram niteliğinde olarak *De re publica* (Devlet Üzerine) adını taşıyan ilk eser, Romalı Marcus Tullius Cicero tarafından yazılmıştır. M.Ö. 106-43 yılları arasında yaşamış olan Cicero, bu eserinde, Roma'da gelişmekte olduğunu gördüğü Sezarizm ve istibdat eğilimlerine karşı hürriyet ve demokrasi fikrini savunmaktadır. Açık ve ileri fikirleri eşsiz bir belagatle savunan Cicero, anlayışlı asil yöneticilerin öncülüğü tezine dayanan bir çeşit aydınlar aristokrasisine gönül bağlamıştır. Bu sebeple eserine başlık yaptığı terimi, bugünkü anlayış ve kullanışımızın kapsadığı cumhuriyet anlamından çok, siyasî birliğin hukukî ifadesi olan devlet varlığı anlamında yorumlamak gerekir. Cicero'nun *De re publica*'sı, Ortaçağda da devlet kuramı ile ilgili eserlere isim babalığı, fikir ve ilham kaynaklığı etmiştir. Bütün bu süre içinde *De re publica*'yı yazılarına başlık yapan düşünürler, bu terimle cumhuriyeti değil, *Devlet*'i kastetmişlerdir. Bu arada, modern egemenlik kuramının mimarı olan Jean Bodin, 1576'da yayınladığı *Les six livres de la République* (Cumhuriyet Hakkında Altı Kitap) adlı eserinde, Lâtince res publica'nın Fransızcalaştırdığı *république* kavramını "cumhuriyet" değil, "devlet" anlamında kullanmıştır. Gerçekten Bodin, pek çok bilim adamına göre bugünkü anlayış açısından cumhuriyetçi değil, aksine kralcı ve mutlakıyetçidir. Nitekim Bodin "*devlette mutlak ve devamlı kudret*" (La souveraineté est la puissance perpétuelle d'une république) olarak tanımladığı egemenliği Fransız krallığını bir yandan papalığın, öte yandan da feodal derebeylerin erkine karşı bağımsız bir kudret haline getirme amacını gütmektedir[67].

Cumhuriyeti, "*yöneticisinin seçimle belirlendiği bir devlet şekli*" biçiminde ortaya koyan Machiavelli olmuştur. Ancak bu tanımlamada belirtilmesi gereken en önemli özellik Machiavelli'nin söz konusu ettiği yöneticiyi bir zümreye - aristokrat kesime - dayandırmış olmasıdır. Bu da dönemin şartları itibariyle doğal sayılmalıdır, çünkü o dönemin sosyal ve

[67] **Türk Ansiklopedisi**, C.11, s.263

siyasî yapısına egemen olan kesim, aristokrat kesimdir[68]. Siyasî hayatın gerçeklerini iyi ve kötü yönleriyle ortaya koyması yüzünden Makyavelizm adı altında "*amaç, her aracı mübah kılar*" düsturunun savunucusu olarak damgalanan Machiavelli, *Il Principe* (Prens)[69] [1532] adlı eserinde "*İnsanlar üzerinde hâkimiyet kuran devlet ve iktidarın hepsi geçmişte olduğu gibi günümüzde de ya cumhuriyet ya da prenslik olarak ortaya çıkmışlardır*"[70] fikrini ileri sürmüştür. Böylece modern egemenlik kuramcısı Bodin'in *république* terimini genel olarak "devlet" anlamında kullanan eserinin yayınlanmasından 44 yıl önce Machiavelli, cumhuriyeti veraset yoluyla elde edilen hükümdarlığa karşıt olarak, devletin özel bir vasfı ve şekli olarak belirtmiştir. O günden sonra cumhuriyet terimi bütün dünya dillerinde Machiavelli'nin belirttiği anlamda yerleşmeye başlamıştır. Hattâ bir kısım politika ve devlet kuramcıları Machiavelli'nin *Il Principe* ile aynı zaman çerçevesi içinde yazdığı başka bir eserden ilham alarak, "Cumhuriyet eşittir Demokrasi" denklemine ulaşmışlardır. Bu arada unutulan nokta, Machiavelli'nin cumhuriyet kavramı içine, klâsik devlet kuramının üçlü (monarşi, aristokrasi, demokrasi) ayrımından son ikisini de almış olmasıdır. Nitekim "h*ürriyeti korumanın her cumhuriyette zorunlu*" sayıldığını belirten Machiavelli, "h*ürriyeti koruyan kuvvetin, eski Roma'da halk, fakat kendi devrindeki Venedik'te aristokrasi olduğunu*" açıkça belirtmektedir. Bu görüş açısından, devlet başkanının belli ve seçkin bir grup veya bütün seçmenlerin katılması ile doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi, cumhuriyetin özüne ve aslına dokunmayan, olsa olsa aristokratik veya demokratik cumhuriyet şeklinde bir vasıf değişikliği oluşturan ikinci derecede bir etkendir. Gerçekten siyasî tarih boyunca, devlet başkanını seçkin bir grubun belirlediği cumhuriyetler vardır. Bugün de cumhurbaşkanının parlamentolarca veya belli

[68] **Büyük Kültür Ansiklopedisi**, C.4, s. 1325.
[69] Kitabın asıl adı De Principatibus (Prenslikler) ama daha çok lI Principe (Le Prince) şekliyle bilinmektedir.
[70] Niccolo Machiavelli, **Prens**, (Çev. Anita Tatlıer), Doruk Yayımcılık, İstanbul (tarihsiz), s.25

kurullarca seçildiği cumhuriyetleri Ortaçağ'ın özellikle İtalyan şehir devletlerindeki cumhuriyetlerle karşılaştırmak mümkündür[71].

Zamanla toplumların sosyal ve siyasî yapılarındaki değişiklik, devlet yönetimi biçimi ile ilgili görüşleri de etkilemiş, cumhuriyet, yeni içerikler kazanmaya başlamıştır. Mesela, Montesquieu, cumhuriyeti, devlet başkanının irsî olmayan bir yöntem ile seçildiği devlet biçimi olarak tanımlamıştır. Bu görüş, günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir. Bir başka düşünür Jellinek ise, cumhuriyeti, egemenliğin kaynağına dayandırmış, egemenliğin halka ait olduğu devlet biçimini cumhuriyet olarak nitelendirmiştir. Jellinek'e göre, egemenlik, sınırlı sayıda kimseye bağlı ise oligarşi, bir sınıfa ait ise aristokrasi, halka ait ise cumhuriyettir[72].

Bilindiği gibi Montesquieu, yönetim sistemlerini cumhuriyet, saltanat (monarşi) ve istibdat (despotizm) olarak üçe ayırmaktadır. Bunlarla ilgili olarak da "*Cumhuriyetle idare, milletin tümünün birden ya da milletin bir parçasının idareyi elinde bulundurmasıdır; saltanatla idare, bir kişinin, ama sabit ve yerleşmiş kanunlarla idaresidir; istibdatla idare ise, bir kişinin hiçbir kanun ve kurala bağlı olmadan kendi istek ve heveslerine göre idaresidir.*" şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır. Montesquieu'nun hükûmet şekillerini ayırma tarzı lojik (mantığa dayalı) değil tecrübî ve soyuttur. Montesquieu için cumhuriyet idaresi Roma ya da Atina'dır; istibdat doğu ülkelerindeki imparatorluklardır; saltanat idareleri de Roma İmparatorluğu'nun kalıntılarından meydana gelen devletlerin tümüdür. Yine Montesquieu, cumhuriyette idare yetkisinin tüm milletin elinde bulunmasını demokrasi, idare yetkisinin milletin bir kısmının elinde bulunmasını da aristokrasi olarak nitelendirmiştir. Ona göre demokraside millet bazı bakımlardan hükümdar, bazı bakımlardan da tebaa durumundadır. Bu çerçevede egemenliği elinde bulunduran millet, layıkıyla yapabileceği her şeyi bizzat kendisi yapmalı; layıkıyla yapamayacağı şeyleri de temsilcilerine yaptırmalıdır.

[71] **Türk Ansiklopedisi**, C.11, s.263-264.
[72] **Büyük Kültür Ansiklopedisi**, C.4, s. 1325

Montesquieu'ya göre millet, yetkisinin bir parçasını eline vereceği kimseleri seçmek konusunda son derece isabetli davranır ve iyiyi kötüden ayırt etmek konusunda tabii bir yeteneğe sahiptir. Montesquieu ayrıca yönetim şekilleri ve cumhuriyet ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "*Bir saltanat hükûmetinin ya da bir istibdat hükûmetinin devam etmesi, dayanması için fazla doğruluğa gerek yoktur. Birinde kanunların kuvveti, ötekinde hükümdarın daima kalkık duran yumruğu her şeyi düzenler, yoluna koyar. Ama halkçı bir devlette başka bir kuvvet gerekir ki, o da fazilettir... Fakat bu, Cumhuriyette kişilerin faziletli olduğu anlamında değil faziletli olmaları gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır... Apaçık bir şeydir ki, kendini şunun bunun kötü öğütlerine ya da ihmale kaptıran hükümdar, kanunları yürütmekten vazgeçebilir, ama kötülüğü tamir etmekte güçlük çekmez; ya Danışma Kurulunu değiştirir ya da kendi ihmalinin sebep olduğu kötülüğü gidermeye çalışır. Ama bir halk hükûmetinde kanunlar yürütülmedi mi, bu da ancak Cumhuriyetin bozulmasından ileri gelebilir, işte o zaman devlet yıkılmış demektir...*"[73]

Bununla birlikte, gerçek anlamda cumhuriyetin, sadece seçkin bir grupa dayanan aristokrasi ile değil, ancak geniş halk yığınlarının benimsediği demokrasi ilke ve ülküsü ile bağdaşabileceği açıktır. Gerçekten demokrasinin ana ilkesi eşitliktir. Eşitlik haklar bakımından yurttaşlar arasında her türlü farkları, aile, grup, sınıf ve kişi ayrıcalıklarını reddeder. Cumhuriyetlerde devlet başkanlarının seçimle iş başına gelmeleri de bu ilkenin uygulanması sonucudur. Cumhurbaşkanı devleti temsil yetkisini kendi kişiliğindeki özellikten veya belli bir aile ve gruba bağlı olmaktan değil, doğrudan doğruya halkın güvenoyundan almalıdır. Eşitlik ilkesinin bu anlamda kavranıp uygulanması, yalnız aristokrasilerin değil, İngiltere gibi hürriyetin beşiği olan krallıkların da gerçek anlamda demokrasi ile uyuşma derecesini gölgelendirmektedir. Aslında bu karışık ve çelişmeli anlayışın kaynağını ilk klâsik demokrasilerdeki düşünce ve uygulama gelişiminin farklılığında aramak gerekir. Atina'da Solon kanunlarıyla başlayıp, Perikles devrinde en

[73] Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine-I**, (Çev. Fehmi Baldaş), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.57-58, 72-73, 82.

üstün evreye ulaşan ve sitenin yönetimine bütün hemşehrilerin katılmasını sağlayan halk demokrasisi ile Sparta'da Lykurgos Anayasası'nın çizdiği çerçeveye uygun disiplinli, hatta eğitimli bir seçkin grubun gerçekleştirdiği aristokratik demokrasi arasında anlayış ve örgüt bakımından uçurumlu ayrılıkların bulunduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, her iki rejim de devleti temsil eden en yüksek organın soyla değil, seçimle belirtilmesi konusunda tam bir ilke ve görüş birliği halindedir. Ancak, fikrî ve iktisadî gelişimin tabii sonucu olarak, halk yığınlarının devlet yönetimi konusuna ilgilerinin artması ölçüsünde, bir devlet ve hükûmet şekli olarak cumhuriyet kavramının gerçekleşme şansını monarşi veya aristokrasiden çok demokraside arama zorunluluğu siyasî bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Atatürk'ün "*cumhuriyet fazilettir*" vecizesini bu anlamda değerlendirmek gerekir. Gerçekten demokrasi, devletin en yüksek organından en aşağı basamaklarına kadar halk iradesinin egemenliği ilkesine dayandığından, cumhuriyeti yaşatacak ve ayakta tutacak tek kuvvettir. Ayrıca yurttaşın siyasî olgunluğuna ve ahlâkî değerine dayanan kamu yararı (res publica) ile yakından ilgilidir. Millî egemenliği doğrudan doğruya gerçekleştirme amacını güden modern demokrasi ve Fransız İhtilali'nin fikir adamlarından J. J. Rousseau "*Hürriyetsiz vatan, yurttaşsız hürriyet, erdemsiz yurttaş olamaz; yurttaşı yükseltir ve yetiştirirseniz, her şeyi sağlamış olursunuz*" sözüyle bu gerçeği dile getirmektedir[74].

Hukukçulardan bazıları, cumhuriyeti, devleti oluşturan organların (özellikle yasama ve yürütme organlarının) irsiyet esasına dayanmayan yöntemlerle belirlendiği bir devlet biçimi olarak kabul etmektedirler. "*Eğer bir ülkede yasama ve yürütme organları, irsen olmamak ve ömür boyu görev yapmamak koşulları ile belirleniyorsa, o ülkedeki devlet yönetimine cumhuriyet denilir*." Bu görüş, cumhuriyeti seçime dayalı bir hükûmet biçimine götürmekte ve onu hükûmet biçimi olarak benimsemektedir. Gerçekte hükûmet biçimleri ile devlet biçimleri ayrı ayrı olgulardır. Günümüzde devlet biçimi cumhuriyet olmayan, ama halkın oyu ile seçilerek görev yapan

[74] **Türk Ansiklopedisi**, C.11, s.263-264.

hükûmetler görülmektedir. Mesela, İngiltere krallıkla yönetilmektedir, monarşik bir devlettir. Buna karşın hükûmetin oluşması halkın oyu ile olmaktadır. Belçika ve İsveç de buna örnek gösterilebilir. Bu çelişki, Hariou, Duguit ve Lapradelle gibi hukuk adamlarını karma bir görüşe yöneltmiştir. Onlara göre cumhuriyet önce bir hükûmet, sonra devlet biçimidir. Ancak bu birleştirici görüş de cumhuriyete netlik getirememiş ve bu görüşle belirgin bir tanıma ulaşılamamıştır. Cumhuriyet konusunda kesin bir kritere ve dolayısıyla da tanıma ulaşılamaması yalnızca doktrinde ortaya çıkmış, buna karşılık uygulamada önem taşımamıştır. Mesela, 1875 tarihli Fransız Anayasası, cumhuriyeti bir hükûmet biçimi olarak kabul etmiştir. 1942 tarihli Uruguay ve 1948 tarihli Nikaragua Anayasaları da aynı esasa dayandırılmışlardır. Buna karşın 1948 Çekoslovak Anayasası ise cumhuriyeti, halkın egemenliğine bağlayan bir devlet biçimi olarak benimsemiştir. Günümüzdeki doktrin karmaşası ve uygulama çeşitliliği karşısında cumhuriyeti tek bir kritere bağlayabilmek çok güçtür. Her görüşün kabul edilebilir yanları olmakla birlikte uygulamada ortaya çıkan çelişkileri de bulunmaktadır. Ancak temelde halkın egemenliği, demokratik yönetim ve devlet başkanının seçimle belirlenmesi gibi öğeler ağırlık taşımaktadır[75].

Demokrasi, "*halkın yönetimi anlamına gelmekle birlikte önemli sorunların ne olduğuna ve bunlar hakkında ne yapılacağına dayanan ve her vatandaşın katılma hakkı*" anlamına gelen Yunanca "democratia" sözcüğünün geliştirilmiş biçimdir[76]. Bu açıdan demokrasi, "*bir toplumda insanların kendilerini ilgilendiren ya da ilgilendirebilecek olan meselelerdeki kararların oluşum sürecine katılmak*" şeklinde değerlendirilebilir[77]. Cumhuriyet ve demokrasi kavramları birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. Bununla birlikte cumhuriyeti daha çok bir yönetim biçimi, demokrasiyi de yönetimin oluşum ve işleyiş kurallarını niteleyen bir olgu olarak vasıflandırmak da mümkündür. Bu bakımdan, cumhuriyet devletin yönetim şekli, demokrasi ise o devletin rejimidir. Cumhuriyet toplumun kim tarafından

[75] **Büyük Kültür Ansiklopedisi**, C.4, s. 1325
[76] Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 8
[77] Toktamış Ateş, **Yasasın Cumhuriyet**, Ankara 2003, s.75

yönetileceği sorusuna cevap ararken demokrasi ise toplumun nasıl yönetileceği konusunda cevap vermektedir[78]. Aslında özde hem Cumhuriyet hem de demokrasi halkın yönetimi olmak fikrine dayanmaktadır. Her ikisi de ortak hedefe yönelik ve "birbirine yakışan" ve "birbirini bütünleyen" kavramlardır; demokrasi, Cumhuriyet anlayışının derinlik kazanması ve tabana inerek yerleşmesidir[79].

Yavuz Sabuncu'ya göre her cumhuriyetin mutlaka demokrasi olması beklenemeyeceği gibi her demokrasinin de Cumhuriyet olması istenemez. O halde bir devletin adının Cumhuriyet olması ve başında da veraset yoluyla iktidara gelmiş bir devlet başkanın bulunması, o devletin kendiliğinden bir yönetim sistemine sahip olduğunu göstermez. Dolayısıyla başında bir hükümdarın bulunduğu bir yönetim demokratik olabileceği gibi, bir Cumhuriyet yönetiminin demokratik olmaktan uzak olduğu durumlarda söz konusu olabilir. Nitekim devlet hayatının demokratikleştirildiği, ama yine de hükümdarlığın sürdüğü meşrutî krallıkların yanı sıra, başlarındaki kişi Cumhurbaşkanı adını taşıdığı için Cumhuriyet sayılan diktatörlükler de mevcuttur[80].

Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle "*demokrasi prensibinin en asrî ve mantıkî tatbikini temin eden hükûmet şekli, cumhuriyettir.*" Bu açıdan cumhuriyette son söz, millet tarafından seçilen meclistedir. Millet namında her türlü kanunları o yapar. Hükûmete itimat eder ya da onu ıskat eder. Millet, vekillerinden memnun olmazsa (muayyen zamanlar nihayetinde) başkalarını seçer. Millet, hâkimiyetini, devlet idaresine iştirakini, ancak, zamanında oyunu kullanmakla gösterir. Cumhuriyette hükûmet herhangi bir usulde, sınırlı bir süre için seçilen temsilcilerine tevdi olunur. Cumhuriyet, milletvekillerinden mürekkep meclisi ve mahdut zaman için seçilen devlet reisiyle, hâkimiyet-i milliyenin mahfuziyetini en iyi şekilde yerine getiren idarî sistemdir. Cumhuriyette, Meclis, Cumhurbaşkanı ve hükûmet, halkın

[78] Nurullah Aydın, **Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Stratejiler, Her Şey Türkiye İçin**, Ankara 2003, s. 51.
[79] Hüsnü Erkan, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, Ankara 2000, s.74
[80] Yavuz Sabuncu, **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayınları, Ankara 2003, s. 92

hürriyetini, emniyetini ve rahatını düşünmek ve temine çalışmaktan başka bir şey yapamazlar[81]. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye'de de Cumhuriyet ve demokrasi kavramları hep birlikte düşünülmüştür. Atatürk, "*Benim en büyük eserim cumhuriyettir*" derken Cumhuriyeti bir demokratik inkılap ve bir medeniyet/uygarlık projesi olarak görmüştür. Bu anlayış Atatürk döneminden sonra da aynı şekilde devam etmiştir[82].

Genel olarak bakıldığında cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişimi, dünya tarihinin çeşitli dönemlerinde toplumların tarihî tecrübeleri neticesinde gelişen bir süreç olarak değerlendirilebilir. Eski Yunan Medeniyeti'nden Fransız İhtilali'nin getirdiği fikirlere kadar gelişen süreçte modern anlamda cumhuriyet düşüncesinin belirginleştiği söylenebilir. Millî devletlerin ortaya çıkışı, insan hak ve özgürlüklerinin öne çıkmaya başlaması, laikliğin gelişmesi, çağdaş ve seküler hukuk sisteminin benimsenmeye başlaması genel olarak devlet yönetimini ilgilendiren cumhuriyet fikrinin nitelik bakımından gelişiminin önemli aşamalarından bazıları olarak değerlendirilebilir.

---

[81] A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.32.

[82] Hüseyin Tosun, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 56, C. XIX, Temmuz 2003, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Özel Sayısı, s. 817

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÎ SÜREÇTE TÜRK FİKİR HAYATINDA MİLLÎ HÂKİMİYET DÜŞÜNCESİ

> Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kaldım. Hep bana itaat etti.
>
> (Orhun Abideleri, Bilge Kağan Abidesi, Doğu Cephesi- 23-24)

A. İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRKLERDE HÂKİMİYET TELAKKİSİ

Ünlü sosyolog Max Weber'in de belirttiği gibi "*yeryüzünde yaşayan milletlerin sayısı kadar çeşitli hâkimiyet anlayışı mevcuttur*." Zira siyasî iktidar meselesi, belirli kanunlar içinde değişmez ölçülere bağlı bir teknik vaka değil, her toplumun maddi kapasitesi yanında manevi gücünün, dünya görüşünün, dinî duygusunun, tarihî geleceğinin, mazide devraldığı karakter mirasının birinci derecede rol oynadığı sosyal bir oluşumdur[83]. Bu açıdan bakıldığında bugünün Türk Anayasal kurumları ile bunların tarihî temelleri ve felsefesinin tarihin ışığı altında ortaya çıkabileceği söylenebilir. Zira belirli bir kurumun anlaşılması onun tarih içinde geçirdiği değişikliklerin ve bu değişikliklerin meydana geldikleri çağlara ait düşüncenin bilinmesiyle mümkündür. Millî bir idarî sistemin bir takım genel uygulama prensiplerine dayandığı bir gerçek

[83] Sami Ateş, **Milli Hâkimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılabındaki Yeri**, Ankara, 1991, s.38.

olmakla beraber, esas önemli husus, her sistemin tarihi kaynak ve geçirdiği aşamalara dayandırılması lüzumudur[84].

Eski Türklerde merkezî yapının güçlü olduğu bilinmekle birlikte Orta Asya'da kurulan ve bilinen ilk Türk devleti olan Hun Devleti'nin başında geniş salahiyetlere malik bir hükümdar bulunurdu. Hükümdarın unvanı "Tengri Kut" (Hakan, Kağan, Tan-hu, Han) idi. Hükümdarlık bir sülalenin elinde irsî olmakla birlikte Tengri Kut bütün devletin en yüksek amiri idi. Herkes ona itaat etmekle mükellefti. Yüksek memurları tayin eden, azleden Tengri Kut'tu. Kendisi ayrıca bütün ordunun da en yüksek kumandanıydı. Diğer kumandanları o tayin eder ve bütün ordu ona tabi olurdu. Tengri Kut denilen Hakan, aynı zamanda en yüksek hâkimdi. Mühim işlerde kaza hakkını bizzat kendisi kullanır, millî urultaylar onun nezdinde, onun bulunduğu yerde toplanır ve kurultaylara o riyaset ederdi. Hakan, hâkimiyetin temsilcisi ve devletin içindeki en yüksek amir olmasının yanı sıra aynı zamanda yüksek bir mansıbdarıydı. Han'ın hukukî durumuna bakıldığında ise kendisinin, devleti tanzim ve bekasını temin etmekle mükellef olan hâkimiyetin en yüksek mümessili ve icrai kuvvetin reisi olduğu görülüyordu. Han, ili (devleti) millî törelere göre idare ederdi. Han barış içinde ili idare ettiği gibi, harp zamanında da başkumandan olarak görev yapardı. Han, kurultaylara kanun tasarıları teklif edebildiği gibi kendisi de doğrudan doğruya kanun (töre) vazetmek salahiyetini haizdi. Fakat Han'ın teklif veya vazettiği kanunlar seleflerin ananelerine uygun olmalıydı[85].

Türklerde idare yetkisi, yani iktidar (kut), Hakan'a Tanrı bağışı sayılır ve devlet reisi icraatından dolayı kendini, Tanrı huzurunda sorumlu kişi kabul ederdi. Ancak milletin, kendisinin emirlerine uyma mecburiyetine karşılık Hakan da halkı doyurmak giydirmek ve çoğaltmak vazifeleri ile yükümlü idi. Törenin başlıca hükümlerinden olan bu görevlerde yetersiz kalan bir devlet

[84] A. Moliter, **Public Administration, Towards the Future, Révue des Sciences Administrative**, 1961, s.380 (Aktaran: İsmet Giritli-Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar - Türk Anayasa Hukuku**, s.118, Dipnot 1)

[85] Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947, s.201-202, 269

başkanını makamından uzaklaştırmakta milletin meşru hakları arasında idi. Töre hükümlerinin gerek devlet reisi gerek çoğunlukla dokuz buyruk (Bakan)'tan kurulu hükûmet tarafından yerine getirilip getirilmediğini Meclis (Toy) kontrol ederdi[86]. Esasen Türk hâkimiyet anlayışı, kuta erişmiş birinin, ancak buna uygun hareket ettiği müddetçe hükümdar olarak kalabileceği merkezindedir. Mesela, Oğuzlarda başbuğlara gösterilen itaatin sınırsız olmadığı, başbuğun törenin gerektirdiği vazifeleri yerine getirmekle mükellef bulunduğu, eğer bunlar yapılmazsa itaati bırakıp aynı sülaleden bir başkasının etrafında toplandıkları bilinmektedir[87].

Eski Türklerde devlet mefhumu bilindiği gibi "il" (el) kelimesi ile ifade edilmektedir. İl'in manası teşkilatlanmış siyasî camiadır, devlettir. Eski Türklerin telakkisine göre il'in mevcudiyeti hâkimiyetin mevcudiyetine bağlıdır. Hâkimiyet her asırda milletin, halkın bir zümre veya tabakasının elinde bulunur. Kalan zümrelerin hâkimiyetle münasebet ve iştiraki idare tarzına göre değişir. Türk devletinde hâkimiyetin sahipleri, hâkimiyeti kullanan unsur genel olarak Han, Beyler ve Halk (Budun) olarak üçe ayrılmaktadır. Hâkimiyet Han'da kesif bir surette, Beyler de nispeten daha mahdut bir şekilde, halkta ise ancak muayyen zamanlarda tecelli eder. Fakat Türk telakkisine göre hâkimiyetin menşei daima halktadır. Bu çerçevede eski Türklerin anlayışında il mefhumu teşekkül, istiklal ve nafiz hâkimiyet mefhumlarını tazammun etmektedir. İl'in başında bulunan Han'ın siyasî iktidarını ve hâkimiyet hakkını kullanma hürriyetini sınırlayan birçok amiller vardır. Bunlar halk, beyler ve töre adıyla bilinen ananevî kanunlardır[88].

Türk devletlerinde egemenliğe sahip olmanın şartlarına ve egemenliğin kökenine gelince, Göktürk ve Uygurlar'dan bize kadar kalabilen kitabe ve belgelerden anlaşıldığına göre, kağanların unvanları yalnız hanlık

---

[86] Sami Ateş, **Milli Hâkimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılabındaki Yeri**, s.38

[87] İsmail Aka, "Osmanlılardan Önce Türklerde Egemenlik Anlayışı", **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler,** TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:32, Ankara, 1987, s.42

[88] Reşat Genç, "İslamiyet'in Kabulüne Kadar Türklerde Egemenlik Anlayışı", **Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:77, Ankara, 1995, s. 58; Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, s.263-267, 269.

egemenliğini değil, tanrısal egemenliği de temsil ederler. Han, kut taşır. Han'ın Tanrıdan indiği inanışı Göktürk ve Uygurlar'dan önce yaşamış olan Hunlar'da da vardır. Görüldüğü gibi, han soyunun kutsal, tanrısal bir kökeni vardır. Hanlar ekseriye "*Gökten inen bir ışıktan gebe kalmış bir prensesin çocukları*"dır. Özellikle, Uygurlar'da bu inanış hâkimdir. Göktürkler'de ve diğer bazı Türk kavimlerindeki başka bir inanışa göre de, Han soyu Tanrı'nın gönderdiği bir kurt ile çiftleşen bir prens veya prensesten türemiştir. Tanrısal nur veya kurttan türeme efsanesi İslâmiyet'ten evvelki Türklerin dini olan Gök Tanrı dinine bağlanmaktadır. Ünlü düşünür Ziya Gökalp kurdun aslında bir totem olduğu fikrindedir. Ona göre, bütün kabile ve kavmin atası sayılan totemin, han ailesine geçmesi sosyal-politik gelişmenin, yani boylardan il'e, devlet hâline geçişin bir sonucudur. Böylece totemi benimseyen egemen bir aile sivrilmekte, "velâyet-i âmme" merkezileşmektedir. Egemenliğin kökeni hakkında, kökleri en eski dini inançlara çıkan bu anlayış, hanların tahta geçişlerinde her türlü insancıl düzen ve ilkeleri hükümsüz bırakmaktadır. Tahtın Oğuz Han oğullarına ait olduğu ve Tanrının böyle takdir ettiği ve fakat oğullar arasından hangisinin hanlık tahtına çıkacağını da yine Tanrının takdir ettiği bilinmektedir[89].

Hakan'ın tabiatüstü kuvvetlerle donatıldığına inanıldığı ve iktidarını gökten alan bir otorite olduğu halk tarafından kabul edilmekle birlikte, Hunlar dâhil, bütün eski Türklerde kanuna ve hukuka karşı saygının bulunduğu bilinmektedir. Memleketi zaptetmek için her idarecinin uyması gereken bazı kanunlar vazedildiği Şah Ruh-Mirza'nın elde ettiği Kanunname'nin 13. babında kayıtlıdır. Bu Kanunnameye göre, kanuna muhalefet en büyük suçtur. Kanuna muhalefet eden Hakan dahi olsa azledilir. Eski Türklere göre günah, kanunu (töreyi) terk etmektir. Hukuk kurallarına titizlikle riayet edilen eski Türklerde ve özellikle Hunlarda memleket, merkezde saray (orgin = divan-hane) ve taşrada ise iki bölüm yani sol ve sağ kanat olarak iki ayrı teşkilat tarafından idare edilirdi. Hakan'ın seçimi işine gelince, bunu iki ayrı noktada belirtmek gerekmektedir. Birincisi, Hakan'ın ilahî bir iktidara sahip

[89] Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, MEB, İstanbul, 1997, s.106.

olması sebebiyle, bu rütbeye geçiş seçimle olmayıp daima eski ve efsanevî bir hükümdar soyunun imtiyazı sayılırdı. Bu bakımdan, Hakan'lar, genellikle böyle bir soya mensup olmak iddiasını taşır ve hükümdar seçimlerindeki usul ve geleneklerde bu gibi şartların aranması gerekli görülürdü. Kısaca Hakan seçilmesi istenen adayın mutlaka vefat eden Han sülalesine mensup olması gerekirdi. Genellikle vefat eden Han'ın yaşça büyük olan oğlu, o yoksa veya reşit değilse, yaşça en büyük kardeşi, o da yoksa amcası veya amcasının oğlu seçilirdi. Fakat her seferde yaşça en büyük olanın seçilmesi kaide idi. Vefat eden Han'ın sülalesinin tükenmiş olması, felaketli bir harp, kanuna ve töreye muhalefet, ihanet ve ihtilal gibi olağanüstü hallerde, durum biraz farklı olurdu. İkincisi, Han'ın vefat eden zatın oğlu ve yakını olması yeterli değildir. Belki Han seçilmenin tamamlanabilmesi için halkın da iştirak ettiği büyük bir merasim ve büyük beylerden meydana gelen bir kurultayın (toy'un) tasdik ve tasvibi şarttır. Biraz önce belirttiğimiz olağanüstü hâllerde, kurultayın yeni bir bey veya kahramanı Han seçmesi ve şahsî meziyet ve otorite gibi bazı özellikleri göz önünde tutularak, teamüllerle yerleşmiş olan sırayı bozup, Han soyundan diğer bir prensi tercihen hükümdar ilan etmesi mümkündü. Aynı şekilde Kağanlık mevkiinde başarılı olamayan, halkına refah temin edemeyen, kanuna aykırı hareket eden ve savaşın kaybına sebep olan Kağan'ın, diğer hükümdar namzetlerinin veya kabile reislerinin yardımı ile azledildiği veya öldürüldüğü de olurdu. Bazı bilim adamlarımızca buna benzer pek çok özellikleriyle eski Türk devletleri ile ilgili olarak bu devletlerin, bir "devletler veya kabileler konfederasyonu" şeklinde ve "feodal" bir manzara arz ettiği düşünülmektedir[90].

Türklerde hâkimiyetin Tanrı tarafından verilmesi anlayışının, yüzyıllar boyunca Türk devlet idaresinin temel unsuru olarak kaldığı bilinmektedir. Aynı anlayışın İslamiyet'ten sonraki devirde de devam ettiği açıkça görülmektedir. Bunun en güzel delili de, Yusuf Has Hacib'in meşhur siyaset kitabına Kutadgu Bilig; yani kuta eriştiren, kutlu kılan bilgi adını vermesidir. Eserde hâkimiyetin Tanrı tarafından verildiğini belirten "*Bu beyliği sen kuvvet*

[90] Halil Cin- Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C.I, Konya, 1989, s.31-32, 40-41

kullanarak ele geçirmedin. Onu Tanrı ihsan etti; beyler hâkimiyetlerini Tanrıdan alırlar. Tanrı seni doğruluk için hükümdar yaptı" gibi pek çok beyitler vardır. Öyle anlaşılıyor ki, Türk hâkimiyet anlayışı, siyasî iktidarın kaynağını Tanrıya bağlamakla hükümdarı Tanrı huzurunda sorumlu tutuyor, böylelikle bugün millî irade denilen yüksek otorite meselesini de hallederek insanları kağanın şahsî insafına sığınmaktan kurtarıyordu, öyle olunca da, Türk hükümdarı elbette hiçbir sorumluluk duygusu taşımayan müstebit biri değil, önce Tanrıya sonra da töre yoluyla idare edilenlere karşı sorumlulukları olan ve bu sorumlulukları yerine getirdiği müddetçe hükümdar kalabileceğini bilen birisi oluyordu. Bir başka deyişle Türk hükümdarının kendisi ve idare edilenler onun insanüstü bir varlık değil, normal bir insan olduğunun ve yetkilerinin bazı şartlarla sınırlandırılmış bulunduğunun farkında idiler. Türkiye Türklerinin ataları olan Oğuzların, sınıfsız bir toplum yapısına sahip oldukları, servet ve mevki farkının toplumda farklılık oluşturmadığı, soydan gelen asaletten hiç söz edilmediği görülmektedir. Oğuz Kağan'ın halkı toplayarak "kengeş"te bulunduğu bildirilmektedir ki Kaşgarlı Mahmut bu tabiri, hakanın tekliflerini milletin tasvibine sunması ve halkın işlerini tirnek, yani toplantılarda görüş-mesi şeklinde açıklamaktadır. Esasen, bu "kurultay" kelimesi şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Türk kağan ve sultanları, aynı zamanda tebaanın babası sayılıyorlardı. Bu babalık sıfatı dolayısıyla kağan ve sultanların, müstebit hükümdarlardan farklı olarak insanî vasıflarda ve demokratik ruhta bulunmaları gerekiyordu. Onların, devlet adamları ve halka açık ziyafet yani toy vermeleri ve bu sırada sofra ve saray eşyasını yağma ettirmeleri, babalık görevinin gereği bir gelenek idi ki "Han-ı Yağma" yani yağma sofrası deyimi de buradan gelmektedir. Türk hükümdarları, tebaanın babası olmak sıfatıyla onun menfaatine çalışmayı millî bir vazife sayarlardı. Göktürk Hakanlarını babalık vazifeleri ve demokratik düşünceleriyle ilgili olarak, pek çok kayıt bize kadar gelmiştir. Mesela Orhun Abideleri'nde geçen Bilge Kağan'ın "*Kardeşim ve beylerimle birlikte çalıştım. Dağılmış halkı topladım. Çıplak halkı giydirdim.*

Aç halkı doyurdum. Fakir halkı zengin ettim." ifadeleri bunu kanıtlar mahiyettedir[91].

Sadri Maksudi Arsal, eski Türk devletlerinin bu gibi özellikleri üzerinde dururken Hun Devleti ile ilgili olarak "*Hun Devleti, katiyen kabile ittihadı değildir. Hun Devleti gelişmiş bir devlettir, bir monarşidir*" demektedir. Arsal'a göre Mete'nin önderliğindeki Hun Devleti'nin teşkilatı, Avrupa feodalitesi ile benzerlikler taşımakla birlikte, Hun Devleti Avrupa feodalitesinden farklıdır. Sonuç olarak "*Hun Devleti mutlak ve merkezî bir monarşidir fakat bu monarşide feodalite unsurları da vardır. Bu devlet feodalite esaslarıyla telif olunan bir merkezî monarşidir. Buna Türk feodalitesi*" de denilebilir[92]. Türklerin, bugünkü modern manada olmasa bile, bir çeşit meclise sahip olduğu pek çok ilim adamı tarafından ifade edilmiştir. Kurdukları devletlerin selameti için önemli addettikleri, siyasî, iktisadî ve kültürel meseleleri bu mecliste tartışarak kararlaştıran Türkler, bu şekilde "Töre" prensiplerine de uymuş olmaktadırlar[93].

İslam öncesi Türk devletlerinde güçlü merkeziyetçi yapı görülmektedir. Egemenlik anlayışının kaynağı ilahî olmakla birlikte, egemenliğin mümessili olan Hakan'ın halkın ananevî geleneklerine ve görüşlerine saygı göstermesi gerektiği, beylerden oluşan Kurultay'ın etkinliliğinin azımsanmayacak ölçüde olması ve Hakan'ın iktidarının töreler vasıtasıyla sınırlandırılması, Türk egemenlik anlayışının kaynağının oluşmasında milletin önemli olduğunu göstermektedir. Türk devletlerinde hükümdarın her işinde millet adına hareket etmesi ve hâkimiyetinin kaynağının hem ilahî güce bağlı hem de millete dayanmış olmasına dayanarak, Türk devletlerinin teşkilat anlamında demokratik düzene uygun ve yatkın olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Türk devletlerinde egemenlik anlayışı zaman içinde değişiklik göstermeye

---

[91] İsmail Aka, "Osmanlılardan Önce Türklerde Egemenlik Anlayışı", **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler,** s.41-42

[92] Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, s.222-225.

[93] Mehmet Saray, T**ürk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk,** Ankara, 1999, s.15.

başlamıştır. Özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra hâkimiyetin kaynağının Allah olduğu kabul edilmiştir.

B. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE HÂKİMİYET TELAKKİSİ VE GENEL OLARAK OSMANLI DEVLETİ'NDE HÂKİMİYET ANLAYIŞININ GELİŞİM SÜRECİ

İslamiyet'ten önceki Türk kağanları gibi, İslamiyet'i kabul etmiş bulunan Türk sultanları da, babalık inancı ile hareket ediyorlardı. Nitekim bu gelenek Karahanlılara, Selçuklulara, Beyliklere ve Osmanlılara kadar devam etmiştir. Selçuklu veziri Nizamülmülk, Sultan Melikşah hakkında, "*Sultanımız cihan ailesinin babasıdır, onun şefkati, cömertliği ve sofrasının genişliği de o nispette büyük olmalıdır*" derken, onun dünya milletlerinin de babası olduğunu belirtmiştir. Tuğrul Bey ve Alparslan'ın da eski Türklerdeki gibi toylar verdikleri bilinmektedir. Doğu Anadolu'da 15. yüzyılda hüküm süren Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen beylerinin, samimî Müslüman olmalarına rağmen, birçok eski yaşayış, düşünüş ve babalık sıfatı ile ilgili olarak toy geleneklerine bağlı bulunmaları, Türklerdeki egemenlik anlayışının tarihî bir süreklilik arz ettiğini göstermektedir. Bu çerçevede Türk devletlerinde idare edenlerle edilenler arasında karşılıklı münasebetler, devlet içinde millî kaynaşma ve dayanışmayı da kuvvetlendirmiştir[94]. Bununla birlikte devleti oluşturan unsurlardan biri olan milletin tarihten günümüze kadar pek çok Türk devletinde görüldüğü gibi yönetimi etkilediği hatta zaman zaman idarecilerin değişmesine sebep olduğu bilinmektedir. Esasen Türk devletlerinde millet, "kul" değil kendisine hizmet götürülmesi gereken ve devletin vazgeçilmezi olarak görülen bir varlık olarak telakki edilmiştir. Yönetimi etkileyen hatta değiştiren bir milletin -her ne kadar demokratik denilmese bile- demokratik kültüre yatkınlığı olduğu söylenebilir.

Bununla beraber, Türklerde il (yani devlet) ve töre (yani kanun) birbirinden ayrılmayan iki müessese idiler. Töre sayesinde Türkler kendilerini hükümdarın insafına değil, kanunun insafına teslim etmiş oluyorlardı ki,

[94] İsmail Aka, "Osmanlılardan Önce Türklerde Egemenlik Anlayışı", **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler,** s.42-43.

böylelikle günümüzdeki tabiriyle hukukun üstünlüğü anlayışını da gerçekleştirmiş oluyorlardı. Türk tarihinin pek çok devirleriyle meşgul olmuş bulunan, Rus tarihçilerinden Barthold, hakanların devletin yükselişinde milletin rolünün farkında olduklarını belirttikten sonra, "*Şüphesiz bu Türk devletinde, (yani Göktürklerde) zadegânlık cebir ve şiddetten uzaktı. Halk da, daha sonraki Moğollar zamanında olduğu gibi, hakarete uğramazdı. Zira devlet kurmak bütün millete mâl ediliyordu. Bu durum herhalde demokrasi fikrinin mevcudiyetini gösterir*" ifadesiyle eski Türk devletinin yapısına işaret etmiştir[95].

Eski Türklerde hâkimiyetin manevi kaynağı Tanrı olmakla beraber bu hâkimiyetin temel ve önemli bir özelliği de siyasî hayatta bu hâkimiyetin parçalanabilir veya bölünebilir olması; yani hâkimiyetin hakanın oğulları arasında paylaştırılması idi. Bu anlayış Türkler arasında İslamiyet'in kabulünden sonra da devam etmiştir. İslamiyet'le birlikte Türkler İslam'ın ilahî kaynaklı hâkimiyet anlayışı ile karşılaşmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve daha sonraları özellikle Yavuz Sultan Selim ile birlikte Türk ve İslamî hâkimiyet anlayışının müessir olduğu görülmektedir. Osman Gazi'nin bir taraftan mensup olduğu Kayı boyu ve Oğuz kolu yoluyla kendisini Türk hâkimiyet anlayışının kaynağına, diğer taraftan da ona hâkimiyetin sembolü olan bayrak, kılıç, at ve davul yollayan ve otoritesini Abbasi Halifesi'nden alan Selçuklu Sultanı vasıtasıyla da kendi iktidarını İslamî hâkimiyet anlayışına bağlamaya çalıştığı rivayetleri bilinmektedir. Buradan da Osmanlı hâkimiyet anlayışının bir sentez sonunda ortaya çıktığı söylenebilir. Yavuz Sultan Selim'in Halifeliği Osmanlı hanedanına getirmesi ile Türk-İslam sentezi tam anlamıyla gerçekleştirilmiştir[96].

İslamiyet'i kabul etmesinden sonra Türklerin hayatında hem İslamî kurallar, hem de "Töre"nin prensipleri etkili olmuştur. Adalet, hürriyet, eşitlik

---

[95] İsmail Aka, "Osmanlılardan Önce Türklerde Egemenlik Anlayışı", **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler,** s.43.

[96] Bayram Kodaman, "Millî Hâkimiyet Fikrinin Gelişmesi", **Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi**, s.28-29

ve başkalarının inanç ve fikirlerine saygı prensipleri, Türklerin İslam'a girdikten sonra da önemli addedilmiştir. Dolayısıyla Türklerin hayatında demokratik fikirlerin varlığından söz etmek mümkündür. Türk töresinin tatbikinde ve devamında önemli bir rol oynayan Oğuzlar, Selçuklu ailesinin önderliğinde 1040'ta kurdukları devletin işleyişinde Türk Töresi'nin ve İslam'ın prensiplerini kendilerine rehber yapmışlardır. "Divan" önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Selçuklu Devleti'nde de kullanılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde meclisin adı "Divan-ı Saltanat" (Büyük Divan)'dır. Bu meclisin çalışmaları hükûmet başkanı olan başbakan, yani büyük vezirin başkanlığında olurdu. Bu Selçuklu meclisinin azaları, iç işlerinden sorumlu vezir, dış işlerinden sorumlu vezir, adalet işlerinden sorumlu vezir ve ordunun komutanları, şehzadeler ve onların yetişmelerinden sorumlu melikler ile atabeyler idi. Ülkeyi ilgilendiren meseleler, burada etraflıca tartışılır ve varılan kararı devletin başı olan Selçuklu sultanı genellikle kabul ederdi. Selçuklu hükümdarının meclisin aldığı bu kararları ender olarak değiştirdiği görülmektedir. Bu da göstermektedir ki, Selçuklu Devleti, hükümdar tarafından diktatörce değil, meclisin aldığı kararlar çerçevesinde idare edilmiştir. Hükümdarın verdiği emirler de önce mecliste (divan) görüşülmüş ve ondan sonra tatbik edilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nde gelişen bu meclis sistemi Anadolu Selçuklularında da biraz değişikliğe uğramakla birlikte aynı şekilde devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde de bu meclis sistemi, meclisin azaları, çalışma şekli ve kurumsal anlamda bazı değişikliklerle devam etmiştir. Ülkenin iç ve dış meselelerinin görüşüldüğü Divan'a, "Divan-ı Hümayun" adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile sık sık temasta olması neticesinde Divan-ı Hümayun zamanla değişikliğe uğramış ve muhtelif meclislerin kuruluşuna gidilmiştir. Devletin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet'e kadar geçen devirde Osmanlı padişahları Divan-ı Hümayun'a başkanlık etmişlerdir. İstanbul'un fethinden sonra büyük bir imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti, daha karışık problemlerle karşı karşıya kaldığı için, padişahın meşguliyeti artmış ve onun yerine Sadrazam (başbakan) Divan-ı Hümayun'a başkanlık etmeye başlamıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra devlet, yeni kurulan ordunun kökleşmesi için Askerlik

İşleri Meclisi (Dâr-ı Şûra-yı Askerî)'ni oluşturmuştur. Ayrıca Hukuk İşleri Yüksek Kurulu'nu (Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye) kurarak vatandaşların devletle olan anlaşmazlıklarını halletme ve memurların hakkını koruma gayesini gütmüştür.[97].

Osmanlı Devleti'nin yenileşme tarihine bakıldığında çeşitli dönüm noktalarının olduğu görülmektedir. Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen toprakları geri almak için 1716'da açılan "Nemçe Seferi" sonunda imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla Venedik'ten bazı yerler kurtarılmışsa da, Belgrad ve Semendre Bölgesi Avusturya'ya terk edilmiştir. Böylece Osmanlı aydınları arasında Batının askerî üstünlüğü kabul görmüş ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa sadrazamlığından itibaren Türk tarihinde Batılılaşma dönemi başlamıştır. Devletin bütünlüğünü korumak gayesiyle Batı örnek alınarak girişilen ıslahat hareketi, daha sonra müesseselerin Batılılaşması ve nihayet Batı hukuk ve düşüncesinin memleketimize nüfuz etmesiyle sonuçlanacaktır[98]. Esasen Türkiye'de modernleşme hareketinin asırlarca gerilere uzandığı bilinmektedir. Fakat topyekûn modernleşme, hayat görüşünde modernleşme kavramı ile Türkiye gerçek modernleşme yoluna girmiştir. "*Atatürk'ün radikal bir şekilde yaptıkları icraatları*", yalnız bir derece farkı değil, bir mahiyet farkı da ortaya koymuştur. Türkler tarihleri boyunca ileri medeniyetleri benimsemekte daima büyük kabiliyet göstermişlerdir. Burada Uygurları, Hazarları, nihayet İslam kültürünün kabulünü hatırlamak gerekmektedir. Osmanlıların kuruluştan itibaren Batı'nın kendileri için gerekli araçlarını iktibasta tereddüt etmedikleri anlaşılmaktadır. Osmanlılarda, değişme ve ıslah ihtiyacı, ancak şiddetli bir zaruret, bir müdafaa ihtiyacı sonrasında, fayda düşüncesiyle 17. yüzyılın sonunda kendini gösterecektir. Bu yöneliş sanıldığı gibi, yalnız askerî teknikte değil, zevklerde ve hayat felsefesinde ve bilhassa Batı medeniyetine karşı bakış tarzında da değişiklik meydana getirmiştir. Artık Batı sadece beğenilmiyor, onun başarıları

---

[97] Mehmet Saray, T**ürk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk,** s.16-17, 27-29.

[98] Ercüment Kuran, **Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, (der. Mehmet Erdoğan), Ankara 1997, s.44

karşısında aynı zamanda hayranlık duyuluyordu. Bir zaruret olarak kabul edilen Batı askerî tekniğinden 19. asırda devlet idaresinde ve idarî teknikte "taklid"e geçilmeye başlanmıştır[99].

Osmanlı Devleti'nde II. Mehmet'in egemenlik anlayışını merkeziyetçi ve güçlü bir hâle getirdiği ve mutlak yetkili Osmanlı Padişahı tipinin sembolü olduğu bilinmektedir. Avrupa'da Fransız İhtilali'nin oluşturduğu etkiler, egemenlik ilkesinin, demokrasi fikrinin yayılması, Osmanlı Devleti'nde geçmişe göre bir takım farklı ıslahat hareketlerinin başlamasına yol açmıştır. Sened-i İttifak (1808), Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ciddi anlamda uygulanma imkânı bulamayan, ancak "mutlak egemenliği dengelemeye çalışan belgeler" olarak hatırlanmaktadır. Millî egemenlik anlayışının Türk toplumunda gelişmesinde, Fransız İhtilali'nin etkileri inkâr edilemez, özellikle Namık Kemal ile Ali Suavi arasındaki "halk egemenliği" kaynaklı tartışma, günümüz Türkiye'sinden de kesitler sunması açısından ilginçtir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, millî egemenlik kavramı Osmanlı Devleti'ne bir anayasal hüküm haline birdenbire ve sadece Fransız İhtilali'nin etkisiyle gelmemiştir. Her şeyden önce Türk-İslâm egemenlik anlayışı, her zaman Avrupa kökenli egemenlik anlayışından farklı olmuştur. Mesela, devlete karşı isyan eden Patrona Halil, Kabakçı Mustafa, Alemdar Mustafa Paşa gibi kişiler padişah olmayı, mevcut egemenlik anlayışını, iktidar düzenini değiştirmeyi düşünmemişlerdir. Yıllar süren mücadeleler sonucu padişah hal edildikten sonra dahi yine Âl-i Osman'dan birisi tahta geçirilmiştir. Bunun yanında Osmanlı padişahları, her zaman Türk-İslâm egemenlik anlayışına sadık kalmışlar, kendi kendilerine iktidarlarını sınırlayabilmişlerdir. Padişahların bu gelenek sebebiyle millî hâkimiyet kavramına yabancı olmadıkları söylenebilir. 1868'de Şura-yı Devlet'in açılışında yayımlanan Hatt-ı Hümayun'da Sultan Abdülaziz açıkça millî hâkimiyetten bahsetmiştir. Yine Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı öncesi uzun süre iktidarda olan İttihat ve Terakki, Türkçü bir parti olup, tüzüğünde Türk milliyetçiliği fikrine ve millî

[99] Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995, s.170-171.

egemenlik ilkesine de yer vermiştir. Ancak bu fikirler devletin "nazik yapısı" da düşünülerek hiçbir zaman uygulamaya konulamamıştır[100].

Mümtaz Turhan'a göre, iki yüz senelik Garplılaşma hareketinin ilk bariz vasfı, gayesini kati olarak bulup tayin edememekle beraber yenileşme faaliyetlerinin istikametini gösteren hedeflerin vakit vakit değişmesinde görülmektedir. Filhakika Lale Devri'nden Tanzimat'a kadar olan bir asırlık zaman zarfında Garplılaşma faaliyetleri, bariz bir şekilde ordunun ıslahı veya yenileştirilmesi mevzuu etrafında toplanmıştır. Diğer her nevi yenileşme teşebbüslerine ya ikinci derecede bir ehemmiyet verilmiş; veya bunlar sırf bu esas gayeyi desteklemek maksadıyla ele alınmıştır. İmalathaneler, fabrikalar, tersaneler gibi yeni tesisler hep askerin ihtiyacı olan kumaş, silah, mühimmat vesair harp malzemesini hazırlamak için kurulmuş; mektepler orduya lüzumlu unsurlar yetiştirmek maksadıyla açılmıştır. Bunun dışında ehemmiyetli denebilecek yeniliklere pek az rastlanmıştır. Zira o zamanın devlet adamları, yenilikçiler Avrupa karşısındaki mağlubiyetimizin sebeplerini, esas itibariyle orduda düzenin bozulmasında, garbın üstünlüğünü de askerlerinin yeni harp tekniğine göre yetiştirilmiş olmasında bulmuşlardır. Onun için orduyu ıslah veya Batının harp tekniğine, usullüne göre yeni bir ordu teşkil etmekle, Avrupa ile aramızdaki farkın giderileceğine ve meselenin böylece halledilebileceğine inanmışlardır. Bu kanaat "müşterek bir iman" halinde Tanzimat'a kadar devam ettiğinden ordunun ıslahı, her padişah (I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit, III. Selim ve II. Mahmut) zamanında bir evvelki irtica veya ihtilal hareketine rağmen yeniden gündeme gelmiştir. Nihayet II. Mahmut zamanında bu gaye tahakkuk etmeye başlamışsa da beklenen netice elde edilememiştir[101].

Orhan Aldıkaçtı'ya göre, Batıda Montesquieu ve Rousseau gibi fikir adamlarının etkisiyle millî egemenlik ve cumhuriyet düşüncesi gelişirken Osmanlı Devleti'nde ordunun ıslah edilmesi için reformlar yapılmaya

---

[100] Bahtiyar Akyılmaz, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Haziran-Aralık 1998, C.2, S.1-2, s.219-220.
[101] Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s.295-296

çalışılmıştır. Bu yolda yapılan çabaların çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır; fakat Fransız İhtilali'nin yaptığı etkiler ve dolayısıyla bütün Avrupa'ya millî egemenlik ilkesinin, demokrasi fikrinin yayılması, Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyılın başlarından itibaren fert hak ve hürriyetleri kavramının da ıslahat çabaları içine alınmasına yol açmıştır[102].

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan yıkılışa kadar Osmanlı hanedanının devlet başkanlığı üzerindeki hakkı, hiçbir zaman tartışma konusu olmamıştır. Osmanlı Türk toplumunun kurduğu bu devlette egemenlik devamlı olarak bu hanedana ait olmuş ve bu hanedana mensup olan bunu kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nde padişah başlangıçta cismanî lider iken Yavuz Sultan Selim'in Mısır fethinden sonra halife unvanını alması ile 1517'den itibaren Osmanlı padişahları aynı zamanda bütün Müslümanların ruhanî reisi de olmuştur. Bu suretle padişahın, yeryüzünde Allah'ın Peygamberi'nin vekili olarak da iktidarı güçlenmiştir. Osmanlı padişahı hem cismanî lider olarak dünya işlerini, hem ruhanî lider olarak din işlerini yürütmüştür. "Padişahın hiçbir surette sorumlu olmadığı" düşünülmüştür. Şeriat hukukuna göre sorumluluk sadece Allah'a karşıdır. Bu açıdan padişahın alabildiğine serbest olmadığı, din kuralları ile Allah'a karşı sorumlu olması sebebiyle sınırlandırıldığı söylenebilir. Padişah, dünya işlerinin lideri olarak sorumsuz gibi görünmekte ise de onun ruhanî lider olarak Allah'ın emirleri ile sınırlı olması keyfî hareket etmesini önlemiştir[103].

19. Yüzyılın ilk üç çeyreğinde yönetim ve toplumda demokratikleşme hareketinin hazırlayıcısı olarak kabul edebilecek bir dizi "devinim" görülmüştür. Bütün bu devinimler Batı kurumlarının, değerlerinin ve bunlara paralel özlemlerin topluma yerleştirilmesine yöneliktir. Kuşkusuz devinimler tek yönlü bir etkileşimin sonucu olarak kabul edilmemelidir. Her aşamada varılan somut düzey, kendinden sonrakileri belirlemektedir. Bilindiği gibi, Batı Avrupa burjuvazisinin yasal çerçeveleri kendi çıkarlarına yönelik düzenleme

[102] TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, **Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişmesi**, s.19.
[103] Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, Ankara, 1986, s.5-6, 9.

çabalarının arkasında önce (iktidarı) egemenliği paylaşmak, sonra da devralmak amacı yatar. Osmanlı Devleti'ndeki ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ndeki anayasal gelişim ve değişimlerin de temelinde aynı amaç gizlenmektedir. Yasal çerçevenin egemenliğin paylaşımı biçiminde değiştirilmesi açısından konuya bakıldığında, anayasa oluşumuna yönelik dönüşümlerin 18. yüzyılın son dönemlerinden itibaren başladığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Tevfik Çavdar'a göre hâkimiyetin paylaşımını içeren dönüşümler şu sırayla ele alınabilir:

a) Şer'î Hüccet
b) Sened-i İttifak
c) Tanzimat
d) Tanzimat'tan sonraki "Islahat"lar[104].

Şer'i Hüccet ifadesi, şer'î sözleşme olarak Türkçeleştirilebilir. Bu şer'î sözleşme, Padişah IV. Mustafa'nın tahta çıkışında, Nizamı Cedit'in kaldırılması sırasında, "*Sultan ile kulları arasında kurulacak yeni ilişkilerin ana koşullarını belirleyen bir nevi ant*" niteliğindedir. Şer'î sözleşmenin birinci ve ikinci maddeleri Yeniçerilerin öncülüğüyle gerçekleşen ayaklanmanın ve bu ayaklanma sonucu, Nizam-ı Cedit'in ortadan kaldırılmasının gerekçelerini sıralamaktadır. Üçüncü madde, ulemanın eylemlerine ilişkin hükümleri içermektedir. Maddeye göre: "*Ulema arasında dinimizin gereği olan, bilinenin uygulanması, istenmeyenin önlenmesi kuralına aykırı gelmek eğilimi, devlet adamları arasında şeriat ve kanuna uymayan işlere girişime kalkma gibi haller görüldüğü için bundan böyle bunların ordu isteklerine uygun, doğruya yönelmiş yolda gitmelerini sağlamak gerekir*." Hüccetin son maddesi ise, ordunun devlet işlerine karışmayacağına dairdir. Şer'î sözleşme incelendiği zaman sultanın, tebaasına egemenliğin paylaşılmasına yönelik bazı ciddi sözler verdiği görülmektedir. Bir kere "bilinenin uygulanması, istenmeyenin önlenmesi" yaklaşımı, sultanın iradesi dışında bir iradenin varlığına işarettir. "İstenmeyenin uygulanması" ifadesi, ister istemez kim ya da kimler tarafından

[104] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004, s.21-22.

istenmediği sorusunu akla getirmektedir. Bu noktada, söz konusu iradenin halkın iradesi olduğu belli belirsiz anlaşılmaktadır. Bu iradenin isteği doğrultusunda birtakım işlerin yapılması ise, gene aynı sözleşme tarafından ordunun (yeniçerilerin) gözetimine bırakılmıştır. Şer'î sözleşmenin yasal gücü olup olmadığı çok tartışılmıştır. "Şer'i Hüccet"in egemenliğin paylaşımına yönelik ilk adımlardan biri olduğu noktasının altının çizilmesi yeterlidir. Bununla birlikte Sened-i İttifak'a bu açıdan bakıldığında Şer'î sözleşmeye oranla daha geniş ve etkili bir egemenlik paylaşımı belgesi olduğu söylenebilir[105].

[105] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.22-23.

C. SON DÖNEM OSMANLI YENİLEŞME SÜRECİ VE MİLLÎ HÂKİMİYETE GİDEN YOL

1. Sened-i İttifak

Osmanlı Devleti'nde 1808 ile başlayan yenileşme ve demokratik düzene doğru yöneliminin temelde üç önemli olayla kendisini gösterdiği söylenebilir. Bunların 1808 yılında II. Mahmut'un tahta geçmesiyle ortaya çıkan Sened-i İttifak, 1839 yılında başlatılan Tanzimat hareketleri, 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi ile başlayan Meşrutiyet hareketleri olduğu bilinmektedir[106]. Bununla birlikte Osmanlı yenileşmesinin önemli kırılmalarından birinin de III. Selim'in saltanatına (1789-1807) rastladığı belirtilmelidir. Bu dönemde devlet çarkı esaslı bir şekilde gözden geçirilmiş ve birtakım düzenlemeler yapılmıştır. III. Selim döneminin başlıca kazanımının *meşveret usulü*'nün yeniden canlandırılıp kurumsallaştırması olduğu söylenebilir. Böylece kararlar, devlet ileri gelenlerinin katıldığı ve padişahın başkanlık ettiği toplantılarda alınmaktadır. Burada düşünceler serbestçe ileri sürülebilmekte, meseleler başlı başına tartışılabilmektedir. Hatta padişah, toplantıya katılanların fikirlerini serbestçe savunabilmeleri için onlara destek olmakta, Hatt-ı Hümayunlarında da bu konuda güvence vermektedir. Bu düşüncelerin neticesinde oluşturulan *Meclis-i Meşveret*', bir yenilik olarak karar almayı kişisellikten çıkardığı, danışma işini de az çok kurumsallaştırdığı için ileri bir adım olarak değerlendirilmektedir. Hatta Hüseyin Nail Kubalı, bunu padişahın mutlak egemenliğini kendi eliyle ve fiilen sınırlaması yönünde bir davranış saymakta ve "*Meşrutiyet rejiminin kurulmasını hazırlayan bir hareket*" olarak değerlendirmektedir. III. Selim döneminin askerî ve diplomatik alandaki atılımları, ileriki dönemlerin siyasî ve anayasal hareketlerini besleyecek önemli sonuçlar doğurmuştur. Batı tipi bir ordu kurma yoluna gidilmesi ve bu amaçla Fransız öğretmen ve uzmanların yöntemlerinden yararlanılması, Osmanlı ülkesinde ilk defa olarak Batı'ya dönük bir *asker aydın* tipinin doğmasına yol açmıştır. Yabancı

[106] Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, Ankara, 1986, s. 9

ülkelerle sürekli diplomatik temasların kurulması ve bu ülkelere genç kadroların gönderilmesi de, Batı düşüncesinin tanınmasına zemin hazırlamıştır. Böylece asker aydınlara paralel olarak, Batı'ya dönük bir *sivil aydın* tipi de oluşmaya başlamıştır. Bu gelişme ile birlikte, o zamana kadar Batı ile olan ilişkilerin vazgeçilmez aracısı olan azınlık milliyetlere mensup aydınlar, tekelci ve ayrıcalıklı konumlarını yitirmeye başlamıştır. Zaten bir süre sonra bazıları, Batı'nın liberal ve reformist düşüncelerini Osmanlı Devleti çerçevesinde ve bu devletin düzeltilmesi amacıyla değil de, kendi milliyetlerinin bağımsızlık hareketleri için kullanmaya koyulmuşlardır. Bu durum ileride Batı'ya dönük asker-sivil yeni Türk aydınlarının Tanzimat ve Meşrutiyet gelişmelerinde başrol oynamalarını mümkün kılacaktır. Böylece, eskinin ulema ocağının yerini alacak yeni bir aydın tipinin III. Selim döneminde doğmaya başladığı söylenebilir[107]. Her ne kadar olayların kaynağı ve temeli III. Selim dönemine kadar uzansa da hâkimiyetin kısıtlanması ve millî hâkimiyet meselesinin gelişimi ile ilgili hadiseler daha çok bu dönemden sonra başlamaktadır.

Bu dönemde yenilikçi padişah III. Selim'in ıslahat hareketi başarısızlığa uğramıştır. Nizam-ı Cedit'in ve yenilik yanlılarının dağıtılması, "tutucuların yeniden iktidara gelmesi" gibi olaylar hızla birbirini izlemeye başlamıştır.1807 yılında İstanbul'da Kabakçı Mustafa'nın yönetiminde III. Selim'e karşı bir ayaklanma olmuştur. III. Selim tahttan indirilmiş ve yerine IV. Mustafa geçirilmiştir. III. Selim'i tekrar tahta oturtmak için Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a yürümüştür. Bunun üzerine III. Selim öldürülmüş, Alemdar Mustafa Paşa tahta II. Mahmut'u geçirmiş ve kendisi de sadrazam olmuştur. Bundan sonra Alemdar Mustafa Paşa, devletin otoritesini İstanbul'da tekrar kurmuştur. Ancak bu devirde, merkezî otoritenin taşrada tamamıyla etkisiz olduğu bilinmektedir. Rumeli ve Anadolu'da âyanlar âdeta bağımsız idareler kurmuşlar ve merkezin otoritesini tanımamaya başlamışlardır. Alemdar Mustafa Paşa, merkezî otoriteyi taşrada hâkim

[107] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.33, 37-38.

kılmak için Rumeli ve Anadolu âyanlarını İstanbul'a davet etmiştir. Âyanlar İstanbul'a kendi askerleriyle birlikte gelmiş ve şehir dışında konaklamaya başlamışlardır. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığındaki âyanlar ile devletin ileri gelenleri arasında 29 Eylül 1808'de Kağıthane'de büyük bir toplantı (*meşveret-i amme*) yapılmıştır. Toplantıda varılan kararlar "Sened-i İttifak" adı verilen bir belgede tespit edilmiş ve bu belge Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptanpaşa, Kadı Abdurrahman Paşa, Kadıaskerler, Sadrazam Kethüdası, Yeniçeriocağı, Defterdar ve Reis Efendiler, eski Rikâb-ı Hümayun Kethüdası Mustafa Reşid Efendi, Bahriye Nazırı, Çavuşbaşı, Ruznamçe-i evvel, Başmuhasebeci Ahmet Efendi, Sipahiler Ağası, Beylikçi ve Amedçi Efendiler, Cebbarzade Süleyman Bey, Sirozlu İsmail Bey, Karaosmanoğlu Ömer Ağa ve Çirmen Mutasarrıfı tarafından imzalanıp mühürlenmiş (7 Ekim 1808) ve padişaha sunulmuştur. Bundan sonra da padişah II. Mahmut, Sened-i İttifak'ı onaylamıştır. Onaylanmadan önce tereddüt geçiren II. Mahmut'u Ömer Ağa "*Bu senet zat-ı âlinizin istiklâl-i saltanatınıza dokunur. Lakin reddi dahi kabil değildir. Şimdilik çaresiz tasdik olunup sonra bunun fesh ve ilga edilmesi çaresine bakılmalıdır*." diyerek ikna etmiştir[108]. II. Mahmut döneminin hâkimiyet meselesi açısından önemli sayılabilecek hadiselerinin başında hiç şüphesiz bu şekilde ilan edilen Sened-i İttifak gelir.

Osmanlı'da devleti bir hukuk kuralı ile bağlamak eğilimi yukarıda da görüldüğü gibi ilk olarak II. Mahmut devrinde ortaya çıkmıştır[109]. Bu çerçevede Sened-i İttifak'ın değerlendirilmesi ve anlaşılması önemli görülmektedir. Sened-i İttifak bugünkü anlamda bir anayasa vasfı taşımamaktadır. Şeklî olarak bir anayasa olmayan Sened-i İttifak'ın anayasal bir belge olduğu söylenebilir. Bu belge bir dereceye kadar İngilizlerin 1215 tarihli Manga Carta'sına benzetilebilir. Toplumda itibar ve otoritesi geçerli olan beylerle padişah arasında bir nevi misak, sözleşme (mukavele, akit)dir. İki tarafın iradesi ile ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi Manga Carta'da Yurtsuz

[108] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.6-7; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.41; **Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler**, (Düzenleyen ve Sadeleştirenler, Sadi Irmak-Behcet Kemal Çağlar), C.II, MEB Yayınevi, İstanbul, 1973, s.128-129.
[109] Vakur Versan, **Kamu Yönetimi Siyasî ve İdarî Teşkilat**, İstanbul, 1986, s.146.

Jean, baron ve asillerin haklarını tanımıştır. Sened-i İttifak'ta ise II. Mahmut ayanların haklarını tanımış, kendi iktidarının sınırlandırılmasını kabul etmiştir. Padişah otoritesini tekrar kurabilmek için âyanların bir takım haklarını tanımak zorunda kalmıştır. Her ne kadar içerik bakımından Sened-i İttifak ile Manga Carta arasında bir benzerlik kurulabilirse de hazırlanış ortamları bakımından böyle bir benzerlik olduğu söylenemez[110].

Sened-i İttifak bir girişten ve yedi bölümden oluşmuştur. Giriş kısmında, merkezdeki devlet ileri gelenleriyle taşradaki âyanlar arasındaki ayrılık ve mücadele yüzünden devletin yıkılma noktasına geldiği belirtilerek, bu senetle devletin kalkınması için lazım gelen şartların tespit olunduğu ifade edilmiştir. Taraflar sözleşmeye aykırı davranmayacaklarına dair Allah ve Peygamber üzerine yemin etmişlerdir. Sened-i İttifak, bir anayasa ya da padişah tarafından çıkarılan bir kanun olmayıp "*tarafların birbirine karşı taahhütlerini ihtiva eden şer'i bir vesikadır*". "*Senette merkezle taşra arasında bir denge kurulmak istenmiştir, yani II. Mahmut mutlak otoritesinin tanınmasına karşılık Anadolu ve Rumeli'deki eşraf ve ayanların varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır*." Sened-i İttifak'ın ilk dört bölümünde padişahın mutlak otoritesi zikredildikten hemen sonra "*âyanın teessüs etmiş haklarının korunması ve durumlarının devletin keyfî hareketlerine karşı emniyet altına alınması*" talep edilmiştir. Aynı zamanda âyanların kendilerine bağlı küçük âyan üzerindeki hâkimiyetinin tasdik olunması, her birinin idare sahasının herhangi bir saldırıdan masun bulunması ve haklarının babadan oğula intikal etmesi de garanti altına alınmıştır. İşte bu durum Avrupa'da bir zamanlar hüküm süren derebeylik sisteminin bir benzeri olarak anlaşılmıştır. Bu şekilde de "*Osmanlı hanedanına ait olan hükümranlık hakkının sınırlandırılması*" şeklinde değerlendirilmiştir[111].

---

[110] Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, 1973, s.10-13; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.9

[111] Rıfat Önsoy, "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı 6-8 Kasım 1985, **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Ankara, 1986, C.4, S.1, s. 25, 27, 28.

Sened-i İttifak ne bazı bilim adamlarının söylediği gibi "*âyanların (taşra güçleri) merkeze dayatıp kabul ettirdikleri bir belge*" ne de bazı yazarlarımızın belirttiği gibi "*merkezin daha doğrusu merkez adına davranan Alemdar'ın bir formülü, buluşu ya da dayatması*"dır. Sened-i İttifak merkez veya çevre güçlerinin tek yanlı dayattığı bir formül değil, esas olarak merkez kaynaklı, fakat çevre güçleriyle "anlaşma" ve "uzlaşma"yı simgeleyen bir metindir. Bir kere taşra güçleri olgusunun merkez üzerinde uzun zamandan beri süregelen baskısı ne olursa olsun, Meşveret-i Amme ve Sened-i İttifak formülleri doğrudan doğruya âyandan gelen istek, zorlama ya da dayatmalardan doğmuş değildir. Âyanlar kendiliklerinden İstanbul'a gelip "şart"larını dayatmamışlardır. Düşünce, girişim ve çağrı, merkezî birlik ve reformculuk adına çözüm arayan, sadrazam olarak devletin merkez güçlerinin başında yer alan, Rusçuk âyanı gibi merkez güçleriyle işbirliği yapmış ve yapmakta olan bir kişiden (Alemdar) gelmektedir. Ayrıca, âyanların da hepsi bu çağrıya uymadıkları gibi, toplantıya katılanların bir bölümü de tartışmaların aldığı seyri görünce silahlı maiyetlerini alıp memleketlerine geri dönmüşlerdir. "İttifakname" metninin önce âyan tarafından hazırlanıp sonra merkeze dayatıldığını kanıtlayacak bilgilere ise rastlanmamaktadır. Ama bunun tersini düşünmek için daha güçlü karineler vardır: Meşveret-i Amme, bir merkez girişimidir, merkez güçleri temsilcilerinin (ricali devlet, ulema, vb.) sayıca çok daha ağır bastığı bir kuruldur; hatta Sened-i İttifak esaslarının merkez güçlerin bir ön toplantısında oluşturulduğu izlenimi bile edinilmektedir. Nihayet, Sened-i İttifak "şart"larından da merkezin taşraya oranla çok daha kazançlı çıktığı anlaşılmaktadır[112].

Sened-i İttifak, Osmanlı Devleti'nde devlet otoritesinin güçlenmesi ve merkezileşmesinin karşılıklı olarak antlaşma ve güvence ile sağlanacağı anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Devlet otoritesini kullanmada devleti idare edenlerin hak ve hürriyetlere uyma yolu ile sınırlandırılması Sened-i İttifak ile daha da belirginleşmiştir. Bu çerçevede bu belgenin

[112] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.52-53.

Osmanlı Devleti'nde "*demokratlaşmada ilk adım*" olduğu söylenebilir[113]. "*Osmanlı Devleti'nde anayasal gelişimin ilk adımı*" olarak gösterilen[114] Sened-i İttifak, Hüseyin Nail Kubalı'ya göre "*monarşi tarihimizin meşrutî biçime doğru gelişmesi yolunda göze çarpan ilk örnek*" olması bakımından önemlidir[115]. Orhan Aldıkaçtı da, Kubalı ve Okandan gibi Sened-i İttifak'ı demokratik düzene geçişin ilk çabası ve ilk belirtisi olarak nitelemektedir[116]. İlhan Akın da bu belgenin hukuk devletinin teşekkül etmesi açısından önemli bir adım olduğunu belirtmektedir[117]. Halil İnalcık, sultan/halifenin güçlü otoritesinin belli ölçülerde sınırlamak gayesini güden bir belge olması sebebiyle, Sened-i İttifak'ın modern Türk devletinin oluşum süreci tarihinde ilk amme hukuku kaidesi sayılabileceğini söylemektedir[118]. Bunların aksine Server Tanilli, Sened-i İttifak'ın âyan ve derebeylerin hâkimiyetini ön plana çıkardığını, bu sebeple de ileri bir atılım olarak değerlendirilmesinin yanlış olacağını belirtmektedir[119]. Doğan Avcıoğlu ise "utanç belgesi" dediği Sened-i İttifak'ı "*derebeylerin zorba yönetimlerini meşrulaştırma çabası ve baskı ile kabul ettirilen eşkıyalığın meşrulaştırılması*" olarak değerlendirmektedir[120].Tüm eksikliklerine rağmen Sened-i İttifak, anayasal düzene yönelik atılmış önemli bir adımdır ve Osmanlı padişahının egemenliğinin paylaşılabileceği bu senet ile belgelenmiştir. Diğer yandan da bürokratik yürütme gücünün üstünlüğü bu belgeyle gündeme gelmiştir. Her ne kadar kısa sürede "etkisini yitiren bir kâğıt parçası" hâline dönüşse de Sened-i İttifak, Türk Anayasa Hukuku açısından önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir[121]. Esasen padişahı taşradaki otoriteyi tanımak zorunda bırakan bu belge, "*istibdat ve mutlakiyeti sınırlama gayesi güden bir*

[113] Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul, 1971, s.14-17
[114] Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yay., Ankara, 1995, s.5
[115] Hüseyin Nail Kubalı, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1960, s.50-52.
[116] Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.30-37
[117] İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, İstanbul, 1980, s.300-302
[118] Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayun", **Belleten**, C. XXVIII, S. 112, Ekim 1962, s.602-603.
[119] Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, İstanbul, 1990, s.80-83.
[120] Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C.I, İstanbul, 1973, s. 65-72.
[121] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.24.

vesika olması"[122] dolayısıyla Türk demokrasi tarihinde adı zikredilmesi gereken "küçük bir adım" olarak görülmelidir.

[122] Rıfat Önsoy, "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı 6-8 Kasım 1985, **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi,** C.4, S.1, s. 29

2. Tanzimat Fermanı ve Batılılaşma

1839 yılında II. Mahmut'un ölmesinden sonra yerine Abdülmecit geçmiştir. Abdülmecit döneminde devletin kuruluşunu yeniden tanzim eden bir ferman hazırlanmıştır. Bu ferman, 3 Kasım 1839'da Gülhane'de padişahın, yabancı elçilerin ve halkın huzurunda, fermanı yazan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur. Fermanda padişah, devleti iyi idaresi (hüsn-i idare) için yeni kanunların (kavanin-i cedide) çıkarılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Tanzimat Fermanı biçim bakımından, Sened-i İttifak gibi şart şart veya madde madde değildir. Tanzimat Fermanı'nda bir yandan birçok temel hak ve hürriyet tanınmış, diğer yandan da devlet iktidarının kullanılmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin birçok ilke kabul edilmiştir. Ancak bu haklar ve ilkeler oldukça dağınık ve iç içe girmiştir. Tanzimat Fermanı'nın değişik yerlerinde tanınan haklar ve benimsenen ilkeler şu şekilde özetlenebilir: "*Malî güce göre vergi ilkesi, devlet harcamalarının kanunîliği ilkesi, asker almada adalet, ceza yargılamasına ilişkin güvenceler, can güvenliği (emniyet-i can) ilkesi, ırz ve namus dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, müsadere yasağı, eşitlik ilkesi ve kanunun üstünlüğü ilkesi*"[123]. Çeşitli yönleri arasında en önemli özelliği kuşkusuz hukukî yönü[124] olan Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin o zamanki hukuk kültürünü de aksettirmesi bakımından önemlidir[125]. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nde "*hukuk devleti olma yolunda atılmış ilk adım*" olduğu[126] ve "*Türk anayasacılık hareketleri içinde önemli bir yere sahip olduğu*"[127] şeklinde değerlendirmeler de yapılmaktadır. Esasen "*yerel, dinî, etnik vb. otoriteler yerine, hepsine egemen ve bu anlamda millî, tek bir siyasî otoritenin tesis edilebilmesi, saray ve Babıali'nin sınırlı gücü; yerel, dinî ve etnik otoritelerin nüfuzu, direnişleri ve yaygınlaşan anomi sebebiyle, Tanzimat döneminde gerçekleşmemişse de bu dönem,*

---

[123] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.10-12.
[124] A. Şeref Gözübüyük, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s.30.
[125] Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlîli", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.32-41.
[126] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VI, Ankara, 1954, s.279-281.
[127] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.16.

ilerideki siyasî gelişmelerin hazırlığı olması" bakımından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir[128]

Bununla birlikte Tanzimat döneminden önce bazı eyaletlerde eyaletin sorunlarını halkın desteği ve katılımı ile çözmeye çalışan bazı valiler, her yıl sancak ileri gelenleriyle toplantılar yapmaya başlamışlardır. Esasen bu gelişme, halkın bir anlamda "*yönetime katılmaya başlamasının kapısının aralandığı*" şeklinde yorumlanmıştır. 1829'da İstanbul mahallelerinde kurulan ve daha sonra tüm ülkeye yayılan muhtarlık teşkilatı ile "*halkın yönetime katılımı*" gelişmeye başlamıştır. Bunun yanında III. Selim döneminde başlayan Meşveret Meclisi çalışmaları daha da geliştirilip II. Mahmut döneminde "*yasa ve yönetmelik çıkaracak konuma*" getirilmiştir. Bu çalışmalar içerisinde en önemlisi, hiç şüphesiz Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasıdır. Bu mecliste her üye görüş ve düşüncelerini serbest bir şekilde açıklayabilmektedir. Bunun yanında Muhassıllık Meclisleri'nin ve arkasından da Eyalet Meclisleri'nin kurulması ile Osmanlı halkı eyaletlerde kısmen yönetime katılmaya başlamıştır[129].

Tanzimat'ın ilanı, kriz eksenli tipik bir reform girişimidir ve bu niteliğiyle de 19.yüzyıl boyunca kriz kökenli modernleşme girişimlerinin özelliklerini yansıtan bir sürecin başlangıcıdır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı, Fransa'nın yardımıyla ordusunu modernize eden Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın, Anadolu içlerinde Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit ettiği bir döneme rastlamaktadır. Bu dönemde, Mısır valisini kontrol altında tutmak için Batı desteğine ihtiyaç duyan Osmanlı yönetimi, askerî olduğu kadar siyasî reformlara da hazır olduğunu göstermek durumunda kalmıştır. Aynı anda, Avrupalı güçlerin Osmanlı sınırları içindeki ve özellikle Balkanlardaki Hıristiyan azınlığın hamiliğini sağlamaya yönelik baskıları büyümektedir. Osmanlı yönetimi, Hıristiyan tebaanın Avrupalı hamiler edinmesinin önüne geçmek gerektiğinin

---

[128] Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, "Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, (Ed. E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay), İstanbul, 1986, s.16

[129] İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s. 16-17

farkına vararak Tanzimat sürecini başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu ilan etmiştir[130].

Tanzimat devrinde Avrupa'ya başka bir cepheden yaklaşılmak istendiğinden garplılaşma hareketi de gayesini değiştirmiştir. Bu defa devletin kurtuluş çaresi, esas teşkilatının, içtimai bünyesinin Avrupa devletlerinin yapısına benzetilmek üzere ıslahında görülmüştür. Bu bakımdan Tanzimat devrini açan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, aynı zamanda bir asır evvelki garplılaşma gayesinin iflasını da ilan etmiştir. Zira bu fermanla takriben üç çeyrek asır sürecek yeni bir teceddüt veya ıslahat programı kabul ediliyor; garplılaşmak için sadece ordunun ıslahının veya yeniden kuruluşunun kâfi gelmediği zımnen kabul edilmiş oluyordu[131].

Bilinçli bir Batılılaşma hareketinin başlangıcında yer alan Tanzimat Fermanı'nın genel havasında, "*devleti Batı örneklerine göre yeniden teşkilatlandırma*" düşüncesinin olduğu görülmektedir[132]. Fermanda Osmanlı Devleti'nin bu dönemde de Şeriat'a ve Kanun-ı Kadime uymaya devam edeceği, din-devlet ilişkisinde değişiklik olmayacağı ifade edildiği gibi, memleketin siyasî ve sosyal vaziyetindeki bozukluğun gerçek nedenlerini Şeriat'ın hükümlerinden uzaklaşmakta arayıp 150 yıl öncesinin devletine dönülmesi gereğinden söz edilerek dinin devlet içinde daha da sağlam bir şekilde önemini koruyacağının işaretleri verilmiştir. Devletin kurtarılması esas alınmış ve adalet dairesinin önemi belirtilmiştir. Fermanda kanunların Şeriat'a uygunluğu lüzumunun sürekli belirtilmiş olmasının, "*sadece şekil bakımından bir gelenekçilik olduğu*" söylenebilir. Fermanda başta ulema olmak üzere bu geleneğe bağlı muhafazakâr halk kitlelerini gözetmek amacıyla böyle bir giriş şekli tercih olunduğu düşünülmektedir[133]. Pek çok ilim adamının da belirttiği üzere Tanzimat Fermanı'nın ilanının psikolojik arka planında Batılı devletlerin

---

[130] İhsan D. Dağı, "Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C.7, s.323.
[131] Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, s.296.
[132] Halil İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, TTK, İstanbul, 1943, s.2.
[133] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Belleten**, C. XXVIII, S.112, Ankara, Ekim 1964, s.623-690.; Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s.115

baskıları bulunmaktadır. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde diplomatik baskılar kurarak kendi istekleri çerçevesinde bir fermanın çıkması için çeşitli çabalar harcadıkları ve bunda da önemli ölçüde başarılı oldukları bilinmektedir. Gerçi Tanzimat hareketinin psikolojik arka planında büsbütün bu baskıları ve dış etkileri görmek ve Tanzimat Fermanı'nın Avrupalıların zoru ile ilan edildiğini söylemek hem nesnel gerçekliklere aykırıdır hem de yanıltıcı olabilir.

Bernard Lewis, bu ilk resmi Batılılaşma hamlesinin "Avrupalı güçlerin iyi niyetini ve desteğini kazanmaya" yönelik bir arayışı tarafından motive edildiğini kabul etmekle birlikte, bunun yalnızca göstermelik bir reform olmadığı, devleti yönetenlerin samimi bir kararı olduğu kanaatindedir. J. Shaw ve E. K. Shaw da Tanzimat'ın Avrupa veya İngiliz baskıları karşısında verilmiş bir taviz olmaktan öte ülkenin karşılaştığı sorunlara yönetimin çözüm arayışlarının bir parçası olduğu düşüncesindedir[134]. İşte bu noktada Batılılaşma ve modernleşmenin zihniyet ve tarzının nasıl olması gerektiği gündeme gelmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin ilim zihniyetinin yerleşmesiyle Batılılaşacağı ve modernleşeceği fikri üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Aydın Sayılı'ya göre çağımızın en ileri ve en medeni cemiyetleri ilim zihniyetine tâbi cemiyetlerdir. Zira ilim, içtimai şartları aşan objektif mahiyetiyle gelenekleri bertaraf eder, cemiyete değişim ve dinamizmi getirir. Bu cemiyetler yeni durumlara büyük bir intibak kabiliyetini haizdir ve bunun sonucunda süratle ilerler. Bu ilerlemeler sonsuzdur. Keza ilim, amprik teknolojiye karşı ileri bir teknoloji getirir ve cemiyetin istihsal gücünü ve refah seviyesini yükseltir. Mümtaz Turhan ise, medeniyet ve kültür arasında mahiyet farkı bulan sosyologlara katılır ve gerçek Batılılaşmayı ilmî zihniyet ve teknolojiden bekler. Ona göre, Batı medeniyeti "*tamamıyla rasyonel münasebetlerin bir terkibidir*". Esas unsurları da ilim, teknik, hukuk ve hürriyettir. Bir kültür olarak Batı kültürünü benimsemek imkânsızdır. Fakat Batı medeniyetinin esas unsurlarını benimsemek mümkündür. Modernleşme

[134] İhsan D. Dağı, "Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü", **Osmanlı**, C.7, s.323

de budur. Bu sebepten maarifi genişletmek, ilmî zihniyeti benimsemiş bilim adamı ve mütehassısların miktarını arttırmak modernleşmeye götüren en kısa yoldur. Max Weber de rasyonelleşmeyi Batı medeniyetinin en belirgin vasfı olarak görmekte ve Batı devlet kavramı üzerinde durmaktadır. Ona göre rasyonel devlet, Batı medeniyetine has bir kavramdır. Bu suretle Batılı modern devlet, cemiyeti, kitlenin refah ve saadeti gayesiyle rasyonel bir tarzda teşkilatlandıran, toplulukların ziraî, sınaî, ticarî ve içtimaî yapısını ve faaliyetlerini yakından kontrol eden ve düzenleyen, planlayan bir devlet tipidir. Doğulu devlet ise bunun tersine, her şeyi tabiatüstü kuvvetlere bırakan, içtimai faaliyetleri mistik menşeli bir hukuka dayandıran sathi bir idare şekline sahiptir. Modern devlet; cemiyeti temellerinden kavrayan ve değiştiren bir kuvvettir. Geleneksel cemiyet ise, işleri kadere bırakan devlettir. İktisat tarihçisi Cunningham, modern devletin doğuşundaki şartları araştırır ve modern devletin, kilisenin iktisadî hayat ve hukuk sahasında müdahalelerini sınırladığını, laik bir hukuka dayanan, ziyadesiyle merkezileşmiş bir idare yarattığını ve cemiyet içinde faaliyet sahasını genişletmiş olduğunu belirterek Weber'le birleşmektedir[135].

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde, devlet yetkililerinin ve özellikle Tanzimatçı aydın bürokratların umutlarını gerçekleştirmede, "*dış baskıların sebebiyet verdiği kompleks*"in veya "*yıllardır zihinlerde sabit bir fikir haline gelen Avrupa üstünlüğü*" anlayışının ortaya çıkardığı taklit psikolojisinin etkisi olmuştur. Tanzimatçı bürokratlar Batı'yı, Fransız Aydınlanma Felsefesini ve Fransız İhtilali ilkelerini taklit etmeye çalışıyorlardı. Tanzimatçı devlet adamları tarafından en azından başlangıçta pratik amaçlarla benimsenip ilan ettirilen Ferman, Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki yapısal dönüşümün oluşturduğu krizlere bir çözüm arama ve kurumları bozulmuş olan devleti düzeltmek ve varlığını sürdürmek düşüncesinden doğmuştur[136]. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde etkili olduğu düşünülen diğer

[135] Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, s.174
[136] Eduard Engelhardt, **Tanzimat**, (Çev. Ayda Düz), Milliyet Yayını, İstanbul, 1976, s.18-22.

unsurlar arasında, Aydınlanma Felsefesi[137], Avrupa fikirleri[138] ve Fransız İhtilali[139] sayılabilir. Tanzimat döneminin devlet adamlarının - özellikle de Mustafa Reşid Paşa'nın- görüş ve düşünce olarak Batılı fikirlerden, Aydınlanma Felsefesi'nden ve Fransız İhtilali'nden etkilendiği bilinmektedir. Her ne kadar Mustafa Reşid Paşa'nın, Padişahlık kurumu, ideal devlet biçimi, Avrupa'da Fransız İhtilali'nden sonra daha da hızlanan liberalizm akımı vb. hakkında neler düşündüğünü tespit etmek kolay görünmese de devlet idaresinde aldığı tutum ve uygulamaya koymak istediği şeyler, liberalizmden ve Fransız İhtilali ilkelerinden etkilendiğini göstermektedir[140].

Tanzimat Fermanı'nda kanunların üstünlüğü ve bağlayıcılığı çok açık bir şekilde belirtilmiş, hazırlanan kanunların hem padişahı, hem ulemayı hem de vüzerayı bağlayacağı vurgulanmıştır. Kanunlar bir kurul (Meclis-i Ahkâm-ı Adliye) tarafından hazırlanarak padişahın onayına sunulduktan sonra yürürlüğe girecektir. Kanunların hazırlanmasında "kurullarla çalışma" ve "danışma" yönteminin kabul edilmesinin önemli olduğunu ayrıca belirtmek gerekmektedir. Kanunların kolektif usullerle hazırlanacağı ve danışma yöntemi, serbest tartışma, kurullarla çalışma, "meclis"lerde karar oluşturma şekliyle kanunların hazırlanması ilkelerinin ileride "*hukuk devleti aranışlarına örneklik teşkil edeceği ve parlamentolu rejime yönelişin bir habercisi*" olacağı söylenebilir. Padişah, bu şekilde çıkarılacak kanunlar "din ve devlet ve mülk ve milleti ihya için vazolunacak olduğundan" bunlara karşı gelmeyeceğine dair yemin etmektedir. Burada "*iktidarın kendi kendini sınırlaması (auto-limitaiton)*" da söz konusudur. Ayrıca fermanda "*ulema ve vüzeradan velhasıl her kim olur ise olsun kavanin-i şeriyeye muhalif hareket edenlerin kabahat-i sabitelerine göre, tedibat-ı layıklarının hiçbir rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrası*" öngörülmektedir. Bu hüküm ile "kanun üstünlüğü" veya

---

[137] Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlîli", **Tanzimat I**, s.30-33.
[138] Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.291.
[139] Kamiran Birand, **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri**, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1955, s.6-8.; Muzaffer Tufan, "Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi -Tanzimat'ın Dış Etkenleri", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK, Ankara, 1994, s.145-163.
[140] Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.291-299.

"kanuna saygı" ilkesinin benimsendiği söylenebilir. Zira artık, kanunları yapanlar ve onları uygulayanlar da kanunlara tabi olacaklardır. Kısaca kanunlar, onu yapanlar ve uygulayanları da bağlayacaktır. Toplumsal hayat, yeni kanunlarla düzenlenecek, keyfî uygulamalar ortadan kalkacaktır. Bu yolla herkesin kanun önünde eşitliği sağlanmış olacak, memurların kanunî çerçevede iş görmeleri sağlanacak, buna uymayan görevliler yine kanunlar çerçevesinde cezalandırılacaktır. Keyfî cezalara son verilmesi, mahkemelerde duruşmaların açıklığının sağlanması, vergi ve askerlik görevlerinin adil yasalarca yeniden düzenlenmesi gibi noktalar, aynı çerçevede yer alan önlemlerdir. Bütün bunlara, "yasal yönetim"e geçiş de denilebilir. Ayrıca Tanzimat Fermanı ile devletin uyruklarına eşit davranacağı hükmünün açıklanması, yani Müslüman/Gayrimüslim eşitliğinin benimsenmesi teokratik devletten uzaklaşma ve laikleşme yolundaki bir evrim olarak da değerlendirilebilir[141]. Gayrimüslimlerin İslam milletiyle bir tutulması düşüncesi, beşerî ve laik hukukî alanların oluşumunu gündeme getirmiştir[142]. Türkiye'de laik düşüncenin oluşumu Tanzimat geleneğiyle başladığı için de, laiklik devletin ve hatta kişilerin çeşitli dinler karşısında tarafsızlığı veya hoşgörüsü olarak anlaşılmıştır[143]. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı, "kendi iktidarını sınırlandırmak" suretiyle padişahın yetkilerini daraltarak bir anlamda meşrutiyetin, diğer bir deyişle anayasal monarşinin yolunun açılmasında önemli bir kilometre taşı olmuştur[144]. Tanzimat Fermanı incelendiğinde bu fermanın "hukuk devleti"ne doğru atılmış önemli bir adım olduğu görülmektedir[145]. Anayasa hareketi olarak değerlendirilmesinden ziyade fermanın kıymeti daha çok idarede, adliyede, maliyede bir takım

---

[141] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.78-89; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.10-15

[142] Mümtaz'er Türköne, **Siyâsî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.60-62.

[143] Baykan Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İÜEFY, İstanbul, 1981, s.218-220.

[144] Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara, 2001, s.7-8.

[145] Vakur Versan, **Kamu Yönetimi Siyasî ve İdarî Teşkilat**, s.150.

yeniden yapılanmaya ve ülkede bu yönde fikir hareketlerine yol açmasında yatmaktadır[146].

Tanzimat dönemi ile birlikte yeni bazı kurumlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durumun önemli yanlarından biri, yasama görevini yerine getirecek sürekli meclislerin kurulmasını öngörmesidir. Bu meclislerin üyeleri asker-sivil bürokrasi ve ulemalardır. Böylece bürokrasi yasama açısından da belirli bir ağırlığa sahip olmuştur. Kısacası Sened-i İttifak'ta âyan ve diğer hanedanlarla hükümdar arasında yapılan sözleşme, bu kez hükûmet ile hükümdar arasında gerçekleştirilmiştir. Hükûmet ise, merkezî bürokrasinin üst organı olduğu için, Tanzimat Fermanı'ndaki egemenlik paylaşımı hükümdar ile bürokrasi arasındadır. Tanzimat Fermanı, getirdiği yeni yaklaşımlara karşın, istenilen dengenin bozulması halinde ortaya çıkacak sorunların "mercii"ni belirtmemektedir. Şeriat hemen her konuda yol gösterici, çerçeve yasa anlamında ise de, uygulama bu çerçeve yasanın yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu sebeple 1850'den sonra yeni "ıslahat" bildirgeleri yayımlanmış, boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. Bu yeni "Islahat" dalgasının başlamasının en önde gelen sebebi, Kırım Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa ülkelerinin Tanzimat Fermanı ile vaat edilen reformların gerçekleşmemesinden ötürü yaptıkları baskılardır. 1856 Islahat Fermanı, sadrazam, dış işleri bakanı, şeyhülislam ve Batı Avrupa devletlerinin temsilcilerinin katıldığı bir dizi tartışmalı toplantı sonunda yayınlanmıştır. Bu Ferman, 1839 Tanzimat Fermanı'ndan bağımsız düşünülemez, Tanzimat Fermanı'nda ileri sürülen vaatlerin gerçekleşmesine ilişkin bir dizi somut tedbirler içerir[147].

Tanzimat Fermanı her ne kadar tepeden inme ise de bir değişim sürecini harekete geçirmiş, liberal ve özgürlükçü düşüncelerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Cumhuriyetin kuruluşuna yönelik alt yapının oluşmasında etkisi olmuştur. Tanzimat Dönemi, yapılacak yenilikleri

[146] Coşkun Üçok - Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1982**,** s.265.
[147] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.25-26.

hızlandırmış, Batı tipi hukuk ve eğitim sisteminin ülkemize gelmesine yardımcı olarak yeni bir nesil ve yeni bir aydın tipinin oluşmasına katkı sağlamıştır[148].

[148] Mehmet Ali Kılıçbay, **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, Ankara, 1992, s.72-79.

3. Islahat Fermanı (1856)

Bilindiği gibi, Tanzimat döneminde genel doğrultuları gösteren Tanzimat Fermanı'nın uygulanması için başka reform fermanları daha çıkarılmıştır. Bunların en önemlisi, 1856 tarihli Islahat Fermanı'dır. 1839'da tanınan hakları yetersiz, verilen sözleri de tutulmamış sayan Batılı devletler, 1856 Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli, Avrupa devletleri ailesine kabul edebilmenin de şartı olarak, yeni birtakım istekler ileri sürdüler. Rusya'ya karşı savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklemiş olmaları, onları bir kez daha söz sahibi kılıyordu. Yabancı isteklerin düğüm noktası, gene Hıristiyan azınlıklara tanınacak haklardı. Ancak bu yeniliklerin dış baskı sonucu gerçekleştirilmediğini "kanıtlama" olanağını da padişaha tanımak istediklerinden, bu hususların uluslararası bir antlaşmada yer almasında diretmekten vazgeçip iç hukuk belgesi biçiminde sağlanmasını kabul ettiler ve bunu Babıâli'ye bildirdiler. Böylece, 1856 Islahat Fermanı'nın esasları Âli Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırılmıştır. Buradan da fermanın dış baskının bir ürünü olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. 1856 Islahat Fermanı'nda artık Kur'an'a ve eski düzene gönderme yoktur; hatta İslam'a aykırı esaslar vardır[149]. Pek çok açıdan bakıldığında Islahat Fermanı'nın Tanzimat Fermanı'na nazaran daha geniş olduğu ve "*Batılılaşma için atılan daha ileri bir adım*" olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Ancak sayılan somut hakların toplamı, zamanın klasik hak ve hürriyetlerine göre yetersizdir[150].

Türkiye'nin Batılılaşma politikası devleti kurtarmak ve ülkeye medeniyetin nimetlerini getirmek gibi büyük bir "proje" olarak başlatılmıştı. Bu büyük projede, şüphe yok ki "seçkinlerin ilham ve öykünme kaynağı" Batı (Avrupa)'dır. Batı'nın bilimini ve teknolojisini almak ile Avrupa ülkelerinin desteğini sağlamak birbirlerini tamamlayan hedefler olarak nitelenmiştir. Batı

[149] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.95-96.
[150] Hasan Tunç, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara, 1999, s.21.

desteği, bilim ve teknolojide, hatta yönetimde Batılılaşmanın bir şartı olarak görülmüş; reformların, hem imparatorluğun iç yapısının yenilenmesi hem de bunu sağlamanın bir şartı olarak Avrupa desteğinin elde edilmesi için gerektiği görüşüne dayandırılmıştır. 1856 tarihli Islahat Fermanı da uluslararası konjonktür bakımından Tanzimat'ın ilanından farklı değildi; Kırım Savaşı sonrası Paris Antlaşması'nda imparatorluk lehine bir sonuç almak için Avrupa güçlerinin desteğine ihtiyaç vardı. Islahat Fermanı, Paris'te barış müzakereleri sürerken ilan edilmişti. Yönetim, yeni fermanla müzakereler sırasında reformlara ilişkin sorunları gündemden çıkarmayı amaçlamıştı. Avrupalı güçlerin reform için baskılarının farkında olan Tanzimat yöneticileri Islahat Fermanı'nın Avrupalı "büyük güç" statüsü kazanmak ve Paris Antlaşması'yla Avrupa uyumu sistemine dâhil edilmek amacına hizmet edeceğini düşünüyorlardı. Islahat Fermanı'nın Avrupalı güçlerin diplomatik manevralarının eseri olduğunu iddia edenlerden Bernard Lewis, Fermanın İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin büyük baskısıyla hazırlandığı kanısındadır. 1856 Fermanı Tanzimat'ın ilkelerini yeniden vurgulayan ve bunun kapsamını da genişleten bir metindi; dinî veya etnik kökeni ne olursa olsun bütün Osmanlı tebaasının eşitliğini daha net bir biçimde vurgulamaktadır. İlk kez yazılı bir metinde işkence yasaklanıyor ve hapishane koşullarının iyileştirileceği sözü veriliyordu. 1856 fermanıyla imparatorluğun Hıristiyan tebaasına ilişkin bazı tavizler ele geçiren Batılı güçler, izleyen yıllarda bu konudaki baskılarını daha da arttırma imkânı bulmuşlardır[151].

Tarık Zafer Tunaya'ya göre 1856 Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin hemen bütün müesseselerini yenileştirecek, hatta dayandığı fikrî esaslarda derin değişmeler yapacak mahiyette idi.[152] Islahat Fermanı, şeklî ve hukukî olarak Tanzimat Fermanı'na benzemektedir[153]. 1856 Islahat Fermanı ezelî problem olan Müslüman-Hıristiyan tebaanın eşitliğini mihver edinmiştir. Batı

[151] İhsan D. Dağı, "Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü", **Osmanlı**, C.7, s.324.
[152] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul 1996, s.39.
[153] Coşkun Üçok - Ahmed Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, s.266-267.

ülkeleri bütün ıslahat hareketlerinin lüzumunu, gerçekleşmesini ve başarısını sözü edilen prensiplere dayandırmıştır[154].

Avrupa devletlerinin etkisiyle hazırlanan Islahat Fermanı'nın temel amacı, "*Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında her yönden tam bir eşitlik sağlamaktır*". Böylece devletin uyrukları arasında var olan vergi, askerlik, yargılama, eğitim, devlet memurluğu ve temsil alanındaki bütün farklar kaldırılmış oluyordu[155]. Bu çerçevede yine din bakımından ayrımcılık kaldırılıyor, dini dolayısıyla kimsenin aşağılanmaması öngörülüyor, din değiştirme hakkı kabul ediliyor, İslâm'dan çıkmanın ölüm cezasıyla cezalandırılması usulüne son veriliyordu. Vergi bakımından olan eşitsizlikler de kaldırılıyordu. Keza askerlik bakımından da eşitlik sağlanıyordu. Tanzimat'a kadar Hıristiyan tebaa askere alınmazdı. Islahat Fermanı gayri-müslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları prensibini açıkça kabul etmiştir. Ancak askerlik hizmetini yapmak istemeyenler için ise "bedel-i nakdi" formülü bulunmuştur. Bu bir derece haraç vergisinin devamı demekti; ama böylece artık Müslümanların da bedel-i nakdi vererek askere gitmeme hakları tanınmış oluyordu. Mahkemelerde gayrimüslimler aleyhine olan eşitsizlikler kaldırılmıştır. Gayrimüslimlerin, Rumlar hariç, devlet memurluklarına geçme hakları yoktu. Islahat Fermanı bu eşitsizliği de gidermiştir. Gerek askerlik, gerek memurluk, bunları hazırlayan okullarla ilgili olduğundan gayrimüslimlerin de askerî ve mülkî okullara girebilmesi esası kabul edilmiştir. Gayrimüslimlere eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vâlâ'da temsil hakkı verilerek onların siyasî hakları da tanınmıştır. Islahat Fermanı hukukî biçimi ve niteliği ile Tanzimat Fermanı'na benzemekle birlikte fermanın, "*Sened-i İttifak ile başlayan, Tanzimat Fermanı ile devam eden Osmanlı anayasacılık hareketleri içinde atılmış önemli bir adım*" olduğu söylenebilir[156]. II. Mahmut döneminde Sened-i İttifak ile başlayan süreç, Tanzimat Dönemi ile birlikte anayasal devlet düşüncesinin doğmasında etkili olmuştur. Kanun-i Esasi'ye kadar devam eden Batıdan mülhem yenilik fikirleri, zamanla mutlak

[154] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** 1996, s.39.
[155] Yavuz Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, Konya, 2002, s.22.
[156] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s.18-19.

iktidarın sınırlanabileceğinin kabulü ve iktidarın kullanımının belirli kurallara bağlanması düşüncesine kaynaklık etmiştir. Bu sebeple Tanzimat Dönemi'yle hız kazanan süreç, Türk toplumunda ilk yazılı anayasanın da hazırlanmasına giden yolları açmıştır.

4. Meşrutiyet Dönemlerinde Millî Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi

a) I. Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri ve Millet Hâkimiyetinin Zemin Bulması

1839'a kadar Osmanlı Devleti'nde kişisel hâkimiyete dayalı bir yönetim sürdürülmekteyken Mustafa Reşit Paşa'nın gayretleri ile kişisel hâkimiyetten doğrudan doğruya ortak hâkimiyete gidebilme çabaları görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte devlet yönetimini sadece padişahın iradesiyle değil, devlet idaresini bilen anlayan bürokratlarla ve onların meydana getirdikleri meclislerle ortaklaşa olarak yönetmek anlayışı gelişmeye başlamıştır. Babıâlinin etkinliği ile padişah bundan sonra kendi iradesiyle devletin kaderinde dilediği gibi etkili olamayacak, daha doğrusu padişah, yönetimi Babıâli yani bürokratlarla doğrudan doğruya el birliği halinde devam ettirecektir. Tanzimat döneminde halkın yönetime katılımı tam olmamakla birlikte şahsî hürriyetlerin güvence altına alınması düşüncesi söz konusudur[157].

Tanzimat Dönemi'nin, Osmanlı Devleti'nin siyasî, sosyal ve hukukî yapısında zorunlu görülen yeniden yapılanmanın niteliğiyle ilgili olmak üzere doğurduğu ve bünyesinde besleyerek geliştirdiği fikir hareketleri yönünden önemli olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Tanzimat Dönemi'nin başarısızlıkla sonuçlanan fermanları ile ıslahat teşebbüsleri, her ne kadar kısa sürede olmasa bile zamanla zihinlerde yavaş yavaş etkisini göstererek sonunda, mevcut siyasî rejimin değiştirilmesi gerektiğini düşünen entelektüel bir zümrenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu zümre, ülkemizde Batılı devletlerde olduğu gibi hürriyeti ve eşitliği hâkim kılmak, adalet ve hakkaniyeti gerçekleştirmek, otorite ve iktidarın gerçek kaynaklarını bulmak, hükümdarın geniş yetkilerine bazı sınırlar çizmek ve hukukî alanlarda bazı değişiklikler

[157] Reşat Kaynar, "Türk Tarihinde Milli Egemenlik İlkesine Geçiş", **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler,** TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:32, Ankara, 1987, s.24-25

yapmak amacıyla Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru mevcut siyasî sisteme karşı fikirler geliştirmeye başlamıştır[158]. Bu entellektüel hareketin temsilcileri, zaman zaman faaliyetlerini Batılı ülkelerde de sürdürmüşlerdir. "Yeni Osmanlılar" adı ile anılan bu entelektüel zümrenin temsilcilerinden biri olan Ziya Paşa, 18. yüzyılın felsefî ve siyasî görüşlerinden ve özellikle J. J. Rousseau'nun fikirlerinden esinlenerek yazdığı makalelerde, fertlerin hürriyet hakkı üzerinde durmuş, toplumsal hayatın gelişmesinin vasıtası olan hürriyetin ancak kanunlara bağlılık ile mümkün olabileceğini belirterek hukuk devletinin zorunlu olduğuna işaret etmiş ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önleyecek tedbirler arasında bir anayasanın meydana getirilmesi, milletvekilleri meclisinin kurulması gibi hususlara değinmiştir[159].

Sosyal bir bilinçlenmenin yani sistematik bir düşünce akımının ürünü olmayan Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası Kanun-ı Esasi, "*Tanzimat ve öncesi ortamda yetişen, bu dönemde gerçekleşen yenilik ve uygulamaları yeterli bulmayan, vatanın kurtuluşunu meşrutî bir sistemin kurulmasında gören başta Mithat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa olmak üzere küçük bir grubun uğraşılarının ürünüdür*". Yani Kanun-ı Esasi, "*toplumsal bir dinamizmin oluşturduğu zorunluluğun sonucu değil çok az sayıda insanın meşrutî yönetim özlemlerinin ve bu yolla vatanı kurtarabileceklerine yönelik inancın ürünüdür*"[160].

Tanzimat Dönemi'nin yetiştirdiği aydınlar, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu, onun bir meşrutî devlet haline gelmesi koşuluna bağlamışlardı. Bu aydınlar çevresinde J.J. Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerin hürriyet ve devlet teorilerine ait düşüncelerinden esinlenerek, Osmanlı monarşik idaresi tenkit ediliyordu. Osmanlı devlet idaresi ve özellikle padişah bazen açık bazen de gizli birtakım muhaliflerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

---

[158] Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, s.112-120.
[159] Mümtâz'er Türköne, **Osmânlı Modernleşmesinin Kökleri**, İstanbul, 1995, s.70-81.
[160] Hasan Tunç, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler ve Kanun-ı Esasi"**, Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi**, Konya, 2000, s.514-515; Suna Kili, "1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi", **Kanun-ı Esasi'nin 100. Yıl Armağanı**, AÜSBF Yay., Ankara, 1978, s.190-193.

Özellikle bu devrede kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri ülke içinde ve yurt dışında Osmanlı idaresini ciddi şekilde tenkit etmeye başlamışlardır[161]. Yeni Osmanlılar hareketi, "*geçici ve darbeci bir klik eylemi*" olmaktan ziyade, "*iyi-kötü bir program getiren, kamuoyunu etkilemeye başlayan ve bunu da başaran bir muhalefet hareketi*" olarak değerlendirilebilir[162].

Batılılaşma düşüncesinin Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte, Osmanlı/Türk düşüncesinde meydana gelen gelişmeler, hâkimiyet anlayışında da birtakım değişimleri beraberinde getirmiştir. Osmanlı aydınları Batıda yapıldığı gibi hâkimiyetin kaynağı meselesi üzerinde tartışmışlar, Batıda ortaya çıkan millet egemenliği anlayışı, Osmanlı aydınını da etkilemiş, böylece geleneksel hâkimiyet anlayışı tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle, Yeni Osmanlılar Cemiyeti içinde, Batı merkezli kavramlar ve düşünceler daha açık bir şekilde tartışılır olmuş ve onların neşrettikleri eserlerle bu fikirler, Türk kamuoyunun gündemine yerleşmeye başlamıştır. Yeni Osmanlılar, pek çok konuyu tartışmaya açmakla birlikte usul-ı meşveret sistemini ve kuvvetler ayrılığı prensibini de gündeme getirmişlerdir. 1868'den itibaren çıkarmış oldukları Hürriyet gazetesinde, yasama, yürütme ve yargının aralarındaki ilişkiyi tartışmışlar ve özellikle yürütmenin kontrol edilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Osmanlı Devleti'ndeki yasama, yürütme ve yargının birbirleri ile olan ilişkisini sürekli olarak gündeme taşıyan dönemin önemli gazetelerinden Hürriyet, bu durumun yanlış olduğunu iddia ederek muhalefet hareketlerinin engellendiğini ancak Avrupa'ya karşı da adalet ve ıslahat davasından vazgeçilmediğini bunun da tutarsızlık olduğunu belirtmektedir[163]. Bu dönemde hâkimiyet ve yönetim ile ilgili meseleler üzerinde sürekli yazan ve tartışan önemli simalardan biri hiç şüphesiz Namık Kemal'dir. Halkın

[161] Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku** s.15
[162] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s.60-73.
[163] **Hürriyet**, S.30, 18 Ocak 1869

hâkimiyeti fikri ile ilgili olarak "hâkim-i fiilî" ve "hâkim-i tabiî"[164] şeklinde iki kavram kullanan bu dönemin önemli aydınlarından Namık Kemal, "hâkim-i tabiî" derken toplumda esas hâkim olan halkı, "hâkim-i fiilî" derken ise hâkimiyeti icra etmekle mükellef olan kişiyi, yani padişahı kastetmektedir. İktidarın kuvvetinin fertlerin kuvvetinin toplamından oluştuğunu[165] söyleyen Namık Kemal, hükûmetlerin halkın gizli ya da açık iradesiyle iş başına geldiklerini[166] belirtirken hâkimiyetin kaynağının da aslında halk olduğunu vurgulamaktadır. Adaletle usul-ı meşvereti özdeşleştiren Namık Kemal, "*Yeni Osmanlılık usûl-ı meşveret talebinde bulunmaktan ibarettir*"[167] demektedir. Halk egemenliği fikri ile ilgili bu düşüncelerini Rousseau'dan aldığı düşünülen[168] Namık Kemal, hâkimiyet ve bunun kullanımı ile ilgili olarak da hükûmetin ümmetin hakkı olduğunu zira hükûmetin ümmetle kaim bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre "*hükûmete akçe veren, asker ve iktidar veren ümmettir*". Dolayısıyla asıl hâkim olan "heyet-i ümmet"tir[169].

Dönemin bir diğer aydınlarından Ali Suavi'nin halk hâkimiyeti fikrine bazı açılardan karşı çıkmasına[170] karşın Namık Kemal, imametin ümmetin hakkı olduğunu, bir belde halkının içtima ile bir zata sultan veya hilafet için biat etmesi halinde o zatın halife veya sultan olabileceğini ve ondan evvelki sultan veya halifenin hiç hükmünde kalacağını ifade etmiştir[171]. İktidarı belirleyen en önemli unsurun halk olduğunu, toplumda adaleti sağlamak için tayin edilen yöneticilerin görevlerini yapmadığı takdirde; halkın, bu kişileri görevden alarak yerlerine yeni idareciler tayin edebilme hakkına sahip olduğunu[172] belirten Namık Kemal'in bu düşünceleriyle Rousseau'dan etkilendiği anlaşılmaktadır.

---

[164] Namık Kemal, "Usûl-i Meşveret Hakkında Mektublar-V", **Hürriyet**, S.17, 20 Ekim 1868.
[165] Namık Kemal, "Bazı Mülâhazât-ı Devlet ve Millet", **İbret**, S. 27, 9 Ekim 1872.
[166] "Kemal Bey'in Bir Mütâlaa-i Siyasiyesi", **Mecmûa-i Ebuzziyâ**, S. 8, 4 Aralık 1880, s.229.
[167] **Hürriyet**, S.16, 12 Ekim 1868.
[168] Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, (Çev. Mümtaz'er Türköne vd.), İletişim Yay. İstanbul, 1996, s.370
[169] Namık Kemal, "Yine Girit Meselesi Tazelendi", **Hürriyet**, S. 24, 19 Aralık 1873.
[170] Mümtaz'er Türköne, **Siyâsal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, s.119
[171] "Ve Şavirhüm Fi'l-emr", **Hürriyet**, S.4, 21 Temmuz 1868.;
[172] "Usul-ı Meşveret Hakkında Mektublar -I", **Hürriyet**, S. 12, 10 Eylül 1868.

İslam siyasî düşüncesinde idarecilerin adaleti tesis etmek ve dini korumak gayesiyle Allah tarafından görevlendirildiği düşüncesi mevcut olmasına rağmen Namık Kemal'in ifade ettiği şekliyle hükûmetlerin hak ve hürriyetleri muhafaza gayesiyle toplum tarafından tesis edildiği ve hâkimiyetin kaynağının toplum olduğu düşüncesi esas itibariyle modern bir yorum olmakla beraber "*İslam siyasî düşüncesinde bir karşılığı yoktur*". Klasik İslam düşüncesinde toplumun, iktidarın kuruluşunda tayin edici bir konumu yoktur. Sadece İslamî hükümlerin uygulanması ve adaletin temini hususunda, iktidara nezaret edebilir. Namık Kemal'in klasik İslam düşüncesinden ayrılarak hükûmetin tesisini toplumda, fertler arasında bir anlaşma olarak izah etmesi halk hâkimiyeti düşüncesine kapı açmak olarak değerlendirilebilir[173].

Halk hâkimiyeti fikrinin İslam'a uygun olup olmadığı konusunda Hz. Ebubekir'in halife tayin edilmesinde uygulanan yöntemi ön plana çıkaran Namık Kemal, Osmanlı'da hâkimiyet-i milliye düşüncesinin gelişiminin önemli aşamalarından biri olan meşrutî sistem ile ilgili olarak da, meşrutî sistemin iki unsuru olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisinin "halk hâkimiyeti düşüncesinin kabulü ve halkın hükûmete iştirakinin bir meclis ile sağlanması", ikincisinin ise "padişahın yürütmenin başında bulunması" olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte halkın hâkimiyetinin kabul edilmesinin yanında hiçbir halkın bunu bizzat yerine getiremeyeceğini ifade ederken temsilî bir halk hâkimiyeti düşünerek bir "fırka-i mümtaze"nin bulunması zorunluluğundan bahsetmiştir[174]. Genel olarak Namık Kemal'in düşüncelerinde halk hâkimiyetinin, toplumun soyut varlığından ortaya çıkan bir hak değil, her ferdin yaratılıştan sahip olduğu hak ve hürriyetlerden kaynaklandığı şeklinde bir anlayış olduğu söylenebilir. O, "*Hâkimiyet-i ahali ki kuva-yı hükûmetin halktan münbais olmasından ibaret ve lisan-ı şer'de namı hakk-ı biattır. Umum veya ahali kelimesinin ifade ettiği mana-yı mücerred üzerine arız olmuş bir salahiyet değil, her ferdin hilkaten mâlik olduğu istiklal,*

[173] Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.326-329.
[174] "Usul-ı Meşveret Hakkında Mektublar -I", **Hürriyet**, S. 12, 10 Eylül 1868

istiklal-i zati levazımından bir haktır." derken de bunu ifade etmektedir.[175]. Kendisi, her ferdi, toplumun bir cüz'ü olması ve toplumun tabi olduğu iyi veya kötü şeylere muhatap olması bakımından hükûmete nezaret etme hakkına sahip görerek "*Her ferd mademki cemiyetin eczasındandır, umuma gelecek hayır ve şerden iştirak-ı tabiîsi cihetiyle elbette ef'al-i hükûmete nezaret eder*" demektedir[176]. Bir dönem Avrupa'daki cumhuriyet idareleri ile ilgili yazılar da yazan Namık Kemal, Almanya ve Fransa'da kabul edilen cumhuriyet fikrinin diğer Avrupa memleketlerinde çatışmalara sebebiyet verdiğini izah etmiştir. Meşrutî hükûmetlerin düzenlemelerinin yeterli olup olmadığını değerlendiren Namık Kemal, halk hükûmetlerinin emniyeti temin edebilmesi için hür ve müstakil olması gerektiği üzerinde durmuştur[177]. Dönemin önde gelen düşünce adamlarından Ziya Paşa da diğer Yeni Osmanlı Cemiyeti mensupları gibi İslam'da saltanatın bulunmadığını meşru hükûmetin "intihab-ı cumhur" ve "meşveret-i milliye" üzerine mebnî olduğunu söylemektedir. Ziya Paşa'nın, Cenevre'ye gittikten sonra yazdığı makaleler incelendiğinde, "İdâre-i Cumhûrîye" ve "Hükûmet-i Şahsiyenin Farkı" başlıklı makalelerinin, zihnî bir dönüşümün vesikaları olduğu görülür. Ziya Paşa'ya göre "cumhuriyet" idaresi bir halk idaresi olduğu için bu tarz bir idarede hâkimiyetin halkın elinde olduğu belirtilmektedir. Cumhurî bir idarede yöneticilerin seçimle işbaşına geldiğini, bir millet meclisinin ülke yönetiminde hâkim olduğunu, kanunların da bu meclis tarafından düzenlendiğini belirten Ziya Paşa, bütün işlemlerin de bu kanunlar çerçevesinde yapılabileceğini ifade etmektedir. Ziya Paşa'ya göre, cumhuriyet idaresinde mahkemeler bağımsız ve kanunlar önünde herkes eşittir. Ayrıca cumhuriyet ile idare olunan memleketlerde insan hak ve hürriyetlerine saygı gösterileceğini ve muhalefetin serbestçe hareket edebileceğini vurgulayan Ziya Paşa, şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Cumhuriyet yönetiminde padişah, imparator, sadrazam yoktur. Memleketin padişahı, imparatoru, kralı, sadrazamı memleket ahalisidir. Cumhuriyet*

---

[175] Mustafa Nihad Özön, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.102-110; Behice Sadık Boran, "Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri", **Namık Kemal Hakkında**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1942, s.254.
[176] Namık Kemal, "Usul-ı Meşveret Hakkında Mektublar-III", **Hürriyet**, S 14, 30 Eylül 1868.
[177] Namık Kemal, "Avrupa'da Cumhuriyet Fikirleri", **İbret**, S.115, 14 Mart 1873.

idaresinde bir nice milyon, halk birkaç menfaatperest şahsın hüküm ve keyfine esir olmayıp zengin ve yoksul herkes hürriyet haklarını muhafazada bağımsızdır. Cumhuriyet idaresinde kura ile zorla ve zulümle asker yazmak ve nice yüz bin kişiyi evinden ve diyarından ve kazanç ve kârından uzaklaştırıp kışlalarda çürütmek usulü yoktur…"[178].

Bilindiği gibi, Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid'in yetkilerini ciddi anlamda sınırlamış, 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı da Müslim-gayrimüslim vatandaşlar arasında tam anlamıyla eşitlik sağlamaya çalışmıştı. Bütün bu gelişmeler, vatandaşlık esasına dayanan ve herkesin temsil edildiği bir millet meclisi fikrini geliştirmeye başlamıştı. Bu dönemlerde açılması düşünülen eyalet meclislerinin açılmasını Sultan Abdülaziz'e Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin "finansörü" Mustafa Fazıl Paşa teklif etmişti. 1866'da Paris'ten padişaha yazdığı mektupta, gayrimüslimlerin öteden beri mevcut millet meclislerinin bütün eyaletlere teşmil edilmesini istemişti: "*Her eyalette azası intihab-ı serbestane ile cem edilmiş bir meclis-i kebir teşkil ediniz ki, bunlar size ihtar etsinler ve size ihtâr-ı pederânenizi mevki-i icraya getirmeye muavenet eylesinler. Sizin teşebbüs-i mahsusunuz ile bu meclisler tarafından Dersaadet'e vekiller gelsinler, ahâlinin ihtiyaçlarını, ahvâl-ı hakikiyeyi vakit vakit doğrudan hâk-ı pâyinize arzetsinler.*" Şinasi'nin ve Namık Kemal'in Tasvir-i Efkâr'da; Ali Suavi'nin Muhbir'de üstü kapalı olarak millet meclisi meselesine temas eden imaları bir tarafa bırakılırsa ülkede bir millet meclisi kurulması ve bir anayasa hazırlanması fikri, Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'ya kaçıp orada bazı gazeteler yayımlaması ile açık seçik ifade edilmeye başlanmıştır[179].

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ülkenin gidişatını beğenmeyen, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında boyun büker hale geldiğini gören bir grup vatanperver insanın buna çare bulmak için ortaya çıkmasıyla geliştiği bilinmektedir. Bu insanlar ülkenin kurtuluşunu, Babıâli'nin keyfi idaresine son

[178] M. Kaya Bilgegil, **Zîyâ Paşa Üzerine Bir Araştırma I**, Ankara, 1979, s.158-162.
[179] Hüseyin Çelik, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye'de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması", **Osmanlı**, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.344-345.

verip yerine meşrutî bir idare getirmekte buluyorlardı**.** Yeni Osmanlılar'ın yayın organları olan Muhbir, Hürriyet, Ulûm, İnkılâp ve İttihad gazeteleri ile Muvakkaten Ulûm Müşterilerine isimli dergi incelendiği zaman belli konular üzerinde ısrar edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle İnkılâp gazetesinde aşırı ihtilalci, Padişahı hedef alan birkaç yazı istisna edilirse Yeni Osmanlılar'ın saldırılarının hedefi padişah değildir. Onlar, sürekli olarak bütün kontrol mekanizmalarını yok ederek, hatta padişahı da devre dışı bırakarak ülkeyi diledikleri gibi idare eden, basının en ufak bir muhalefetini hazmetmeyen bürokrat sınıfını hedef almışlardır[180].

Dönemin Osmanlı aydınlarının pek çoğunun bu ve benzeri konulardaki görüşlerinde ifadesini bulan "hürriyet", "millet" gibi kavramlar ile egemenliğin halk iradesine ait olduğu fikri gibi demokratik boyutları olan düşüncelerin bu dönemde ilk tohumlarının atıldığı bilinmektedir[181]. Yayılan bu tür fikir ve düşüncelerle, toplumda padişahlık rejimi aleyhine gittikçe kuvvetlenen bir gelişme başlamış ve bu gelişme devleti idare edenler arasında da taraftar bulmuştur[182].

Yeni Osmanlılar kendilerinden sonraki nesillere fazlasıyla tesir etmiş insanlardır. Jön Türkler onların hürriyetçi sözlüğü ile konuştuğu gibi, Cumhuriyet döneminde inkılaplara Yeni Osmanlılar'ın fikirlerinden zeminler aranmıştır. Bu cümleden olarak Yeni Osmanlılar'ın Türk demokrasi tarihinde, belki de ilk olmaları hasebiyle çok önemli bir yeri vardır. Onlar İslamî esaslara dayalı bir parlamenter sistemin peşindeydiler. Buna da usûl-ı meşveret diyorlardı. Yeni Osmanlılar'ın bugünkü parlamenter sistem karşılığında kullandıkları "usûl-ı meşveret" kavramından önce padişahların yetkilerini kısıtlamaya yönelik bazı girişimler olmuştur. Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Paşa gibi dönemin önde gelen fikir adamlarının başlattıkları usul-ı meşveret gibi konuların tartışılması ile Kanun-i Esasi'nin de fikrî anlamda alt yapısı

---

[180] Hüseyin Çelik, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye'de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması", **Osmanlı**, C.7, s.342-343

[181] Levent Köker, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.168.

[182] Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.40-49.

tamamlanmaya başlamıştır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarından bazıları siyasî bir örgüt olarak değil ancak ferdî olarak 1876 anayasasının ortaya çıkmasında ve yayınlanmasında faal olmuşlardır. Bu açıdan 1876 anayasası, "*Yeni Osmanlıların bir zaferi*" olarak kabul edilmiştir[183].

Usûl-ı meşveret tartışmaları ile beraber haliyle Kanun-i Esasi, yani Anayasa meselesi de tartışılmaya başlamıştır. Çok ilginçtir ki Suavi'nin Muhbir'de yayınladığı "Hutbe" başlıklı bir yazısının konusu "Constitution"dur. Klasik hutbeler gibi salât ve selamla başlayan hutbe, "Constitution"un yani Anayasa'nın izahı ile sürmektedir. Suavi'ye göre Müslümanların anayasası şeriattır. "*Demek oldu ki suret-i hükûmeti tayin eden Kavânin-i Esasiye şeriattır. Yani bizim şeriatımız bu cihet-i siyaseti şâmildir*". Namık Kemal, Hürriyet'teki bir yazısında "*Muhbir ne güzel demiştir*" diyerek Suavi'nin Anayasa konusundaki görüşünü paylaşır. Bu durumda hazırlanacak bir anayasa, "*İslam hukukundaki temel prensiplerin kodifikasyonundan ibaret olacaktır*". II. Meşrutiyet döneminde yoğun olarak tartışılan, Cumhuriyet döneminde bir kısmı devletçe uygulanan birçok siyasî mesele ilk defa Yeni Osmanlılar tarafından dillendirilmiştir. Mesela sadece Hürriyet gazetesinde 78 yerde "usûl-ı meşveret" veya "meşveret", 115 yerde "meclis"; 14 yerde "cumhuriyet" ve 114 yerde "adalet" kavramı kullanılmıştır. 100 sayı çıkan gazetede söz konusu kavramların bu yoğunlukta kullanılması meseleye verilen önemi tek başına ifade etmektedir. Yeni Osmanlılar arasında, demokrasi kavramını ise ilk defa Ali Suavi kullanmıştır. Ulûm gazetesinde yayınladığı "Demokrasi, Hükûmet-i Halk, Müsavat" başlıklı yazıda "*Evâil-i İslâm'da şekl-i hükûmet demokrasi idi. Yani Padişah, Sultan, Melik yok, müsavat vardı*." diyen Suavi yazısının devamında Osmanlı Devleti'ni demokrasiye uygun olup olmama açısından değerlendirmiştir. Yeni Osmanlılar'ın önayak olduğu bu fikrî zemin üzerinde I.Meşrutiyet inşa edilmiştir. Kanûn-ı Esasiyi hazırlayan komisyonda Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın olması tesadüfî değildir. Türkiye'de Parlamenter sistemin inşası,

[183] Hüseyin Çelik, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye'de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması", **Osmanlı**, C.7, s.342-346.

demokrasi mücadelesi, Cumhuriyetin kurulması, hukuk devleti, güçler ayırımı prensibi gibi meseleler ele alındığı zaman Yeni Osmanlılar'a mutlaka müracaat edilmesi zarureti vardır. Çünkü Cumhuriyete uzanan çizgide onların küçümsenmeyecek gayretleri ve fikrî mücadelesi etkin olmuştur[184]. Tanzimat Fermanı'nın tek taraflı bir irade beyanından ibaret olduğu ve o zamana kadar doğrudan doğruya dokunulmamış, tartışılmamış olan siyasî ve kültürel alanlarda temel reformları gerçekleştirme teşebbüsü olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Bilindiği gibi 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra aydınların reform istekleri, I. Meşrutiyet'in ilanını hazırlamış, sonrasında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte modernleşme çabalarının sadece askerî ve teknik alanda değil, aynı zamanda siyasî alana da kaymasına sebep olmuştur.

Tanzimat döneminin Avrupa'yı gören Osmanlı aydınlarının kafasında medenileşmenin getireceği iki tür fayda umulmuştur. "*Bunlardan ilki Avrupa medeniyetinin kişiye sağladığı mutluluk ve özgürlük, ikincisi ise bunların devlete sağlayacağı güçtür. Hâlbuki Osmanlı devlet sisteminde bu iki faydanın dönemin hassasiyetinden dolayı birbiriyle çeliştiği görülememiştir.*" Bunun yanı sıra Osmanlı aydını "bize has olanı" araştırma gereğini de hissetmemiştir. Gerek Tanzimatçılar gerekse meşrutiyet dönemi aydınları Batıda gördükleri her şeyi yukarıda ifade edilen iki amaçtan herhangi birini elde edebileceklerini zannederek, yanılgıya düşmüşlerdir. Dolayısıyla bu durum "geri kalmış olma" kavramını telafi edememiş, bu dönemin söylemi olan "terakkî" kavramının ise içi doldurulamamıştır. Bu yanlışlıklar ise medenileşme fikrinin asıl mecrasından uzaklaşarak farklı bir yöne yani bir Avrupa devletinin eteklerine yapışmak anlamına gelen çarpık Batıcılık anlayışının doğmasına sebep olacaktır[185].

---

[184] Hüseyin Çelik, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye'de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması", **Osmanlı**, C.7, s.346-347.; Ayrıntılı bilgi için bkz. Suavi, "Hutbe", **Muhbir**, S.34, 13 Mayıs 1868.; Namık Kemal, "Muhbir Ne Güzel Demiştir", **Hürriyet,** S.12, 14 Eylül 1868.; Adnan Akgün, **Hürriyet Gazetesinin Sistematik Tahlili**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.

[185] Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul 2002, s.39

Fakat ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin bu yolda yapılan çabalar 1876 Anayasasının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat 1876 Anayasası beklenenlere cevap verecek nitelikte değildir. Padişahın o zamana kadar hukuken ve fiilen haiz olduğu yetkiler yine anayasada olduğu gibi devam etmiş ve devletin tek hâkimi, tek egemeni padişah olarak kalmıştır. Sadece bir meşrutî rejim görüntüsü vardı zira milletvekilleri, kanun teklif edebilmek için dahi padişahın iznini almak zorundaydılar[186]. Her ne kadar bu şekilde değerlendirilse de Kanun-i Esasi, Türk modernleşme tarihinde cumhuriyete giden yolda en önemli kilometre taşlarından biridir.

Nasıl ki Tanzimat, III. Selim ve II. Mahmut yıllarını içine alan uzun bir birikimin sonucu idiyse, I. Meşrutiyet de "*mayalanma açısından*" Tanzimat yıllarına dayanır. Meşrutiyetçi akım Tanzimat'ın ekonomik ve sosyal başarısızlıklarına, sonu alınamayan iç karışıklık ve dış müdahaleler ve 1871'de sonra iyice "*koyulaşan baskıcı rejimine karşı yeni bir aranış*"ın ifadesi olmuştur. 15 yıllık Abdülaziz saltanatı (1861–1876) bir "*barış dönemi*" görüntüsü çizdiyse de, bunun bedeli ağır biçimde ödenmiştir. Batılı devletlere, destekleri karşılığında sağlanan ekonomik kolaylıklar ve çıkarlar, savurganlık ve borçlanma politikası Osmanlı ekonomisin çöküşünü ve malî iflasını hazırlamıştır. Ayrıca, iç ayaklanmalar ve bunların sonucunda pek çok eyaletin özerk statülere kavuşması da (Karadağ, Sırbistan, Eflak, Boğdan, Lübnan, Girit, Hersek, Bulgaristan, Mısır...) Tanzimat'ın "*siyasî birliği yeniden kurma formülü*"nün iflasını göstermektedir. Tanzimat yenilikleriyle savuşturulacağı sanılan dış müdahaleler daha da artmış, "*devlet adeta yabancı başkentlerden yönetilir*" duruma gelmiştir. Siyasî bunalımı arttıran husus, baskı düzeninin koyulaşması olmuştur. Ama bu da kendi karşıtını, siyasî muhalefeti doğurmuştur[187].

1859'da meydana gelen ve bir ihbar sonucu başarısızlıkla sonuçlanan bir isyan ve suikast girişiminin adı olan Kuleli Vakası, bu dönemde ortaya

[186] TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, **Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişmesi**, s.19.
[187] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s.121-122.

çıkan siyasî muhalefetin güçlendiğinin habercisi idi. Bir darbe teşebbüsü olduğu bilinen Kuleli Vakası, Engelhart ve Vambery gibi yabancı ve birçok Türk bilim adamı tarafından genellikle Meşrutiyet ve hürriyete doğru atılan bir hareket veya ilk adım olarak kabul edilmiştir[188]. Bilindiği gibi Tanzimat Dönemi'nin ciddi anlamda asıl muhalefet hareketini Genç Osmanlılar oluşturmaktadır. Genç Osmanlılar öteden beri tartıştıkları bir meşveret fikrini meşrutî sistemin kurulması yönünde ciddiyetle ele almışlardır.

Bu dönemde Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığından hoşnutsuz olan bir zümre ortaya çıkmaya başlamıştır. Halk gösterisi şeklinde bir hareketle padişahı etkilemeyi düşünen muhalefet hareketi 11 Mayıs 1876'da Talebe-i Ulum Hareketi ile bunu başarmış ve padişahın hükûmette değişikliğe gitmesine sebep olmuştur. Sonraki aşamada Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve V. Murat'ın tahta geçirilmesi ile devam eden süreç Meşrutiyet yanlılarının güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. V. Murat'ın 93 günlük saltanatı Meşrutiyetin ilan edilmesi için uygun bir ortam sağlamamıştır. Bunun üzerine başta Mithat Paşa olmak üzere, devlet idaresinde ehliyet ve dirayetleri ile tanınmış devlet adamları, aklî durumu yüzünden sadece 93 gün sonra tahttan indirmeyi kararlaştırdıkları V.Murat yerine tahta geçirecekleri II. Abdülhamit'ten devleti bir anayasaya kavuşturmak sözünü almışlardır. II. Abdülhamit söz verdiği üzere 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiştir[189]. Böylece daha sanayileşmesini tamamlayamamış, sosyal bütünleşmesini sağlayamamış ve çeşitli etnik unsurlardan müteşekkil bir ülkede Meşrutiyet dönemi başlatılmıştır. Kanun-i Esasi'nin 42. maddesinde, Meclis-i Umumi'nin, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan olmak üzere iki meclisten oluşacağı belirtilmişti. Meclis-i Mebusan halkın oylarıyla seçtiği temsilcilerden, Meclis-i Âyan ise Meclis-i Mebusan'ın üçte biri kadar olmak üzere padişahın atayacağı kişilerden oluşacaktı. Meclis-i Mebusan'ın oluşturulabilmesi için halkın,

---

[188] İsmet Giritli-Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku**, s. 136.; Ayrıca bkz. Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1956, s.48-53.

[189] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.125-126.; İsmet Giritli-Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku**, s. 136

temsilcilerini tayin ederek İstanbul'a göndermesi gerekmekteydi, fakat henüz bir seçim yasası oluşturulmamıştı. Bu durumda Kanun-i Esasi'nin 65. maddesinde geçen "*Heyet-i Mebusan'ın miktar-ı azası, tebaa-i Osmaniyeden, her ellibin nüfus zükurda bir nefer olmak itibariyle tertip olunur*" ifadesine istinaden bir meclis oluşturulmuştur. Bu mecliste 80'i Müslim, 50'si gayrımüslim olmak üzere 130 üye görev yapmıştır. İlk Meclis-i Mebusan seçimlerine, bütün Osmanlı halkı katılmamıştır. Vilayat Nizamnamesi'ne göre oluşturulan vilayet idare meclislerine seçilen üyeler arasından bir seçim yapılarak belirlenmiştir. Bu sebeple de ilk Osmanlı mebusları halktan çok, ülkenin varlıklı kesimlerinin temsilcileri olarak nitelendirilmişlerdir[190].

Doğrudan doğruya padişahça atanmış bir komisyon tarafından hazırlanan, Meclis-i Vükelâ tarafından incelenip padişah tarafından kabul ve ilan olunan Kanun-ı Esasi'nin yapımında, halkı temsil eden bir yasama organı ya da kurucu meclis yoktur. Halkoylaması da söz konusu değildir. Bu bakımdan "*1876 metni hukukî açıdan, padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuş bir Ferman Anayasa örneği*" olarak değerlendirilmiştir[191].

"*Kanun-i Esasi'nin ilanının zamanlaması ve sahnelenişi açıkça, Avrupalı güçleri etkilemek amacını taşımaktadır*." Ayrıca Osmanlı devlet adamları, Tersane Konferansı'nda karşılarına gelecek daha radikal reform taleplerini frenlemeyi düşünmektedirler. Yeni anayasanın ilanının konferansın gündeminden reform konusunu düşürmesi, en azından reformların koşullarının İstanbul hükûmetince belirlenmesine imkân vermesi ümit edilmekteydi. Kısaca, meşrutî yönetime geçiş, "*Avrupalı delegasyonu pasifize etmek ve Avrupalı güçlerin daha müdahaleci bir tavır almalarını engellemek için bir manevraydı*." Osmanlı yönetici seçkinleri ve özellikle yeni atanan reformist sadrazam Mithat Paşa yeni anayasanın Avrupalı güçlerin daha radikal reform taleplerinin önünü keseceğine inanmaktaydı. Ayrıca

[190] İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s. 19-20
[191] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.133.

anayasanın ilanının, Avrupalı güçlerin reform bahanesiyle Osmanlı yönetimine yönelik baskı ve müdahalelerini önlemesi beklenmekteydi[192].

1876 Anayasası hazırlanırken pek çok devletin anayasasından yararlanılmıştır. Osmanlı'da bir burjuva sınıfı var olmadığı gibi, çatışmacı sınıflarda oluşmadığı için Kanun-ı Esasi ile parlamenter demokrasinin tam olarak gerçekleştiği söylenemez. Dolayısıyla 1876 meclisinin ve anayasasının kaynağında halk egemenliği yoktur. Bilindiği gibi anayasada iki tür sınır olabilir. "*Birincisi devlet iktidarı sınırlanmalıdır. İkincisi, devlet politikası anayasada gösterilmelidir. Bu sebeple anayasalar, normatif (gerçek) ve semantik (nominal) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Semantik anayasalar halka dayanmayan ve siyasî iktidarı sınırlamayan anayasalardır. Anayasacılık ise hükûmetin etkinliği ile iktidarın denetlenmesidir. Kuvvetler ayrılığının amacı da iktidarın sınırlanmasıdır. 1876 I.Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Kanun-ı Esasi, Osmanlının değişimi adına önemli bir adım hatta devrimi sayılabilir.*" Bu değişimle ülkeye meşrutiyet rejimi gelmiştir[193].

Kanun-ı Esasi, yürütme ve yasama yetkileri arasında parlamenter sistemin zaruri kıldığı şekilde, denge esasına dayanan veya yürütme yetkisinin yasama yetkisine tabi olmasını sağlayan bir ayrılığı kapsamamakta, parlamenter rejimin kriterlerini ihtiva etmekten uzakta, yürütme ve yasama organı arasında padişahın mutlak denetiminde olan yürütme organı lehine bir dengesizlik oluşturmuştur. Fakat buna rağmen Kanun-ı Esasi, siyasî organların çokluğunu, yürütme ve yasama organlarının mevcudiyetini de mümkün kılmaktadır. Bu durum dikkate alındığında ve Kanun-ı Esasi'nin hükümleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde, bazı hukukçulara göre 1876 Anayasası parlamentarizm yerine, "Kabine Hükûmeti" diye adlandırılan bir sistemi getirmiştir[194].

---

[192] İhsan D. Dağı, "Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü", **Osmanlı**, C.7, s.325
[193] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı** İstanbul**,** 1983, s.237-246.
[194] Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, s.320-328.

Kanun-ı Esasi, Osmanlı Devleti'nin demokratlaşma hareketleri içinde "*sadece şekil ve isim olarak yer almıştır*" denilebilir. Şeklen bir yürütme, bir parlamento, kişi hürriyetleri vardır. Fakat esasta bütün devlet kudreti ve yetkileri padişahta toplanmıştır. Bu anayasa bütün devlet organlarının fonksiyonlarını yerine getirmede padişahın iradesine bağlı bir sistem kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin teokratik-monarşik siyasî düzeninde ciddi anlamda bir değişiklik yapamamıştır. Yürütmeyi ve yasamayı tüm padişahın iradesine bağlamıştır. Osmanlı toplumunun temsilcisi durumunda olan Heyet-i Mebusan, hiç rolü olmayan bir meclis olarak kalmıştır. Yasama ve yürütme arasında tam bir ayrılık ve karışıklık vardır. Yürütmenin hiçbir siyasî sorumluluğu yoktur ve kendine göre bir politika izlemesi mümkün değildir[195].

Genel anlamda Kanun-ı Esasi, "*gerçek bir meşrutiyete geçişi değil ama mutlakiyetten çıkışı*" ifade etmektedir. Bu "*yarı meşrutî*" sistemde padişah, yargı ve kısmen de yasama işlevi açısından egemenliğin "*biricik* ve *mutlak sahibi*" olmaktan çıkmakta, ayrıca toplumun ve kişinin bazı özerkliklerini ferman tipi de olsa bir "*anayasa*" ile tanımaktadır. Monarşi kendini sınırlayarak mutlak olmaktan çıkıp "*ılımlı, anayasalı* ve *parlamentolu*" hale gelmekte, ama henüz gerçekten "*meşrutî, anayasal* ve *parlamenter*" bir niteliğe kavuşmuş olmamaktadır[196].

Buna karşılık bugünkü anlamda parlamenter sistemden söz edilemese de, I. Meşrutiyet uygulamalarında parlamenter sistemin gerçekleşmesine doğru bir gidişin olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Yani, parlamenter sisteme özgü bazı ilkeler kendini bu dönemde uygulamada göstermeye başlamıştır. Padişah ile bakanlar, yürütme ile yasama organı ve padişah ile meclis arasındaki ilişkiler parlamenter sisteme doğru bir eğilim olduğunu göstermektedir.

---

[195] Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, s.21-22.
[196] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.149.

b) II. Meşrutiyet Dönemi'nde Millî Hâkimiyet Fikrinin Gelişimi

14 Şubat 1878'de II. Abdülhamit tarafından "*ahval-i hazıra-i fevkalade muktezasınca*" Meclis tatil edilmiş, 1876 Anayasasının 23 Temmuz 1908'de bizzat Abdülhamit'in bir Hatt-ı Hümayunu ile yeniden yürürlüğe sokulması ile ise II. Meşrutiyet Devri açılmıştır. Dönemin basını ve yazarları bu harekete "Hürriyetin İlanı" adını vermişlerdir. Parlamentonun yeniden toplanmasıyla devletin derhal kurtulacağı bütün reformların gerçekleştirileceği zannedilmiş, fakat kısa zamanda mevcut kadronun zihniyet ve tutumlarının bu işi başaramayacağı anlaşılmıştır. Fakat yine de, "*gerek Birinci ve İkinci Meşrutiyet ve gerekse buna tekaddüm eden devirlerde ileri sürülen çeşitli teorik düşüncelerin ve atılan adımların, millî karakteri haiz yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasında, doğrudan doğruya milletin hâkimiyetine dayanan ve siyasî yetkilerin kaynağını halk dediğimiz kütlede bulan yeni bir idare tarzını mümkün kılacak uygun bir ortamın hazırlanmasında etkili bir rol oynadıklarını da inkar etmek mümkün değildir*".[197]

II. Abdülhamit'in baskılarına dayanamayarak, yurtdışına kaçan aydınlar, bir yandan ülkeyi meşrutî sisteme kavuşturmanın mücadelesini verirlerken, diğer yandan da Avrupa'daki düşünce akımlarının Osmanlı Devleti'ne taşınmasında önemli rol oynamışlardır. Bunlar, Avrupa'daki düşünce akımlarını, Osmanlı değer yargılarıyla birleştirerek ülkeye sokmaya özen göstermişlerdir. Böylece, Osmanlı düşünce hayatı, Paris'ten gelen "Pozitivizm", Rusya'dan gelen "Narodnizm" ve Anglo Sakson ülkelerinden gelen "Merkezdışılık ve Kişisel Girişimcilik" düşüncesiyle örülmeye başlamıştır[198].

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra ilk on yıl içinde Abdülhamit yönetimine yönelik ciddi anlamda bir direnme görülmemiştir. Anayasalcı davranışın eyleme dönüşerek Abdülhamit yönetimine karşı harekete geçmesi birkaç defa düşünülmüş fakat başarısız olmuştu. Ne var ki eylem alanındaki

[197] İsmet Giritli-Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku**, s.138.
[198] İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.20

bu başarısızlıklar fikrî alana yansımamıştır. Tanzimat'tan itibaren ağır da olsa gelişen ve 1850'lerden sonra yoğunlukla etkinliğini artıran fikir hareketi, Abdülhamit yönetiminde de aydınlar arasında serpilmeye devam etmiştir. "*Burjuva-liberal doğrultudaki anayasacı düşünceler*"in yayılmasında 1860-70 hareketinin öncüleri olan Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğer düşünürlerin yazıları önemli bir rol oynamıştır. Bu yazılar özellikle okullarda genç aydınlar arasında elden ele dolaşıyordu. Harbiye, Mülkiye gibi yüksek okullarda bu tip özgürlükçü ve dönüşümcü hareketler daha bir etkindi. Bugünkü lise düzeyindeki okullar olan idadilerde de aynı nitelikteki kıpırdanışlara rastlanmaktaydı. Bilhassa askerî idadiler bu konuda başı çekiyorlardı. Namık Kemal ve diğer "Yeni Osmanlılar" grubundaki yazarlar böylece, eski yazılarıyla, Abdülhamit'e yönelik Jön Türk eyleminin çekirdeğini oluşturan fikir hareketinin meydana çıkmasına sebep olmuşlardır. Önce fikrî düzeyde kalan bu kıpırdanışlar, 1889'dan sonra fiile dönüşmeye başlamıştır. 1895'ten sonra Jön Türk hareketi ve onlara bağlı yayın organları "*1908 Darbesi*" ve sonrasının fikir akımlarını oluşturmuşlardır [199].

Abdülhamit rejimine karşı ortaya çıkan muhalefet hareketi, daha sonra 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki'nin "*Hürriyeti İlan*" etmesiyle sonuçlanmıştı. Abdülhamit'in Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyması ile birlikte II. Meşrutiyet ilan edilmiş oldu[200].

II. Meşrutiyet her şeyden önce "*oluşum*" biçimiyle bir yeniliktir. Osmanlı Devleti'nde ilk defa olarak "***aşağıdan yukarı***" ve oldukça geniş tabanlı bir toplumsal hareket bu rejime geçişi, daha doğrusu dönüşü sağlamıştır. "*Ferman Anayasa*" modelinden "*Misak Anayasa*" modeline geçiş bunun anayasal alandaki ifadesidir. Abdülhamit 1876 Anayasası'nı tek yanlı iradesiyle ilan etmişti. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yapılan 1909'daki anayasa değişikliği ise meclis tarafından yapılmış, padişaha dayatılmış ve kabulü sağlanmıştır. Oluşum biçimiyle de bağlantılı olarak II.

---

[199] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.59-60, 64.
[200] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 29.

Meşrutiyet'in ve 1909 değişikliklerinin en temel katkısı, egemenlik hakkı ve bunun kullanılışı bakımındandır. Burada "*egemenlik hakkı*" monark ile millet arasında paylaşılmıştır. 1909 değişikliklerinin "*misak karakteri*" bu anlama gelir. Gerçi millet egemenliği ilkesi Kanun-ı Esasi'ye açıkça girmemiştir, ama anayasa değişikliğini duyuran *Heyet-i Âyân kararnamesi başta olmak üzere birçok belge ve demeç, "hâkimiyet*-i milliye" düsturunu kabul ve ilan etmiştir[201]. Bülent Tanör'ün de belirttiği gibi özellikle II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte gelişen millî hâkimiyet düşüncesi, mutlak manada milletin egemenliği ilkesinin zemin bulup yayıldığı bir dönem olmuştur.

Hâkimiyet-i Milliye kavramı esasen Osmanlı Devleti'nin aydınlarına yabancı bir kavram değildir. Zira Tanzimat döneminde de bu tür ifadelerden bahsedilmektedir. Namık Kemal'den Abdülhamit'e kadar dönemin önemli kişileri tarafından dile getirilen bir kavramdır. II. Abdülhamit'in Mebusan Meclisi'nin açılış konuşmasında bile hâkimiyet-i milliye ifadesini kullandığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında artık devlet idaresinde halkın nazar-ı itibara alınması anlamında değerlendirildiği görülmektedir. Bundan sonraki adım olarak bu fikrin gelişmesi II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte olacaktır. II. Meşrutiyet döneminde de Ahmet Rıza Bey'in Mebusan Meclisi'nin açılış konuşmasının hemen başında hâkimiyet-i milliyeden bahsetmesi bu fikrin fiilen geliştiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bununla birlikte 1909'da Kanun-ı Esasi tadillerinde gündeme gelen milletin hâkimiyeti meselesi, anayasanın 35. maddesinin görüşüldüğü günlerde farklı açılardan tartışılmıştır. Meclisin feshi ile ilgili olan bu madde görüşülürken burada sık sık tartışma konusu olan hâkimiyet-i milliye, padişahın kayıtsız şartsız Mebusan Meclisi'ni feshedebilmesi hakkıyla ters düşüp düşmeyeceği açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın son dönemindeki bu fikrî dönüşüm hâkimiyetin kullanımı konusu etrafında şekillenmiştir.

Egemenliğin kullanılışı bakımından Osmanlı'nın son dönemindeki dönüşüm büyük ve anlamlıdır. İlk defa olarak 1909 değişiklikleriyledir ki,

[201] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.216-217.

yasama ve yürütme padişahtan koparak ayrı ve demokratik organlar haline gelmektedir. Milleti temsil eden ve yetkileri artırılmış bir parlamento, bunun karşısında sorumlu bir bakanlar kurulu ile yetkileri budanmış bir "monark"tan ortaya çıkan tablo, gerçekten "*meşrutî-anayasal*" bir düzene geçildiğini göstermektedir. Monarşi asıl şimdi "*meşrutî bir kimlik*" almaktadır. Dönem, doğrudan doğruya "*monarşi kurumu*" üzerinde de etkili olmuştur. Monarşi yalnız sınırlanmakla kalmamış, bir kurum olarak da epeyce örselenmiştir. Mutlak bir hükümdarın önce meşrutî düzene dönmeye kuvvet zoruyla razı edilmesi (1908), yerine gelenin silik ve uysal kişiliği (1914-1918) ve nihayet sonuncu padişahın (1918-1922) millî kurtuluş hareketine karşı tavır alması şeklindeki olaylar dizisi, bir kurum olarak saltanat makamını aşındırmış, yüzyıllardan beri örtündüğü kutsallık ve dokunulmazlık kaftanını onun üzerinden çekip almıştır. Türkiye'de 1922'de saltanatın kaldırılması, 1923'te Cumhuriyetin ilanı sırasında önemli bir direnmeyle karşılaşılmamış olması, ondan sonra da büyük ölçüde "*saltanatçı (monarşist) bir akıma*" rastlanmayışı, ciddi anlamda bu birikimlerle ilgilidir. II. Meşrutiyet'in "*iktidarın düzenlenişi*" bakımından somut katkısı, "*kuvvetler ayrılığı*" ilkesini ve "*parlamenter rejim*" getirmiş olmasıdır. Yasama ve yürütme erklerinin padişahtan koparılarak ayrılmaları, bakanlar kurulunun Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu hale gelmesi, güvenoyu mekanizmasının işlemeye başlaması, meclisin güvenini alamayan kabine ya da üyelerinin göreve devam edememeleri, hükûmet programları ve bunların meclise sunulması geleneğinin yerleşmesi gibi olgular, parlamenter rejimi kuran halkalardır. Bunun da özü, yasama-yürütme arasında yumuşak bir ayrılık ve karşılıklı denge silahlarının (düşürme-fesih) varlığıdır[202].

1909'da Meclis-i Mebusan'da Kanun-ı Esasi ile ilgili değişiklikler tartışılırken milletvekilleri arasında hâkimiyet-i milliye konusunda ciddi yorum farkları ortaya çıkmıştır. Meclis-i Mebusan'ın açılması ve tatil edilmesi, bakanların tayin ve azledilmesini padişahın yapması ve bir savaş ilanında Meclisin onayının alınıp alınmaması gibi meselelerin tartışılmasında

[202] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.217.

hâkimiyet-i milliye konusu gündeme gelmiştir. Anayasa değişiklikleri ile ilgili oturumlarda konuşan milletvekilleri padişahın yetkilerin sınırlandırılması konusunda Meclisi ön plana çıkararak hâkimiyet-i milliyeyi gündeme getirmişlerdir[203]. Mesela Kanun-ı Esasi'nin Meclis başkanının seçilmesi ile ilgili olan 77. maddesine göre başkanlık ile birinci ve ikinci başkanlık vekillikleri için üçer adayın seçilmesinden sonra padişah bunlar arasından birini başkan, ikisini de başkan vekili olarak seçmekteydi. Bu madde üzerinde yapılan bir değişiklikle, padişah aradan çıkarılarak Meclis başkanının doğrudan doğruya Meclis tarafından seçimle belirlenmesi esası getirilmiştir[204]. Bunun yanında "*Heyet-i Âyan azasının mecmuu 45 olmak üzere sülüsü taraf-ı Hazret-i Padişahiden ve sülüsanı Meclis-i Mebusan tarafından intihap olunur*" şeklinde ifade edilen Kanun-ı Esasi'nin 62. maddesi için hâkimiyet-i milliye açısından bakarak çok değişik tekliflerde bulunan milletvekilleri de olmuştur. Bunlardan Erzurum Mebusu Varteks Efendi ve Siroz Mebusu Dalçet Efendi, "*Hâkimiyet-i milliye kaide-i külliyesinin tamamiyi muhafazası zımnında Heyet-i Âyan'ın bilcümle azalarının da Meclis-i Mebusan azaları gibi doğrudan doğruya millet tarafından intihap olunmaları*..."[205] teklifinde bulunarak millî iradenin önemi üzerinde durmuşlardır. 1909'da yapılan Kanun-ı Esasi tadilleri meşrutiyet sistemine geçişi hızlandırmış ve hâkimiyet-i milliye anlayışının gelişimine katkıda bulunmuştur. Meclis-i Mebusan'ın atmosferi hâkimiyet-i milliye meselesinin tartışılarak gündemde tutulmasını ciddi anlamda etkilemiştir. Birkaç yıl öncesine nazaran özgürlüklerin arttığı bu dönemde fikrî anlamda bir rahatlama ve dönüşümün görüldüğü anlaşılmaktadır.

Tanzimat döneminde yetişmiş, Abdülhamit dönemini ve II. Meşrutiyet dönemini yaşamış ve Millî Mücadele'yi ve yeni Türk devletinin kuruluşuna

---

[203] Meclis-i Mebusan'da Kanun-ı Esasi'nin tadili ile ilgili tartışmalarla ilgili olarak bkz.: **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, Cilt 1, Devre 1, İçtima senesi 1, İnikat 10, s.136-140; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** Cilt 3, Devre 1, İçtima senesi 1, İnikat 65, 66, 67, 68, 70, s. 176-200, 220-225, 235-268, 277-302, 349-391; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** Cilt 4, Devre 1, İçtima senesi 1, İnikat 87, 88, 89, 92, 95 s.166-182, 194-217, 222-256, 341-371, 445-464 vd.
[204] **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima senesi 1, İnikat 10, s.136-141.
[205] **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 1, İçtima senesi 1, İnikat 70, s.360

şahitlik etmiş ve desteklemiş bir Türk aydını olan Abdurrahman Şeref Efendi'nin Mekteb-i Mülkiye'de okuttuğu kendi yazdığı kitabında cumhuriyet rejimine yer vermesi dönemin aydınları arasında bu tür fikirlerin geliştiğini göstermektedir. II. Abdülhamit döneminde artan sansür ve denetim neticesinde bazı kelimelerin yasaklandığı görülmektedir. İşte bu dönemde cumhuriyet kelimesi de yazılması ve söylenmesi yasak kelimelerden biri olmuştur. Mesela Abdurrahman Şeref Efendi tarafından yazılan Coğrafya-yı Umumi adlı eserin 1323 (1907) tarihli 4. baskısında bu durum açıkça görülmektedir. Diğer birçok konu ile birlikte cumhuriyetin konu edildiği bölüm de kitaptan çıkarılmıştır. Eserin 2. ve 5. baskıları karşılaştırıldığı zaman durum net olarak ortaya çıkmaktadır. Avrupa kıtası anlatılırken eserin ikinci baskısının 75. sayfasında "*onuncusu (Fransa) Cumhuriyeti olup makarr-ı idaresi...*" ifadesinin yerine eserin beşinci baskısında bu cümlede yer alan cumhuriyet sözcüğü çıkarılmış ve "*onuncusu (Fransa) hükûmeti olup makarr-ı idaresi...* " şeklinde yazılmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte başlayan özgürlük ortamından cumhuriyet kelimesi de nasibini almış ve yeniden kullanılmaya başlanmıştır[206].

II. Meşrutiyet'in bir başka önemli katkısı da iktisadî ve siyasî bağımsızlık fikrini ilk defa olarak ciddi bir şekilde ön plana çıkarmış olmasıdır. Daha sonraki millî devlet aşamasına (1920 sonrası) bu noktadan kalkılarak ulaşılmıştır. Ayrıca, siyasî-ideolojik alanda II. Meşrutiyet, Bülent Tanör'e göre "*feodal ideolojiden kopuşu ve millî-laik bir ideolojiye geçişi*" simgelemektedir[207]. II. Meşrutiyet'in bu dönemin demokrasi kültürünün gelişmesi açısından da çeşitli katkıları olduğu söylenebilir. Mesela "tebaa" anlayışından "vatandaş" anlayışına geçilmesinde, siyasetle ilgilenenlerin ve siyaset yapanların artmasında ve meclis içi muhalefet anlayışının oluşmasında bu dönemin önemli olduğunun yadsınamaz bir gerçek olduğu

[206] Mehmet Demiryürek, **Tarihçi ve Devlet Adamı:Abdurrahman Şeref Efendi 1853-1925**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1999, s.97-98; Mehmet Demiryürek, "Ölümünün 78. Yılında Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet", **Millî Eğitim Dergisi**, S. 158, Bahar 2003, s. 199-202

[207] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.219.

unutulmamalıdır[208]. Sonuç olarak II. Meşrutiyet rejimi, demokrasi ve özgürlükler pratiğindeki olumsuzluklarına karşın, "*millet, millî devlet* ve *millî egemenlik*" tezlerinin "*ilk mayalandığı ortam*" olması bakımından önemli bir hizmet görmüş sayılabilir. Nitekim Türkiye'nin 1918'den sonraki siyasî-anayasal gelişmelerinde II. Meşrutiyet'in bu olumlu mirasından yararlanılacaktır[209].

Cumhuriyete geçiş dönemi Osmanlı Devleti'nin bakiyesi üzerine millî Cumhuriyeti kuran, Millî Mücadele dönemidir. Bilindiği gibi Millî Mücadele'nin iki yönü vardır. Bir yanda işgalcilere karşı girişilen mücadele, diğer yanda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra hâlâ varlığını sürdürme çabasında olan "*teokratik monarşinin*" padişahlık yönetimine karşı yürütülen mücadele. Türk İstiklal Harbi, bu iki yönlü mücadelesinde tek bir ana düşünceye dayanmıştır: Milli egemenlik. "Hâkimiyet-i Milliye", Tanzimat düşüncesinden de Meşrutiyet düşüncesinden de farklıdır. İttihat ve Terakki 1876 meşrutiyetinin bir devamıdır. Millî hâkimiyet bütün bunlardan farklıdır. Millî hâkimiyet hem yabancı işgalcileri kovmuş, hem Osmanlı saltanatını yıkmıştır[210]. Tarık Zafer Tunaya'ya göre, II. Meşrutiyet dönemi (1908-1918), Türkiye'nin demokratik anlamda ileri atılımlarla dolu bir dönemidir. Zira bu dönemde Kanun-ı Esasi, "padişahçı" olma özelliğini üzerinde atarak 1909'daki tadiller ile "parlamenter rejim"e geçişin zeminini oluşturmuştur[211].

Türk fikir hayatında idarî meşruiyet kültürü tarihî süreç içinde "*Osmanlı hanedanına sadakat*" şeklinde oluşmuştur. Tanzimat'la birlikte, meşruiyet kültürüne "vatan, millet, hukuk, meclis" gibi kavramlar da girmeye başlamıştır. Islahat Fermanı ile kurulan il genel meclisleri, yerel demokrasi geleneğini başlatmıştır. Milli Mücadele'yi hazırlayacak "millî cemiyetler"in oluşumunda da bu kültürün etkili olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak görülmüştür. 1876 Anayasası Osmanlı'da "*anayasallık, temsilî rejim, millî irade, vatandaşlık*" gibi

---

[208] Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlânı**, İstanbul, 1959, s.25-32.
[209] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.220.
[210] Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, s.27
[211] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.3-8

kavramları öyle bir yerleştirmiştir ki, ondan sonra sultan fermanlarında da bu kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Bu açıdan 1908'de II. Meşrutiyet ile, zannedilenden daha büyük bir adım atılmıştır. 23 Nisan'da açılan Meclis, işte bu yüzyıllık geleneğe dayanmış ve yeni Türkiye'nin temellerini atmıştır: "*Artık hâkimiyet milletindir; sadakat sultana değil, milletedir. Bu, kökleri yüzyılı tutan ve gerçekten "inkılapçı" bir dönüşüm olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında bu dönüşümün Mustafa Kemal gibi bir dâhide liderini bulması hâkimiyet-i milliye fikrinin yerleşmesi açısından oldukça önemlidir. İşte bu iki faktör, Millî Mücadele'nin muhteşem başarısının ve yeni Türkiye'nin dayandığı temellerin anlaşılması bakımından göz ardı edilmemelidir*".[212]

Son araştırmalar ortaya koymuştur ki, II. Abdülhamit dönemi siyasette Batı fikirlerine karşı olmakla birlikte, eğitim ve kültür alanında büyük atılımların gerçekleştiği bir dönem olmuştur: "*Sivil Batıcı eğitimin genelleşmesi, mektebin, kitabın ve gazetenin etkisi altında aynı ilkeleri paylaşan bir kamuoyunun ortaya çıkması, Batılı zihniyette bir elitin oluşması, Mustafa Kemal kuşağını ve onun düşüncelerini anlamak bakımından birinci derecede önemlidir. Eğitimde ve dünya görüşünde pozitif ilmi egemen kılmak, devleti halk egemenliği temeline oturtmak toplumu sınıf kavgasından âzâde bir halk ve bütün insanları eşit görmekten ibaret Atatürkçülüğün temel ilkeleri, onun gençliğinde aydınlar arasındaki yaygın fikirlerdendir*." Özetle, Türk tarihinin Batı'ya, yeni bir hayat görüşüne yöneldiği son yüzyıllık gelişme, başka bir deyimle "*Türk Aydınlanma Çağı*", Mustafa Kemal Paşa'nın görüş, düşünce ve icraatlarını açıklamak bakımından önemlidir. Bu şekildedir ki Atatürk'ün ortaya koyduğu fikir ve ideoloji, "*Türk tarihinin tabii gelişiminin kesin, lojik ve vazgeçilmez bir sonucu*" olarak görünmektedir[213].

Ali Kazancıgil'e göre Modern Türk devletinin oluşumu uzun bir süreçtir: Çeşitli yönleri ile Tanzimat'a, Birinci Meşrutiyet'e ve Genç Osmanlılar'a, 1908 Meşrutiyetin ilanına ve Genç Türklere uzanan Cumhuriyet

[212] Taha Akyol, "Hâkimiyeti Milliye", **Milliyet**, 24 Nisan 2006.
[213] Halil İnalcık, Atatürk ve Atatürkçülük, **Doğu Batı**, S.29, Ağustos, Eylül, Ekim-2, 2004, s.98

dönemi ile kesin dönüşüm geçiren ve hala da devam eden bir süreç. "*Kemalist devlet yapısal olarak Osmanlı Devleti'nden çok farklıdır. Kemalizmin felsefi kökenleri, Osmanlı-İslam geleneklerinden çok, aydınlanma yüzyılına, Fransız İhtilaline, pozitivizme ve solidarizme ve 19. yüzyılın bilimci dünya görüşüne uzanmaktadır. Kemalizmin fikrî kökenlerini oluşturan akımlar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, toplumsal değişmeler, eğitim sistemine getirilen yenilikler vs. gibi yollarda Osmanlı dünyasına girmişlerdir*."[214]

Bu noktada Osmanlı'nın son dönemini eleştirel bir dille değerlendiren Mümtaz Turhan'a göre ise "*Mustafa Reşit Paşa'nın devletin esas bünye ve teşkilatını, içtimai yapı ve idare tarzını değiştirmek ve onu kanunî esaslara dayandırmak idealini fazlasıyla tahakkuk ettiren "1908 inkılapçıları" Tanzimat'ın Batılılaşma hedef ve programını tenkitle işe başlamışlar; Avrupa'ya giden yeni bir yol, yeni bir gaye aramaya koyulmuşlardır. Hakikatte bütün meşrutiyet devri, Batılılaşma hususunda kabul edilecek yeni bir gaye ve programın tayin ve tespiti maksadıyla yapılan münakaşalarla geçmiştir. Her ne kadar meşrutiyetçiler nasıl olsa bizzat tahakkuk ettiremeyecekleri bir Batılılaşma hedefi üzerinde birleşemezlerse de içlerinden mühim bir kısmı nihayet onu doğru olmak üzere tayinde muvaffak olmuştur; artık Avrupa ile aramızdaki farkın sadece askerî sahada görünen bir usul ve teknik üstünlüğünden veya devlet teşkilatında, idare tarzındaki bir başkalıktan, bir rejim ayrılığından ibaret olmadığı bütün bunları ve diğerlerini meydana getiren esas farkın ilimden, onun uygulamasından, ilmî zihniyetten ve hür düşünceden doğan bir davranış, bir düşünme ve görüş tarzından ileri geldiği nihayet anlaşılmıştır. Fakat çok geç kalınmıştır ve arkada başarısızlıkla biten iki yüz senelik bir çabalama, bir bocalama, bir mücadele devri, bunun geride bıraktığı canlı hatıraları, hayal kırıklıkları ve ümitsizlikleri kalmıştır. Binaenaleyh maddi ve manevi baskısını, düşmanlığını gittikçe arttıran ve hala bir dimdik duran bir medeniyet karşısında duyulan hayranlık, korku ve*

[214] Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Toplum ve Bilim**, S.17, Bahar 1982, s.64-66

aşağılık hisleri içinde bu tedbir, belki de müşahhas olmadığı için bir şey ifade etmemiştir. Bu itibarla ilim ve onun bir uygulaması olan teknik, Avrupalıya has bir ayrıcalık, edinilmesi uzun zamana bağlı, güç hatta imkânsız olarak algılanmış ve medeniyetle münasebeti kestiremediği için pek çok aydın tarafından kıymeti takdir edilememiştir. Bununla birlikte medeniyetle müphem bir maarif teşkilatıyla tatmin olunabileceği zannedilmiştir; Avrupa'ya bir an evvel benzeme temayülü her şeye hâkim olmuştur. Onun için çağdaşlaşma da en cezrî yolu seçen Batıcıların programında ilme özel bir yer verilmemiş; buna mukabil derhal göze çarpan şekil ve kıyafet, yaşayış tarzı, içtimai teşkilatın taklidi ve buna benzer unsurlar veya farklar üzerinde durulmuştur"[215]. Son dönemle ilgili bu değerlendirmeler Türk modernleşmesinin Cumhuriyete kadar olan kısmı için geçerli ve haklılık payı olan yorumlardır.

Bütün bunlarla birlikte anlaşılmaktadır ki yeni Türk devletini ve Türk İnkılabı'nı oluşturan tarihî, fikrî ve felsefî temeller Osmanlı'nın son döneminde şekillenmiştir. Tanzimat sonrasında Genç Osmanlılar'la yeni tarz düşünceler gelişmeye başlamış ve Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesiyle Türk siyasî tarihinin en önemli kırılmalarından birinin yaşandığı parlamenter sisteme geçişin ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Siyasî özgürlük ve muhalefet olma düşüncesinin gelişmesiyle yeni dönemde Genç Türkler daha programlı bir şekilde Osmanlı hâkimiyet anlayışına eleştiriler getirmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde çok çeşitli fikirler tartışılırken -gelecekte Türk İnkılabı'nın bir ana kolunu oluşturacak olan- Türk milliyetçiliği de gelişme seyrini hızlandırmıştır. Kısaca I. Meşrutiyet döneminde henüz zemin bulmaya başlayan millet hâkimiyeti meselesi, II. Meşrutiyet döneminde daha da gelişmiştir. 1909 anayasa değişikliği sürecinde hâkimiyet-i milliye fikrinin anayasal bir meşruiyet kazanma yolunda önemli bir aşama katettiği bilinmektedir. Bununla birlikte II. Meşrutiyetin ilk zamanlarında basında görülen serbest tartışma ortamında gelecekte Türk İnkılabı ile ancak gerçekleştirilebilecek olan hadiselerin tartışıldığı ve bir

[215] Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, s.297-298

kamuoyu oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet fikrinin, 1920'lere gelene kadar tarihî süreçte en önemli kırılmaları ve dönüşümleri II. Meşrutiyet döneminde yaşanmıştır denilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNE GÖRE TÜRK İSTİKLAL HARBİ BOYUNCA CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ (1920-1922)

A. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ VE MİLLÎ HÂKİMİYET FİKRİ

Gazeteler, bilindiği gibi belirli konuları, olayları açıklamak gayesiyle kurulan ve değişik zaman aralıklarında yayınlanan, çeşitli boyutlarda basılı kâğıtlara verilen isimdir. Gazetelerin ilk görevi haber yayınlamak olmakla beraber politika, ekonomi, kültür konuları, çeşitli makale, roman ve spor konuları bugünkü modern gazetelerde yer almaktadır. Gazetelerin objektif olmamakla birlikte önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

Cumhuriyet Tarihimizin önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilen gazeteler, yayınlandığı zaman diliminde özellikle haber niteliğinin kıymeti bakımından ayrı bir ehemmiyete sahip olup yakın tarihimizin tanıklarıdırlar.

Ülkemizde 11 Kasım 1831'den itibaren Esad Efendi yönetiminde yayın hayatına başlayan ve devletin resmî yayın hüviyetini taşıyan ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi'dir. İlk sayısı 1 Kasım 1831'de (25 Cemaziyelevvel 1247) yayımlanan haftalık iki sayfa olarak çıkarılan Takvim-i Vekayi'de resmi ilanlar ve gayrıresmi duyurular dışında iç ve dış gelişmelere ilişkin haberler de verilmekle birlikte burada yayınlanan makaleler esas olarak devletin görüşlerini yansıtmıştır. 1860'dan itibaren sadece resmi duyurular ve kabul edilen metinler yayınlanır olmuştur. Yayın hayatında çeşitli kesintilerle karşılaşan gazete, 1908'de tekrar devletin resmi gazetesi olarak görevini

sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde bu görevini Resmi Gazete'ye devretmiştir. Takvim-i Vekayi'den sonra 1840 yılından itibaren İstanbul'da yayımlanmaya başlamış ikinci Türkçe gazete ise Ceride-i Havadis'tir. Özel teşebbüs ile yayınlanan ilk gazete olan Ceride-i Havadis, William Churchill adında bir İngiliz tarafından çıkarılmıştır. Sadece haber içerikli olan gazete, ilk yayınlandığı günlerde pek ilgi görmemiş, hatta ilk üç sayısı ücretsiz dağıtılmıştır. Gazete haftalık çıkarılmaya başlanmış, ardından on günde bir yayınlanmaya başlanmıştır. Okuyucu bulmakta zorluk çeken Ceride-i Havadis, zaman zaman yayınına ara vermek zorunda kalmış, ancak devletin yardımıyla yayın hayatına devam etmiştir. Şinasî ve Âgâh Efendiler tarafından 21 Ekim 1860 yıllarında yayın hayatına başlayan, resmî hüviyeti olmayan ve Türkler tarafından çıkarılan ilk gazete ise Tercümân-ı Ahvâl olmuştur. Bu gazete Osmanlı'da hem sivil hem de fikir gazeteciliğinin başlangıcını teşkil etmesi bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Dönemin Osmanlı toplumunda farklı görüşlerin gelişmesi ve muhalefetin oluşumunda hiç şüphesiz etkisi olan Tercümân-ı Ahvâl, Türk basın tarihi açısından önemli bir gazete olarak değerlendirilmektedir[1].

Cumhuriyet tarihinin en önemli gazetelerinden biri olan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Millî Mücadele devrinin fevkalade ehemmiyeti haiz gazetelerinin başında gelmektedir. 10 Ocak 1920 tarihinde yayın hayatına başlayan gazete, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. Hâkimiyet-i Milliye, Millî Mücadele hareketinin dayandığı fikrî temelleri, görüş ve kararları halka yaymak üzere çıkarılmıştır. Gazetenin tarihî kıymeti de buradan kaynaklanmaktadır. Hâkimiyet-i Milliye, hedef ve ilkeleri bakımından

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz.Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Ankara, 2003; Orhan Koloğlu, **Türk Basını: Kuvayı Milli'den Günümüze (70. Yılında Cumhuriyet Basını)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993; Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın**, İstanbul, 2000; M. Nuri İnuğur, **Türk Basınında "İz" Bırakanlar**, İstanbul, 1988; Hamza Çakır, **Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri**, Ankara, 2002; Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basını**, İstanbul, (tarihsiz); Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi (1919-1965)**, C.I-II, Ankara, 1968; M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, 2002; Hasan Duman, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri I-III**, Ankara, 2000; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını: Mayıs 1919-Temmuz 1921**, Ankara, 1981; İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK Basımevi, Ankara, 1989; Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Ankara, 2007; Server İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, İstanbul, 1939.

Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce Sivas'ta haftalık olarak çıkarttığı İrade-i Milliye gazetesinin devamı sayılabilir. Zira Mustafa Kemal Paşa, İrade-i Milliye gazetesini Ankara'ya getirmek istemiş, fakat Sivaslılar gazetenin burada kalmasını isteyince İrade-i Milliye'nin Sivas'ta çıkarılmasına devam edilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, 27 Aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya geldiğinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu cemiyetin -dolayısıyla da Millî Mücadele'nin- gazetesi olarak yayın hayatına başlamıştır. İlk sayısı 10 Ocak 1920 tarihinde ve 4 sayfa halinde vilayet matbaasında bastırılmıştır. Bilindiği gibi gazetenin ilk sayılarında yer alan imzasız başyazıların bir kısmının Mustafa Kemal Paşa tarafından yazıldığı ya da yazdırıldığı üslubundan anlaşılmakla beraber bunu ispatlamak zordur.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi çok zor şartlar altında, kıt imkânlar ile yayınlanmaya başlamış ve bu şartlar altında görevini sürdürmüştür. Gazetenin çıkarılması ile ilgili ihtiyaçlar dönemin şartlarında yavaş yavaş sağlanmaktadır. O sıkıntılı dönemde 5 Mart 1920'de Recep imzasıyla Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Bey'e çekilen telgrafta, şapoğraf makinesine şiddetle ihtiyaç duyulduğu, birkaç yedek muşamba ve bolca mürekkeple bir şapoğraf alınıp gönderilmesi istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bir şapoğraf makinesine çok acele ihtiyaç duyulduğundan, satın alınıp kurye ile Ankara'ya gönderilmesini Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Bey'e duyurmuştur. Makinenin satın alınıp gönderilmesi düşünülmüştür. Matbaa için kâğıda da büyük ihtiyaç duyulmuş, zor da olsa kâğıt sağlanmaya çalışılmıştır. Bir seferinde Eskişehir'den daha önce istenen dört yüz kırk iki kıyye kâğıttan, Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Nisan 1920'de Eskişehir Mutasarrıfına yazdığı yazıdan anlaşıldığına göre, iki yüz yetmiş iki kıyyesi gelmiş, gerisi de istenmiştir. Hâkimiyet-i Milliye için İstanbul'dan gelecek kâğıtların önce Bursa'ya gönderilmesi düşünülmüştür. Nisan 1920'de Bursa'ya gönderilecek olan kâğıtlar için, Bursa'dan birinin gelmesi ve bir matbaacı malı şeklinde bunların Bursa'ya gönderilmesi ya da bir matbaacının İstanbul'dan kâğıtları Bursa'ya getirmesi uygun görülmüştür. Mustafa Kemal

Paşa, 14 Nisan'da, Bursa'daki 14. Kolordu Kumandan Vekili Bekir Sami Bey'e, gazete için gerekli kâğıtların Bursa'ya getirilmesi için birisinin görevlendirilmesini emretmiştir. Bu kadar zor şartlar altında çalışan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi halkın haber isteğinin karşılanması ve Türk İstiklal Harbi'nin haklılığının kamuoyuna izah edilmesi şeklinde açıklanabilecek gerekçelerle bu zor şartlar altında yayın hayatına başlamıştır[2]. Dönemin şartlarında sıkıntılar içinde çıkarılmaya çalışılan Hâkimiyet-i Milliye, her ne kadar ilk zamanlar periyodik olarak haftanın belirli günlerinde neşr edilse de bazı haftalarda çeşitli sebeplerle basılmadığı da olmuştur. Bu durumu okuyucularıyla paylaşan gazete, bundan dolayı da özür dilemiştir[3].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 10 Ocak 1920'de çıkmadan önce Mustafa Kemal Paşa'ya, yurdun her köşesinden millî hareketle ilgili doğru haberler alınamadığı yolunda telgraflar gelmektedir. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Başkanı tarafından 2 Ocak 1920'de, Ankara'da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyet-i Temsiliyesine çekilen telgrafta, millî bağımsızlığın konu edildiği ve millî geleceğimizin saptanacağı bu nazik zamanda İstanbul gazeteleri arasında birlik olmadığı, millî girişimleri bozan, bütün İslâm dünyasını zedeleyen dedikoduların çıkmasının üzüntüye sebep olduğu, İstanbul'a telgraflar çekilerek bozulan millî birliğin sağlanması gerektiği, bunun tersine hareket edecek gazetelerin milletin gözünde zararlı sayılacağı bildirildiğinden, bütün vilâyetler ve elviye-i müstakile (Vilâyete bağlı olmayıp, doğrudan Dahiliye Vekâletine bağlı Çanakkale, Bolu, İzmit gibi sancaklar)'nin kendilerine bağlı yönetimleriyle aynı yola başvurmaları ve İstanbul basınına selâmet ve adalet adına gerekli yolda hareketlerinin duyurulması rica olunmuştur. Görülüyor ki Anadolu'da kuvvetli bir basın teşkilatına ihtiyaç var-dır. İstanbul basınının tutumu Ankara'daki millî hareket tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bütün bunlar Mustafa Kemal Paşa'ya, Ankara'da bir gazete çıkarma fikrini ihsas etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'dan gelen

[2] Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Ankara, 2007, s. 69-70
[3] "İtizar, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 80, 27 Kasım 1920; "İtizar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 83, 7 Aralık 1920

bu yazıya 2 Ocak 1920'de verdiği cevapta, bu düşüncelerin çok yerinde olduğunu, bütün heyet-i merkeziyelere durumun duyurulduğunu bildirip teşekkür etmiştir. Aynı şekilde, 8 Ocak 1920'de, Sinop Müdafaa-i Hukuk Reisi adına Hilmi, İstanbul matbuatından hoşnutsuzluğunu bildirmiş ve İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanlığı'na çektiği telgrafı, Ankara Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na göndermiştir. Bu telgraftaki hususlar da aşağı yukarı Trabzon'dan yazılan yazıdaki hususları kapsamakta, vatan ve millete yararlı yayınlar yapılması, bu hususların bütün İstanbul gazetelerine duyurulması istenmektedir. Çerkeş'ten Ankara'ya ahali adına Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyet-i Merkeziye Başkanı Hüsnü de 10 Ocak 1920'de çektiği telgrafta, kamuoyunu aydınlatacak olan Türkçe gazetelerin şu sıralarda görevlerini unutarak, millî birlik ve girişimleri bozarak zararlı dedikoduları yayınladıkları, İstanbul basınının görevini yapmasını, aksi takdirde bu gazetelerin zararlı kabul edileceğinin basına duyurulmasını istemektedir. Trabzon'dan ve diğer yerlerden gelen yazılar üzerine Mustafa Kemal Paşa derhal harekete geçmiş, Trabzon'a daha önce cevap verdiği için, Trabzon dışındaki bütün heyet-i merkeziyelere 7 Ocak 1920'de bir tamim yollamıştır. Bunda, İstanbul basınının birliğe ihtiyaç duyulduğu o günlerde millî birliği bozucu yayınlar yaptıkları, bu şekilde yayın yapacak olan gazetelerin millet gözünde zararlı kabul olunacağının heyet-i merkeziyelerce İstanbul'a duyurulması gereği bildirilmiştir. Heyet-i merkeziyeler de İstanbul Matbuat Cemiyeti'ne bu tarzda hareketleri sürdüğü takdirde, gazetelerinin kendi bölgelerine sokulmayacağını duyurmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, bu yoldan hareketle, İstanbul basınının Anadolu'ya sokulmamasını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim bu konudaki tamim etkisini her yerde hissettirmiş ve millî duyarlılığı artırmıştır. 11 Ocak 1920'de, Sivas Heyet-i Merkeziyesi adına Hulusi Turgut, Ankara'ya çektiği telgrafta, İstanbul basınının bu yolda hareketine devamı halinde ve zararlı yayına son vermediği takdirde, İstanbul gazetelerinin "*İstanbul muhitinden harice çıkarılmadan yüzlerine çarpılacağının müessir bir lisanla*", 4 Ocak 1920'de İstanbul Matbuat Cemiyeti'ne duyurulduğunu, daha önce (7 Ocak'ta) vilâyetlere ve onlara bağlı kazalara gönderilen tamime göre de bu tarzda başvuruların yapıldığını açıklamaktadır. Görüldüğü üzere,

İstanbul basınının millî birliği bozucu davranışı karşısında Anadolu bir bütünlük arz etmiş ve millî istiklal konusunda ne kadar duyarlı olduğunu göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, işte tam bu sıralarda, Anadolu'nun bu haklı feryadının da etkisiyle Ankara'da bir gazete çıkarmak yoluna gitmiştir[4].

Mustafa Kemal Paşa, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Reisi" olarak 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya gelmiş, Keçiören'deki Ziraat Mektebi'ne yerleşmiş ve iki gün sonra, bir gazete çıkartmaya karar vermişti. O günlerde Ankara'da vilâyet matbaasında basılan bir Ankara Vilâyet gazetesi çıkarılıyorsa da bu düzensiz ve ancak vilâyet ilânları ile bir iki resmi haber yayınlayan bir gazeteydi. Bunun dışında Ankara'da Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı ve millî hareketin temsilcisi olabilecek bir gazetenin çıkması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları ile birlikte önce gazetenin adı. Gazetenin adının "Anadolu'nun Sesi" olması gerektiği düşünüldü. Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta yayınladığı İrade-i Milliye gazetesinin adını bu kez Ankara'da "Hakimiyet-i Milliye" olarak devamını istedi. Gazetenin adı Hakimiyet-i Milliye olmuştu. Gazetenin adı konmuştu ama matbaa ve kâğıt sıkıntısı vardı. Valilikten yayın imtiyazının da alınması gerekmekteydi. Ankara Vali Vekili defterdar Yahya Galip Bey, bu izni kolayca verdi. Gazetenin imtiyaz sahipliği ve yazı işleri Müdürlüğü Recep Zühdü (Soyak) Bey'e verildi. Bir matbaa kuruluncaya kadar gazetenin Ankara vilâyet matbaasında yayınlanmasına karar verilmiştir[5].

Mazhar Müfit Kansu, hatıralarında Hâkimiyet-i Milliye'nin yayın hayatına başlaması ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"Ankara'da bir gazetenin çıkmasını ve isminin Hâkimiyet-i Milliye olmasını görüştük ve karar verdik. Gazete çıkarabilmek için vilâyet matbaasından istifade etmek lâzımdı. Gerek kâğıt ve gerekse tab hususunda muavenete muhtaç idik. Usulen gazetenin nesri için vilâyete müracaatla

[4] Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s. 70-72.
[5] Mehmet Önder, "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S.20, C.VII, Mart 1991, s.288

müsaade-i resmiyesini aldık. Muavenet için de vali vekiline beni gönderdiler. Hükûmete gittiğim ve vali vekili Yahya Galip Bey'in odasına girdiğim zaman, defterdar, mektupça, jandarma kumandanı ve sair erkânı vilâyetde odada bir şeyler görüşmekte idiler.

Beni yanına oturtmuştu. Gizlice fısıldama kabilinden: "Paşa'nın selâmı var, Hâkimiyet-i Milliye'yi çıkaracağız, bize vilâyet matbaasından ödünç olarak kağıt vermenizi ve tab için lâzım gelen hurufat vesaireyi ihzar edinceye kadar Matbaa-i Vilâyetten yardım edilmesini rica ediyor" dedim.

Benim bu gizli sözlerim üzerine Yahya Galip Bey yüksek bir sesle: "Ne demek efendim, gazete çıkaracak iseniz kağıdı vilâyet mi verecek? Matbaa-i Vilâyet sizin malikâneniz midir? Olamaz efendim, böyle şeyler usul ve nizama mugayirdir. Ben usul ve nizama mugayir işler için Heyet-i Temsiliye filan tanımam" diye attı, tuttu.

Doğrusu ben şaşırdım. Yahya Galip Bey'in bu tarz-ı hareketi ve cevabı beni hayrette bıraktığı gibi, odada hazır bulunanları da hayrete sevk etti.

Benim de sert bir cevap vereceğimi tahmin eden memur efendiler, birer birer odadan çıkıp gittiler. Yalnız kalınca, Yahya Galip Bey bir kahkaha attı: "Nasıl çalımımı beğendin mi? Defterdara, mektupçuya, jandarma kumandanına, ben Heyet-i Temsiliye tanımam filan diye attık tuttuk, Bu adamlar da amma yaman vali, Heyet-i Temsiliye'nin muavenet ricasını reddetti diyecekler. Be birader, böyle şeyler sorulur mu? Matbaa-i Vilâyet de sizin, biz de sizin; ne kadar kağıt isterseniz alınız. Matbaa müdürüne lâzım gelen emirleri veriniz" dedi ve ısmarladığı kahveyi içtikten sonra mektebe geldim.

Vakayı anlattığım arkadaşlarla epeyce güldük. Bu suretle Hâkimiyet-i Milliye'yi çıkarmağa başladık. Sahib-i imtiyazı Recep Zühtü idi Gazetenin dar ve tahta bir merdivenle çıkılınca hemen iki küçük odadan ibaret idarehanesi

vardı. O küçük odanın birinde tahta bir masanın kenarında, beş numaralı kötü bir lambanın ışığı altında Ziya Gevher'i, yazı yazmakla meşgul görürdük.

Akşamları bazı dostlar idarehaneye uğrayarak havadis getirirler, muavenet-i kalemiyede bulunurlardı."[6]

Yakup Kadri'nin "*yazı ve idare merkezi dört direk üstüne kondurulmuş iki derme çatma odasıyla bir leylek yuvası*"[7] şeklinde değerlendirdiği Hâkimiyet-i Milliye'nin idarehanesi için, Ankara'da Ulus Meydanı'nda ilk Meclis binasına yakın Veli Hanı'nın birinci katında iki oda kiralanmış ve yazı heyeti bu odaya yerleşmiştir. Matbaa-i vilayet ise valiliğin alt katındaydı. Matbaanın bir müdürü, kolla çevrilen baskı makinesinin bir makinisti, iki-üç kişilik de mürettip heyeti vardı. Bu mürettipler günde ancak 2-3 sütun yazı dizebiliyorlar, ikindi ezanı okununca da görevi bırakıyorlardı. Haftada iki defa ve "şimdilik" dört sayfa olarak yayınlanmasına karar verilen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi böyle yetersiz bir matbaada çıkarılmaya çalışılıyordu. Gazetenin çıkmaya başladığı sıralarda İstanbul'dan gelen Ziya Gevher (Etili), Hâkimiyet-i Milliye yazı işleri müdürü oldu. Ahmed (Ulus) Bey'in başmürettipliğinde altı da mürettip çalışmaya başladı. Gazetenin muhabirliğine Ali Baba ve İhsan Bey'ler bakıyordu. Bu arada gazetenin en önemli yazarlarından olan Ziya Gevher Bey'in yanı sıra Ankara'da bulunan mebus ve aydınlar da Hâkimiyet-i Milliye'de kıymetli yazılar yazmışlardır[8]. Esasen ilk bakışta özel bir gazete görünümünde olsa da Mustafa Kemal Paşa'nın gazetenin kurulduğu günlerde 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta da belirttiği gibi gazetenin pek çok yazısının Heyet-i Temsiliye tarafından verildiği anlaşılmaktadır[9].

Gazetenin yazı ve haberlerinin sağlanmasında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Hakkı Behiç de görev almıştır. Gazetenin

---

[6] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s.503–504
[7] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Ulus'a Dönüş", **Ulus**, 18 Haziran 1955
[8] Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Ankara, 1960, s. 191-197.
[9] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917–1938)**, Ankara, 1964, s. 162

başlığı için bir klişe yaptırılamamış, matbaadaki 36 iri punta harflerden bir "Hâkimiyet-i Milliye" dizdirilmiş ve başlık olarak kullanılmıştır. Gazete 57 x 82 boyutlu kâğıdın ikiye katlanışı ile dört sütun üzerinden hazırlanmıştır. 10 Ocak 1920 Cumartesi günü ilk sayısı yayınlanana Hakimiyet-i Milliye gazetesinin başlığının sağında "Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mes'ulü Recep Zühdü", "Adresi: Ankara-Hâkimiyet-i Milliye" yazısı bulunuyordu. Bunun altına "Abone şartları: Seneliği 300 kuruştur. Altı aylığı 160 kuruştur" yazılmıştı. Başlığın solunda "Umur-ı tahririye için Hey'et-i Tahririye'ye, umur-ı idare için Müdür-i Mes'ule müracaat olunur" cümlesi yazılmış, altına da "Dercedihneyen evrak iade edilmez. Nüshası 3 kuruştur" ibaresi konmuştu. Başlığın altında da "Mesleği, milletin idaresini hâkim kılmaktır" yazısı bulunuyordu[10].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi dönemin şartlarında sıkıntılı bir şekilde yayın hayatına başlamakla birlikte gazetenin geç çıkarılışı ile ilgili olarak da bazen şikâyetlerde bulunulmaktadır. Harfler bozuk, eski aynı zamanda da yetersizdir. Mustafa Kemal Paşa matbaaya gelmiş ve bunun sebebini öğrenmek istemiştir. Matbaanın başmürettibi Ahmed Bey, yaşlı birisidir. Harfleri bulamamaktan şikâyet ettikten sonra çerçeve içindeki bir gazeteyi göstererek "*Bu gazeteyi ben kasadaki harflerle hürriyet ilan edildiği zaman dizmiştim. Üstündeki o kocaman, 'Yaşasın Hürriyet' serlevhasını dizdiğim harflerdir hala bu kasadaki harfler*." demiştir. Bu defa Mustafa Kemal Paşa, kendisi bu harflerle, "Yaşasın Cumhuriyet" yazmış ve başmürettibe "*Gördün mü ustam? Harfler hiç de sandığın kadar eskimemiş. Bak ne yeni şeyler dizilebiliyormuş bunlarla!*" cevabını vermiştir[11].

Milli Mücadele davasını dünya kamuoyunu açıklamak için çıkarılan ve Millî Mücadele'nin sözcüsü olması bakımından da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yarı resmî organı sayılan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi,

[10] Mehmet Önder, "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S.20, C.VII, Mart 1991, s.290
[11] Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, **Bilinmeyen Taraflarıyla Atatürk**, İstanbul, 1959, s.47

"*Anadolu'nun millî vicdanına tercüman*"[12] olmuştur. Pek çok nüshasında niçin çıkarıldığı konusunda bilgiler verip yorumlar yapan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 23 Ekim 1920 tarihli nüshasında kuruluş amacını şu cümle ile özetlemiştir: "*Malumdur ki Hâkimiyet-i Milliye bugün Anadolu mücadelesinin ilk ilimdarlarından almak üzere tesis ve neşredilmiştir*."[13] Ekim 1920'den itibaren haftada üç gün çıkmaya başlayan gazete bu durumu okuyucularına şu şekilde duyurmuştur: "*Gazetemiz ahiren kârilerine verdiği vaad mucibince defa-i intişarını tevsi ederek geçen hafta zarfında üç defa intişar etmiştir. Badema cumartesi, pazartesi, çarşamba günleri olmak üzere muntazaman haftada üç kere intişar edecek ve tertiBatını ikmale muvaffak oldukça bilahare defa-i intişarı tezyid ederek yevmî olacaktır*."[14]

Mustafa Kemal Paşa bir yandan millî vasıflara sahip bir gazete çıkarmaya çalışırken bir yandan da bu gazetenin tüm yurda dağıtımı ile uğraşmıştır. Gazetenin her nüshasından yediyüz adedini İstanbul'daki Çanakkale Mevki Müstahkem Komutanı Miralay Şevket Bey'e göndermiştir. Bununla, gazetenin Ayan ve Mebuslar Meclislerine mensup üyelerine ulaşmasını sağlamak istemiştir. Abone bedelleri Ankara'ya ulaştıkça memleketin her yanına gazete gönderilmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yurdun değişik yerlerinde bulunan komutanlıklara bu konuda bilgi verip abone şartlarını açıklayan telgraflar göndermiş ve bizzat kendisi nerelere ne kadar gazetenin gönderileceği konusuyla ilgili yazışmaları yürütmüştür. İstanbul basınının sansür ve baskı sebebiyle çalışamadığı dönemin gazetelerince de doğrulanmaktadır. Bu bakımdan doğru bilgilendirmede en önemli kaynak Hâkimiyet-i Milliye olmuştur. Böylece Anadolu gazeteleri sürekli olarak Hâkimiyet-i Milliye'yi kaynak göstermeye başlamışlardır. Bu sebeple Hâkimiyet-i Milliye'nin taşıdığı sorumluluk gazetenin imkân ve şartlarına göre çok büyük olmuştur[15].

---

[12] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.9, 16 Şubat 1920
[13] "Kârilerimize", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 67, 23 Ekim 1920.
[14] "Haftada Üç Defa", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.71,1 Kasım 1920.
[15] Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s. 72-74

18 Temmuz 1920 tarihli 47. sayısından itibaren haftada üç defa neşredilen ve 100. sayısından yani 22 Ocak 1921'den sonra yayınına iki hafta ara verip 6 Şubat 1921'den itibaren de günlük olarak çıkmaya başlayan gazete[16], kısa bir süre içinde bütün Anadolu'ya yayılmıştır. İlk imtiyaz sahibi ve müdürü Recep Zühdü (Soyak) olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yazar kadrosunda Ağaoğlu Ahmet, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), Adnan Adıvar, İzzet Ulvi, Mahmut Esat, Tevfik Rüştü, Yusuf Akçura gibi yeni devletin oluşumunda önemli hizmetlerde bulunmuş aydınlar yer almıştır. Gazete TBMM'nin ve Cumhuriyeti kuran kadronun yayın organı olmuştur. Hâkimiyet-i Milliye, harf inkılabından sonra yeni harflerle çıkarılmaya başlanmış, 1934 yılında 4795. sayıdan itibaren "Ulus" adını almıştır. Yayınına zaman zaman ara veren ve farklı adlarla yayınlanan gazete, 1954'te "Yeni Ulus" ve 1955'te de tekrar "Ulus" adıyla yayınını sürdürmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da başlattığı Millî Mücadele'nin başarıya ulaşabilmesi noktasında basının ne denli etkin bir güç olduğunu iyi bilmektedir. Esasen geçmişte bazı gazete çıkarma teşebbüslerinde de bulunan Mustafa Kemal, Harp Okulu'nda iken (1899-1902) memleketin durumunun kötüye gittiğini düşünerek, durumu anlatmak için arkadaşları ile okulda el yazısıyla bir gazete çıkarmıştır. Gazetenin yazılarını genellikle kendisi yazan Mustafa Kemal, Mektepler Müfettişi İsmail Paşa'nın takibine de uğramıştır. Bir gün Harp Okulu'ndaki veteriner dershanelerinden birine giren Mustafa Kemal ve arkadaşları, çıkardıkları gazetenin yazılarıyla uğraşmaya başlamışlar, Okul Müdürü Rıza Bey de kendilerini suçüstü yakalamış, ama önemli bir ceza vermemiş, "izinsizlik" vermekle yetinmiştir[17]. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Fethi (Okyar) Bey'in 1 Kasım 1918'de kurduğu Minber gazetesine maddi manevi destek

[16] Hakimiyet-i Milliye'nin günlük çıkması dönemin imkansızlıkları içerisinde mümkün değilken Eskişehir'de Çerkez Etem'in desteklediği Yeni Dünya gazetesinin Ankara'ya taşınmasından sonra bu gazetenin dizgi kasaları ve makinelerine el konulmuş ve Hakimiyet-i Milliye bu imkanları da kulanarak günlük çıkmaya başlamıştır. (Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, s. 192)

[17] Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s. 9-10

vererek ikinci defa gazete çıkarma tecrübesini yaşamıştır[18]. Mustafa Kemal Paşa'nın Harp Okulu'ndaki ve Minber'deki bu girişimlerinden sonra, Sivas'ta "İrade-i Milliye" ve Ankara'da "Hâkimiyet-i Milliye" gazetelerinin çıkmasını sağlamıştır. Bu cümleden olarak Mustafa Kemal'in çok önceden beri basına karşı büyük ilgisi olduğu, Millî Mücadele'nin her safhasında basının büyük öneminin olacağını baştan fark ettiği ve bu yolda yaptığı çalışmalarla Anadolu basınının gelişmesi ve güçlenmesine gayret ettiği söylenebilir.

Bilindiği üzere Hâkimiyet-i Milliye'nin önemini artıran hususların başında, gazetenin Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdulmuş olması gelmektedir. Gazetenin ortaya çıkış sebebini, takip edeceği yolu belirten "Hâkimiyet-i Milliye" başlıklı ilk başyazı Mustafa Kemal Paşa tarafından yazdırılmıştır. İlk sayıda Mustafa Kemal tarafından Hakkı Behiç'e dikte ettirilen[19] ve gazetenin izleyeceği yol ve hedefleri belirten "Heyet-i Tahriri'ye" imzalı başyazı şu ifadelerle başlamaktadır:

"*Bu günden itibaren mevki-i intişara çıkan sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden muhitlerin ahval ve hadisatını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfî olarak vermedik. Gazetemizin ismi aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücahedenin de nevidir. Şu halde diyebiliriz ki "Hâkimiyet-i Milliye"nin mesleği milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır. Cihanın her tarafından en müfrit ve en yüksek demokrasilere müteveccih inkılaplar vücuda getirdiği milletler terakkiyat-ı medeniyenin istinat ettiği manevi hâkimiyetlerden bile müşteki bulunmayı servetler ve maişetler hususunda bile müsavata doğru önüne geçilmez cereyanlar peyda olduğu bir*

[18] "Siyâsî, ilmî, edebî, yevmî gazete" olarak çıkarılan Minber gazetesi, ancak 51 sayı yayınlanabilmiştir. İmtiyaz Sahibi Doktor Râsim Ferid Bey'dir. Minber gazetesinin yazıları altında tarih sırası ile şu adları, takma adları ve harflerden oluşan imzaları bulunmaktadır: Hatib, Muktesid, Nâtık, Ali Fethi, Y. B., Nezihe Hamdi, An, Kâzım Fahri, Ahmet Hulki, Mehmed Ali, Ressam Ali Sami, Ahmed Edib, A (ym). F., İsmail Hami, Ahmed Hikmet, Ali Şükrü, Süleyman Râdi, Doktor Cemil Süleyman. Gazetenin dört sayısında başyazı sansür tarafından çıkarılmış veya yoktur (5, 32, 46, 51). Gazetenin 42 başyazısı imzasızdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 13, C.V, Kasım 1988, s. 183-193.)

[19] Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basını**, İstanbul, (tarihsiz), s.123; Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi (1919-1965)**, C.II, Ankara, 1968, s.43.

zamanda bahusus meşrutiyeti inkılaptan 12 sene sonra tekrar hâkimiyet-i milliye için mücahedeye ihtiyaç olduğunu biraz garip terakki olunabilir. Böyle düşünecek zevata şimdiden kısaca cevap verelim ki hâkimiyet-i milliye hiçbir zaman meşrutiyet demek değildir. Meşrutiyet, ancak onun vasıtası olabilir."[20] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere daha Samsun'a çıkmadan kafasında cumhuriyet fikrini taşıyan Mustafa Kemal Paşa, kurdurduğu gazetenin ilk başyazısında da millî hâkimiyete dikkatleri çekmiştir. Fakat bu millî hâkimiyet düşüncesinin öncekiler gibi sonuçsuz kalamayacağı, nihai hedefinin Cumhuriyete doğru bir gidişi ifade ettiği belirtilmeye çalışılmıştır. Zaten Türk İstiklal Harbi'nin en büyük amacının da bu anlamda millî iradeyi hâkim kılmak olduğu gazeteye verilen isimden de anlaşılmaktadır. Esasen gazetenin logosunun altındaki spot cümlede yazılan "*Mesleği: Milletin iradesini hâkim kılmaktır*" ifadesi de Hâkimiyet-i Milliye'nin gayesini ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa yazdığı bu başyazıda millî hâkimiyetin ne derece önemli olduğunu belirtirken sözlerini şu şekilde sürdürmektedir: "*Her millet inkılabını hâkimiyetinin istirdadı için yaptığı gibi bizde de inkılabın hedefi hâkimiyet-i milliye idi. İlan-ı meşrutiyeti takip eden ilk birkaç sene içinde bu hedefe yaklaşıldığı halde, bir taraftan irtica korkusunun tazyike başladığı hürriyetler diğer taraftan mukadderat-ı millete bila-rekabet vaz-ı yed etmek ihtiras-ı garibinin bulandırdığı müşevveş dimağlarla birleşerek rec'i hareketlere sebep olduğu ve millet hissetmeyerek bir lahza elde tuttuğunu zannettiği hâkimiyeti başından velveledâr fırtınalara kaptırmış bulundu. Bir gün geldi ki hürriyetten bahsedilip dururken hiç kimse istediği gibi harekete en meşru işlerinde dahi nefsinde mezuniyet göremez oldu. Ve hâkimiyet-i milliye namına geçmiş zaman onların belirsiz bir hatırasından başka bir şeye mâlik olmadığını hissetti... Bundan sonra hâkimiyet-i milliye ihlal edilemez; buna şüphe yok. Millet bu en sonuncu tecrübesinden o kadar büyük bir intibah ile çıktı ki artık hâkimiyet onun dimağında 12 sene evvelki Temmuz hatırasından daha çok derin ve daha pek çok nüfuz etmiş bir iz teşkil ediyor. Melekat-ı dimağiyesi bu iz üzerinde tevakkuf etmedikçe işleyemez. Fakat*

[20] "Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1, 10 Ocak 1920.

memleketimizde hâkimiyet-i milliyenin düşmanları o kadar alçak ve o kadar zelil bir mahiyettedir ki düşman himayelerine sığınarak ecnebi kuvvetlerinden imdat umarak milletin sada-yı hak ve hâkimiyetini boğmak teşebbüsünden kolay kolay vazgeçeceklerini zannetmiyoruz. Vaktiyle büyük inkılaplar sırasında saraylarında düşman askerine muhafaza ettiren milletlerine düşmanlarının süngülerini davet eyleyen hükümdarlar bile görülmüştü. Fakat unutulmamalıdır ki bu hükümdarlar siyaset meydanlarında can verdiler ve daha fenası bütün beşeriyetin hafıza-i tel'ininde yaşıyorlar! Hükümdarları affetmeyen hâkimiyet-i milliyenin birkaç türediyi ne dereceye kadar hazmedebileceği meydandır. İşte gazetemiz milletin hâkimiyetine musallat olmak isteyecek eşhasa karşı mücahede ve mücadele için intişar ediyor..."[21] Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa Meşrutiyet döneminden bahsederken hâkimiyet-i milliye fikrinin kesinlikle meşrutiyetten farklı olduğunu izah etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin çıkışı ve amacı ile ilgili görüş ve düşüncelerini açıklarken de şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Mütarekeyi muteakip intizar olunuyordu ki hâkimiyet-i milliye artık onu iptale haris olan pençelerden tahlis edildiği için millete telafi-i mâfât yolunda yüksek ve müessir bir âmil olacak, sulhü, ve onun istikbale râci olan şeraitini temin hususunda her şeyden ziyade kuvvetli olan mevcudiyet-i milliyeyi izhar ve ispat edecek hezimetin dağıttığı muhtelif kuva-yı milliyeyi tevhid ve telif ederek hedefe sevk eyleyecek... Evet böyle zan olunuyordu. Meğer bu memleketin harabe-yi hâkimiyeti üzerinde kirli ve çamurlu yuvalar kurmak isteyen baykuşlar daha eksilmemiş... Meğer maziye karıştığını zan ettiğimiz devr-i zalimin rüya-yı avdetiyle dem-güzâr olanlar müstakbel saraylarının altın temellerini bu zavallı milletin kafatası üzerinde kurmak isteyen Hülagu ahfadı daha varmış... Mütarekenin hemen ferdâsında iğrenç bir manevra ile mevki-i iktidara öyle hükûmetler çıktı, ve ilk darbe ile yıktıkları hâkimiyet-i milliyenin aks-i tesiratından korkarak öyle hıyanetler irtikap ettiler, memleketi düşmanların taksim masasına kolları bağlı sürüklemek milleti mezbaha-i*

[21] "Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1, 10 Ocak 1920

tarihe gözleri kapalı sevk etmek için düşman kuvvetlerine istinat ederek öyle şenaatler vücuda getirdiler ki millet bu defa bütün kuvvet ve azameti ile mevcudiyetine ve hâkimiyetini fiilen izhar etmek ıztırarında kaldı. İşte kuva-yı milliye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı bu ıztırarın mevlûdü ve bu ahval ve hadisatın netice-yi tabiiyesidir. "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesi de bu hadisattan doğuyor.

Hâkimiyet-i milliyenin mücahedatına daha çok zaman ihtiyaç görüyoruz. Meşrutiyetin meclislerin, oralarda herhangi birkaç manevra ile ihraz-ı ekseriyet edecek fırkaların siyasî zümrelerin arkasında Anadolu'nun saf dûrendiş, mütevekkil ve âlicenap fakat daima azim ve iradesine malik vicdanını kendine rehber edinerek "Hâkimiyet-i Milliye" yaşayacaktır.

"Hâkimiyeti Milliye" üç büyük istinatgah tanır: Zeka, irfan, hamiyet... Bunlar haricinde hiçbir şeye istinat edilmez. Milletin hâkimiyeti ne sermayelerin, ne içi boş siyasetlerin ne kinlere menfaatlere ikbal ve istikballere müteveccih geçici heveslerin bâziçesi olamaz. Millet yaşamaya hür ve müstakil yaşamaya, yaşadıkça mesut ve mütekamil bir unsur-ı terakki olmaya muhtaçtır. Hâkimiyetini bunun için istimal edecektir. Gazetemizin de gayesi milletin bu ihtiyacıdır."[22] Adım adım yeni bir millî devletin kuruluşu gerçekleştirilirken Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de bu Türk devletinin yarı resmî[23] yayın organı haline gelmiştir. Türk modernleşme sürecinde çok farklı ve çeşitli fikir akımlarının kamuoyunu etkilediği ve yönlendirdiği düşünülürse Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yeni Türk devletinin kuruluş felsefesinin halka açıklanmasında ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Basının kamuoyu oluşturmadaki önemini bilen Mustafa Kemal Paşa, Türk

[22] "Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1, 10 Ocak 1920

[23] 1922 Bütçesinin görüşüldüğü sıralarda Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesi ile ilgili komisyon görüşü sunulurken Hâkimiyet-i Milliye gazetesine 17.400 Lira yardımda bulunulması fikri gündeme gelmiştir. Komisyon Anadolu matbuatına muavenet için ayrılan tahsisatın 40.000 Lira olması gerektiği yönünde görüş bildirirken bunun üçte birinden fazlasının Hâkimiyet-i Milliye gazetesine aktarılacağı yönünde beyanda bulunmuştur. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Ankara, 1959, TBMM Matbaası, Cilt 22, Devre 1, İçtima Senesi 3, İnikat 99, s.572.) Burada da görüldüğü üzere Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, yazar kadrosu ve kurucularının Türk İnkılabı'nın önder kadrosu olmalarının yanı sıra yeni kurulan Türk devletinin de fiilî desteğini arkasına alan bir gazete olarak telakki edilmiştir.

İstiklal Harbi boyunca millî bir basın oluşturma gayreti içinde olmuş -yazdığı ilk başyazıdan da anlaşılacağı üzere- bunu da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin kuruluşu ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Millî Mücadele'nin devam ettiği günlerde -1 Mart 1922'de- Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te yaptığı açılış konuşmasında basının millet için ne kadar önemli olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

"*Milletler efkâr-ı umumiyesini cihana tanıtmak mecburiyetindedir. Bütün cihan efkâr-ı umumiyesine kesb-i ittila ise esbab-ı hayatın tanzimi için şüphesiz lazımdır. Bu hususta ise mevcut vesaitin birincisi ve en mühimi matbuattır. Matbuat milletin sada-yı umumisidir. Bir milleti tenvir ve irşatta, bir millete muhtaç olduğu gıda-yı fikrîyi vermekte, hülasa bir milletin hedef-i saadet olan istikamet-i müşterekede yürümesini teminde, matbuat başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir. Ehemmiyet ve ulviyeti cihan-ı medeniyette bedahet kesbeden matbuata hükûmetimizin birinci derecede atf-ı ehemmiyet eylemesi; bu hususta sarfedeceği mesaiyi millete ifa ile mükellef olduğu hayırlı hizmetlerin baş tarafına koyması Meclis-i Âlinin katiyetle talep edeceği hususattandır*."[24] Esasen Mustafa Kemal Paşa, Hâkimiyet-i Milliye'yi de bu duygu ve düşüncelerle kurdurmuştur.

Dönemin olağan üstü şartlarında haber çeşitliliği açısından kayda değer bir yere sahip olduğu görülen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, dış haberlere -özellikle de komşu ülkelerle ve Müslüman ülkelerle ilgili haberlere- önem vermiş ve bunları tarafsız bir şekilde okuyucusuna duyurmaya çalışmıştır. İşgallere karşı yapılan mitingleri ve protesto telgraflarını daha ilk sayısından itibaren yayınlayarak işgal kuvvetlerine karşı duruşunu da baştan belirginleştirmiştir. Türk milletinin hassasiyetle üzerinde durduğu pek çok mesele ile ilgili millî bir duruş sergileyen gazete, şark meselesi ve Avrupa devletlerinin Anadolu üzerindeki projeleri gibi konuları gündemde tutarak Türk kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmıştır. İşgallere karşı direniş ve kuva-yı milliye, Ermeni meselesi, hilafet ve âlem-i İslam meseleleri, Bolşevizm, millî

[24] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 246

birlik ve beraberlik, millî irade, İstanbul'un işgali, cephelerdeki durum, Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve bunun manası, Meclis'in çalışmaları, Sevr Antlaşması, iç isyanlar, mandacılık, millette istiklal düşüncesini canlı tutma gayretleri ve İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetleri gibi konular, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ilk yılına (1920) ait nüshalarda göze çarpan önemli konulardandır. Görüldüğü gibi gazete ilk yılında yer verdiği haber ve yorumlarla ciddi şekilde gündemi etkilemeye ve kamuoyunu doğru bilgilendirmeye çalışmıştır.

Millî Mücadele'nin en önemli gazetesi olarak nitelendirilebilecek olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, kurulduğu dönem itibariyle millî istiklale en çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda intişar etmeye başlamıştır. Türk milletinin ölüm-kalım savaşının verildiği bir sırada çıkarılmaya başlanan gazete, ümitsizliğin kırılması ve istiklal düşüncesinin Türk kamuoyunda yerleşmesi açısından önemli hizmetlerde bulunmuştur. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Tük milletinin istiklalini kazanması ve "yeni bir Türk Devleti" kurulması için milletin bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi yönünde yayınlar yaparken Türk milletinin manevi dinamiklerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bir yandan millî istiklal mücadelesinin diğer yandan da millî hâkimiyet mücadelesinin verildiği bir dönemde Hâkimiyet-i Milliye'ye çok büyük bir görev düşmüştür. Esasen hâkimiyetin millete dayandırılması düşüncesinin Osmanlı'nın son döneminde de gelişen bir fikir olduğu bilinmekle beraber, bu fikrin daha çok meşrutî bir idareden öte gitmeyen bir anlayışla şekillendiği görülmüştür. Fakat Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulacak yeni devletin millî, çağdaş ve milletin tam olarak idarede hâkimiyetinin benimsendiği bir devlet olacağı öngörülmüştür. Bu bakımdan yeni Türk devletinin yarı resmî gazetesi olacak olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bir yandan milletin bağımsızlık azmini diri ve dinç tutmaya çalışırken bir yandan da kuruluş aşamasındaki devletin niteliklerini ve cumhuriyet fikrini halka açıklama ve benimsetme görevini üstlenmiştir. Daha kurulduğu ilk günden itibaren milletin hâkimiyeti konusunda hassasiyetini "Hâkimiyet-i Milliye" başlıklı başyazısı ile ortaya koyan gazete, dönemin şartlarını da göz önünde bulundurarak millî devlet, cumhuriyet fikri,

demokratik düşünce ve idarî sisteme yönelik görüş ve düşünceleri sütunlarına taşımaktan geri durmamıştır.

Millî bağımsızlığın tehlikede olduğu bir dönemde millî hâkimiyet ile ilgili meseleleri değerlendiren Hâkimiyet-i Milliye, bu çerçevede millet hâkimiyetinin en önemli unsurlarından olan seçim meselesini yorumlamıştır. 16 Ekim 1920 tarihli nüshasında seçimin millî hâkimiyet için ne anlama geldiğini analiz eden gazete, Türk tarihinde çeşitli dönemlerde seçim yapıldığından bahsettikten sonra bu seçimlerin hiçbirisinin tam anlamıyla millet iradesini yansıtmadığını iddia etmiştir. Seçimlerin millî hâkimiyetin dayanağı olduğunu belirten gazete, seçimin bir sistematiğinin olduğunu ve bir bütün halinde değerlendirilmesi gerektiğini belirttikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır:

"*Hâkimiyet-i milliyenin direği olan intihabatın salim bir usulde cereyan etmesi için Avrupa'da başlıca iki nevi tedbir vardır. Birinci usul intihabın kanunlar ve nizamlarla muayyen merasime tabi tutulması, diğeri de efkâr-ı âmmenin muayyen noktalar üzerinde temerküz ederek intihabatın neticesine lazım geldiği tarzda icra-yı tesir edebilmesi için, halk arasında, en mühim vazifelerden biri de intihabatı teminden ibaret olan bir takım teşkilatın teşekkül ve teazzi ettirilmesidir. İkinci şart birinci şarttan çok mühim ve netice üzerinde çok müessirdir.*

Birinci şart bizim intihabat nizamnamesinde -garabete bakınız ki kanun bile değildir- mevcuttur. İntihaBatı heyet-i teftişiye denilen bir heyet güya teftiş ve intihabat merasiminin kanun dairesinde cereyanına nezaret eder. İkinci nukat ise bizim intihabatta hiç yoktur, varsa da pek yanlış olarak ve netice üzerinde muzır tesirler bırakarak vardır. İntihaBatın hakiki kontrolcüleri, daha doğrusu yanlışlığa tabiatıyla mahal bırakmayacak mahiyeti haiz nazımları halk arasındaki bu teşkilattır. Bizde böyle bir teşkilat ise hiç yoktur. Binaenaleyh bizde ihtihabat tamamen halk tarafından mürakabesiz yapılır, dersek bunda hiçbir hata yoktur. İntihabat kanunları her yerde, intihabat işine ait merasim-i kanuniyenin tanzim ve teftişi işini belediyelere bırakır.

Hükumetin bu işlere hiçbir suretle müdahale etmemesi ve alakadar olmaması bir zarurettir. Fakat, intihabatın halk arasındaki hususî veya umumî menafii fikirlerine sahih bir tercüman olması ise halk arasında kuvvetli, canlı mütekayyız ve müdakkik bir teşkilat şebekesinin vücuduna mütevakkıftır. İşte bizde bu yoktur. Şimdiye kadar intihabat üzerinde hâkim iki teşkilat gördük ki, bunun birincisi, hatta yegâne olarak kuvvetlisi, İttihat ve Terakki, diğeri de Hürriyet ve İtilaf teşkilatı idi. Halbuki bu iki teşkilat da halkın şu veya bu tarzdaki efkâr ve menafii değil, bir takım şahsiyetlerin şu veya bu tarzdaki efkâr ve mütalaatını, yahut menafi ve amalini ifade eden teşkilatlardı. İşte bunun içindir ki şimdiye kadar yapılan intihabat halk intihabatı olamamış, halk bu intihabata onun faidesini idrak edememiş, onun kuvvet ve nüfuzunun kati ve aşikar bir ifadesini bularak iştirak edememiştir.

Halk arasında iki türlü teşkilat kabil-i tasavvurdur: Biri sünûf-ı içtimaiye arasındaki menafi-i mütezaddeyi ifade eden fırkalar teşkilatı, diğeri de erbab-ı sa'y arasındaki menafi-i mütesanideyi temsil eden meslekî teşkilattır. Bir intihabın hakiki surette halkın intihabı olabilmesi için bu iki nevi teşkilattan birine ihtiyaç vardır. Ya biri, ya diğeri mutlaka elzemdir. Bunlardan birini yapmadıkça halk hükûmetinin bahsi bile geçmemelidir."[25] Görüldüğü üzere bağımsızlığın tehlikede olduğu ve milletin varlık-yokluk mücadelesi verdiği en sıkıntılı zamanlarda bile Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde millî hâkimiyetin önemi ve gerekleri üzerinde değerlendirmelerde bulunulduğu anlaşılmaktadır.

Büyük Millet Meclisi'nin açılış sürecinde gelişen olaylar ile Meclis açıldıktan sonra yaşanan olayları da millî bağımsızlık ve millî hâkimiyet kavramları çerçevesinde ele alarak değerlendiren Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, yayın hayatında yaşadığı sıkıntılar ve acemilikleri aşıp dönemin şartlarında profesyonel bir gazeteciliğe doğru ilerlerken zaman zaman cumhuriyet fikrini oluşturan değerler üzerinde de incelemelerde bulunmuştur. Özellikle Türk İstiklal Harbi'nin devam ettiği bu dönemde bir yandan Batılı tarzda bir devlet kurmaya çalışırken Batılı işgal kuvvetleri ile de mücadele

[25] "Hâkimiyet-i Milliyenin Direği: İntihabat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.65, 16 Ekim 1920

eden bir yandan da Bolşevik Rusya'dan yardım alıp ona yakın duran inkılap kadrosunun mahiyeti ile yeni bir Türk Devleti kurulma süreci Hâkimiyet-i Milliye gazetesi tarafından çeşitli açılardan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan dönemin olağanüstü şartları ve karmaşık yapısının, gazetede de bir fikrî karmaşa oluşturduğu söylenebilir. Mesela Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra memleketteki fiilî durumu ve Millî Mücadele'yi yürüten kadroyu bolşevizm-komünizm çerçevesinde inceleyerek bu fikirlerin Millî Mücadele'deki yansımalarını açıklamaya çalışan Hâkimiyet-i Milliye, nitelikleri o dönem itibariyle tam olarak belirginleşmemiş Türk İnkılabı'nın özellikleri üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Türk İstiklal Harbi'ni yürüten ve büyük bir inkılabı gerçekleştirme görevini üzerine alan kadro ile ilgili olarak yerli ve yabancı pek çok araştırmacı çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın "kıyafet değiştirerek" tekrar ortaya çıkması şeklinde de değerlendirilen "millî direniş", hem İngilizler hem de İstanbul Hükûmeti tarafından endişe ile karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve kadrosunun Bolşeviklerle ne tür ilişkileri olduğu noktasında tereddütlerin hâsıl olduğu bir zamanda, İngilizler İzzet Paşa'nın bu konudaki fikrini sormuşlardır. İzzet Paşa da, şu cevabı vermiştir: "*Kısm-ı azamı askerî ümera ve erkândan ve memleketin eşrafıyla arazi eshabı ve münevveranından mürekkeb olan bu heyetin, komünizm nazariyatına temayül etmeleri tasavvur olunamaz. Ancak garp devletleri tarafından gayri muhik tazyikatta ısrar olunur ise Rusya'nın kucağına atılmaları ihtimalden baid değildir*"[26]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, Millî Mücadele hareketiyle ilgili çeşitli tereddütlerin ortaya çıktığı ve Ankara'daki millî hareketin keyfiyetinin ne şekilde geliştiği üzerinde tartışmaların başladığı bir dönemde bu konularla ilgili çeşitli değerlendirmeler yayınlanmıştır. Zira 1920'nin de önemli bir tartışma konusunun Batı-Bolşevizm ekseninde Anadolu'daki hareketin

[26] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Basımevi, Ankara, 2000, s.458

mahiyeti olduğu düşünülürse gazetenin yorumlarının ne derece önemli olduğu anlaşılacaktır. Büyük Millet Meclisi'nin yarı resmî yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye'deki bu çerçevede yapılan yorum ve değerlendirmeler anlamlı ve önemli görülmektedir. Daha 1920'de yeni Türk devletinin, yüzünü Avrupa medeniyetine döndürdüğü gazete tarafından çeşitli zamanlarda dile getirilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Avrupa devletlerinin Türkiye meselesini halletmeyi, "işgallere devam etmek" şeklinde telakki etmeyi sürdürmeleri halinde memleketin önünde iki seçenek kalacağını ifade ederek, Tan gazetesinin baş makalesinden alıntı yaptığı şu ifadelere sütunlarında yer vermiştir:

"*Türk vatanperverleri uzun müddet meçhulât içinde silahbedest olarak beklemezler. Eğer Türkiye'nin gerek ahval-i dâhiliyesi ve gerek vaziyet hariciyesi suret-i katiyede tayin ve tespit edilecek olursa Kuva-yı Millîye ya inhilal ve infisah edecek yahut vaziyet ve tabiatı değiştirecektir. Birinci ihtimal tahakkuk ederse her şey karmakarışık olacaktır. Çünkü Türkiye'de Kuva-yı Millîye'den başka kuvvetli bir hükûmete istinadgâh olacak hiçbir kuvvet mevcut değildir. İkinci ihtimal tahakkuk ederse ki en ziyade melhuz olan da budur, Türk vatanperverlerinin Rus Bolşevikleriyle teşrik-i faaliyet etmelerine şahit olacağız. Çarın siyaseti gibi, Bolşeviklerin siyaseti de Anadolu'da işlemesini pekiyi bilir. Taşkent vasıtasıyla Afganistan'a bu siyasetin nüfuz etmekte olması İngiltere zimamdaranını oldukça düşündürmeye başlamıştır. Türklerin Bolşeviklere muavenet ve müzahereti, Bolşevizmin Azerbaycan'a dahi süratle nüfuzunu temin edecektir. Ve bu cereyan Hindistan'a ve Mısır'a müteveccih bir istikamet takip etmektedir. Mısır'da hades olan vakayi-i mühime, Türkiye sulhunu neticelendirmediklerinden dolayı İtilaf Devletlerine karşı Hindistan'da tevali eden tezahürat-ı şedide pek ziyade şayan-ı dikkattir. Binaenaleyh İngiltere dahi hiç olmazsa Fransa kadar Türkiye sulhünü bir an evvel neticelendirmekte menfaatdardır*."[27] Anadolu hareketinin resmi yayın organı olarak görülen Hâkimiyet-i Milliye, Tan gazetesinin baş makalesinden yaptığı bu alıntıyla Avrupa devletlerine karşı Bolşeviklerle işbirliğinin

[27] "Avrupa ve Biz", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.4, 24 Ocak 1920.

geliştirileceğini vurgulamaya çalışmıştır. Bununla birlikte Bolşeviklerle ve Bolşevizm fikri ile yakın ilişkiler içerisinde bulunulduğunun ihsas edilmeye çalışıldığı bu dönemde, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bir gün sonraki nüshasında "*Türkiye gibi yalnız Avrupa terakkiyat-ı medeniyesine istinad ederek idame-i hayat ve istiklal etmekten başka gayesi olmayan milletlerin*..."[28] ifadesiyle kuruluş aşamasında olan yeni Türk devletinin istikametinin Avrupa medeniyeti olacağını da belirtmekten geri durmamıştır.

Hâkimiyet-i Milliye, her ne kadar Avrupa'nın medeniliğini anlatmaktan geri durmasa da Rusya'nın Bolşevizmini de sütunlarında çeşitli zamanlarda değerlendirmiştir. Bolşevizmin Avrupa tarafından bir tehlike olarak görüldüğünü belirten Hâkimiyet-i Milliye, Bolşevizmin "*... milyonlarca beşerin hürriyet ve istiklâline, kabiliyet-i temeddününe, inkişaf ve terakkisine doğru yürümek istemesinden*" doğduğunu "*bunu tehlike add edenlerin insaniyetle derece-i münasebetlerinin muhtac-ı teemmül*"[29] olduğunu ifade etmiştir. Millî Mücadele'nin devam ettiği bir dönemde Bolşeviklerle ilişkiler genel olarak iyi tutulmaya çalışılmıştır. Bolşevizm ile Anadolu hareketinin benzer yanlarının sürekli olarak Hâkimiyet-i Milliye'de vurgulandığı bu dönemde, Bolşeviklere karşı İngilizlerle işbirliği yapıldığına dair şayialar resmi makamlarca gazete aracılığı ile yalanlanmıştır[30].

Türk Millî Mücadelesinin bolşevizm ile ilişkisinin tartışıldığı bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, Meclis kürsüsünden 14 Ağustos 1920'de yaptığı konuşmada bolşevikler için "*bütün beşeriyet-i mazlumeyi tahlis için çalışan*" ifadelerini kullanmış ve konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür: "... *Garp emperyalistleri de bütün kuvvetlerini, bütün kudretlerini, bütün vesaitini kendi aleyhlerinde istimal ettikleri halde yaptıkları harekâtı, inkılabı bugüne kadar kemal-i muvaffakiyetle yaşatmaya muktedir oldular. Bolşeviklerin bilhassa son günlerde Lehistan dâhilinde tevali eden muvaffakiyatı ve muzafferiyatı cidden inkılaplarının pek mesut, pek parlak ve pek mühim bir*

[28] "Bolşevizm ve Avrupa", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.5, 28 Ocak 1920.
[29] "Asya Tehlikesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.6, 2 Şubat 1920
[30] "Bir Tekzip", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 46, 15 Temmuz 1920.

neticesidir, İslâmiyet'in en âli kaide ve kanunlarını ihtiva eden bolşevizmin, bizim dahi mevcudiyetimize kastetmiş olan müşterek düşman aleyhinde, bugün ihraz etmiş bulunduğu zafer, bizim için de şayan-ı teşekkür bir neticedir...

Bolşevik Cumhuriyeti, hem kendi hayat ve mevcudiyetlerinin ehemmiyetini taz'if etmek, hem de itilâf devletlerinin pençe-i zulmünden kurtuldukları takdirde, âlemşümul olan inkılabın istihsal-i gayatı için kendilerine en kuvvetli, en kudretli bir muavin ve müzahir olacak milletimizin dest-i vifak ve ittihadını tutmak için teşebbüsat-ı fiiliyede bulunmuştur. Yaptığı teşebbüs efendiler; onuncu ve on birinci ordularını doğrudan doğruya Kafkasya'ya, Şark cephesine tahsis etmek oldu. Bu ordular, bizim delâletimiz, tesirimiz ve hizmetimiz sayesinde, suhuletle Şimalî Kafkasya'yı geçtiler ve Azerbaycan'a dâhil oldular ve Azerbaycanlılar da gelen orduları kemal-i sükûnetle kabul ettiler. Bu ordular bir taraftan Ermenistan ve Gürcistan hudutlarında lâzım gelen tedabiri ve vaziyet-i askeriyeyi aldılar. Diğer taraftan da maddeten bizimle tesis-i irtibata tevessül ettiler -ki bu Mayıs aylarında idi-.

Efendiler; her münasebet düştükçe arz etmiştim ve bu münasebetle de bir defa tekrar ve teyit etmek isterim ki; biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istiklâlini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta-i nazarlarımıza tabi bulunuyorduk. Ve kendi kuvvetimize istinat ediyorduk. Hiç bir kimseden ders almadık, biç kimsenin muğfil mevaidine aldanarak işe girişmedik. Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, bolşevik prensipleri değildir ve bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulun-madık. Bizim itikadımıza göre; milletimizin temini hayat ve tealisi kendi kabiliyet-i hazmiyesiyle mütenasip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız - ki halkçılıktır - kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz

etmez. Vakıa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperveranız ki, bizimle teşriki mesai eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icaBatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz her halde hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir ve bahusus biz İslâm olduğumuz için, İslâmiyet nokta-i nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetperverliğin çizmiş olduğu daire-i mahdudiye namütenahi bir sahaya nakleder ve bu itibarla da bu nokta-i nazardan bizim istikametimizde bolşevik istikameti görülebilir. Bahusus bolşevizm millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı nazar-ı mütalaaya alır. Bizim milletimiz ise heyet-i umumiyesiyle mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi bizim milletimiz beşeriyet-i tahlise müteşebbis olan kuvvetler tarafından himayeye şayestedir. Bunları söylemekten maksadım, bu noktayı açık, samimî ve katî olarak ifade ediyorum, memleket ve milletimizi kurtarabilmek için, memleketin ahengini, intizamını muhafaza etmek lâzımdır. Her tarafta muhtelif kafaların, dimağların, vücutların teşebbüsü, memleketin içinde muhtelif cereyanlar, muhtelif vaziyetler tevlit edebilir. Halbuki efendiler, biz her taraftan, hariçten ve haricin tesiriyle dâhilden, namütenahi taarruzlara, hücumlara maruz bulunmaktayız. Bu vaziyet içinde bizim için esas, sakitane vahdeti muhafaza etmektir. Bu vahdeti böyle teşebbüsat-ı münferide ile halele duçar ettiğimiz gün, o teşebbüsat-ı münferidenin netice-i muvaffakiyeti en parlak dahi olsa, heyet-i umumiyeyi kurtarmak kabiliyetinden mahrumdur."[31] İstanbul basınınca Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetinin tartışıldığı ve Meclis'in de kendi meşruiyetini hem dâhilde hem de hariçte kabul ettirmeye çalıştığı bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadeleri, çok anlamlı bir değerlendirme olarak yorumlanabilir. Samsun'a çıkışından beri millî hâkimiyet konusunda hassasiyetini sürekli olarak dile getiren Mustafa Kemal Paşa, bolşeviklerin emperyalistlere karşı duruşu noktasında ortak bir tavır belirlediklerini ifade etmekte ve bunun haklılığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bolşevizmin fikrî ve felsefî temelleri üzerinde kamuoyunda ciddi ve derinlemesine tartışmaların yaşanmadığı bu dönemde Millî Mücadele

[31] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 48, s. 207-210.

ile bolşevizmin sömürgeciliğe karşı olan mücadelesi arasında ortak yönler bulmanın makul ve mantıklı olduğu belirtilebilir. Esasen "*İslâmiyet'in en âli kaide ve kanunlarını ihtiva eden bolşevizm*" ve [Halkçılık prensibinin] "*Bolşevik prensipleriyle tearuz etmediği*" şeklindeki sözler Mustafa Kemal Paşa'nın bu anlamdaki niyetinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Meclis'in içte ve dışta meşruiyetinin tartışıldığı ve henüz askerî anlamda ciddi başarılarının olmadığı bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın yine de Bolşevizme karşı mesafeli durması, Millî Mücadele'nin ve liderinin sağlam, şahsiyetli ve idealist bir duruş sergilediğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te yaptığı bu konuşma Hâkimiyet-i Milliye'nin birinci sayfasında imzasız bir makale ile değerlendirilmiştir. Millî Mücadele'nin "*dünyada büyük bir inkılap yapmak isteyen Bolşevizm kuvvetiyle esasta müttehid*" olduğunun belirtildiği makalede, Bolşeviklerin gayelerinin şark milletlerinin başına musallat olan emperyalizm belasını yeryüzünden kaldırmak olduğu, bu açıdan Türk istiklal mücadelesinin manasının da aynı şey olduğu vurgulanmıştır. Bolşeviklerle Ankara'daki hareketin iç siyasette hâkim olması lazım gelen esaslarda da bir görüş ayrılığının olmadığının ifade edildiği makalede, milletin hâkimiyetinin her iki hareket için de önemli görüldüğü belirtilmiştir. Makalede ayrıca ana esaslardaki benzerliklerin fazla olmasına rağmen Bolşevizm ile Millî Mücadele'nin takip ettiği yolların farklı olduğu ama ilişkilerin barışçı yollardan sürdürüldüğü ifade edilmiştir[32].

Hâkimiyet-i Milliye'nin 12 Ekim 1920 tarihli nüshasında yayınlanan bir makalesinde de "komünizm" tabirinin "istiklalin tam olarak sağlanması" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Zira bu makalede, Anadolu'daki hareketin "*Rusya'daki gibi haşin ve kanlı bir proletarya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizmi tahakkuk ettireceği*" bu bakımdan da "*Anadolu komünizminin daha feyyaz ve müsmir neticelere doğru*" yürüyeceği ifade

[32] "Şark Siyasetimiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 57, 19 Ağustos 1920.

edilmiştir. Komünizmi çeşitli açılardan inceleyen Hâkimiyet-i Milliye, bu açıdan iki tarz komünizm olduğunu iddia etmiştir[33].

16 Ekim 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan imzasız bir başmakalede Bolşevizm ve Millî Mücadele arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ağustos 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmada ifade edilen fikirlere paralel görüşlerin vurgulandığı bu makalede şu ifadeler dikkati çekmektedir:

"*Rusya'da kanlı bir inkılap, bolşevizm namını taşıyan koskoca bir komünizm inkılabı oldu. Türkiye de aynı yola muvazi olarak aynı istikamete doğru gidiyor... Rus bolşevizmi ile Türkiye komünizmi arasında biri menşe ve diğeri de tarz-ı tatbik itibariyle iki büyük hususiyet göze çarpar. Rusya'da bolşevizm, müthiş bir irade-i mutlakanın memleketin her köşesine dağıttığı zadegân ve türeme zadegân sınıflarının pek ağır tazyikatı altında doğmuş, aynı tazyik altında büyümüştür. Rus ihtilal edebiyatını okuyunuz: Avrupa'nın başka hiçbir memleketinde ve hiçbir devrinde bu kadar ateşli ve bu kadar keyifli bir edebiyat daha yoktur. Tolstoy bile, kendisini ihtilal taraftarı olmadığı halde, eserleriyle Rus fukarası arasında kindarane bir ihtilal için istemeyerek ne kadar çok tohum saçmıştır! Bir asır kadar devam eden Fransız ihtilal hayatında dahi Rus ihtilal edebiyatına benzer hiçbir şey yoktur. Sebebi şudur ki Rusya'da o müthiş çarlar istibdadı ve asilzadeler saltanatı bir taraftan, ulûm ve edebiyat bütün şiddetiyle tedkikatı da diğer taraftan birlikte yürümüşlerdir. Bir taraftan çarlar ve tazyiki hüküm sürerken diğer taraftan da Rusya'da hassasiyet-i bediiye, efkâr-ı ilmiye ve felsefiye büyük bir feyiz ve kudretle bütün Rus muhiti sarsıyordu.*

Türkiye böyle olmamıştır; Türkiye haricen muzaffer olmadığı için, bütün dünyadan ilim ve sanat feyzinin büyük bir kuvvetle intişar ettiği devirlerde bunlarla meşgul olmamıştır. Binaenaleyh Türkiye'de ne yüksek efkâr-ı ilmiye ve felsefiye, nede derin ve yeni bir hassasiyet-i bediiye

[33] "İki Komünizm", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.64, 12 Ekim 1920.

tekevvün edememiştir. Türkiye'de değil bir ihtilal edebiyatı, hatta millî bir edebiyat bile pek yeni, ancak son birkaç senelerde kendisini göstermiş, henüz doğmaya başlamıştır.

Binaenaleyh Türkiye'de komünizm, milletin ruhundan gelen yakıcı, yıkıcı, kırıcı ve dökücü bir ihtilal ile tahakkuk edecek değildir. Çünkü bu inkılap, doğuşu itibariyle bunu hazırlayacak bir ihtiyaçtan gelmiyor. Bundan başka aynı neticeyi tevlid için ikinci bir sebep daha vardır: Rus ihtilalinin bu kadar haşin, nagehanî, seri, alt üst edici bir kuvvetle hâkim olması için, karşısında tesadüf ettiği mukavemetinde büyük bir tesiri olmuştur. Eğer çarlık külli komünistlere, alelıtlak menşeviklere ve hatta terakkiperverlere karşı kuvvetli teşkilattan istinat eden bir mukavemet-i mutede göstermemiş olsaydı yine bolşevizm inkılabı bu kadar seri, kahhar alt üst edici olmazdı. Yani böyle yapmak isteyenler muvaffak olmak için halktan o kuvveti alamazlardı...

Türkiye'yi komünizmin halk kitleleri için muhakkak suret hayırkar olan atisine götürmek isteyenler bolşevizm derecesinde seri ve ateşli bir inkılap için ne Rusya'daki tarzda bir doğuş ve hazırlanış, nede onda böyle kuvvetli bir silah göremiyorlar. Aynı zamanda esasen yukarı tabakadan idare edilmek lazım gelen bu hareket yüksekten gelen bir irade-i mutlakanın Rusya'da bulunduğu gibi şiddetli ve anûd bir mukavemetle de tesadüf etmiyor. Binaenaleyh Rusya'da bolşevizmin kullandığı inkılap usullerini burada tatbik etmek istemek kadar inkılapçılıktan haberdar olmayış tasavvur edilemez. Bolşevizm inkılabı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi onun gösterdiği yolardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun usullerini şekil itibariyle aynen taklit etmekten de o derece hazer ederiz. Her şeyde körü körüne taklitçilik fenadır; bilhassa inkılapçılıkta!"[34] Hâkimiyet-i Milliye'nin bu makalesinde de Millî Mücadele'nin her ne kadar amaç itibariyle bolşevizmle benzeyen yönleri olduğu belirtilse de bolşevizm ve Millî Mücadele arasında menşe ve tarz açısından farklılıklar olduğu ifade

[34] "Rus Bolşevizmi Türk Komünizmi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 65, 16 Ekim 1920.

edilmiştir. Makalede ayrıca Rusya'daki hareketin mazlum milletler için bir rehber olabileceği fakat kesinlikle her açıdan bir örnek olarak değerlendirilemeyeceği vurgulanmıştır. Bağımsızlık mücadelesinin "komünizm" olarak adlandırıldığı bu makalede "Türk Komünizmi" denilirken de Millî Mücadele'nin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira "*Bolşevizm inkılabı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir*" ifadesinde de görüleceği üzere "komünizm" tabiri milletlerin istiklal mücadelesi için kullanılan bir tabir olarak dikkati çekmektedir. Bu ayrım makalede net olarak belirtilmemişse de konu bütünlüğü açısından mesele ele alındığında durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Millî Mücadele'nin yeni başladığı ve Büyük Millet Meclisi'nin Anadolu üzerinde hâkimiyetini henüz kurmaya çalıştığı bir dönemde Anadolu'daki millî hareket, Rusya'daki Bolşevik iktidarın desteğini almak isteyerek barışçı yollara başvururken kararlı ve şahsiyetli duruşundan da taviz vermemiştir. Hâkimiyet-i Milliye'nin bu makalesinde de Millî Mücadele'nin bu hususiyetinin yanında kendine has özellikler taşıdığı vurgulanmıştır.

Yayınlandığı günden bir sene bile geçmeden dünyadaki fikrî cereyanları çeşitli makalelerle sütunlarında değerlendirerek okuyucularına geniş bir perspektif kazandırmaya çalışan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Hüseyin Ragıp imzasıyla 6 Mart 1921 tarihinden itibaren ilgi çekici bir yazı dizisi yayınlamıştır. Türkiye'nin yeniden şekillenen dünyada yerini iyi tespit edip ona göre siyasî, ilmî, iktisadî ve edebî müesseseler kurması gerektiğinin belirtildiği makalede memleket için umumi bir hayat programının tayin edilmesinin lüzumlu olduğu ifade edilmiştir. Makalede asrın zihniyetinin tekâmül ile değil ihtilal suretiyle değiştiği vurgulanmış ve bu sebeple de Türkiye'nin sağa değil sola doğru bir istikamet belirlemesi gerektiği ifade edilmiştir. Yakın dönemin kralları, imparatorları ve hanedanları hakkında bilgilerin de verildiği makalede ayrıca şu ifadeler kullanılmıştır:

"*İnsanlar sola doğru gidiyorlar. Cihan harbi bu ağır yürüyüşü bir sıçrama ile çok uzaklara götürünce bu hanedanların mallarını, canlarını ve kanlarını kendi keyif ve heveslerine helal zannettiği kitleler bir kıyam ile sahte ilahların kuvvetlerini tuzla buza çevirdiler... Şüphe yok insaniyetin tarz-ı telakkisi çok derin ve esaslı bir inkılap devresindedir. Bir taraftan krallar, imparatorlar, sağ cenahta merkez fırkaları ve mutlakiyet parlamentoları zaafa uğruyor, diğer taraftan sosyalistler, hak taraftarları, halkçılar kuvvet kazanıyor. Bu tahavvül karşısında Türkiye ne tarafa dönecek?*"[35] Makalenin yazarı Hüseyin Ragıp, Türkiye'nin nasıl şekilleneceği ile ilgili görüşlerini açıklamadan önce dünyadaki sanayileşme, makinelerin yaygınlaşması, ticaretin gelişimi ve üretimin artmasının sonuçları ve halk kitleleri üzerindeki etkisini değerlendirdikten sonra şu düşünceleri dile getirmiştir: "*İstihsal ve vesait-i istihsal (münferid) vasfını kaybederek (müşterek) olmaktadır. Fakat onların (mülkiyeti) bu tekâmüle teb'an müşterek olamamış, (münferid) ve şahsî kalmıştır. Cihan ihtilali işte bu son gayri tabiilikten çıktı. Bu ihtilalin müdafaa ettiği dava şudur: "İstihsal ve vesait-i istihsali tekâmül (müşterek) bir hale getirdi. Bu müşterek mesai ve teşkilatın menfaati de (müşterek) olmalı, şahsî olmamalıdır!" hiç şüphe yok ki bu dava haklıdır. Çünkü istihsal müesseselerinin eşhas elinde kalması, makineler sayesinde çoğalmak lazım gelen refahı ta'kim ediyor. Fabrikatörler ekseriyetle insaniyete nâfi olan şeyleri değil, çok paralıdan mevadı istihsale çalışıyorlar. Tacirler stoklarını mülkün muhtaç mıntıkalarına değil, çok para eden yerlerine taşıyorlar…*

Binaenaleyh İstihsal ve vesait-i istihsaldeki bu gayritabiîliği kaldırmak, İstihsal ve vesait-i istihsal gibi (menfaat)i de müşterek bir hale getirmek, yani iktisadî müesseseleri milletin hesabına, devlet idaresine geçirmek lazım gelir…

Bütün bu izahattan anlaşılır ki dünya hadisatı, siyasîyatında olduğu kadar iktisadiyatında da devletçiliğe, sosyalizme, sola doğru gitmektedir...

[35] "Sağdan Sola Doğru – I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 125, 6 Mart 1921.

Binaenaleyh her millet gibi bizim de gideceğimiz yol, kendi kendine açılmış oluyor."[36]

Bu yazı dizisinin üçüncüsünde dünyadaki fikrî ve siyasî cereyanların mütemadiyen sola doğru gittiği dolayısıyla da Türk Millî Mücadelesinin de gideceği istikametin bu olacağı ifade edilmiştir. Fakat bu noktada önemli değerlendirmelerin yapıldığı makalede Türk istiklal mücadelesinin tam olarak bir komünizm olarak yorumlanamayacağı, zira komünizmin din ve milliyet konusundaki yaklaşımının Türk milleti tarafından benimsenmeyeceği vurgulanmıştır. Makalede bu konudaki değerlendirmeler şu şekilde ifade edilmiştir: "*Komünizm demek bir nevi enternasyonal, milletin haricinde bir nevi dünya hükûmeti demektir. Bir komünistin ne hususî (millî) bayrağı, ne de hususî bir milliyeti yoktur. Komünizm bütün millî bayrakların ortadan kalkmasını ister. Komünist için yalnız bir bayrak vardır: Kızıl ihtilal bayrağı!... Biz, şimdi bütün evsafıyla tam, tamız ve heyecanlı bir milliyetperverlik içinde tekâmül eden bir milletiz. Bu hududu geçip komünizme gitmek başımızı sert duvara çarpıp kırmaya benzer.*"[37] Türkler için komünist cereyanların zararlı olacağını belirtenlerin başında emperyalizme karşı müşterek mücadele edilen Sovyet Rusya'nın da bulunduğunun iddia edildiği makalede sosyalizmin pek çok esaslarının ancak millî idaremizi bozmadan alınabileceği belirtilmiştir. Makale "… *bir nevi devlet sosyalisti oluruz. Fakat hakiki vasfımız Avrupa matbuatının koyduğu bir isimdir: Milliyetperver Ankara hükûmeti!*" cümleleri ile tamamlanmıştır. Görüldüğü üzere Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Millî Mücadele'yi kendine has öncelikleri ve değerleri olan millî bir hareket olarak değerlendirerek isabetli bir yaklaşım sergilemiştir. Emperyalist Batılı devletlerle mücadelenin sürdüğü bir dönemde bile Batılı bakış açısıyla vasıflandırılmanın makul ve isabetli karşılanması Ankara hareketinin Batıya dönük yüzünün bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Zira Türk istiklal mücadelesini yürüten kadro, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi fikir akımlarının tesirinde

[36] "Sağdan Sola Doğru – II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 126, 7 Mart 1921
[37] "Sağdan Sola Doğru – III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 127, 8 Mart 1921

oluşan fikrî ve felsefî zeminin tecrübelerinden istifade ederek yetişmiştir. Esasen bu tecrübelerin bir neticesi olarak da Batılı tarzda millî bir devlet kurma ülküsünün cumhuriyeti kuran kadronun en önemli ideallerinden biri olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Ankara'daki millî hareket, Hâkimiyet-i Milliye'de çeşitli özellikleri ile yorumlanırken farklı zamanlarda farklı benzetmeler ve değerlendirmeler kullanılmıştır. Fakat bu hareketin bağımsız, millî iradeyi esas alan ve millî bir karakter taşıdığı da sürekli olarak dile getirilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye'nin Millî Mücadele ve millî iradenin önemini değerlendirilirken zaman zaman farklılaşan bir dil ve üslup kullanmasında dönemin dış siyasî gelişmelerinin etkisi olduğu göz ardı edilemez. Zira Türk İstiklal Harbi'nin devam ettiği bu dönemde Sovyet Rusya'nın fiilî ve diplomatik desteğinin alınması, Millî Mücadele'nin Türk kamuoyunca tanımlanma ve algılanma şeklini etkilemiştir. Esasen dış siyasetin iç siyaseti her dönemde çeşitli şekillerde etkilediği düşünülürse olağanüstü bir dönemde bu tür değerlendirmelerin yapılmasını olağan karşılamak gerekmektedir.

Yine Mustafa Kemal Paşa İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve yetkileri ile ilgili olarak bir kanun teklifi münasebetiyle Meclis'te yaptığı konuşmada kuruluş aşamasında olan yeni Türk devletinin hususiyetlerine de değinerek şu ifadeleri kullanmıştır: "*Efendiler bizim hükûmetimiz demokratik bir hükûmet değildir, sosyalist bir hükûmet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükûmetlerin, mahiyet-i ilmiyesi itibariyle, hiçbirine benzemeyen bir hükûmettir. Fakat hâkimiyet-i millîyeyi, irade-i millîyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükûmettir, bu mahiyette bir hükûmettir! İlmî, içtimai noktasından bizim hükûmetimizi ifade etmek lâzım gelirse "halk hükûmeti" deriz. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun birinciden dördüncüye kadar olan maddeleri hükûmetin ne olduğunu, kimin tarafından idare olunduğunu, idare eden heyetin kuvvet ve salâhiyetini tasrih etmiştir. Şekil ve sureti tesbit olunmuştur. Fakat meslek-i içtimai itibariyle dahi düşündüğümüz zaman, biz hayatını, istiklâlini kurtarmak için çalışan erbab-ı sâyiz, zavallı bir halkız! Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Binaenaleyh her birimizin hakkı vardır. Salâhiyeti vardır. Fakat çalışmak*

sayesinde bir hakkı iktisap ederiz. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını sâyden muarra geçirmek isteyen insanların bizim heyet-i içtimaiyemiz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur (alkışlar)! O halde ifade ediniz Efendiler! Halkçılık, nizam-ı içtimaisini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslek-î içtimaidir. Efendiler! Biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyet-i umumiyemizce, heyet-i millîyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i millîyece mücahedeyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikatla ve izahatla hükûmetimizin istinad ettiği esasın, ilmi içtimaiye müstenit bir esas olduğunu bariz bir surette görürüz! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzemekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz!.. Binaenaleyh kendimizi dünyada mevcut bulunan herhangi bir hükûmete benzetmek kadar hata olamaz. Bunu tashih etmek muvafık olur zannederim. Biz kendi benliğimiz içinde ve kendi tabiatımızla terakki ediyoruz ve edeceğiz inşallah...!"[38] Mustafa Kemal Paşa'nın Aralık 1921'deki bu net ifadeleri, ihtilal aşamasındaki bir inkılabın, lideri tarafından izah edilmesi bakımından anlamlıdır.

Daha gerçekleşme safhasında Türk İnkılabı'nın mahiyetini değerlendiren Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Türk İnkılabı'nı "*nev'i şahsına münhasır bir hadise*" olarak yorumlamıştır. "*Milletin âmâk-ı derûnundan yükselen mukaddes*" güç ile millî istiklal mücadelesinin yürütüldüğünü ifade eden Hâkimiyet-i Milliye, bunun "*yoklukta büyük bir varlık irae eden bir hadise, Asya ve Afrika'da hiçbir kavmin, Avrupa'da pek az milletlerin yapabileceği bir mucize*" olduğunu vurgulamıştır. Türk İnkılabı'nın değerlendirilmesi ilgili olarak ifadeler ise şu şekilde geçmektedir: "*Anadolu yalnız -bir istihlas davasını icra etmekle kalmadı- dünyanın en mühim inkılaplarından birisini de ikmal etmek üzeredir ki bu inkılabın ruh ve esası*

[38] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.211-212, 220.

milletin bilavasıta kendi kendini idare etmesinden ibarettir"[39]. Daha Millî Mücadele'nin sonuçlandırılmadığı, millî hâkimiyetin tam olarak tezahür etmesinin önünde saltanat gibi engellerin bulunduğu, dolayısıyla Türk İnkılabı'nın henüz tamamlanmadığı bir ortamda Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan bu yazıda Türk İnkılabı'nın mahiyeti hakkındaki düşüncelerin açıklanması anlamlıdır. Bir yazı dizisi hâlinde yayımlanan ve "Anadolu harekâtının ve yapılmakta olan inkılabın mahiyetini" açıklayan bu makalelerde "halkçılık" düşüncesinin üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Halkçılığın millî iradeyi kurmaya çalışmak, demokrat, aydın ve çağdaş olmak anlamlarında kullanıldığı bu yazı dizisinin üçüncüsünden anlaşılmaktadır. Esasen Mustafa Kemal Paşa da 1 Mart 1921 tarihli Meclis açılış konuşmasında halkçılığın "*milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak*"[40] olarak ifade etmişti. Ayrıca bir aydın için "*halkçılaşmış bir münevver*"[41] ifadesinin kullanıldığı "Cephe Arkasında" başlıklı yazı dizisinde Bâbıâli ile Anadolu'daki hareketi karşılaştırılırken şu ifadeler kullanılmıştır: "*Bâbıâli ananevici, fertçi, hâkimiyet-i milliyeyi inkâr eder bir makam olduğu halde biz inkılapçı, halkçı, hâkimiyet-i milliyeyi her şeyin fevkinde gören bir yeriz*"[42]

1 Mart 1922'de Meclis'in üçüncü toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada da Mustafa Kemal Paşa, medenî devletlerin yapısından bahsettikten sonra Büyük Millet Meclisi'nin dâhili ve harici siyaseti üzerinde durmuştur. Bu arada medenî hukuk alanında çeşitli tespitlerde bulunan Mustafa Kemal Paşa, bu konuda yapılması gereken işleri de gerekçeleri ile izah etmiştir. Hali hazırda yürürlükteki medenî kanunun Mecelle olduğunu, bunun da artık zamanın ihtiyaçlarına göre tekrar düzenlenmesi gerektiğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, bir hukuk inkılabı yapılması gerektiğinin işaretlerini vermiştir. Yine bu konuşmada Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'nin ve Türk halkının beka ve istiklali için çalıştığını ifade ederek bu millî idealin

---

[39] "Cephe Arkasında -I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 435, 19 Şubat 1922
[40] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 9, Devre 1, İçtima Senesi 2, İnikat 1, s.4; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.179.
[41] "Cephe Arkasında -III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 440, 24 Şubat 1922
[42] "Cephe Arkasında -II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 437, 21 Şubat 1922

hilafına harekete cüret ve tasaddi edenlerin millete karşı âsi, bağı ve hain olduğu vurgulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında ayrıca Türkiye'nin iktisat siyaseti ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "*Türkiye'nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i asliye-i istihsale matuftur... Efendiler! Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftlikteki mesaisini asrî tedabir-i iktisadiye ile hadd-i âzamiye îsal etmeliyiz*."[43] Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te irad ettiği nutka tam sayfa ayıran Hâkimiyet-i Milliye gazetesi[44], konuşmanın tam metnini birkaç günde ancak yayınlayabilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 5 Mart 1922 tarihli nüshasının imzasız olarak neşredilen baş yazısında "tarihî bir vesika" olarak değerlendirilmiştir. Nutkun tam bir program mahiyetinde olduğunun belirtildiği bu makalede "*ilk defadır ki Türkiye'de hükûmet başında bulunan bir devlet adamı, milletin mevacehesinde ne yapmak, nereye doğru yürümek, nasıl yürümek istediğini mufassalan beyan ediyor*"[45] ifadeleri dikkati çekmektedir. Makalede ayrıca millî iradenin gelişmeye devam ettiği, İslam anlayışında "*ümmetin hata üzerinde içtima etmeyeceği*" düşüncesinin bulunduğu ve J.J. Rousseau'da da buna benzer şekilde "*irade-i milliye hata etmez*" fikrinin öne çıktığı belirtilmiştir. Bununla birlikte makalede Türkiye'de bir dönüşümün yaşandığı belirtilirken Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te yaptığı konuşmanın "*Meşrutiyet tarihimizde yeni bir devir*" olarak değerlendirilebileceğinin ifade edilmesi, henüz bu dönüşümün yepyeni bir düzenin kurulmasını öngören inkılap olarak algılanamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında yer verdiği şekliyle Türkiye'nin asıl sahibinin Türk köylüsü olduğunu belirtmesi ile ilgili olarak

[43] Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in üçüncü toplantı yılını açarken yaptığı konuşmayla ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 18, Devre 1, İçtima Senesi 3, İnikat 1, s.2-16; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.236-260.
[44] "Dün Üçüncü Millî Seneye Girerken: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Siyaset-i Umumiyemiz Hakkında Pek Mühim Bir Nutuk İrad Ediyordular", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.445, 2 Mart 1922
[45] "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Nutku", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.447, 5 Mart 1922

makalede şu ifadeler dikkat çekicidir: "*Bu gibi cümleler cihan-ı akvamın tarih-i siyasîlerinde ve edvar-i tekamüllerinde mebzulen söylenmiş cümlelerden değildir!... Bu cümle ile tarihimizde yeni bir devir açılıyor: Devletin bel kemiği olan ve mütemadiyen bütün tagallüb altında ezilmekte bulunan Türkiye çiftçi halkı artık bundan sonra, - hükûmet siyasetinin mührü, hükûmet endişelerinin mevzuu olacaktır! Devlet bundan sonra – onu yıkmakla, tahkir ve tezlil ile değil, bilakis onu takviye eylemek, tevfir ve tekrim eylemekle kuvveti bulacaktır*."[46] Buradan da anlaşılacağı üzere Türk İnkılabı'nı gerçekleştiren kadronun her şeyden önce "millet" anlayışının farklı olduğu Türk aydını tarafından da anlaşılmaktadır. Millî Mücadele'nin temel meselelerinden birisinin istiklal mücadelesinin halka mâl edilmesi sorunu olduğu bilinmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde inkılap kadrosunun "Millî Mücadele'de her fedakârlığı yapan Türk köylüsünün memleketin de asıl sahibi olduğu" düşüncesinde haklı bir bakış açısı ortaya koyduğu düşünülmektedir. Anadolu'nun gerçek sahibinin Saray ya da bürokratik elit değil Türk köylüsü olduğu düşüncesi, henüz kuruluş aşamasındaki Türk Devleti'nin millî bir devlet olacağının işaretleri olarak ifade edilebilir. Esasen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmeleri sırasında da millî devlet meselesi gündeme gelmekle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadeleri, Osmanlı'nın son zamanlarında -özellikle de Tanzimat'tan itibaren- ciddi anlamda halkta rahatsızlık uyandırmaya başlayan aristokrat ya da oligarşik yapıya yönelik bir eleştiri ve tepki olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan pek çok hadise, Türk İnkılâbı'nı gerçekleştiren kadronun zihnî dönüşüm anlamında değişiminde etkili olduğu bilinmektedir. Tarihî tecrübeleri ciddiyetle değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, bu bakımdan ümmet-devlet anlayışından millet-devlet anlayışına geçişin isabetli olduğunu görmüştür. Millî Mücadele sürecinde de bunu teyit eder tarzda ifadeler kullanan Mustafa Kemal Paşa, Türk modernleşme tarihinde cumhuriyet fikrinin gelişimine çok büyük katkı sağlamıştır.

[46] "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Nutku", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.447, 5 Mart 1922

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922 tarihli nutkunda geçen "*Türkiye'nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür*" ifadeleri İkdam gazetesinin bir makalesinde "*Meclis'teki her yüzde bir beşaret ve ferahlık vücuda getirdi*"[47] şeklinde yorumlanmıştır. İkdam gazetesinin bir başka nüshasında yine Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması değerlendirilmiştir. Makalede, köylünün her türlü fedakârlığı yaptığı ve memlekete hizmet ettiği noktasından hareketle gerçekten de "Türk ilinin efendisinin" köylü olduğu ifade edilmiştir. Ahmed Cevdet Bey'in yazdığı bu makalede mantıkî delillerle Türk köylüsünün milletin efendisi olma payesini hak ettiği izah edilmiştir. "Türkiye'nin sahib-i hakikisinin köylü" olduğu fikrinin çok önemli olduğunun belirtildiği bu makalede eskiden böyle bir zihniyetin olmadığı, bunun ciddi bir dönüşümün başlangıcı olarak değerlendirilebileceği ifade edilmiştir[48].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Türk İnkılabı ile ilgili değerlendirmelerine bu dönemde uzun bir yazı dizisiyle devam etmiştir. İmzasız olarak yayınlanan bu yazı dizisini Ağaoğlu Ahmed Bey'in hazırladığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te yaptığı konuşmanın yorumlandığı bu yazı dizisinin ilk bölümü 10 Mayıs 1922'de yayınlanmıştır. "*Biz neyiz? Nereye doğru yürüyoruz? … Memleketimiz ve halkımız içi ne gibi müstakbel bir hayat tasavvur ediyoruz? Hülasa hangi mefkûrenin tahakkukuna doğru yürüyoruz?*"[49] sorularıyla başlayan ilk yazı, bütün milletin vatanın kurtarılmasında hemfikir olduğunu asıl meselenin ise milletin geleceğinin nasıl şekillenmesi gerektiği konusunu değerlendirmeye çalışmıştır. Bütün hukuk ve ahlakın şahıslara hanedanlara göre değil, kesin bir şekilde vicdan-ı umumiye yani kamu vicdanına dayanması gerektiği düşünülmektedir[50]. Ankara'da teşekkül etmiş olan devlet ve hükûmetin manasının ve öneminin değerlendirildiği bu makalelerde Anadolu hareketinin ne ihtilal ne de inkılap

---

[47] "Mustafa Kemal Paşa Söylerken", **İkdam**, 20 Mart 1922 (Aktaran: **Millî Egemenlik Makaleler Antolojisi**, (Haz. Orhan Kabataş), s.126-129.)
[48] "Köylüyü Yükseltmek", **İkdam**, 26 Mart 1922 (Aktaran: **Millî Egemenlik Makaleler Antolojisi**, (Haz. Orhan Kabataş), s.130-133.)
[49] "İhtilal mi İnkılab mı - I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.503, 10 Mayıs 1922
[50] "İhtilal mi İnkılab mı - II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.504, 11 Mayıs 1922

olmadığı ve bunun hem ihtilali hem de inkılabı şamil bir "harekat-ı milliye" olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte "*harekât-ı milliyenin meydana atmış olduğu hakikatlerin birincisi ve en mühiminin İstanbul'un artık rehber ve müdür-i umur vazifesini ifa edemediği ve edemeyeceği*"[51] düşüncesinin pekiştiği anlaşılmaktadır. Millî hareketin şuur ve nitelik bakımlarından ilk günden o ana kadar gelişmekte olan bir yapısının olduğunun ifade edildiği bir başka yazıda, "*harekât-ı miliyenin ne bir nazariyenin, ne bir felsefe cereyanının ne de muayyen bir siyasî ve içtimai temayülün mahsulü*" olduğu belirtilerek onun bütün mahiyetinin kendi kendine seylâp gibi akan hadiseleri kalp ve dimağ-ı millette ika ettiği ilhamatın rehber zümreler tarafından tespit edilerek ortaya çıkarılmasından ibaret olduğu ifade edilmektedir[52]. Ayrıca "*Türkiye'de şeref ve hakikate sarılmış istiklal ve hürriyet aşığı bir halk olduğu diğer taraftan Babıâli ile sarayda zillet ve hakarete mütehammil bir kuvve bulunduğu*"[53] işte bu noktadan itibaren de İstanbul'un Anadolu halkıyla tezada düştüğü belirtilmektedir. Maddi ve manevi olarak büyük bir kıyama girişen Türk milletinin fikren ve zihnen Babıâli'den ayrıldığı, bunun da yeni bir döneme girildiğinin işaretleri olduğu belirtilmektedir.

İdareye müteallik meselelerin de değerlendirildiği bu yazı dizisinde ayrıca birkaç milyondan müteşekkil bir milletin hiçbir zaman doğrudan doğruya kendini idare edemeyeceği ve dolayısıyla da bir "müdirân zümresi"ne ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir[54]. Görüldüğü gibi 1922 yılında Hâkimiyet-i Milliye'de temsilî demokrasinin gereği olarak düşünülen bir "müdirân zümresi"nden bahsedilmektedir. Bu idareci sınıfın vasıflarının açıklandığı ve çeşitli demokrasi değerlendirmelerinin yapıldığı yazı dizisinin bir diğer bölümünde özetle şunlar ifade edilmektedir: "Bu müdirân zümresinin hakikaten mümtaz olabilmesi için ilk şartın rekabet edilebilir bir ortamın bulunması olduğu düşünülmektedir. Makalede "demokrasinin en temel taşı" olarak ifade edilen bu esasın geçerli olmaması durumunda anayasaların ya

[51] "İhtilal mi İnkılab mı - III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.505, 12 Mayıs 1922
[52] "İhtilal mi İnkılab mı - IV", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.508, 16 Mayıs 1922
[53] "İhtilal mi İnkılab mı - VI", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.515, 24 Mayıs 1922
[54] "İhtilal mi İnkılab mı - VIII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.525, 7 Haziran 1922

da şekl-i hükûmetlerin ne olduğunun önemli olmadığı belirtilmektedir. Zira orada demokrasi yoktur, hükûmet-i şahsiye ve istibdat vardır. Halk-idareci birlikteliği ancak halkı anlayan ve halkın içinden çıkmış idareciler (müdirân zümresi) ile ancak sağlanabilir. Aksi takdirde devlet zaafa uğrar. Nitekim bunun en canlı misalini kendi tarihimizde görmekteyiz. Sosyal hayatımızda cemiyetlerin kendini ciddi şekilde hissettirmediği görülmektedir. Batılı ülkelerde binlerce cemiyetin var olduğu düşünüldüğünde demokratik zihniyetin yerleşmesi çok uzun zaman alacaktır. Meslekî ve sınıfsal birleşmelerden tamamen mahrumuz. Eskiden hiç olmazsa cami ve tekkelerde din sahasında bir kaynaşmayı gösteren bir sosyal hayat tarzı vardı. Bugün o da kayboldu. Zamanın icaplarına ayak uyduramayan durumlarla karşılaşıldı. Bu noksanlıkların başlıca sebebi, bize has olan aile teşkilatından kaynaklanmaktadır. Zira her aile, kendi içine kapanmış ve bütün muhitten ayrılmış bir ada görünümündedir. Bu durumun bazı olumlu yanları olsa da aile haricinde her şeye karşı bigâne kalma ve ferdî ve hususî endişelerin umumi endişelere tahakkümü gibi olumsuz durumların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca eğitim kurumları ve edebiyat gibi vasıtalarla müşterek duygular, fikirler, emeller ve gayeler gelişerek müşterek bir hayat tesis edilir. Maalesef, gerek okullarımız gerekse edebiyatımız bu nokta-i nazardan çok uzaktırlar. Ayrıca bu durumun oluşmasında devlet ve hükûmetlerin de rolü olduğu düşünülürse demokratik zihniyetin yerleşmesi çok uzun soluklu bir süreci ifade etmektedir.”[55]

Bir zamanların toplumsal teşkilatlanmanın bir göstergesi de denilebilecek Lonca teşkilatının, sosyal hayatın gelişmesine katkıda bulunduğu bilinmektedir. Bu teşkilat da mektepler gibi menfi bir hâle getirildikten sonra memlekette ordu haricinde teşekkül etmiş hiçbir uzviyet kalmamıştır. Yanlış giden işlere karşı çıkarak bunları durdurabilecek veyahut nereye gidiyoruz, diye sorabilecek bir uzviyet, bir kuvvet mevcut değildi. “İhtilal mi, İnkılab mı?” yazı dizisine göre memleketin maruz kaldığı bütün felaketlerin kaynağı bu hususta aranmalıdır. Seçim usulünün ve liyakatin

[55] “İhtilal mi İnkılab mı - IX”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.548, 4 Temmuz 1922

esas alınmadığı bir toplumda ya keyfi iradenin ya da emrivakinin hâkim olacağı bilinmektedir. Bunların da gelişebilmesi için serbest rekabet ortamı gerekmektedir. Serbest taazzu ve serbest rekabet bir memlekette demokratik sürecin zeminini güçlendirecektir[56]. Görüldüğü üzere, Türk İstiklal Harbi'nin devam ettiği bir ortamda Hâkimiyet-i Milliye'deki değerlendirme ve yorumlarla halkta cumhuriyet fikrinin geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Hâkimiyet-i Milliye bu yazı dizisinin on birincisinde tarihten de örnekler vererek insanlığın terakki ve tekâmülatında aydınlar zümresinin önemli bir rolü olduğunu ifade etmektedir. Aydınların halkın çoğunluğunun hissiyatını yansıtması gerektiğinin belirtildiği bu makalede şu ifadeler kullanılmıştır: "*Milletin yüzde doksan beşi köylüdür. Çiftçidir. Binaenaleyh –müdrik ve şuurlu bir rehber zümresi aileden başlayarak devlet teşkilatına, edebiyattan sanayiden başlayarak, iktisat faaliyetine kadar, her şeyden numune ve mevzu olarak bu ekseriyeti alır.*

Hâlbuki bizde, şimdiye kadar bu düsturun tamamen hilafına hareket edilmiştir. Biz de zümre-i münevvere ile bu ekseriyet arasında, derin ve muzlim bir uçurum hâsıl olmuştur. Dinden ve lisandan başlayarak tahassüs ve tefekküre kadar bu iki zümre yekdiğerine tamamen yabancıdır! Köylü ne libasımızdan, ne kıyafetimizden, ne dinimizden, ne adet ve meşairimizden, ne kitabımızdan, ne yazımızdan anlar! Biz ve onlar tamamen başka başka insanlarız!...

Bir gün: "İrade-i milliyenin Hâkimiyet-i Mutlakasını" azim bir teheyyüc ve hararetle ilan eder ve lakin ikinci gün ve bu esasın bütün mantık neticelerini istihrac ve tatbik etmek lazım geldiği zaman [milletin duygu ve düşüncelerinden bîhaber olanlar] aynı teheyyüc ve hararetle gözlerini geniş açarak kemal-ı hayeret ve nefretle: Hâkimiyet-i Milliye nedir? İrade-i milliyenin mutlakiyeti ne demektir? Bunu kim çıkardı, diye bağırırlar! Bu gibiler her şey olabilirler. Fakat halkçı, milletçi, köylücü olamazlar! Bu gibiler için halkçılık,

[56] "İhtilal mi İnkılab mı - X", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.551, 7 Temmuz 1922

milletçilik ve her şey, birer oyun alanıdır, birer makam, mevki merdivenidir. Kanunlar da desatir-i esasiye de, irade-i milliyenin mutlakiyeti, hâkimiyet-i milliye, gibi terkiplerin kuru sedaların kuru harfler şeklinde tespit olunmasında beis görmezler. Fakat tatbikata gelince, koltuklarındaki kamçıyı çıkararak – haydi oradan! Sizin mi iradeniz hâkim olacaktır? diye bağırırlar! Bütün şarkı öldüren ve bizim de birçok mesaimizi, birçok faaliyetlerimizi iptal eden, işte bu prensipsizliktendir, bu riyakârlıktandır!

Her bir millet ve cemaat için, her zaman, bir ar ve şin olan bu hasleti artık üzerimizden çırpınıp atmalıyız! Unutmamalıyız ki yalnız metin esaslar ve prensipler ve bu prensiplere, ne olursa olsun, sadakat ve merbutiyettir ki milletlerin yollarını temin eder ve onları sahil-i necata isal eyler!

Milletimizin uzvi binasının temel taşını teşkil eden unsur, Anadolu köylüsü ve çiftçisidir. Bu unsura milletin yüzde doksan beşini temsil ettikten başka, buhran-ı hazırın da irae ettiği vecihle – en sağlam, en metin kısmını da o teşkil ediyor. Binaenaleyh onsuz bu millet ve devlet için hayat ve necat yoktur- ve bütün bünyan-ı devlet onun üzerine onun irae ettiği hakikatler üzerine tanzim ve tertip olunmalıdır. Biz köylünün, çiftçinin doğrudan doğruya icra-yı hükûmet etmesi taraftarı olmadığımızı makalelerimizin birisinde açık ve vazıh bir lisanla beyan ettik. Zaten bunun imkân haricinde olduğunu da izaha çalıştık. Lakin taraftarı olduğumuz münevver zümrenin de bütün ef'al ve hareketinde, bütün amal ve efkârında, yalnız ve yalnız bu köylü ve çiftçiden mülhem olması onun iradesinin ihtiyacının, maddi ve manevi amal ve efkârının mütercimi olmasını da katî ve lâyezelzel bir esas olarak kabul ediyoruz! Münevver zümre yalnız onun namı ona ve yalnız onun iradesinin, hâkimiyetinin, tercümanı, vekili olarak hareket edebilir! Başka surette her türlü hareket ve hükûmet, bizce tahakküm, tagallüb ve gasıptır!

Binaenaleyh lisanımızdan başlayarak ta devlet teşkilatımıza ta manevi ve maddi her türlü tecelliyata kadar, yalnız ve yalnız köylü ve çiftçinin meknuz

idaresi ile mahiyeti hâkim olmalıdır."[57] Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre Türk aydını, lisandan başlayarak devlet teşkilatına kadar hayatın her alanını o güne kadar ihmal edilen ve milletin kahir ekseriyetini teşkil eden devletin yegâne medar-ı mevcudiyeti olan köylülerden mülhem olarak tertip ve tanzim etmekle yükümlüdür.

Dönemin şartlarında -ki özellikle Kütahya-Eskişehir yenilgisinin yaşandığı bir zamanda- şu ifadelerden de anlaşılıyor ki Hâkimiyet-i Milliye gazetesi millî istiklal mücadelesi ile millî hâkimiyet mücadelesini birlikte sürdürmeye çalışmaktadır: "… *birinci hedef, memleketin dağlarını, taşlarını çöllerini muhafaza etmek ve onları istenildiği gibi idare eylemeğe matuftur! İkinci hedef ise, bu dağları, bu taşları, bu çölleri canlandıran, onlara revnak veren, yaşamak zevkini telkin eden ve bu zevki tatmak için hayatın azami inkişafını, maddi ve manevi inkişafını temin eden şartlara matuftur! Rehber zümre-i münevverenin esas vazifesi, işte bu şerait-i tehiyyeden, bu istiklal ve hürriyet temellerini vaz' etmekten ibarettir. Biz bu vazifeyi ifaya hazırlandık mı? Hiç olmazsa takip edeceğimiz yollar hakkında tasallub ve tebellür etmiş fikirler, kanaatler edindik mi?*

Bazen şark mı, garp mı diye soruluyor? Bazen de ananattan, mukadderattan bahs olunuyor? Fakat bütün bunlar gayr-ı muayyen, karma karışık, yekdiğerine girift bir tarzda vaki oluyor. Ne şarklı şarkın, ne olduğunu, oradan ne umduğunu, ne aradığını nihayetine kadar izah eyliyor, ne garplı garptan neler ümit ettiğini, ne istediğini söylüyor. Ananat ve mukaddesata gelince, bunların da neden ibaret olduğunu kimse nihayetine kadar izah etmiyor!

Bu meyanda pek garip ve ta öteden beri bizi ve bütün şarkı öldüren haller tezahür ediyor. Bu günkü şarkçı, yarın en hararetli garpçı gibi gözüküyor, ertesi gün de bunun aksini iltizam ediyor. Dün daha ananat ve

[57] "İhtilal mi İnkılab mı - XI", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.560, 18 Temmuz 1922

mukaddesatı tamamen alt üst eyleyen nazariyeler dermeyan eyliyor! Hülasa anlaşılamayan fikri bir herc u merc içinde yuvarlanıyoruz."[58]

Yine bu ifadelerin bir devamı ve tamamlayıcısı olarak diğer bir makalede şu sözler göze çarpmaktadır: "*Bizde siyaset-i dâhiliyemizin ana hatları kendi kendine taayyün etmiştir. Bu siyasetin hedefi ahalinin ekseriyet-i azimesini teşkil eden köylü ve çiftçinin maddi ve manevi saadetlerini azami derecede temin etmekten ibarettir. Hedefe isal edecek yol ise mezkûr ahaliyi muasırlaştırmak, bazı muasır ilim, fen, sanayi, teşkilat-ı ictimaiye, iktisadiye ile techiz ederek müdafaa kuvvetiye de kendini müdafaa edecek bir vaziyete ikra'dan ibarettir.*

… Suiistimallere, şüphelere meydan vermemek için derhal memleketimiz için ne gibi bir zihniyet arzu ettiğimizi de aşağıda ki cümle ile ilave ediyoruz: "Kalple, hisle şerefli kılmak, dimağ ile feza ile garblı olmak" İşte bizim memleketimiz için arzu ettiğimiz en yüksek ideal, tasvir edebildiğimiz yegâne çare-i muciptir. Tabir-i ahirle, hars itibarıyla Türk-İslam kalınmak ve medeniyet itibarıyla Avrupalı olmak."[59]

II. Meşrutiyet döneminin mecmualarında tartışılan konulardaki ifadelere benzeyen bu sözler, yeni Türk devletinin henüz rejim meselesinin gündemde olmadığı bir dönemde zihniyet olarak Batılı-millî bir devlet modelinin benimsendiğini ve bunun da benimsetilmeye çalışıldığını göstermektedir. Zira yazı dizisinin bundan sonraki bölümünde ısrarla "*müstakil yaşamayı hak etmiş şuurlu bir millet*"[60] olduğumuz meselesi üzerinde durulduğu görülmektedir.

Hâkimiyet-i Milliye, bu dönemde Millî Mücadele'yi tanımlarken ve nitelerken genellikle millî vasfını ön planda tutmuştur. Bununla birlikte Türk-İslam tarihinden de örnekler veren gazete, Millî Mücadele'yi bu tarihten ayrı tutmamış, bilakis geçmişte yaşanmış pek çok hadiseyi referans gösterme

[58] "İhtilal mi İnkılab mı - XII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.567, 28 Temmuz 1922
[59] "İhtilal mi İnkılab mı - XIII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.571, 1 Ağustos 1922
[60] "İhtilal mi İnkılab mı - XIV", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.580, 15 Ağustos 1922

yoluna gitmiştir. Türk-İslam tarihinin pek çok önemli direniş ve diriliş örneklerini[61] yorum köşelerinde okuyucuları ile paylaşan Hâkimiyet-i Milliye, bu yolla da milletin maneviyatını güçlendirmeye çalışarak millî istiklalin millî hâkimiyetle gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

[61] Bkz. "Tarihî Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.24, 23 Nisan 1920; "Lordlar Kamarasında Türk Meselesi, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.24, 23 Nisan 1920; "Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920; "Hilafet ve Alem-i İslam", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.27, 5 Mayıs 1920; "Millî Düşüncelerden Hayatta Cidal", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.96, 12 Ocak 1921; "Onbirinci Asır, Yirmibirinci Asır", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 174, 2 Mayıs 1921 vd.

B. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞ SÜRECİ VE HÂKİMİYET-İ MİLLİYENİN TECELLİSİ

Türkiye'de parlamentolu sistem, 1876 Anayasası (Kanun-ı Esasi) ile kurulmuş ve 1877'den itibaren fiilen uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı Parlamentosu iki meclisten, Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan'dan oluşturulmuştur. Meclis-i Âyan, atamalı bir meclis olup üyeleri kayd-ı hayat şartıyla padişah tarafından seçilmiştir. Meclis-i Mebusan üyeleri ise, Meşrutiyet Anayasası'na göre dört yılda bir iki dereceli olarak yapılacak seçimlerle belirlenmektedir. Meşrutî sistem içerisinde Meclis-i Mebusan altı dönem toplanmıştır. Bunlardan ilki davetli, diğerleri seçimle gelen meclislerdir. Parlamentonun toplanması, anayasal bir sisteme geçilmesi, teoride bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. İşte bu noktada, "Meclis mi daha üstündür, yoksa padişah mı? İrade-i millîye mi üstündür, irade-i seniyye mi?" soruları önem kazanmaktadır. Uygulamalar hep ikincinin, yani padişahın üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü karizmatik hâkimiyet anlayışından, kanuni hâkimiyete geçilirken yaşanan tereddüt, Osmanlı Anayasasına da yansıtılmıştır. Kutsal padişah anlayışından sıyrılmak mümkün olamamış, anayasalı düzene geçilirken padişahın konumu daha da kuvvetlendirilmiş, parlamentonun üzerinde bir güç haline getirilmiştir. Padişah da anayasanın kendine tanıdığı bu haktan yararlanarak meclise sık sık müdahalede bulunmuş, ilk meclisin dışındakiler, yani son beş meclis padişahın zorlayıcı buyruğuna uyularak kapatılmıştır[62].

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan "bâ-irade-i seniyye" fesholunmuştur. Bu beşinci Osmanlı Mebusan Meclisi idi. Anayasa'ya göre, dört ay içerisinde yapılacak seçimlerle yeni meclisin toplanması gerekiyordu. Fakat ülkenin içinde bulunduğu şartların buna elvermediği herkes tarafından görülüyordu. O sebeple Tevfik Paşa Hükûmeti, 2 Ocak 1919'da, ülkenin barışa kavuşmasından ve iç

[62] Dursun Ali Akbulut, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması", **Millî Mücadele Tarihi – Makaleler-** (Kolektif Eser), (Yay.Haz. Berna Türkdoğan), Ankara, 2002, s.288.

düzenin sağlanmasından sonra seçimlerin yapılmasını kararlaştırmıştır. Bu karar bir yandan seçim süresi itibariyle anayasanın ihlâli anlamına geldiği gibi, diğer yandan da Osmanlı Hükûmetlerini çok önemli bir dayanaktan mahrum bırakıyor, İtilaf Devletlerinin baskıları karşısında korumasız bir hale getiriyordu. Damat Ferit Paşa iktidara gelince önce bu meseleyi ele almış ve seçimlerin yapılabilmesi için şartlar gözden geçirilmiş, parlamentonun yeniden toplanması prensip olarak kabul edilmiştir. Fakat o zaman başlatılan girişimlerden sonuç alınamamıştır. Ali Rıza Paşa iktidara gelir gelmez hemen bir "hızlandırılmış seçim yönergesi" yayınlanmış ve bu yönerge çerçevesinde 1919 seçimleri gerçekleştirilmiştir. 1919 yılı Kasım-Aralık aylarında yapılan seçimlerle, 1 yıl 22 gün sonra Mebuslar Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Bu da altıncı ve sonuncu Osmanlı parlamentosu olmuştur. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa Mütarekeden sonra 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş ve altı aydan fazla burada kalmıştır. 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya giderken Türkiye meclissiz bir dönemden geçiyordu. Samsun'a çıktığı günden itibaren hem vatanın kurtarılması, hem de onunla birlikte millet iradesine dayanan bir yönetimin kurulması çalışmalarını hızlandırmıştır. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, bu arada Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulması hep bu amaçla başlatılan girişimler olarak değerlendirilmiştir[63].

Osmanlı Devleti'nin son dönemini çok iyi idrak eden ve Meşrutiyet dönemi fikir akımlarını yakından tanıyan Mustafa Kemal Paşa, bunların tutarsızlığını görmüş ve millî hâkimiyet düşüncesinin nihai hedefi olarak gördüğü Cumhuriyeti benimsemiştir. I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı ülkesinden geriye sadece Türk yurdu ve onun üstünde yaşayan Türk milleti kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında "hâkimiyet-i milliye" kurulacak yeni Türk devletinin temel düşüncesi haline gelmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra çeşitli bahane ve sebeplerle Türk toprakları işgalci güçlerin eline geçmeye başlamıştır. Ordu terhis edilmiş, tersaneler, limanlar

[63] Dursun Ali Akbulut, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması", **Millî Mücadele Tarihi – Makaleler**- (Kolektif Eser), (Yay.Haz. Berna Türkdoğan), s.290.

ve demiryolları işgal kuvvetlerinin kontrolüne geçmiştir. Galip devletlerin desteği ile Yunanlılar İzmir'e çıkmış ve Batı Anadolu işgal edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra Anadolu'nun pek çok yerinde işgallere karşı mahallî direnişler ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından sonra Millî Mücadele daha sistemli ve teşkilatlı bir hale gelmeye başlamıştır. Milletle birlikte millet için istiklal mücadelesi devam ettirilmiştir. Amasya Tamimi'nde, Erzurum Kongresi'nde ve Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın millî hâkimiyet ilkesine önem verdiği bilinmektedir. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişi ile birlikte Millî Mücadele'nin yönetim merkezi Ankara olmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Misak-ı Millî'yi ilan etmesinden sonra İstanbul işgal edilmiştir. Seçimlerin yapılması ve millî bir meclisin toplanması için 19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa bir bildiri yayınlamıştır. Nihayet 23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisi Ankara'da açılmıştır. Büyük Millet Meclisi, 19 Mart 1920 bildirisinden sonra seçilip gelen milletvekilleri, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından sonra İstanbul'dan gelen milletvekilleri ve Malta sürgününden kaçan milletvekillerinden müteşekkildi. Millî Mücadele'yi yürüten, zafer kazanan, devlet kuran ve gazi olarak da nitelendirilen bu Meclis ile ilgili olarak çok şey söylenmiştir. Yiğit bir Meclis olduğu ve dönemin şartlarına göre çok demokrat nitelikleri haiz bulunduğu belirtilen ilk Meclis, Türk modernleşme ve demokrasi tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Bilindiği gibi, modern Türk devletinin oluşumu uzun bir süreçtir. Çeşitli yönleri ile Tanzimat'a, I. Meşrutiyet'e ve Genç Osmanlılar'a, 1908 Hürriyetin İlanına ve Genç Türklere uzanan, Cumhuriyet dönemi ile de kesin dönüşüm geçiren ve büyük oranda da hâlâ devam eden bir süreçtir. Yeni Türk devleti yapısal olarak Osmanlı Devleti'nden çok farklıdır. Cumhuriyetin felsefi kökenleri, Osmanlı-İslam geleneklerinden çok, aydınlanma yüzyılına, Fransız İhtilaline, pozitivizme, solidarizme ve 19. yüzyılın bilimci dünya görüşüne uzanmaktadır. Cumhuriyetin fikrî kökenlerini oluşturan akımlar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, toplumsal değişmeler, eğitim sistemine getirilen

yenilikler vs. gibi yollarla Osmanlı dünyasına girmiştir[64]. Bu açıdan bakıldığında cumhuriyetin tarihî ve felsefî temelleri Türk modernleşme sürecine dayanmaktadır. I. Dünya Savaşı neticesinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra Anadolu'da başlayan işgaller, Türk halkında yeni bir millî birlik ve beraberlik ruhunun canlanmasına zemin hazırlamıştır. Kuva-yı Milliye ruhu biçiminde oluşan bu düşünce de Türkiye Cumhuriyeti'nin şekillenmesini sağlayan önemli bir tarihî süreci oluşturmuştur.

Cumhuriyete geçiş dönemi Osmanlı Devleti'nin bakiyesi üzerine millî Cumhuriyeti kuran, Millî Mücadele dönemidir. Bilindiği gibi Millî Mücadele'nin iki yönü vardır. Bir yanda vatanı işgale başlayan düşman kuvvetlerine karşı girişilen mücadele, diğer yanda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra hâlâ varlığını sürdürmek isteyen teokratik monarşinin padişahlık yönetimine karşı yürütülen mücadele. Türk İstiklal Harbi, bu iki yönlü mücadelesinde önemli bir ana düşünceye dayanmıştır: Millî egemenlik. "Hâkimiyet-i Milliye", Tanzimat düşüncesinden de, Meşrutiyet düşüncesinden de farklıdır. İttihat ve Terakki 1876 meşrutiyetinin bir devamıdır. Millî hâkimiyet bütün bunlardan farklıdır. Millî hâkimiyet hem yabancı işgalcileri kovmuş, hem de Osmanlı saltanatını yıkmıştır[65].

Bilindiği gibi Türk modernleşme tarihi, zengin entelektüel tartışmalar, sarsıcı siyasî mücadeleler ve derin toplumsal tepkilerle doludur. Bu süreç, nihai anlamda Türk toplumunun yeniden yapılandırılmasını öngören "elitist" dayatmaların da bir tarihidir. Toplumun yeniden yapılandırılması ve "kimliklen(diril)mesi" meselesi bir "iç" muhasebenin sonucudur. Ancak bu, "dış" dünyaya ilişkin tepkinin de bir muhasebesidir. Türk modernleşme tarihini iç/dış etkileşim çerçevesi dışında anlamak mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa güçlerine karşı gerilemeye başladığının 18. yüzyılda anlaşılmasıyla Osmanlı yönetiminin temel kaygısı, devletin bekasını

[64] Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Toplum ve Bilim**, S.17, Bahar 1982, s.64
[65] Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, Ankara, 1986, s.27

sağlamak için bu süreci, önceleri Batı'nın askeri teknolojisini, sonra idarî ve siyasî kurumlarını ve en nihayet de Batı medeniyetini dokuyan sosyal ve kültürel unsurlarını Osmanlı'ya uyarlayarak durdurmak olmuştur. Bu süreçte, Türkiye'nin son iki yüzyıllık bir "Batılılaşma tarihi" oluşturulmuştur. Batılılaşma, Batılı güçlerin artan baskıları karşısında Osmanlının kendini koruma ve ayakta durma meselesi olarak anlaşılmıştır. İmparatorluğun ilk ciddi toprak kayıplarına razı olduğu Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmaları, Osmanlı'nın çözülüşünün ve yenileşme gereğinin anlaşılmasının başlangıcı olmuştur. Daha sonraları özellikle 1832'de Yunanistan'ın kaybı ve Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın saldırıları (1805-1848) yönetici elitleri bu süreci durdurmanın tek yolunun ordunun modernize edilmesi olduğu konusunda ikna etmişti. Dolayısıyla yenileşme hareketleri, özünde temel amacı, orduda yapılacak reformlarla devletin askeri gücünü yeniden kurmak olan "savunmacı bir modernleşme" girişimi niteliğindeydi. Temel mesele, Avrupa karşısında imparatorluğun nasıl yeniden ayağa kaldırılacağıydı. Nasıl'ın açık cevabı ise Avrupa ordularının yüksek teknolojisini Osmanlı'ya uyarlamaktı. Bunun sonucu olarak başlangıçta Batı medeniyetinin iktibas edilen unsurları ordunun reorganizasyonuna dönük kaldı. Batı bilimi ve teknolojisi ile ordunun yeniden yapılandırılmasının Batı karşısında orduyu güçlendirmesi ve çözülüşü durdurması bekleniyordu[66].

Millî Mücadele yıllarına gelindiğinde ise, artık bu dönemin hemen hemen bütün söylemlerinin çağdaşlaşma, yenileşme, millîleşme kavramları üzerine oturtulduğu görülmektedir. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirdiği bu ifade tarzının Millî Mücadeleyle birlikte Türk modernleşme hareketinin tarihî seyrine yeni ve farklı bir yön tayin ettiğini söylemek mümkündür. Atatürk, Türk toplumunun modernleşmesini her şeyden evvel bir "hayat davası" ve bir "var olma mücadelesi" olarak görmüştür. Bu düşünceden hareketle ona göre medeniyet yolunda ilerlemek ve muvaffak olmak, var olmanın şartıdır. Görüldüğü gibi Atatürk'e göre, millî bir devlet

[66] İhsan D. Dağı, "Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C.7, s.322.

olmanın gereği, hürriyet ve istiklâl hakkını temsil eden medeni eserlerle doğrudan ilintilidir. Atatürk'ün Batı medeniyetine yönelmesini sadece coğrafî bir tarif ve yönelme olarak görmemek gerekir. O, Avrupa'yı Batı medeniyetinin büyük bir laboratuvarı olarak görmüş, dolayısıyla bu medeniyetin yani Avrupa kafasının ürettiği mahsullerin üzerinden Avrupa markasının silinemeyeceğini idrak edebilmiştir[67].

Atatürkçü düşünce sistemi, temel amaç olarak, Türkiye'de millî, lâik, güçlü ve çağdaş bir devlet kurmaya yönelmiştir. Atatürk'ün, çağdaş devleti aynı zamanda demokratik bir devlet olarak düşündüğünde kuşku yoktur. Demokrasi ilkesi, Atatürkçü düşünce sisteminin, Cumhuriyetçilik, millî egemenlik ve halkçılık gibi diğer temel ilkeleriyle de çok yakın ilişki içindedir. Gerçekten, halkçılık ilkesi, çoğu zaman siyasal demokrasi ile anlamdaş olarak kullanılmıştır. Gerçi halkçılığın, kanun önünde eşitlik, hiçbir kişi veya zümreye ayrıcalık tanınmaması, sınıf mücadelesinin reddi ve devletin sosyo-ekonomik hayata müdahalesiyle sosyal gruplar arasındaki denge ve dayanışmanın korunması (dayanışmacılık, solidarisme) gibi ek anlamlarda da kullanılmış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Atatürkçü siyasî rejimin gelişme süreci içinde halkçılığın egemen anlamı, siyasî demokrasi olmuştur. Denilebilir ki halkçılık, Atatürkçü düşünce sisteminin, milliyetçilik, millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkeleriyle birlikte, daha Millî Mücadele'nin ilk günlerinden beri en çok vurgulanan unsurlarından biridir. Halkçılık, Atatürk'ün Millî Mücadele yıllarında yaptığı sayısız konuşmalarında yeni rejimin temel yönlendirici ilkelerinden biri olarak yer almıştır. Meselâ, "*bugünkü mevcudiyetimizin aslî mahiyeti, milletin genel eğilimlerini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükûmetidir. Hükûmetlerin halkın eline geçmesidir... İdareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşküllerin ortadan kalkacağına kaniim*." "*İç siyasetimizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzla tesbit edilmiştir*." "*Bizim nokta-i nazarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin, doğrudan doğruya halka*

[67] E. Semih Yalçın, "Türk Modernleşmesi ve Atatürk", **2023,** S. 23 (15 Mart 2003), s. 54-55.

verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensibidir." "*İdare usulümüz kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olan halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir... Halk idaresinin bütün kapsayıcı anlamıyla lâyık olduğu gelişme derecesine eriştirilmesi, siyasetimizin gereklerindendir.*" "*Bir kelime ile ifade etmek lâzım gelirse diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir*."[68] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki millî hâkimiyet fikri yeni Türk devletini oluşturan temel ilkelerden biri olmuştur. Millî hâkimiyet düşüncesi, Türk milletinin millî birlik ve beraberlik şuuru içinde işgallere yek vücut bir halde karşı koymasına da güç katmıştır.

Bilindiği üzere Millî Mücadele, "*temelde tüm ülkenin ve tüm milletin ortak savaşıdır*". Böylesine ortak mücadele vermenin ön şartı da bir yerde mücadelenin amacına inanmak olduğu kadar, bir başka yerde de mücadele süresince alınan bütün kararlar sürecine şu ya da bu şekilde katılmış olmaktır. Ordu mu, Meclis mi tartışmaları sırasında Yunus Nadi Bey'e Mustafa Kemal Paşa'nın söylediği, "*önce Meclis Nadi Bey, önce Meclis!*" sözünden de Türk istiklal mücadelesinin önder kadrosunun siyasî katılıma ve bu mücadeleyi halka mâl etmeye inandığı anlaşılabilmektedir[69]. Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa, daha Amasya Genelgesi'nde alınan "milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ve "Sivas'ta millî bir kongre toplanacaktır" şeklindeki kararlarla Millî Mücadele'yi topyekûn milletin katılımı ile yapılacak bir millî istiklal mücadelesine dönüştürmeye çalışmıştır.

İstiklal mücadelesini Devrim Komite Konseyi, Halk Kurtuluş Cephesi gibi "komite" örgütlenmeleriyle değil, Millet Meclisi ile yapan ve öyle kurulan tek ülke Türkiye'dir. Bunun tek sebebi, kongreler yapıp, meclis açmaya müsait, işgal edilmemiş yerlerin bulunması değildir. Hiç şüphesiz Türk

[68] Ergun Özbudun, "Atatürk ve Demokrasi" **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara, 1995, s.19-20.
[69] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004, s.157

modernleşme süreci içinde yer alan "milletleşme" ve "demokrasi" tarihimizin, bu durumun en önemli dayanaklarından biri olduğu söylenebilir[70]. Bu bakımdan Millî Mücadele süreci, Türk modernleşme tarihinin en önemli dönüm noktalarının bir arada yaşandığı hadiseler zincirinden müteşekkildir.

Mütareke dönemi şartlarının yeni siyasî yapılar ürettiği bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde sistematik bir nitelik kazanan Millî Mücadele öncesinde ya da dışında, tamamen sivil toplum inisiyatiflerinden doğan ve açıkça iktidarlaşma (hattâ devletleşme) eğilimleri gösteren yerel kongre hareketleri bunun ilk halkalarıdır. Elviye-i Selase, Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu, Batı Anadolu ve Trakya'daki kongre tipi siyasî yapılar, önce yerel sonra bölgesel karar ve yürütme organlarını oluşturacaklardır. Bölge halkı içinde tek yanlı ve bağlayıcı kararlar alıp uygulayan bu organizmalar birer siyasî iktidar durumundaydılar. O kadar ki, Batı Trakya ve Kars'ta geçici hükûmetler (devletçikler) kurulmuş, hattâ Kars'ta cumhuriyet ilân edilmiştir (Mart 1919). "*Yerel kongre iktidarları*" denebilecek bu tür yeni ve temsili-demokratik siyasî kurumlar eliyledir ki, Anadolu ve Trakya halkı siyasî kaderini bizzat eline almaya başlamıştır. Bu, "*geleneksel monarşik devlet ve iktidar odağının da dışlanması, siyasî iktidarın ve egemenlik hakkının adım adım ve bölge bölge halk güçlerinin eline geçmesi*" şeklinde değerlendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği Sivas (Millî) Kongresi ile bunları birleştirmeye ve kendi bünyesinde eritmeye başlayacaktır. Bu defa da bu kongrenin genel kurulu olağanüstü yetkili bir siyasî karar organı, onun kurduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) bir millî cephe, Heyet-i Temsiliye de bir millî yürütme organı rolü oynayacaklardır. Büyük Millet Meclisi'ne giden yol bu şekilde açılmıştır. "Yerel kongre iktidarları" millî kongre iktidarına, "millî kongre iktidarı" da Büyük Millet Meclisi iktidarına ve rejimine geçişin kurumları olmuşlardır. Mütareke dönemi şartları "siyasî aktörler dünyası"nı da köklü bir değişime uğratmıştır. O zamanlara kadar daha çok "*Osmanlı monarşisinin merkezindeki yaşlı, tutucu, teslimiyetçi kişiler ile varlıklı zümre temsilcileri arasına sıkışan siyaset*" olayı şimdi

[70] Taha Akyol, "Hâkimiyet Milletindir", **Milliyet**, 23 Nisan 2007.

taşraya yayılmaya başlamıştır. 30 kadar yerel kongreye katılan 1500 civarında delegenin ördüğü siyasî temsil ağı bunun kanıtıdır. Bu dönüşüm, "*siyaset yapan kadroların sınıfsal konumlarında da anlamlı bir değişikliği*" vurgulamaktadır. "*Merkezî monarşinin feodal-işbirlikçi ve bürokratik ağırlıklı siyaset kadrolarına karşılık, şimdi Taşra'da, orta sınıf ve millî burjuva karakteri ağır basan yerel unsurlar siyaset sahnesinde yükselmektedir (eşraf, tüccar, serbest meslek sahipleri, din adamları, aydınlar, memurlar vb.)*". Bunlar ülkenin ekonomik ve siyasî bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunuyorlar, dolayısıyla İstanbul hükûmetinden ve politikalarından tamamen ayrı düşüyorlardı. Özetlemek gerekirse, "*Mütareke döneminin olumsuz koşulları, ilkin yerel güçlere sonra da bunları ustaca birleştiren Mustafa Kemal Paşa ve kadrosunun önderliğine ve bunların fiilî-demokratik iktidarlarına yol açmaktaydı. Bu güçler, teslimiyeti ve mutlakiyeti yeğleyen İstanbul Monarşisi'ne karşılık, krizin ancak direnme ve demokrasi ile aşılabileceğini ortaya koymuşlar, anayasal tezleri ve oluşturdukları siyasî kurumlarla da bunu kanıtlamışlardır. Ankara'da açılacak olan Büyük Millet Meclisi, bu birikimin ürünü ve kaçınılmaz sonucudur*"[71].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Büyük Millet Meclisi ile ilgili haber ve yorumlar tabiidir ki Nisan 1920'den itibaren intişar etmeye başlamıştır. Bununla birlikte millî iradenin müdafii olan Hâkimiyet-i Milliye'de, Ocak 1920'de toplanması tasarlanan Mebusan Meclisi ile ilgili de çeşitli yorumlar yer almıştır. Millî iradenin tecelligâhı olarak görülen meclisin açılışına kadar Anadolu'daki milli hareketin millî iradenin temsilcisi olduğu belirtilmiştir. Bununla ilgili olarak Hâkimiyet-i Milliye'nin daha 2. sayısında başyazıda şu ifadeler kullanılmıştır: (İstanbul Hükûmetinin verdiği) "...m*uhtıranın bir dereceye kadar müessir ve müsmir olması, her ne maksatla ise Meclis-i Millînin küşadına intizar edilmezden evvel, ancak bir şarta riayet ile mümkün olabilirdi: Meclisin küşadına kadar irade-i milliyeyi temsil eden Kuva-yı Millîye Heyet-i Temsiliye'nin inzimam muvaffakiyeti. Bizim tahkikatımıza nazaran*

[71] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.227-228

Heyet-i Temsiliye, bugün için İrade-i Milliyeye tamamen hâkim ve müstenit yegâne kuvvet olmakla beraber, mukadderat-ı millet hakkındaki teşebbüsat-ı kat'ide hükûmete istikamet vermeye en meşru ve en kanunî şekline, yani Meclis-i Milliye bırakmış ve bu maksatla Meclis biran evvel teşkil ve küşat etmek ve İrade-i Milliye gasıplarının elinden kurtararak milletin hakiki mümessillerine tevdi eylemek esasını kabul ederek mücahedatını bu hedefe tevcih etmemişti." Her fırsatta millî iradenin önemi ve gerekliliğinden bahseden gazete, yine aynı yazıda İstanbul Hükûmetinin yayınladığı beyanname ile ilgili bir yorum yaparken "*Meclis-i Mebusanda irade-i milliyenin serbestçe inkişafına meydan bırakmadan emr-i vaki şeklini almış bir mesele üzerinde müzakereye zemin hazırlamak… Bu tehlikeli, çok tehlikeli bir parlamento oyunudur*."[72] ifadelerini kullanarak irade-i milliyenin zaafa uğratılmak istendiği üzerinde durmuştur. Ayrıca "*Bu Türk milleti hiçbir devletin ne himayesini, ne vekâletini kabul edemez. Ve hiç kimsenin çiftliğini icar eder gibi ve milleti demirbaş eşyadan madud kıyas ederek böyle bir taahhüd altına girmeğe salahiyeti yoktur ve olamaz. Evvela bunu bütün cihanın bilmesi lazımdır*." ifadelerinin kullanıldığı bu makalede millî hâkimiyetin en önemli dayanağının millî bağımsızlık olduğu vurgulanmıştır. Bu dönem, Osmanlı ile yapılması planlanan sulh muahedesi ile ilgili görüşmelerin yapıldığı bir dönem olduğu için antlaşma için yapılan görüşmeler ve açıklamalar ile ilgili Hâkimiyet-i Milliye'de pek çok makale yayınlanmıştır. Bu makalelerin hemen hepsinde Türk milletinin millî bağımsızlığına önem verdiği, bu bakımdan da millî hâkimiyet fikrinin bu dönemde bu şekilde bir gelişim gösterdiği de belirtilmiştir. Dönemin olağanüstü şartları bu açıdan düşünüldüğünde adım adım Büyük Millet Meclisi'nin açılışını kolaylaştıran hadiselerin ortaya çıktığı ve Türk kamuoyunda fikrî bir dönüşümün yaşanmaya başladığı görülmektedir.

Meclis-i Mebusan ile ilgili çıkan bir başka yazıda şu ifadeler kullanılmıştır: "*İstanbul'da mukadderat-ı memlekete matuf fikir cereyanlarının muhtelif istikametleri takip olunursa bilhassa üç büyük unsur-ı ihtilaf göze*

[72] "Hükûmetin Muhtırası", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.2, 14 Ocak 1920

çarpar. Bunlar, kendileri için hayat ve memat mesailesi add ettikleri meşrutiyeti bir türlü suhuletle hazm edemezler.

Bu üç unsur-ı meş'umun birincisi İttihad ve Terakki suistimalatının, hezimeti müteakip tevlid ettiği galeyan-ı efkâr arasında birden bire mevki-i iktidara getirilen birçok zavallı şahsiyetlerdir…

İkinci unsur, ilan-ı meşrutiyetle hitam bulduğu zannedilen otuz üç senelik bir devr-i meş'umun beka-yı tefessühesidir ki on seneden beri yerlerine kaim olan başka şekilde müstebidlere kaptırdıkları menfaat ve hâkimiyetlerini bunların hezimet-i katiyesi arkasında kabil-i istirdad görerek işe karışmışlar, fakat milletin iradesine hâkim bir vaziyetle mukarreratına vazı'ül-yed ettiğini idrak eder etmez şaşırmışlardır

Üçüncü unsur, bu iki unsur-ı meş'umun en faalve en pratik iş adamlarından mürekkep ki, gaye-i hayallerini başkalarından bekleyecek bizde kendi kuvvetlerine, itimad ederek her fırsattan bilistifade yaptıkları gizli mukavelelere memleketin düşmanlarına ettikleri vaad-i ihanete bir an evvel şekl-i katiyet vermek, istiyorlar. Bunun da bir çare-yi muvaffakiyeti var: Milletin sesini, iradesini ve hâkimiyeti boğmak…

İşte unsur-ı meş'umuna bazı esaslı ıslahat taraftarlarına ilk zamanlar hâsıl olan safderünane galeyan-ı efkârdan bilistifade müteşekkil ve müçtemim bir meclis-i mebusanda bin türlü bahaneler, hukuk-ı milliye tecavüzlerle fesh ve iptale muvaffak olduktan sonra, milletin büyük bir intibah ile tehyiç ederek hâkimiyetini istirdada azmetmiş olmasından mütevellid bu ikinci meclis-i milliyi de vazifeden men-i teşebbüs etmek istiyor ve gazeteleriyle muhtelif beyanat-ı resmiyeleriyle, kulaktan kulağa fısıldayan bühtanlarıyla, nümayiş perverane istifa dertleriyle aynı manevrayı tekrar etmek emelini takip ediyor."[73]

[73] "Meclis-i Mebusan Etrafında", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3, 20 Ocak 1920

Görüldüğü üzere İstanbul'da cari bir kısım fikirler ile ilgili yorumlar yapılırken yine millî iradenin önemi vurgulanmıştır. Bu arada Meclis-i Mebusan'ın açılmasını müteakip Mustafa Kemal Paşa'nın bu hadise münasebetiyle çektiği telgraflar Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şu şekilde yer almıştır:

"*Atebe-i seniye-i hazreti hilafetpenahiye*

Meclis-i Milliyi teşrif-i şahanelerinden mahrum bırakan rahatsızlık bütün teb'a-yı hümayûnları meyanında heyet-i temsiliyemizi de duçâr-ı teessür etti. Cenab-ı hafız-ı hakiki cünûd-ı hümayûnlarını afat arazi ve semaviyeden masun buyursun. Âmin 14.1.336

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyyesi Namına

Mustafa Kemal"

"*Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine*

Hâkimiyet-i Milliyenin en mühim bir devre-yi hayatiyemizde uzun bir müddet tecelli ettirilmemiş olmasından mütevellid mücahedatımız, muhterem Meclis-i Millinin küşadıyla neticelerinden birini istihsal etmiş oluyor. Heyetimiz, mukadderat-ı milliyyeyi en meşru ve en kanuni merci-i tedkik ve muhakemesi olan meclise tevdi etmiş olmakla müftehir ve bahtiyardır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkîlâtı altında kuvvetlerini, kollarını ve ruhlarını birleştirmiş olan millet, bu günden itibaren yalnız kendi iradesini temsil ve bilfiil hâkim kılacak olan meclisin nigehbanı vaziyetindedir ve istiklâl ve mevcudiyetinin sonuna kadar müdafaası emrinde onun en fedakâr bir istinadgâhıdır. Heyetimiz bu itibar ile Meclis-i Milliye matuf olan amal ve metalib-i milliyyenin kuvvet ve mahiyeti hakkında olduğu gibi bugünden itibaren mebusan-ı muhteremenin düş tahammülüne raci' kalacak olan mesuliyet-i tarihiyenin derecesi hususunda da muhterem mümessillerimizin

vukuf ve metanetinden emin ve mutmain olarak tebrikat-ı ihtiramkaranesini takdim ve heyet-i muhteremeye iblagatı istirham eyler. 1.14.36

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyye Namına

Mustafa Kemal"[74]

Bu telgraflara İstanbul'dan aşağıdaki şekilde cevap gelmiştir:

"*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine*

Meclis-i Mebusan'ın küşadı münasebetiyle beyan-ı tebrikatı mutazammın keşide olunan telgrafnameniz heyet-i umumiyeye tebliğ olundu. Vatan-ı muazzezimizin müdafaası uğrundaki mücahedat hüdapendanenizden pek ziyade mütehhasıs olan Meclis-i Mebusan temsil eylediği millet-i muazzamanın hukuk-u menafiini müdafaa hususundaki vazifesini tamamen müdrik olduğu halde bu babda izhar eylediğiniz hissiyat-ı vatanperveraneye iştirak ve cümleye muvaffakiyet temenni eyler.

Meclis-i Mebusan Reis-i Muvakkatı

İlyas"[75]

Misak-ı Millî'nin ilan edilmesinden sonra Mebusan Meclisi'nin kapatılabileceği konusunda yazılar neşreden İstanbul basınına, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ciddi şekilde cevap vermiş ve işgal kuvvetlerine karşı Ankara'dan meydan okumuştur. Millî hâkimiyet meselesinin önemi üzerinde de durulduğu bu başyazıda şu ifadeler ilgi çekici bir mahiyettedir:

"*Meclis-i Mebusan'a müsellehan bir ecnebi kuvvetin taarruzu memleketin istiklâline, hilafetin şeraatine saltanatın hukukuna ve bütün mebna-yı medeniyet ve insaniyetin umdelerine vahşiyana bir tecavüz*

[74] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3, 20 Ocak 1920
[75] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.6, 2 Şubat 1920

demektir. Yalnız Türkiye'nin değil, bütün Şark Müslümanlarının maruz oldukları tehlikeyi yakından görmek ve bugünküne nispetle daha derin bir iman ve iştirak ile birleşmek için böyle bir darbeye ihtiyaçları vardır. Böyle bir vaziyet karşısında bütün dünya, şimdiye kadar anlamamış olanlar dahi, itimat ve itikat ile kayıt hasıl ederler ki mahkum olduğumuz akıbet sadece izmihlaldir. Buna karşı müdafaa ise en mukaddes ve en ulvi bir vazife olur. Bu tecavüz hiç olmazsa artık vaziyetin daha ziyade fenalaşması ihtimal-i mevhumuyla şimdiye kadar zabt-ı nefs edebilen soğukkanlı müttefiklerimize daha fena bir vaziyet mümkün olmadığı hissini vererek itidal taraftarlarını azaltır, Osmanlı Memleketi'ni bir tarafta müttehid fedakâr ve vatanperver evladı, diğer tarafta ecnebilerle onlara satılmış olan hainlerden ibaret olarak ikiye ayrılır ve galebenin hangi tarafta kalacağına da artık mukadderatı halleder. Onun için mukadderatımızın kati bir sulh muahedesiyle tayininden ziyade, ondan evvel son fedakârlığımızı tecelli ettirmek için bize fırsat verecek böyle bir hadiseye hatta intizar ederiz. Bilhassa böyle bir hadise karşısında ne makam-ı hilafet ve saltanatın ne milletin yekdiğerinden kabil-i iftirak olmadığını bütün cihan fiilen görecek, kabiliyetimizin derecesini maddeten öğrenecektir. İzmir'de Adana ve Maraş'ta şehit edilen binlerce evlad-ı memleketin henüz kurumayan kanları bütün dünyaya akisler yapabilmek için böyle hadiselere lüzum bile vardır…

Meclis-i Mebusan azasından bazılarının tehcir gibi ihtikar gibi bin türlü meseleden dolayı iftiralar ve tezvirlerle gayr-ı kanuni muhakemeler, divan-ı harpler tarafından takibata maruz kalmaları ihtimali de yoktur. Bunun için kanun-ı esasiyi ortadan kaldırmak, memlekette kanun mevcut olmadığını ilan etmek lazımdır. Buna cüret edebilecek babayiğidi görmek isteriz. Bundan evvelki Meclis-i Mebusan'ın feshiyle teşebbüs olunan idare-i keyfiyenin kaç ay devam edebileceği, ve tasavvur olunan parlak hülyaların Anadolu'da inkişaf ediveren azm-i milli karşısında nasıl sabun kabarcığı gibi eriyip gittiği göz önündedir.

Velhasıl kısaca tekrar edelim ki Meclis-i Mebusan'ın kapanması ihtimali yoktur. İstanbul'da kapanan millet meclisini, Anadolu'da millet kongrelerinin istihlaf etmesine hiçbir mani mutasavvur değildir. Kendi hâkimiyetini elinde bulundurmak isteyen bir milletin azim ve iradesini hiçbir mana ifna edemez. Manaların kesafet ve irtifaı bilakis azim ve iradeyi de bir kat daha teksif ve takviye eder; bunu bilmelidir."[76] Bununla birlikte işgal kuvvetlerine karşı bu ciddi duruşu her zaman korumuş olan Hâkimiyet-i Milliye, sonraki bir nüshasında "*Kuva-yı Millîye'nin olduğu gibi onun mürevvici ve vasıta-ı neşr-i efkârı olan gazetelerinde hiçbir ecnebi devlete karşı husumeti veya aleyhdarlığı kabil-i tasavvur değildir.*" diyerek millî kuvvetlerin amacının vatanın kurtuluşu ve milletin bağımsızlığı olduğunu belirtmiştir.

Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'nin itibarının ve etkinliğinin arttığı bu dönemde İstanbul basınında "*idare-i hükûmette ikilik olmaz*" düşüncesine karşı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, "Kuva-yı Milliye Ne Oluyor?" başlıklı bir başyazı yayınlanmıştır. Kuva-yı Millîye teşkilâtının, bütün fırkaların ve bütün siyasî temayüllerin fevkinde bir iştiyak-ı umumi ile karşılandığının belirtildiği bu yazıda, Kuva-yı Milliye'nin bir fırka gibi yâranını memnun edecek mevkileri ve memuriyetlerinin olmadığı mütevazı bir şekilde vurgulanmıştır. Buna karşın "*Bu şerait içinde ve bu muvaffakiyetle milletin itimadını kazanan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, idare-i hükûmete müdahale etmek isteseydi yapamaz mıydı? Milletin galeyan-ı hamiyetiyle istihza eden ve hala mevkilerinde oturan birçok zevat hala ceplerinde ve midelerinde ma'yub servetlerin sıkletiyle milletin safvet-i ahlakını tazyik eden birçok satılmış adamlar icra-yı müfside zemin ve fırsat bulabilirler miydi? Bunları olsun layık oldukları mevkilere indirmek için teşebbüs olunamaz mıydı? Kuva-yı Millîye bunun hiç birini yapmadı memleketin halâs ve saadetinden başka bir şey düşünmedi."* ifadelerini de kullanarak Kuva-yı Milliye'nin güçlü ama millî birlik ve beraberliğin bozulmaması için sabırlı bir şekilde fedakârlıkta bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca Kuva-yı Milliye'nin ne anlama geldiğinin de açıklandığı bu yazıda şu ifadeler kullanılmıştır: "*Kuva-yı Millîye*

[76] "Meclis-i Mebusan Kapanabilir mi?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.7, 6 Şubat 1920

ile hükûmet arasında cidden ikilik tasavvur oluyor ise hükûmetin Kuva-yı Milliye ile gayeleri hilafında hareket edeceğini kabul etmek lazım gelir. Bu halde hükûmet, milletin arzusu vicdanı hilafında harekete niyet ediyor demektir. Çünkü Kuva-yı Millîye bir fırka, üç beş kişinin şahsiyâtı etrafında toplanmış bir ekalliyet yahut mahdut nokta-i nazarları ihtiva eden bir program değildir. Belki bütün milletin sırf mevcudiyet-i milliyeye müteallik nikât-ı esasiye-i hayatiye üzerinde ittihat etmiş bir kuvvettir. Buna muarız bir hükûmet kime istinad edebilecektir. Ve kimin hükûmeti olabilir, milletle hükûmetin karşı karşıya bir vaziyet alıp da birinin diğerini lüzumsuz telakki etmesini ve aralarındaki münasebatta ikilik görmesini düşünmek bile insanı güldürüyor… Kuva-yı Millîye, milletin ruhundan ve ihtiyac-ı beka ve istiklâlinden doğmuş bir vahdettir ki onu hiç bir şey ihlal edemeyecektir. Kuva-yı Millîye dağılsın, demek, millet dağılsın, demektir"[77] Yine aynı yazıda Meclis-i Mebusan'ın milleti temsil ettiği ve Kuva-yı Milliye'nin de vazifesinin onun kararları dâhilinde hareket etmek olduğu açıklanmıştır. Her medenî milletin hâkimiyet-i milliye anlayışının millî bağımsızlığa dayandığı ifade edilmiştir. Her fırsatta Meclisin milleti temsil eden en önemli kurum olduğunu vurgulayan Hâkimiyet-i Milliye, "*hükûmete bir ecnebi kuvvetin müdahalesiyle girmek ve o kuvvetin himayesinde uzun bir müddet kalmak*"[78] arzusunda olan idareciler olduğundan bahsettikten sonra bu insanların Meclisin dağıtılması için el altından işgal kuvvetlerini teşvik ettiklerini iddia etmiştir. Bu bakımdan millî kuvvetlerin milletin hizmetinde ve Meclisle birlikte hareket ettiğinin önemi vurgulanmıştır. Milletin birlik beraberliğinin, "*Anadolu'da, Rumeli'de cephelerde ve işgal sahalarında olduğu gibi meclis-i milliyenin merkez-i tefekküründe ve mebusan-ı milletin hayat-ı murakabesinde tecelli ettiği*"[79] belirtilerek millî iradeye bir kez daha vurgu yapılmıştır.

İşgallere karşı sağlam bir duruş sergileyen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, millî bağımsızlık ve millî hâkimiyet meselelerinde yeri geldiğinde çok ciddi ve sert ifadeler kullanmıştır. Bu tür ifadelerin Millî Mücadele yanlısı

[77] "Kuva-yı Milliye Ne Oluyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.11, 24 Şubat 1920.
[78] "Kuva-yı Milliye Ne Oluyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.11, 24 Şubat 1920.
[79] "Vahdet İhtiyacı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.12, 28 Şubat 1920.

Anadolu basınının genelinde olduğunu ifade eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır: "*Anadolu gazetelerinin tarz-ı ifadeleri İstanbul matbuatının lisanı kadar politik olamamak tabidir. İstanbul matbuatı milletin hukukunu müdafaa da serbest olsaydı, memleketin dört köşesinde kopan kan ve ateş fırtınalarının erbab-ı kaleme tahmil ettiği vazife-i hamiyet, hürriyet-i kâmil ile payitahtta ibka olunabilseydi Anadolu'da sert ve kaba gelen bu saf ve fedakâr seslere ihtiyaç kalmazdı*."[80] Bununla birlikte milletin birlik ve beraberliği için gayret sarf eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bu dönemde başyazılarında sürekli iftirak ve nifak ile mücadele edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. "*Mesleksiz, kanaatsiz ve vatansız bir unsurun muhalefette olduğu ve bugün yine vahdet-i milliyeyi yıkmak için çalıştıkları*"[81] hep ifade edilegelmiştir.

İstanbul'un işgal edilmesinin arifesinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bir nüshasında çıkan "İrade-i Milliyenin Kuvveti, Mahiyeti" başlıklı başyazıda kullanılan ifadelerde, millî bağımsızlık fikri ve millî hâkimiyet fikrinin o dönemde ne denli iç içe geçtiği anlaşılmaktadır. Adı geçen başyazıda şu ifadeler kullanılmıştır:

"*İrade-i Milliye'nin bu günkü tezahürü, istiklâl ve istihlas-ı vatan uğrunda mücahedeye azm eden bütün bir milletle, onu ecnebi âmâline hadim bir sisteme tabi bulundurmak için çalışanlar kaç kişiden mürekkep bir ekalliyetin karşı karşıya bulunduğunu ve bir tarafın daima galip ve alîcenab, diğer tarafın her zaman münhezim ve alçak kaldığını bütün bedahetiyle ortaya koymuştur. O kadar ki bu hakikatin verdiği bir halet-i ruhiye ile kabine buhranı hakkında beyan-ı mütalaa edenlerin en hainleri bile ya Mustafa Kemal Paşa, ya Ferit Paşa dediler. Biri vatanperverliği, diğeri hıyaneti temsil*

[80] "Anadolu'nun Sesleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.13, 3 Mart 1920

[81] "Esbab-ı Nifak", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.14, 10 Mart 1920; Millî birlik ve beraberliğin öneminin vurgulandığı makaleler ile ilgili olarak ayrıca bkz. "Kuva-yı Milliye Ne Oluyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.11, 24 Şubat 1920; "Vahdet İhtiyacı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.12, 28 Şubat 1920; "Vahdet-i Milliyeye Karşı İrtica", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.14, 10 Mart 1920; "Anadolu'nun Sesleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.13, 3 Mart 1920; "İrade-i Milliyenin Kuvveti, Mahiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.15, 14 Mart 1920; "Makarr-ı Hilafetin İşgali", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.17, 23 Mart 1920.

etmek itibariyle bu taksim çok doğru idi. Milletin cevabı ise pek basit ve pek parlak oldu.

İrade-i Milliyenin mahiyetinde herhangi siyasî bir fırkanın ihtirasatı olsaydı vükelâyı buhranları esnasında en aciz ve sefil ekalliyetler bile manevra çevirip dururken elbet Kuva-yı Millîye'nin de söyleyecek sözü olurdu. Buna tenezzül etmemiş olmaktır ki bir taraftan düşmanları her gün biraz daha kudurmağa, bir taraftan da milleti her gün daha çok samimiyetle birleşmeğe sevk ediyor. İktidar mevkilerinden kolayca iskat olunabilen kabinelere ve siyaset erbabına rabt-ı emel edemeyen millet, bugün bütün ümidini kendi teşkîlâtına ve bu teşkîlâtı vücuda getirmek suretiyle ruh ve vicdanına nafiz ve hâkim olmuş bulunan vatanperverlere rabt etmiştir. İşte irade-i milliyenin kuvveti buradadır. Ve bundan dolayıdır ki hiçbir kabine, hiçbir siyaset ve hiçbir manevra âmâl-ı milliye hilafında iş göremez. Çünkü bu günün vahdet-i milliyesinden hariç kalan ve memleketin şeref ve istiklâline ve tamamiyet-i mülkiyesine ait esasâta iştirak etmeyen haindir. Ve dünyanın her tarafında hainler ekalliyettir. Fırkalar ve zümreler iktidar mevkileri için siyasî mücadelâtta devam ederlerken bazı ahval ve şeraitin istilzamına mebni bîtaraf hükûmetler aranır. Karşılarında hala korkunç bir heyula gibi İttihat ve Terakki'yi gören bazı beyinsizler kabine buhranı vesilesiyle bu bîtaraflık iddiasını ortaya sürdüler. Hiç dönmediler ki şeref, istiklâl, namus ve haysiyet-i mücahedesinde bitaraflığını ilan ve iddia etmek kadar sefalet-i ruhiye olamaz… İrade-i milliyenin kuvveti, ona muhalefet edenlerin bu mahiyet-i sefilânesiyle bir kat daha tecelli etmektedir.

Bütün dünyaca malum olan hakayık-ı ilmiye ve felsefiye vardır ki bunlara karşı tegafül eden idarelerin ve zihniyetlerin bu asırda nasıl yaşadıklarına hayret etmek lazım gelir. İstiklâl ve haysiyet mücadelâtında kuvvetlerini tevhid ve teksif etmiş milletlerin mutlaka, bugün değilse yarın muvaffak olacakları bu hakayık cümlesindendir. Yine onlardan biridir ki böyle milli kuvvetleri tazyik etmek, onlara hücum eylemek şiddet ve elastikiyetlerini tezyid etmektedir. Bu hakikatler göz önünde iken memleketin istiklâl ve

tamamiyeti uğrunda her fedakarlığa amade bir vaziyet müdafaa alan Kuva-yı Millîye'ye karşı, kim tarafından olursa olsun, bu kadar hatalı bir hareketle mukabele etmek asırlarca mucib teessüf add edilecek bir cihet olur, ve mütarekeden beri tevali eden bu hataların bâr-ı mesuliyeti hiçbir zaman bize aid olamaz. Olsa olsa biz zayiat-ı maddiyeye uğrayabiliriz. Fakat beşeriyetin vicdanı adaletinde her zaman şeref ve hürmet mevki bizim olur, ve davayı milliyemizin müdafaası uğrunda katlandığımız mahrumiyet ve fedakarlıklar, aynı maksatla devr-i mücahedeye girmiş bulunan bütün Müslüman milletlerle ruhlarımızı daha yakından birleştirerek onlara azim ve sebat için numune-i imtisal teşkil eder. İşte irade-i milliyenin kuvveti bu mahiyet-i hakikiyesindedir."[82] Hem millî istiklal hem de millî hâkimiyet idealinden ümidini kesmeyen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu başyazıyı, "*İrade-i milliyenin kuvveti… yarın belki daha parlak, daha ulvi tecelli etmek fırsatına mazhar olacaktır, bekleyelim*." cümlesi ile bitirirken gelecekle ilgili de isabetli bir öngörüde bulunmuş oluyordu.

İstanbul'un işgalinden sonra çıkarılan ilk nüshasında Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal imzalı bir beyanname yayınlanmıştır. Yine aynı imza ile âlem-i İslam'a bir beyanname ile bir protesto ve umum vali ve kumandanlıklara bir tamim neşredilmiştir. 17 Mart 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ilk sayfasında verdiği beyannamede İtilaf devletlerinin memleketi taksim için başvurdukları yollar, İstanbul Hükûmetinin çaresizliği ve vurdumduymazlığı, Kuva-yı Milliye'yi etkisizleştirme gayretleri, millî birlik ve beraberliği bozma çabaları, memleketi endişeye sevk edecek kararların alınması ve milletin iradesinin yok edilmeye çalışılması gibi konulardan bahsedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa imzalı bu beyanname şu ifadelerle sonlandırılmıştır: "*Nihayet bugün İstanbul'u cebren işgal etmek suretiyle devlet-i Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hâkimiyetine hitam verilmek isteniliyor. Bugün Osmanlı milleti kabiliyet-i medeniyesinin hakk-ı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafasına davet ediliyor.*

[82] "İrade-i Milliyenin Kuvveti, Mahiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.15, 14 Mart 1920

Cihan-ı insaniyetin enzar-ı istihsanı ve alem-i İslamın âmâli istihlası, makam-ı hilafetin tesirat-ı ecnebiyeden tahlisine ve istiklâl-i milliyenin mazi-i şevketimize layık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıfdır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenab-ı Hakkın avn ve inayeti bizimledir."[83]

Mustafa Kemal Paşa, "Âlem-i İslam'a Beyanname" başlığı ile yayınladığı beyannamede ise hilafet makamının merkezi olan İstanbul'un işgalinin 1300 seneden beri payidar olan hürriyet-i İslamı hedef aldığını belirtmiştir. Ayrıca "*Osmanlı Kuvâ-yı Milliyesinin, hilafet ve saltanatın uğradığı suikastların başladığı günden beri devam eden samimi bir vahdet ve tesanüt içinde vaziyetin bütün vahametine rağmen azim ve metanetle telakki etmekte ve bu son ehl-i salîb saldırılarına karşı bütün İslamiyet cihanının hissiyat-ı müşterekeyi mukavemetine emin olmaktan mütevellit bir hissi müzaheretle azim ve imanın amil olduğu mücahedede inayet ve muvaffakiyet-i ilahiyeye mazhar olacağına itimat eylediği*"[84] ifade etmiştir. Yine gazetede bir de protesto yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, vali ve kumandanlıklara da 3 maddelik bir tamim[85] yayınlamıştır. Bu tamimde İstanbul'un işgal altında olması dolayısıyla İstanbul ile haberleşmenin doğru olmadığı, bütün mülkî ve askerî erkânın doğrudan Heyet-i Temsiliye ile irtibata devam etmeleri ve memleketin her mahallinde kanunlara riayet edilmesinin doğru olacağını belirtmiştir. Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasının ardından Mustafa Kemal Paşa'nın ifadelerini özenle seçtiği anlaşılan bu tamim ile memleketin idare merkezinin ağırlık noktasının Ankara'ya kaymaya başladığı anlaşılmaktadır. Samsun'a çıktığı günden itibaren İstanbul Hükûmetinin icraatlarını eleştiren Mustafa Kemal Paşa, yayınladığı bu tamimle de memleket idaresinde Heyet-i Temsiliye'nin mutlak manada söz sahibi olduğunu ortaya koymuştur. İstanbul'da millî iradenin -sınırlı da olsa- tecelligâhı olarak görülen son Osmanlı Mebusan Meclisi kapandıktan sonra Ankara hem millî istiklalin hem de millî hâkimiyetin mümessili olarak kabul edilecektir.

---

[83] "Beyanname", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 16, 18 Mart 1920.
[84] "Alem-i İslam'a Beyanname", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 16, 18 Mart 1920
[85] "Umum Vali ve Kumandanlıklara Yazılan Tamim", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 16, 18 Mart 1920

İstanbul'un işgalini müteakip milletvekilleri tutuklanmış ve birçoğu da sürgüne gönderilmiştir. Bu hadiselerden sonra Meclis'te bir oturum daha yapılmıştır. Hâkimiyet-i Milliye bu oturum ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "*Meclis-i Mebusan tevfikat ve tecavüzatı müteakib tekrar bir celselik bir ictima akd ederek içinde bulundukları vaziyetin mahiyetini hükûmete tebliğ ettikten sonra bilihtiyar dağılmış olmakta vekalet ettikleri hukuk-ı milliyenin kendilerine tahmil ettiği vazifeyi siyasîye ve medeniyeyi ifa etmişlerdir*."[86] Aynı nüshasında millî hâkimiyet ile İslam hâkimiyeti arasında bir bağ kuran Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, yapılan saldırıların milletin iradesine karşı olduğunu savunarak şu ifadeleri kullanmıştır:

"*İstanbul'da vukua getirilen gayri tabii vaziyetin bütün hedefi hâkimiyet-i milliye ve ona merbut olan hâkimiyet-i İslamiyedir. Nitekim Osmanlı milliyetperverlerinin tazyikine lüzum görüldüğünü gazeteleriyle neşr eden düşmanlarımız hareket vakıalarının mahiyetini bütün çirkinliğiyle nakletmiş olmaktan da çekinmemişlerdir. Bir defa hâkimiyet-i milliye iskat edildikten ve onu istinatgâh olarak gören alem-i İslamın bütün istihlas ümitleri münkesir olduktan sonra mütekabil tavizatın muvakkaten memnun edeceği rekabetleri ortadan kaldırmak bütün alem-i İslam üzerinde uyuşmak kolaylaşır. İşte düşmanlarımızın son çare olarak girdikleri tehlikeli oyun, bu düşüncenin mahsulüdür. Hâkimiyet-i Milliyenin bizim memleketimizde daima üç beş kişinin hâkimiyetinden ibaret olduğunu iddia ederek bir millet ve bir ümmet mevcut olduğunu ve asıl onun mücahede ettiğini düşmanlarımıza karşı daima inkar etmiş olan Ferid Paşa ve avanesinin verdikleri cüret olmasaydı, hiç bir kuvvet, koca bir milletin hayatına karşı hareket etmek cesaretini nefsinde göremezdi. Bu hainlerin ise, düşmanlarımız kadar, belki onlardan ziyade hedef-i intikamı, millettir. O kadar ki milleti mahkemelerde, meclislerde menfalarda mahvedebilmek için hiçbir sahibi vicdanın razı olamayacağı iktidarları caiz görmüşler, milletin dâhili ve harici bütün düşmanlarını onun üzerine saldırmak için uğraşmışlar, dâhilde bazı gafil vatandaşlarımızı,*

[86] "Hâkimiyet-i Milliyenin Tecellisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.18, 29 Mart 1920.

hariçte henüz akdi sulh etmediğimiz devletleri taksim ve işgali memlekete teşvik etmişlerdir.

Hâlbuki gazetemizin ilk intişar ettiği gün söylediğimiz gibi, hâkimiyet-i milliye artık bu milletin vicdanına işlemiştir. Artık milletin mukadderatına sahip olma kudretini nefsinde görmekten mütevellit bir itimat ile hedefini tayin ve mesaisini ona göre tanzim etmeye alışmıştır. Artık Hâkimiyet-i Milliye geçen inkılabın gayri mahsus bir hatırası kabilinden ve tarihi bir şeref ve muzafferiyet mahiyetinden yükselmiş, maddi, manevi bütün Kuva-yı Millîyenin nokta-i vahdet ve tesanüdü olmuştur. Ve işte bunun içindir ki Hâkimiyet-i Milliyeye vaki olan tecavüz, onu bir kat daha parlak ve hâkim, tecelli ettirmeye vesile olmaktadır."[87] İşgal kuvvetlerinin ne millî hâkimiyeti ne de millî istiklali yıkmaya güçlerinin yetmeyeceğini belirten gazete halka bu noktada ümit vermeyi de ihmal etmemektedir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi kafalarda yer alan "bundan sonra ne olacak?" sorusuna ise kararlı ve net bir şekilde şöyle cevap vermiştir:

"*Meclisin ifa-yı vazifeye imkân göremediğini resmen bütün cihana tebliğ ederek tatil-i içtima etmiş olmasından hâsıl olan boşluğa gelince, hâkimiyetini ne pahasına olursa olsun, tesis ve teyit etmek isteyen bir millet için, bu da çok müşkül bir vaziyet teşkil edemez. Düşmanlarımız Meclis-i Mebusan dağılınca yahut mebusların firarı veya tevkifi münasebetiyle ekseriyet teşkiline muvaffak olamayarak akdi içtima hakkından mahrum kalınca artık Hâkimiyet-i Milliyenin tekrar tecellisi imkanı olmadığını düşündüler... Bereket versin ki meclisin Hâkimiyet-i Milliyede bıraktığı boşluk, Anadolu'nun hamiyet vatanperverliğiyle pek çabuk ve pek kolay kabil-i imladır. Ve bu boşluğu milletin asıl kendi hissiyatıyla doldurarak hilafet makamının ve Osmanlı saltanatının istihlasına, muvaffakiyet, tarih-i beşerin müebbeden takdisi ve tecil edeceği bir inkılap demektir. Anadolu bugün bu büyük tarihi şeref ve kudsiyete temas etmiştir. Göğsünde imanı, kalbinde aşk-ı istiklâli, ruhunda cüret-i vatanperveranesi baki oldukça zafer onundur.*

[87] "Hâkimiyet-i Milliyenin Tecellisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.18, 29 Mart 1920

Ve mukadderatına hâkim olan yalnız odur."[88] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere artık Ankara hem devletin istiklalinin hem de milletin hâkimiyetinin sembolü olacaktır. Meclis-i Mebusan'ın yerinin ancak başka bir Meclis ile doldurulabileceği düşünülmektedir.

18 Mart 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi İstanbul'da son toplantısını yapmıştır. Üyelerinden bazılarının tutuklanmasına karşı bir protesto kararını oybirliği ile kabul ettikten sonra Meclis, süresiz olarak kendini tatil etmiştir. Bir daha da toplanamamış ve 11 Nisan'da padişah tarafından nihai olarak feshedilmiştir. Bunun üzerine 19 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa olağanüstü yetkilere sahip yeni bir meclisin toplanması için seçim yapılmasının gerektiğini bir bildiri ile açıklamıştır. Meclis bizzat Heyet-i Temsiliye'nin 27 Aralık 1919'da geldiği Ankara'da toplanacaktır. Bu küçük Anadolu kasabası artık milli direnişin karargâhı ve Türk istiklalinin fiilî başkenti haline gelecektir[89]. Mustafa Kemal Paşa, vilayetlere, müstakil livalara ve kolordu kumandanlıklarına çektiği telgrafta kurulacak yeni meclis ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "*Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde, makarr-ı devletin masuniyetini, milletin istiklalini ve devletin tahlisini temin edecek tedbiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclisin Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusândan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür*."[90] Görüldüğü üzere millî hâkimiyetin sembolü ve tecelligâhı yeni meclis olacaktır. Mustafa Kemal Paşa açılacak yeni meclisle ilgili olarak her ne kadar "meclis-i müessisan" ifadesini kullanmayı düşünmüşse[91] de "salahiyet-i fevkaladeyi haiz meclis" ifadesinin dönemin şartlarına göre daha uygun olacağını düşünmüştür. Olağanüstü yetkilere sahip bir meclis olarak nitelendirilmekle birlikte yeri geldiğinde "kurucu

[88] "Hâkimiyet-i Milliyenin Tecellisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.18, 29 Mart 1920
[89] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.251.
[90] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, s. 421; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın BMM'nin açıldığı gün Meclis'in hangi azalardan teşekkül edeceğine dair kısa beyanatına da bakılabilir (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Ankara, 1959, TBMM Matbaası, 3. Baskı, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 1, s.2.)
[91] Turhan Feyzioğlu, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.26.

meclis" gibi kararlar vererek Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki "meclis-i müessisan" olduğunu ispatlayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli bildirisinden sonra seçim çalışmalarının yürütüldüğü günlerde Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan bir yorumda[92] bu yeni Meclisin hür olacağı, bütün manasıyla millete hâkim olacağı ve kararlarını "*serbest münakaşat*" ile alacağı belirtilmiştir. Bu yönüyle de daha Meclis açılmadan 20 gün önce neşredilen bir yazıda Meclisin demokratik olacağı ifade edilmiştir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bu özelliğinden söz edilirken ondaki fikir cereyanlarının çokluğu ve kuvvetinden bahsedildiği bilinmektedir. Bir millet fertlerinin toptan etrafında toplanacakları tek fikir ve inanç istiklâl fikri ve inancı olduğu hiç şüphe götürmez bir gerçektir. Bilindiği üzere "*bir millet içinde ne kadar çok ve çeşitli fikir cereyanı varsa o millet o kadar hayatlı ve sıhhatli*" demektir. Çünkü fikir cereyanları ifade ettikleri istek ve eğilimlere göre devamlı bir yenilenme ihtiyacını gösterirler ve yenilenme hayatın bir tezahürüdür[93]. Bu bakımdan millî hâkimiyeti tam manasıyla benimsemiş bir milletin oluşturduğu Meclisin de millî bağımsızlık ve demokratik düşünceden taviz vermeyeceği ümit edilir.

Meclis'in açılışından bir gün önce Mustafa Kemal Paşa umum livalara, evliye-i müstakileye, Refet Bey'e, Ali Fuat Paşa'ya, Bekir Sami Bey'e ve Albay Kazım Bey'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta şu ifadeleri kullanmıştır: "*Nisan'ın 23'üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi küşâd edilerek ifa-yı vazifeye mübaşeret eyleyeceğinden yevm-i mezkûrdan itibaren bilumum makamat-ı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii meclis-i mezkûr olacağı tamimen arz olunur.*"[94] Artık millet adına hâkimiyet hakkını kullanacak makam Büyük Millet Meclisi olacaktır.

---

[92] "İşgalin Mahiyeti ve Neticesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 19, 3 Nisan 1920.
[93] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.25.
[94] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, s. 432

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 10 Nisan 1920 tarihli nüshasında Mebusan Meclisi'nin Reis Arif Bey'in Ankara'ya geldiği ve işgal kuvvetlerince saldırıya uğrayan mebusları "*kendilerinin reisi sıfatıyla*" Ankara'ya davet eden bir telgraf neşredilmiştir. Celaleddin Arif Bey, Meclis-i Mebusan Reisi sıfatıyla yayınladığı telgrafı şu ifadelerle noktalamıştır: "*...Payitahtımızın işgal ve esaret altında bulunması dolayısıyla vaziyet-i umumiye ve mesail-i milliyenin istilzam eylediği hususatı kararlaştırmak gayr-ı kabil-i imhal bir vazife şeklinde tecelli etmektedir. Buna binaen kurtulabilen mebuslarınızla beraber iktiza-yı halin takrir ve tespiti için inikat edecek meclis-i fevkaladeye aza intihabı hakkında bademe Heyet-i Temsiliye tarafından vuku bulup bütün milletçe kabul edilerek icabının icrasına tevessül edilmiş olan tebliğ-i umumide teşrih olunan keyfiyetin hukuk-ı esasiye kavaid-i umumiyesini muvafık ve hal-i hâzırın icap ettirdiği bir emr-i muhikk olduğunu arz eder. Ve büyük kısmı hitam bulmuş olan intihabatın tesriî ve intihab edilenlerin bilatehir izamlarını tavsiye eylerim. Bu suretle tecelli edecek irade-i milliyenin hukuk-ı devlet ve milletin kafili olacak esasâtı ihtiva eyleyeceğinde şüphe yoktur. Tevfik Allah'tandır*."[95] Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre hâkimiyet-i milliye ve irade-i milliyenin merkezi ve tecelligâhı artık Ankara olmaya başlamıştır. Bunun son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin başkanının da kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca burada bir durumun da açıklanmasında fayda olduğu düşünülmektedir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Mebusan Meclisi'nin açık bulunduğu dönemde bu meclisten "*Meclis-i Millî*"[96] şeklinde bahsederken Büyük Millet Meclisi'nin açılış süreci işlemeye başladıktan sonra aynı meclisten "*Meclis-i Mebusan-ı Osmanî*"[97] şeklinde bahsetmiştir. Muhtemeldir ki gazete de artık bir ayrıma gidilmesi gerektiğini düşünerek Ankara'da açılacak Meclisin "Millî Meclis" olacağını ima etmektedir. Esasen Mustafa

---

[95] "Mebusan-ı Millete!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.20, 10 Nisan 1920

[96] Bkz. "Hükûmetin Muhtırası", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 2, 14 Ocak 1920; "Türkiye Mukadderatı ve Boğazlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3, 20 Ocak 1920; "Hilafet ve Alem-i İslam", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.5, 28 Ocak 1920; "Vahdet İhtiyacı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.12, 28 Şubat 1920; "Esbab-ı Nifak", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.14, 10 Mart 1920; "Hâkimiyet-i Milliyenin Tecellisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.18, 29 Mart 1920; "İstanbul'daki İngiliz Oyunları", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920; vd...

[97] "İstanbul'daki İngiliz Oyunları", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920; Trabzon Mebusu Hüsrev, "İstanbul Felaketi-I", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920 vd...

Kemal Paşa'nın da 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde irad ettiği nutukta Meclis-i Mebusan için "Meclis-i Millî"[98] ifadesini kullandığı bilinmektedir. Bu durumun da Mustafa Kemal Paşa'nın milletin hâkimiyetini temsil eden müessesenin millî olduğu ya da millî olması gerektiği şeklinde anlaşılması mümkündür.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde ilk defa yazarının adıyla yayınlanan bir makalede[99] "*ebedi makarr-ı hilafet ve merkez-i saltanat*"[100] olarak nitelendirilen İstanbul'un işgal edilişi ve millî bağımsızlık meseleleri açıklanmaya çalışılmıştır. "*Âlem-i İslam'ın göz bebeği olan makam-ı hilafetin esir bir vaziyette*" bulunduğu ve millî iradenin İngilizlerce yok edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye'nin 10 Nisan 1920 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa imzasıyla bir tamim yayınlanmıştır. Bu tamimde esaret altında bulunan Salih Paşa Hükûmeti'nden sonra tekrar Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin kurulduğu, bunun da Millî Mücadele ve Türk milletinin birlik ve beraberliği için sakıncalı bir durum oluşturduğu belirtildikten sonra şu ifadeler kullanılmıştır: "…*Damat Ferit Paşa'nın yeni vazifesi Müslümanları birbirlerine düşürerek memleketi dâhilen parçalamak ve bu suretle kolayca ve yeniden Yunanlılara ve Ermenilere çiğnetmek olacaktır. Fakat milletimiz bu sefer daha büyük azim ve celadet ve bahusus esaslı tecrübeler ile mücehhez bulunuyor. Bu hususta efkâr-ı âmmeyi tatmin ile beraber istiklâl-i milliyi temin için bahusus dâhili teşebbüsat-ı nifakcûyaneye karşı kati karar ve kati tedabir ittihaz edilmiş olduğu ve hıyanet-i vataniyesi sabit olan ve düşman süngüsü ile tavzif edilen Damat Ferit Paşa ve heyetinin hiçbir suretle tanınmayacağını taayyün eyleriz*."[101] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ankara'da bulunan Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da kendi otoritesinin üstünde herhangi bir güç olmadığını gerekçeleri ile kamuoyuna duyurmuştur. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla

[98] Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde irad ettiği nutuk ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, s.8-32.
[99] Trabzon Mebusu Hüsrev, "İstanbul Felaketi-I", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920
[100] "İstanbul'daki İngiliz Oyunları", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920.
[101] "Tamim", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920.

yayınlanan bu tamim ile millî hâkimiyetin millî bağımsızlık ile birlikte gerçekleştirileceği ve bunun geri dönülmez bir sürecin başlangıcı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Bu arada Ankara'da açılması kararlaştırılan "*Meclis-i Fevkalade*" için her sancaktan beş aza olmak üzere her tarafta üye seçimine başlandığı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yine 10 Nisan 1920 tarihli nüshasında yer almıştır. Ankara vilayetini teşkil eden beş sancaktan milletvekili seçilenlerin listesinin de yer aldığı gazetede bazı milletvekillerinin Ankara'ya ulaştığı da açıklanmıştır[102]. Bu arada İstanbul'un işgalinden sonra dâhili ve harici doğru haberlerin alınması güçleştiğinden bunun önüne geçilmesi ve kamuoyunun Millî Mücadele hakkında bilinçlendirilmesi için Anadolu Ajansı'nın kurulduğu yine aynı tarihli gazetede duyurulmuştur[103]. Millî Mücadele'nin merkezi olan Ankara'da, adım adım yeni bir devletin kurulduğu ve bunun en büyük dayanağının Türk milleti olarak belirlendiği bu son hadiseden de anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Türk istiklal mücadelesinin en önemli istinat noktalarından biri olan ve millî düşüncelerin mecmuundan ibaret olan milliyetçilik ile ilgili olarak yine Hâkimiyet-i Milliye gazetesi incelendiğinde önemli açıklama ve ifadeler bulmak mümkün görünmektedir. Türk milliyetçiliği ile ilgili olarak "… *bizim milliyetperverliğimiz öyle mutaassıp, mütecaviz ve istilakâr bir cereyan değildir. Biz sadece tehlikeye maruz her zihayat gibi, sadece varlığımızı korumak kaydında bulunuyoruz."*[104] ifadeleri Hâkimiyet-i Milliye'nin bu konudaki hassasiyetini ve sağlam duruşunu ortaya koymaktadır.

17 Nisan 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "Millet Vaziyete Hâkimdir" başlığı ile Mustafa Kemal Paşa'nın bir tamimi yayınlanmıştır. Millî bağımsızlık mücadelesinin ortaya çıkış gerekçelerinin de izah edildiği bu

[102] "Fevkalade Meclis-i Millî", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920
[103] "Anadolu Ajansı", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920.
[104] "İngiltere ve Türk Milliyetperverliği", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.21, 13 Nisan 1920.

tamimde, 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey'e Karesi Livası ve 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beye de Hûdavendigâr Vilayeti dahilinde "salahiyet-i fevkalade"[105] verildiği belirtilmiştir. Buradan da anlaşıldığına göre Ankara'daki Heyet-i Temsiliye Anadolu'da otoritesini ciddi anlamda güçlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında millî iradenin gücü ve etkinliğinin arttığı söylenebilir.

Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra Ankara'da millî bir meclisin açılması çalışmaları devam ederken Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de Türk milletinin ümidini artırmaya yönelik makaleler yayınlamıştır. Yine bu makalelerin birinde açılacak olan meclis ve millî bağımsızlık düşüncesi ile ilgili olarak şu ifadeler kullanılmıştır: "*Meşrutiyeti kabul etmiş olan bir milletin, hükûmeti murakabe etmek imkânından mahrum olduğu bir yerde, ittihaz edilen kararlar hangi makamdan sadır olursa olsun, muta' olmak kabiliyetinden mahrumdur. Bunun içindir ki millet en büyük düşmanının esir ettiği payitahtta, irtikâp edeceği su-i kasıtları evvelce tahmin ederek, işgal vuku bulur bulmaz onu Ankara'da içtimaa davet etmiş ve yeniden aynı zamanda onu intihap ettiği mebuslarla vaziyetin nezaket-i fevkaladesine karşı kâffe-i tedabiri ittihaz edebilecek, bir meclis-i milli-i fevkalade salahiyetine malik kılmayı düşünmüştür. İstanbul'da sulhu, millete danışmadan, onun reyini almadan akdettirmek için dağıtılan millet meclisi, Anadolu'nun İngiliz tesir ve nüfuzundan azade hür bir köşesinde millete ve tarihe karşı deruhte ettiği muazzam vazifeyi ifa edecektir*."[106] Bu arada milletin Millî Mücadele'nin seyrinden haberdar olması ve ümitlerin artması için olumlu gelişmelerin gazetede duyurulduğu görülmektedir. Mesela "*İstanbul'da İngilizler tarafından silahları alınan askerimiz birer fırsat bularak Anadolu ve Rumeli'ye geçmekte ve Kuva-yı Milliye'ye iltihak eylemektedirler.*"[107] haberi ile hem İstanbul'un millî bağımsızlığı gerçekleştirme imkanının olmadığı hem de Ankara Heyet-i Temsiliyesi'nin Anadolu'da tek hâkim olarak telakki edilmesi gerektiği ima

[105] "Millet Vaziyete Hâkimdir, Heyet-i Temsiliye'nin Tamimi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.22, 17 Nisan 1920.
[106] "Millet Meclisinin Dağıtılması", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.22, 17 Nisan 1920.
[107] "İstanbul'da Vaziyet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.23, 20 Nisan 1920.

edilmektedir.

Millet hâkimiyetinin açık bir şekilde tecelli ettiği Büyük Millet Meclisi'nin açılacağı, Türk kamuoyuna Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin manşet haberi ile duyurulmuştur. "*Tarihî bir vaka*" olarak değerlendirilen bu hadise ile ilgili açıklayıcı ve doyurucu bir makale kaleme alınmıştır. Bu makalede Türk milletinin tarihin her döneminde hür bir şekilde yaşadığı belirtildikten sonra Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını ne anlama geldiği ve nasıl telakki edilmesi gerektiği şu şekilde ifade edilmiştir:

"*Bu vaka, harikalarla dolu olan tarihimizde milletin yaşamak kabiliyetini ispat edince delilerin belki en yükseğini teşkil eder denilse hata olmaz… Bugün millet tehlikelere maruz olan varlığını kurtarmak endişe ve azmi ile Ankara'da toplanıyor. Böyle bir ictimaı toplanan ferdler mi düşündü, yoksa onları intihab ederek buraya yollayan ferdler mi düşündü, yoksa toplanış şunun veya bunun sevk ve davetiyle mi vuku buluyor? Ne o, ne bu, ne de öteki. Milletin varlığı mevzu bahis olan bu gibi maceralarda ferdlerin fevkinde ve cümleye hâkim tarihi bu ruhdur ki yegane denilecek kadar müessir bir ameldir. Aradaki sen ile ben işte o ruh-u milliye sadece tercüman veya vasıta olmaktan başka bir şey değiliz. Ferd itibariyle öyledir, fakat ortaya çıkan fiil ve hareket-i milli ve muazzam bir keyfiyettir.*

Ankara da içtima etmekte olan Meclis-i Kebir-i Milli'ye vücud veren sebepler burada bir daha uzun uzun şerh ve izah edilmeye ihtiyaç göstermeyecek kadar malum şeylerdir…

Ankara'da içtima eden meclis, mukadderatını doğrudan doğruya kendi eline almak mevkiinde bırakılan milletimizin muhassılasıdır ki istihdaf olunan netice-i hayr ve selamete vasıl oluncaya kadar milletin her türlü işlerine vaziyet edecek olan heyet-i meşrua işte bu meclisten ibaret olacaktır demek olur. Bu meclisin ise bütün millet demek olduğu izaha hacet görülemez…

Büyük Millet Meclisi ile milletimizin en büyük tehlikelerden kurtulmaya

doğru yeni ve tarihi bir safhaya dâhil olmuş bulunuyor. Meclisin vazifesindeki bu ehemmiyeti müdrik bulunduğu da muhakkaktır. Büyük Millet Meclisi'ne müessese-i milliyesinde mazhar-ı tevfikat olmasını temenni ederiz."[108] Bu makalede hem "*Büyük Millet Meclisi*" hem de "*Meclis-i Kebir-i Millî*" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Yaptığımız araştırmaya göre bu ifadenin, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi tarafından ilk ve son defa kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bundan sonra gazetede "*Büyük Millet Meclisi*" ve "*Türkiye Büyük Millet Meclisi*" ifadeleri kullanılacaktır. Bu arada Heyet-i Temsiliye'nin Meclisin açılışı ile ilgili olarak yayınladığı bildiride 23 Nisan Cuma günü Meclis'in açılacağını ve bugünün mübarek olduğu için özellikle seçildiği belirtilmiştir[109].

Ankara'da Heyet-i Temsiliye azalarının büyük bir bölümü Meclis'in açılacağı günlerde burada bulunmamaktaydı. Meclis-i Mebusan'ın açılması ve onu takip eden olaylar sırasında Heyet-i Temsiliye'den sadece Mustafa Kemal Paşa ve Hakkı Behiç Bey Ankara'daydı. Kazım Karabekir Paşa'nın "*Ankara'da Heyet-i Temsiliye'den kimler var?*" şeklindeki sorusuna o sırada Ankara'da bulunan arkadaşlarını ve eşraftan bazılarının ismini vererek yanıtlamıştı. Daha sonraları Sivas Heyeti Temsiliyesi, Ankara Heyet-i Temsiliyesi biçiminde bir ayırıma bile gidilmiştir. Bütün bunlar Mustafa Kemal'in önemli karar aşamalarında zaman zaman nasıl yalnız kaldığını göstermektedir. Böyle durumlarda Mustafa Kemal Paşa, kendi başına karar almaktan bir an bile çekinmemiştir. Büyük Millet Meclisi, kararlaştırıldığı gibi 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmıştır. Bildirideki tören noksansız uygulanmıştır. Hacı Bayram Camii'nden Meclis binasına kadar tekbir sesleri arasında gelinmiştir. Salondaki okul sıralarına ve sandalyelere oturulmuş ve en yaşlı üye olarak Şerif Bey (Sinop) saat 13.45'te oturumu açmıştır[110].

---

[108] "Tarihî Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.24, 23 Nisan 1920.
[109] "Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor, Heyet-i Temsiliye'nin Tamimi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.24, 23 Nisan 1920
[110] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.209

Hâkimiyet-i Milliye'nin Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra çıkan ilk nüshasında Meclis'in açılışı ile ilgili bilgi ve yorumlar manşetten verilmiştir. Meclis'in açılması yönünde yapılan faaliyetlerin de açıklandığı bu yazıda Meclis'in mahiyetinin ne olduğu ve açılışının nasıl anlaşılması gerektiği şu ifadeler ile belirtilmiştir: " *… O gün Ankara şehri hakikaten tarihî bir vakaya sahne olduğu gibi bu vaka ile Osmanlı tarihine dahi kıymet ve ehemmiyeti çok yüksek yeni bir sayfa ilave olunmuştur. Uzun ve cihanşümul bir harbin bunca fedakârlıklarından sonra vatan maruz bırakıldığı tehlike-i inhidam ve indiras karşısında milletin müttehit ve azimkâr bir harekete en yüksek derecesinde kabiliyet-i hayatiye göstermesi yalnız bizim tarihimiz için değil, bütün insaniyet tarihi için büyük bir vakayı inkılabiye add olunsa yeridir. Harb-i Umumi'nin hayat-ı insaniyette husule getirdiği yeni cereyan milletlerin hürriyet ve istiklal haklarının daha bariz bir şekil alması suretinde tecelli etmiştir. Onun içindir ki bugün cihanın bütün kümeleri hürriyet ve istiklal hüsn-i hareketleri için içinde çalışıp duruyor. Asırlar ve asırlardan beri istiklal ve hâkimiyetle başlamış olan milletimiz için böyle bir hengamede hususiyle kendisine göre en hayati maddeler olan istiklal ve hâkimiyeti tehlikede görülürken asabiyet ve heyecan ile harekete geçmemek mümkün olamazdı. İşte Büyük Millet Meclisi böyle ve bu kadar mukaddes bir heyecan ve asabiyetin mahsulüdür*."[111] Meclis açıldıktan sonra memlekete bir beyanname yayınlayarak bu meclisin "*halife ve padişahı düşman tazyikinden kurtarmak Anadolu'nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mani olmak payitahtı yine anavatana bağlamak için çalışacağı*"[112] bildirilmiştir. Millî Mücadelenin sesi ve Meclis'in yarı resmi yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bundan sonra periyodik olarak Meclis'teki faaliyetler ile ilgili haberler verecektir.

Millî Mücadele'nin önde gelen savunucularından olan Açıksöz gazetesi de Hâkimiyet-i Milliye gibi Meclis'in açılışını büyük bir heyecanla

[111] "Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920.
[112] "Büyük Millet Meclisi'nin Memlekete Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920; Beyanname ile ilgili olarak ayrıca bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 3, s.60.

okuyucularına duyurmuştur. Gazete, parlamentoların mensup olduğu milletin kuvve-i hâkimiyesini izhar eden bir organ olduğundan hürriyete, masuniyet-i akval ve ef'ale sahip olmazsa o parlamentonun ve ona istinat eden hükûmetin varlığı ile yokluğunun müsavi olduğunu iddia etmiştir. Özgürlük ve hâkimiyet hakkı olmayan bir millet meclisinin ve hükûmetin milletin iradesiyle değil galip ve zalim devletlerin emriyle hareket edeceğine dikkatleri çeken Açıksöz, hâkimiyetin bölünemez olduğunu vurgulamıştır. Bir milletin kendi mukadderatına ya hâkim olacağı ya da diğer bir milletin arzu ve emrine tabi olacağını belirten gazete Meclis'in açılış süreci ile ilgili olarak yaptığı açıklamadan sonra şu ifadeleri kullanmıştır: "*İşte bu tehevvür ve feveranın netice-i tabiisi olarak 16 Mart'tan beri bütün Anadolu pâyitahtın, makarr-ı hilâfetinin, nâmus-ı millî ve dinîsinin pâyimâl olmasından dil-hûn olduğu ve fakat reha-ı karibden de hiçbir vakit ümidini kesmediği halde yekpare bir kitle olarak mevcudiyetimize hamle eden düşmanlara karşı gelmeğe çalıştı. Ve bugün lehü'l-hamd görüyoruz ki, mukadderatını tayin ve tespit edecek mevcûdiyet-i millîye ve hakîmemizi muhafaza eyleyecek Büyük Meclisi'ni vücûda getirdi, icraî teşriî kuvvetleri nefsinde cem eyleyen bu muhterem Meclis, Azerbaycan, Kars, Ardahan ve belki de İran, Afgan ve Hindistan murahhaslarının iştirakiyle bir Meclis-i Millî Kebirden ziyade bir Şûra-yı Kebir-î İslâm halini alacak ve bu suretle bütün Müslüman kavimlerin Avrupa Hıristiyanlarının esaret zincirlerini kıracak tedbirler hazırlanacaktır. Her tarafta fevkalâde heyecan ve fevkalâde dikkatle takip olunan Meclis-î Kebir-î Millî mukarreratı üımitvarız ki pek yakında düvel-î mütehakkimenin galip ve kahir topları altında avân-ı esaretini bin türlü havf ve endişe ile geçiren hakan-ı muazzam ve halife-i zîşanımız efendimiz hazretlerinin hürriyetlerini iade ile arzu-yı millîyi tatmin ve hâkimiyet-i millîyeyi temin edecek bir hükûmet vücuda getirecek ve bu suretle gerek Türk vatanının ve gerek İslâm âleminin halâs ve rehâsı temin olunmuş olacaktır*."[113] İlk bakışta Büyük Millet Meclisi'ni

[113] "Meclis-i Millî-i Kebir", **Açıksöz**, S.44, 25 Nisan 1920 [Aktaran: **Millî Egemenlik Makaleler Antolojisi**, (Haz. Orhan Kabataş), Kültür ve Turizm Bakanlığı, TBMM Basımevi, Ankara, 1985, s.60-61]

millî bir meclisten ziyade "Şûra-yı Kebir-î İslâm" olduğunu belirten Açıksöz, Meclis'in açılışını "tezahürat-ı ulviye-i millîye" olarak değerlendirmiştir.

Birinci Meclis'in 1 numaralı kararı Meclis'in hangi azalardan teşekkül edeceğine dair kararıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu Meclis'in kimlerden oluşacağını şu şekilde ifade etmiştir: "*Meclis-i âliniz malumu âlileri salahiyet-i fevkalaedeyi haiz olarak intihap edilen mebusan-ı kiram ile düçâr-ı taarruz olan makarr-ı saltanattan tahlis-i nefs ile buraya gelen mebusan-ı kiramdan mürekkeptir. Tahlis-i nefs edip gelebilecek olan mebusan ile birlikte bir Meclis-i Âli vücuda getirilmesi ancak yeni intihap edilen tarz-ı intihapta mevzubahis olunmuştur. Bu anda Meclisimiz münakittir*."[114]

Daha bu ilk toplantıda İstanbul'dan gelecek olan mebusların kabul şartları üzerine bazı tartışmalar ortaya çıkmıştır. Fakat sonunda işgal edilmiş olan İstanbul'dan çıkıp Ankara'ya gelebilen bütün mebusların Meclis'e kabulü kararlaştırılmıştır. Aslında temel tartışma bu yeni Meclis'in mahiyeti üzerinde olmuştur. İstanbul'dan gelen mebuslar arasında bulunan ve bir hukuk profesörü olan Celâleddin Arif Bey bu Meclis'in meşruiyeti için bir kanun mesnedine dayanması lüzumunu ileri sürmüştür. Celaleddin Arif Bey'e göre "Türk mevzuatında bununla ilgili bir hüküm yoktur ve bunun için Fransız Anayasası'nda bulunan bir hükümden faydalanmak mümkündür." Buna göre memleket işgal altına alınır ve Meclis zorla kapatılırsa kurtulabilen mebusların bir araya gelerek meşru bir meclis teşkil edebilmeleri sağlanmış olurdu. Bu arada bazı "samimî muhafazakârlar" böyle bir meclisin meşru olabilmesi için Müslümanların halifesi ve milletin padişahı olan zatın muvafakatını almak gerektiğine inanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa görülmemiş bir maharetle bu gibileri yatıştırmayı bilmiş ve "*İstanbul şeraitinin, Padişah ve halife ile ne alenî ne de hususî ve mahrem temasa müsait olmadığını izaha çalıştım. Böyle bir temasla ne anlamak istediğimizi sordum*" demiştir. Meclis'in Milletin istiklâl ve tamamiyetini temin için çalışmakta olduğunu padişaha haber vermeye hacet olmadığını düşünen Mustafa Kemal

[114] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 1, s.2

Paşa, bu çeşit itirazları da ciddiye almamıştır. Çünkü onun nazarında bu yeni meclis olağanüstü yetkilerde kurulmuştu, millet adına kurtuluş yolunda her türlü kararı alma yetkisine sahipti ve aldığı bütün kararlar da bu bakımdan meşru addolunacaktı. Mustafa Kemal olağanüstü yetkiden şunu anlıyordu: "Bu meclis hem yasama, hem yürütme hatta hem de yargı yetkisine haizdi." Gerçi bağımsız mahkemeler görevine devam edecekti, fakat Meclis gerektiğinde yargı yetkisini de kullanacaktı. Nitekim ilk meclisin komisyonları arasında bir "memur-ı muhakemat encümeni" bulunmaktaydı. Bu encümen Meclis adına suçlu görülen memurları muhakeme edebilecek ve cezalandırabilecekti. Ayrıca bu meclis kendi üyeleri arasından olağanüstü yetkilerle İstiklâl Mahkemeleri kurabilecekti ve bunu da daha sonra gerçekleştirmiştir. Bu suretle Meclis bütün yetkileri kendinde toplamıştır[115]. Büyük Millet Meclisi'nin olağanüstü yetkileri haiz olduğu ve üyeleri tarafından kendisinden önceki meclislerden farklı telakki edildiği Meclis'teki görüşmeler incelendiğinde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira bir 18 Temmuz 1920 tarihli bir gizli oturumda Malatya milletvekili Lütfi Bey'in "*Heyet-i muhteremeniz hem teşriî hem de icra kuvvetini haizdir. Şu halde Meclis-i Âyan vazifesini de uhdesinde cem etmiş olmasına nazaran Meclis-i âliniz ne Meclis-i Mebusan ve ne Meclis-i Müessesandır. Hepsinin fevkinde bir Meclistir*."[116] ifadeleri bunu kanıtlar mahiyettedir. Bununla birlikte pek çok milletvekilinin Büyük Millet Meclisi'ni Meclis-i Mebusan'ın bir devamı olarak telakki ettiği, Meşrutiyet rejiminin hala devam ettiğini düşündükleri ve bu açıdan Kanun-ı Esasi'ye bağlılığın sürdüğü de unutulmaması gereken bir gerçek olarak görülmektedir.

Meclis'in açıldığı günün ertesinde Mustafa Kemal Paşa, Meclis kürsüsünde bir hükûmet kurulması gerektiğinden bahsetmiş[117] ve bunun da memleketin hâlihazırdaki vaziyeti üzerinde sorumluluğu olan bir hükûmet

---

[115] Sadi Irmak, "Atatürk ve Meclis", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, Mart 1987, S.8, s.273-274.

[116] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 37, s..92

[117] Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet teşkiline ilişkin Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, s.30-32, 35-37.

olması gerektiği üzerinde durmuştur. Esasen sadece bu durum bile Meclis'in memleketin ve milletin sorumluluğunu üzerine almaya kararlı olduğu konusunda bir fikir vermektedir. Milletin tek temsilcisinin ve memlekette tek otoritenin Büyük Millet Meclisi olduğu Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifinden de anlaşılmaktadır. İşte bu durum aslında Amasya Genelgesi'nde de vurgulandığı üzere "*İstanbul Hükûmeti üzerine düşen görevi yerine getirmemektedir*" kararının Meclis'ten milletvekillerine farklı şekilde ifadesinden başka bir şey değildir.

Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet kurulmasına ilişkin teklifi çeşitli tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Bu arada 24 Nisan 1920'de 110 oy ile Mustafa Kemal Paşa Meclis başkanlığına seçilmiştir[118]. Başkan seçildikten sonra kürsüde yaptığı konuşmasına şu ifadelerle başlamıştır: "*Muhterem efendiler! Milletin mukadderat-ı umumiyesine fiilen ve tamamen vaziyed ederek makam-ı hilafet ve saltanatın düçar olduğu esaretten tahlisi ve memleketin tamamiyeti ve selameti uğrunda her fedakârlığı iktihama büyük bir azim ile iman ile karar vermiş olan Meclis-i Âlinizin riyasetine intihab edilmek sureti ile hakkımda ibzal buyurulan itimad ve teveccühün müteşekkir ve minnetarıyım.*"[119] O dönemde Meclis'te geçen pek çok konuşmada makam-ı hilafetin ve saltanatın kurtarılması ile ilgili ifadelere rastlamak mümkündür. Milletin iradesinin temsilcisi olduğu ve memlekette Meclis'in üstünde başka bir gücün olmadığının belirtildiği bir ortamda bu ifadelerin kullanılması dönemin şartlarının göz önünde bulundurulduğunun ve hassas davranıldığının göstergesi şeklinde değerlendirilebilir. Millî hâkimiyetin millî bağımsızlıkla ayrılmaz telakki edildiği bir mecliste, o meclisin başkanının yaptığı konuşmada geçen bu sözlerinin başka türlü bir izahının olmadığı açıktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920'de mütarekeden Meclis'in açılmasına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasî ahval hakkında

[118] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, s.38.
[119] "Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920

verdiği uzun nutkunda bu tür ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Erzurum Kongresi öncesinde askerlik görevinden istifa ettiğinde padişaha çektiği telgrafta "... *Makam-ı Akdes-i Hümayunlarının nur-ı feyiz ve necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayat-ı askeriyeme de veda suretiyle arz-ı fedakâri eylerim. Makam-ı Uzma-yı Saltanat ve Hilafetin ve millet-i necibelerinin hayatımın son noktasına kadar daima haris ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı kemal-i ubudiyetle arz ve temin eylerim...*"[120] ifadelerini kullanmasını da yine bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Esasen Mustafa Kemal Paşa bu nutkundan hemen sonra yaptığı bir konuşmasında bu fikri teyit eder şekilde şu ifadeleri kullanmıştır: "*Meclis-i Âliniz, haiz olduğu salahiyet-i fevkaladeye binaen karşısına çıkacak bir kuvve-i icraiyeyi yalnız murakabe etmek ve mesail-i hayatiyeyi millet üzerinde böyle bir heyetle mücadeleye mecbur kalmak gibi vaziyet-i hazıranın mütehammil olamayacağı mahdut bir vazife-i teşriiye ile değil, idare-i umumiye-i milleti fiilen deruhte ve selamet-i memlekete ve hilafeti bizzat temin ve müdafaa vazife ve salahiyetiyle teşekkül etmiştir ve artık Meclis-i Âlinizin fevkinde hiçbir kuvvet mevcut değildir*"[121]. Açıkça bu konuşmada da belirdiği üzere Mustafa Kemal Paşa, milletin ve millet hâkimiyetinin her şeyden üstün olduğunu savunmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanı seçildiği gün, Büyük Millet Meclisi'nin görüştüğü ilk kanun olan Ağnam Resmi Kanunu[122] da kabul edilmiştir. Ağnam Resminin tenzili ile ilgili görüşmelerden sonra Ağnam Resminin dört misli olması kararlaştırılmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği bu kanun ile ilgili bir yorumunda Toktamış Ateş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, toplantılarını "uygun bir zaman ve uygun bir yerde sürdürmek üzere", genel kurul kararıyla "talik eden", yani "erteleyen" Osmanlı Mebusan Meclisi'nin devamı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca şunları belirtmektedir: "*TBMM'nin "1" sayılı yasası, bir hayvan vergisi olan "Ağnam vergisi*

[120] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, s.16.
[121] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, s.32.
[122] Kanun ile ilgili görüşmeler ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, s.38-40.

yasası"dır. Zira İstanbul Meclisi toplantılarını ertelediği 18 Mart 1920 günü, gündeminin 1. maddesi olarak bunu görüşecekti. Ve bu nedenle, Ankara Meclisi'nin gündeminin 1. maddesi de bu vergi yasasıydı"[123]. Mebusan Meclisi'nin son başkanı Celaleddin Arif Bey'in de Ankara'ya gelerek yeni meclisin başkanı olduğunu düşündüğünü belirten Ateş, Büyük Millet Meclisi'nin "*yeni seçilenlerle ve olağanüstü yetkileriyle*" Mebusan Meclisi'nin devamı şeklinde telakki edilebileceğini söylemektedir. Bu çerçevede E. Semih Yalçın da "*Osmanlı Hükûmeti ile Anadolu'daki Meclis'in siyasî devamlılık anlamında birbirlerinin zıttı değil, Türk milletini yaşatma adına iki farklı yol olduğu*"nu ifade etmektedir[124].

Büyük Millet Meclisi açıldıktan bir gün sonra Ağnam Resmi ile ilgili görüşmelerde Hamdullah Suphi Bey'in alkışlarla karşılanan şu ifadelerinin dönemin şartlarının hassasiyetini ortaya koyması bakımından kayda değer olduğu düşünülmektedir: "… *Teşkilat-ı milliyenin ve mücahedemizin ruhu, padişaha, hilafete ve hukukuna vatanımızın selametine, birliğine, tamamiyetine sadakatten ibarettir; buna hürmet ettirmektir. Bunun bir beyanname ile memlekete ilanında fayda tasavvur ediyorum. Tasvip buyurursanız beyanname neşredelim*."[125] 1 Mayıs 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de bu düşüncelerin hayata geçirilmeye başlandığının bir delili olarak Meclis'in halifeye bir ariza takdim ettiği belirtilmiştir. Gazetenin birinci sayfasından verilen bu ariza şu ifadelerle noktalanmıştır: "*Padişahımız! Kalbimiz hiss-i sadakat ve ubudiyetle dolu, tahtınızın etrafında her zamankinden daha sıkı bir rabıta ile toplanmış bulunuyoruz. İçtimaının ilk sözü halife ve padişaha sadakat olan Büyük Millet Meclisi son sözünün yine bundan ibaret olacağını südde-i seniyyelerine en büyük tazammun ve huşu ile arz eder*."[126] Ortam ve şartların müsaadesizliğinin millî iradenin tecelligâhı olan bir meclisten bu tür ifadelerin çıkmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Yine

---

[123] Toktamış Ateş, "Cemil Koçak Tarihi Tartışmak", **Bugün**, 27 Haziran 2006.
[124] E. Semih Yalçın, "Seksen Yıllık Cumhuriyetin Kimlik Meselesi", **2023**, S. 30 (15 Ekim 2003), s. 37
[125] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, s.39.
[126] "Zişan Halifemiz Efendimize Milletin Sadakati, Büyük Millet Meclisi'nden Atiye-i Seniyyeye Takdim Kılınan Ariza", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 26, 1 Mayıs 1920.

aynı şekilde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 15 Mayıs 1920 tarihli nüshasının bir makalesinde bu tür ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Resmî bir beyanname gibi verilen ve millî birlik ve beraberliğin önemi üzerinde durulan bu makalede şu ifadeler kullanılmıştır: " *... Millet asker vermezse memleketi kim muhafaza edecek, millet vergisini vermezse para nereden toplanacak, onların hesabınca memleketi Rum'a, Ermeni'ye, İngilizlere verecekler, sizi esir edecekler. Bu suretle siz asker verirseniz tabiî memlekette siz mağlup olacaksınız. Allah'tan utanalım. Elinizle kendi memleketinizi vermeyiniz, ecdadınızın kemikleri bu topraklardadır. Bu mübarek topraklan nasıl gâvurlara vereceksiniz? (Karılarınızı, 'kızlarınızı nasıl gâvur kucaklarına teslim edeceksiniz? Padişahına sâdık olan, padişahını esaretten kurtarmaya çalışan Millet Meclisi'dir. Sekiz aydır Millet Meclisi sayesinde rahat yaşadınız. Size lâzım olan, bugün sizi birbirinize kırdırmak isteyen Müslüman suretindeki kâfirleri tutup, elini ayağını bağlayıp Millet Meclisi'ne göndermektir, Bakınız, iyi düşününüz, son pişmanlık ele geçmez. Allah'ın kulu, Peygamberin ümmeti, padişahın sadık evlâtları iseniz, vatanınızı düşmanlara teslim etmek istemezsiniz. Yedi aydan evvel Ankara'da taburlarla İngiliz askeri vardı. Şimdi bir tane var mıdır? Milletin sadakati ile bunlar gitti, şimdi elinizle kendiniz mi bu hâinleri davet edeceksiniz? Allah'a, Peygamber'e, padişaha itaat edenler Büyük Millet Meclisi'nin emrine tâbi olurlar. Biz kim için çalışıyoruz... Biz padişah ve millet için çalışmıyor muyuz? Anzavur ismindeki bir kâfire mi tâbisiniz? Böyle olanları Allah "Kahhar" ismiyle kahretsin. Yüzlerce ulema bir şey bilmiyor da, başına yalandan, sarık saran, ırzlarını, namuslarını İngiliz'e satanlar mı biliyor? Allah bu millet ve bu din için çalışanları aziz etsin. Din ve devlete düşman olanları da kahretsin. Artık hakikati anlayınız. Çift ve çubuğunuzla vakit geçiriniz, kalblerinizi birleştiriniz, milletin büyüklerine mutî olunuz ki onlar padişahımızı ve vatanımızı kurtarmak isterler*."[127] Hâkimiyet-i Milliye gazetesi tarafından Büyük Millet Meclisi millî iradenin tecelligâhı olarak görülürken bu makaleden

[127] "Euzü billahi mineş-şeytanirracim, Bismillahirrahmanirrahim", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.29, 13 Mayıs 1920.

anlaşılacağı üzere Meclis, padişah ve halife için çalışan sadık bir kurum olarak telakki edilmektedir. Dönemin olağanüstü şartları içinde milletin ihtiyacı olan birlik ve beraberlik adına sarf edilen bu ifadeler, Anadolu'daki Ankara-İstanbul eksenli hâkimiyet mücadelesinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Zira bu hâkimiyet mücadelesinde ağırlık noktasını değiştirecek tek belirleyici unsur, millettir. Bir yandan ayrılık ve fitne tohumları eken işgal kuvvetleri, bir yandan işgalcilerle işbirliği yapan idarecileri, bir yandan da "isyancı" olarak görülen millî kuvvetler arasında kalan millet, böyle olağanüstü bir dönemde yönlendirmelere açık hâle gelmiştir. Osmanlı'nın son döneminde savaşlar ve ekonomik baskılarla sıkıntılardan bunalan Türk milleti, her yönden sarsılmış olsa da tarihinden ve kültüründen aldığı mirasla hürriyet azim ve kararından vazgeçmemiş ve Millî Mücadele'nin yanında yer almıştır. Esasen gazetedeki bu ifadelerin Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı 1919'dan beri yapmaya çalıştığı "Millî Mücadele'yi halka mâl etme" düşüncesi ile de doğrudan ilgisi olduğu açıktır.

Bir dönem İçişleri Bakanlığı da yapmış olan Şükrü Kaya, Büyük Millet Meclisi'ni ve dönemi değerlendirirken Türkiye'de Cumhuriyet'in, Türklerin hayat ve haysiyetlerini ve binlerce yıllık ana topraklarını kurtarmak için her şeylerini feda ederken sarayın devamlı ve inatlı hıyaneti üzerine Millî Mücadele ve istiklal savaşlarının kanlı günlerinde doğduğunu söylemiştir. Cumhuriyet'in Türk Milletinin kurtuluşunun ve yaşayışının şanlı bir remzi ve zarurî bir rejimi olduğunu ifade etmiştir. Şükrü Kaya sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: "*Birinci Türkiye Millet Meclisi'ne ve onun hükûmetine ister âsi, ister ihtilâlci denilsin, isterse Fransız ihtilâlinin konvansiyon meclisine benzetilsin, Türkiye'de millî hâkimiyeti ilk o kurdu ve o tatbik etti. O hükûmetin kanunla hukukî adı konulmamıştı. Fakat o rejim mükemmel ve demokratik bir Cumhuriyetti. Onu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kurdu. Onu kitaplaştırmak, kanunlaştırmak da İkinci Büyük Millet Meclisine nasib oldu.*

Tarihte birçok Cumhuriyetler, mağlubiyetlerin tepkisidir. Bizde zafer millî hâkimiyetin eseri, Cumhuriyet de zaferin nimeti ve ganimeti oldu."[128]

Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadelerine göre 23 Nisan 1920 tarihinden 28 Şubat 1921'e kadar yani 311 günlük süre içerisinde 159 gün içtima akdetmiştir. Bu içtimalar 51'i gizli ve 356'sı alenî olmak üzere 407 celseyi ihtiva eder. Bu yüce Meclis, heyet-i umumiyece 104 kanun kabul etmiştir. Ve bundan başka 149 kanun teklifi müzakere edildikten sonra reddedilmiştir. Bundan başka "hasbelicap" 67 kanun teklifi Heyet-i Vekileye tevdi edilmiştir. 6 kanunun müzakeresi tehir edilmiştir. 55 kanun yeni seneye devredilmiştir. Demek ki Meclis, toplam 381 kanunla iştigal etmiştir. Meclis çıkardığı kanunlar meyanında Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İcra Vekilleri İntihabı Kanunu, Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun, İstanbul'un İşgalinden Sonra İstanbul Hükûmetince Münakit Muahedat Vesairenin Lağvı Kanunu, Nisab-ı Ekseriyet Kanunu, İstiklâl Mehâkimi Teşkili Kanunu, Men'i Müskirat Kanunu, köylünün saadet ve refahına mütaallik olmak üzere Baltalık Kanunu, Cephe Zammı Kanunu, yine milletin sıhhat ve hayatına müteallik olması itibariyle Frenginin Men'i Sirayeti Kanunu, milletin ve heyet-i celilenin mahiyetini, şeklini ve salâhiyetini tâyin etmek itibariyle Teşkilât-ı Esasiye ve kudret ve iktidar-ı malîmizi göstermiş olmak itibariyle Bütçe Kanunları sayılabilir. Encümenlerdeki mesaiye gelince muhtelif meselelere ait olmak üzere kanunlar da dâhil olduğu halde encümenlere 703 parça iş havale olunmuştur. Bunlardan 422'si encümenlerden çıkmıştır. 28'i yeni seneye devredilmiştir. Bundan başka milletvekilleri önemli 111 takrir vermiş ve bunlar Heyet-i Vekileye havale edilmiştir. Ayrıca 122 takrir ile Heyet-i Vekileden istizah ve sualde bulunulmuştur. Bununla birlikte milletvekillerinin pek çoğu Meclis adına çeşitli

[128] Şükrü Kaya, "Cumhuriyet ve Demokrasi", **Cumhuriyet,** 29 Ekim 1947. (Aktaran: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, **Atatürk Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1973, s.56.)

devlet hizmetlerine de fiilen iştirak etmek suretiyle "vazife-i vataniyede" bulunmuşlardır[129].

Millî hâkimiyet, milletin kendi kendisini idare etmesi olduğuna göre, bu hâkimiyeti millet namına kullanan ve millet mümessillerinden meydana gelen millet meclisleri milletin efkâr-ı umumiyesindeki fikir cereyanlarını temsil etmek zorundadırlar. Bu temsil nispetinde milletin temsilcisi olmaya çalışırlar. Millî hâkimiyet ilke ve mefhumu, azınlıkta kalan veya çoğunlukta olmakla beraber herkes tarafından kabul edilmemiş bir fikrin diğer fikirlere yer vermeden hâkim olması hadisesiyle bağdaşamaz. Mademki hâkimiyet millete aittir, o halde millet fertlerinin fikirleri ne olursa olsun bu hâkimiyete iştirak etmeleri gerekmektedir. Millî hâkimiyeti böyle anlayınca onun yürütme kolu olan Millet Meclisi'nin de memleketteki fikir cereyanlarına sahne olması tabiî ve hatta zaruridir. Aksi halde bir tek fikrin hâkimiyeti prensibi ile Millet Meclisi mefhumu ve prensibi uyuşamaz. Bunun içindir ki tek fikrin hâkim olduğu memleketlerde millet meclisleri yoktur. Bunun yerine hâkim olan tek fikrin teşkilâtlanması ve bu teşkilâtın içinde bu fikrin kanun yapma mekanizması olan meclisleri vardır. İşte millet içindeki fikir cereyanlarının temsili bakımından da Birinci Büyük Millet Meclisi milletin tam ve gerçek mümessili olmuş durumdadır[130]. Hakkında çok şey söylenen Büyük Millet Meclisi ile ilgili olarak Samet Ağaoğlu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarihinin "*iki taraflı bir kavganın tarihi*" olduğunu belirtmektedir. Bir yanda "*dıştan gelen istila, tahakküm ve zor hamlesi, öte yanda iç idarenin tahakküm ve zora dayanan zihniyeti*" vardır. Kabul etmek gerekir ki, bu kavgasında Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, değil yalnız yurt sathında hatta bütün dünyada bir örnek olacak kadar yükselmiş insan ve vatandaş haklarının savunması ile bütün insanlığın abidesi haline gelmiştir. İşte bu açıdan düşünüldüğünde Ağaoğlu'na göre "*Büyük Millet Meclisi, Kuva-yı Milliye ruhunun kendisidir.*"[131]

---

[129] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 9, Devre 1, İçtima Senesi 2, İnikat 1, s.5-6.
[130] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu**, s.26
[131] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu**, s. 213, 292

Birinci Meclis bir bakıma Müdafaa-i Hukuk kongrelerinin bir devamı olarak da değerlendirilebilir. Bu meclis, eski Osmanlı nâzırlarıyla telgraf memurlarını, valilerle mahkeme zabıt kâtiplerini; Avrupa'da yüksek öğrenim görmüş kişilerle, medrese tahsili görmüş, o zamanki adıyla "ilmiye sınıfı" mensuplarını; aydın komutanlarla adları hizasına rütbe olarak sadece "aşiret reisi" yazılı kimseleri bir araya toplamış olan bir meclistir. Üyeleri birleştiren tek nokta hepsinin yüreğini saran vatanseverlik duygusudur; istilâ ordularını yurttan kovuncaya kadar yılmadan mücadeleyi sürdürmek yolundaki ortak azim ve kararlılıktır. Bu Meclis yiğit bir meclistir. Türk milleti adına bağımsızlık mücadelesini yürütmeğe lâyık ve muktedir bir meclisti[132]. Yegâne gayesi Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi olan ilk Meclis, gerek temsil ettikleri sosyal dilimler gerekse fikrî yapıları bakımından bir "tezatlar meclisi"dir. Ancak çok farklı sosyal yapıların mevcudiyetine ve farklı fikirlerin temsil edilmesine rağmen "ülkenin bütünlüğü" konusunda tek yumruk tek ses olabilmesini bilmiştir. İdealist, demokratik ve her şeyden önce millî olan ilk Büyük Millet Meclisi, "olağanüstü hal meclisi"dir. Zira savaş halinin yaşandığı namüsait şartlarda toplanmayı başarabilmiş bir meclistir[133]. Ergun Özbudun'a göre ilk Büyük Millet Meclisi, normal zamanların normal bir meclisi olarak değil, gerektiğinde rejimi değiştirme salahiyetiyle donatılmış olağanüstü bir Meclis, yani kısaca "kurucu meclis" kimliği ile öne çıkmıştır[134].

Büyük Millet Meclisi Türk milletinin asırlardan beri çektiği acıların gerçek kaynağını, bu milletin idaresini ellerine alanların kendi yetkilerini mutlak ve her çeşit kontrol ve murakabeden uzaklaşmalarında bulmuştu. Bunun içindir ki, ilk toplandığı günden başlayarak memlekette artık bir inkılap başladığını ve kendisinin bir inkılap ve ihtilal meclisi olduğunu ilân etmişti. Büyük Meclis, gerek Millî Mücadele yıllarında, gerek zaferden sonra yerini İkinci Büyük Millet Meclisi'ne bırakıncaya kadar üzerine aldığı en büyük

---

[132] Turhan Feyzioğlu, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, s.27.
[133] E. Semih Yalçın, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, Kasım 1999, S.45, s.849-850.
[134] Ergun Özbudun, "TBMM'nin Hukukî Niteliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.I, 1985, S.2, s.483.

sorumluluğun millî hâkimiyeti kurmak ve kuvvetlendirmek olduğunu unutmamıştır[135].

Bu Meclis kurucu vasfı ile ileride anayasa yapacak ve yasama, yürütme ve belirli bir süre de yargı görevini üstlenecektir[136]. Bu özelliği ile de Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemi Samet Ağaoğlu'na göre tarihte başka bir misaline rastlanması hemen hemen mümkün olmayan bir "Meclis diktatörlüğü" devridir. Onun gerek devlet ve gerek vatandaş üzerinde veremeyeceği bir karar yoktur. Yapılan bütün işler onun namınadır. Meclis bu gibi işleri dilediği gibi kontrol ve murakabe eder; onlara istikamet verir ve hatta günlük hadiselerin tesiri altında tezatlara, taşkınlıklara düşmekten çekinmez. Birinci Büyük Millet Meclisi, bu kesin ve herhangi bir şekilde sınırlanmamış diktatörlüğünü gerçekten millî tarihimizin ölümsüz bir şerefi kalacak şekilde hareket ederek kötü kullanmamış ve kendi kendisini kontrol etmesini bilmiştir. Tarih, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bu ana ve hâkim vasfını ilk planda gösterdiğine şahittir[137]. Samet Ağaoğlu'nun Birinci Dönem TBMM için kullandığı "Meclis diktatörlüğü" ifadesi her ne kadar ağır ve farklı bir şekilde anlaşılmaya müsait ise de haklılık payı olan bu değerlendirmeyi "aşırı meclis hükûmeti" biçiminde yorumlamak mümkündür. Esasen Türk modernleşme sürecinin en önemli kırılma noktalarından birini teşkil eden bu Meclis, millî hâkimiyet prensibinin ve Türk demokrasi hayatının gelişimine bu yönüyle büyük ehemmiyeti haiz katkılarda bulunmuştur. Zira Türk demokrasi tarihi açısından en önemli kilometre taşlarından biri olan TBMM, bu yetki ve sorumluluklarıyladır ki, yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurucu bir meclis niteliğini taşımasının yanında millî iradeyi gerçekleştiren meclis olma özelliğine de sahiptir. Meclis'in açılması ve çalışmaları ile ülkenin mukadderatına el koyması ile Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin kararlarının özünü teşkil eden; "Kuva-yı

---

[135] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu,** s.215
[136] A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.68.
[137] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu**, s.15

Milliye'yi âmil, irâde-i milliyeyi hâkim kılmak" prensibinin gerçekleştirilmesi çalışmalarında önemli bir mesafe kat edilmiştir. Meclis, hem kurucu, hem de millî iradenin yegâne temsilcisi olmasının bir neticesi olarak 1 numaralı kararı ile kendi kuruluşunu ve vazifelerini düzenlemiştir: Bu kararda, hükûmetin kurulmasının zarureti üzerinde durulduktan sonra, "*geçici de olsa bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak söz konusu değildir*", denilmektedir. Ayrıca Meclis'in üstünde bir kuvvet yoktur denilerek Meclis'in milletin hakiki temsilcisi olduğu, onun üzerinde hiçbir kuvvetin bulunamayacağı da açıkça ifade edilmiştir. Bu kararla kuvvetler arasındaki ilişki de düzenlenmiştir. Buna göre; Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini uhdesine almıştır. Böylece, kuvvetler birliği ilkesini kabul etmiştir. Buna bağlı olarak Meclis Hükûmeti sistemini de benimsemiştir. Yani, vekiller, Meclis üyeleri arasından tek tek seçimle işbaşına geleceklerdir[138]. İlk Anayasalarımızın da ruhunu oluşturacak olan bu ilkelerin manasını Mustafa Kemal Paşa şu şekilde açıklamıştır: *Efendiler, bu esaslara müstenit olan bir hükûmetin mahiyeti, suhuletle anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, hâkimiyeti milliye esasına müstenit halk hükûmetidir, Cumhuriyettir*[139]. Görüldüğü üzere kurulduğu ilk günden itibaren Büyük Millet Meclisi, memleket ve millet ile ilgili meselelerle ilgilenmeye ve karara bağlamaya çalışmıştır. Milletin temsilcileri sıfatıyla memleketin idaresini eline alan Meclis, zamanla hâkimiyetini ve etkinliğini arttırmıştır. Meclis'in hâkimiyetinin gelişmesinin doğrudan millet hâkimiyetinin gelişmesi anlamına geldiği açıktır. İdareyi eline alan Büyük Millet Meclisi, en küçük bir memur tayininden Moskova'ya elçi göndermeye[140], yeni tarz mahkemeler ihdas etmekten savaş yönetmeye kadar pek çok mesele ile ilgili verdiği kararlarla ciddiyetini ortaya koymuştur.

Olağanüstü şartların olağanüstü yetkileri ile donatılan Büyük Millet Meclisi'nin vasıfları ile ilgili olarak inkılapçı bir niteliğe sahip bulunduğu söylenebilir. Dönemin şartlarında özellikle de ilk zamanlarda bu niteliği her ne

---

[138] Ramazan Tosun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi)**, Kayseri, 1994, s.40-41.
[139] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.438.
[140] Ali Fuat Paşa'nın Meclis kararıyla Moskova'ya elçi tayin edildiğine dair bkz. "Moskova Sefareti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 80, 27 Kasım 1920.

kadar açıktan ifade edilmese de Büyük Millet Meclisi'nin millî bağımsızlığı gerçekleştirmesinin yanı sıra millî hâkimiyet yolunda da önemli adımlar attığı bilinmektedir. İnkılâpçı niteliği bilinen Büyük Millet Meclisi'nin ilk zamanlarında, bu niteliği ile ilgili temkinli ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in ikinci toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada kullandığı şu ifadeler bunu teyit etmektedir: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi mukadderat-ı milleti bilfiil deruhde eylediği gün bulduğu idare makinesinin mazinin istibdat fikirleri ve esasları üzerine kurulmuş çürük bir makine olduğunu izaha lüzum görmem. Meclis-i âliniz ve hükûmetiniz işte böyle bir makinenin ıslâhına çalışmakta bulunmuştur*."[141] Meclis'in açılışı üzerinden bir sene geçmesine ve yeni bir düzenin kuruluş sürecinin devam ettiğinin pek çok kişi tarafından hissedilmesine rağmen düzen değişikliğinden değil de "ıslah"tan bahsedilmesi dönemin olağanüstü şartları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Samet Ağaoğlu'na göre "*Büyük Millet Meclisi'nin tarihi iki taraflı bir kavganın tarihidir*. *Bir yanda dıştan gelen istilâ, tahakküm ve zor hamlesi, öte yanda iç idarenin tahakküm ve zora dayanan zihniyeti vardır. Kabul etmek gerekir ki, bu kavgasında Birinci Büyük Millet Meclisi, değil yalnız yurdumuzda, hatta bütün dünyada bir örnek olacak kadar yükselmiş, insan ve vatandaş haklarının savunması ile bütün insanlığın bir âbidesi haline gelmiştir. İlk Meclis'te iç idarede imparatorluktan kalma zihniyete karşı açılmış kavgada gözüken bazı kimselerin kötü niyet sahibi oldukları, belli siyasî maksat ve ihtiraslar peşinde hareket ettikleri iddia olunabilir. Fakat buna rağmen tutanaklar bize Meclis'in umumî heyetiyle gerçekten millî hâkimiyet prensibini şiddet ve kuvvetle savunduğunu göstermektedir. Fransız inkılabının büyük şahsiyetlerini Millî Meclisin ve Konvansiyonun (Convention) büyük oturumlarını hayretle, heyecanla okuyan Türk genci ve Türk aydını, aynı heyecan ve hayreti Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tutanaklarını okurken de duyabilir. Büyük Millet Meclisi'nin millî hâkimiyet dâvasına olan bağlılığı samimî ve hissîdir. Bu mecliste İstanbul'un II. Abdülhamid'den beri*

[141] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 9, Devre 1, İçtima Senesi 2, İnikat 1, s.4.

gelen değişik idarelerinin, kendilerine bayrak yaptıkları nazariyelere rağmen tatbik ettikleri keyfi rejimlerin acı tesirlerini tatmış aydınlar, kontrolsüzlüğün harap ettiği bir memleketi kurtarmak için hayatlarını öne atmış askerler, kendisine hiç bir şey verilmeden yalnız Anadolu'nun kalbinden kopmuş sâde ve içi yanan vatandaşlar bir araya toplanmıştır. Bu insanlar milletin kendi kendisini idare etmek kudretini duymuş ve ispat etmişlerdir"[142].

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millî hâkimiyet yolundaki derin hassasiyeti Türk inkılabının en büyük ve sağlam dayanağı olmuştur. Bu Meclis Başkanı'nın yine bu yoldaki sarsılmaz azmi bu inkılabın ikinci dayanağıdır. Burada bir nokta üzerinde durulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. II. Abdülhamid'den beri devleti idare edenler, zaman zaman "bu milletin siyasî olgunluğunu henüz elde edemediği"ni keyfî hareketlerinin bir özrü olarak ortaya atmışlardır. Bunun açık ve tam bir iftira olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira siyasî olgunluğu olmayan bir milletin bu büyük tarihi yapması mümkün olamazdı. Ayrıca böyle meclisler ve böyle inkılaplar ortaya çıkaramazdı. Nihayet Mustafa Kemal Paşa gibi önderler yetiştiremezdi[143].

Büyük Millet Meclisi, bu haliyle bir "Meclis Hükûmeti" sistemi vücuda getirerek Millî Mücadele hareketini sevk ve idare etmiştir. İlk Meclis dönemi haklı olarak fikir adamlarımız tarafından "*adı konmamış bir Cumhuriyet*" olarak yorumlanmıştır. Adı önceden konulmayan Cumhuriyet rejimine, bir takım merhaleleri kat etmek suretiyle kademeli olarak geçilmiştir. Dönemin olağanüstü şartları ihtiva etmesi sebebiyle Büyük Millet Meclisi'nin "*fikrî ve siyasî anlamda tezatlarla dolu bir meclis yapısına sahip olduğu*" görülür. Millî Mücadele Hareketi'ni ve onu temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin bütünlüğünü muhafaza etmek düşüncesinde olan Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet idaresiyle ilgili fikrini o günlerde açık bir şekilde telaffuz etmemiştir. O, Meclis'teki değişik grupları Misâk-ı Millî çerçevesinde birleştirmeye çalışmış ve bu amaçla şeklen de olsa bazı tavizler vermeye

[142] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu,** s.213
[143] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu,** s.242

mecbur olmuştur[144]. Çeşitli sebeplerle sarih bir şekilde açıklanmayan 23 Nisan 1920'den sonra Büyük Millet Meclisi'nin memlekette kurduğu fiilî rejimin adı, Cumhuriyettir[145]. İşte bu noktadan bakıldığında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın ülkeyi "hâkimiyet-i milliye"ye dayalı demokratik bir yönetimle geleceğe taşımaya kararlı olduğunun göstergesi olduğu söylenebilir. Esasen 1920-1925 arası dönem için "*Kuva-yı Milliye'nin giderek "hâkimiyet-i milliye"ye dönüşmesinin tarihi*" ifadesi kullanılabilmektedir. Kısaca Büyük Millet Meclisi'nin açılışından Cumhuriyetin ilan edilişine, oradan da Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarıldığı 1925 yılına kadar Türkiye'nin her şeye rağmen demokratik bir cumhuriyet olduğu düşünülmektedir[146].

"*Hürriyetin de, müsavatın da, adaletin de istinat noktası milli hâkimiyettir*." diyen Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ve Millî Mücadele'nin devam ettiği sıralarda rejimin adını koymadığı bilinmektedir. Daha genç bir subayken kafasında cumhuriyet fikrinin olduğu bilinen Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde rejim ile ilgili olarak Cumhuriyet kelimesini telaffuz etmemesinde şüphesiz muhalif düşüncelerle ciddi anlamda karşılaşılacağı, bu durumun da millî birliğe zarar vereceği ve Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasına olumsuz etki yapacağı düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir.

Yeni Türkiye Devleti'ne şekil veren kanunların hemen hepsi Türkiye Büyük Meclisi tarafından yapılmıştır. Bu Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetine ve onun fikirlerine inanan, çoğu İstiklal Harbi'ne katılmış olan insanlardan müteşekkildir. Mustafa Kemal Paşa'yı ve onun devrini anlamak için Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı kanunların da incelenmesi lazımdır; zira onlar da Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyet ve fikirleriyle ilgilidir[147]. Bu açıdan Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetlerinin incelenmesi, hem yeni

---

[144] E. Semih Yalçın, **Kuruluşu ve Kazanımları ile 82. Yılında Cumhuriyet**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.4-5.
[145] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım 2**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 134.
[146] Hilmi Yavuz, "Kuva-yı Milliye'den 'Hâkimiyet-i Milliye'ye", **Zaman**, 11 Haziran 2006.
[147] Mehmet Kaplan vd., **Atatürk Devri Fikir Hayatı**, C.I, Ankara, 1992, s.XIV

devletin vasıflarının hem Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerinin hem de cumhuriyet fikrinin anlaşılması ve anlamlandırılması bakımından önemlidir.

C. İLK TBMM'NİN FAALİYETLERİ ÇERÇEVESİNDE SİYASÎ VE HUKUKÎ ANLAMDA CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ

1. İcra Vekilleri Heyeti ve Meclis Hâkimiyeti

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra daha Meclis başkanı seçilmeden evvel Mustafa Kemal Paşa'nın bir hükûmet kurulması yönünde teklifi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa "*kuva-yı umumiye-i milliyeyi esaslı teşkilat ile tevhid etmek*" şeklinde ifade ettiği üzere bir hükûmet kurulması gerektiği üzerinde durarak milletvekillerine şöyle hitap etmiştir: "… *Esasen Meclis-i âlinizin mevcudiyeti de evvel emirde meşruiyet ve mesuliyet esaslarının milletçe vacibü'l müraat görüldüğüne en büyük delildir. Binaenaleyh Meclis-i Âlinizde tekâsüf eden irade-i âliye-i milliyeye istinad etmek suretiyle meşruiyet ve kanuniyetini ve yine heyet-i muhteremenizde tecelli eyleyen vicdan-ı milletin muhakemesine merbut bulunma cihetiyle de mesuliyetini takdir ve tespit edecek bir kuvvetin idare-i umur etmesi zaruridir. Bu kuvvetin şekl-i tabiisi ise bir hükûmettir. Hükûmet teşkilatının şekl-i esasını gayr-ı mesul bir reis-i hükûmette tespit edilen nokta-i tevazüne istinaden kuvve-i teşriiye vazifesi ile mükellef bir heyet-i murakabe ile vazifede devamı bu heyetin inzimam-ı itimadına mütevakkıf bir kuvve-i icraiyeden ve bu kuvve-i icraiyenin vezaif-i milliyeye göre taksim ve tensikinden ibarettir. Bu şekilde kuvve-i icraiye reis-i hükûmet tarafından müntehab ve kuvve-i teşriiyenin itimad ve muvafakatine müstenid bir kuvvettir*. *Hilafet ve Saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra padişahımız halife-i müslimin efendimiz her nev'i cebir ve ikrahtan azade ve tamamıyla hür ve müstakil olarak kendini milletin ağuş-ı sadakatinde gördüğü gün Meclis-i Âlinizin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaz'-ı muhterem ve mübeccelini ahz eder*…

Devlet-i Osmaniye diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının nüfuz-ı cismanisi etrafında müteşekkil değildir. Makam-ı saltanat aynı zamanda makam-ı hilafet olmak itibariyle padişahımız cumhur-ı islamın da reisidir mücahedatımızın birinci gayesi ise saltanat ve hilafet makamlarının tefrikini

istihdaf etmek değil düşmanlarımıza irade-i milliyenin buna müsait olmadığını göstermek ve bu makamat-ı mukaddeseyi esaret-i ecnebiyeden tahlis ederek evvel ömrün salahiyetini ve düşmanın tehdit ve ikrahından azade bırakmaktır.

Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydıyla olsa bile bir hükûmet reisi tanımak ve padişah ve kaymakamı ihdas etmek hiçbir suretle kabil-i cevaz değildir.

Şu halde reissiz bir hükûmet vücuda getirmek zarureti içindeyiz. Halbuki bir nokta-i vahdette tevazün etmeyen kuva-yı devletin ahenk-i mesaisini idameye dahi imkan yoktur. Diğer taraftan herhangi bir makama kuva-yı devlet ve milleti tevhid ve tevzin salahiyeti bahş ederek o makamı gayr-ı mesul tanımak mucib-i felakettir. Halifenin bile mesuliyetini esas olarak kabul etmiş olan islamiyetin böyle suret-i tesviyelerde müsait olmayacağı aşikârdır.

Bu müşkil ve yekdiğeriyle te'lifi imkânsız esasat içinde dur u dıraz tetkikat icra ederek nihayet İslamiyet'in şerait-i esasiyesine müracaatla meclis-i âlinizde teksif edilmiş olan ve bütün cumhur-ı İslamın da müzaheret ve muvafakatine mazhar bulunan irade-i milliyeyi bilfiil mukadderat-ı vatana vazi'ul yed tanımak umde-i esasiyesini kabul ediyoruz. Aza-yı muhteremenin bu nikat-ı nazarı hulasaten tamim olunarak intihabına delalet olunması ve salahiyet-i fevkalade kaydıyla intihab edilmiş bulunmaları ve müntehiplerin de teksir ve tevsî olunması esas itibariyle bu umdenin milletçe de tamamen kabul edilmiş olunduğuna delildir. Binaenaleyh meclis-i aliniz… salahiyet-i fevkaladeye binaen karşısına çıkacak bir kuvve-i icraiyeyi yalnız mürakebe etmek ve mesail-i hayatiye-i millet üzerinde böyle bir heyetle mücadeleye mecbur kalmak gibi vaziyet-i hazıranın mütehemmil olamayacağını mahdut bir vazife-i teşriye ile değil idare-i umumiye-i milleti fiilen deruhte ve selamet-i memleket ve hilafeti bizzat temin ve müdafaa-i vazife ve salahiyetle teşekkül etmiştir.

Ve artık meclis-i alinizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir. Hilafet ve saltanat makamının tahliyesine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra padişahımız ve halife-i müslimin efendimiz her nevi cebir ve ikrahtan azade ve tamamıyla hür ve müstakil olarak kendini milletin agûş-ı sadakatinde gördüğü gün meclis-i alinizin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaz-ı muhterem ve mübeccelini ahz eder. Meclis-i aliniz mürakıp ve müdakik mahiyette bir meclis-i mebusan değildir. Binaenaleyh yalnız teşri' ve teftiş ile vazifedar gayr-ı mesul bir mevkiden mukadderat-ı milliyeyi nezaret altında bulunduracak değil, bilfiil onunla iştigal edecektir. Nitekim fevkalade ahval içinde bütün milletler bu prensipleri terk ederek ya kuvve-i teşriiyeyi tatil edip icra heyetlerine fazla salahiyetler bahşederler. Yahut bütün milletin ara-yı umumiyesine müracaatla ittihaz-ı ve mukerrerat eylerler. Biz ittifak-ı cumhura her kuvvetten ziyade salahiyet bahşeden İslamiyet esasatını nazar-ı dikkate alarak meclis-i âlinizi kâffe-i umur-ı millette doğrudan doğruya vazi'ül yed tanımak taraftarıyız. Bu umde-i esasiye kabul edildikten sonra daima meclis-i âlinizin heyet-i umumiyesini teferruat-ı umura kadar fiilen tetkik ve müzakere imkanı bulmayacağından heyet-i muhteremenizden tefrik ve tevkil edilecek azanın hükûmet-i teşkilat hazırasına nazaran icab eden taksim-i mesai esasına göre memur edilmesi ve her birinin ayrı ayrı ve cümlesinin müştereken heyet-i umumiye huzurunda mesul olması temin-i maksada kafidir.

Bu halde meclis-i alinize riyaset edecek zatın meclis-i alinizi temsil etmesi itibari ile tevdi-i umur edilen aza-yı muhteremeden mürekkep heyete de riyaset etmesi ve meclis-i aliniz namında vaz-ı imzaya ve tasdik-i mukarrerata salahiyettar olması ve icraya ait mesailde diğer aza-yı muhtereme gibi heyet-i umumiye nezdinde tamamen mesul bulunması zaruridir. Bu şekilde heyet-i icraiye meclis-i alinizin tasvibiyle tevkil edilecek ve heyet-i umumiyeye karşı mesul olacak aza-yı muhteremeden ibaret olacak ve hatta isimleri de vekil tesmiye edilecektir. Reis olacak zat vakıen ağır bir mesuliyet altında bulunacaktır. Çünkü heyet-i icraiye ve vekile ile heyet-i muhteremeniz arasında bütün mesuliyet evvel emirde kendisine racî ve bu

mesuliyet hem meclis-i alinizdeki hem heyet-i vekildeki riyaset makamının ikisine birden sâridir…"[148] Bir hükûmet kurulmasının gerekliliğinden bahseden Mustafa Kemal Paşa, bu hükûmetin şekli ile ilgili bilgi verirken tam tasrih etmeden meclis hükûmeti sisteminin geçerli olması gerektiğini vurgulamıştır. İlk hedefin hilafet ve saltanatın tefriki olmadığı, asıl gayenin memleketin düşman işgalinden kurtarılması olduğunu belirtmiştir. Kurulacak hükûmetin geçici olmayacağını ve görevinin yalnızca icrai olmayıp "*idare-i umumiye-i milleti fiilen deruhte ve selamet-i memleket ve hilafeti bizzat temin*" olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde bir kuvvetin olmadığını belirterek Meclisin memlekete tam hâkim olduğunu vurgulaması gelecekte saltanatın ortadan kaldırılacağının üstü kapalı ifade edilmesi olarak değerlendirilmektedir. Bunun da irade-i milliyenin gelişimi açısından önemli bir adım olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bir hükûmetin kurulmasına dair teklifini "*Arz etmek istiyorum ki, hükûmet teşkili hakkında teklif dermeyan etmeden evvel hissiyat ve telakkiyatı derpîş etmek zarureti vardı. Bu zarurete tâbi olmakla beraber maksadı mahfuz bulunduran teklifimi bir takrir halinde takdim ettim. Kısa bir münakaşa ile ve bazı itirazlara rağmen kabul olundu*."[149] şeklinde ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, "*maksadı mahfuz bulunduran teklifi*"nin kendisi tarafından Cumhuriyete giden yolda önemli bir adım olarak telakki edildiği söylenebilir. Cumhuriyet ilan edildiğinde maksadını gizleyen bu önerinin neye matuf olarak düşünüldüğü daha net anlaşılacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet teşkilinin zaruri olduğunu belirten teklifinin yanı sıra o gün (24 Nisan 1920) Meclis'te ile birkaç teklifte daha bulunmuştur. Bu teklifler şunlardır:

---

[148] "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'ne Teklifinin Metni", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920.

[149] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.438; Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet teşkiline ilişkin Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, s.30-32, 35-37. (Bu konuşmanın alt kısmında dipnotta Mustafa Kemal Paşa'nın 4 maddelik teklifinin 3 numaralı kanun dosyasında bulunamadığı belirtilerek Nutuk'tan alınan bölüm Zabıt Ceridesine de kaydedilmiştir)

"*2. Muvakkat kaydiyle bir hükûmet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabil-i tecviz değildir.*

3. Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vaz'iulyed tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi teşriî ve icrai salâhiyetleri camidir.

Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umur-ı hükûmeti rüyet eder. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir."

Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder."[150]

Mustafa Kemal'in kendisinin de ifade ettiği gibi bu ilkelere dayanan bir hükûmetin niteliğinin "*millî hâkimiyet temeline dayanan halk hükûmeti, yani Cumhuriyet*" olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Sebahattin Selek'e göre Mustafa Kemal Paşa, "*Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclis'in tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder*" ifadesiyle saltanatın tasfiyesi şartlarını hazırlamaktadır[151].

Hükûmet kurulması ile ilgili bu ilk tekliften sonra Erzurum milletvekili Celaleddin Arif Bey'in, Afyon milletvekili Mehmed Şükrü Bey'in ve Bolu milletvekili Nuri Bey'in de çeşitli teklifleri olmuştur[152]. Celaleddin Bey'in yaptığı teklifin kabul edilmesinden[153] sonra 1-2 Mayıs 1920'de yapılan görüşmelerde[154] bu mesele karara bağlanmıştır. Bununla birlikte Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun 2 Mayıs 1920'de kabul edilmiştir. O günkü görüşme oldukça kısa sürmüştür. Oturum başkanı, bu kanun gündeme gelince kanunun ilk dört maddesi üzerinde mutabakat

[150] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.438
[151] Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1963, s.497
[152] Bu tekliflerle ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 3, s.55-58.
[153] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 3, s.58
[154] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 8-9, s.156-185.

sağlandığını ve bu dört maddesini oya sunacağını daha sonra da değişiklik önergelerini dikkate alacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine isim okunarak yapılan oylamada ilk dört madde 15 ret, 5 çekimser oya karşılık 110 oy ile kabul edilmiştir[155].

Meclis'in açıldığının ertesi günü başlayan İcra Vekilleri Heyeti ile tartışmalar ve görüşmeler[156] neticesinde İcra Vekilleri Heyeti seçilerek göreve başlamışlardır[157]. Hükûmet kurulmasıyla birlikte 23 Nisan'da toplanan Meclis'in 2 Mayıs'ta yeni Türk devletinin temelini attığı ve yeni bir sistem vücuda getirmeye başladığı söylenebilir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi İcra Vekillerinin seçimini okuyucularına şu şekilde duyurmuştur: "*Pazartesi günü Büyük Millet Meclisi'nin içtimaında, ahiren kabul edilmiş olan icra vekilleri kanunu mucibince icra vekillerinin intihabatı rey-ı hafi ile icra olunmuştur. Âranın tasnifi neticesinde zevat atiye ihraz-ı ekseriyet eylemişlerdir.*

Şeriye ve Evkaf Vekâletine Karacabey müftüsü Mustafa Fehmi Efendi, Hariciye Umuru Vekâletine Bekir Sami Bey, Dâhiliye Umuru Vekâletine Cami Bey, İktisad Umuru Vekâletine Yusuf Kemal Bey, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliğine Doktor Adnan Bey, Müdafaa-i Milliye Umuru Vekilliğine Fevzi Paşa, Nafia Vekilliğine İsmail Fazıl Paşa, Adliye Vekaletine Celaleddin Arif Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine İsmet Bey.

Yalnız maarif ve maliye vekilleri ihraz-ı ekseriyet edemediklerinden Salı günü tekrar icra kılınan intihab neticesinde Maliye Vekâletine Hakkı Behiç ve Maarif Vekâletine Rıza Nur Beyler intihab edilmişlerdir. Yeni icra heyeti ifa-yı vazifeye başlamıştır."[158] Bu ilk kabinede yeni iki bakanlık görülmektedir. Türk tarihinde ilk defa sağlık işleri için özel bakanlık kurulması

---

[155] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 9, s.185

[156] İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun ile ilgili Meclis'te yapılan görüşmeler hakkında bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 2, 8, 9, 10, s.30-37, 156-173, 182-187, 196-198.

[157] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 9-10, s.185-186, 196-198.

[158] "İcra Vekilleri Heyetinin İntihabı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 27, 5 Mayıs 1920.

bu döneme rastlamaktadır. Ve yine tarihimizde ilk defa olarak savunma işleri için iki bakanlık meydana getirilmiştir. Bunlardan Müdafaa-i Milliye Vekâleti, ordunun teçhiz edilmesi işlerine bakacaktır. Fakat harbin idaresi özel bakanlığa verilmiştir. Bu yeni bakanlık, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye adını almıştır. Tahmin edilebilir ki savunma işlerinin bu iki bakanlığa ayrılmasının o günkü şartlarda özel bir sebebi de vardır. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelişinden itibaren yanında bulunan Albay İsmet'e (İnönü) fiilen ordunun stratejik ve taktik işlerinin hazırlanmasını emanet etmişti. O günlerde Fevzi Paşa da Ankara'ya gelmiş ve Meclis'e katılmıştı. Onun otoritesinden ve tecrübesinden de yararlanmak gerekiyordu. Böylece Müdafaa-i Milliye Vekâleti kendisine verilmiştir[159].

Büyük Millet Meclisi, yasama gücü yanında yürütme gücünü elinde tutmaya kararlı görünmektedir: "Meclis Rejimi" ya da "Meclis Hükûmeti Sistemi" denilen bir sisteme doğru gidilmektedir. Nazır (bakan) sözü kullanılmamış, yürütme görevi yapmak üzere Meclis tarafından seçilenlerin bu görevi Büyük Millet Meclisi adına vekâleten yerine getirdiklerini iyice belli etmek için "Vekil" sözcüğü tercih edilmiştir[160]. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın aynı zamanda hükûmet başkanı olması, Meclis'in hükûmeti her zaman denetleyebilmesi ve hükûmetin faaliyet ve kararlarından Meclis'e karşı sorumlu olması gibi özellikleri ile tam bir meclis hükûmeti sistemi uygulanmaya başlamıştır[161].

Milletin mukadderatını kayıtsız ve şartsız olarak elinde tutan Büyük Millet Meclisi hızla yeni devleti kurmaktadır. Bu işi yaparken en karışık hukuk ve sosyoloji nazariyeleri ile anlatılan sistemleri tam değerlerini vererek gözden geçirmektedir ki bir hükûmet kurmak ve bizzat Meclis'in komisyonları eliyle memleketi idare etmek fikri öne çıkmıştır. Bilindiği üzere "*yeni bir hükûmet teşkili milletin siyasî kudretinin ispatıdır*". Memleketi meclis

---

[159] Sadi Irmak, "Atatürk ve Meclis", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, Mart 1987, S.8, s.274-275

[160] Turhan Feyzioğlu, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, s.31.

[161] Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, s.33

komisyonları eli ile idare, bir hükûmet teşkili suretiyle "*Saltanat ve Hilâfet makamına karşı isyan edilmiş olduğu*" zannının uyandırılması için lâzımdır. Büyük Millet Meclisinin içinde ilk gün doğmuş olan bu iki görüş iki büyük eğilimin ifadesidir:

1- Başlamış olan hareket yeni bir devlet kurmakla sonuçlanmalıdır.

2- Başlamış olan hareket, Saltanat ve Hilâfeti kurtarmak içindir. Bu gaye elde edildikten sonra yine eski rejim yaşamaya devam edecektir. "*Biri gizli, ötekisi açık olan bu iki fikir Birinci Meclis'in içindeki Birinci grup-İkinci gurup, ilericiler-muhafazakârlar ve cumhuriyetçiler-millî hâkimiyetçiler şeklinde gözüken bu iki cereyan arasındaki çarpışma "ihtiyar-eski" ile "genç-yeni"nin çarpışması olarak*" da değerlendirilebilir. Bu iki fikir ve temayülden ilkinin temsilcileri bilhassa sarıklılar, ikincisinin temsilcileri öğretmenler ve askerlerdi. Medrese ve okul karşı karşıya gelmişti. Fakat onları bu Meclis'te toplayan ana fikir, millî istiklâli temin fikri her bahis konusu olduğu an bütün Meclis bir vücut olmasını bilmiştir. Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920'de İcra Vekilleri Heyeti seçimine ait kanunu kabul ederken Osmanlı Meşrutiyetinin siyasî sorumluluk esasına dayanan kuvvetler ayrıldığından bu memleketin çektiği acıyı unutmamıştır. Yürütme kuvvetini doğrudan doğruya kendinde toplayarak yine kendi içinden çıkardığı Bakanlar Kurulu vasıtasıyla kullanmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin devam ettiği süre içinde hiçbir bakan yoktur ki bütçesini aylarca savunma mecburiyetinde kalmasın. Hiçbir bakan yoktur ki bakanlığının işleri üzerinde Meclis'i tatmin zaruretini her an hissetmesin. Gevşemeler, tereddütler, kaçamaklar ve sinirlilikler Büyük Meclisin en sert cevapları ile karşılanmıştır. Bu sıkı kontrol ve murakabenin işler üzerine fena tesiri az olmuş, iyi tesiri ile Millî Mücadeleyi zafere götürmek suretiyle belirmiştir[162].

[162] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu,** s.39-41.

Büyük Millet Meclisi, icra vekilleri heyeti ile ilgili kanunu kabul ettikten sonra bununla ilgili olarak Hâkimiyet-i Milliye aracılığı ile şöyle bir tamim yayınlamıştır:

"*Vilayetlere, müstakil livalara, kolordulara icra vekillerine Büyük Millet Meclisi riyasetinden tamim*

Büyük Millet Meclisi'nin mahiyet-i esasiyesini tesbit eden ve ikinci içtimada ittifakla kabul olunan hususatın nikat-ı mühimmesi birinci suret, icra vekillerinin intihabı hakkında yine meclisce tadilen kabul olunan kanun ikinci suret ve kanun-ı mezküre nazaran meclis heyet-i umumiyesinde icra olunan intihabat neticesinde taayyün eden icra vekilleri heyeti listesi de üçüncü suret olarak atide arz olunmuştur. Emir ve kumanda salahiyeti ise meclisin şahsiyet-i maneviyesinde olup bu umuru meclisçe müntehib icra vekilleri heyeti meyanında bulunan erkân-ı harbiye-i umumiye reisi tedvir eyler. Her şube-i idarenin fi-mabaad kendi mercileri olan vekâletlere müracaat eylemesi tamimen tebliğ olunur.

Suret 1:

"1- İdare-yi milliyenin bilfiil mukadderat-ı vatana vaz'ülyed tanınması umde-i esasiye olarak kabul olunmuştur.

2- Büyük Millet Meclisi kuvve-i teşriiye ve icraiyeyi nefsinde cem etmiş ve idare-i umumiye-i devleti fiilen deruhte etmiştir.

3 – Büyük Millet Meclisi tefrik ve tevkil edeceği azasını icra-yı vezaife memur eder. Vekillerin her biri ayrı ayrı ve cümlesi müştereken heyet-i umumiyeye karşı mesuldür.

4 – Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda icra vekilleri heyetinin de reisidir. Meclis reisi sıfatıyla meclis namına vaz'-ı imzaya ve tasdik-i mukarrarata salahiyetdar olmakla beraber icraya ait mesailde de heyet-i

umumiye nezdinde tamamen mesuldür."[163] Görüldüğü üzere Büyük Millet Meclisi millet ve memleket üzerindeki etkinliğini ve otoritesini gün geçtikçe arttırmaktadır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi icra vekillerinin seçilmesinden sonra ilk toplantısını Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yaptığını belirttikten sonra bu durumu, "*Milletin kendi iradesiyle kendi mukadderatına bilfiil vaziyet etmesini gösteren bu hadise tarihimizin mühim bir fasıl başıdır*"[164] şeklinde değerlendirmiştir. Doğru ve isabetli bir tespitte bulunan gazete, Meclis'in toplanması ile ilgili tebrik telgraflarını[165] da yayınlayarak Büyük Millet Meclisi'nin millet nazarında hüsn-ü kabul görmesi açısından büyük hizmetler görmüştür.

İcra Vekilleri Heyeti, 9 Mayıs 1920'de hükûmetin programı niteliğinde olan bir beyanname[166] yayınlamıştır. Rıza Nur'un Meclis kürsüsünden okuduğu beyannamede Büyük Millet Meclisi ile ilgili olarak, "*Bu cidalde en büyük silahımız milletin istiklaline matuf olan hakk-ı meşru tabiisini müdafaa emrindeki azim ve seBatıdır ve bu azm ü seBatın tecelligâhı da Meclis-i âlinizdir*"[167] ifadeleri Meclis'in üstlendiği sorumluluğun önemini göstermektedir. Yine aynı beyannamede hükûmetin eğitim ile ilgili programı şu ifadelerle açıklanmıştır: "*Maarif işlerindeki gayemiz, çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları cidal-ı hayatta muvaffak kılacak, istinadgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudret-i teşebbüs ve itimad-ı nefs gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikr ve şuur uyandıracak bir derece-i aliyeye îsal eylemek, tedrisat-ı resmiyeyi bütün vatanda yeknesak kılmak ve imkân hâsıl olduğu anda bütün vatanda yeknesak kılmak ve imkân hâsıl olduğu anda bütün mekteplerimizi en ilmi, en asrî olan bu esasat ile kavaid-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programları ıslah etmek, mizac-ı millete ve şerait-i coğrafiye ve iklimiyemize, ananat-ı tarihiye ve içtimaiyyemize muvafık amelî ders kitapları meydana*

[163] "İrade-i Milliyenin Tezahürü", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 28, 9 Mayıs 1920
[164] "İlk Vekiller Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.28, 9 Mayıs 1920.
[165] "Büyük Millet Meclisi ve Millet", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.28, 9 Mayıs 1920
[166] Bu beyannamenin tam metni ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 13, s.241-246.
[167] "İcra Vekilleri Heyetinin Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.29, 13 Mayıs 1920.

getirmek, halk kitlesinden lügatleri toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruh-ı milliyi nemalandıracak asar-ı tarihiye, edebiye ve içtimaiye erbabına yazdırmak, asar-ı atika-i milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek garp ve şarkın müellifat-ı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek, hâsılı bir milletin hıfz-ı hayat ve mevcudiyeti için en mühim bir amil olan maarif umuruna pür-dikkat ve gayret-i mahsusa ile çalışmaktır. Bu gün ise ilk işimiz mekatib-i mevcudeyi hüsn-i idare etmektir."[168] Görüldüğü üzere ikinci dönem Meclis'in inkılapçı zihniyeti birinci dönem Meclis'te görülmemektedir. Bakanlar Kurulu, yayınladığı bu beyannamede Meclis'in siyasî ve sosyal yapısı ile birlikte memleketin olağanüstü durumunu ve milletin dinî hassasiyetini de göz önünde bulundurmaya çalışmıştır.

Yeni bir Türk devletini kuran "hukukî zihniyet" Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı ilk kanunların hemen tamamında mevcuttur. İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun[169]da da bu fikrî zemini bulmak mümkündür. Bu kanunun 2. maddesine göre İcra Vekilleri Heyeti, Büyük Millet Meclisi'nin salt çoğunluğu ile yine bu Meclis'ten seçilmektedir. 4. maddeye göre ise "*İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder*" denilmektedir. Bu madde ile Meclis yürütme görevini fiilî olarak İcra Vekilleri Heyeti'ne vermekle birlikte temelinde bütün yetkilerin kaynağının ve çözüm merciinin kendisinde mündemiç olduğunu ihsas etmektedir.

İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun genel olarak değerlendirildiğinde yeni hükûmetin tamamıyla bir meclis hükûmeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde bütün icraat, Meclis adına yapılmış olacaktır.

---

[168] "İcra Vekilleri Heyetinin Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.29, 13 Mayıs 1920

[169] **Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun**;
Madde 1- Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiyye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisad (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maden), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat ve Defter-i Hakani, Nafia, Dâhiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisi'nin onbir zattan mürekkep bir icra vekilleri hey'eti vardır.
Madde 2- İcra vekilleri büyük millet meclisinin ekseriyet-i mutlakasıyla aralarından intihap olunur.
Madde 3- Her vekil deruhte ettiği umurun ifasında mensup olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir.
Madde 4- İcra vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi hâlleder. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 9, s.185.

Bakanlar arasında çıkacak ihtilafta Meclis'in hakem olması da bir yeniliktir. Böylece yeni Meclis bir kabine usulüne göre değil memleketin o günkü ihtiyaçlarına göre kurulmuş bulunuyordu[170]. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra hükûmet görevine devam ederken Ağustos ayında Dahiliye Vekili Câmi Bey'in istifası ve vekil seçimlerindeki zorluklar bu kanunun ikinci maddesini tekrar tartışma konusu haline getirmiştir. Dahiliye Vekili Câmi Bey, 14 Temmuz 1920 tarihinde istifa etmiştir. Câmi Bey bütün ısrarlara rağmen vekillikte kalmayınca 17 Temmuz 1920 tarihinde yapılan seçim ile 192 oyun 112'sini alan Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey Dahiliye Vekili olmuştur. Ancak Hakkı Behiç Bey de 2 Ağustos 1920'de sağlık sebebiyle istifa etmiştir. Daha sonra Tokat Milletvekili Dr. Nazım Bey, Refet Bey'in de aday olduğu seçimde, kullanılan 187 oyun 98'ini alarak vekil seçilmiş, daha sonra o da, 15 Eylül'de "sağlık gerekçesiyle" istifa etmiştir. İkinci maddenin gündeme gelmesine sebep olan bir diğer seçim de 1 Kasım 1920'de gerçekleşmiştir. Adliye Vekili Celalettin Arif Bey Erzurum'a gitmek için iki ay izin alınca vekâlet vekili seçimi yapılmış, iki turda da bir sonuç alınamamış, üçüncü turda 64 oy alan Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey vekâlet vekili olmuştur. Buna karşın hükûmet üyelerinin istedikleri Bursa Milletvekili Osman Nuri Bey 44 oyda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Abdülkadir Kemali Bey'e kendisiyle çalışamayacağını bildirmesi üzerine, Abdülkadir Kemali Bey 4 Kasım'da istifa etmiştir.

Bu gelişmelerden sonra 4 Kasım 1920 tarihinde Çorum Mebusu Fuat Bey ve 44 arkadaşı, kanunun ikinci maddesini değiştirmek üzere bir takrir vermiştir. Meclis'te müzakere edilmeye başlayan bu takrir üzerine milletvekilleri söz almaya başlamışlardır. İlk sözü Cebelibereket Milletvekili Topçu İhsan Bey almış ve meclisin hem yasama ve hem de icra yetki ve sorumluluğunu aldığını ve bir heyeti de hükûmet faaliyetlerini yerine getirmesi için görevlendirdiğini hatırlatmıştır. Bu heyetin uyum içinde çalışabilmesi için aralarında bir dayanışmanın olması gerektiğini, bunların sağlanabilmesi için

[170] Sadi Irmak, "Atatürk ve Meclis", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, Mart 1987, S.8, s. 274

de Heyet-i Vekile'ye aday gösterme hakkının verilmesini, böylece hem ahengin sağlanacağını ve hem de meclisin seçim hakkını kullanabileceğini belirterek bu kanun değişikliğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kanunun değişikliğine taraftar olan bir diğer milletvekili olan Tunalı Hilmi Bey de hükûmet üyelerini Meclis başkanının seçmesi gerektiğini ve Meclis'inde bunlar hakkında güven veya güvensizlik oyu vermelerinin uygun olacağını belirtmiştir. Kanunun aynen kalması gerektiğini düşünen milletvekillerinden olan Karesi Milletvekili Hasan Basri Bey, liste usulü ile milli hâkimiyeti parçalama ve zaafa uğratmanın ve Meclis'in en basit yetkilerini kırmanın doğru olmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Hasan Basri Bey, böyle bir değişikliğe gerek kalmaksızın vekiller heyetinin gayrı resmi bir şekilde düşünce ve değerlendirmesine başvurulabileceğini, ancak bu şekilde Meclis'in kayıt altına alınmamasını, dolayısıyla kanunun olduğu gibi kalması gerektiğini belirtmiştir. Bu konuşmalardan sonra ilgili kanuna dair değişiklik teklifleri okunarak oylanmıştır. Bu değişiklik önerileri genellikle gösterilecek adayların sayıları ile ilgilidir. Ancak bunların hiçbiri kabul edilmemiştir. Bundan sonra oturum başkanı maddenin encümenden gelen şeklini oylamaya koymuş ve değişiklik teklifi onaylanmıştır.

Açıldığı 6 ay içinde çok önemli kararlara imza atan Büyük Millet Meclisi, İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'dan Firariler Hakkında Kanun'a, Men'i Müskirat Kanunu'ndan Temettü Kanunu'na Altı Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu'ndan Tababet-i Adliye Kanunu'na kadar pek çok kanunun çıkarılmasını sağlamıştır. Milletin ve memleketin tam hâkimi sıfatıyla Büyük Millet Meclisi, "*İcra Vekilleri Kanunu'nun İkinci Maddesini Muaddil Kanun*" adı altında İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un 2. maddesinin değiştirilmesini içeren bu kanunu kabul etmiştir. 4 Kasım 1920'de icra vekillerinin seçimi ile ilgili kanunu 2. maddesi şu şekle irca olunmuştur: "*İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyet-i mutlaka intihap olunurlar*."[171] Bakanların

[171] Kanunun görüşmeleri ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 5, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 94, s.291-300..

Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın, Meclis üyelerinden gösterdiği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilmesi esasının getirildiği bu kanun ile kabine sistemine doğru önemli bir adım atılmıştır

Bu kanundan önce Millet Meclisi Başkanı bakanlıklar için aday göstermediğinden, bakanların Meclisçe teker teker seçiminde oylar dağılıyor, kimi zaman çoğunluğun sağlanması güçleşiyordu. Nitekim daha ilk kabinenin seçiminde Dr. Rıza Nur'un Maarif Vekilliğine seçilmesinde bu yüzden güçlükler doğmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanlığı yetkisini de taşıdığından, bakanların, onun göstereceği adaylar arasından Meclis tarafından seçilmesi, demokratik cumhuriyetlerdeki kabine sistemine doğru bir gidiş, bir ilerleme, daha doğrusu bir aşamadan başka bir şey değildi[172].

Meclis Başkanı'na bakanlıklar için aday göstermek yetkisinin tanınması, bu görüşmelerde bazı milletvekillerinin aday göstermenin "*Meclis'in bila kayd-u şart haiz olduğu hukuku tecziyeye uğratmak*"[173] şeklinde anlaşılabileceğini dile getirmelerine sebep olmuştur. Esasen bu durum milletvekillerinin millî hâkimiyet fikrine sadık bir şekilde mutlak anlamda Meclis'in üstünlüğüne inandıklarını göstermekle birlikte kabine sisteminin ilk adımlarının atıldığı, dolayısıyla da cumhuriyet fikrinin de geliştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kabine sistemine geçişin ilk adımlarını teşkil eden bu madde, 6-8 Temmuz 1922 tarihlerinde tekrar gündeme gelmiştir. Muhalefetin ciddi anlamda güçlendiği bir dönemde bu madde ile ilgili hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Her ne şekilde olursa olsun Büyük Millet Meclisi, dönemin şartlarında olağanüstü bir gayret ve fedakârlıkla millî hâkimiyet fikrinin gelişmesine ve demokrasi kültürünün oluşmasına önemli katkı sağlamıştır. Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi ve faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde Türk modernleşme sürecinin en önemli kırılma noktalarının bu döneme tekabül ettiği

[172] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990, s.236
[173] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 5, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 94, s.297.

anlaşılmaktadır. Zira “inkılapçı Meclis” olarak anılan ikinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, ilk Meclis’in bu tarihî tecrübelerinden istifade ederek yeni Türk devletinin şekillenmesini sağlayacaktır.

2. Mutlak Meclis Hâkimiyetinin Kurulması: Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri

Bir milletin varlığını toptan tehlikeye düşüren, güvenliğini ve geleceğini sarsan savaş, isyan, ekonomik buhran gibi olağanüstü durumlarda, yürütme organına normal durumlar dışında geniş yetkiler verildiği bilinen bir gerçektir. Böyle dönemlerde kişisel hak ve hürriyetlerin toplum yararına kısıtlanması zorunlu bir hal almaktadır. Böyle durumlarda mahkemeler de yürütme organının yetkilerine uygun şekilde çalışırlar. Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme kuvvetlerini halktan aldığı yetkiyle kendinde topladığından, uygulamayı da yine halk adına yürütmek zorundaydı. Bu düşüncenin sonucu olarak Meclis, ihtilâl döneminin yargı yetkisini de, eline almaya başlamıştır. Olağanüstü durum rejimleri bütün dünya devletlerinin tehlike anında uyguladıkları bir rejimdir. İngiltere I. Dünya Savaşı'ndan önce bu yola başvurmuştu. Martial Law'ın "sıkıyönetim" ilânı ile sivillerin yargılanması askerî mahkemelere verilmişti. Bu konuda Fransa hemen bütün Avrupa devletlerine örnek olmuştur. Genel idarenin kanuniliğin üstünde olduğunu iddia ve kanunsuzluğu kanunlaştırabileceğini ileri süren tez, büyük ihtilâl içinde önem kazanmıştır. "*Ferdî hürriyetlerin teminatını, ihtilâli idare edenlerin meşbu bulunduğu vatanperverlik şuuru ve Cumhuriyetçilik faziletinde*" bulan Robespierre bu görüşlerin en ileri gidenini temsil ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın Anayasaya dayanan hak ve özgürlükleri olmadığı ve yasama, yürütme ve yargı organının başının padişah olmasından dolayı olağanüstü durum ayırımı yapmak imkânsızdı. 1876'da kabul edilen Kanun-ı Esasi'nin 7, 36 ve 113. maddeleri bazı yenilikler getirmişti. Bu hükümler daha ziyade padişahın şahsına tanınan geniş yetkiler olup, toplum varlığının tehlikeye düştüğü durumlarla ilgili değildi[174].

Osmanlı Hükûmeti, "*dıştan gelen işgal tehlikesine karşı savaşan millî güçleri arkadan vurmak için, düşmanla birleşerek ayaklanmalar çıkarmıştır*". Bir yandan işgal kuvvetlerine karşı savaşan Büyük Millet Meclisi, diğer

[174] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s.36

yandan da Osmanlı Hükûmeti'nin sebep olduğu ayaklanmalar ve yıkıcı propaganda dolayısıyla olağanüstü şartlar içinde bulunuyordu. Düşmanla savaşırken, içte ihanet cephesini yıkmak için "ihtilâlin tabiî sonucu olan" bir kanun çıkarmak zorundaydı. Bu tehlikeler yüzünden Mustafa Kemal Paşa 23 Mart 1920'de, düşman lehinde propaganda yapanların, düşmanla ilişki kuranların, casusluk gibi suç işleyenlerin bölgesel hükûmetlerce cezalandırılmalarını istemiştir. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde önemle durduğu, uzun tartışmalardan sonra kabul ettiği ve bu tür hadiselerin önüne geçilmesinin amaçlandığı bir kanun çıkarılmıştır. İşte bu kanun "Hıyanet-i Vataniye Kanunu"dur[175].

İlk defa 25 Nisan 1920'de Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü Bey'in bir takriri ile gündeme gelen Hıyanet-i Vataniye Kanunu, 29 Nisan 1920'de kabul edilmiştir. Meclis'te bu kanun ile ilgili olarak görüşmeler yapılmış ve çeşitli tekliflerde bulunulmuştur. Saruhan Milletvekili Refik Şevket Bey'in teklifi ile kanunun adı "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" olarak belirlenmiştir[176]. Bu görüşmeler esnasında bir milletvekilinin Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Osmanlı Ceza Kanunu'nun hangi maddesine tevafuk ettiğini sorması ve Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey'in de 56. madde ile uyumlu olduğunu belirtmesi[177], Osmanlı Ceza Kanunu'nun halen yürürlükte olduğu şeklinde anlaşılmaktadır. Tabii bu görüşü savunanların yeni bir devletin kurulduğu ve bu devletin de kendi kanunlarını ihdas edebileceği düşüncesini kavrayamadıkları şeklinde değerlendirilebilir.

Kanun ile ilgili olarak yapılan tartışmalar sırasında "*Osmanlı Ceza Kanunu'nun ortada olduğu ve vatan hainliği olarak adlandırılan suçların bu kanunda bulunduğu*"nun belirtilmesi, hâlâ eskiye bağlılıkta direnildiğini göstermekle birlikte, milletin büyük bir tehlike içinde bulunduğu sırada kanunun çıkarılmasını da engelliyordu. Özellikle yeni mahkemeler kurulması teklifi, birçoğunu korkuttuğundan teklif yeniden yapılmamıştı. 28 Nisan'da

[175] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.36-37.
[176] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 5, s.99
[177] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 4, s.79.

tartışmalar yeniden başlamıştı. En önemli sorun kanunun hangi mahkemelerce yürütüleceği idi. Kanun teklifindeki amaçlardan birisi de davaların çabuk sonuçlandırılması idi. Bu yüzden normal mahkemelerin bu çabukluğu sağlayamayacağı ileri sürüldü. Bu ara çok aşırı bir teklif yapıldı. "*İhtilâl koşullarının gereği için örfî idare (sıkıyönetim) ilân ve her yerde sehpalar kurarak, Köprülü Mehmet Paşa'nın binlerce kişinin kellesini koparark memleketi düzelttiği gibi, memleketin düzeltilmesini*" isteyenler oldu. Bidayet mahkemeleriyle harp divanlarının bu görevi yapamayacakları belirtildi. Sonuçta, bidayet ve liva mahkemelerince, hatta gerekli bölgelerde sıkıyönetim ilân ederek harp divanlarıyla bu görevin yapılabileceği benimsendi. Diğer bir sorun da yargılamanın, mahkemenin bulunduğu yerde mi, yoksa suçun işlendiği yerde mi yapılacağıydı. Mahkemenin bulunduğu yere suçlunun ve tanıkların getirilmesi maddî zorluklar çıkardığından, yargılama işleminin suçun işlendiği yerde yapılması daha uygun görüldü[178].

14 maddeden müteşekkil Hıyanet-i Vataniye Kanunu[179], Büyük Millet Meclisi'nin 29 Nisan 1920 tarihli oturumunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 1 Mayıs 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan kanun[180] ile Büyük Millet Meclisi, memleket mukadderatında mutlak hâkimiyetini geliştirmiştir.

---

[178] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.38.

[179] Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile ilgili görüşmelerle ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 3-7, s.63-66, 79-84, 99-109, 115-122, 127-134, 137-145.

[180] "Hıyanet-i Vataniye Kanunu", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.26, 1 Mayıs 1920; Hıyanet-i Vataniye Kanunu gazetede şu şekilde verilmiştir:

"Büyük Millet Meclisi tarafından bilmüzakere kabul ve her tarafa neşr ve tamim edilen kanun sureti;

Madde 1: Makam-ı mualla-yı hilafet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yed-i ecanibden tahlis ve taarruzatı def-i maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesan hain-i vatan ad olunur.

Madde 2: Bilfiil hıyanet-i vataniyede bulunanlar salben idam olunur. Fer'an zi-medhal olanlar ile müteşebbisleri kanun-ı cezanın 45. ve 46. maddesi mucebince tecziye edilirler.

Madde 3: Vaaz ve hitabet suretiyle alenen veya ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelefiyi sıran ve kavlen hıyanet-i vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşvik-i suver vesait-i muhtelife ile tahriren ve tersimen irtikap eyleyenler muvakkat küreğe konulurlar.Tahrikat ve teşvikat sebebiyle madde-i fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunur.

İhtilal şartlarının meclisi olan Büyük Millet Meclisi ilk ihtilal kanununu bu şekilde çıkarmıştır[181]. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine fiil, söz ve yazı ile karşı koyanlar ve karışıklık çıkarmak isteyenlerin vatan haini sayılacağı belirtilmiştir. Kanunun 2. maddesinde vatan hainliği yapanların asılarak idam edileceği ifade edilmiştir. Ayrıca 8. maddede mahkemelerin vereceği kararların kesin olduğu ve Meclis tarafından onaylandıktan sonra infazın gerçekleşeceği belirtilmiştir. Bu üç madde ile Büyük Millet Meclisi'nin ve onun kabul ettiği meclis hükûmeti sisteminin meşruluğu bir kez daha ortaya konulmuştur. Bu kanun ile Meclis'in ülkede yasama ve yürütme ile alakalı işlerin en yüksek mercii olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca 8. maddede, mahkemelerce verilen kararların Meclis tarafından tasdik olunmadığı takdirde "*Meclisçe ittihaz edilecek karara tevfik-i muamele olunur*" denilmesi, Büyük Millet Meclisi'nin yargı gücünü de kendi eline aldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kısaca son sözün

---

Madde 4: Hıyanet-i vataniye maznunlarının merci-i muhakemesi ikaı cürmedilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahval-i müstacele ve fevkaladede maznunun derdest edildiği mahal mahkemesi de icra-yı muhakeme ve ita-yı karara salahiyettardır.

Madde 5: Hıyanet-i vataniye maznunlarının muhakemesi bidayet ceza mahkemelerinden verilecek gayrımuvakkat tevkif müzakeresi üzerine her halde mevkufen icra edilir.

Madde 6: Zabıta-ı adliye memurlarının tanzim edecekleri tahkikat-ı ibtidaiye evrak-ı daire-i istintaka tevdi olunmaksızın mahallin en büyük mülkiye-i memurine ita olunur ve onun tarafından dahi müdde-i umumiler vasıtasıyla yirmidört saat zarfında mahkemeye verilir.

Madde 7: Hıyanet-i vataniye maznunlarına ait muhakemat, bir sebep-i mücbire olmadıkça azami 20 günde hükme rabtolunacaktır. Bu müddeti bilasebep mecbur tecavüz ettiren mahalli zabıtası ile mahkeme heyeti kanun-ı cezanın 102. maddesi zeyli mucebince cürmünün derecesine göre tecziye edilmek üzere mafevkı mahkemesince muhakemesi bilaicra azami 20 gün zarfında hükme rabtedilecektir.

Madde 8: İşbu kanuna tevfiken muhakemeden sadır olacak mukarrerat kati olup Büyük Millet Meclisince bade't tasdik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği takdirde meclisçe ittihaz edilecek karara tevfik-i muamele olunur.

Madde 9: İşbu ceraimin emrü muhakemesi için mahkemelerce istenilen şahsa celb-i davete hacet kalmaksızın bilahüküm ihtar müzakeresi tastik kılınır.

Madde 10: İsyana iştirak etmeyen eşhas hakkında ligarazin isnadatta bulunanlar isnat ettikleri cürmün cezasıyla mücazat olunurlar.

Madde 11: Haklarında gıyaben hüküm sadır olan eşhas derdestlerinde işbu kanuna tevfiken yeniden ve vücuhen muhakemeleri icra olunur.

Madde 12: İşbu kanun her mahalin idare amiri tarafından nahiye ve kaza, liva ve vilayet merkezlerine köy heyet-i ihtiyariyeleri müctemiann celb edilerek ifham ve suret-i tebliği mutazammın heyet-i mezkure azalarının imzalarını havi zabıt varakları tutularak idare meclislerince hıfzedilmekle beraber kavaninin neşr ve ilanı hakkındaki kanuna tevfiken ayrıca neşr muamelesi dahi yapılacaktır.

Madde 13: İşbu kanunun icra-yı ahkamına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Madde 14: İşbu kanun her mahalde tarih-i tebliğ ve ilanından 48 saat sonra mer'i olacaktır"

[181] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.38

Meclis'te olduğu vurgulanmıştır. Artık Meclis mutlak anlamda hâkimiyetini genişletmiş ve bu duruma da yasal olarak meşruiyet kazandırmıştır.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarıldıktan sonra hemen uygulamaya geçilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin haberine göre Ankara Bidayet Ceza Dairesi bir ilan yayınlamıştır. Bu ilanda Osmanlı devlet adamlarından bazıları hakkında dava açıldığı ve bunların da dava gününde mahkemede olması gerektiği bildirilmiştir. Damat Ferit Paşa'dan Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye, Bahriye Nazırı Kara Said'den Adliye Müsteşarı Said Molla'ya Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa'dan Ahmet Aznavur'a kadar pek çok devlet adamı Ankara Bidayet Ceza Mahkemesi'ne davet edilmektedir[182]. Hâkimiyet-i Milliye'nin bir sonraki nüshasında yine aynı mahkemenin bir ilanı verilmiştir. Bu ilandan[183] anlaşıldığına göre İstanbul Hükûmeti'nin görevlileri olan pek çok zevatın vatana ihanetten yargılandığı ve suçlu bulunduğu anlaşılmaktadır. Gazetede verilen bu ilanda ayrıca Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş amacının makarr-ı hilafet ve saltanat olan İstanbul'un kurtarılması, halifenin esaretten kurtarılması ve istiklal ve hâkimiyet-i milliyenin temini olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Damat Ferid Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'ni padişah karşıtı gibi göstererek bir fetva yayınlattığı belirtilerek bunun Meclis'in meşruiyetine karşı isyanı mutazammın bir hareket olduğu ifade edilmiştir. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye ilan ettirdiği fetva ile efkâr-ı İslamiyeye karşı tagallübatta bulunduğu ve Ahmed Aznavur namında bir takım eşhası düşmanlardan tedarik edilen teçhizat ile Anadolu kuvvetlerinin üzerine gönderdiği vurgulanan Damat Ferid Paşa ile suçu sabit görülen pek çok devlet adamının Hıyanet-i Vataniye Kanunu mucibince tutuklanıp idam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bazı devlet adamlarının da 10 yıl küreğe mahkûm edildiği bu kararın dayanağı olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Ankara'daki Meclis'in milletin ve memleketin mukadderatına sahip çıkma ve hâkim olma adına ciddiyet, samimiyet ve kararlılıkla hareket ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Millî Mücadele döneminde yaşanan bu tür

[182] "Ankara Merkez Bidayet Ceza Mahkemesi Riyasetinden", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.42, 1 Temmuz 1920
[183] "Ankara Bidayet Ceza Dairesinden", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.43, 5 Temmuz 1920.

hadiseler geleceğin yeni Türkiyesinin inşasında önemli tecrübeler kazanılmasına vesile olmuştur. Mesela bu dönemde Millî Mücadele aleyhine yayınlanan fetvalar ve din adamlarının tutumları, modern Türkiye'nin kurulurken laik bir zihniyete sahip olmasını gerektiren hadiseler olarak telakki edilmiştir.

Olağanüstü durumların gereklerine göre çıkarılan bu kanun, memlekette birliğin sağlanmasında önemli bir etken olmuştur. Kanunun kabulüyle Büyük Millet Meclisi meşruluğunu belirleyip, milletin yüksek çıkarlarına, karşı yapılacak davranışları mahkemeler yoluyla cezalandırmayı uygun görmüştür. Ankara'da kurulan Meclis, meşruluğunu düşman elinde esir bulunan hilâfet ve saltanatı kurtarmak amacına dayandırıp, bu kanunla yaptırım altına almıştır. Böyle bir kanun kabul edilmemiş olsaydı, ayaklanma ve karşı çıkmanın sonucunun nereye kadar ulaşılabileceği kestirilemiyordu. Kanun her ne kadar ihtilal meclisinin çıkardığı bir kanunsa da, bazı maddeleri normal zamanlara göre düşünülmüş, usul yönünden de zaman kaybına sebep olacak hükümler bulunduğundan ihtilal ortamını karşılayacak durumda değildi[184].

Hâkimiyet-i Milliye Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile ilgili çok fazla haber ve yorumda bulunmamasına karşın yeni Türk devletinin ihtilal kanunları niteliğinde değerlendirebileceğimiz bu kanunla ilgili yorum ve beyanatlara sütunlarında yer vermiştir[185]. Kanunun nasıl uygulanacağı ve neleri içerdiğini açılayan Hâkimiyet-i Milliye, Meclis'in çıkardığı bu kanuna destek vermeyi ihmal etmemiştir[186].

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun uygulanmaya başlanmasından sonra dört ay geçmesine rağmen, beklenen sonuç alınamamıştı. İstanbul'un ihaneti devam ediyor, bunun yanı sıra

---

[184] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.40-41
[185] "Maarif Vekilinin Tamimi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 30, 17 Mayıs 1920
[186] "Kuva-yı Tedibiye Kumandanlığının Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.42, 1 Temmuz 1920; Trabzon Mebusu Hüsrev, "Anadolu'ya- Refik Halid Bey'e", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 80, 27 Kasım 1920

Anadolu'da otorite kurulması için ortam sağlanamıyordu. Zararlı propagandacıların çalışmaları, casusluk, bozgunculuk, eşkıya ve asker kaçakları, saltanatçıların çalışmaları, ekonomik bozukluk, güvensizlik gibi bütün tehlikeler hâlâ devam ediyordu. Ayrıca Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı, halife-padişahçı siyaset taraftarları da kendilerini hissettiriyorlardı. Bu arada İstanbul'da Askerî Nigehban Cemiyeti adında gizli ve bozguncu bir cemiyet kurulmuştu. Cemiyet kendi vatan ve milletin kurtarıcısı süsünü vermek istiyordu. Böyle bir cemiyete Anadolu'da da girmek isteyenler bulunabilirdi. Cemiyet, Anadolu'da millî birliği parçalayıcı, merkezî otoriteyi yıkıcı veya geciktirici bir güç olabilirdi. Bu çeşit çalışmaların engellenmesi gerekiyordu. Büyük Millet Meclisi'nin olağanüstü tehlike ortamı içinde ihtilâl kanunu olarak çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu, savaşın gereklerine çare olmadığı gibi, kanunu uygulayacak mahkemelerin yokluğu da büyük eksiklikti. Bu kanunun kapsamına giren askerî suçlara harp divanları ve diğer suçlara bidayet mahkemeleri bakıyorlardı. Bunların da çalışmaları ve sistemleri bozuktu. Davalar çok yavaş sonuçlandırılabiliyor, bu da davanın ibret yönünü ortadan kaldırıyordu. Türk istiklâl mücadelesinin yaşaması, ancak ihtilalci bir çalışmayla olabilirdi. Ayrıca mahkemelerde görev yapan yargıçların hemen hepsi medrese mezunu, hatta alaydan yetişme kişilerdi. Hukuk mezunu çok azdı. Büyük bir kısmı memleketin içinde bulunduğu olağanüstü durumu kavrayamayacak derecede halife-padişahçı kimselerdi. Alıştıkları yöntemler, ağır çalışmaktan uzaklaşabilmelerine engel teşkil etmekteydi. Halkın ihtiyaçlarını anlayan ve buna çare aramak durumunda olup, kuvvetler birliğini kendinde toplayan Büyük Millet Meclisi bu duruma ilgisiz kalamazdı. "Hıyanet-i Vataniye Kanunu"ndan beklenen sonucun alınabilmesi ve kanunun eksikliklerinin yok edilebilmesi, hızlı çalışan, çabuk karar verip uygulayan mahkemelerin kurulmasına bağlıydı. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabulünden sonra, uygulanması mevcut mahkemelere bırakılmış ve dört aylık bir deneme yapılmıştı. Bu uygulamanın sonucu normal mahkemelerin ve divan-ı harplerin bu görevi yapamadıklarını göstermişti. Asker kaçağı, cepheyi bırakıp kaçtığında cephe gerisinde kendisine hayat hakkı tanımayan bir güç bulunduğuna inanmalı idi. Ancak,

böyle bir güce duyulan ihtiyaç ve normal mahkemelerin çalışmalarından olumlu sonuç alınamaması, Millî Mücadele'yi baltalayacak olayların ve karşı davranışların yok edilememesi, merkezî otoritenin kurulamaması, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu hazırlayan etkenler olmuştu[187].

Bilindiği gibi Hıyanet-i Vataniye Kanunu, amacı itibarıyla bir ihtilal yasasıydı. Ne var ki, uygulamada çeşitli karışıklıklar ortaya çıktı. İstenilen sonuca bir türlü ulaşılamıyordu. Yunan ordusunun ileri hareketi, bu arada Bursa'nın düşman tarafından işgali daha zecrî tedbirlerin alınması gereğini ortaya çıkarmıştı. Asker kaçakları yirmi-otuz kişilik çeteler halinde köy basıp, soygunlar yapmaya başlamışlardı, işin başında düşünülen normal mahkemeler aracılığıyla kaçak, soygun vb. olaylar önlenememişti. Bu ihtiyaç üzerine Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey ihtilal mahkemelerinin kurulmasını önerdi. Refik Şevket (İnce) Bey'le birlikte bir yasa tasarısı hazırladılar. Yasanın adı "Firar Ceraimini İrtikâp Edenler Hakkında Kanun"du. 2-9 Eylül arasında bu yasa önce komisyonda, sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda Meclis'te öncelikle görüşüldü. Teklife muhalefet edenlerin başında Hamdullah Suphi (Tanrıöver) geliyordu. Hamdullah Suphi Bey özellikle asker kaçaklarının ailesinin cezalandırılmasını, evinin yakılarak mallarının gasp edilmesini insanlık dışı bir ceza şekli olarak niteliyordu. Tunalı Hilmi (Bolu) Bey kurulacak özel yetkilerle donatılmış mahkemeler "İstiklal" değil "Millet" mahkemesi adı verilmesini istiyordu[188]. Görüşmelerin uzaması üzerine Refik Şevket (Manisa) bir önerge verdi. Kanun yarım saatte kabul edilerek "Firariler Hakkında Kanun"[189] adıyla yürürlüğe girdi (11 Eylül 1920, 21 sayılı kanun)[190].

Firariler Hakkında Kanun ile ilgili olarak Meclis'te iki düşünce belirmeye başlamıştı. Birincisi, "*Kanunun bir zaruret olduğu ve cephe gerisinin tutulabileceği, asayişin bu sayede sağlanabileceği*", ikincisi,

---

[187] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.45-47.
[188] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 63, s.98.
[189] Bu kanun ile ilgili olarak Mecliste yapılan görüşmeler için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 61-63, s.22-33, 46-57, 84-89, 93-101.
[190] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.220-221.

"*memleketi ve halkı büyük korkuya düşüreceği, Millî Mücadele'yi arkadan vuracak kuvvetleri çoğaltacağı ve halkı paniğe götüreceği*" idi. Muhalif olanlar kişisel hak ve özgürlüklerden bahsetmekteydiler. Vatanın ve milletin varlığı için savaşıldığı, bütün ülke kaynaklarının seferber edilmesi gerektiği; ayaklanmalar, firari, casus, bozguncu, eşkıya tehlikesinin ülkeyi ve milleti esir edecek boyutlara ulaştığı bir sırada bireyin özgürlüğünden söz etmek doğru bir tutum olarak değerlendirilmemişti[191]. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabul edilmesini ve İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasını "*inkılabın icabat-ı tabiyesine tevessül*"[192] etme şeklinde değerlendirmiştir.

9 maddeden müteşekkil bu kanunun 1. maddesi şu şekilde kabul edilerek İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşunu yasallaştırmıştır: "*Muvazzaf ve gönüllü ile hizmet-i askeriyeye dâhil olupta firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekasül gösterenler ve firarileri ihfa ve iaşe ve ilbas edenler hakkında mülkî ve askerî kavaninde mevcut ahkam ve indelicab diğer gûna mukarrerat-ı cezaiyeyi müstakillen hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep İstiklal Mahkemeleri teşkil olunmuştur*"[193] Kanunun temel maddesi olan bu madde ile Meclis, kurulacak olan İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla olağanüstü dönemde yargıya da tam anlamıyla sahip olmaya başlamıştır. Yasama ve yürütme erkini elinde bulunduran Büyük Millet Meclisi, Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile başlayan süreçte Firariler Hakkında Kanun'un muhtevasında mündemiç İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıyla da yargı gücünün sahibi ve hâkimi olmuştu. Firariler Hakkında Kanun'un 4. maddesi, "*İstiklal Mahkemelerinin kararları kati olup infazına bilumum kuvva-yı müselleha ve gayrı müsellaha-i devlet memurdur*"[194] şeklinde belirlenmişti. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere mahkemenin vereceği karar -idam dâhil- kesindi ve katiyen uygulanacaktı. Buradan da anlaşıldığına göre kararlara

[191] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.50.
[192] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.441.
[193] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 63, s.93
[194] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 63, s.101

itiraz etmek ya da hükümlerle ilgili olarak temyize gitmek mümkün değildi. 18 Eylül 1920'de İstiklal Mahkemeleri'nin hangi mıntıkalarda kurulacağı belirlenmiş[195], 20-22 Eylül 1920'de de bu mahkemelere üye seçimi[196] yapılmıştır.

Bununla birlikte İstiklal Mahkemeleri Kanunu ile ilgili olarak 26 Eylül 1920'de "İstiklal Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun"[197] adı altında Firariler Kanunu'na ek olmak üzere tek maddelik bir kanun kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

İstiklal Mahkemeleri'nin ihtilal mahkemeleri olduğu kabul edilmekle birlikte kanunu önerenlerin (Mustafa Kemal Paşa da dâhil), Fransız İhtilali içinde (Mart 1793) olağanüstü yetkilere sahip olan "İhtilal Mahkemeleri"ni örnek aldıkları anlaşılmaktadır. 29 Ekim 1793'te resmen bu adı alan Fransız İhtilal Mahkemeleri, Danton'un Mart 1792'de yaptığı teklifin Convantion tarafından kabul edilmesi sonucu kurulmuşlardı. Bu mahkemeler, devrim düşmanı her teşebbüsü, hürriyete, eşitliğe, Cumhuriyetin bölünmezliği ilkesine (Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra çalışan İstiklal Mahkemeleri de aynı gerekçeyi benimsediler), devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her suikastı ve krallığı tekrar kurmak hedefini güden (Türkiye Cumhuriyeti'nde ise Saltanat'ı geri getirmek isteyenler için), millet hâkimiyetine karşı koyan bütün komploları yargılamak ve cezalandırmak yetkisi ile kurulmuşlardı. Convantion, mahkeme üyelerini kendisi tayin ediyordu. Bu mahkemelerin kararları kesin olup, bir üst mahkemeye başvurmak ve temyiz hakkı yoktu[198].

Gerek kuruluş amacı ve şekli, gerekse yetkileri ve çalışma yöntemi bakımından İstiklal Mahkemeleri'ne örnek olduğu bu açık benzerlikle kolayca görülmektedir. Her iki ülkedeki bu mahkemeler, vatanın ve özellikle devrimin olağanüstü bir tehlike karşısında olduğu ve kurulan yeni rejimin (millî ve laik

---

[195] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 67, s.197-198.
[196] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 68-70, s.216-217, 239-241, 261-262.
[197] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 73, s.373.
[198] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.51.

temellere dayanan) savunulmasını yapmak gerektiğinde, birbirine çok benzeyen suçlara bakmak üzere olağanüstü yetkilere sahip olarak kurulmuşlardır. Ergün Aybars'a göre ilk döneminde 8 adet kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmalarının şu şekilde 5 önemli sonucu ortaya çıkmıştı:

1- TBMM Hükûmeti içte ve dışta tanındı

2- Ayaklanma olayları bastırıldı, kanun hâkim oldu.

3- Devlet kurulu işledi, vergi toplanması ve askere alma işleri yoluna konuldu.

4- Milletin orduya inancı arttı, ordu kurulması mümkün oldu.

5- Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Osmanlı Hükûmetine karşı kesin üstünlük kazandı.

Böylece İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmalarını gerektiren sebepler ortadan kalkmış gibi görülüyordu. Bundan dolayı da 17 Şubat 1921'de Ankara İstiklal Mahkemesi hariç diğerleri kapatılmıştır[199].

Sonuç olarak İstiklal Mahkemeleri "sınırsız bir güc"e sahip olmuştu ve bu gücü de kullanacak kurum Büyük Millet Meclisi idi. Bununla birlikte İstiklal Mahkemeleri, kuruluş amacı itibariyle sadece asker kaçakları ile ilgili davalara bakmakla görevlendirilmişti. Fakat zaman geçtikçe vatan ihanet, yolsuzluk ve eşkıyalık gibi olayları da kapsayacak şekilde görev alanı genişletilmiştir. İşte bu açıdan bakıldığında yargı gücünü de elinde bulundurmasıyla Büyük Millet Meclisi, ihtilal ya da devrim meclisleri görevi ifa etmeye başlamıştır. Türk modernleşme tarihinde Cumhuriyete giden yolda en önemli kurumlardan biri olan Büyük Millet Meclisi, kuruluşundan yaklaşık 5 ay sonra memleketin idaresine tam anlamıyla hâkim olmuştur. Kısaca millî iradenin yegâne temsilcisi olan Meclis'in mutlak hâkimiyeti Anadolu'da hissedilmeye başlamıştır. Dolayısıyla milletin kendi mukadderatına yalnızca kendisinin hâkim olduğu tescillenmiştir. İşte bu dönemde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de hem Hıyanet-i Vataniye Kanunu hem de İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına verdiği destekle Meclis'in hâkimiyetinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

---

[199] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.51, 84-85.

3. İstanbul Hükûmeti'nin Aldığı Kararları Geçersiz Sayan Kanun

Millî Mücadele sürecinde Büyük Millet Meclisi'nin memleket üzerindeki hâkimiyetinin fiilî olarak artmasının yanı sıra bir yandan da Meclis'in tek hâkim olduğunun siyasî ve hukukî alt yapısının hazırlandığı görülmektedir. Hâkimiyet-i Milliye'nin 1 Mayıs 1920 tarihli nüshasında verdiği küçük bir habere[200] göre İstanbul Hükûmeti'nin 12 Mart 1920'den sonra yaptığı dâhili ve harici bütün işleri geçersiz sayan bir kanunun görüşülmeye başlanması da bunu teyit eder mahiyettedir.

İlk defa 29 Nisan 1920'de İstanbul milletvekili Dr. Adnan Bey ve Aydın milletvekili ve aynı zamanda Dâhiliye Vekili Cami Bey Büyük Millet Meclisi'ne "*İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra İstanbul Hükûmetince akdedilmiş ve edilecek olan siyasî, ticari ve malî kâffe-i ukud ve mukavelatın keenlemyekün*"[201] addedilmesi için 2 maddelik bir teklifte bulunmuşlardır. Aynı gün benzer bir öneri de Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey tarafından yapılmıştır. Ayrıca yine aynı gün Karahisar-ı Sahip mebusu Hulusi Bey ile 7 arkadaşı, İstanbul Hükûmetinin ittihaz ettiği ve edeceği her türlü taahhüdat ve mukarreratın kabul olunmayacağına dair bir takrir vermişlerdir. Bu iki teklif ve takrir adliye ve hariciye encümenine havale edilmiştir.[202]. Büyük Millet Meclisi'nin 4 Mayıs 1920 tarihli ikinci oturumunda adliye ve hariciye encümenlerinden iki farklı şekilde gelen kanun layihaları ile ilgili görüşmeler yapılmaya başlamıştır. Bu görüşmelerin sürdüğü sıralarda Mustafa Kemal Paşa'nın İtilaf Devletleri, Amerika ve tarafsız devletlerin dışişleri bakanlıklarına Fransızca olarak verdiği notada Meclis'in 29 Nisan'dan itibaren *İstanbul'dan sadır olacak emirler ve fetvaların keenlemyekün addettiğini*[203] belirtmesi kanunda mündemiç düşüncenin çok önceden Meclis efkârında hâkim olduğunu göstermektedir. Bu notadan anlaşıldığına göre kanun daha çıkmadan da İstanbul Hükûmeti'nin yok

[200] "Adem-i Kabul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 26, 1 Mayıs 1920.
[201] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 7, s.145.
[202] "Şuun", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.27, 5 Mayıs 1920; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 7, s.145.
[203] "Milletin Notası", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.28, 9 Mayıs 1920.

sayıldığı ve Anadolu'da hâkimiyetin Büyük Millet Meclisi'nde olduğu kabul edilmektedir. Bu dönemde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde verilen haberler incelendiğinde de bu husus açıkça görülmektedir. Özellikle de Sevr Antlaşması ile ilgili haberlerde[204] Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin yaptığı icraatların millet tarafından keenlemyekün (geçersiz) sayıldığı farklı zamanlarda ifade edilmiştir.

Uzun görüşmeler ve tartışmalardan sonra ancak 7 Haziran 1920 tarihinde "16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükûmetince Akdedilen Bilcümle Mukavelat, Uhudat ve Sairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun" adı altında kabul edilmiştir[205]. Kanunun 1. maddesi şu şekilde son halini almıştır: "*İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1336-1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedat ve mukavelât ve ukudat ve mukarrerat-ı resmiye ile verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ, intikalat ve ruhsatnameleri ve mütarekeden sonra akdedilmiş bilcümle muahedat-ı hafiye ve ecanibe verilmiş olan maadin imtiyazatı ve maadin ferağ ve intikalat ruhsatnameleri keenlemyekündür*"[206] Hâkimiyet-i Milliye, kanun ile ilgili verdiği haberde şu ifadeleri kullanmıştır: "*Salı günü ve gecesi uzun celseler akd ettikten sonra Büyük Meclis bayram ertesine kadar içtimalarını ta'lik etmiştir. Bu celselerinde meclis mühim kanunlar çıkarmıştır…*(Bunlardan biri*) Mütarekeden beri İstanbul Hükûmetlerince akd edilmiş olması ihtimali bulunan hafi muahedat ile payitahtın işgaline tesadüf eden 16 Mart 920 (336) tarihinden sonra hafi ve celi İstanbul Hükûmetince akdedilmiş ve edilebilecek her türlü muahedelerin Büyük Millet Meclisince keenlemyekun addedileceğine dairdir. Damat Ferit'in geçen sene memleketi ba'del-taksim İngiliz himayesine vaz' edecek bazı mukavelat-ı hafiye akd etmiş olmasından şüphe edilmektedir. Bu kanun mücibince İstanbul Hükûmetinin sulh*

[204] Bu haberler ile ilgili olarak bkz. "Türkiye Sulhü", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.29, 13 Mayıs 1920; "Türkiye Sulhü Hakkında", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.35, 3 Haziran 1920.
[205] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 2, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 25, s.139-145.
[206] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 2, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 25, s.144.

akdedebilmesi selahiyeti katiyen ref' edilmiş bulunuyor."[207] Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den sonra orada artık bir hükûmet bulunmadığını, bu yasayla karar altına almış ve kendisinin ülkede tek egemen güç olduğunu içeriye ve dışarıya bir kez daha duyurmuştur. Bu hadisenin de cumhuriyete giden yolda bir aşama daha kat edildiği şeklinde değerlendirilebileceği açıktır[208]. Bu kanunun kabulünden itibaren "*İstanbul hükûmetlerinin salahiyetlerine hukuk bakımından son verilmiş olduğu*" da ifade edilebilir[209]. Türk İnkılabı'nın önderi Mustafa Kemal Paşa'nın şartlara ve zamana uygun olarak ortaya koyduğu "millî iradeyi hâkim kılma" meselesi, adım adım gerçekleşmeye ve kurumsallaşmaya devam etmektedir. Millî hâkimiyet konusunda geriye dönüşü mümkün olmayan bir yol geliştirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in açılış yıl dönümünde çıkarılan 112 sayılı kanunla 23 Nisan'ın millî bayram olarak kabul edilmesini sağlaması da cumhuriyete giden yolun pekiştirilmesi ile doğrudan ilgilidir.

Görüldüğü üzere Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan Meclis, Anadolu'da tek hâkim güç olduğunu kabul ettirmesinin ve kendisinin üstünde otorite tanımamasının yanında geçmiş ile de hesaplaşmanın isabetli bir yaklaşım olduğunu düşünmektedir. Adım adım cumhuriyete giden yolda ilerleyen yeni Meclis, millet adına millî iradeyi kullanırken bu kanun ile kararlı ve sağlam bir duruş sergilediğini bir kez daha ortaya koymaktadır. O dönemde her ne kadar yeni bir devletin kurulduğu ve büyük bir inkılap gerçekleştirildiği hissedilmese de ilk Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerin yeni bir Türk devletinin kuruluş aşamalarının bir parçasını oluşturduğu yıllar sonra daha net anlaşılmaktadır. İstanbul Hükûmetinin İstanbul'un işgalinden sonra neredeyse yaptığı bütün işleri geçersiz ve hükümsüz sayan bu kanunun kabulü de bu çerçevede değerlendirilmektedir.

---

[207] "Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.37, 10 Haziran 1920.
[208] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu**, s.234.
[209] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 351

4. Nisab-ı Müzakere Kanunu (Görüşme Yetersayısı Yasası)

1 Eylül 1920'de Bayazıt Mebusu Mehmet Bey ve arkadaşlarının verdiği bir öneri ile başlayan Nisab-ı Müzakere Kanunu görüşmeleri[210], 4 Eylül 1920'de görüşülmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın da altına imzası olan bir öneri ile birlikte görüşülmesine devam edilen kanun teklifi, Meclis'te çeşitli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur.

5 Eylül 1920'de kabul edilen 18 sayılı "Nisab-ı Müzakere Kanunu" yani Görüşme Yetersayısı Yasası'dır. Bu yasa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışma ve işleme yöntemi için sadece görüşmelerle ilgili kuralları kapsayan bir görünüm içinde bulunmakla birlikte özü bakımından doğrudan doğruya millet hâkimiyetini ve Meclis'in anayasal durum ve konumunu ilgilendiren bir yasadır[211].

Bu kanunun 1 maddesinde "*Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatının, vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şerait-i âtiye dairesinde müstemirren inikat eder*"[212] denilerek Millî Mücadele'nin amacı tekrar ortaya konulmuştur. Görüldüğü gibi kanunun ilk maddesinde dönemin konjonktürel durumu göz önünde bulundurularak hilafet ve saltanatının kurtarılmasının Büyük Millet Meclisi'nin toplanış gayesi olduğu belirtilmiştir. Esasen bu maddede geçen "müstemirren inikat" ifadesinin dönemin şartları açısından bir zorunluluğun ürünü olduğu da unutulmamalıdır. Zira yasama ve yürütme işlerinin tamamını uhdesine alan Büyük Millet Meclisi sürekli açık olmak ve toplantılarını da aralıksız sürdürmek zorundadır. Kanunun 2. maddesinde "*Her livanın Büyük Millet Meclisi'nde mevcut miktarı azası intihap kanununun tayin eylediği miktardan aşağıya tenezzül etmedikçe vuku bulacak münhalâta yeni aza intihap edilemez*." denilmektedir. 3. maddede Meclis'e mazeretsiz olarak iki ay aralıksız devam etmeyenlerin mebusluklarının genel kurul kararıyla müstafi sayılacağı belirtilmiştir. Kanunun 4. maddesi "*Büyük Millet azalığıyla memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemez, ancak Heyet-i Vekile azalığı ve Büyük Millet*

---

[210] Nisab-ı Müzakere Kanunu ile ilgili Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmelerle ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 58-59, s.509-557

[211] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu**, s.234

[212] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 59, s.555.

Meclisi'nin inzimam reyi ile sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin Meclis azalığıyla cemi caizdir."[213] şeklinde belirlenmiştir. İleride kaldırılacak olan bu maddenin o dönemin olağanüstü şartlarında yürürlükte olması yadırganacak bir durum gibi görülmemelidir. 8 maddeden müteşekkil Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun kabul edilmesiyle "*salahiyet-i fevkaladeyi haiz*" olan Büyük Millet Meclisi, demokratik teamüllerin işlerliğinin arttığı bir meclis haline gelmiştir. Yeter sayı sorununu düzenleyen Nisab-ı Müzakere Kanunu'nda, görüldüğü gibi anayasa değişiklikleri için özel olarak belirlenmiş bir yeter sayısı belirtilmemiştir. Bilindiği üzere Kanun-ı Esasi'de anayasa değişiklikleri için üçte iki çoğunluk ve padişahın onayı öngörülmüştü. Fakat 1921'de kabul edilecek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maddeleri ile ilgili görüşmeler sırasında Büyük Millet Meclisi'nde bu tür bir şart aranmadığı anlaşılmaktadır. 360 civarında milletvekilinin üçte ikisinin oyuyla bir anayasa yapılması düşünülseydi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu belki de uzun bir süre kabul edilemezdi. Zira bu görüşmelerde bazen 100-150 milletvekili bile bulmak zordu. O yüzden oturumlarda hazır bulunanların üçte iki çoğunlukta bulunmalarına dikkat edildiği görülmektedir. Zaten olağanüstü bir dönemde olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin başka türlü bir tutum takınması da mümkün değildir. Büyük Millet Meclisi'nin bu tavrı bile Kanun-ı Esasi her ne kadar yürürlükte olsa da bir ihtilal meclisi ve kurucu bir meclis gibi hareket ederek yeni şartlara göre yeni duruşlar belirlediğini göstermektedir.

5 Eylül 1920 tarih ve 18 sayılı "Nisab-ı Müzakere Kanunu"nun, Cumhuriyete doğru giden yolda bir aşama olmasının sebebi, bu kanunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hiç ara vermeden toplanacağı konusundaki anayasal kural ve ayrıca Meclis üyelikleri için kabul edilmiş olan aynı nitelikteki kurallardır. Bu kanun ile yeni açılan Büyük Millet Meclisi'nin düzenli ve istikrarlı toplanmasının yanı sıra ne şekilde toplanacağı da belirlenmiş oldu. Olağanüstü şartların devam ettiği bir ortamda çalışma biçimini ortaya koyan Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurumsallaşmaya başladığını da bu şekilde göstermiştir. Bir ülkede yasama, yürütme ve yargının (o günlerde bu güçlerin TBMM'de toplandığı

[213] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 59, s.556

düşünülürse) işleyiş sürecinin net bir biçimde konulması o ülkede parlamenter sistemin gelişmesi bakımından önemli bir aşama olarak görülmektedir. 1920'nin ikinci yarısından itibaren Anadolu'da hakimiyetini geliştirmeye başlayan TBMM'nin çalışma sistematiğini oluşturmaya başlaması cumhuriyet fikrinin gelişmesi ve pekiştirilmesine katkı sağlayacaktır.

5. Millî Hâkimiyetin Meşruiyet Belgesi: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921)

Hukuk-ı Esâsiye Encümeni'nin hazırladığı, *Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye* başlıklı kanun tasarısı 22 Ağustos 1920 tarihinde Meclis'te reddedilmişti. Bu sebeple, TBMM'nin oluşumu, çalışma biçimi, niteliği ile ilgili sorunlar askıda kalmıştı. Gerçi çeşitli karar ve kanunlar bir "ana-yasal mevzuat" oluşturmaktaydı. Ancak bunlar esas konuları kapsamaktan uzaktı. Bu yüzden de rejim tartışmaları sürüp gitmekteydi. Yepyeni bir dönüşüm yaşanmaktayken, geride kalmış bir siyasî dünyanın ürünü olan Kanun-ı Esasî'nin durumun gereklerine cevap vermesi ise beklenemezdi. Türk İstiklal Harbi şartlarında oluşan yeni devlet ve iktidar düzenine ilişkin kuralları gösterecek yeni bir anayasa ihtiyacı belirginleşmişti[214].

İlk defa Mustafa Kemal Paşa imzasıyla hükûmet adına 18 Eylül 1920'de yayınlanan bir beyanname neticesinde görüşülmeye başlayan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu[215], 31 madde olarak Meclis'e sunulmuştur. Üzerinde uzun görüşmeler ve hararetli tartışmaların yapılacağı bu kanun ile ilgili olarak ilk konuşanlardan Maliye Vekili Ferit Bey, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hükûmetin çeşitli konularda ne gibi esasat takip ettiğini göstermek üzere bir programdan ibaret olduğunu belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: "*Böyle üç dört madde ile ne bir idare-i vilayat, ne teşkilat-ı vilayat olur. Ne de teşkilat-ı esasiye olur. Bu yalnız esasatı irae ediyor. Hükûmetin siyasî programı mahiyetindedir*."[216] Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de bunun bir kanun layihası olmadığı ve program olarak değerlendirildiği için komisyona havale edilmesine gerek olmadığını belirtmiştir[217]. Esasen bu ifadelerden de anlaşıldığına göre Büyük Millet Meclisi'nde sayısız defa millî hâkimiyet ile ilgili konular gündeme gelmesine rağmen henüz açıklıkla Anayasa meselelerinin tartışılacağı ve Anayasanın yapılacağı bir ortam sağlanamamıştır.

---

[214] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.247.
[215] Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun önerisi ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 67, s.201-203.
[216] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 67, s.203
[217] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 67, s.204

Mustafa Kemal Paşa'nın tarifiyle "*Devletin şeklini ve millet tarafından hükûmetin kurulması yolunu tespit eden, milletle hükûmetin karşılıklı hak ve vazifelerini gösteren, teşri salâhiyeti ve icra kuvveti arasındaki iş bölümünü ve münasebetleri tanzim ve tayin eyleyen kanuna Teşkilâtı Esasiye Kanunu*" denilmektedir. Bu kanun, bir ana kanun, ya da isminden de anlaşılacağı gibi devletin temel kanunudur. Bu itibarla bu kanunu tanımamak veya bozmak, hükûmet kuvvetini yıkmak ve milletin haklarını, rahat ve emniyetini, servetini, istikbalini mahvetmeye kalkışmak demektir. Bozanlar veya buna teşebbüs edenler her kim olursa olsun hemen en ağır cezalara çarptırılırlar. "Teşkilâtı Esasiye Kanunu"nu anayasa anlamında kullanan Mustafa Kemal Paşa, ilk Türk anayasasının 1877'de kabul edildiğini ifade etmektedir. "Kanun-ı Esasi"nin II. Abdülhamid tarafından askıya alınmasından sonra 1908'e kadar yürürlüğe giren başka bir anayasa olmamıştır. 1908'de başlayan "millî ihtilal" neticesinde 1877 Kanun-ı Esasisi yeniden yürürlüğe konulmuştur. Milletin ve hükûmetin karşılıklı hak ve vazifelerini nispeten daha iyi addolunacak bir şekle sokan tadilat ile kanun yeni baştan tanzim edilmiştir. Bir müddet sonra bazı maddeler üzerinde tekrar değiştirilen noktalar olmuştur; meşrutiyet devrinin bu Kanun-ı Esasisi Anadolu'da yeni millî devletin kurulduğu tarihe kadar mer'i kalmakta devam etmiştir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi "*Hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir. Büyük Millet Meclisi milletin hakiki ve yegâne mümessilidir. Teşri salahiyeti ve icra kuvveti Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder*" esasları üzerine 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu esasların tam olarak cumhuriyet fikrine uygun bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın ifadeleriyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, "*muasır telakkilere uyan ideal bir eser*"dir[218]. "Millî egemenlik" ve "kuvvetler birliği" ilkelerinin öne çıkarıldığı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dayandığı bu esaslar, geleceğin yeni rejiminin şekillenmesinde tarihî birer adım ve tecrübe olarak değerlendirilecektir. Esasen memleketin o zamanki fiilî idaresi de adı konulmamış bir şekilde cumhuriyet rejimine yakın bir sistem ile yürütülmektedir.

[218] A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.199-202.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin anayasa hukuku tarihinde başka bir emsaline rastlanmayan büyük bir inkılap hamlesi yaptığı bilinmektedir. Bu hamle 20 Ocak 1921'de kabul edilen "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nun (Anayasanın) birinci maddesinde tespit edilen hükümdür: "*Hâkimiyet bilakayd u şart milletindir. Usul-ü idare halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir*". Samet Ağaoğlu'na göre bu tespitin hikâyesi Millî Mücadele devrinin en göz kamaştırıcı hadiselerden birisini teşkil eder[219]. Bülent Tanör'e göre Osmanlı-Türk Anayasacılığında en keskin bir dönüm noktası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kısalığını kat kat aşan büyük bir öneme sahiptir[220]. Hüseyin Nail Kubalı'ya göre anayasanın bu maddesi, teorik olarak Rousseau'dan, pozitif hukuk kuralı olarak da Fransız İhtilali mevuzatından gelen millî hâkimiyet ilkesi ile bire bir örtüşmektedir[221].

Daha 12 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde alkışlarla karşılanan konuşmasında şunları ifade etmiştir: "...*Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyet-i asliyesi milletin temayülat-ı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükûmetidir. Hükûmetlerin halkın eline geçmesidir*."[222] 14 Ağustos 1920'de yine Meclis kürsüsünden Mustafa Kemal Paşa milletvekillerine şöyle hitap etmiştir: "*Bizim itikadımıza göre; milletimizin temin-i hayat ve tealisi kendi kabiliyet-i hazmiyesiyle mütenasip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız – ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez. Vakıa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperveranız ki, bizimle teşrik-i mesai eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icaBatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz her halde hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik*

---

[219] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Millîye Ruhu**, s. 55.
[220] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.225.
[221] Hüseyin Nail Kubalı, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1973, s. 130-132
[222] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 2, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 32, s.277; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.91.

değildir ve bahusus biz İslâm olduğumuz için, İslâmiyet nokta-i nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetperverliğin çizmiş olduğu daire-i mahdudiye namütenahi bir sahaya nakleder ve bu itibarla da bu nokta nazardan bizim istikametimizde bolşevik istikameti görülebilir. Bahusus bolşevizm millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı nazarı mütalaaya alır. Bizim milletimiz ise heyet-i umumiyesiyle mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi bizim milletimiz beşeriyeti tahlise müteşebbis olan kuvvetler tarafından himayeye şayestedir. Bunları söylemekten maksadım, bu noktayı açık, samimî ve katî olarak ifade ediyorum, memleket ve milletimizi kurtarabilmek için, memleketin ahengini, intizamını muhafaza etmek lâzımdır. Her tarafta muhtelif kafaların, dimağların, vücutları teşebbüsü, memleketin içinde muhtelif cereyanlar, muhtelif vaziyetler tevlit edebilir. Halbuki, efendiler, biz her taraftan, hariçten ve haricin tesiriyle dahilden, namütenahi taarruzlara, hücumlara maruz bulunmaktayız. Bu vaziyet içinde bizim için esas, sakitane vahdeti muhafaza etmektir. Bu vahdeti böyle teşebbüsat-ı münferide ile halele duçar ettiğimiz gün, o teşebbüsat-ı münferidenin netice-i muvaffakiyatı en parlak dahi olsa, heyet-i umumiyeyi kurtarmak kabiliyetinden mahrumdur..."[223] Mustafa Kemal Paşa'nın "halkçılık" tabiri ile ifade ettiğinin millî iradenin demokratik bir şekilde tecelli etmesinden başka bir şey değildir. Millî Mücadele sırasında tartışılan meselelerden olan milliyetçilik ve Bolşevizm konuları bu konuşmada da dile getirilmiştir. Ayrıca konuşmanın geneli incelendiğinde yeni kurulmakta olan Türk devletinin esaslarının nasıl şekillendiği de anlaşılmaktadır.

18 Eylül 1920'de Bakanlar Kurulu'nun çalışma programı olarak getirilen ve altında Mustafa Kemal Paşa'nın imzası bulunan 31 maddeden müteşekkil esasatın bir ihtilal ve inkılap bildirisi olduğu görülmektedir. Zira bu kanun layihası, eski yönetim zihniyetinin değiştirilmesi ve yerine yeni tarz bir yönetim kurulması gerektiğini ihsas etmektedir. Esasen bütün maddelerinde yeni bir devrin

[223] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 48, s.210; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.102.

başladığının izlenimini uyaran bu önerinin bazı maddelerinin açıkça bir inkılap beyannamesi şeklinde oluşturulduğu görülmektedir.

Önerinin 1. maddesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millî hudutlar dâhilinde istiklali temin ve hilafet ve saltanatın kurtarılması ahdiyle teşekkül ettiği belirtilmiştir. 3. madde de TBMM Hükûmeti'nin halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskılarından ve saldırılarından kurtararak memleketin gerçek sahibi yapmak için çalışacağı beyan edilmiştir. Önerinin 5. maddesi Hilafet ve Saltanat makamının kurtarıldıktan sonra padişah ve halifenin yeni kanunlar çerçevesinde durumunun belirleneceği ifade edilmiştir. 6. maddesinde "*Hâkimiyet bilâkayd u şart milletindir. Usul-ı idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir*" denilerek programın inkılapçı zihniyeti açıkça ortaya konulmuştur. 7. ve 8. maddelerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasama ve yürütme yetkisine haiz ve milletin tek ve hakiki temsilcisi olduğu ve Türkiye'nin TBMM tarafından idare olunduğu belirtilmiştir. Meclis üyelerinin nasıl ve ne şekilde seçileceği, Meclis'in nasıl toplanacağı ve TBMM başkanının aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nun da başkanı olduğu sonraki maddelerde ifade edilen konular arasında yerini almıştır. İcra Vekilleri Heyeti'nin programı olarak sunulan bu teklif ilk olarak "bu önerinin ne olduğu" tartışması ile görüşülmeye başlanmıştır. Kanun önerisi olup olmadığı, komisyonlara havale edilip edilmeyeceği ve onaylanıp onaylanmayacağı konusunda kafaların karışıklığı bu ilk görüşmelerden net olarak anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere Millî Mücadele döneminde millî istiklal ve millî hâkimiyet fikirlerinin yanı sıra en çok vurgulanan düşüncelerden biri de halkçılıktır. Halkçılık, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele yıllarında yaptığı sayısız konuşmalarında yeni rejimin temel yönlendirici ilkelerinden biri olarak yer almıştır. Yeni Türk devletinin bir halk devleti, halkın devleti olduğu kabul edilmektedir. Atatürk'ün Medenî Bilgiler kitabına esas olan notlarında da halkçılıkla demokrasinin aynı anlamda kullanıldığı bilinmektedir[224]. 1921 Anayasası'na esas olan belgenin "Halkçılık Programı" adını taşıdığı unutulmamalıdır. Atatürk,

[224] A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, s.29.

Nutuk'ta bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "*İlk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza menşe teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı, Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tespit eden ve Meclis'in açılışının ertesinde okunup kabul olunan önergemi de, bu kısımla beraber, halkçılık programı unvanı altında bastırıp yayınlamıştım. Bu önergenin "maksat ve meslek" (amaç ve yöntem) adını taşıyan bölümü, Büyük Millet Meclisi tarafından bir beyanname olarak yayınlanmış, "mevadd-ı esasiye" (ana maddeler) ve "idare" başlıklarını taşıyan bölümler ise, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın temelini oluşturmuştur. Bu Anayasa, 1. maddesinde "Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usûlü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*" Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere halkçılık ilkesi ön planda tutularak millî hâkimiyet meselesinin önemi üzerinde durulmaktadır[225]. Bununla birlikte Karahisar-ı Şarkî mebusu Mustafa Bey'in Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmadan da halkçılık ilkesinin sadece Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesinde yer alan bir fikir olmadığı, Meclis'te bu konuda hassasiyeti olan milletvekillerinin bulunduğu anlaşılmaktadır[226]. Daha sonra Atatürk, bir siyasî parti kurmayı tasarlarken, 7 Aralık 1922 tarihinde Ankara basınına, "*halkçılık esasına müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasî bir fırka (parti) teşkil etmek niyetinde*" olduğunu açıklamıştır. Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkası'nın adı, şüphesiz halkçılık ilkesinden esinlenmiş olduğu gibi, halkçılık 1923 tarihli ilk parti Nizamnamesinin (Tüzük) 1. ve 2. maddelerinde yer almıştır[227].

18 Eylül 1920'de Meclis Genel Kurulu'na getirilen ve İcra Vekilleri Heyeti'nin programı niteliğinde olduğu belirtilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "maksat ve meslek" başlığını taşıyan ilk dört maddesi[228] ayrı bir şekilde

---

[225] Ergun Özbudun, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992, s.433-435.
[226] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 6, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 105, s.121
[227] Ergun Özbudun, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992, s.433-435.
[228] Büyük Millet Meclisi'nde İcra Vekilleri Heyeti'nin Programı olarak sunulan ve 18 Eylül 1920'de okunan kanun layihasının ilk dört maddesi şunlardır:

"1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, hudud-u millisi dâhilinde temin-i hayat ve istiklâl ve tahlis-i makam-ı hilâfet ve saltanat ahdiyle teşekkül eylemiştir.

değerlendirilip bir "beyanname" haline getirilmiştir. Burada geçen şu ifadeler oldukça ilgi çekici mahiyettedir:

"*Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî hudutlar dâhilinde (İslam ekseriyetinin) hayat ve istiklâlini temin ve hilafet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir. Binaenaleyh hayat ve istiklalini, yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vasıl olacağı kanaatindedir.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklaline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve bu maksada münafi hareket edenleri tedip azmiyle bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda salahiyeti Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilat ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmeği başlıca hedef addeder. Binaenaleyh toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer mesailde, içtimai uhuvvet ve teavünü hâkim kılarak, halkın ihtiyacatına göre teceddüdat ve tesisatı vücuda getirmeğe çalışacaktır. Bunun için de siyasî ve içtimai umdelerini milletin ruhundan almak ve tatbikatta milletin temayülat ve ananatını gözetmek fikrindedir.

---

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti hayat ve istiklâlini kurtarmayı yegâne maksadı ve gaye bildiği halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hâkimiyetinin hakiki sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı itikadındadır.

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve haricî düşmanlarla tevhid-i mesai edip milleti iğfal ve ifsada çalışan dahilî hainlerin tedibi için orduyu tarsin etmeyi ve onu istiklâl-i millinin müttekâsı bilmeyi vecibe addeder.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti halkın maruz bulunduğu avamili sefaleti izale ile esbap ve vesaiti saadet ve refahını temin etmeyi umde-i esasîye ve binaenaleyh toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve alelûmum içtimaî mesailde asrın icabına ve halkın hakikî ihtiyacına göre muktazi teceddüdat ve tesisatı vücuda getirmeyi başlıca vazife addeder. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti gaye ve maksâtlarını temin için bilcümle mesai ve icraatında millet ve memleketin maruz bulunduğu fiilî tecavüzat ve ifsadata karşı milletin vahdet ve tesanüdünü halele ve müdafaa ve mücahede kuvvet ve kudretini nakiseye uğratmaktan ehemmiyetle tevakki eder. Siyasi, içtimaî, umdelerini milletin ruhundan almaya atf-ı ehemmiyet eden Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bu umdelerin tatbikatında milletin temayülât ve ihltiyacat-ı hâkikiyesini nazar-ı dikkatte bulundurur. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 67, s.201)

Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi memleketin idarî, iktisadî içtimai ihtiyacatına müteallik ahkâmı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vaz' eylemeğe başlamıştır. Veminallaüttevfik."[229]

Bülent Tanör'e göre bu "beyanname" "sol" bir yaklaşıma sahiptir ve "sosyalizan" bir hava taşımaktadır. Bu, dönemin ve Bolşevik Devrimi'nin olduğu kadar, Büyük Millet Meclisi içindeki sol grupların da etkisini göstermektedir. Ancak buradaki "kapitalizm" bir ekonomik sistem olarak değil, dış sömürü ve saldırı şeklinde anlaşılmalıdır. Yoksa BMM bir ekonomik sistem olarak kapitalizme karşı ve sosyalizmden yana tavır koymuş değildir. Tanör, ayrıca bu beyannamede ülkenin nüfus unsurunu tanımlamada da ilginç bir yön olduğunu düşünmektedir. Halkçılık Programı olan bu beyannamede, bu unsur "Türkiye halkı" şeklinde belirlenmiştir. Bu niteleme dinî bir karakter taşımadığı gibi etnik bir anlam da ifade etmemektedir. Her iki belge "Türkiye halkı" şeklinde bir ifade ile Mütareke sınırları içinde yaşayan ve etnik kökeni ne olursa olsun siyasî birlik ve bağımsızlık temelinde yeniden buluşan kitleleri, bu siyasî ve coğrafî zemin birliği açısından tanımlamıştır. Beyannamede dikkat çeken bir başka nokta da ordunun işlevinin "emperyalist ve kapitalist düşmanların" saldırılarına karşı savunma olarak tanımlanışıdır. Ordu, Osmanlı ordularının cihad ve fetih ideolojisinden ayrılmakta, antiemperyalist ve millî savunma kavramı içindeki yerini almaktadır. Ayrıca bu yeni silahlı güç, Sarayın emir ve hâkimiyetinden çıkıp Büyük Millet Meclisi'nin emir ve komutasına girmektedir. Bu durum, "*ordunun demokratik sivil ve saydam bir kurulun denetimi altına girmesi*" demektir ki, bunun "*İttihat ve Terakki'nin türettiği yarı askerî rejim*"den ne kadar farklı olduğu açıktır[230].

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilgili olarak 25 Eylül 1920'de hükûmetin programının tetkik edilmesi ile ilgili olarak geçici ve özel bir komisyon intihap edilmesine karar verilmiştir[231]. 29 Kasım 1920'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun

[229] Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Ankara, 1992, s.23.
[230] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.248-249
[231] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 72, s.322

müzakerelerine başlanmıştır[232]. Kanun layihası Aralık (1920) - Ocak (1921) aylarında tartışılarak şekillendirilmiştir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "Hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir" diye başlayan 1. maddesi, egemenlik hakkını hükümdardan alıp kayıtsız şartsız bir şekilde millete vermesi bakımından, Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde keskin bir dönüm noktasını teşkil eder. O tarihten bu yana millî egemenlik ilkesi anayasacılığımızın temel taşı niteliğindedir. Üstü kapalı olarak saltanat ve hilafetin yok sayıldığı bu maddenin gereğinin yerine getirilebilmesi için Türk İstiklal Harbi'nin başarı ile sonuçlandırılması gerekiyordu. Bu ifadenin tarihî kökeni yakın zamanda yapılan Amasya Tamimi'nden Erzurum ve Sivas Kongrelerine kadar uzanmaktadır. "*İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*" şeklinde devam eden 1. madde, egemenlik hakkının sahipliği konusundaki köklü dönüşümden sonra, bu hakkın "kullanılışı" bakımından da yepyeni bir anlayışla karşı karşıya bulunulduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, "*İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder*" (2. Madde) hükmüyle de kuvvetler birliği ilkesini açıkça benimsediğini ilan etmiştir. Böylece Büyük Millet Meclisi, kuruculuk ve yasama yetkilerine ek olarak yürütme yetkisini de kuşanmıştır. Zaten o dönemde Meclis'ten çıkarılan bütün yasalarda, "işbu kanunun icrasında Büyük Millet Meclisi memurdur" hükmünün bulunması da Meclis'in yürütme işini kendi üzerine aldığının bir başka göstergesi olarak sayılabilir[233].

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yeni bir devletin ortaya çıkarıldığını ihsas eden "*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur*" (3. madde) ifadesi, Osmanlı Devleti'nin var olduğu tarihte onun toprakları üzerinde yeni bir devletten, "Türkiye Devleti"nden bahsederek kanunun en ihtilalci yanını ortaya koymaktadır. Gerçi Osmanlı Devleti 30 Ekim 1922 tarihli Büyük Millet Meclisi kararıyla resmen son bulmuştur. Ancak bundan hemen sonraki bir başka bu son

[232] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 6, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 105, s.120.
[233] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 255-259.

bulmanın daha o tarihte (1921) gerçekleşmiş olduğunu ifade etmiştir. Devlet adının "Türk Devleti" değil de, "Türkiye Devleti" olması anlamlıdır. Bülent Tanör'e göre "*Millî Mücadele esas olarak Türk milliyetçilerinin damgasını taşımakla birlikte, Türk olan ve olmayan unsurların antiemperyalist birliğini temsil ediyordu*". Erzurum ve Sivas Kongreleri belgeleri başta olmak üzere pek çok tarihî kaynakta bu birlik, zaman zaman "İslam ekseriyeti", "bilcümle anasır-ı İslamiye" gibi terimlerle de ifade olunmuş, bunların "öz kardeş"liği vurgulanmıştı. Bu bakımdan "Türkiye Devleti" ibaresi etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasî coğrafya (Misak-i Millî sınırları) içinde yaşayan insanların siyasî birleşmesinin en üst noktası olan yeni devleti bütün kucaklayıcılığıyla ifade ediyordu. Aslında Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti ile Encümen-i Mahsus'un Teşkilat-ı Esasiye Kanunu layihalarında "Türkiye Devleti" ibaresi yoktu. Daha da çarpıcı isimlendirme yapılmış, "Türkiye halk hükûmeti" denmişti. "Türkiye Devleti" deyiminin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na Rıza Nur'un önerisi üzerine girdiği anlaşılmaktadır. Fakat Kars'taki devletçiğin (Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkate-i Milliyesi) cumhuriyet ilanındaki kıdeminin ötesinde, Ankara'da kurulan rejime hem Anayasasının (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) hem de devletinin adı [Türkiye (Türkiya)Devleti] bakımından isim babalığı yaptığı söylenebilir[234]. M. Akif Tural, 1921 Anayasası'nın ilk üç maddesini örnek göstererek "*Bu ilk üç madde saltanat kavramının yetkilerini Büyük Millet Meclisi'nin üstlendiğini göstermektedir*"[235] değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun görüşmeleri sırasında uzun tartışmaların birine sebebiyet veren meslekî temsil meselesi Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde günlerce yer bulmuştur. Gazete kendi görüş ve düşüncesi doğrultusunda, seçimlerin meslekî temsil ilkesi göz önünde bulundurularak yapılmasını istemiştir[236]. İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclis'e sunduğu tasarıda (9. madde) "*Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca rey-i âm ile müntehap âzadan mürekkeptir*" denilmekle yetinilmiş, temsil ilkesi üzerinde ayrıntıya girilmemiştir.

---

[234] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 253-255.
[235] Mehmet Akif Tural, **Saltanatın Otopsisi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, Ankara, 1999, s.38
[236] "Meslekî Temsil", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 79, 23 Kasım 1920.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu inceleyen özel komisyonun hazırladığı tasarının buna tekabül eden dördüncü maddesinde ise "*Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap âzadan mürekkeptir*" denilmek suretiyle, korporatif ya da meslekî temsil önerilmiştir. Bu, hükûmet ve komisyon tasarıları arasındaki en temel farkı oluşturmuştur[237]. Bundan sonra Meclis'te hararetli tartışmalar yaşanmış ve meslekî temsil meselesi hakkında farklı açılardan değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Meslekî temsil meselesi üzerinde daha önce de fikir beyan eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bugünün mevcut seçim sisteminin iki dereceli olduğundan ve bunun da verimli bir sistem olmadığını belirtmiştir. Meslekî temsil fikrinin de buradan ortaya çıktığını ifade eden Hâkimiyet-i Milliye, meslekî temsil sisteminin Avrupa'da olmadığını, fakat Avrupa'nın da demokrasi sistemi üzerinde durduğunu belirtmiştir. Gazete, meslekî temsil sisteminin uygulanmasının geçici bir tedbir olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gazeteye göre, meslekî temsili savunanlar, memlekette her şeyden evvel emeği hâkim kılmak, bürokrasi tahakkümünden ibaret olan hükûmet kuvvetini ortadan kaldırarak bütün kudret ve yetkilerin halkın çalışan kısmına tevdi etmek gerektiğine inanmaktadırlar. Ancak çalışanların bugün tamamen gayri müteşekkil bir halde bulunmaları, kendilerine verilen hukuk ve salahiyetler gibi işlere alışık olmamaları sebebiyle umumi işlerde cahil bulunmaları ve bunların işlerinin muntazam bir surette ele alınmasını temin etmek üzere seçimlerin meslekî temsil esasına göre yapılması düşünülmektedir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu konuda ayrıca şu ifadelere yer vermiştir: "*Böyle hareket edildiği takdirde sosyalizm faidelerinin bütün esasatı memlekette kolaylıkla ve müşir bir surette kabil-i tatbik olacaktır… Binaenaleyh bu memlekette tatbik edilecek herhangi bir usulün faideli bir müessir vazifesini icra edebilmesi evvel eminde bu noksanların izalesine mütevakkıf olduğuna göre komünist bir programla işe başlamak isteyenler her şeyden evvel bu ciheti düşüneceklerdir. Öyle zannederiz ki Türkiye hayatında yapılacak inkılabın en hususî bir noktası buradadır ve*

[237] Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, s. 26

binaenaleyh bunun iyi anlaşılması da elzemdir… Mesleki temsil, zaruri olarak tamamen komünist bir programın bir cüzüdür. Bunu müdafaa edenler, memleketin ancak sosyalist – komünist bir programla idare edilebileceğine kanidirler"[238].

Meslekî temsilin gayesinin memleketin bütün idaresini münhasıran "*erbab-ı sa'ye*", yani emekçiye vermek olduğunu belirten Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bunun sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için meslek teşkilatlanmasının yapılması ve yaygınlaşması gerektiği üzerinde durmuştur[239]. Meclis'te millî iradenin tam tecelli edip edememesi üzerinde yoğunlaşan bu tartışma oturumlarda hararetli bir şekilde günlerce konuşulmuştur. Meslekî temsil ilkesinin haklı olduğunda ısrarcı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, daha sonraki yazılarında da bu konuda fikir serdetmiştir. Gazete, meslekî temsil ile ilgili olarak 29 Kasım 1920 tarihli nüshasında şöyle bir yorumda bulunmuştur: "*Bu, Ankara hükûmetini İstanbul'dan ayıran en büyük fasıldır. Ankara meslekî temsil meselesini ortaya atmakla bir fikir boğumunu daha atlatmış olduğunu pek ala gösteriyor. Filhakika meslekî temsil halkın bizzat işbaşına geldiğini ifade eder... Milletlerin iradelerini intihab suretinde göstermeye başladıkları zamandan beri bugünkü vaziyete kadar biraz gözlerinizi maziye çeviriniz ve hadiseleri bir tahlilci gözüyle görünüz. Hükmedersiniz ki halk[*ın*] iş başına gelmesi ancak meslekî temsil sayesinde olacaktır... Filhakika milletlerin devlet işlerine karışmayan ve rey vermeye başladıkları zaman milleti temsil ettiklerini iddia etmek kadar gülünç bir şey yoktur. Çünkü temsil edilen ancak sınıflar olmuştur...*

İmparatorluk idaresi içtimai manasıyla her şeyden evvel iş bölümü olmayan ve bittabi bundan dolayı istibdad idaresi altında bulunan cemiyettir. Onun dahili siyasetindeki istinad noktaları budur. Parlamento idareleri de bu saray saltanatı ile halk idaresi arasında bir mutavassıt olduğu için kısmen ondan, kısmen ondan ekleyerek bir nevi idare sistemi çıkarmıştır...

---

[238] "Meslekî Temsil", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 67, 23 Ekim 1920
[239] "Meslekî Temsilde İntihab", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 67, 23 Ekim 1920

Bugünün adamı, bir mesleğin adamıdır; vilayetinden evvel oraya merbuttur ve onun örfü yaşar, sonra meslekler nazar-ı itibara alınmayarak yapılan intihabatta, nihayet, muayyen fırkaların hâkimiyeti temin edilir. Bu ise, milletin temsili değil bir zümrenin temsilidir. İntihab edilen de bir kıtanın ruhunu duymadan evvel bir meslek cemberi içindedir. Onun örfünü daha iyi bilir ve bilhassa memleket ve millet mefhumu böyle mesleklerin bir araya gelmesinden doğduktan sonra hala eski devrin telakkilerini temel yaparak bina kurmağa çalışmak fazla maziperestliktir, başka bir şey değildir. Kimse iddia edemez ki bizim memlekette meslekler yoktur; belki meslek cemiyetleri yoktur. Fakat muhakkak ki meslekler var. Bu mesleklerin mevcudiyeti ve bu iş bölümüdür ki bizde içtimai inkılaplar vücuda getirmiş ve bizde tam bir halk idaresi ihtiyacını hissettirmiştir. Meslek cemiyetleri bu kadar diye bunlardan bedbin olmamak lazım gelir. Milletler artık meslek tesanüdüne istinad ediyor, bu suretle yaşanabiliyor. Şu halde biz meslek tesanüdü, meslek temsili istiyoruz. ... prensip ve ihtimamı bünyeye uymak itibariyle bize mesleki temsilden başka uygun kaftan bulunamaz. Millet Meclisi meslekî temsili kabul ederken beri taraftan da meslek cemiyetleri vücuda getirmek vazifemiz olmalıdır[240]. Görüldüğü üzere yeni Türk devletinin ilk anayasasının bir maddesi üzerinde yapılan görüşmelerle ilgili olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesi millî iradenin Meclis'e yansımasının demokratik bir şekilde olması gerektiğini düşünmektedir. Gazete, halk temsilinin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde sağlanmasının meslekî temsil ilkesinin uygulanması ile mümkün olduğunu iddia etmektedir.

Meslekî temsil ilkesinin seçimlerde uygulanmasının Meclis'te çoğunluk oyu ile kabul edilmemesi üzerine Hâkimiyet-i Milliye, bunun isabetli bir durum olmadığını belirtmiştir. Gazete ayrıca bu meselenin kâfi derecede görülmediğini ve iyi tetkik edilmediğini ifade ettikten sonra millet meclislerinde "ekseriyet" ile verilmiş kararların mutlak doğruyu göstermeyebileceğini vurgulamıştır. Seçim usulünün "*ilmen, tarihen ve tecrübeten*" yanlış olduğunu iddia eden gazete, Büyük Millet Meclisi'nin pek mühim bir meselede kötü

[240] "Meslekî Temsil", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 81, 29 Kasım 1920.

niyetle olmasa da yanlış karar verdiğini belirtmiştir[241]. Uzun tartışmalar sonucunda Meclis Genel Kurulu, 30 Kasım 1920 tarihli birleşiminde meslekî temsil ilkesini reddetmiş, hatta dördüncü maddenin çıkarılmasını kabul etmiş, fakat komisyon değiştirme tekliflerinin kendisine havalesini istediğinden, iç tüzük gereği olarak madde, dikkate alınan değişiklik teklifleri ile birlikte yeniden komisyona gitmiştir. Genel kurulun 17 Ocak 1921 tarihli birleşiminde, komisyonun dördüncü madde hakkında getirdiği yeni öneri tartışılmıştır. Komisyon, meslekî temsil lehindeki görüşünde ısrar etmiştir. Görüşmeler sonunda sadece meslekî temsil değil, aynı zamanda doğrudan doğruya (tek dereceli) seçim ilkesi de çıkarılarak madde şu şekli almıştır: "*Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehap âzadan mürekkeptir*". Böylece temsil ilkesi olarak klasik şahsî temsil kabul edilmiş, seçim sistemi ise anayasada belirlenmeyerek özel kanuna bırakılmıştır[242].

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11. ve 12. maddeleri üzerinde de çok hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Türkiye'nin idarî olarak ne şekilde oluştuğu ve vilayetlerin mahallî özerkliğe hangi alanlarda haiz olup olmaması gerektiği konuları Meclis'te çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. "*1921 Anayasası, diğer ilginç özelliklerinin yanı sıra, Türk Anayasa tarihinin yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine en fazla ağırlık vermiş olan anayasasıdır*". Yerel yönetimlerle ilgili ilkeler bakımından İcra Vekilleri Heyeti Tasarısı (18-31. maddeler) ile Encümen-i Mahsus Tasarısı (11-24. maddeler) arasında önemli bir fark yoktur. Sadece Vekiller Heyeti Tasarısı (20. madde) vilayet meclislerinin beş bin nüfusa bir üye olmak üzere genel oyla vilayet halkınca seçileceğini öngördüğü halde, Encümen, Büyük Millet Meclisi için önerdiği meslekî temsil ilkesini il yönetimlerine de teşmil ederek, vilayet meclislerinin "*meslekler temsil edilmek üzere vilayetler halkınca*" seçilmesi hükmünü getirmiştir. Her iki tasarının öngördüğü yerinden yönetim sistemi şu şekilde özetlenebilir: Türkiye, coğrafî durum ve iktisadî ilişkiler açısından vilayetlere, vilayetler kazalara bölünecek, kazalar da nahiyelerden oluşacaktır. Vilayetler,

[241] "Meslekî Temsil", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 83, 7 Aralık 1920
[242] Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, s. 35-36.

yerel işler bakımından tüzel kişiliğe ve tam özerkliğe sahip olacaklar; Büyük Millet Meclisi'nce konulacak kanunlar çerçevesinde tüm eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi vilayet meclislerinin yetkisinde olacaktır. Vilayet meclisi tarafından seçilecek bir başkan ve üyelerden kurulu idare heyeti, il özel idaresinin yürütme organı olarak görev yapacaktır. Vilayetlerde ayrıca TBMM tarafından atanan bir vali bulunmakla beraber, vali ancak devletin genel görevleri ile yerel görevler arasında bir çatışma olması durumunda müdahale edebilecektir. Kazalar, yalnız bir yönetim birimi niteliğinde olup, tüzel kişiliğe sahip olmayacaklardır. Kazaların yönetimi, TBMM Hükûmetince atanan ve valinin emri altında bulunan bir kaymakam tarafından yürütülecektir. Buna karşılık nahiyeler (bucak) tüzel kişiliği haiz bir yerel yönetim birimi olarak kabul edilmiştir. Nahiye Meclisi nahiye halkınca genel oyla seçilecek, nahiye idare heyeti ve nahiye müdürü de nahiye Meclisi tarafından seçilecektir. Nahiye Meclisi, kanunlar çerçevesinde yargılama ve malî yetkilere sahip olacaktır. Vilayetler, ekonomik ve sosyal ilişkileri bakımından birleşerek umumî müfettişlik mıntıkaları meydana getirebileceklerdir. Bu takdirde söz konusu bölgelerde vilayetlerin ortak işleri arasında uyumun sağlanması, umumî müfettişlerin görev olacaktır[243].

Yerinden yönetim sistemi hakkında konuşan pek çok milletvekili bu şekilde bir sistemle taşradaki memurların ve bürokrasinin halka rağmen iş yapmayacaklarını ifade etmiştir. Bunun yanında vilayetlerin de Amerika'daki gibi devlet olmadığı sadece mahallî işlerde bir muhtariyetinin olduğu belirtilmiştir. Yani bu madde ile küçük bayındırlık işleri, köprü yapımı ve ziraat işleri gibi görevlerin yerel yönetimlere devri söz konusu olmuştur. Genelde bu madde üzerinde yapılan tartışmalar ve tenkitler daha çok uygulama alanını ilgilendirirken kanunun kabul edilmesi ile birlikte günümüz belediyelerine göre dönemin yerel yönetimlerinin yetkilerinin sınırlı bir şekilde genişletildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Tunalı Hilmi Bey'in bu konudaki şu ifadeleri gelecekte bu konunun nerelere varacağı konusundaki öngörüsünün

[243] Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, s. 43-44

haklılığını ortaya koymaktadır: "*Arkadaşlar, mesele gayet basittir. Binaenaleyh irfan ve vicdanımız karşısında gayet kısa söyleyeceğim; tam muhtariyet, nim muhtariyet, muhtariyet... Bunlar eğer dünyada mevcut ise emin olunuz bu tam kelimesi yarın memleketin başında en müthiş bir kelime gibi tefsire uğrayarak bir tehlike çıkaracaktır. Binaenaleyh tayyını teklif ederim.*"[244] Anayasa görüşmelerinde Meclis'i en çok uğraştıran konular, meslekî temsil ve yerinden yönetim konuları olmuştur. Meclis'in her iki konudaki ısrarlı tutumu, birinci döneme hâkim olan halkçılık ilkesinin etkisiyle açıklanabilir. İlginçtir ki, gerek meslekî temsil, gerek yerel yönetimlerin yetkilerinin o zaman için inkılapçı sayılabilecek ölçüde genişletilmesi, birinci dönemden sonra hiçbir zaman tekrar ciddi bir tartışma konusu olmuş değildir[245].

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) kabul edildikten dört gün sonra Adliye Vekili ve Büyük Millet Meclisi ikinci başkanı Celaleddin Arif Bey'in istifası gündeme gelmiştir. Kendisi 24 Ocak 1920'de yazdığı istifanamesinde[246] Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı noktalarını siyasî ve vicdanî kanaatine uygun bulmadığını belirtmiştir. Celaleddin Arif Bey'in istifa ederken gerekçe olarak gösterdiği bu durum Meclis'te önemli bir tartışmanın başlamasına sebep olmuştur. Celaleddin Arif Bey, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bir anayasa niteliğinde olduğunu, Kanun-ı Esasi'nin 116. maddesine göre anayasa değişikliği için üçte iki çoğunluğun kabulü ile mümkün olabileceğini ve kendisinin de Meclis başkan vekili sıfatıyla bu noktada hatalı davrandığını ifade etmiştir. 27 yıllık bir hukukçu olan Celaleddin Arif Bey'in sözleri Büyük Millet Meclisi'nin neredeyse bütün icraatları ile ilgili çeşitli tereddütler oluşturmuştur.

1921 Anayasası'nın görüşülmesi ve kabulünde katı anayasalar için öngörülen nisap ve kurallar uygulanmamış, olağan yasalar için var olan

---

[244] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 6, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 114, s.376.
[245] Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, s. 50.
[246] Celaleddin Arif Bey'in istifası ile ilgili görüşmeler için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 7, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 137, s.361-369.

usuller takip edilmişti[247]. Bu çerçevede Anayasa ile ilgili olarak Meclis Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde Karesi mebusu Vehbi Bey, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Nisab-ı Müzakere Kanunu ile ortaya konan maddelerin şekl-i âharda tespitinden ibaret olduğunu dolayısıyla Meclis'in verdiği kararların yeni bir durum olmadığını ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun da Meclis'te hazır bulunanların üçte iki çoğunluğu ile kabul edildiğini söylemiştir. Meclis'in kendi kendini feshetme kararını bütün milletvekillerinin üçte iki çoğunluğu ile karar verebileceğini belirten Vehbi Bey, kanunların da bu şekilde kabul edilmesi gerektiğini düşünmenin yapılan tüm kanunlar hakkında tereddütler hâsıl edeceğini ifade etmiştir. Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey ise Büyük Millet Meclisi'nin Kanun-ı Esasi çiğnendikten (İstanbul işgal edildikten ve Mebusan Meclisi dağıtıldıktan) sonra kurulduğunu, bu şekilde de milletin kayıtsız şartsız hâkimiyeti ele aldığını dolayısıyla da bu Meclis'in millet adına hükmünü istediği şekilde verebileceğini öne sürmüştür. Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey de bu şekilde bir kararın doğruluğunun kabul edilmesi durumunda Büyük Millet Meclisi'nin baştan beri hata ettiğinin de kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun kabul edilemeyeceğini belirten Baha Bey, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun üçte iki çoğunlukla değil bir kişi müstesna (Tunalı Hilmi Bey'i kastederek) bütün milletvekillerinin ittifakıyla kabul edildiğini dolayısıyla meşruiyetinin şüphe götürmeyeceğini öne sürmüştür. Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey ise Celaleddin Arif Bey'in de Meclis'e dahil bulunduğu sıralarda 80-100 kişi ile görüşmelerin yapıldığını, bazı milletvekillerinin bu durumun Kanun-ı Esasi ve iç tüzüğe göre hatalı olduğunu belirtmeleri üzerine Celaleddin Arif Bey'in Kanun-ı Esasi'nin artık olmadığını ifade ettiğini söylemiştir. Karesi Mebusu Hasan Basri Bey'e göre millî heyecandan doğan Büyük Millet Meclisi'nin Mebusan Meclisi gibi sadece teşriî yetkileri haiz değil, salahiyet-i fevkaladeyi haiz bir Meclis'tir. Üç yüz küsur üyeden oluşan bir meclisin hem yasama hem de yürütme işlerini yaparken her açıdan Kanun-ı Esasi'yi göz önünde bulundurması çok zordu. Celaleddin Arif Bey'in istifasının görüşüldüğü bir

[247] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.249.

sırada Meclis'in yaptığı kanunların meşruiyeti ve Kanun-ı Esasi'nin yürürlükte olup olmadığı gibi konuların tartışılmaya başlanması ilginç bir durum olarak değerlendirilmektedir. Böyle bir ortamda İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey, Büyük Millet Meclisi'nin Meclis-i Mebusan olmadığını dolayısıyla da Kanun-ı Esasi'nin Meclis'i takyit edemeyeceğini belirtmiştir. Bu Meclis'in kurucu bir meclis olduğunu ifade eden Mahmut Esat Bey, Kanun-ı Esasi'nin herhangi bir maddesini de değiştirmeye yetkili olduğunu vurgulamıştır.

Celaleddin Arif Bey'in Anayasa görüşmelerinin bazı oturumlarında başkanlık ettiği bilinmektedir. Kendisinin riyasetinde görüşülen kanunların meşruiyetini tartışmaya açmasının sebebinin ne olduğu bilinmemekle birlikte kendisi yanlış yaptığı ve hatalı olduğunu belirtip istifa etmek istemiştir. Ergun Özbudun'a göre "*muhtemelen bir süredir Mustafa Kemal Paşa ile ilişkileri gerginleşen Celaleddin Arif Bey, böyle bir bahanenin arkasına gizlenerek daha açık bir muhalif tutuma geçmek istemiş olabilir*"[248] Her ne şekilde olursa olsun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilgili bütün bu tartışmalar ve görüşmeler, cumhuriyet fikrinin olgunlaşmasında ve cumhuriyete giden yolda önemli bir fikrî dönüşümün yaşanmasına sebep olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşu doğrultusundaki çok önemli bir aşama olan, 20 Ocak 1921 gün ve 85 sayılı "Teşkilâtı Esasiye Kanunu"nun, bir kısmı gizli oturumlarda geçen çok uzun ve çetin görüşmelerden sonra kabul edildiği bilinmektedir. Velidedeoğlu'na göre uzun ve hararetli tartılmaların sebepleri arasında hiç şüphesiz milletvekillerinin bazılarının Büyük Millet Meclisi'nin görevini sadece hilafet ve saltanat ile vatanın kurtarılmasından ibaret görmeleri sayılabilir. Bu yüzden de "geçici" olarak düşündükleri bir Meclis'in Anayasa yapmasının gereksiz olduğunu düşünmektedirler. Bu aşamaya ulaşmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılışı gününden başlayarak dokuz ay geçmesi gerekmiştir[249]. Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlikte, Ali Fuad Başgil'in de dediği gibi

[248] Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, s. 49.
[249] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu**, s.236

"*reisicumhursuz bir cumhuriyet*"[250] kurulmuştur. Bu durum 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat ve Hilafetin birbirinden ayrılması ve birincisinin kaldırılması ile daha da açıklık kazanmıştır[251].

Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde Cumhuriyet'in ilânını hazırlayan gelişmelerden birisinin 1909 Kânun-ı Esasisi'nin yerine, yeni anayasanın kabul edilmesi olduğu bilinmektedir[252]. 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa içeriği yönünden olduğu kadar, görüşmesi ve kabulü açısından da Türk siyasî tarihinin en ilginç belgelerinden biridir. Anayasa hakkında Meclis görüşmelerinin incelenmesi, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin idealizmi, vatan sevgisi, bağımsızlık aşkı, siyasî olgunluğu, millî egemenlik ve halkçılık ilkelerine tartışmasız bağlılığı konularında sayısız kanıtlar sağlamaktadır. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin sosyal ve fikrî yapısındaki çeşitliliğin izlerini de meslekî temsilden referandum ve halk teşebbüsüne kadar pek çok anayasal formül ciddiyetle tartışılmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi, Türk siyasî tarihinin, halkın serbest iradesiyle seçilmiş tek kurucu meclisi olarak yeni Türk devletinin temellerini atmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde siyasî rejimin niteliği üzerinde temel görüş ayrılıklarının bulunduğu bilinmektedir. Görüşmeler sırasında özellikle hilafet ve saltanatın gelecekteki statüsüne, TBMM'nin mahiyetine ve yetkilerine, TBMM ile İcra Vekilleri Heyeti arasındaki ilişkilere dair tartışmalar, bu görüş ayrılıklarını açıkça ortaya koymuştur. Bununla birlikte, gerek inkılapçıların, gerek muhafazakârların, hiç değilse bir süre daha birlikte bazı formüller üzerinde uzlaşabilmiş ve sorunun kesin çözümünü daha ileri bir tarihe erteleyebilmiş olmaları ilginçtir. Meclis'in Kanun-ı Esasi hükümleri ile bağlı olmayan bir kurucu meclis olduğu düşüncesine, muhafazakâr kanattan da ciddi bir itiraz gelmemiş olması dikkati çekmektedir. Bununla birlikte Büyük Millet Meclisi içindeki çok çeşitli siyasî görüşler Meclis'in açıldığı günden itibaren açığa vurulmuş olmakla beraber, 1921 Anayasası'nın görüşüldüğü günlerde bu eğilimler henüz siyasî

---

[250] Ali Fuad Başgil, "Esas Teşkilat ve Siyasî Rejim", **Milletlerin Hukukî Hayatı Serisinden Türkiye**, İstanbul, 1940, s.12 [Aktaran: Ramazan Tosun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi),** s.43.]

[251] Ramazan Tosun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi),** s.43

[252] E. Semih Yalçın, **Kuruluşu ve Kazanımları ile 82. Yılında Cumhuriyet**, s.5.

gruplar halinde "billurlaşmış" değildi. TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'nın taraftarlarından oluşan Birinci Grup, Mayıs 1921'de, muhalifleri bir araya getiren İkinci Grup da muhtemelen 1921 sonları ile 1922 başlarında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Anayasa görüşmelerinde, daha sonra bu iki grubu oluşturacak milletvekillerinin görüş ve tutumlarında açık bir ayrılık göze çarpmamaktadır. Mesela meslekî temsil görüşünü bir yandan Mustafa kemal Paşa'nın güçlü destekçileri arasında olan Yunus Nadi ve Mahmut Esat (Bozkurt) Beyler, bir yandan daha sonra İkinci Gruba dâhil olan İsmail Suphi (Soysallı) ve Mehmet Şükrü Beyler savunmuşlar, her iki gruptan da buna karşı çıkan milletvekilleri olmuştur. Anayasanın tümüne aleyhte oy veren tek milletvekilinin de Birinci Grubun en aktif üyelerinden biri olan Tunalı Hilmi Bey olduğu unutulmamalıdır[253].

1921 Anayasası'na bir başka açıdan bakıldığında ilk olarak adı ile dikkati çektiği görülmektedir: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. Bu tarihe kadar Osmanlı anayasa literatüründe kullanılan deyim "Kanun-ı Esasi" idi. Yeni bir anayasa yapma ihtiyacını duyan Büyük Millet Meclisi'nin ise, Kanun-ı Esasi yürürlükteyken kendi anayasasına aynı adı vermesi beklenemezdi. Ayrıca Kanun-ı Esasi, bir Ana Kanun ya da Ana Yasa olarak bu tür metinlerden beklenen kuralları getirmişti. 1920 kurucuları ise geçiş döneminin dayattığı zorlukları ve sadece bunları aşmak üzere bir yeni anayasal metin hazırlığı içindeydiler. Bunu yaparken de tutumlu ve ölçülü davranmaları gerekirdi. İşte "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" deyimi, sırf "*ana kuruluşu*" kastetmesi bakımından da daha uygundu. Öte yandan bu terimin çok yakın tarihten gelen bir kaynağı da vardı. Kars'taki Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmeti tarafından ilan olunan ve bu yönetimin iskeletini kuran yasanın adı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" idi. 20 Ocak 1921'de kabul olunan ve 23 madde ve bir de "*madde-i münferide*" den oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kısa bir "*çerçeve anayasa*" niteliğindedir. Bunun başlıca sebepleri, Kanun-ı Esasi'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte sayılması, çeşitli eğilimlerin yarıştığı Meclis'te bir "geçiş dönemi"nin asgari ortak noktalarının saptanmasıyla yetinme isteğidir. Bülent Tanör'e göre gerçek bir anayasa

[253] Ergün Özbudun, **1921 Anayasası**, s.49-50.

sistematiğinden yoksun bulunan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kişi hak ve özgürlükleri ile yargılama gibi temel anayasa konularını da düzenlememiştir. Bir geçiş döneminin temel ihtiyaçları için hazırlanan kısa bir anayasa olmasına karşın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, cumhuriyet anayasacılığı açısından uzun süre kalıcı ve hatta silinmez izler bırakmış, daha sonraki anayasaları da etkilemiştir. Bunların başında, "*Devlet*" konusundaki inkılapçı değişim gelir. Bunu yeni "*egemenlik*" anlayışı takip eder. İktidarın düzenlenişi açısından da "*kuvvetler birliği"* ve "*meclis hükûmeti*" sistemi 1960'lara kadar iz bırakmıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kendine özgü bir yeniliği de "*yerel yönetimler*" ve "*özerklikler*" konusundadır. Nihayet Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kurduğu sistemin geleceği konusunda da düzenlemeler getirmiştir[254].

20 Ocak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu üzerinde cereyan eden görüşmeler ve özellikle Atatürk'ün Mecliste birliği sağlamak için 10 Mayıs 1921'de kurduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun programı Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyeti ilân edeceği kanaatinin doğmasına yol açmıştır. Grubun programında "Hükûmet Teşkilâtının Teşkilâtı Esasîye'ye göre şimdiden tespit ve izharı" maddesinin bulunması muhalifleri endişelendirmiştir. Çünkü muhalefete göre bu madde, hilâfet ve saltanat aleyhine, Cumhuriyet'in ilânına zemin hazırlıyordu. Bu endişeyle hareket eden muhalefet, direnmesini daha da artırmış; Meclis Reisi sıfatıyla Atatürk'ün "İcra Vekilleri Heyeti seçiminde aday gösterme yetkisini" geri aldırmayı 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı kanunla yapılan değişiklikle sağlamıştır. Bu değişiklikle; "*İcra Vekilleri Heyeti ile İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oy ve nitelikli çoğunluk ile seçilir*" kararı geçerli olmuştur. TBMM'de böyle bir teşebbüs ve gelişme, mahiyeti itibariyle Cumhuriyet'in bir nevi uygulamasıdır. Bu ve benzeri gelişmeler ile dönemin

[254] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.252-253.

olağanüstü şartları, mecliste Cumhuriyet fikrinin yavaş yavaş yerleşmesine zemin hazırlamıştır[255].

1921 Anayasası, yeni bir devletin kurulduğunu bildirmekle, egemenlik hakkını kesin olarak millete vermekle, bütün "devlet aygıtını" seçime dayandırmakla, yasama ve yürütme, hatta yargı yetkilerini Büyük Millet Meclisi'nde toplamakla, aslında Kanun-ı Esasi'nin varlık sebeplerini kaldırmış bulunuyordu. Yeni rejim, adı konmamış "Cumhuriyet"ten başka bir şey değildi. Bu ise Kanun-ı Esasi'nin düşmesi demekti. Şu var ki bu gerçek 1921 Anayasası tarafından açıkça ifade edilmemiş, şartlar gereği bundan çekinilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tevfik Paşa'ya yolladığı 30 Ocak 1921 tarihli telgrafta yeni anayasanın esaslarını bildirirken, "*Kanun-ı Esasi'nin işbu mevad ile tearüz etmeyen ahkâmı kemâkân meriyülicradır*" notunu düşmüştür. Kısacası, Kanun-ı Esasi hukuken ortadan kaldırılmış değildi. Demek oluyor ki, 1921 Anayasası'nın kabulünden itibaren "*iki anayasalı bir dönem*" ortaya çıkmıştır. Asıl anayasa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur ama bunun değiştirmediği hükümler bakımından Kanun-ı Esasi ikinci planda yürürlüğünü sürdürmektedir. Bu ikilik, Kanun-ı Esasi'nin 1924 Anayasası ile yürürlükten kaldırıldığının açıkça belirtilmesiyle (104. madde) son bulacaktır[256].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yazarlarından ve İzmir mebusu olan Mahmut Esat Bey Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu şu veciz ifadelerle değerlendirmektedir: "*Denebilir ki bu kanun büyük Meclis'in bu memlekete en kıymetli hizmetidir. (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), asrımızın devlet vaziyet ve manasına göre yazılması, milletin iradesini hâkim kılmak için bu mülke dikilmesi elzem olan bir abidedir… Bundan böyle asri Türkiye'miz mukadderatını Sarayın eline veremez. Çünkü o halde vaziyetimiz gerek dinî hukukça ve gerek asrımızın hukukî manasıyla tezat teşkil etmiş olur*."[257] Mahmut Esat Bey, gerçekleşen bu inkılapla yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir.

---

[255] E. Semih Yalçın, **Kuruluşu ve Kazanımları ile 82. Yılında Cumhuriyet**, s.6
[256] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.267-268.
[257] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Davası-II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.317, 9 Ekim 1921

Bununla birlikte Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bir buçuk sene sonra Teşkilat-ı Esasiye ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken bu anayasayla "*Anadolu'nun İstanbul'dan ayrıldığı* [ve] *Anadolu'da yeni bir devlet teşkilatına*"[258] geçildiğini ifade etmektedir. Fakat gazetenin aynı yazısında halen yürütülen mücadelenin mahiyetinin ve nihai amacının ne olduğu konusunda fikrî karmaşıklığın olduğu anlaşılmaktadır. Zira mutlak Meclis hâkimiyeti ve "millî kuvvetlerin her şeyin üzerinde olduğu" düşüncelerini sürekli olarak savunan gazete, bu düşüncelerin cumhuriyete dönüşeceğine dair herhangi bir öngörüde bulunamamaktadır. Esasen zamanın ve şartların şimdilik bu tür düşüncelere fırsat vermediği bir dönemde Hâkimiyet-i Milliye de "*müdafaa-i vatan etrafında toplanılması ve bütün ikmal ve harekatı bu yola irca edilmesi*" gerektiğinden bahsederek "*yegane tarik-i selamet*"in bu olduğunu ifade etmektedir[259].

Sonuç itibariyle meşrutî bir sistem yerine hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ilan eden ve egemenliğin kullanılmasında bütün yetkileri Meclis'e veren bu anayasa ile padişahlı bir devlet anlayışı yerine ulus-devlet ve yetkileri millet adına Meclis'in kullanması esasları benimsenmiştir. Artık "hâkimiyetin aidiyeti" ve yüzyıllardır devam edegelen "hâkimiyetin kaynağı" meseleleri kesin olarak değişmeye ve egemenliğin padişahtan alınıp kayıtsız şartsız millete verildiği bir döneme girilmeye başlanmıştır. Bu şekilde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile cumhuriyet fikrinin gelişmesine ciddi anlamda katkıda bulunulmuştur. Bu durum artık dönüşü olmayacak bir yola girildiğinin de göstergesi olmuştur.

[258] "Teşkilat-ı Esasiye-I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.554, 11 Temmuz 1922
[259] "Teşkilat-ı Esasiye-II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.556, 13 Temmuz 1922

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE MİLLÎ MÜCADELE SONRASI CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ (1922-1923)

A. SALTANATIN KALDIRILMASININ HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDEKİ YANSIMASI VE "SALTANAT-I MİLLİYE"NİN GELİŞİMİ

Padişahlık, sultanlık ve hükümdarlık anlamlarına gelen saltanat, Arapça bir kelime olup devlet ve hükûmet anlamlarında da kullanılmaktadır[1]. Doğrudan devlet idaresi ile ilgili olan bu ifade, Osmanlı Devleti'nin idarî sisteminin temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda sistem açısından çeşitli değişikliklerle birlikte devam eden padişahlık anlayışı, devletin son döneminde ciddi şekilde yıpranmıştır. Türk modernleşme sürecinde gelişen yönetim anlayışı ve yenileşme düşüncesi, Osmanlı idarî sisteminde köklü değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Batılılaşma düşüncesinin ve parlamenter sistemin Osmanlı ülkesine intikali ile mutlakiyet (monarşi) sistemi meşrutî bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Her ne kadar meşrutiyet idaresi Osmanlı Devleti'nde kurulmuş ve padişahın yetkileri de kısıtlanmış olsa da padişah, Meclis üzerinde bir yerde ve halen son karar mercii olarak yerini almıştır. Batıda gelişen ve demokratik düşüncenin çekirdeğini oluşturan çeşitli fikir akımları, Osmanlı Devleti'nde de yayılmaya başladıkça saltanat sisteminin oluşturduğu yapı, kamuoyu nezdinde etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Anadolu'nun işgali ile başlayan süreç ve başta padişah

[1] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, İstanbul, 1317 (1901), s.733; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lügat,** Ankara, 1986, s.1109

olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının işgallere karşı ciddiyetsiz tutumları, bu sistemin yıkılışının habercisi olarak değerlendirilmiştir.

Millî Mücadele başarı ile sonuçlandırıldıktan sonra Refet Paşa Ankara Hükûmeti adına Trakya'yı teslim almaya memur edilmiş ve 18 Ekim'de İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da henüz İtilaf Kuvvetleri vardı, fakat asıl güç artık Türk milletinin eline geçmiştir. Anadolu hareketi taraftarları İstanbul'a hâkim olmaya başlamıştır. Millî Mücadele'nin amansız düşmanı Ali Kemal, milliyetçiler tarafından Büyük Millet Meclisi adına tutuklanarak Ankara'ya gönderilmek üzere yola çıkartılmıştır. Fakat Ali Kemal'in İzmit'te linç edilerek öldürülmesi padişah üzerinde endişe oluşturmuştur. Padişah, kendisini İstanbul'da güvende görmediğini General Harrington'a söylemiştir. Refet Paşa, kendisine padişah adına hoş geldin diyen padişah yaverine, "*Makam-ı Mualla-yı Hilafete hissiyat-ı diyanetkâranemi bildiriniz*" ve Veliaht Abdülmecid Efendi'nin yaverine de "*Veliaht Abdülmecid Efendi, Makam-ı Mualla-yı Hilafetin veliahtıdır*" diyerek, padişahlığın sona erdiğini üstü kapalı bir biçimde açıklamıştır. Vahdettin bunun anlamını kavrayarak, bir yakınına, saltanat ile desteklenmeyen bir Halifeliği kabul etmeyeceğini söylemiştir. Bu arada Refet Paşa İstanbul Hükûmeti'nin varlığında ısrar edilmesi üzerine, Anadolu'da iki hükûmet olmayacağını, İstanbul Hükûmeti'nin istifaya çağırılması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat padişah kendisini hâlâ meşru hükümdar olarak görmeye devam etmiştir[2]. Bununla birlikte Sadrazam Tevfik Paşa 17 Ekim 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf[3] göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya

---

[2] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Gözden geçirilmiş 6. baskı, İzmir, 1998, s.352.

[3] Telgrafın metni aşağıdaki şekildedir:

"Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Biavnillahi tealâ ihraz olunan muzafferiyet badezin İstanbul ve Ankara arasında tahaddüs etmiş olan ihtilâf ve ikiliği kaldırmış ve vahdet-i milliyemizi temin etmiş olup ancak düvel-i müttefika ile aramızda musalaha henüz akdedilmemiş olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde kariben inikadı derkâr bulunan sulh konferansına sabık-ı veçhile her iki tarafın davet edileceği malûm bulunduğuna mebni selâmet-i milliyemize müteallik mevadd-ı mühimmenin evvelce beynimizde müzakere ve tespiti zımnında istihzaratta bulunularak mezkûr konferansta müttehiden hukuk-u milletin müdafaasına sarf-ı mesai edilmesi nezd-i âlilerinde dahi rehini tasvip olunacağına kanaat-i kamilem bulunduğundan ol babda, taraf-ı senaverleriyle görüşüp anlaşmak üzere ahvale vâkıf ve emniyetinizi haiz bir zatın buraya gayet mahremane talimatı hamilen ve sürat-i mümküne ile izamı mütemennadır efendim. Sadrazam Tevfik"

(**TBMM Zabıt Ceridesi**, Ankara, 1960, TBMM Matbaası, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.269.)

özel olarak gönderilen bu telgrafta Tevfik Paşa'nın daha görüşmeler başlamadan hem Ankara Hükûmeti'nin hem de İstanbul Hükûmeti'nin çağrılacağının tahmin edilmesi anlamlıdır. Mustafa Kemal Paşa da Tevfik Paşa'nın özel olarak kendisine gönderdiği telgrafı Meclis'te okuyarak cevaben şöyle bir telgraf göndermiştir:

"*Türkiye Devletinin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima nazar-ı dikkatte tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti mukabil tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti taayyün eden Türkiye Devletinin tarih-i teessüsünden beri Türkiye mukadderatına vaziülyed ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti olduğu, cihanca malûm ve hâdisat-ı fiiliye ve muamelât-ı siyasîye ile müeyyet bulunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının, ihraz eylediği muzafferiyet-i katîyenin netice-i tabiîyesi olmak üzere vukuu karib olan konferansta Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından temsil olunur. Bu hakayık karşısında gayri meşru ve gayri hukukî olduğu Meclis-i Âlice mükerreren ifade ve ilân edilmiş olan heyetlerin veya bu gibi mensubînin şimdiye kadar biddefaat vâki olduğu gibi bundan sonra da siyaseti Devleti teşvişten mücanebet eylemeleri hususunun ne derece azîm mesuliyeti badi olacağı derkârdır efendim*."[4] Türk milletinin yegâne temsilcisi sıfatıyla muahede görüşmelerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin katılacağını kesin bir dil ile Meclis adına ifade eden Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılının Mayıs ayında başladığı millî istiklal ve millî hâkimiyet mücadelesini başarıyla sonuçlandırma yolunda kararlı olduğunu ortaya koymuştur.

Bilindiği üzere Türk milleti, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayarak, önce yerel kongreler sonra Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki millî kongre iktidarı, bunun da ardından Büyük Millet Meclisi yönetimiyle hâkimiyet hakkını bizzat kazanmış ve bunu meşru temsilcileri eliyle kullanmaya başlamıştı. Tabiidir ki bu süreç Osmanlı saltanatına ve iktidarına

[4] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.269-270.

karşı işlemeye devam ediyordu. Ancak iki önemli olay, bu sürecin hakkını verecek müdahaleyi mümkün kılmıştır. Birincisi, padişah ve sadık hükûmetlerinin (Damat Ferit kabineleri) yer yer düşmanla işbirliği yapmış ve millî istiklal hareketine karşı düşmanca tavırlar almış olmasıdır. İkincisi, İtilaf Devletleri'nin Lozan'daki barış konferansına hem İstanbul hem de Ankara hükûmeti temsilcilerini daveti üzerine, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'ne yolladığı bir telgraftır[5]. 29 Ekim 1922 tarihli bu metinde, kazanılan zaferin İstanbul ile Ankara arasındaki ikiliği ortadan kaldırdığı, millî birliği sağladığı ve Lozan'da her iki hükûmet delegasyonunun birlikte hazır bulunması gerektiği yazılıydı. Gönderilecek temsilci Ankara hükûmeti tarafından seçilemezse, İstanbul hükûmeti bu iş için Ziya Paşa'yı görevlendirecekti. Bu pişkince tavır, zaten bir isimden ibaret kalmış olan Osmanlı Devleti'nin son bulduğunu ilan etmek gerektiğini ortaya koymaktaydı[6].

---

[5] Telgrafın metni aşağıdaki şekildedir:

"Dersaadet, 29.10.338

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Gayet müstaceldir:

Konferansa Babıâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babıâli'nin adem-i icabeti Devletin altı asra mütecaviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün âlem-i İslâmın alâkadar olduğu hüviyet-i tarihiyesini mahkûmu indîrasetmek, Büyük Millet Meclisi'nin adem-i icabeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhu akim bırakmaktır. Bu mühim mesuliyetleri bittabi ne Babıâli, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Babıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyike karşı Sevr Muahedesi'nin adem-i tasdikinde mukavemet ve tesadüf olunan müşkülat-ı azîmenin iktihamı ile umur-u idarenin tedviri ve işgalin taklil-i tesiri hususunda bezli makderet ve bu meyanda muvaffakıyati vakıanın husulüne bîkaderilimkân hizmet eden heyetimiz. Hâkimiyeti Milliyeyi tahkim ve tevsik suretiyle Vahdet-i idareyi temin için müzakereye hazır olduğu halde mesai-i harbiyenin bir sulh-u nafi ile semarat-ı siyasiyesini iktitaf hengâmında mücahede-i milletten ayrı kalmayı ve bu sebeple bilittihat istihsali mümkün olan menafi-i âliye-i vatandan cüz'ü lâyetecazzasını bile ifateyi asla tecviz etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hattâ pay-i âdayı kati ve levs-i istilâyı izale yolunda seyfen mesai-i cansiperane ve hüdapesendanede bulunanları nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh; adem-i itilâf sebebiyle devlet ve milletin başına maazallahü tealâ bir musibet-i uzma getirmek ve muavenet-i maddiye ve müzaheret-i mâneviyelerine nail olduğumuz âlem-i İslâmı müteellim etmekten ise menafi-i âliye-i vatan uğranda temin-i vahdet evvelce vacip ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem istikbal-i memleket, hem müdafaa-i hukuk-u vatan hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Mîllet Meclisi'nce tayin olunacak bir zatın talimat-ı mahsusa ile hemen gönderilmesi, hassaten, temenni ve bu şık tensip buyrulmadığı halde heyetimizden Ziya Paşa Hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur.

Sadrâzam Tevfik"

(**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.270.)

[6] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.276-278.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, saltanatın kaldırılmasından çok önce çeşitli yorum ve değerlendirmeler yaparak bu konudaki fikrini çeşitli zamanlarda dile getirmiştir. Devlet bünyesinde bir ikilik olduğunu saltanatın kaldırılmasından tam iki sene önce ifade eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, dönemin şartlarında çağdaş devlet anlayışının millet egemenliğini gerektirdiğini vurgulayarak şunları belirtmiştir: "*Devlet bugün öyle bir mefhumdur ki onun ifadesi ancak millet işlerinin millet tarafından vücuda getirilmiş teşkilat ile idare edilmesi düsturundan ibaret olabilir; bunun haricinde herhangi bir devlet mefhumu bugünkü dünyanın anlayacağı bir şey değildir. Bu itibar ile bakıldığı zaman Türkiye memleketinde ilk defa olarak Büyük Millet Meclisi tarafından tesis edilmiş olan hükûmettir ki asrın devlet mefhumu ile kabil-i telif olur. Eğer bu meclisin vücuda getirdiği Ankara Hükûmeti şu tasvir ettiğimiz temel üzerinde bütün teşkilatı ve bütün teferruatı ile yeni olan bir devlet kurmaya muvaffak olursa ancak o zaman Türkiye'de varlığı vahdetten ibaret, bir devlet teşekkül etmiş addedilebilir, yoksa İstanbul zihniyeti ile hareket ettiğimiz takdirde hiçbir zaman bünye-i devleti laakal ikilikten ve ekseriya üçlük, dörtlük veya beşlikten kurtarmaya muvaffak olamayız. İstanbul hükûmetinin tarihine baktığımız zaman öteden beri bünye-i devlette ikilik değil, belki de birçokluk hüküm sürmüş olduğunu pekiyi görürüz… İstanbul'da bir devlet vardı ki millet onundu. Burada bir devlet vardır ki milletindir… İşte İstanbul devleti ile Ankara devleti arasındaki fark… Filhakika Ankara'dan bakıldığı zaman Anadolu Türklerine ait olan devlet mefhumunda izalesi vacip bir ikilik mevcut olduğu meydandadır; Ancak İstanbul'un tasavvur ettiği gibi değil büsbütün başkadır. Ankara şimdiye kadar devlet ve millet vahdetine mani olan bütün taaddüt amillerini ve müteaddit kuvvetlerini izaleye muvaffak oldu şimdi, izalesi lazım gelen ve devlet bünyesinde bir ikilik teşkil eden bir şey kalmıştır ki oda ancak İstanbul hükûmetidir*."[7] İstanbul Hükûmetinin yanlışlıklarını cesur bir dille sütunlarında tenkit eden gazete, bir yandan Anadolu ve İstanbul Hükûmetinin bir bütün

[7] "Bünye-i Devlette İkilik", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 76, 15 Kasım 1920

olduğunu vurgulayıp birlik ve beraberlik çağrıları yaparken[8] bir yandan da padişahın yaptığı yanlışları dile getirilmekten geri durmamıştır. İstanbul'un yıllarca Anadolu'yu pek sevmediği fakat bu durumun artık değiştiğinin ifade edildiği Hâkimiyet-i Milliye'de, aynı gün padişahın millet düşmanları ile görüşerek milleti yok sayması ise şiddetle eleştirilmiştir[9]. Saltanatın kaldırılmasından çok önce Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde İstanbul Hükûmetinin durumunun Ankara'daki millî hareket ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi[10] kamuoyunda saltanatın kaldırılmasının fikrî zemininin oluşmasına katkı sağlamıştır. Hâkimiyet-i Milliye'de "Anadolu'nun başlı başına ve kendi ruhundan çıkarak yeni bir devlet kurduğu"[11] fikri her fırsatta dile getirilmiş ve bu çerçevede de millî hâkimiyet fikrinin gelişimine katkıda bulunulmuştur. Bu arada yeni Türk devletinin dış dünyada nasıl algılandığı[12] Büyük Millet Meclisi'nin yarı resmî yayın organı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde sürekli olarak yer bulmuştur. Ayrıca Büyük Millet Meclisi'nin bütün üyelerinin tam bağımsız ve millî bir devlet konusunda hemfikir olması ve bu kararlı duruşun da gazetede yer alması saltanatın kaldırılmasının önündeki fikrî engellerin ortadan kalkması açısından önemli bir hizmet olarak değerlendirilebilir.

Mustafa Kemal Paşa, saltanatı hilafetten ayırmaya ve evvela saltanatı lağvetmeye karar verdiği zaman ilk olarak İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'i Meclis'teki odasına davet etmiş ve kendisine şunları söylemiştir: "*Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı lağvedeceğiz! Bunun muvafık olduğuna dair kürsüden beyanatta bulunacaksınız!*"[13] Aynı maksatla odasına davet ettiği Kazım Karabekir Paşa'ya da bu minval üzere sözler söyleyen

[8] "Anadolu ve İstanbul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 155, 10 Nisan 1921
[9] "Anadolu Hayatıyla Padişah Saltanatıyla Meşgul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 155, 10 Nisan 1921.
[10] "Tarih Nazarında İstanbul Hükûmeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 60, 2 Eylül 1920; "İki Vicdan: Âmâl-i Milliyenin Tahakkuku İçin Çalışanlar ve Onlara Çelme Takanlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.449, 7 Mart 1922.
[11] "Bâb-ı Âli ve Biz", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.450, 8 Mart 1922.
[12] "Türkiye'nin Bir Sesi Vardır; O da Ankara'nın Sesidir, Çünkü İstanbul Esirdir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 451, 9 Mart 1922.
[13] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Milli Eğitim Basımevi, Yedinci baskı, İstanbul, 1967, C. II, s.685-686.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te saygınlığı olan şahısların etkinliğini inkılapların açıklanması ve benimsetilmesi açısından kullanmıştır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise saltanatın kaldırılış sürecini hızlandıran hadiseler zincirinden biri olan Ankara Hükûmeti'nin barış görüşmelerine resmen davet edilişini, manşetten "*Hükûmetimiz Dün Devletler Tarafından Resmen 13 Teşrinisani'de Lozan'da İnikad Edecek Olan Şark Konferansına Davet Edildi*" şeklinde duyurmuştur. 27 Ekim tarihinde Meclis'e müttefik devletler tarafından gönderilen davetin metni gazetede büyük puntolarla şu şekilde verilmiştir: "*Ankara Hükûmeti'nin 4 Teşrinievvel tarihli notasına cevaben ve 23 Eylül zeylen Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükûmetleri Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ni, şarkta harbe nihayet verecek bir muahede akdi maksadıyla, müzakeratı 13 Teşrinisani'de Lozan'da küşâd etmek için mümessiller göndermeye davet ile kesb-i şeref ederler. Fransa, Büyük Britanya, İtalya hükûmetleri arasında, mümessillerinin salahiyet-i tâmmeyi haiz olması ve fakat bu murahhasların ikiden fazla olmaması takarrur etmiştir*"[14] Millî bağımsızlıktan ve milletin hâkimiyetin taviz verilmeyeceğini ifade eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bir başka makalesinde "*eski diplomasi usullerinin hemen kamilen terk edildiğini*"[15] belirterek ne mandanın ne de kapitülasyonların kabul edilmeyeceğini kesin bir dille vurgulamıştır. Bununla birlikte İstanbul Hükûmeti'nin konferansa katılacağı gündeme gelince gazete, net bir tavır ortaya koyarak üç sayfasını bunun mümkün olamayacağı notasında izahata ayırarak millî duruşunu yine ortaya koymuştur. Gazetenin o dönemde dört sayfa olarak çıktığı düşünülürse Hâkimiyet-i Milliye'nin bu konudaki hassasiyeti kolaylıkla anlaşılacaktır. Osmanlı Saltanatının durumu Meclis'te görüşülürken Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de "*Bab-ı Âli Konferansa Gelmek İstiyor, Fakat Millet Onu Lağvediyor!*" başlığı ile İstanbul Hükûmeti'nin fiilî olarak sona

[14] "Konferansa İştirak Eden Her Devlet Ancak İki Murahhas Bulunduracak", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.646, 29 Ekim 1922.
[15] "Önümüzdeki Konferans", "**Hâkimiyet-i Milliye**, S.647, 30 Ekim 1922.

erdiğini bundan sonra da hukukî olarak sona erdirileceğini ifade etmiştir[16]. "*Ey Ulu millet, Cihanın İmrendiği Zaferini Çekemeyen, Akıttığın Kanların Mükafatını Toplamaya Mani Olmak İsteyen "Saray" ve Onun Vasıta-i İhtirası "Bâb-ı Ali" Sana Bir Kere Daha Hıyanet Ediyor. Bu Kendisini Mezara Götüren Son Hıyaneti Olmuştur!..*"[17] manşeti ile okuyucularına İstanbul Hükûmeti -dolayısıyla da Osmanlı Devleti- için sonun geldiğini kararlı bir dil ile ortaya koymuştur. Yine aynı sayısında Hâkimiyet-i Milliye, "*Hala da Usanmadılar mı?*" başlıklı başyazısını şu net ifadelerle noktalamıştır: "*Bâb-ı ali ve Saray bilmelidir ki dört senden beri irtikab ettikleri ihanetler ve cinayetler artık yetişir. Bundan sonra da, bu millet ve devletin yolu üzerine dikilerek düşmanın elinde entrika, hile, fesat, ihtilaf aleti almağa bu millet artık tahammül edemez*"[18] Bu arada Tevfik Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği ve Meclis'te okunan telgrafı üzerine milletvekilleri genel kurulda bu konu ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. İfadeleri tekrar tekrar irdelenen ve üzerinde çok çeşitli yorumlar yapılan bu telgraf Meclis'te hararetli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur[19]. İlk söz alanlardan Antalya Mebusu Rasih Efendi, Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgrafta "Türkiye Büyük Millet Meclisi" ifadesi yerine "Büyük Millet Meclisi" ibaresinin kullanıldığını, "Türkiye" ifadesinden Tevfik Paşa'nın rahatsız olduğunu belirtmiştir. Konya Mebusu Refik Bey, "*Tevfik Paşa isminde bir millet memuru tanımıyoruz. O sadrazam da değildir. Bizim sadrazamımız yok*" karşılığını vererek Meclis'in millî bağımsızlık ve millî hâkimiyet meselelerindeki hassasiyetini ortaya koymuştur. Bu arada Rasih Efendi'nin Kanun-ı Esasi'den bahsederken "paçavra" diye bahsetmesi ve Kanun-ı Esasi'deki şekliyle memleketin "malikâne" olmadığı ve vatandaşların da "mevaşi" olmadığı ve "irsen intikal" meselesinin akıl dışı mantıksız olduğunu izah etmesi anlamlıdır. Rasih Efendi konuşmasını şu ifadelerle noktalamıştır: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en aciz bir ferdi olmak itibariyle söylüyorum: Ankara Büyük Millet meclisi değil,*

[16] "Babıâli Konferansa Gelmek İstiyor, Fakat Millet Onu Lağvediyor!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922
[17] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922
[18] "Hala da Usanmadılar mı?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922
[19] Bu konudaki 30 Ekim 1922 tarihli Meclis Genel Kurulu'ndaki görüşmelerle ilgili ayrıntılı olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.269-297.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır ve bu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Türkiye'nin yegâne mümessilidir, istinatgâhıdır. Allaha, Peygambere, bütün mukaddesata iman eden o azimli milletin, o azimli meclisi, onların da ve onların istinad ettikleri kuvvetlerin de pek yakında yıkılıp gittiğini görecektir."[20]

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de Meclis'teki görüşmelerde bir inkılaba doğru gidildiğini belirterek Tevfik Paşa'nın yaptığının memlekete fesat tohumları atmak olduğunu ifade edip İstanbul Hükûmeti'nin yok sayılması gerektiğini vurgulamıştır. Bir ordu ve bir devletin yeniden teşekkül ettiğini söyleyen Hüseyin Avni Bey, Büyük Millet Meclisi'nin bu konuyu müzakere bile etmemesini istemiştir. Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey de Hüseyin Avni Bey gibi şunları söylemiştir: "*İstanbul'da bulunan ve ismine Halife denilen (Kahrolsun sadaları) o herifle kim temas ederse mutlaka insanlıktan tecerrüd eder... Bu herifleri bu telgrafı yazdırmak cüretinde bulunduran hal, bizim alakayı derhal kat' etmememizdir. Nedir vücudunun manası? Nedir İstanbul'daki o hünkarın vücudu nedir? Kiminle alakadardırlar? Eğer milletle alakadar zannında isek, katiyen milletle alakaları yoktur. Eğer İngilizlerle alakadar ise ben Loyd George'nin zabıta memuruyum desin ve alem-i İslamdan bahsetmesin.... İstanbul'da halife denilen adam, din-i İslam ile alakadar değildir. O halife olsa olsa, daima nasihat aldığı Papaz Frew'nun halifesi olabilir. Müslümanların böyle bir halifeleri yoktur. Biz bunu açık olarak söylemeliyiz. Bu mahlu'dur, bunu açık söylemiyoruz. Kabahatin büyüğü bizdedir... Büyük Millet Meclisi her ne ise vaziülyeddir, hilafet de onundur, her idare onundur, milletin vekili onlardır. Büyük Millet Meclisi zamanını bitirir. O gider başkası gelir*."[21] Bu kararlı ve çarpıcı ifadelerden de anlaşıldığı üzere Meclis'te saltanatın kaldırılması için fikrî altyapı ve atmosfer müsait hale gelmiştir. İşte bu noktada Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'de iki hükûmet mevcut olduğu kanaatinde olduklarını ifade ederek Türk milletine ve devlete düşen vazifenin

[20] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.273
[21] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.277-278.

bu iki hükûmet meselesini halletmek olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşmeler sırasında "*Osmanlı İmparatorluğu münkariz olmuştur*"[22] ifadesin ilk defa kullanan kişi olan Rıza Nur Bey, Osmanlı'nın yerine dinç ve millî bir Türkiye Devleti'nin doğduğunu belirtmiştir.

Hakkari mebusu Mahzar Müfid Bey de, Rıza Nur gibi bu konuda bir "vahdet"in vacip olduğunu ifade etmiştir. Padişah Vahdettin için "Vahimeddin Efendi" lafzını kullanan Mahzar Müfid Bey, hakk-ı hâkimiyetin bu uğurda kanını döken ulu milletin olduğunu söylemiştir. Bu arada Tevfik Rüştü Bey'in, işin yalnızca Vahdettin Efendi ile ilgili olmadığını tarz-ı idare ile ilgili olduğunu ifade etmesi ilgi çekicidir. Kazım Karabekir Paşa ise bu konuyla ilgili olarak daha sert bir ifade kullanarak Meclis kürsüsünden bu adamlara ilk fırsatta istiklal mahkemesi ile gereken muamelenin tatbik edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Bey, İstanbul'dan gönderilen telgrafı tahlil ederken "*körlük paçavrası, hayasızlık ve ihanetin son bir kağıdı, ihanet vesikası*" ifadelerini kullanmıştır. Sami Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "... *Efendiler bu halife değil, bu herif sügûr ve südur-u İslam'ı muhafazaya kadir olması şarttı –ki bu şahsiyet-i leime için değil- nezih bir adam bile olsa, mukarreratı, Hükûmeti, mührü, Babıalisi, sadrazamı hepsi şu kayda tevafuk etmediğinden hilaf-ı meşrudur. Yalnız Meclis-i Âlinize affınıza mağruren fiilen hilaf-ı meşru dediği gibi bu iki kelime ile zavallı millete, zavallı memlekete –demin zamanı değil dediğiniz- eimmemize, hutabamıza gönderin, bu işe birden hatime vermek zamanının hulûl ettiği kanaatindeyim. Bu meselenin tam zamanıdır. Çünkü, Büyük Millet Meclisi bütün hıyanetlerden teberi ettiği halde Büyük Millet Meclisi'nin mukaddesatında, meabidinde şu leimin isminin yâd edilmesini kaldırınız, bunu hiç tecviz edemeyiz. Şimdiye kadar iki kelime ile şu meseleyi halletmek mümkün iken şimdiye kadar ihmal ettik... Meclis'e teretüb eden vazife, dahili ve harici mesail şu suretle tenevvür ettikten sonra, bendeniz diyorum ki, şu*

[22] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.278

müzakereden sonra bir an evvel zavallı meabidimizi, mesacidimizi, milletimizi şu leimin ismiyle telvis etmemek üzere buna hatime veriniz."[23] Bu minval üzere devam eden müzakerelerde genel olarak milletvekilleri milletin hâkimiyetinden ve bunun paylaşılamayacağından, memleketin ve milletin tek temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğundan bahsetmişlerdir. Devam eden görüşmeler sırasında fiilî olarak varlığını kaybetmiş olan Osmanlı saltanatının hukukî ve idarî olarak da varlığının dayanakları olmadığı ifade edilmiştir. Görüşmeler ilerledikçe Meclis'te Padişah, Saray ve Babıali hakkında "*Allah belalarını versin*", "*yerin dibine batsın*" ifadeleri kullanılmaya başlamıştı. Müzakereler öyle bir seviyeye gelmişti ki yeni kurulan devletin vasıfları bu konuşmalarda kullanılan ifadelerde ısrarlı ve kararlı bir şekilde yerini alıyordu. Zira yeni devletin millî çizgisini göstermesi bakımından İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'in konuşmasında geçen "*Cihan-ı İslam'da, İslam'ın hakiki muhafızlarının Türk milleti, Türk halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu defaatle anlamıştır*"[24] ifadeler anlamlıdır. Bu görüşmeleri okuyucularına duyuran Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Meclis'te geçen tartışmaları ayrıntılı bir şekilde tam sayfa olarak yayınlamıştır[25].

Babıali'nin ve Sarayın nefretle anıldığı ve saltanatın tartışıldığı Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmelerde Erzurum Mebusu Nusrat Efendi, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren halifeliğin nasıl şekillendiğini açıklamıştır. Daha hilafetin kaldırılmasından yaklaşık bir buçuk sene öncesinde Nusrat Efendi'nin kullandığı şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir: "*... Bunu bir şekl-i sahiha ve şekl-i makule irca etmek için, tabir-i sarih ile evvela şunu söyleyeyim ki: Evvela, serir-i hilafetinde, padişahım diye iddia eden, mücerret hilafet davasında bulunan bu şahs-ı merkumu hal'etmek, ondan sonra –dikkat buyurun, ıstılaha dikkat buyurunuz- hacretmek lazımdır. Hacır, ıstılah-ı fıkhîdir. Yani 1300 seneden beri meşru olarak ancak, Büyük Millet Meclisi Hükûmetini görürsünüz. Tarihi yukardan aşağıya karıştırınız. Bu*

[23] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.280-282.
[24] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.286.
[25] "Dün Mebuslarımız Hıyanet Eden Halifenin Hal'ini ve Halifenin Habasetine İştirak Eden Nameşrû Heyetin Cezalandırılmasını Talep Ettiler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922.

safiyetle, bu hüsnüniyetle ve bu fedakârlıkla âlem-i İslâm'da teşekkül etmiş, ancak bu Meclisi görürsünüz ve öyle bir cazibeli Meclistir ki, inşaallah Şark'taki, Garp'taki, Cenup'taki bütün Müslümanları, kendine celp ve cezbedecek. Onlar da bize ittiba edecekler, bizim sünnetimize, bizim tarikatımıza tebeiyyetle âlem-i İslâm eski şevket ve satvetini inşaallah yakında iade edecektir. Buna mutmain olunuz. Fakat âlem-i İslama karşı ve dâhile karşı buna bir şekl-i meşru vermek için fakirinize kalırsa -Şer'iye Vekili Efendi buradadır zannederim - Şer'iye Vekili Efendinin Riyaseti Celileleri altında, şimdi bir Meclisi Âli-i İlmî inikadeder ve bu meseleleri tespit ve takrir eder; Heyet-i Aliyenize arz eder, Heyet-i Aliyeniz, cihet-i siyasîyesini tespit ettikten sonra, buna bir netice vererek bütün âlem-i İslâmiyete, bütün matbuatla neşredilir. Hulâsa budur. Ben şifahen söyledim. Arkadaşlar bunu tahriren teklif etsinler."[26] Siyasî hâkimiyet meselesinin tartışıldığı bir ortamda doğrudan rejimin şeklini ve niteliğini ilgilendiren bir konunun rejimin adı konulmadan Meclis kürsüsünden ifade edilmesinin dikkate şâyân bir durum olduğu açıktır.

1919 ile 1922 yılları arasında olup bitenlere genel olarak bakıldığında milletin olaylara ve saltanata bakışının değiştiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. İstanbul'daki padişahın ve hükûmetinin Türk İstiklal Savaşı'nı sürdüren TBMM hükûmetine karşı işgal kuvvetleri ile işbirliği yapmasının, düşmandan aldığı talimatı yerine getirmesinin, milliyetçi aydınların sabrını taşırdığı söylenebilir. Ziya Gökalp'in Haziran 1922'de yazdığı "Küçük Hemşire" adlı manzum hikayesinde yer alan şu mısralar, Mustafa Kemal Paşa'nın bayrak yaptığı millî hâkimiyet ilkesinin zihinlerde ve gönüllerde nasıl yer ettiğini göstermektedir:

"*Hükûmet halkındır, sultanın değil;*

Ferman milletindir, Divan'ın değil...

Teşrî, kaza, icra; her hak onundur.

[26] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.289-290.

Taht onun, taç onun, toprak onundur..."

Aslında saltanata karşı tepkiler yalnızca Meclis'teki görüşmelerde ortaya çıkan bir durum olarak görülmemelidir. Zira saltanata karşı tepkiler çok daha önce başlamıştı. TBMM'de yapılan konuşmalar, sadece yılların birikimini gün ışığına çıkarmıştır[27].

Meclis'te Saltanatın geleceği tartışılırken Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de bu konuda kamuoyunu hazırlamaya ve bilgilendirmeye devam etmiştir. Mudanya Konferansı'na Türkiye adına katılan Büyük Millet Meclisi'nin Lozan'a da katılacağını, başka bir heyet çıkmasının Mudanya Konferansı'nın ihlali anlamına geleceğini ifade etmiştir[28]. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 30 Ekim 1922 tarihinde gerçekleşen görüşmeler neticesinde çeşitli takrirler verilmiş ve bunlarla ilgili oylamalar yapılmıştır. Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşının Osmanlı Devleti'nin münkariz olduğuna dair verdiği takrir[29] saltanatın kaldırılmasını öngörmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın da imzası bulunan bu takrire göre, Osmanlı Devleti'nin kendi sistemiyle birlikte münkariz olduğu, onun yerine Yeni Türkiye Hükûmeti'nin kurulduğu, bu hükûmetin de millî sınırlar dâhilinde Osmanlı Devleti'nin yegâne varisi olduğu ve İstanbul'daki Padişahlığın madum ve tarihe müntakil olduğu ifade edilmiştir. Görüşülen bu önerinin bir kanun teklifi olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin bir takrirle tarihe intikal ettirildiği anlaşılmaktadır. Verilen takrirle ilgili olarak gizli oylama yapılmıştır. 132 kabul, 2 ret ve 2 çekimser toplam 136

---

[27] Turhan Feyzioğlu, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.37-38

[28] "Ecnebi Bir Kuvvetin Taht-ı Hükmünde Bulunan Bir Yerden Türkiye Mümessili Olarak Bir Heyet Çıkarmak Mudanya Konferansı'nı İhlaldir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922.

[29] Rıza Nur ve 78 milletvekilinin verdiği takrir şu ifadeleri mündemiçtir:

"1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber münkariz olmuştur.

2. Türkiye Devleti namiyle genç, dinç, Millî Halk Hükûmeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükûmeti teşekkül etmiştir.

3. Yeni Türkiye Hükûmeti münkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hudud-u millî dâhilinde yegâne vârisidir.

4. Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla hukuk-u hükümranî milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık mâdum ve tarihe müntekildir.

5. İstanbul'da meşru bir hükûmet mevcud olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisine aittir. Binaenaleyh oraların umuru idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.

6. Türkiye Hükûmeti hakkı meşru olan Makamı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır." (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 129, s.293)

oy kullanılmıştır. Oylamada görüşme yeter sayısının oluşmadığı gerekçesiyle oylama işlemi 1 Kasım 1922 Çarşamba günkü 130. içtimaa ertelenmiştir.

Rıza Nur ve arkadaşlarının verdiği teklif Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de yer almıştır. "*Osmanlı İmparatorluğu Munkariz Olmuştur*" başlığı ile ve "*Genç, Dinç, Millî, Türkiye Halk Hükûmeti Onun Yegâne Varisidir, Padişahlık Madum ve Tarihe Müntakildir*" spot cümlesi ile verilen haberde, Rıza Nur ve arkadaşlarının bir teklifte bulunduğu ve bu teklifin de kabul edildiği, fakat karar yeter sayısının bulunamaması sebebiyle sonraki oturuma ertelendiği belirtilmiştir[30].

1 Kasım'da Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının verdiği takrirler üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, tarihî bilgilerle delillendirilmiş ikna edici bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında bugünün (1 Kasım'ı kastederek) son peygamber Hz. Muhammed'in doğduğu gün olduğunu belirterek görüşülen meselenin de hayırlı bir tesadüf olacağını ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, "*İstanbul'da gayri meşru bir sıfatı şahsına atfeden*"[31] Tevfik Paşa'nın evvela hususî ve mahrem olarak kendisine ve sonra, onu jurnal eder tarzda açık bir telgrafname ile Büyük Millet Meclisi'ne müracaatının bilhassa İslam umumi efkârını bulandırmaya matuf bir hareket olduğunu ileri sürerek yaptığı uzun konuşmada, İslam ve Osmanlı tarihlerinden misaller getirip saltanat ve hilafet müesseselerinin kuruluşlarını izahla milletin iradesine rağmen saltanat sürmekle inat edenlerin sonuncusu olan Vahdeddin'in hıyanetiyle bu müessesenin yıkılmasına sebep olduğunu tebarüz ettirdikten sonra[32], Hilafetin ortaya çıkışından Osmanlı'da hilafetin konumuna kadar pek çok konuda bilgi vererek konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır: "*Binlerce senelerden beri istiklâl mefhumunun timsal-i asili olan Türk Milleti bir tekme ile bu hufrenin içine yuvarlanmak isteniyor.. Fakat bu*

[30] "Osmanlı İmparatorluğu Münkariz Olmuştur", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922 (TBMM Zabıt Ceridesinde Rıza Nur ve 78 arkadaşının bu teklifi verdikleri belirtilirken Hâkimiyet-i Milliye gazetesi teklifi veren kişi sayısını "Rıza Nur ve 68 arkadaşı" olarak kaydetmiştir)
[31] Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa'ya atfen kullandığı bu ifade ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 130, s.305
[32] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım 2**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s.109.

tekmeyi vurdurmak için bir hain, bîşuur, bîidrak bir hain lâzımdı. Nasıl ki, kanunen idamı lâzım gelenlerin bile ipini çekmek için kalb ve vicdanı, ulviyet-i insaniyeden mücerret bir mahlûk aranır. İdam hükmünü verenlerin böyle âdi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O kim olabilirdi?

Türkiye Devleti'nin istiklâline hatime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam karanın ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul etmek istidadında kim olabilirdi? Maatteessüf bu milletin hükümdar diye, Sultan diye, Padişah diye, Halife diye başında bulundurduğu Vahideddin. (Allah kahretsin sadaları) Vahideddin, bu hareket-i denaetkâranesiyle yalnız kendinin lâyık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı...

Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntahap vekillerden terekküb eden bir Meclis-i Âlide temsil etti. İşte o Meclis, Meclis-i Âlinizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Ve bu makam-ı hâkimiyetin hükûmetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat, bundan başka bir heyet-i hükûmet yoktur ve olamaz.

Efendiler, Türkiye Devleti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükûmeti mefhumlarının millet ve memleketimiz için ne kadar kuvvet ve feyiz ve halâs ve saadet vaadettiğini izaha lüzum göremem. Üç senelik tecarib-i fiiliye ve bunun semerat-ı mesudesi kâfi fikir ve kanaat verebilir, itikadındayım. Bundan sonra Makam-ı hilâfetin dahi Türkiye Devleti için ve bütün âlem-i İslâm için ne kadar feyizkâr olacağını da istikbâl bütün vuzuhiyle gösterecektir. Türk ve İslam Türkiye Devleti bu iki saadetin tecelli ve tezahürüne memba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır... Heyet-i Âliyenize şunu arz edeyim ki: Bütün rüfekamın mevzuu bahis olan meselenin esasında tamamen müttehit ve müttefik olduğunu, büyük bir kanaat-i vicdaniye ve muhakeme-i fikriye ile beraber olduğunu

görüyorum. Bu hal milletimizin cidden teşekkürünü mucip bir haldir..."[33] Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bir makalesinde Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması şöyle değerlendirilmiştir: "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri hilafet-i İslamiyenin tarihçesini o kadar veciz, beliğ ve fasih bir lisanla ve hakayık-ı tarihiyeye tamamen mutabık bir tarzda telhis buyurdular ki, bizim bu hususa dair söz söylememiz hem fazla ve hem de sönük olacağından karilerimizi o tarihî nutku defaatle kıraat etmeğe, üzerinde uzun uzun düşünmeğe davet ediyoruz*."[34]

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te yaptığı tarihî konuşmadan sonra verilen takrirler neticesinde müzakere edilen mesele, Şer'iye, Kanun-ı Esasi ve Adliye komisyonlarına havale edilmiştir. Karma bir komisyon olarak teşekkül eden bu heyetin başkanlığına Mahzar Müfid Bey seçilmiştir. Komisyonun çalışmalarını odanın bir köşesinden takip eden Mustafa Kemal Paşa, komisyondan söz isteyerek önündeki sıranın üstüne çıkıp şu tarihî konuşmayı yapmıştır: "*Efendim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına, vaz'ulyed olmuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesin de ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir*."[35] Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararlı duruşu neticesinde tasarı müşterek komisyondan iki

---

[33] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 130, s.305-311; Ayrıca bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 287-298.
[34] "Tarihî Bir Celse-III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.654, 7 Kasım 1922
[35] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.690-691.

madde[36] halinde geçerek Meclis genel kuruluna getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Meclis'te bazı milletvekillerinin bu iki madde ile ilgili olarak bir "tayin-i esami" belirlenmesi gerektiği yönündeki açıklamalarına karşı böyle bir şeye gerek olmadığı yönünde fikir beyan etmiştir. Müzakerelerin kifayetine karar verildikten sonra üç komisyonun müttefikan ihzar ettikleri beyanname ve maddeler Ziya Hurşit Bey dışında diğer milletvekillerinin oyları ile kabul edilmiştir. Bundan sonra İcra Vekilleri Heyeti Reis Rauf Bey'in teklifi ile istiklalin tam olarak teyit edildiği gün ile Mevlid Kandili'nin aynı güne denk gelmesi sebebiyle bu günün bayram olarak belirlenmesi kabul edilmiştir. Daha sonra Mahzar Müfid Efendi dua etmiş ve kutsal sayılan bir günde yine kutsal bir hadise -saltanatın kaldırılışı- gerçekleştirilmiştir. Saltanat kaldırılıp "*saltanat-ı millî*" ilan olunduktan sonra memleketin pek çok yerinden gelen tebrik telgrafları Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunmuş ve başkanlık divanınca bu telgraflara muvafık cevaplar verileceği karara bağlanmıştır[37].

Saltanatın kaldırılış sürecinde geçen konuşmalara, bununla ilgili olarak verilen tekliflere ve kararın kabul edilen son haline bakıldığında Türk milletinin 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hâkimiyeti elde ettiği, dolayısıyla da o zamandan beri padişahlığın fiilî olarak kaldırılmış olduğu ifade edilmiştir. Meclis kürsüsünden yapılan konuşmalarda pek çok milletvekili Osmanlı Devleti'nin yerine "*yeni, dinç ve millî bir Türkiye Devleti*"nin kurulduğunu belirtmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen bu inkılaplar yine birinci dönem milletvekillerinin ifadeleriyle "halk hükûmeti"nin kurulduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde saltanatın

---

[36] Bu maddeler şunlardır:

Madde 1: Teşkilât-ı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuk-u hâkimiyet ve hükümranisinin mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesinde gayrikabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden başka şekl-i hükûmeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükûmeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyyen tarihe .müntakil addeylemiştir.

Madde 2: Hilâfet, Hanedan-ı Âl-i Osman'a ait dolup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlâken erşad ve aslah olanı intihabolunur. Türkiye Devleti Makam-ı Hilâfetin istinatgâhıdır. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 130, s.314)

[37] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 133, s. 398.

kaldırılması ile Cumhuriyete giden yolda çok önemli bir aşama daha kat edilmiştir.

Gerçekte saltanatın kaldırılması, 16 Mart 1920'de sona eren, Osmanlı saltanat makamının sahip olduğu "hâkimiyet" mefhumunu çok daha önce 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türk milletine intikalini sağlayan inkılap hareketinin son halkasıdır[38]. Saltanatın ilgası hâkimiyetin millete intikal etmesi demektir. Osmanlı Devleti'nin her iki vasfı bakımından da bu böyle olmuştur. Tarık Zafer Tunaya'nın ifadesiyle millet taç giymiştir. Halifelik de (hükûmet anlamında alınarak) milletin temsilcisi olan TBMM'ye verilmiştir. Bu nakil operasyonu da millî bir ihtilal hareketiyle yapılmıştır. Böylece hem hâkimiyet, hem de siyasî iktidar halka, millete mal edilmeye çalışılıyordu. Böylece hâkimiyet (iktidar dâhil) millileştirilmiş oluyordu. O kadar ki, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete mal edilişiyle yetinilmemiş, hâkimiyetin kayıtlı ve şartlı bir şekilde kısmî ve geçici olarak kullanılması da (siyasî iktidar) milletin temsilcilerine emanet edilmiştir. Bu ise, asıl anlamıyla temsili demokrasi sisteminin kabul edilişi demektir[39]. Saltanatın kaldırılması ile Türk milletinin yönetim sistemi ile birlikte devlet anlayış ve tarzı da değişmiştir. Bitmiş olan, ölmüş olan devletin yerine, millet kendi devletini millî hâkimiyet esasına göre kurmuştur[40]. Bu notadan bakıldığında altı yüz yıllık Osmanlı Saltanatının kaldırılıp yerine yeni Türk devletinin kurulması, hâkimiyetin dinî temelden ayrılıp millî bir temele oturtulması anlamına gelmektedir. Meseleleri birer birer ve iç cephede dağınıklık oluşturmadan çözme kararında olan Mustafa Kemal Paşa, bu dönemde halifeliğin kaldırılması için "şimdilik" bir girişimde bulunmamıştır[41]. Mete Tunçay'a göre Halifeliğin kaldırılmasının ertelenişinin dış politikaya ve iç politikaya bakan iki sebebi vardır: Dış politikaya ilişkin sebep Lozan barış görüşmeleri sırasında Halifeliğin

[38] E. Semih Yalçın, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, (Kolektif eser), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s. 265.
[39] Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Baha Matbaası, İstanbul, 1964, s. 102.
[40] Mehmet Akif Tural, **Saltanatın Otopsisi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, Ankara, 1999, s.33
[41] Turhan Feyzioğlu, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, s.37-38

varlığının gerekli görülmesi, iç politikaya ilişkin sebep ise, inkılapları birdenbire değil, adım adım gerçekleştirme taktiğinin izlenmesinin tercih edilmesidir[42].

Saltanatın kaldırılması ile Mevlid Kandili'nin aynı güne rastlamasının halk üzerinde olumlu bir etki yaptığını yazan Yeni Gün gazetesi, şimdiye kadar bir çok millî ve dinî bayramın hep karanlık ve kanlı günlerde, fakat sabırla geçirildiğini, artık o günlerin geride kaldığını, milletin bağımsızlık ve egemenliği ile ilgili her inkılabın alışılmış bayramları gölgede bırakarak yükseleceğini ifade etmiştir[43]. İkdam yazarı Yakup Kadri, saltanatın kaldırılmasını değerlendirirken Osmanlı'nın son dönemine değinerek saray ve hükûmeti eleştirmiştir. Ona göre zaten cansız bir ölü olan Osmanlı sarayı, Anadolu hareketiyle tamamen son bulmuştur[44]. Şahsî hâkimiyetlerin zaman ve değişen şartlar içinde önemini kaybettiğini ifade eden Ahmet Emin de, Osmanlı'daki hâkimiyet anlayışının artık değiştiğini vurgulamıştır[45]. Osmanlı Devleti'ndeki siyasî yapının olumsuz yönlerine dikkatleri çeken Ahmet Emin, saltanatın kaldırılmasıyla yeni bir dönemin başladığına işaret etmiştir[46]. İleri gazetesi yazarı Suphi Nuri, bu büyük inkılabı değerlendirirken şu ifadelere yer vermiştir: "*Üç seneden beri Anadolu'da saltanat-ı milliye icra-yı ahkâm eyliyor, fakat İstanbul'umuz bugünlerde bu saltanata mazhar oldu. Herhalde biz Anadolu'dan aşağı kalamayız. Ve şehrimizi mükemmelen idare ediriz. Artık asırlarca hatalar irtikab ede ede sürüklenedurmuş olan Bab-ı Âli hükûmeti mevcut değildir*"[47]. Saltanatın kaldırılışını ele alan Hüseyin Cahit de son yıllarda gelişen hadiseleri etraflıca açıkladıktan sonra yeni idarenin artık bir "saltanat-ı milliye" doğru gittiğini belirterek şöyle söylemiştir:"… *esas itibariyle bizim bu son inkılabımız tekâmül-i siyasîyemizin en son ve en tabii bir hadde muvasalat etmiş olmasından ibaret görülmek iktiza eder… 10*

---

[42] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.71
[43] **Anadolu'da Yeni Gün**, 2 Kasım 1922, (Aktaran: Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara, 1999, s.339)
[44] Yakup Kadri, "Yeni Türkiye ve Eski Devlet", **İkdam**, 3 Kasım 1922
[45] Ahmet Emin, "Hâkimiyet ve Mesuliyet Bahsi", **Vakit**, 3 Kasım 1922
[46] Ahmet Emin, "2 Teşrinisani", **Vakit**, 4 Kasım 1922
[47] Suphi Nuri, "Bugünün İnkılabı", **İleri**, 5 Kasım 1922

Temmuz İnkılabı güneş yüzlü altın saçlı, gürbüz bir çocuk doğurmuştu. Bu çocuk bir türlü tehlike ve ıztırap içinde hayat ve tecrübenin pençesinde uğraşa uğraşa büyüdü, bugün rüşdünü ilan ediyor. Şimdi onun elinde binlerce senelik şanlı Türklüğün hürriyet ve istiklal bayrağı dalgalanıyor. Arkasından bütün millet müttehiden haykıralım: Yürü! İstikbal senindir!"[48].

Saltanatın kaldırılış sürecinde yaşanan hadiseleri günü gününe okuyucularına duyuran Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, manşet ve başyazılarıyla da sürekli olarak hadisenin tarihî, fikrî ve hukukî yönünü incelemeye çalışmıştır. Çıkmaya başladığı 10 Ocak 1920'den beri yaklaşık üç yıldır, İstanbul hükûmetinin gaflet ve hıyanetlerini sürekli olarak dile getiren[49] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1922 tarihli nüshasında "*Hilafet İçin Bulunan Suret-i Hal: Hilafet Türklere, Hanedan-ı Âl-i Osmana aiddir, Türkiye Devleti Hilafetin İstinatgâhıdır, Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından Bu Hanedanın İlmen ve Ahlaken Eslah ve Erşad Olanı İntihab Olunur.*" manşeti ile halifeliğin saltanattan ayrılıp saltanatın kaldırılacağını ifade etmiştir[50]. Yine aynı gün çıkan bir başyazıda 30 Ekim 1922'de Meclis'te gerçekleştirilen görüşmelerin Türk tarihi için bir dönüm noktası olarak değerlendirilebileceği vurgulanmıştır. O gün Meclis'te iki ruh, iki esas ve iki usulün birbirleriyle çarpıştığı, birisinin esareti, zilleti, durgunluğu ve ölümü ifade ettiği, diğerinin de hürriyet, şerefi, hareketi ve hayatı ifade ettiği belirtilmiştir. Gazetede Padişahların Anadolu'nun ne olduğunu idrak edemedikleri ve Bâbıali'nin de "*her şey olduğu fakat Türk olmadıkları, beynelmilel bir pazarlık ma'şeri*" olduğu ifade edilmiştir. Üç yüz seneden beri devleti idare edenlerin yüzde doksanının Türk'e, bilhassa da Anadolu'ya yabancı olduklarının ifade edildiği makalede şu ifadelerin kullanılması dikkate şâyândır: "*Düşünülsün ki, Anadolu ve Türk'ün mukadderatını tayin eden ve ebedi bir esarete mahkum*

[48] Hüseyin Cahit, "İnkılap", **Renin**, 4 Kasım 1922
[49] Gazetede İstanbul hükûmeti ile alakalı çıkan bu tür haberlerle ilgili olarak bkz. "İstanbul'da İngiltere Himayesini düşünenler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 35, 3 Haziran 1920; "Tarih Nazarında İstanbul Hükûmeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.60, 2 Eylül 1920; "Resmi Vesaik-i Hıyanet: Satılmış Vicdanlardan Biri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 61, 6 Eylül 1920; "Damat Ferid'in Sükutu", **Hâkimiyet-i Milliye,** S. 67, 23 Ekim 1920; "İstanbul'da Esnaf Cemiyetleri Dağıtılıyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 67, 23 Ekim 1920; "Anadolu İstanbul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 70, 30 Ekim 1920 vd...
[50] **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Kasım 1922.

eyleyen "Sevr Esaretnamesi" milletleri fiilen Türk'e karşı isyan ederek ayrılmış olan iki Arnavut ve bir Arap tarafından Saray ve Bâbıali'nin murahhasları olarak imza edilmiştir!... Milleti hiçe saymaktan ve ona karşı istimal olunacak yegâne vasıtanın değnek ve kamçı olduğu kanaatinden ibaret olan saray ananesine sadık Mehmed-i Sadis daisi Anzavur'u çağırarak: "Git bu celalî türedilerini dağıt!" diye emir verdi. İğfal, tezvir ve hileden ibaret olan Bâbıali ananesinden mülhem olan Ferid'den Şeyhülislam Hoca Sabri ile İzzet Paşa'yı davet ederek birisine:- Sen dini alet ederek ahaliyi iğfale, diğerine de: -Sen de Anadolu'ya şitaben olarak o kazib şehrinden bilistifade isyan başçılarını aldatmaya koyul, dedi. Zavallılar kendi zanlarının, kendi zihinlerinin kurbanı oldular!... Bunlar anlamadılar ki Anadolu'yu baştan başa sarsan fırtına, Mehmed-i Sadis'i de, Hoca Sabri'yi de, İzzet Paşa'yı da istinad ettikleri Yunan ve İngiliz kuvvetleri ile beraber önüne katıp dalgaları arasında mahvedecektir."[51] İmzasız[52] olarak yayınlanan bu makalede kullanılan ifadeler dikkatle incelendiğinde Osmanlı Devleti sona erdirilirken yerine kurulan devletin her yönüyle farklı özellikleri haiz bir devlet olduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir inkılap neticesinde kurulan yeni Türk devletinin ümmetçilik esasları üzerine değil, millî temeller ve esaslar üzerine oturtulmaya çalışıldığı ifade edilmektedir. Hâkimiyet-i Milliye, bu dönemdeki benzeri makalelerinde yalnızca Osmanlı Devleti'nin yok olduğunu değil yeni kurulan devletin rejiminin eski usullerden tamamıyla farklı olacağını da vurgulamaktadır. Meclis'te geçen görüşmelerin içeriği[53] ile ilgili ayrıntılı olarak bilgi veren gazete önceki gün verdiği haberde kullanılan bazı ifadelerin

[51] "Tarihî Bir Celse - I" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.649, 1 Kasım 1922.

[52] 21 Kasım 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki bir köşe yazısı dikkatli okunduğunda "Tarihî Bir Celse" yazı dizisinin Ağaoğlu Ahmed Bey tarafından neşredildiği anlaşılmaktadır. Zira "Ağaoğlu" imzasıyla çıkan bir cevabî yazıda, yazar kendisini savunurken önceki yazısından örnek vererek "*ben böyle bir şey yazmadım, söylemedim. Yazdığım aynen şudur…*" diyerek kullandığı ifadeleri aynen bu makalesinde de yazmıştır. Bu sözleri inceleyip önceki makalelerle karşılaştırdığımızda "Tarihî Bir Celse" yazı dizisinin Ağaoğlu Ahmed Bey'e ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı olarak bkz. "Açık Mektup Çankırı Mebusu Tevfik Efendi'ye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.666, 21 Kasım 1922.

[53] "30 Teşrinievvel Pazartesi Tarihi Celsesinde Müzakerat ve Münakaşaata Ait Zabıtlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.649, 1 Kasım 1922

yanlışlığını düzeltmek üzere de tashihler[54] yayınlamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi Hâkimiyet-i Milliye, bu konu ile ilgili haberleri yakından takip etmekle birlikte hadiselerin hızlı gelişmesi sebebiyle matbaa ve dizgi hatalarından kurtulamamaktadır.

1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde geniş yer bulmuştur. Manşetinin altında "*Hilafet, Hanedan-ı Âl-i Osmana aiddir, Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından Bu Hanedanın İlmen ve Ahlaken Erşad ve Eslah Olanı İntihab Olunur. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri En Beliğ İfade, En Derin Bir Vukuf ile Türk ve İslam Tarihinden, Hilafet ve Saltanat Safahatından Bahis Bir Nutuk İrad Buyurdular.*"[55] ifadelerini kullanan gazete, çeşitli açılardan saltanatın kaldırılmasını değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin son bulduğunu gösteren tarihî ifadeleri[56] de birinci sayfasına taşıyan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, yine üç sayfasını saltanatın kaldırılması ile ilgili haber ve yorumlara ayırmıştır. 3 Kasım tarihli nüshasında da yine saltanatın kaldırılması ile ilgili yorumları neşreden gazete, aynı gün "Tarihî Bir Celse-II" başyazısı ile çıkmıştır. 1 Kasım 1920'de çıkan yazının devamı niteliğinde olan bu başyazıda, çeşitli dönemlerde ortaya çıkan inkılap hareketleri ile ilgili bilgiler vererek konuya girmeye çalışılmıştır. Fransız ve Rus İnkılâplarından bahsedilen makalede bütün inkılapların uzun bir fikrî hazırlık safhasının olduğu ifade edilerek şunlar dile getirilmiştir: "*Tarih, diyorlar bir tekerrürden ibarettir. Bunun bir hakikat-i mahsus olduğu harekât-i milliyenin dört senelik tarihçesi ispat etti. Anadolu'da vaki olan harekât zamanı vesaikanın şeraitin muhitin tamamen başkalığına rağmen bütün diğer yerlerde diğer asırlarda vaki olan bu gibi harekâtı harfi harfine noktası noktasına tekrar etti ve etmektedir!*

---

[54] "Ehemmiyetli Bir Tashih", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.649, 1 Kasım 1922; Ayrıca bir önceki nüshada saltanatın kaldırılmasının esbab-ı mucibesinin izah edildiği "Milletin Hukuk-ı Hükümranîi Temini İlan ve 'İla Eyleyen Vesika-i Tarihiye" başlıklı bölüm düzeltilerek tekrar yayınlanmıştır. Bunun için bkz. "Meclisin Kararı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.651, 3 Kasım 1922.

[55] "Dün Meclisimiz İttifak-ı Tâm ile Kararını Verdi: Türkiye Halkı İstanbul'daki Şekl-i Hükûmeti Ebediyyen Tarihe Müntakil Addetmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.650, 2 Kasım 1922

[56] "Milletin Hukuk-ı Hükümranîi Temini İlan ve 'İla Eyleyen Vesika-i Tarihiye", S.650, 2 Kasım 1922

Bundan dört sene akdem Anadolu'da harekât-ı milliye başlarken satıhbînler zannediyorlardı ki, bu harekâtın yegâne hedefi Anadolu'daki kuru dağlar ile taşları düşman istilasından kurtarmağa matuftur! Bu ameliye icra olunduktan sonra her şey olduğu gibi kalacaktır. Her şey eski mecrasına dökülecek ve hiçbir iş olmamış gibi yerli yerine oturacak ve kemafissabık o eski devran yine sürülecektir!

Zihnî gaflet! Böyle düşünenler ne harekât-i milliyenin ne olduğunu ne de Türk tarihinin ne ifade ettiğini idrak etmişlerdir.

İnkılâpların hakiki faziletleri taşıdıkları kuvve-i inkişafiyede mündemiçtir. Cûş u huruşa gelerek yeniden ayaklanan bir kitle-i beşeriye tıpkı bir yanardağ gibidir: O içinde taşıdığı bütün yakıcı maddeleri dışarı fırlatır, bugün fırlatmazsa mutlak ve mutlak, yarın yeni bir sarsıntı ve gürültü ile fırlatır!

Hareket-ı Milliye de bu nev'i indifalardan birisidir. Türk milleti, yalnız dağları ve taşları düşman istilasından kurtarmak için ayaklanmadı! Hayır!

O kendisini dâhil ve hariçten, asırlardan beri yakan, boğan, sıkan, inkişafına rahat teneffüs etmesine imkân bırakmayan bütün avamile karşı kıyam eyledi! Bu kere içini ve dışını denizden temizlemeğe azmeylemişti.

Filhakika bu cihet hareketin ibtidasında gayrişuurî idi. Kimse nelere varacağını muayyen sarih bir tarzda müdrik değildi.

Fakat hangi kitle hangi cemaat bilerek yürümüştür? Bütün milletler yürürken yollarını bulmuşlar, ararken kendilerini kendi şahıslarını keşfetmişlerdir. Asıl iş başlamaktır.

Bir kere başlandı ve yola girildi mi merhaleler kendi kendine taayyün eder. Zira yalnız yürümeğe başlarken her millet kendini boğan, yakan, öldüren avamili maddi olarak görür, hisseder ve birer birer kaldırmağa koyulur. Zira o zaman bu avamil hiçbir şey, hile ve iğfal ile kendilerini

setretmeye muvaffak olamazlar ve ister istemez üryan olarak milletin pîşgâh-ı nazarına arz-ı endam ederler. Fransa'da, Rusya'da böyle oldu. Bizde de böyle oluyor..."[57] Büyük bir inkılabın yapıldığı ve bunun tarihî ve siyasî anlamının çok derin olduğunun izah edildiği makale, "*Anadolu harekatı bu ameliye ile inkişafının en mühim ve en canlı devresine dahil olmuş olundu*" ifadesi ile noktalanmıştır. Kamuoyunun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi açısından önemli bir rol üstlenen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bu makalesi ile de Türk inkılabının önemli bir safhasını teşkil eden saltanatın kaldırılmasının fikrî ve tarihî gerekçelerini ortaya koymuştur. Lozan barış görüşmelerine gönderilecek heyet-i murahhasanın belirlenmesi meselesi ile gelişen hadiseler zincirinin son halkasını oluşturan saltanatın kaldırılması ve Osmanlı Devleti'nin son bulması kararı, Büyük Millet Meclisi'nin siyasî hâkimiyetini paylaşma taraftarı olmadığını kesin bir şekilde ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte kısa zamanda Lozan'a gönderilecek heyeti belirleyen[58] Büyük Millet Meclisi, bir kere daha Anadolu'da yeni bir devlet kurulduğunu ve bunun idaresinin de kendisinde olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı saltanatının resmi olarak son verilmesi 1 Kasım 1922 olmasına karşın 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi ve aldığı kararların pek çoğu saltanatın fiilî olarak yok sayıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye, yine bir başka makalesinde hilafetin hukukî kaynaklarına değinerek Arabistan'ın tarihî idare sistemini değerlendirmiştir. "Mümtazlar cumhuriyeti (Republique oligarchique)", "site (Cite)" ve "cemahir-i müttefike (Confederatioa des republique) olarak nitelediği idare tarzlarının Arabistan'ın çeşitli dönemlerinde yönetimde etkili olduğunun belirtildiği bu makalede ayrıca Hz. Muhammed ve dört halife döneminin şekl-i idaresi izah edilmiştir[59]. Bir gün sonra bu makalenin devamı niteliğinde yayınlanan bir başka makalede özetle İslamiyet'in ilk kurulan hükûmetinin şekil itibariyle

[57] "Tarihî Bir Celse- II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 651, 3 Kasım 1922.
[58] "Heyet-i Murahhasamız Takarrur Etmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.651, 3 Kasım 1922.
[59] "Tarihî Bir Celse-III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.654, 7 Kasım 1922

halkçı bir cumhuriyet olarak değerlendirilebileceğinden bahseden[60] Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, saltanatın kaldırılmasından sonra cumhurî idarenin mahiyeti ile ilgili daha açık ve şümullü değerlendirmelerde bulunmaya başlamıştır. İlk İslam devletinin halkçı bir cumhuriyet olduğunu ısrarlı bir şekilde vurgulayan gazete, dünyanın pek çok yerinde cumhuriyetle idare edilen devletler olduğunu, bunların farklı şekilde değerlendirilebilecek tarzları benimsediklerini, her devletin kendine has özel durumları olabileceğini ve fakat bu durumun esas anlamda cumhuriyet idaresine ters düşmeyeceğini ifade etmiştir. Makalede ayrıca İslamiyet'in "intihap" ve "şura" esaslarını getirdiği, izzet ve şeref-i nefs-i beşerî, hürriyet ve müsavatın İslamiyet'te önemli görüldüğü, saltanat sisteminin İslamiyet'le beraber başlamadığı, ondan yüzlerce yıl önce oluşmuş bir yapı olduğu savunulmuştur. Pek çok dinde ve çeşitli milletlerin kültürlerinde bir ailenin ya da yönetici zümrenin kutsal sayıldığının vurgulandığı makalede şu ifadeler kullanılmıştır: "… *İslam'da hukukun, hakkın, hükûmeti, hâkimiyetin menbaı cemaattır, ümmettir, icma-ı ümmettir… İslam'da hükûmet ve hâkimiyet teşahhus etmemiş olan ümmet de olduğundan gayri müntakildir, yani ırsen intikal etmez… İslam'da şura esastır, sevaptır, rahmettir… İslam'da murakabe, emr-i maruf, nehy-i münker hem hak ve hem de vazifedir… İslam'da hürriyet, müsavat, adalet, şeref, izzet ve haysiyettir…*"[61] Meclis'te saltanatın kaldırıldığı güne atfen "Tarihî Bir Celse" adı ile yayınlanan makalelerin beşincisi olan bu makalenin geneli incelenip değerlendirildiğinde saltanatın kaldırılmasının haklı gerekçeler taşıdığının ve aslında İslamiyet'in saltanatı değil cumhurî idareyi benimsediğinin kamuoyuna izah edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Millî iradenin gelişiminin önemli bir halkasını teşkil eden saltanatın kaldırılmasının sebepleri ve sonuçları açıklanırken "aslında İslamiyet'e göre böyle olması uygundur" mantığından hareket edilerek kamuoyunun bilgilendirilmeye ve bilinçlendirilmeye çalışılması, Türk kamuoyunun dinî hassasiyetlerinin göz önünde bulundurulduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

---

[60] "Tarihî Bir Celse-IV", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.655, 8 Kasım 1922
[61] "Tarihî Bir Celse-V", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.656, 9 Kasım 1922

Saltanatın kaldırılmasından bir gün sonra Meclis'te gerçekleştirilen bir gizli oturumda "*Sulh konferansına iştirak edecek murahhas heyeti ile bunlara verilecek tahsisata dair mazbata*" [62] görüşülürken "irade-i milliye" ve "saltanat-ı milliye" meseleleri de gündeme gelmiştir. Esasen irade-i milliyenin vasıfları önceki gün yıkılan saltanattan sonra daha net ortaya çıkmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Bu minval üzere devam eden görüşmelerde Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, son hadiseleri izah ederken Heyet-i Vekilenin kendiliğinden hiç kimseye bir müşirlik veremeyeceği gibi Meclis Reisinin de Meclis'e rağmen irade ortaya koyamayacağını ifade etmiştir. Bu tür tavır ve davranışların eski saltanatı idame etmek olduğunu düşünen Hakkı Hami Bey, Meclis'in -dolayısıyla da milletin- mutlak hâkimiyetini savunmuştur. Bu çerçevede tartışmalar Meclis Hükûmeti Sistemi ve Kabine Sistemi üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bakanlar Kurulunun kendi inisiyatifi ile barış görüşmelerine murahhas gönderme yetkisi olup olmadığı Meclis'te tartışma konusu olmuştur. Bu çerçevede Lozan barış görüşmelerine murahhas gönderme salahiyetinin Meclis'e mi yoksa Heyet-i Vekile'ye mi ait olduğu Meclis genel kurulunda gizli oturumda hararetli bir şekilde tartışılmıştır. Bütün bu tartışmalar millî hâkimiyet fikrinin pekişmesi ve Cumhuriyete giden yoldaki engellerin kaldırılması açısından önemli aşamalar olarak değerlendirilebilir.

Saltanatın kaldırılmasından sonra Meclis adına İstanbul'da bulunan Refet Paşa, Müttefik Yüksek Komiserlerine, Babıali Hükûmeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi adına devraldığını bildirmiştir. Tevfik Paşa da 4 Kasım 1922'de Yıldız Sarayı'nda Padişaha Osmanlı Devleti'nin son hükûmetinin makam mühürlerini teslim etmiştir. Müttefikler de Türkiye'nin iç işlerinde tarafsızlıklarını bildirmişlerdir. İstanbul'un Osmanlı Devleti'nden kalma idarecileri "Saltanat-ı Milliye" olarak niteledikleri rejimi tanıyarak Refet Paşa'yı ziyaret etmişlerdir[63]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi İstanbul hükûmetinin istifasını sevinçli bir şekilde manşetten "*Dün İstanbul Belediyeleri Meclis İdaresi Jandarma ve Merkez Kumandanlıkları, Polis Müdürlüğü, İsninaf*

[62] 2 Kasım 1922'de yapılan bu gizli oturum ile ilgili olarak bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 131, s.980-1006.
[63] Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 1994, s.411.

Müddei Umumiliği, icra memurluğu, cinayet mahkemesi, Refet Paşa Hazretleri'ne müracaat etmişler ve müşarünileyhe kendilerine TBMM Hükûmeti namına idare-i umur eylemlerini bildirmiştir. Müttefikîn generalleri beyan-ı tebrikat ediyorlar" ifadeleri ile duyurmuştur[64]. Saltanat-ı Osmanî yıkıldıktan sonra, yaklaşık üç yıldır Anadolu'nun tek hâkimi olduğunu bütün dünyaya kabul ettiren Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'daki idareyi ele almıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bu durumu "saltanat-ı milliye"nin kurulması şeklinde değerlendirmiş ve bu durumun memlekette ne gibi tezahürleri olduğunu bir makale ile okuyucularına duyurmuştur. Anadolu müftülerinin Büyük Millet Meclisi'ni tebrik ettiklerini belirten gazete, bu kararın Anadolu'nun isteği istikamette şekillendiğini ve İstanbul'da "bomba tesiri" yaptığını iddia etmiştir[65]. Saltanatın kaldırılmasından dolayı gerçekleşen yeni durumu ve bu vaziyetin Anadolu'daki yansımalarını sütunlarına taşıyan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, saltanatın kaldırılması hadisesini "saltanat-ı milliye bayramı"[66] şeklinde değerlendirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye, hadisenin yurtdışındaki tesirlerinden de bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır: "*Yeni tarz-ı idare hakkında Büyük Millet Meclisi'nce ittihaz olunan mukarrerat Paris matbuatı tarafından Türklerin âmal-i milliyelerini tamamen istihsal için azimkârane harekete karar verdiklerinin parlak bir delili addolunmaktadır. Tan gazetesi, ikiliğe nihayet verilmesi Lozan Konferansı'nın hin-i inikadında ehemmiyet-i azimeyi haiz bir vaka olarak telakki ediyor*"[67]. Bununla birlikte Meclis'te Saltanatın kaldırılması ile ilgili görüşmeleri ve tartışmaları günü gününe okuyucularına duyuran gazete, Türk İnkılabı'nın açıklanması, duyurulması ve benimsetilmesi açısından üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır.

---

[64] "Babıâli İstifa Eylemiş ve Sevgili İstanbul Türkiye Büyük Millet Meclisi Namına İdare Edilmeye Başlanmıştır", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.652, 5 Kasım 1922.
[65] " 'Saltanat-ı Milliye'miz ve Tesirleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.652, 5 Kasım 1922.
[66] "Anadolu'nun Sevinci", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.653, 6 Kasım 1922; Tarık Zafer Tunaya da saltanatın kaldırılmasını "hâkimiyetin millete intikal etmesi" ve "milletin taç giymesi" şeklinde değerlendirerek Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ile paralel bir yorumda bulunmuştur. Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s.102
[67] "Saltanat-ı Milliye, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 655, 8 Kasım 1922

Saltanatın kaldırılmasının büyük bir inkılap olduğunu ifade eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, İstanbul'da bu inkılabın nasıl karşılandığını şu cümlelerle ifade etmiştir: "*Büyük Millet Meclisi'mizin, hilafet ve saltanat meselesinde ittihaz eylediği mühim karar, İstanbul'da pek büyük bir tesir yaptı. Alelumum İstanbul gazeteleri bu inkılap safhasını bir devr-i mesud olarak karşılıyorlar. Bazı refiklerimiz, meselenin asıl mahiyetini kavrayamamış olduklarından dolayı esasta değil, fakat füruda biraz bocalamamış değildirler…*"[68] Buradan da anlaşıldığına göre İstanbul basını saltanatın kaldırılmasını ilk bakışta derinlemesine değerlendirememiştir. Avrupa basınının saltanatın kaldırılması ile ilgili değerlendirmelerinden de bahseden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Fransızların bu inkılabı olumlu bir şekilde yorumladıklarını[69] ifade etmiştir. Ukrayna'nın da bu son inkılap hareketinden memnuniyet duyduğu anlaşılmaktadır. Zira Ukrayna Dışişleri Bakanlığı çektiği bir telgrafla saltanatın kaldırılmasını olumlu karşıladığını ifade etmiştir[70]. İslam âleminin de bu konudaki olumlu değerlendirmelerine[71] de sütunlarında yer veren gazete, Türk kamuoyunun bu büyük inkılabı etraflıca değerlendirmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Saltanatın kaldırılmasının İslam âleminde olumlu karşılandığını belirten Hâkimiyet-i Milliye, bununla ilgili olarak şöyle bir yorumda bulunmuştur: "*Ağa Han otuz milyonluk bir Hind İslam cemaatinin dini reisidir. Seyit Emir Ali ise asar ve telifatı ile bütün âlem-i İslam'ın hürmet ve itimadını kazanmış büyük bir İslam mütefekkiridir. Binaenaleyh bu iki zatı bütün âlem-i İslam'ın vicdan tercümanları gibi telakki edebiliriz. Bunlar ise müttehiden saltanat-ı şahsiyenin Türkiye için mühlik ve mevtâver olduğunu ve binaenaleyh öyle bir makamın ilgası ile Türk milletinin kendisini kurtarmış bulunduğunu tasdik ediyorlar. Makam-ı hilafete gelince, bunun da o*

[68] "İnkılâp ve İstanbul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 658, 12 Kasım 1922
[69] "Fransızlar İnkılabımızı Pek Muhik Görüyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 657, 10 Kasım 1922
[70] "İnkılap ve Dostlarımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 667, 22 Kasım 1922.
[71] "Bütün İslam Alemi Bizimle Hemfikirdir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 659, 13 Kasım 1922; "İslam Alemi Sürur İçinde", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 661, 15 Kasım 1922, "Ağa Han-Hilafet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 662, 16 Kasım 1922; "İslam Alemi Ne Diyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.667, 22 Kasım 1922; "Hind Müslümanları Hakikati Nasıl Görüyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 670, 26 Kasım 1922

mütefessih saltanat-ı şahsiyeden ayrılması ve intihab usulüne tabi tutturulması asr-ı saadet ananesine avdetten başka bir şey olmadığını ve binaenaleyh âlem-i İslamın bu icraatı tasvip ve tasdikinden başka bir vazifesi bulunmadığını beyan eyliyorlar! İşte alem-i İslamın o büyük hatve hakkındaki fikri!...

Bugün âlem-i İslamda yegâne hakiki zinde muntazam kuvvet Türkiye'dedir. Türkiye'dir ki İslamiyet'i fiilen müdafaa ediyor ve bütün âlem-i İslamın ümitleri kendisine matuftur.

Binaenaleyh bizzat İslamiyet'in menafi-i aliyesi nokta-yı nazarından bu mevcut ve zinde Türk kuvveti ne kadar inkişaf eder, ne kadar süratle tezayüt eylerse, gerek Türkiye ve gerek âlem-i İslam o derece ondan müstefid ve o nispette kendi emellerine nail olurlar.

Bütün Türk milletini temsil eden Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin inkişafını sürat-i terakki ve tealisini, İslamiyet ve Türklüğün daha ziyade kuvvet ve şevket ve iktisap eylemesi imkânını yalnız ittihaz etmiş olduğu o muazzam kararda buldu. O halde ailem-i İslam için yine İslamiyet'in menafi-i aliyesi nokta-yı nazarından o kararı hürmetle selamlamak, ona tabiiyet eylemek düşer!"[72] Türk İnkılabı'nın önemli bir aşamasını teşkil eden saltanatın kaldırılmasının İslam âleminde nasıl yorumlandığına sütunlarında yer veren gazete, bir anlamda Türk kamuoyunda oluşması muhtemel şüphe ve tereddütlerin giderilmesi ve inkılapların İslamiyet'e ters bir durum olarak algılanmasının engellenmesi bakımından önemli bir hizmeti ifa etmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin en önemli "refiki" olan ve saltanatın kaldırılmasından sonra inkılapçı kimliği daha da keskinleşen Yeni Gün gazetesinde bu önemli inkılap ile ilgili olarak çeşitli yorum ve değerlendirmeler yayınlanmıştır. Gazetede Türk İnkılabı'nın mahiyeti açıklanırken İttihat ve Terakki'nin getirdiği yenilikler inkâr edilmemektedir. Gazete tarafından Türk İnkılabı'nın Tanzimat'tan 1908'e kadarki dönemine

[72] "Tarihî Bir Celse-VII Alem-i İslam Ne Diyecek", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 662, 16 Kasım 1922.

"uyanış", 10 Temmuz 1908'den 23 Nisan 1920'ye kadarkine "gelişme", 23 Nisan 1920'den sonra başlayarak nereye kadar devam edeceği bilinemeyen devresine de "kuruluş" dönemi adı verilmiştir. 1920'de ciddi şekilde bir gelişim yaşayan Türk İnkılabı'nın "güdükleştirilmemesi" için 1908 inkılabını bir hükûmet değişikliğine dönüşmesine sebep olan lafazanlar ve iki yüzlülere karşı dikkatli olunması gerektiğini[73] belirten Yeni Gün gazetesi, Türk İnkılabı'nın halka benimsetilmesinde önemli görevler ifa etmiş bir gazetedir. Yeni Gün, saltanatın kaldırılmasını 6 Aralık 1922 tarihli nüshasında şu şekilde değerlendirmiştir: "*Geçen ayın başında Meclisçe müttefikan ilan edilen kararda kaldırılan yalnız bir saltanat değildir. "Hükûmet milleti" de ebediyen tarihe intikal etmiştir. O ebediyen tarihe göçünce "millet hükûmeti"nin önünde açılan yeni ufkun adını söyleyebiliriz: Ebedî bir âti!*"[74]

Saltanatın kaldırılması üzerine, saltanatı savunmaya geçen Lütfi Fikri ve Hüseyin Cahit Beylere Yeni Gün gazetesinde cevap veren Yunus Nadi, yazdığı makalede şu ifadeleri kullanmıştır: "M*illet aleyhine ve zararına üstüne irade çıkaran Hakan ve Sultan'a, fetva üzerine fetva çıkaran Halife unvanlı haine karşı koymak azmiyle kıyam ederek toplanan TBMM, daha o zaman milletin geleceğine el koymuştur. En olmayacak ve unutulmayacak zamanda başlayan Türk inkılap hareketi, çok büyük bir iman ve inançla başlamış ve devam etmiştir. Saltanatın ayrılmasında millet bir dereceye kadar hoşgörülü bile davranmıştır. Artık dönüşü yoktur. Saray, o artık söylenmesi bir her Türk'ü kusturacak bir çöplük demektir. Bu inkılabın millete dayanmadığı iddiası abestir. Bu inkılaplar sonuçları ile değerlendirilirler. Fransız ve Rus devrimlerini yapanlar, 15-20 yada 100-200 kişidirler. Her zaman ve mekanda milletleri idare edenler, o milletin seçkin 5-10 kişisidir. Bu 5-10 kişinin ifade ettiği fikirler, mensup oldukları milletin genel kabulüyle yürüyor mu yürümüyor mu? İşte bakılacak nokta budur. Yokluk içinde kıyam ederek, egemenliğini geri alan Türk ulusunun bu heyecanla yarattığı harikalar gözleri*

---

[73] **Anadolu'da Yeni Gün**, 21 Mart 1923 (Aktaran: Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, s.293.

[74] **Anadolu'da Yeni Gün**, S. 664, 6 Aralık 1922 (Aktaran: **Millî Egemenlik Makaleler Antolojisi**, (Haz. Orhan Kabataş), Kültür ve Turizm Bakanlığı, TBMM Basımevi, Ankara, 1985, s.136-138)

kamaştırırken, Lütfi fikri ve Hüseyin Cahit gibi durumu uzaktan gören bir iki gafilin bir iki satırlık hayallerine veya herhangi birkaç mendeburun saçmalamalarına dayanarak durumu karanlık görmenin anlamı yoktur. Türk milleti, inkılabını yaratmış ve egemenliğini eline almıştır. Önderlerin tereddüdüne yer yoktur. Çünkü onlar Türk milletini temsil ediyorlar."[75] Gazete bu konudaki hassasiyetini o kadar ileride tutmaktadır ki, Lütfi Fikri ve Hüseyin Cahit gibi kişilerin "vatan haini" sayılması konusunda Meclis'te verilen bir önergeye ciddi şekilde destek olmuştur[76]. Anlaşılan o ki, zamanı gelmediği ve şartları uygun olmadığı gerekçesiyle yapılamayan bazı inkılapların, gazetelerdeki bu tür tartışmalarla gerçekleşme zemini ve ortamı oluşmaya başlayacaktır. Zira gazeteler aracılığı ile Türk İnkılabı'yla ilgili tartışmaya açılan her konunun, kamuoyunun ileride bunları benimsemesi açısından birer adım olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

İstanbul Hükûmeti istifa ettikten sonra Refet Paşa, Meclis'e bir telgraf çekerek vaziyeti izah etmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu telgrafı birinci sayfasından yayınlamış ve "*En nihayet İstanbul da Türk milletinin bizzat tesis eylediği idare-i meşrua-i milliyeye kavuştu*"[77] ifadeleri ile bu durumu açıklamıştır. İstanbul Hükûmeti'nin istifası üzerine 6 Kasım 1922'de bu konu üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gizli bir oturum yapılmış ve hadise enine boyuna tartışılmıştır. Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey, Refet Paşa'nın gönderdiği telgrafa hükûmeti adına 16 maddelik bir talimatla[78] cevap verdiğini

---

[75] **Anadolu'da Yeni Gün**, 29 Kasım 1922 (Aktaran: Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, s.292

[76] **Anadolu'da Yeni Gün**, 12-13 Kasım 1922; (Aktaran: Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, s.341)

[77] "Son Dakikanın Mesud Haberleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.652, 5 Kasım 1922

[78] Heyet-i Vekili Reisi Rauf Bey'in İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya gönderdiği talimat şu 16 maddeden mürekkeptir:

Madde 1: Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Teşrinisani'de ittihaz edilen mukarrerat üzerine; Büyük Millet Meclisi'nin tanımadığı teşkilatın İstanbul'da tatil-i faaliyet eylemesi ve Şehremaneti ve İstanbul Vilayeti Meclisi idare heyetlerinin Ankara'dan talimata intizar eylediklerini beyan eylemeleri üzerine; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti 4.11.1338 zevalinden itibaren İstanbul'un idaresine vaz'ıyed eylemiştir.

Madde 2: İstanbul şimdilik Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına bir vilayet olarak idare olunacaktır. Üsküdar, Çatalca, Beyoğlu mutasarrıflıkları İstanbul vilayetine mülhaktır.

Madde 3: İstanbul devair-i merkeziyesi tatil-i faaliyet edecektir. Devair-i mezkûre, memurîn ve müstahdemînin ne suretle ifa-yı vazife edecekleri hakkında ayrıca talimat verilecektir.

belirtip bu talimatları Meclis kürsüsünden açıklamıştır. Bundan sonra Meclis'te Heyet-i Vekile'nin böyle bir talimat verme yetkisinin olup olmadığı ve bu durum sonucu oluşan fiilî vaziyetin Mudanya Konferansı'na mugayir olup olmayacağı tartışılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Refet Paşa'ya gönderdiği bu talimat Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "İstanbul Devair ve Müessesatına Talimat" başlığı ile yayınlanmıştır[79].

Madde 4: İstanbul devair-i merkeziye; evrak, eşya ve nukutunun taht-ı muhafazaya alınmasından her dairenin müsteşarı veya en büyük memuru ile müteselsilen şahsen mesuldürler. Bunlar ismen tavzif kılınacak ve isimleri bildirilecektir.

Madde 5: Harbiye, Bariye daireleri ile Liman Riyaseti, Seyrüsefain İdaresi doğrudan doğruya, Ankara Müdafaa-i Milliye Vekâletine merbut olmak üzere müsteşarları tarafından idare olunacaktır.

İstanbul Merkez Kumandanlığı, Polis Müdüriyeti, Jandarma Kumandanlığı ve Haliç Komodorluğu şimdilik doğrudan doğruya benim emrim altında bulunacaklardır.

Madde 6: İstanbul'da bulunan bilumum kıtaat-ı askeriye Merkez kumandanlığına;

Madde 7: Medaris-i ilmiye ile bilcümle derecatı ile tedrisata kemkân devam ederek Ankara Umur-ı Şer'iye Vekâletinde bulunan Tedrisat Müdüriyet-i Umumiyesine malumat verecektir.

Madde 8: İstanbul mahallî evkafı, İstanbul Evkaf Müdürü tarafından idare olunarak Ankara Evkaf Vekâletine malumat verecektir.

Madde 9: İstanbul vilayeti ile işgal sahasında bulunan menatık hükkâm, memurîn ve müstahdemîni nizamiye, şer'iye, Tıbb-ı Adlî müessesesi, İstanbul İstinaf Mahkemesi Müddeiumumîliğine merbut olarak, Büyük Millet Meclisi'nden sadır olan kavanîn dairesinde tarih-i tebliğinden bilitibar Türkiye Büyük Millet Meclisi namına sadır olacak hükümler usulen doğruca Sivas'taki Mahkeme-i Temyize gönderilecektir. İstanbul Mahkeme-i Temyizi işar-i ahire kadar ifa-yı vazifeden memnudur. Vazifelerine muvakkaten hitam verilmiş bulunan mehâkim ve devair-i adliyenin mümeyyiz ve başkâtiplerine sicil müdürü Şevket Beyefendi'nin nezareti altında birer katip tefrik edilerek mevcut kuyut ve dosyalarla nukut muhafaza ettirilecek ve bunlar emr-i muhafazadan şahsen mesul olacaktır. İstinaf müddeiumumîliği Adliye Vekâleti ile derhal tesis-i muhabere ve emir telakki edecektir. İstanbul'da merci olarak Vilayet makamını tanıyacaktır.

Madde 10: İstanbul vilayeti mekatib-i iptidaiye ve taliyesi doğrudan doğruya Vilayet Maarif Müdüriyetine merbut olacaktır. Maarif Vekâletine merbut Darülfünunun ve şuBatı mekatib-i âliye ve müzeler, Galatasaray Sultanîsi ve Matbaa-i Amire gibi müessesat-ı saire mevcut mer'î nizamnameler dâhilinde Maarif Vekâleti ile münasebet tesis edeceklerdir. Müzelerde, Matbaa-i Amire, Maarif Nezareti, evrak ve mahzenlerinde ve depolarında mevcut sicillat ve eşya vesaire mahfuz kalacak ve memurîn-i aidesi bundan mesul tutulacaktır.

Madde 11: Nafiaya merbut bilumum mekatib tedrisatına devam edecektir.

Madde 12: İstanbul vilayetini, ziraat, baytariye, maden, sanayi ve ticaret muamelatı vilayet nezdindeki memurîn-i aidesi tarafından rüyet edilecektir.

Madde 13: Ziraat ve Ticaret Nezaretine merbut bakteriyolojihane, Halkalı Ziraat Mektebi ve Sanayi Mektebi gibi müessesat mevcut ve mer'î nizamnameleri dâhilinde İktisat Vekâleti ile münasebet tesis edecektir.

Madde 14: İstanbul müessesat-ı sıhhıyesi Ankara Sıhhiye Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine tabidir. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde mevcut nukut ve dosyalar İstanbul vilayet-i Sıhhiye Müdürünün mesuliyeti altında muhafaza edilecektir. Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi (muavenet-i içtimaiye) müdüriyet-i namı ile Sıhhiye Vekâletine tabi olarak muhacirin umuruna bakacaktır.

Madde 15: Maliye devairinin devamı zarurî olan işleri İstanbul defterdarlığına rüyet olunacaktır.

Madde 16: İcra Vekilleri Heyeti kararına müstenit işbu talimatname 5.11.1338'de neşr ve tamim olunmuştur." (**TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 133, s.1011-1012)

[79] "İstanbul Devair ve Müessesatına Talimat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 656, 9 Kasım 1922

İstanbul'da duruma resmen hâkim olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, dâhiliye vekâleti aracılığı ile vali ve emniyet müdürü atayarak İstanbul'daki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye'nin ifadesiyle, "*İstanbul'un başındaki gayrı meşru idare devrilip İstanbul anavatana kavuşmuştur*. *İstanbul hiçbir muamele-i resmiyeye intizar etmeksizin ve daha Babıâli'dekilerin istifasını beklemeksizin gayrı meşru idareye nihayet verilmiştir*."[80] Bundan sonra da Anadolu'daki TBMM Hükûmeti'nin hâkimiyetini pekiştiren bir başka hadise yaşanmış ve İstanbul'da bulunan bütün nezaretler ilga edilmiştir[81]. Dolayısıyla İstanbul'un Anadolu'nun diğer şehirlerinden yönetim tarzı anlamında herhangi bir farkı kalmamıştır. Her yönüyle Ankara'ya tâbi olmaya başlamıştır. İstanbul'da hâkimiyetini tesis eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu konudaki hasssasiyetini göstermesi bakımından Hâkimiyet-i Milliye'nin manşetinde kullandığı şu ifadeler millî bağımsızlıktan taviz verilemeyeceğinin önemli bir göstergesi olarak dikkati çekmektedir: "*İstanbul'da Teessüs Eden İdaremize Karşı Devletler Tarafından Vaki' Olan Müracaatlara Hükûmetimiz Verdiği Cevapta Kendi Kavanin ve Mukarreratını Tatbik ve İnfazdan Başka Bir Şey Yapmadığından Umur-ı Dahiliyesine Vaki' Olacak Müdahelatı Kabulde Mazur Olduğunu Bildirmiştir*."[82]

10 Kasım 1922'de, henüz yeni halife seçilmediği için halifelik sıfatı hâlâ üzerinde olan Vahdeddin, Cuma selamlığına katılmıştır. Vahdeddin'in cami mahfelinde işgal kuvvetleri komutanı Harington ile görüşmesi dikkati çekmiştir. 6 Kasım'da Vahdeddin, "Halife-i Müslimîn" imzasıyla, işgal kuvvetleri komutanına bir sığınma mektubu göndermiş ve "bir an önce İstanbul'dan başka yere naklini" istemiştir. Bu mektupta, Vahdeddin, artık padişahlık sıfatını kullanmayarak, saltanatın kaldırılmış olduğunu kabullenmekte, ancak kendisini bütün dünya Müslümanlarının Halifesi olarak göstermektedir. 17 Kasım 1922 günü, sarayın bir yan kapısından gizlice

[80] "İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Resmen Teşkil Edildi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.654, 7 Kasım 1922.
[81] "İstanbul'da Bütün Nezaretler İlga Edildi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 655, 8 Kasım 1922
[82] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.660, 14 Kasım 1922.

çıkan Vahdeddin, İngilizlerin Malaya zırhlısına sığınmıştır. General Harington imzasıyla yayınlanan resmî bildiride, "zat-ı şahanenin" Malaya zırhlısında İngiliz amirali Sir O. de Brock tarafından karşılandığı ve İngiltere Fevkalâde Komiser Vekili Sir Henderson'un "*zat-ı şahaneyi ziyaret ederek Kral V. George'a ulaştırılmak üzere arzularını sorduğu"* iddia edilmektedir. Vahdeddin'in İngilizlere sığınışının ertesi günü, Ankara'da, Meclis'te cereyan eden bir olay, Mustafa Kemal Paşa'nın "millî irade" ve "millet egemenliği" ilkelerine bağlılığını ve devlet adamı olarak ne kadar uzak görüşlü olduğunu göstermiştir. Halife Vahdettin'in, o günlerde Türklüğün ve İslâm'ın en güçlü düşmanı olan İngiltere işgal kuvvetlerine sığınması, Meclis'te adeta bir fırtına meydana getirmiştir[83].

Halife Vahdeddin'in İstanbul'dan firarı üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu durum karşısında nasıl bir tavır alması gerektiği konusunda bir gizli oturum düzenlemiştir. 17 Kasım 1922'de İstanbul'da bulunan Refet Paşa, İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'e bir telgraf çekerek Vahdeddin Efendi'nin o gece saraydan "*gaybubet eylediğini*" bildirmiştir. Refet Paşa, müteakip bir telgraf ile Vahdeddin Efendi'nin İngiltere'nin himayesinde bir İngiliz harp gemisi ile İstanbul'dan ayrıldığını İcra Vekilleri Riyasetine bildirmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa da cevaben yazdığı telgrafta Heyet-i Vekilece keyfiyeti henüz malum olmayan bu mesele ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "*Vahidüddin Efendi, usul-i dairesinde henüz hal' edilmiş değildir. Eğer mumaileyh hakkında cereyan etmiş muamelat netice-i tabiyesi olmak üzere mahlu addedilseydi yerine diğerinin intihabı icab ederdi. Binaenaleyh firarı üzerine taraf-ı âlinizden mahlu olduğunu derhal ilan etmek doğru değildir. Bu mesele, ancak Meclis tarafından hal ve tespit olunduktan sonra verilecek talimata göre hareket buyurursunuz. Şimdilik İngilizlerin firarı ne suretle tertip ettiklerini ve evvelce vuku bulan iş'ar üzerine taht-ı muhafazada bulundurulması için alınan tedabire ne suretle tecavüz eylediklerini bildiriniz. Mücadeleye efkâr-ı umumiye-i İslamiyeyi tenvire medar olacak kuvvetli bir*

[83] Turhan Feyzioğlu, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, s.40-41.

surette başlamak için Meclis'in kararına istinat etmek muvafık olur… Meclisçe intihap olunacak halife malum değildir. Ancak intihap keyfiyetinin dağdağalı olmaması düşünülmektedir. Bu meselede en çok atf-ı ehemmiyet ettiğimiz nokta Meclis'in intihap ettiği halifenin dahi padişahlık davasına kalkması bu hususta, İngilizler ve diğer müttefik devletlere istinat etmesi ihtimalidir. Binaenaleyh intihap olunacak zatla daha evvel görüşmek ve anlaşmak bu nokta üzerinde hatta elinden senet almak muvafık-ı ihtiyattır. Ben tarafınızdan gayet mahrem bir tarzda şahsî olarak Abdülmecid Efendi'nin hissiyat ve temayülatını şimdiden anlaşılarak bizi tenvir etmenizi muvafık buluyorum. Bu nokta da anlaşılmadıkça intihap teehhür eder… "[84] Bu minval üzere gerçekleşen görüşmeler meselenin farklı açılardan değerlendirilmesi ile neticelenmiştir.

Halifenin, bir İngiliz gemisiyle firar etmesi dolayısıyla fiilî olarak kendi kendine hal edildiğinden bunun için ayrıca bir fetvaya gerek olup olmadığı, Meclis tarafından yeni bir halife seçilmesi gerekip gerekmediği ve halifenin Ankara'da mı yoksa İstanbul'da mı ikamet etmesi gerektiği gibi konular genel kurulda ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Bu konuda görüşlerini açıklamak için kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın şu ifadeleri şâyân-ı dikkattir: "*Arkadaşlar mevzu bahis olan meseleyi çok münakaşa etmek, çok tahlil etmek mümkündür. Fakat zannediyorum ki münakaşat ve tahlilatta ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmek de o kadar müşkilat ve teehhürata uğrarız… Bu Meclis, Türkiye Milletinin meclisidir. Türkiye halkının meclisidir. Bunun sıfatı, bunun salahiyeti, yalnız Türkiye halkının yalnız Türkiye Milletinin, devletinin hissiyatına, mukarreratına aittir. Bu meclis kendisine bütün alem-i İslamiyete şamil bir kudret veremez efendiler. Binaenaleyh bu meclisin riyasetinde bulunacak zatın da olsa olsa temsil edeceği şey, Türkiye'ye ait olabilir. Bu mahdut bir şeydir. Halbuki Makam-ı Mualla-yı Hilafet, bütün alem-i İslama şamil bir makam-ı mukaddestir. Türkiye Devleti'nin ve halkının bu noktadaki vazife-i diniye ve vicdaniyesi diğer alem-i İslamın dahi aynı güne gelmesine kadar bu Makam-ı Muallayı mesnet olmaktır. Bütün kudretiyle*

[84] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 140, s.1043-1044

bütün kuvvetiyle onun kuvvetini, kudretini, şerefini bütün alem-i İslam nazarında mâsun bulundurmaktır. Yoksa kendi mevcudiyetini halifenin bir yed-i iktidarına veremez efendiler ve vermeyecektir efendiler… Arkadaşlar ben yapılması lazım gelen muameleyi şimdi arz edeceğim gibi tasavvur etmekteyim. Heyet-i Celileniz halifeyi intihap eder. Bunun üzerine Meclis'in bir intihap kararnamesi ortaya çıkar. Bu kararname üzerine Türkiye Büyük Mille Meclisi filan zatı Makam-ı Hilafete intihap ettiğine dair bir beyanname tertip eder. Aynı zamanda Makam-ı Hilafete intihap olunan zat dahi Türkiye Büyük Mille Meclisi tarafından Makam-ı Hilafete intihap edildiğini bütün alem-i İslama tebliğ edecek bir beyanname olacaktır. Her iki beyanname dahi Meclis tarafından görüldükten sonra tespit olunacaktır. Bu kararla beraber bu iki beyanname intihap olunan zata Meclisimizin tespit edeceği bir vasıta ile bildirilecektir. İntihap olunduğunu kendisi kabul ederse o beyanname imza ettirilecek ve o beyanname de alem-i İslama gidecektir. Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi beyannamesi de alem-i İslama gidecektir. Başka hiçbir muameleye lüzum yoktur. "[85] Bu sözlerinin yanı sıra yeni intihab edilecek halifenin "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin mukarreratını ben kabul ediyorum*" diyen Abdülmecid Efendi'nin olması gerektiğini belirten Mustafa Kemal Paşa, makam-ı hilafetin de başka yere naklinin uygun olmadığını ifade etmiştir. Türk milletinin hâkimiyetine kayıtsız şartsız sahip olduğunu dolayısıyla da hâkimiyetin hiçbir şekilde ortak kabul etmeyeceğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, "*Halife olsun, unvanı ne olursa olsun, bu milletin mukadderatında bir müşareket sahibi olamaz. Efendiler millet buna katiyen müsaade edemez ve bütün mukadderatımız bu nokta-i nazardan olabilir*"[86] demiştir. Meclis'te oluşan bu kararlı duruş neticesinde yaklaşık 20 gün önce kaldırılan saltanattan sonra yeni bir halife seçilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden de anlaşıldığı üzere yeni halife kesinlikle hâkimiyet hakkını haiz olamayacaktır. Alınan bu karar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anadolu'nun her noktasına mutlak mânâda hâkim olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

[85] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 140, s.1051, 1057
[86] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 140, s.1052.

Vahdeddin'in bir İngiliz gemisi ile firar etmesi, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin manşetine, "*Vahdeddin En Son Melanetini de Gösterdi ve Hilafet Makamından Firar ile İngilizlerin Kucağına Atılmak Hıyanetini de İrtikâp Etti*"[87] şeklinde yansımıştır. Birinci sayfasının büyük bölümünü bu olaya ayıran gazete, akşam yediden itibaren makam-ı muallâ-yı hilafette seçimle gelen Abdülmecid Efendi'nin oturduğunu ilan etmiştir. Hâkimiyet-i Milliye'nin bir gün sonraki nüshasında İstanbul basınının bu olay karşısındaki tutumunu şöyle ifade etmiştir: "*İstanbul gazeteleri bu mel'unane firara sütunlar hasrediyorlar, ecnebiler bile nefret ve lanetle yâd ediyorlar.*"[88] Hâkimiyet-i Milliye'ye göre Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi İslam âleminde memnuniyetle karşılanmıştır[89]. Vahdeddin'in firarı ile ilgili olarak gazetenin yine aynı nüshasında Hint Müslümanlarının bu olay karşısında duydukları endişe dile getirilmiştir[90].

Vahdeddin'in "*inhila ettiğine dair*" Şer'iye Vekili Vehbi Efendi'nin bir fetva[91] yayınlaması gerektiği üzerinde duran Büyük Millet Meclisi üyeleri, bu fetvanın gündeme gelmesi ile birlikte fetvanın oylamaya sunulup sunulamayacağını tartışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, basit gibi görünen bu usul tartışmasının gelecek bakımından taşıdığı hayatî önemi ve fetvanın oylanmasına itiraz edilmesinin ardında yatan ince hesapları derhal sezmiştir.

---

[87] **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 664, 19 Kasım 1922.
[88] "Vahdeddin'in Firarı ve İstanbul'daki Tesiratı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 665, 20 Kasım 1922
[89] "Hind Müslümanları Hakikati Nasıl Görüyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 670, 26 Kasım 1922; "Hilafet ve Müslümanlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 672, 28 Kasım 1922;"Yeni Halife ve Mısır", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 683, 11 Aralık 1922
[90] "Hind Müslümanları ve Son Melanet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 665, 20 Kasım 1922
[91] Şer'iye Vekili Vehbi Efendi'nin yayınladığı fetva şu ifadeleri mündemiçtir:

İmam-ı Müslimîn olan zat düşmanın umum müslimîn aleyhinde mucib-i mahvolan tekâlifi şedidesini bilâzarure kabul ile hukuk-ı İslâmiyeyi müdafaadan aczini izhara müslimînin müdafaaten mücahedelerinde düşmana muvafakatle müslimînin ihtilâl ve iştikasını mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekât-ı ihtilâlkâraneye devam ve ısrar ve badehu ecnebi himayesine iltica ederek Makam-ı Hilâfeti terk ve firar ile Hilâfetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhal olur mu?

Elcevap: Allah ü A'lem Bissevap; Olur.
Ketelbetülfakir Afa Anhülğani Mehmet Vehbi

Bu suretle hukuk ve menafi-i İslâmiyeyi siyaneten Makam-ı Hilâfete lâyık bir zata erbab-ı hall ü akit tarafından biat olunmak vacip olur mu?

Elcevap: Allah ü Â'lem olur.
Ketebetülfakir Afa Anhülğani Mehmet Vehbi

(**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 140, s.564; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 140, s.1053)

Dinî bir makamın bir kaç satırlık fetvasının Büyük Millet Meclisi iradesinden ve "millî egemenlik"ten daha üstün bir güce sahip olduğu kabul edilirse, ileride büyük sakıncalar doğacağını görmüştür. Bu anlayışla Türkiye'de çağdaş bir devlet kurmak kabil olamayacağını anlamıştır. Derhal kürsüye çıkmış ve ".. *bu memleketi yıkmak için de fetvalar verilmiştir. Fetva behemehâl Meclis-i Âlinin reyine vaz' edilmelidir*"[92] demiştir. Hemen oylamaya konulan fetva, çoğunluğun oyu ile kabul edilmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa, bir usul tartışmasından yararlanarak, teokratik devlet anlayışına karşı, millet hâkimiyetini ve millî iradenin üstünlüğünü tescil ettirmiştir[93]. Bundan sonra halifenin kim olacağı üzerine yapılan kısa tartışmalardan sonra yapılan oylama sonucunda oylamaya katılan 163 milletvekilinden 148'inin oyu ile Abdümecid Efendi halife olarak seçilmiştir. Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi, Hâkimiyet-i Milliye'nin yazdığına göre Avrupa'da pek iyi bir tesir icra eylemiştir[94].

Mustafa Kemal Paşa, Abdülmecid Efendi'nin Meclis tarafından halife seçilmesi ile ilgili olarak Nutuk'ta önemli bir noktaya dikkati çekmektedir. 18 Kasım 1922 günü İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafname ile verdiği talimatta başlıca şu noktaların üzerinde durmuştur: "*Abdülmecid Efendi, halife-i müslimîn unvanını kullanacaktır. Bu unvana, başka sıfat ve kelime ilave edilmeyecektir. Âlem-i İslama iblağ olunmak üzere ihzar edeceği bir beyannameyi delâletinizle, evvela şifre olarak bildirecektir. Tasvib olunduktan sonra tekrar şifre ile ve delâletinizle kendisine bildirilecek, ondan sonra neşrolunacaktır*."[95] Mustafa Kemal Paşa, millî egemenlik ve Meclis'in üstünlüğü konularında kararlı duruşunu bu ifadeleri ile bir defa daha göstererek Abdülmecid Efendi'nin "halife-i müslimîn" sıfatından başka bir unvan kullanmaması gerektiği yönündeki kesin tavrını ortaya koymuştur. Bu arada İstanbul'da bulunan Refet Paşa ile telgraf vasıtasıyla görüşen Mustafa

---

[92] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 140, s.564
[93] Turhan Feyzioğlu, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, s.42-43.
[94] "Yeni Halife", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 667, 22 Kasım 1922.
[95] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 695.

Kemal Paşa, halifenin "hadim'ül-harameyn'ül-şerifeyn" tabirinin kullanmasının uygun olduğunu Refet Paşa'ya bildirmiştir. 20 Kasım 1922'de Refet Paşa, gönderdiği telgrafta Abdülmecid Efendi'nin "Halife-i Resulullah Hadim'ül-harameyn'ül-şerifeyn" cümlesinin altında "Abdülmecid bin Abdülaziz Han" imzasını kullandığını ifade etmiştir. Abdülmecid Efendi'nin "babasının ismi münasebetiyle "han" unvanını kullanmaktan men'i nefs edemediğini" belirten Mustafa Kemal Paşa, 21 Kasım 1922 tarihli bir telgrafında "halife-i Resulullah" yerine "halife-i müslimîn" ifadesinin kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Bu konu üzerinde ciddiyetle duran Mustafa Kemal Paşa, bu durumun sebebini şu ifadelerle açıklamıştır: "*Efendiler, ehemmiyetsiz teferruat gibi telâkki edilmesi pek mümkün olan bu izahatımla işaret etmek istediğim esaslı nokta şudur: Ben, saltanat-ı şahsiyenin ilgasından sonra; başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lâzım gelen hilâfetin de, mülga olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telâffuzunu tabiî buluyordum. Halife intihab olunan Abdülmecit Efendi'nin, bu hakikatten büsbütün gafil olduğu iddia olunamaz. Bahusus, kendisinin halife unvanıyla icra-yı saltanatı, esbap ve şeraitini ihzar ve temin edebileceklerini tahayyül edenlerin mevcudiyeti düşünülürse; muhatabımızın ve tabiî taraftaranının saffet ve gafletine zâhib olmak asla caiz olamazdı*."[96]

Her fırsatta millî iradenin öneminden bahseden ve milletin hâkimiyeti üzerinde yorumlar yapan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bu dönemde de Büyük Millet Meclisi'nin Anadolu'nun yegâne hâkimi olduğunu sürekli vurgulamıştır. Bir şura-yı devlet[97] kurulması yönünde tartışmaların yaşandığı bir ortamda bile yeni gayeler, yeni idare tarzları ve yeni işler yapan Büyük Millet Meclisi'nin varlığının ona alternatif herhangi bir kurumun oluşturulmasına engel teşkil ettiğini hep ifade edegelmiştir. Saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yine millî ve demokratik duruşunu ortaya koymuştur.

[96] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 698
[97] "Şura-yı Devlet", **Hâkimiyet-i Milliye,** S. 87, 18 Aralık 1920.

Millî hâkimiyet ile ilgili haber ve yorumlara sayfalarında sürekli olarak yer veren Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, saltanatın kaldırılmasından birkaç gün önce İstanbul'da üniversite öğrencisi olan bir grup gencin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ziyaret ettiğini manşetten duyurmuştur. Memleket ve milletin bütün müstakbel ümitlerinin gençlerde olduğunu belirten gazete, millî hâkimiyetin geliştirilmesinde de gençlere çok büyük görevler düştüğü üzerinde durarak şu ifadelerle meselenin önemini açıklamıştır: "… *Vatanın düçâr olduğu bütün felaketlerin bütün müzayakaların bütün fakr u ihtiyacın ilim ve irfan teşkilatınca bu kadar dûn bir mertebede kalmasının yegane sebep ve menbaı hiç şüphe edilmesin ki milletin şimdiye kadar kendi mukadderatına hâkim olmaması kendi iradesi ile kendini idare etmekten mahrum bulunması idi! Bu kere Anadolu o alemi, o muazzam mücadelesi ile vatanı bu felaketten de kurtarmış oluyor ve millete kendi mukadderatının sahibi ve amiri olmak nimetini bahşediyor. Hiçbir yeni Türk nesli böyle bir nimete nail olmamıştır. Hiçbir Türk gençliği bu kadar manen bir zamanda yetişmemiştir! Şimdi münevver gençliğe bu müsait zamandan babalarının icaznüma mücahedeleri ile temin ettikleri bu nimetten istifade ederek hür, serbest, kendi mukadderatına sahip amir olan insanlara yakışır haysiyet ve şerefle gece gündüz çalışarak milletin maddi ve manevi noksanlarını ikmale koyulmak düşer! Biz eminiz, yüksek, asil, mefkûreci Türk gençliği bu vazifesini ifa edeceği gibi babalarının bunca fedakârlıklar ve meşakkatler ile temin ettikleri o hâkimiyet-i milliye esasını da en mukaddes bir miras gibi muhafaza ve müdafaa etmekte katiyen kusur göstermeyecektir*."[98]

Vahdeddin'in firarından sonra bu konuda çeşitli değerlendirmelerde bulunan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, İstanbul basınının yorumlarını da sütunlarına taşımıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesinin "Sükut", İleri gazetesinin "Altıncı Mehmed Kaçtı, Yaşasın Türkler ve İslamlar" ve Vakit gazetesinin "Canlı Bir Ölü" başlıklı makalelerinden bahseden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, genel olarak Vahdeddin'in firarının ciddi şekilde eleştirildiğini ifade etmektedir. İleri gazetesinin bu hadise karşısındaki şu yorumu gerçekten ilgi

[98] "Gençlik ve Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.645, 27 Ekim 1922

çekici mahiyettedir: "… *Türk milleti üç seneden beri kendi idaresini eline aldığından artık padişaha ihtiyaç kalmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vaz' ve tedvin eylediği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince artık padişah biziz. Üç senedir kan ve ölüm pahasına elde ettiğimiz padişahlığı biz artık herhangi bir şahsa kaptırmayız. Yalnız hilafeti Türkler kılınçlarıyla kazandıklarından ve müdafaa eylediklerinden tabiidir ki bademe alem-i İslamın itaat eyleyeceği halifeyi dört yüz senden beri olduğu gibi biz Türkler intihab eyleyeceğiz, bu suretle Türk ve İslam aleminde yeni bir hayat başlamış olacaktır… Altıncı Mehmed İslam ve Türk âlemi üzerine düşmanlarımız sevk edilmiş sefil bir kâbus idi. Elhamdülillah şimdi biz bu meş'um kabustan kurtulduk ve kahraman ordumuz sayesinde alnımız açık olarak Türk ve İslamların tealisi için terakki ve medeniyet âlemine dâhil olduk…*"[99] Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Vahdeddin'in firarından sonra da kendisinin durumunu okuyucularına duyurmaya devam etmiştir. İngiliz meclisinin Vahdeddin'e 10, karılarına da 1 şilin verilmesini kahkahalar arasında kabul ettiğini duyuran gazete, Vahdeddin'in Malta'da ölümden titreyerek yaşadığını ifade etmiştir[100].

Abdülmecid Efendi'nin yeni halife seçilmesinden sonra kutsal emanetlerin kendisine teslimi dolayısıyla bir tören düzenlenmiştir. Bunun için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler neticesinde "*Halife Abdülmecid Hazretlerine Emanat-ı Mübarekeyi teslim ve arz-ı tebrikat etmek üzere Meclisten bir heyet intihab edilmesine dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi*" kabul edilmiştir. Kura ile belirlenen bu heyetin ayrıca "*Şer'i Şerif Dairesinde bey'ata memur olduğu müttefikan kabul*" edilmiştir[101]. Bu kararın alınmasından sonra Hâkimiyet-i Milliye'de hadise manşetten duyurulmuştur. Haberde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Genel Kurulu'na sunduğu ve başkanlık divanının bir heyetin belirlenmesi ile ilgili kararı da verilmiştir[102]. Kutsal Emanetler'in Halifeye teslimi ile ilgili tören yapıldıktan sonra

[99] "Vahdeddin'in Firarı ve İstanbul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 667, 22 Kasım 1922.
[100] "Vahdeddin Alemin Maskarası Oldu!" **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 677, 4 Aralık 1922.
[101] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 25, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 141, s.12-17
[102] "'Halifetül-Müslimîn' Abdülmecid Hazretleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 666, 21 Kasım 1922

Abdülmecid Efendi'nin âlem-i İslama bir beyannamesi ve Büyük Millet Meclisi'ne teşekkür telgrafı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanmıştır[103].

24 Kasım 1922'de tarihinde Halife Abdülmecid Efendi'nin Meclis'e gönderdiği teşekkür telgrafının altında "Halife-i Müslimîn Hadimülharameynüşşerifeyn Abdülmecid Bin Abdülaziz" imzası bulunmaktadır. Fakat İslam âlemine yayınladığı beyannamenin altında "Darülhilafetülaliye 4 Rebiülahir 1341 Halife-i Müslimîn Hadimülharameynüşşerifeyn Abdülmecid Bin Abdülaziz Han" ifadeleri bulunmaktadır[104]. Görüldüğü gibi "han" unvanını, kendi isminin sonunda olmasa da babasının isminin arkasında kullanmıştır. Bu durumun Mustafa Kemal Paşa'nın tasvip etmediği ve karşı çıktığı bir tutum olarak değerlendirildiği düşünülmektedir. Zira millî hâkimiyet düşüncesinin "ortak kabul eder" bir yanının olmadığı bilinen bir gerçektir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de bu konudaki hassasiyetini birinci sayfasında verdiği bir haberde Abdülmecid Efendi ile ilgili olarak kullanılan "halifetül müslimîn"[105] ifadesini tırnak içinde kullanarak yeni halifenin siyasî anlamda hâkimiyetinin olmadığını kamuoyuna hissettirmeye çalışmıştır.

Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesinin ardından ilk Cuma hutbesi günü bütün camilerde Halife Abdülmecid'in adı anılarak okunmuştur. Hacı Bayram Camii'nde de Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi'nin Türkçe olarak verdiği ve binlerce insanın dinlediği hutbeyi, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi "*Türkçe olarak okunan bu beliğ hutbe ahali üzerinde fevkalade bir tesir icra eylemiştir*"[106] şeklinde okuyucularına duyurmuştur. Bu arada gazetede yeni halifenin İslam dünyasında nasıl karşılandığına dair haber ve yorumlar da yayınlanmaya devam etmiştir. Mesela Beyrut'taki Müslümanların Cuma hutbesinin, yeni halife Abdülmecid Efendi adına okunduğu belirtilerek

---

[103] "Emanat-ı Mübarekenin Teslimi Merasimi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 670, 26 Kasım 1922; Abdülmecid Efendi'nin İslam alemine beyannamesi ve Meclis'e gönderdiği teşekkür telgrafı için bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 670, 26 Kasım 1922; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 25, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 146, s. 92-94

[104] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 25, Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 146, s.92-94.

[105] "'Halifetül-Müslimîn' Abdülmecid Hazretleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 666, 21 Kasım 1922

[106] "İlk Hutbe", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.672, 26 Kasım 1922.

Beyrut'ta neşredilen "El İkbal" gazetesinden şu satırlar nakledilmektedir: "*Saltanat-ı milliyeyi saltanat-ı diniyeden tefrikle halifeyi siyasî nizaların ve entrikaların fevkine es'ad eden Büyük Millet Meclisi azası vatanperverlik, ilim ve şecaat itibariyle şark ricalinin en değerlileridir. Yalnız Türkiye değil, belki bütün alem-i İslam Ankara ricaliyle bihakkın iftihar edebilirler. Bundan dolayı Beyrut Müslümanları, Halife-i Müslimîn Abdülmecid hazretlerine ve Büyük Millet Meclisi'ne birer telgrafla hilafete olan sadakatlerini teyid etmişlerdir. Hutbelerde yeni halifenin ismi okunduğu zaman bütün samiîn fevkalade bir vecd ve meserret içinde kalmıştır*."[107] Saltanatın kaldırılıp halifeliğe de Abdülmecid Efendi'nin getirilmesinin hem Türk hem de İslam toplumları kamuoyunda sağduyu ve ciddiyetle karşılandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yeni Türk Devleti, millî istiklal mücadelesini ve millî hâkimiyet düşüncesini kısa zamanda gerçekleştirme yolunda önemli bir aşama daha katetmiştir. Her ne kadar barış görüşmeleri tamamlanıp çözüm bekleyen meselelerini tamamıyla çözüme kavuşturmuş ve millî hâkimiyetin önündeki engelleri kaldırıp tam anlamıyla demokratik bir idareye kavuşmamış olsa da Türkiye Devleti, Türk tarihinde eşi ve benzeri olmayan bir şekilde büyük bir inkılap vücuda getirmiştir. Böylece hâkimiyet fiilen hükümdardan millete geçtiği gibi hukuken de hükümdardan millete geçmeye başlamıştır.

Kısa bir süre içinde gerçekleşen bu büyük dönüşümün, Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasıyla çok büyük bir ivme kazandığı bilinmektedir. Meclis'in toplanmasından kısa bir süre sonra, 1920 yazında ve sonbaharında Meclis içinde bazı gruplar oluşmuş; bu sırada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri üyelerinin bir tür parti disipliniyle hareket etmelerini sağlamak üzere -resmen 10 Mayıs 1921'de- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Bu grubun karşısında yer alan, adeta bir muhalefet partisinin üyeleri gibi çalışan mebuslar "İkinci Grup" diye adlandırılmıştır. İkinci Grup, Meclis'te özellikle hilafet ile ilgili meselelerde ciddi şekilde muhalefet sergilemeye başlamıştır. Rejim tartışmalarının yaşanmaya başlandığı 1923 yılında muhalefet de eleştiri ve tenkitlerini

[107] "Hilafet ve Müslümanlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 685, 13 Aralık 1922

sürdürmüştür. Bu hava içerisinde seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir[108]. Bu arada Büyük Millet Meclis'inde 15 Nisan 1923 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında kanun kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Kanunun birinci maddesi şöyledir: "*Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hâkimiyet ve hükümranînin gayri kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesan hain-i vatan addolunur*."[109] Görüldüğü üzere 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldıran Büyük Millet Meclisi, bu kararına karşı isyan içeren herhangi bir harekete kesinlikle müsaade etmeyeceğini kararlı bir şekilde ortaya koymuştur. Meclis'te görüşülürken çeşitli tartışmalara sebep olan bu kanun, "tahriren" ifadesiyle ileride basının bu maddeye dayanılarak susturulmasına zemin hazırlamıştır. Büyük bir inkılap gerçekleştiren Meclis, kurduğu bu yeni düzeni inkılap kanunları ile koruma altına almaya çalışmıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan saltanatın kaldırılmasına, İstiklal Mahkemelerinin kurulmasından BMM'nin meşruiyetine isyanı mutazammın hareketlere karşı çıkarılan kanuna kadar Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi, yaptığı faaliyetlerle millî hâkimiyet düşüncesinin gelişimine katkıda bulunurken cumhuriyetin ilanına giden yoldaki engelleri de birer birer ortadan kaldırmıştır. Sonuç olarak, saltanatın kaldırılmasının siyasî anlamda kökten bir değişime sebep olduğu, bununla birlikte Türk İnkılabı'nın da önemli bir kırılma noktasını teşkil ettiği mutlaktır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu büyük inkılabı, Türk İnkılabı'nın önder kadrosunun görüş ve düşünceleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Millete, altı asırlık bir devletin yerine yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunun açıklanması ve yeni dönemin temel felsefesinin izah edilmesinde Hâkimiyet-i Milliye yine önemli bir görev üstlenmiştir. Bu

[108] Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, 1999, s.99
[109] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 29, Devre 1, İçtima Senesi 4, İçtima 25, s.189-190.

anlamda bakıldığında Hâkimiyet-i Milliye'nin Cumhuriyete giden yolun sağlam temeller üzerine kurulmasına katkıda bulunduğu izahtan varestedir.

B. SALTANATIN KALDIRILMASINDAN SONRA CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİM SÜRECİ (1922-1923)

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti yıkılmış ve ülke topraklarının önemli kısımları İtilaf Devletlerinin işgaline uğramıştı. Bu gelişmelere karşı Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde yer yer tepki ve direniş hareketleri meydana gelirken, Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da bölgede asayişi sağlamak maksadıyla 9. Ordu Kıtaat Müfettişi olarak İstanbul'dan Samsun'a geçmiştir. Bundan sonra Anadolu'daki söz konusu hareketleri birleştirmek ve ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çalışmalara başlamıştır. Bu amaçla 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da yayınlanan tamimden sonra sırasıyla Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas'ta (4-11 Eylül 1919) kongreler düzenlenmiştir. Kongrelerde, alınan kararları uygulamak üzere Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur. İşte bütün bu gelişmelerde Milli Mücadele ve kongreler döneminde ön plana çıkan en önemli husus "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ve "Kuva-yı Milliye'yi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır." düşünceleri olmuştur. Aynı düşünceleri içeren Misak-ı Milli'nin Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920'de kabulünden sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, Anadolu'nun İstanbul'dan kopmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler üzerine 23 Nisan 1920'de Ankara'da yeni bir Meclis açılmıştır. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan ve Türkiye'yi zafere ulaştıran bu Millî Meclis, kendisinin üstünde başka bir kuvveti tanımayan, "salahiyet-i fevkaladeyi haiz" bir Meclisti. Bu meclise dayalı olarak yürütülen Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması üzerine Lozan'da toplanacak konferansa TBMM temsilcisi ile birlikte İstanbul'dan da temsilcilerin çağırılması, Milli Mücadele'ye gereken desteği vermeyen Saltanat'ın kaldırılmasına vesile oluşturmuş ve 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmıştır. Saltanat'ın kaldırıldığı gün TBMM'de uzun bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, burada geniş bir şekilde tarihten örnekler vererek saltanat ve hilafet hakkındaki görüşlerini ortaya koymuş ve özetle şunları söylemiştir: "...*Şimdi efendiler, makam-ı hilafet mahfuz olarak onun yanında hâkimiyet ve saltanat-ı milliye makamı ki, -Türkiye Büyük Millet*

Meclisi'dir- elbette yan yana durur... bugünkü Türkiye Devletini temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir...Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir...." görüldüğü gibi bu karar ile yalnızca saltanat kaldırılmıştır. Bu şekilde padişahlık yetkilerini kaybeden Sultan Vahdeddin'in üzerinde sadece halifelik görevi kalmıştır. Bu gelişmenin arkasından Sultan Vahdeddin'in 17 Kasım 1922'de İngilizlerin yardımıyla İstanbul'dan ayrılması üzerine TBMM, Veliahd Abdülmecid'i halife seçmiştir (18 Kasım 1922)[110]. Barış görüşmelerinin başlaması ve başarıyla sonuçlandırılması, İkinci Dönem TBMM için seçimlerin yapılması, Halk Fırkası'nın kurulması ve Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesi hadiseleri de değerlendirildiğinde Cumhuriyete giden yolda ciddi mesafeler kat edilmiştir. Saltanatın kaldırılmasına ve Cumhuriyetin ilanına doğru giden bu süreçte Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan yorum ve değerlendirmeler yeni devletin nasıl şekillendiğini ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir.

Kuruluş aşamasında yeni Türk devletinin nitelikleri ve hedefleri üzerinde çoğu zaman değerlendirmelerde bulunan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Mahmut Esat Bey'in "Yeni Türkiye'nin Davası" yazı dizisiyle Osmanlı'dan farklı bir dönemin başladığını daha 1921'de millete izah etmeye çalışmaktadır: "*Kanun-i Esasi'ye sadakat yemini bilfiil nakzeden sultan millet meclisini düşman silahıyla kanunların sarahatine rağmen dağıttı. Fakat hukuken kendisini müşkül vaziyete sokuyordu. Çünkü Kanun-i Esasi'nin bu suretle nakzı üzerine padişahla millet arasında câri ve her iki tarafın Türk-Osmanlı hukuk-ı esasiyesine göre vaziyetlerini tesbit eden mukavele artık hükümden sakıt olmuştu*."[111] Daha önce bu konularda net ifadeler nadir olarak kullanılmış olsa da Sakarya Savaşı'ndan sonra yapılan yorumlarda daha kararlı ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Bundan sonraki değerlendirmeler yavaş yavaş rejim ve inkılap meselelerine doğru yönelmeye başlamıştır. Ağaoğlu Ahmed Bey'in

[110] Ayten Sezer (Ed), **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Kolektif eser), Ankara, 2003, s.203-205
[111] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Davası-II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.317, 9 Ekim 1921.

hazırladığı anlaşılan imzasız bir yazı dizisinde milletin geleceğinin nasıl şekilleneceği konusu uzun uzun değerlendirilmiştir[112]. Anadolu hareketinin ne ihtilal ne de inkılap olmadığı ve bunun hem ihtilali hem de inkılabı şamil bir "harekat-ı milliye" olduğu düşünülmektedir[113] Anadolu hareketinin ve Türk milletinin artık İstanbul'dan zihniyet olarak ciddi bir şekilde farklı düşündükleri ve bununla da yeni bir döneme girildiği ifade edilmiştir[114]. Birkaç milyondan müteşekkil bir milletin hiçbir zaman doğrudan doğruya kendini idare edemeyeceği ve dolayısıyla da onların temsilcilerinden oluşan bir "müdirân zümresi"ne ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir[115]. Bu idareci sınıfın vasıfları ve demokratik sistemin değerlendirmesinin yapılmaya çalışıldığı bu yazı dizisinin bir diğer bölümünde rekabet edilebilir bir ortamın bulunması gerektiği ve halk iradesinin yönetime kesin bir biçimde yansıması gerektiği aksi takdirde halk-idareci birlikteliğinin sağlanamayacağı dile getirilmiştir[116]. Serbest taazzu ve serbest rekabetin bir memlekette demokratik sürecin zeminini güçlendireceğinin ifade edildiği bu yazı dizisiyle[117] halkta cumhuriyet fikrinin geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca henüz rejim meselesinin gündemde olmadığı ve Millî Mücadele'nin devam ettiği bir dönemde zihniyet olarak Batılı-millî bir devlet modelinin ve sisteminin Hâkimiyet-i Milliye vasıtasıyla halka izah edilmeye çalışıldığı[118] görülmektedir. Bu modelin en önemli unsuru olan seçimin gazete tarafından sürekli olarak ehemmiyet atfedilerek yorumlandığı anlaşılmaktadır. Hatta Ankara'da Hacı Bayram Mahallesi ihtiyar heyeti için yapılan seçime vatandaşların gösterdiği ilgiyi "Hâkimiyet-i Milliyenin Şâşâdar Tecelliyatından!"[119] şeklinde manşetinden duyuran gazete, yine yeni Türk devletinin değişen idarî anlayışının savunusunu yapmaktadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinin

[112] "İhtilal mi İnkılab mı - II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.504, 11 Mayıs 1922
[113] "İhtilal mi İnkılab mı - III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.505, 12 Mayıs 1922
[114] "İhtilal mi İnkılab mı - VI", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.515, 24 Mayıs 1922
[115] "İhtilal mi İnkılab mı - VIII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.525, 7 Haziran 1922
[116] "İhtilal mi İnkılab mı - IX", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.548, 4 Temmuz 1922
[117] "İhtilal mi İnkılab mı - X", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.551, 7 Temmuz 1922
[118] "İhtilal mi İnkılab mı - XI", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.560, 18 Temmuz 1922; "İhtilal mi İnkılab mı - XII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.567, 28 Temmuz 1922; "İhtilal mi İnkılab mı - XIII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.571, 1 Ağustos 1922; "İhtilal mi İnkılab mı - XIV", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.580, 15 Ağustos 1922.
[119] "Hâkimiyet-i Milliyenin Şâşâdar Tecelliyatından!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.710, 11 Ocak 1923

yani "hâkimiyet bila kayd u şart milletindir"in tahakkuk ve teeyyüt etmiş olmasını tarihimizin ve cihan tarihinin takdirlerle karşılayacağı bir muvaffakiyet olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Paşa da Hacı Bayram Mahallesi muhtar seçiminde Ankara hemşehrisi sıfatıyla oy verirken hadiseyi şu sözlerle değerlendirmiştir: "*Ben birkaç sene evvel memleket ve milletin tahlisinin ne suretle kabil olacağını düşündüğüm zaman en küçük heyet-i içtimaiye ve en küçük kitle-i beşeriyeden ıslahata başlamak lazım olduğunu bulmuştum. Tetkik edilecek olursa üç buçuk senelik mesaimiz, bu geceki hedefe vasıl olmaktı. Bunu görmekle bahtiyarım*."[120]

Bu dönemde bir yandan millî hâkimiyet düşüncesinin gelişimi takdirlerle karşılanırken diğer yandan da millî hâkimiyet düşüncesinin önünde engeller çıkaran ya da yanlış anlaşılmalara sebebiyet veren durumlara karşı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde ikna edici yorum ve değerlendirmeler yayınlanmıştır. Gazetenin 1923 yılının ilk günlerindeki nüshalarına bakıldığında kamuoyunda tartışmalara sebep olan Hoca İsmail Şükrü (Çelikalay) Bey'in yayınladığı Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi adlı risaleye karşı mantıkî delillerle güçlendirilmiş yazıların yayınlandığı görülmektedir. Hoca İsmail Şükrü Bey, eserinde, ".. *Büyük Millet Meclisi ile meclisin intihab eylediği ve tâbi olduğu Müslümanların halifesi arasında hiçbir ayrılık gayrılık yoktur. Halife meclisin, meclis halif*enindir" ifadelerini kullanmıştır. Bu risalenin yayınlanması üzerine Meclis'te bulunan ve bu konularda sözü geçer birkaç milletvekili (Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki, Muş Mebusu İlyas Sami ve Antalya Mebusu Hoca Rasih) bu risaleye karşı "Hâkimiyet-i Milliye ve Hilafet-i İslamiye" adlı bir başka risale yayınlayarak cevap vermişlerdir. Hâkimiyet-i Milliye ile şeriat arasında bir uçurumun olmadığının ifade edildiği bu eser, şu sert cümlelerle konuya giriş yapmaktadır: "*Hâkimiyet-i milliyemiz şer'i envardan hakk-ı inkılabtan, hukuk-ı tâbiyeye ve sarfeden mesalehattan doğmuş, kan dökülerek alınmış ve fisebilillah Türk ve Kürt millet-i muvahhedesinin mücahedesiyle iktisâb-ı zafer ve galibiyet etmiştir. Sahib-i risale ile bu fikri taşıyanlar iyice bilmelidirler ki bir*

[120] "Büyük Gazimizin Dün Geceki Nutukları", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.710, 11 Ocak 1923

zâde-i inkılap olan saltanat-ı milliye, ondan kuvvetli bir mukabil kıyam ile alınır; yoksa menkal risalelerle kolay kolay feda edilemez. Mademki şer'i irtica'a alet ediyorlar, bizde bu efendilere münhasıran o lisanla cevap vereceğiz…" Eserde Kur'an'dan, hadislerden ve ilk halifelerin nasıl belirlendiğinden örnekler vererek o güne kadarki durum özetlenerek şu ifadeler kullanılmıştır: "*Kur'an ve Hadis muktedamızdır. Bunların haricindeki ahkam ise maslahat-ı asra muvafıksa makbulümüzdür; değilse, hakk-ı ictihad Büyük Millet Meclisi'ne aid bulunduğundan o icmaın kıyas ve kararı muteberdir, muta'dır ve meşrûdur*."[121]

Saltanatın kaldırılmasından sonra, yaşanan bu tartışmalar Hâkimiyet-i Milliye'de de yer almıştır. Gazetede bu konu hakkındaki görüşlerini açıklayan Antalya Mebusu Rasih Bey, İslam'da hükûmetin ne anlama geldiği, nasıl kurulduğu ve ne şekilde anlaşılması gerektiği konusunda geniş ve aydınlatıcı bir yazı kaleme almıştır[122]. Ayrıca emanetin ehline verilmesi, meşverete dayanan ve itaat edilmesi gereken bir hükûmetin bulunması ve Müslümanlar arasında tam bir müsavatın bulunması gerektiği gibi temel esaslar üzerinde Kur'an'dan ve hadislerden kaynaklar göstererek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu esasların İslam'daki hükûmet şekli ile doğrudan alakalı olduğu ifade edilmiştir[123]. Yine şûra (meşveret, istişare) ile cumhur-ı müslîminin bir meseledeki reyi/mutabakatının İslam'daki hükûmet sisteminin temel esaslarından olduğu vurgulanmıştır. Rasih Efendi'ye göre şûranın şekli ve milletin hâkimiyeti konusu ise çeşitli yorum farklılıklarının oluşmasına sebebiyet vermiş olsa da Müslümanların kendi aralarından seçtiği bir heyet olan TBMM, şura-yı ümmetin tecelli ettiği yegane merciidir[124]. Hoca Rasih Efendi yazı dizisinin beşincisinde İslamî açıdan hâkimiyet konusu üzerinde

---

[121] Hoca Halil Hulki, İlyas Sami, Hoca Rasih, **Hâkimiyet-i Milliye ve Hilafet-i İslamiye**, Yenigün Matbaası, İkinci Tab, Ankara, 1341, s. 3, 12

[122] Hoca Rasih, "İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.715, 17 Ocak 1923

[123] Hoca Rasih, "İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.718, 21 Ocak 1923

[124] Hoca Rasih, "İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.719, 22 Ocak 1923; Hoca Rasih, "İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -IV", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.720, 22 Ocak 1923

durarak şûra-yı ümmetin ve hâkimiyet-i milliyenin İslamiyet'teki hükûmetin teşkili konusunda temel dayanaklar olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda dört halife döneminden örnekler veren Rasih Efendi, ümmetin rağmına olarak bir kişi ya da bir ailenin yönetim hakkını eline almasının İslam'ın temeli olan Kur'an ve hadislere ters düştüğünü belirtmektedir[125]. Zira dört halife döneminden sonra Emevi hanedanının halifeliği saltanat haline dönüştürmeleri, bununla birlikte ümmet arasında pek çok sıkıntının ortaya çıkması ve bu meseleleri çözebilecek bir meclisin bulunmaması İslam dünyasının günümüze kadar içinden çıkılmaz sorunlarla karşılaşmasına sebebiyet vermiştir[126]. Bu bakımdan Ankara'daki Meclis, "şura-yı ümmet/icma-ı ümmet"in tecelli ettiği bir yer olarak İslamî açıdan meşru ve itaat edilmesi gereken yegâne merkezdir. Dolayısıyla saltanatın kaldırılmasından sonra oluşan fikir bulanıklığı yüzyıllardır devam edegelen yanlış algılama ve yorumların bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

İsmail Şükrü (Çelikalay) Bey'in risalesinin yayınlanmasından sonra kendisine Hâkimiyet-i Milliye'nin birinci sayfasından cevap veren bir diğer mebus da İlyas Sami Bey olmuştur. İlyas Sami Bey, öncelikle hilafet ve halife kavramlarını tarihten deliller göstererek izah ettikten sonra sözlerini şöyle sürdürmüştür: "*Bir zata halife sıfatı vermek milletin hakkıdır. O halde bilicma sabit olduğu kabul edilecek şey hükûmet ve hilafet değil de halife ise Meclis bu vazifeyi ifa etmiştir. İkinci ittifak ettiğimiz nokta bu halifeye hukuk ve vezaifi tevdide milletin hakkı sarihtir. Bunu sahib-i risale itiraf ediyor ve (Meclis ileride bir karar ile şu meseleyi de hal edecektir) diyor ve diğer bir sahifesinde hilafet bir (akd)dir, vekalet kısmındandır, denince müekkel vezaif vekili tayin etmedikçe, demek tayin etmeyeceğini de kabul ediyor. Bu iki nazariyede de bizimle beraber olduğunu sarihen ifade eden muarızdan yalnız bizim değil ilmin, ulemanın, hakikatin ve her sahib-i insafın ayrıldığı cihet de işte budur ki (vezaif-i halife şer'in verdiği bir haktır. Umur-ı şer'iyede Meclis karar ve rey-i*

[125] Hoca Rasih, "İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -V", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.721, 24 Ocak 1923
[126] Hoca Rasih, "İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -VI", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.723, 26 Ocak 1923

millet olamaz) demiştir." İslam tarihinde hükûmetlerin ve hâkimiyet anlayışının millete rağmen olamayacağını hatta bizzat millete dayandığını ifade eden İlyas Sami Bey, ayrıca şunları ifade etmiştir: "*(Hükûmet bir şura ile reisden terekküb ederse meşru olur) esası müttefik-i aleyhdir. O halde üç senedir devam eden ve mühim kanunlar ve kararlar ittihaz ve menafi-i memleketi şehrah-ı zafere doğru sevk ve idare ve mahrumiyet-i katiyeden bir şan ve şeref ve istiklal çıkaran ve ârâ-yı kadre-i milleti temsil eden bu hükûmet-i medunatına acaba gayrı meşru mu diyor? Herhalde zımnen bunu ihsas ediyor. Bunu kim diyor? Bu Meclisin bir azası! Daha katmerli ve şayan-ı nefret olan şey bunu din namına söylemesidir*."[127] İlyas Sami Bey, Hâkimiyet-i Milliye'de yayınladığı yazı dizisinin ikinci bölümünde de İsmail Şükrü Bey'i sert bir dille eleştirmeye devam etmiş ve İsmail Şükrü Bey'in yazdığı risalesinin kendi içinde tenakuzlar ve tutarsızlıklarla dolu olduğunu belirterek yazısını şu ifadelerle tamamlamıştır: "*Efendi, artık bu mugalâtayı dünyada hazmedecek gafil kalmamıştır. Sen herkesi kör alemi sersem mi sanırsın. Kudret-i maddiye ve kuvvet-i hükûmet ancak hakk-ı milli olan hilafet ile yani tesis-i hükûmette bulunabilir. Yoksa erbab-ı hal ve akitten olan bir zatta şer'an aranılacak şey evsaf-ı makbule-yi rüşd ve salah ve kıyasettir. Yoksa kuvvet ve kudret ancak musadderi olan millette ve halifede millete istinat ile kesb-i kuvvet eder. Bunu da Meclis kemal-i basiret ile derpiş etmiş ve makam-ı halifenin, istinatgâhı meclis-i millettir demekle bu maksadı tesis etmiştir… Dava (salahiyet ve vezaif-i milliyenin ferdesi, millet-i reşide ve necibeden ibaret olan bir şuraiye midir?) meselesinden ibarettir. Şimdiye kadar yazılan beyanat-ı ilmiye ile bu meselenin üzerindeki astar ilmen açılmış olduğuna göre yalnız milletin bu hususdaki reyi ve kanaati kalmıştır ki bunu da en cahil bir köylüye bile, (senin hukuk ve vezaifini bir ferde mi yoksa bir şuraya mı verelim) diye bir sual irad edilirse sekiz asrın mahsul-u tecrübesi ile vereceği cevabın ne olduğunu erbab-ı akıl ve tefekkürün insaf ve takdirine havale ile ibret olmasını sahib-i risaleden temenni ile iktifa eylerim*."[128] İsmail Şükrü Bey'in yazdığı risalenin analiz edilerek ona karşı yazılan bir diğer

[127] İlyas Sami, "İslamda Hilafet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.717, 19 Ocak 1923
[128] İlyas Sami, "İslamda Hilafet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.721, 24 Ocak 1923

reddiye de yine Hâkimiyet-i Milliye'nin birinci sayfasında baş makale olarak yer almıştır[129]. "F.C" imzasıyla yayınlanan bu makale dizisinde de yine adı geçen risale sert bir şekilde eleştirilmiş ve mantıkî delillerle İsmail Şükrü Bey'in fikirleri çürütülmeye çalışılmıştır. Saltanatın kaldırılışının etkisinin henüz devam ettiği günlerde İsmail Şükür Bey, hilafet ve saltanat konusunda millî hâkimiyet fikrine ters görüşleri savunmuş ve Meclis'in bir azası olduğu halde Meclis'in meşruiyetine gölge düşürebilecek ifadeler kullanmıştır. Böyle bir dönemde millî hâkimiyet fikrinin ve yapılan inkılabın savunusunun Hâkimiyet-i Milliye'de yapılması anlamlı ve kayda değerdir. Buradan da anlaşıldığına göre yeni devletin ideolojik meşruiyetinin ifade araçlarından biri Hâkimiyet-i Milliye olmuştur.

İsmail Şükrü Bey'in risalesinde bahsettiği ve saltanatın kaldırılmasından âlem-i İslamın mustarip ve rahatsız olduğu görüşüne karşı Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de Hint, Arnavutluk ve Mısır gibi yerlerin Müslüman ahalisinden gelen tebrik telgraflarını ve çeşitli yorumları yayınlayarak İsmail Şükrü Bey'in iddialarının mesnetsiz olduğunu halka duyurmuştur[130]. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezisini takip eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Gazi'nin İzmit'te yaptığı konuşmasında geçen "Hâkimiyet-i milliyemiz için tehlike var mıdır?" ifadesini başlığa taşıyarak birinci sayfadan vermiştir. Mustafa Kemal Paşa da son günlerdeki saltanat-halife-millî hâkimiyet meseleleri ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi, Halifenin değildir ve olamaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi yalnız ve yalnız milletindir. Milletin intihap ettiği vekillerden mürekkeptir. Bu meclis yalnız ve yalnız milletin emrine mutavaat etmek mecburiyetindedir. İsmi ve makamı ne olursa olsun millet bu hakkını bir şahsa tevdi ve teslim edemez. Makam-ı hilafeti bu suretle tanıdıktan sonra bu makamı Türkiye milletinin hâkimiyetini ihlal edecek bir makam diye telakki*

[129] "Risale Münasebetiyle", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 719, 22 Ocak 1923; "İntihab-ı Velayet-i Ahd", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.722, 25 Ocak 1923;

[130] Bu telgraflardan bazı örnekler için bkz. "Hindistan'dan Kalküta'dan Yazılıyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 670, 26 Kasım 1922; "Alem-i İslam", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.721, 24 Ocak 1923; Ayrıca bkz. "Hind Müslümanları Hakikati Nasıl Görüyorlar?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 670, 26 Kasım 1922 vd.

etmek doğru değildir. Elyevm halife olan zatıalinin bizim ile beraber aynı hakayıkı takdir buyurduğunu zannederim. Ancak bir mahzur tevellüt ederse bunu yalnız makama atfetmek lazım gelmez. Bunu yapmak için evvel beevvel, efkârını şeriat kisvesine sokan bazı cühela, menfaatperestan ve dalkavuklar zuhur edebilir… bütün millet emin ve müsterih olsun ki, inkılabı yapanlar bu gibi menfi kuvvetleri çıktığı noktalarda imha edecek kudret ve kabiliyet ve tedbire maliktirler. Katiyetle tekrar ederim ki, milletin hâkimiyeti müebbettir. Dinen, hâdiseten, ilmen, fennen, kanunen müebbet bulunan bu hâkimiyeti ihlal ve izrar edecek, ne bu memleketin dâhilinde, ne de haricinde kuvvet yoktur ve olamaz."[131]

Mustafa Kemal Paşa, esasen bu konuşmasıyla memleket dâhilinde millet hâkimiyetinden başka bir idare tarzı düşünenlere –özellikle de İsmail Şükrü Bey'e- İzmit'ten sert bir şekilde cevap vermiştir. Aynı şekilde Bursa[132] ve Alaşehir'de[133]de benzer konuşmalar yapan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e ulaştığında[134] burada Hâkimiyet-i Milliye'nin manşetine taşınacak bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada "… *bugünkü tarz-ı idare ki, milletin hâkimiyetini bilâ kayd u şart kendi uhdesinde bulunduruyor… Bilâ kayd u şart tabiriyle tasrih olunan hâkimiyeti, milletin uhdesinde tutmak demek bu hâkimiyetin zerresini; sıfatı, ismi ne olursa olsun, hiçbir makama vermemek, verdirmemek demektir. Bununla kastettiğim manayı suhuletle anlayabilirsiniz*."[135] ifadelerini kullanmıştır. İzmir'de gazetecilerle yaptığı konuşmada da millî hâkimiyetten dönüşün mümkün olmadığını net ifadelerle belirtmiştir[136]. Bundan sonra da Akhisar ve Balıkesir gibi pek çok yerde nutuklar irad eden Mustafa Kemal Paşa, milletin kendi mukadderatına bilfiil hâkim olduğunu defalarca tekrar etmiştir. Yine Gazi, İzmir'de halkla yaptığı

---

[131] "Hâkimiyet-i Milliyemiz Tehlikede midir?", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.718, 21 Ocak 1923
[132] Bursa'daki konuşmasıyla ilgili olarak bkz. "Büyük Gazi'nin Bursalılarla Hasbıhali", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.722, 25 Ocak 1923
[133] Alaşehir'deki konuşmasıyla ilgili olarak bkz. "Gazi Paşa İzmir Yolunda Alaşehir'de", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.723, 26 Ocak 1923
[134] "Bütün İzmir Yolu Üzerinde!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.724, 28 Ocak 1923
[135] "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir'de Kendi Haklarında Mütevazı Bir Başlangıçtan Sonra Nutuklarında Diyorlar ki", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.716, 30 Ocak 1923
[136] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 87.

sohbet toplantılarında milletin hâkimiyetinin tek bir şahısta toplanması gerektiğini savunanları en hafif ifadelerle cahil ve gafil olarak nitelendirdikten sonra sözlerini şöyle sürdürmüştür: "*Katiyetle ve bilâperva söylerim ki, hâkimiyet-i milliyemizin her zerresini şu veya bu suretle takyid etmek isteyenler en koyu mürtecidir. Öylelere karşı milletin yapacağı şey onları parçalamaktır*."[137] Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya TBMM'nin dördüncü toplanma yılının açılış konuşmasında da bu "en hayati bir nokta" diye tarif ettiği milletin hâkimiyeti meselesine değinmiştir. Millî iradenin gevşediği takdirde büyük muhasalın elden gitmesinin muhakkak olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Paşa, "*1 Teşrinisani kararı ebedidir!*" diyerek bu konudaki kararlılığını bir defa daha göstermiştir. Konuşmasında "… *hürriyetin de müsavatın da adaletin de nokta-i istinadı hâkimiyet-i milliyedir!*"[138] diyen Mustafa Kemal Paşa üstü kapalı olarak cumhuriyet sisteminden bahsetmiştir. Yurt gezisine İzmir İktisat Kongresi'ne katıldıktan sonra Adana ve Mersin civarında devam eden Mustafa Kemal Paşa, 20 Mart 1923'te gittiği Konya'da, memleketin her sahada muvaffak olabilmesinin tek bir şarta bağlı olduğunu ifade ederek şunları söylemiştir: "… *Bu şart şudur: milletin doğrudan doğruya kendi hâkimiyetine kendinin sahip olmasıdır. Üç buçuk dört seneden beri tatbik edilerek milleti halasa erdiren, bundan sonra da ebediyen tatbiki ile milleti ikbale götürecek olan bu tarzı idare için tehlikelerin hepsi zail olmuş değildir. Lakin hâkimiyetine doğrudan doğruya sahip olmanın kıymetini pekiyi anlayan ve pek iyi bilen millet bu mukaddes hâkimiyetine karşı baş gösterecek her tehlikeyi kahredecektir*."[139] Bu konuşmasında daha çok millî hâkimiyetin önündeki engellerin kaldırılacağı konusundaki ümidini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Konya Türk Ocağı'nda da gençlere şöyle seslenmiştir: "… *Artık bu milletin ne öyle hükümdarlar, ne öyle âlimler görmeğe tahammülü ve imkânı yoktur*."[140] Görüldüğü üzere saltanatın kaldırılıp "saltanat-ı milliye"nin kurulduğu bir dönemde yeni devletin bânisi de bu konudaki hassasiyetini her mahfilde dile getirmiştir. Millî hâkimiyetin önündeki

[137] "İzmir'deki Çok kıymetli Hasbıhaller", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 731, 5 Şubat 1923
[138] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.753, 2 Şubat 1923
[139] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.773, 26 Mart 1923
[140] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.773, 26 Mart 1923

engellerin kaldırılmasında ve halkta oluşabilecek fikir bulanıklığının giderilmesinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin sözcüsü olmaya devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin dördüncü toplanma yılının açılış konuşmasında üzerinde durduğu evkaf ve tevhid-i tedrisat meselesi üzerine Hâkimiyet-i Milliye'de "Mim.Şın" imzasıyla bir yazı dizisi yayınlanmıştır. Vakıfların Türk ve İslam dünyasında önemli bir yeri olduğunun vurgulandığı ilk makalede vakıfların ıslah ve ihya edilmesi gerektiği ifade edilmiştir[141]. Yazı dizisinin ikincisinde henüz maarifte birlik konusunun Meclis'te ciddi anlamda görüşülmediği bir ortamda şu ifadeler kullanılmıştır: "*1 Teşrinisani 38 kararıyla ilan edilen usul-ı idare, nasıl ki milletimizin mevcudiyetinden, kabiliyetinden, içtimai ihtiyacından doğmuş ise maarifteki vahdet de bu idarenin zaruri bir neticesi olarak kabul edilmesi lazım gelir… Düşmanlarımıza karşı Allahın inayetiyle bizi o harika âsâ zafere nail eden Büyük Millet Meclisi Hükûmeti milletimizi kemiren cehle karşı da maarifte "vahdet" usulüyle lazım gelen tertiBatı ahz edeceğine şüphe yoktur*." Mutlakiyet ve Meşrutiyette maarifin nasıl olduğuna değinilen makalede maarifte birliğin nasıl sağlanması gerektiği konusunda fikir verilmeye çalışılmıştır[142]. Her ne kadar bir inkılap mantığı ile düşünülmese de eğitimde yapılması gerekenler üzerine yorum ve değerlendirmelerde bulunulan bu makalede, yazar yeni bir devrin başladığını, bunun da her bakımdan önemli değişiklikler getirdiğini ifade etmiştir. Cumhuriyet düşüncesinin gelişiminde toplumsal tabanın ne kadar önemli olduğu, toplumda da cumhuriyet fikrinin gelişmesinde eğitimin rolünün ne denli önemli olduğu düşünülürse bu makalede geçen ifadelerin yeni Türk devletinin gelecekte nasıl şekilleneceğinin yavaş yavaş anlaşılmaya başlandığı söylenebilir. Dönemin Türk aydınının yeni devletin varacağı nihai nokta ve hedefleri algılama tarzı değişmeye başlamıştır. Artık millî hâkimiyetten taviz vermeyecek olan ve Batı ile ilişkilerini eşitlik temelinde aynı medeniyet vurgusuyla belirlemeye çalışan

[141] "Bir Servet-i Milliye Evkaf ve Tevhid-i Tedrisat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 757, 7 Mart 1923 (Bu yazı dizisi muhtemelen Edirne mebusu Mehmed Şeref Bey'e aittir)
[142] "Şekl-i İdare-Tevhid-i Tedrisat - II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 761, 12 Mart 1923

yeni bir devletin varlığının söz konusu olduğu anlaşılmaya başlamıştır. Dönemin önemli Türk aydınlarından olan Yahya Kemal'in Hâkimiyet-i Milliye'de yer verilen konferansları bu çerçevede değerlendirilebilir. "*Medeniyet müşterek ve beynelmileldir, fakat bir küldür. Canlı olarak tecelli ettiği asrın bütün hayatını birden ifade eder*." diyen Yahya Kemal'in bu sözlerine yer veren Hâkimiyet-i Milliye, Yahya Kemal'in şu görüşlerini sütunlarına taşımıştır: "Medeniyeti bütün unsurlarıyla kabul eden milletler birinci derecede medenidirler. Tam olarak kabul etmeyenler ise medeni milletlerin iktisaden, fikren, ahlaken mukallididirler. Kabul etmek istemeyenler ise gayrı şuurî olarak esirdirler. Asrî olan medeniyeti bir kül olarak kabul etmek, tam medeni olabilmek için şarttır." Yeni Türk devletinin millet ve medeniyet kuvvetlerini tev'em (ikiz) olarak telakki ettiğini belirten Yahya Kemal, bu eserin ikmal edilebilmesi için bugünkü medeniyetin bir kül halinde kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir[143].

Cumhuriyetin resmen ilanından aylar önce Hâkimiyet-i Milliye'de yeni Türk devletinin idare tarzını ve felsefî temellerini izah etmeye çalışan makalelerden biri de Edirne Mebusu Mehmed Şeref Bey'in yazı dizisi olmuştur. Özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesi[144] üzerinde etraflıca duran ve bunun ne anlama geldiğini değerlendiren Mehmed Şeref Bey, şu görüşleri dile getirmiştir: "*Teşkilat-ı Esasiyemizin birinci maddesi "Hukuk-ı esasiye"dir, devlettir. Çok iyi dikkat edilince pek güzel anlaşılır ki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu; 1-Temsil-i millî, 2-Masuniyet-i teşriiye, 3-Murakabe ve icra, 4-Adlî istiklal olmak üzere dört esası ihtiva etmekle ve en bariz sıfatı da teşri ile icrayı "hâkimiyet-i milliye"de cem eylemektedir.*"[145] Mehmed Şeref Bey, yazı dizisinin ikincisinde "devlet" kavramı üzerinde durmuş ve Osmanlı Devleti ile yeni Türk devleti arasındaki farklara değinmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde "lâhutîlik"in, Türkiye Devleti'nde

[143] "Türk Milliyeti ve Bugünkü Medeniyet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 761, 12 Mart 1923
[144] "Hâkimiyet bilâkayd u şart milletindir. Usul-ı idare halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir." (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu – 1. Madde)
[145] Mehmed Şeref, "Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 761, 12 Mart 1923

"nâ-sutîlik"in esas olduğunu belirten Mehmed Şeref Bey, bu makalesinde ayrıca şu ifadelere yer vermiştir: "*Mazide bizim teşkil ettiğimiz devlete "dinî" vasıf izafe edilmişti. Bu meşrutiyetten evvel de öyle idi. Meşrutiyetle de böyle kabul edildi. Bir (Atıfet-i Şahane) olan mahut Kanun-ı Esasi'de serahat-ı kâmile vardır. Hâlbuki dünyada hiçbir devlet "dini" değildir; daima nâ-sutîdir…*

Şimdi Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tarifi mucibince şahsi tasallut ve kudrete hatime vererek Türk milletinin irade ve meramını temerküz ettirdiği meclisin son ifadesi devlet kudretidir. Bu kudret şahıstan nebean etmiyor. Şu halde lâhutî kudret mutlaka şahsidir ve onda galip olan müsamahadır. Türkiye Devleti'nde esas ise "a'mal"dir. Binaenaleyh "mebni ale'l-müsamaha" olan lâhutî hukuk ile "müsnedi ile'l-amel" olan nasutî hukuk arasında bir nispet-i tefevvuk vardır…

Şu izahtan anlaşıldığı vech üzere Türkiye Devleti tamamıyla Türk milletinin iradesinden doğmuş kudretin heyet-i mecmuasını külliyen arz eden Büyük Millet Meclisi'nde temerküz eylemiştir. Orada millet mebusları ile temsil edilir, vekilleriyle idare olunur ve her ikisinin vahdeti Türkiye Devleti'ni meydana getirir…

Osmanlı Devleti'nde hukuk-ı siyasîye "ferd-i şahane"nin ilham gibi kabul edilen emirlerinden ibarettir. Burada tesisat-ı devlet vardır. Lakin tesisat-ı millet yoktur. Burada ruhanî hukuk vardır. Lakin bunda kabul edilmiş vezaif yoktur. Burada ehliyet-i hukukiyeye gayr-ı mazhar bir halk vardır. Daima hukuk-ı esasiyeden behre-mend olamadığı içindir ki aciz, mütevekkil ve der-menddir…"[146] Yeni kurulan Türk devletinin Osmanlı Devleti'nden farklı bir kuruluş felsefesi benimsediğinin izah edildiği makalede millete dayanan ve mutlak manada "millî hâkimiyet" fikrinin benimsendiği yeni bir idarî yapının kurulduğu ifade edilerek büyük bir inkılap yapıldığı belirtilmiştir. Mehmed Şeref Bey, yazı dizisinin üçüncüsünde de devletin millete dayalı bir yapıda olması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca devletin ancak bütün kuvvetini

[146] Mehmed Şeref, "Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 776, 29 Mart 1923

milletten alan yapılarla "mevcud ve meşru" olabileceğini ifade etmiştir[147]. Osmanlı Devleti'nin millî bir devlet olmadığı gibi tam olarak dinî bir devlet olarak da nitelendirilemeyeceğini iddia eden Mehmed Şeref Bey, "*Teşkilat-ı Esasiye'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kuva-yı tevhid ile her işi kendi görür. İrade-i miliyeyi de kendisi ısdar eder*" diyerek mutlak anlamda bir millet iradesinin yeni Türk devletinde geçerli olduğunu belirtmiştir. Mehmed Şeref Bey, devletin meşruiyetinin millete dayalı bir yönetimle olabileceğini savunmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki mevki-i iktidarın millete değil de, ilahî esaslara dayalı olması ve halkın "vatandaş" yerine "teb'a" olarak nitelendirilmesi millî bir devlet olan Türkiye Devleti'nin anlayışı ile uyuşmamaktadır. Bir de halifelik makamının durumu söz konusudur ki –bu da millet işi değil, ümmet işidir- Mehmed Şeref Bey'e göre hâkimiyet-i milliye ile hiçbir alakası yoktur. Milliyet umdelerinin hürriyet ve eşitlik dâhilinde yer bulmaya başlaması ile bir inkılap anlayışını benimseyen Türk cemiyetinin örf ve harsına uygun idare şekline doğru adımlar attığını ifade eden Mehmed Şeref Bey, hilafet meselesinin de "ilmen hall-i kat'isi"nin gerekli olduğunu söylemiştir[148]. Mehmed Şeref Bey, yazı dizisinin son bölümünde "*Türkiye Devleti'nin hâkimiyet-i milliyeyi milletin nefs ve mahiyetinde sebat ile şahsî tasalluta hitam verdiği vakit üç vazife karşısında kaldığını*" belirterek bunların "irade-i hükümdarî"yi "irade-i milliye"ye vermek, Osmanlı padişahlığına hatime çekerken Âl-i Osman'da bulunan "hilafet"i layık olduğu mevkie irca etmek ve Türkiye manzarasını hakiki medeniyetten bütün ve tam manasıyla hazdar eylemek olduğunu ifade etmiştir. Bunları "hâkimiyet-i milliye, teşkilat-ı ümmet ve medeniyet-i asriye!" olarak belirten Mehmed Şeref Bey, "*Türk cemiyeti, Türk milletindendir, İslam ümmetindendir, beynelmilel medeniyettendir*"[149] diyerek Ziya Gökalp çizgisinde görüşler ortaya koymuştur. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde cumhuriyet fikrinin esaslarını oluşturan unsurların çeşitli fikir ve siyaset adamlarımız tarafından tartışılması,

[147] Mehmed Şeref, "Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 777, 30 Mart 1923
[148] Mehmed Şeref, "Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-IV", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 780, 3 Nisan 1923
[149] Mehmed Şeref, "Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-V", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 782, 5 Nisan 1923

yeni Türk devletinin temel aldığı ideolojinin kamuoyuna açıklanmasında ve millete benimsetilmesinde önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 yılı içindeki yurt gezilerinin bir yandan da Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan cumhuriyet fikrinin gelişmesine katkıda bulunan makaleler ve görüşlerin, Türk halkının cumhuriyet rejimine hazırlanmasında etkin bir rol oynadığı söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. TBMM DÖNEMİ CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ (1923-1924)

A. SEÇİM KARARI (1 NİSAN 1923) VE HALK FIRKASI'NIN KURULUŞ SÜRECİNDE HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'DE CUMHURİYET FİKRİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde İzmir İktisat Kongresi yapılmış, Mustafa Kemal Paşa'da uzun bir yurt gezisi gerçekleştirmişti. Bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Millî Mücadele'nin önder kadrosunda yer alan bazı kişiler de dâhil olmak üzere, Meclis içerisinde muhalefet cereyanı iyiden iyiye güçlenmeye başlamıştır. Lozan hakkında Meclis'te yapılan görüşmelere (Şubat-Mart 1923) bakıldığında TBMM'de ciddi bir muhalefet hareketinin geliştiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Konya'da gençlerle yaptığı sohbet esnasında sarf ettiği şu sözler bu muhalif harekete karşı tutumunu göstermesi açısından ilgi çekicidir: "… *Eğer onlara karşı benim şahsımdan bir şey anlamak isterseniz, derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım. Onların menfi istikamette atacakları bir hatve, yalnız benim şahsi imanıma değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatıyla alakadar, o adım milletimin hayatına karşı bir kasıt, o adım milletimin kalbine havale edilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle hemfikir arkadaşlarımın yapacağı şey mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir.*

Şüphe yok ki arkadaşlar, millet birçok fedakârlık, birçok kan pahasına, en nihayet elde ettiği umde-i hayatiyesine kimseyi tecavüz ettirmeyecektir.

Bugünkü hükûmetin, Meclisin, kanınların, Teşkilat-ı Esasiye'nin mahiyet ve hikmeti hep bundan ibarettir.

Sizlere bunun da fevkinde bir söz söyleyeyim. Farzımuhal eğer bunu temin edecek kanunlar olmasa, bunu temin edecek Meclis olmasa, böyle menfi adımlar atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm."[1] Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezilerinde yaptığı açıklamaları özellikle de Konya'daki konuşması muhalifleri üzerinde endişe meydana getirmiştir. Bu arada Meclis'te birinci ve ikinci grup arasındaki tartışmalar iyice sertleşmeye başlamıştır. 29 Mart'ta Hüseyin Avni Bey'in muhalif hareketin önemli simalarından Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'den 2 gündür haber alınamadığını belirterek hayatından endişe ettiğini dile getirmesi Meclis'teki havayı iyice gerginleştirmiştir. Meclis'in yenilenme kararı alınmasından bir gün sonra (2 Nisan 1923) Ali Şükrü Bey'in Muhafız Alayı komutanı Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılmıştır[2].

Meclis'te gerçekleşen olayların ve Meclis'in yapısının yeni bir seçim yapılmasını gerektirdiği yönünde bir kanaat oluşmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu şöyle açıklamaktadır: "*Bütün millette, Meclis'in vazife ifa edemeyecek bir hale geldiği endişesi hissolunmaya başladı. Meclis'te, vaziyeti, itidal ve basiret ile mütalaa ve muhakeme eden aza dahi ıstıraplarını izhardan men'inefs edemiyorlardı. Artık tereddüde mahal kalmamıştı ki, Meclis tecdit olunmadıkça, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini tedvir etmeye imkân yoktur*." Konuyu önce Başvekil Rauf Bey ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Grubu heyet-i idaresini bakanlar kurulu toplantısına davet edip meseleyi tartışmaya açmıştır. Daha sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu heyet-i umumiyesine gelen mesele burada da tartışıldıktan sonra 1 Nisan 1923'te Meclis genel kuruluna

[1] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.773, 26 Mart 1923; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 150

[2] "Maznun Osman Ağa Maktul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.780, 3 Nisan 1923; Hâkimiyet-i Milliye'de bu hadiseyle ilgili olarak yer alan değerlendirme ve yorumlarla ilgili olarak bkz. "Kanun Kuvvet ve Hâkimiyeti!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 780, 3 Nisan 1923; "Rauf Beyefendinin Cinayet Hakkında Meclisteki Beyanatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 780, 3 Nisan 1923; "İtidal ve İnsaf ile", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 781, 4 Nisan 1923; "Vaka Etrafında", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 781, 4 Nisan 1923 vd.

getirilerek kabul edilmiştir[3]. 120 imzalı bir önerge ile kabul edilen yasa ile seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır[4]. Son toplantısını 15 Nisan 1923 tarihinde yapan Birinci Meclis'in faaliyet devresinde yetmiş bir milletvekili istifa etmiş veya müstafi sayılmış, üç milletvekilinin milletvekilliği düşürülmüş, bir kişinin milletvekilliği reddedilmiş, bir kişininki ise onaylanmamıştır. Bu arada birinci yasama döneminde dört milletvekili de hayatını kaybetmiştir[5]. İkinci dönem TBMM için yapılacak seçimlerle ilgili olarak Meclis'te gerçekleştirilen müzakereler Hâkimiyet-i Milliye'de tam sayfa yer almıştır[6].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde manşetten duyurulan Meclis'in yenilenme kararı[7], Mustafa Kemal Paşa'nın bu konu münasebetiyle yaptığı konuşma metni ile birlikte verilmiştir. Gazi'nin "*Bu kararla yeni Türkiye Devleti'nin üssülesas-ı inkılabı olan yeni feyyaz desatir-i milliyesi bir kere daha tespit ve tarsin olunmuştur*." ifadeleri haberin spot cümlesi olarak verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, "*Yeni Türkiye devletinin ruh-u bünyanı hâkimiyet-i milliyedir..*" ifadeleri ile başlayan sözlerini şöyle tamamlamıştır: "… *Bütün cihan bilmelidir ki artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. yalnız bir kuvvet vardır. O da hâkimiyet-i milliyedir. Yalnız bir makam vardır. O da milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir. İnşallah milletin yeni vekillerinin vürûduna kadar heyet-i âliyeniz uhdelerine tevdi edilen vezaifi şimdiye kadar olduğu gibi o zamana*

---

[3] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.727-728.

[4] Kemal Gözler'e göre "*Bu karar Meclisin basit çoğunluğuyla alınmıştır. Bu karar bizzat 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun "madde-i münferide"sine aykırıdır. Zira, ilk Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verebilmek, "madde-i münferide"de öngörülen "gayenin husûlü (amacın gerçekleştirilmesi)" şartına bağlıydı. Gayenin gerçekleştirilmiş olduğuna ise, ancak "madde-i münferide" gereği "Büyük Millet Meclisi aded-i mürettebinin sülüsan-ı ekseriyeti" yani Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile karar verilmesi gerekiyordu. Oysa seçimlerin yenilenmesi kararı üçte iki çoğunluk ile değil, basit çoğunlukla alınmıştır.*" (Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa, 2000, s.53); Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun madde-i münferidesinin değişikliği üç maddelik bir kanunla gerçekleştirilmiştir. **Madde 1**: 20 Kanunısani 337 tarihli madde-i münferide mülgadır. **Madde 2**: İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir. **Madde 3**: İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur. (**Hâkimiyet-i Milliye**, S. 779, 2 Nisan 1923

[5] Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadelede TBMM, I. Dönem (1919-1923),** Ankara, 1993, C.III, s.983-984.

[6] "Dün Büyük Millet Meclisi'nde İntihabatın Üç Ay Zarfında Tecdidi İçin Cereyan Eden Müzakerat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 779, 2 Nisan 1923

[7] "Meclisin Kararının Hükûmete Tebliği", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 779, 2 Nisan 1923

kadar da hüsn-i ifa buyurursunuz."[8] Ayrıca seçim kararından sonra seçim kanununda bir değişiklik yapılmıştır[9]. Seçim kararının alınmasından sonra başlayan tartışmalarda hükûmete ve Meclis'e yönelik çeşitli ithamlara Hâkimiyet-i Milliye'nin birinci sayfasından imzasız bir başyazı ile cevap verilmiştir[10].

Yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilecek ikinci dönem TBMM için yapılacak bu seçim kararı alındıktan sonra 8 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu toplayarak önceden hazırladığı Millî Umdeler Beyannamesi'nin görüşülmesini sağlamıştır. "Dokuz Umde" olarak bilinen bu siyasî program seçimlerden sonra kurmayı düşündüğü Halk Fırkası'nın programı olacaktır. Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa ilk defa Halk Fırkası'nın kurulması ile ilgili düşüncelerini Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği beyanatla açıklamıştır. Bu beyanatta şu ifadeleri kullanmıştır: "… *Bu millî maksat ve mülahazaları nazar-ı dikkatte bulundurarak milletimin, her sınıf halkında ve hatta âlem-i İslamın en uzak köşelerinde beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesb-i liyakat etmek için en mütevazı bir ferd-i millet sıfatıyla hayatımı, sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla bir fırka teşkil etmek niyetindeyim*."[11] "Son derece mütevazı, her kelimesi düşünülmüş hesaplı bir siyasî beyan"[12] olarak değerlendirilebilecek bu sözlerle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin bir partiye -Halk Fırkası'na- dönüştürüleceği anlaşılmaktadır. Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde -özellikle de Lozan görüşmelerinin başlamasından sonra- muhalif grubun Meclis çalışmalarını hükûmet açısından olumsuz etkilediği görülmektedir. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni bir Meclis'te daha disiplinli, düzenli ve inkılapçı bir kadronun oluşturulması zorunlu olarak görülmüştür. Kısaca Mustafa

[8] "Büyük Gazi'nin Büyük Sözleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 779, 2 Nisan 1923
[9] "İntihab Kanununda Tadil Edilen Maddeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.781, 4 Nisan 1923
[10] "Zaaf Değil, Kuvvet İfade Eder!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 782, 5 Nisan 1923
[11] **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 679, 6 Aralık 1922
[12] Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, İstanbul, 2008, s.374

Kemal Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu partileştirme yolundaki teşebbüsünün her şeyden önce, Meclis içerisinde giderek artan muhalefeti denetimi altına almak ve yeni seçimlerle muhalefeti tasfiye ederek Meclis'e hâkim olmak isteğinden kaynaklandığı söylenebilir. Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşık dört ay önce düşündüğü "bir fırka teşkil etme niyeti", seçim kararı alındıktan sonra gerçekleştirilmeye başlanacaktır. Meclisin seçimlerin yenilenmesi kararını almasından sonra harekete geçen Mustafa Kemal Paşa önce "Dokuz Umde"yi[13] de içeren bir seçim beyannamesi yayınlamış, daha

[13] **"Müdâfaa-i Hukuk Grubunun Yeni İntihâb İçin Kabul Eylediği Dokuz Umde ve Bir Nokta-i Nazarı"** alt başlığı ile verilen dokuz umde şöyledir:

Umde 1- Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. İdâre usulü halkın mukadderâtı bizzat ve bil-fiil tedvîr itmesi esâsına müsteniddir. Milletin hakikî ve yegâne mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir bir ferd, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukadderât-ı milliyeye hâkim olamaz…

Umde 2- Saltanatın ilgâsına ve hukûk-ı hâkimiyet ve hükümrâninin gayr-i kâbil terk ve tecezzî ve ferâğ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakîkîsi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemic bulunduğuna dair 1 Teşrinisâni 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği karar lâyetegayyer düstûrdur.

İstinadgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makâm-ı hilâfet beyne'l-İslâm bir makâm-ı muallâdır.

Umde 3- Memlekette emniyet ve asayişin katiyetle muhâfazası en mühim vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyâcâtına mutâbık olarak temin edilecektir.

Umde 4- Mahkemelerin bilhassa seri bir surette tevzî-i adâlet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyât-ı kanuniyemiz ihtiyâcât-ı milliyeye ve ilm-i hukûkun telakkiyâtına göre yeni baştan ıslâh ve ikmâl olunacaktır.

Umde 5-

1. Aşâr usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mûcib olan nekât esaslı bir surette salâh edilecektir.

2. Tütün ziraat ve ticâreti milletin azami nef'ine göre temin edeceği tedbir alınacaktır.

3.Müessesât-ı mâliye çiftçilere, sanayi ve ticâret erbâbına ve sâir bilcümle erbâb-ı mesâiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksîr olunacaktır.

4.Ziraat Bankasının sermayesi tezyîd olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vâsı´ yardım edebilmesi temin edilecektir.

5.Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vâsı´ mikyâsda idhâl olunacak ve çiftliklerimizin âlât ve edevât-ı zirâiyeden kolaylıkla istifâde etmeleri temin kılınacaktır.

6.Mevâd-ı ibtidâiyesi memleketimizde bulunan mamûlat ve masnûâtı memleket dâhilinde vücûda getirmek için himâye ve teşvîkât icrâsı ve mükâfaat itâsı suretleriyle azami tedbîr alınacaktır.

7.Müstacilen muhtaç bulunduğumuz demir yolları için hemen teşebbüsât ve fiiliyâta başlanacaktır.

8.Tahsîl-i ibtidâiyede tedrîsâtın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyâcımıza ve asrî esâsâta tevfîki ve malum medreselerimizin terfih ve iktidârı temin edilecektir.

Vesâit-i münâsebe ile halkın tenvîr ve talîmine de tevessül olunacaktır.

9.Sıhhat-i umumiyeye ve muâvenet-i içtimâiyeye âid müessesât ıslâh ve teksîr edilecek. Ve sa´y ve amelî erbâbını himâye edici kanunlar yapılacaktır.

10. Ormanlarımızdan terakkiyât-ı fenniyeye muvâfık surette istifâdeyi madenimizin en nâfi´ tarzda işletilmesini ve hayvânatımızın ıslah ve teksirini temin edecek esaslar vâz´ olunacaktır

Umde 6- Hizmet-i fiiliye-i askeriye müddeti tenkîs olunacaktır. Bundan başka okuyup yazmak bilenlerin ve orduda okuyup yazmak öğrenenlerin müddet-i hizmeti bir derece daha azaltılacaktır. Ordu mensubiyetinin temin-i refâhı bilhassa mültezemdir.

sonra da bütün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlarına bir genelge göndererek seçimlere hazırlanılması gerektiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı dokuz umdeyi Hâkimiyet-i Milliye, kamuoyunca manşetten duyurmuştur. Bu beyannamede de Halk Fırkası'nın kurulacağı şu şekilde ifade edilmiştir: "*Yeni devre-i mesâide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrâfında toplamak ve memleketi hâkimiyet-i milliye dâiresinde siyâsî teşkilâta mazhar etmek için bir halk fırkası teşkil edecektir. Meclis'te el-yevm müteşekkil "Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu" Halk Fırkasına intikâl edecektir. Mezkur fırkanın halk hâkimiyeti teceddüd ve inkişâfât-ı maddiye ve maneviye esâsatına mübteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazar-ı münâkaşa ve tasvibine arz edilecektir*"[14]. Hikmet Tanyu'ya göre Diyarbakır'dan Küçük Mecmua'yı yayınlayan ve daha sonra da Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti Reisliğine tayin edilerek Ankara'ya gelen Ziya Gökalp, Mustafa Kemal Paşa ile Çankaya'da görüşerek bu umdelerin belirlenmesinde çok büyük rol oynamıştır[15]. Bu umdelerin belirlenmesinden sonra da daha önce İttihat ve Terakki Fırkası döneminde olduğu gibi belirlenen bu kararı siyasî iradeye ilan

---

Umde 7- İhtiyât zâbitânının hayat ve istikbâllerini kendilerine ve memlekete en nâfi bir surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir. Müdâfaa-i memleket ve istiklâl-i millet uğrunda malûl kalan mensubîn-i askeriye ve efrâd-ı millet ile ale'l-umum mütekâidîn ve eytâm ve eramilin zarûret ve sefâletlerine meydan bırakmayacak tedâbîr ittihâz olunacaktır

Umde 8- Halk umûrunun azami süratle intâc-ı faal, muktedir, müstakim bir silsile-i memûrînin kemâl-i intizâm ile ve usûl ve kanun dairesinde iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıf-ı memûrîn bu nokta-i nazardan ikmâl edilecek ve bütün şuubât-ı devlet dâimî teftiş ve murâkabeye tâbi tutulacaktır. Diğer taraftan memurînin nasb, azl, terfi, masûniyet, mesûliyet tekâüd ve taltifleri tespit edilecektir.

Münevveran- memleketten ve mesâlik-i muhtelife erbâb-ı ihtisâsından şuubât-ı umûr-ı devlette en nâfi bir surette istifâde edilmek mukarrerdir.

Umde 9- Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyâsı zımnında devletçe ittihâz olunacak tedâbirden başka inşaat ve tamirât için yer yer şirketler teşkili teşvik ve temin ve ferdî teşebbüsleri himâyeye medâr olacak ahkâm vaz´ olunacaktır. ("Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İntihab Hakkındaki Beyannameleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.785, 9 Nisan 1923)

[14] "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İntihab Hakkındaki Beyannameleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.785, 9 Nisan 1923

[15] Hikmet Tanyu, **Ziya Gökalp'in Kronolojisi**, Ankara, 1981, s.146-147

ettirip gazetede bunların şerh ve izahını yapmıştır. Bunu yaparken de tabiidir ki Hâkimiyet-i Milliye gazetesini araç olarak kullanmıştır[16].

Mustafa Kemal Paşa'nın dokuz umdeyi yayınlamasından sonra Hâkimiyet-i Milliye'de hem bu ilkelerin hem de kurulması planlanan Halk Fırkası'nın değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir. 10 Nisan 1923 tarihli imzasız başyazıda "*kuvvetli bir programa ve bu programı tatbik edecek her türlü azme mâlik bir teşkilata*" gerek duyulduğu ifade edilmiştir. Millî hâkimiyetin emniyet altında bulunabilmesinin en önemli şartının "*sarih gayeler ve fikirler etrafında toplanan bir fırka*" ile mümkün olabileceğini belirtilmiştir. Fırkacılığın zararları dolayısıyla bazı fikir adamlarının ve kamuoyunun bir parti kurulması fikrine tereddütle bakıldığı belirtilerek yeni dönemde böyle bir durumun yaşanmayacağı aksine bir partinin kurulması gerektiği yönünde ifadeler kullanılmıştır[17]. Bu dönemde gerek Meclis'in seçim kararı gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı dokuz umde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde değerlendirilmenin ötesinde bunların savunması yapılmıştır[18]. Gazetenin Meclis'in faaliyetlerini savunmasının yanında Meclis de seçim sürecinde millî hâkimiyete yönelik saldırıların önüne geçmek ve muhalif hareketi denetim altına alabilmek için yeni bir kanun çıkarmıştır. Mardin mebusu Necip Bey'in önerisiyle kabul edilen kanun, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun (29 Nisan 1920) birinci maddesinin değiştirilmesini öngörmektedir[19]. O günlere ait gazeteler tarandığında görülecektir ki

---

[16] Hâkimiyet-i Milliye'nin haricinde kendisi bu konuyla ilgili olarak 15 sayfalık bir eser yayınlamıştır. Bkz. Ziya Gökalp, **Doğru Yol: Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerinin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri**, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339/1923.

[17] "İşe Başlarken", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.786, 10 Nisan 1923

[18] Hâkimiyet-i Milliye'de bu konuda çıkan yorum ve değerlendirmeler için bkz. "Umdelerin Tatbikinde Şahısların Ehemmiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.787, 11 Nisan 1923; "Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Etrafında Toplanacağımız Umdeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.786, 10 Nisan 1923 (Bu ilkeler kalın bir çerçeve içinde gazetenin sonraki sayılarında da yayınlanmıştır) ; "İstanbul'un İntihabdaki Vazifesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.788, 12 Nisan 1923; "Paşa Hazretleri ile Bir Mülakat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.788, 12 Nisan 1923; "İntihab Etrafında Fikirler ve Mütalaalar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.788, 12 Nisan 1923; "Üç Umde Etrafında Bir Tahlil", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.789, 13 Nisan 1923; Ziya Gökalp, "Reyimi Kimlere Vermeliyim", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 792, 17 Nisan 1923; Ziya Gökalp, "Fırka Nedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 794, 19 Nisan 1923; Besim Atalay, "İslamda Halk Hâkimiyeti", Hâkimiyet-i Milliye, S. 794, 19 Nisan 1923 vd.

[19] "**29 Nisan 1338 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanununun Birinci Maddesini Muadil Kanun Madde 1**-Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi bervechi ati tadil edilmiştir:

saltanatın geri getirilmesine yönelik ciddi anlamda herhangi bir talebin olmadığı görülmektedir. Buna rağmen böyle bir kanunun çıkarılmasında hiç şüphesiz saltanatın geri getirileceği korkusundan ziyade muhalif hareketin büyümesinin önüne geçilmesi ve denetim altına alma düşüncesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira kanun metninde yer alan "*kavlen, tahriren, fiilen muhalefet veya ifsadat veya neşriyatda bulunanlar*" ibaresi bir gazeteciden sıradan vatandaşa kadar herkesi içine alacak şekilde muğlâk bir ifade olduğundan hükûmetin ve inkılap kadrosunun elini güçlendirmiştir.

Seçim süreci başladıktan sonra Hâkimiyet-i Milliye'de ilk defa olarak Ziya Gökalp'in makaleleri yayınlanmaya başlamıştır. Hazırlanmasında rol aldığı umdelerin izah edilmesinde ve yeni durumun açık ve sosyolojik bir şekilde değerlendirilmesinde önemli rol oynayan Ziya Gökalp,17 Nisan 1923 tarihli makalesinde bir kır kahvesinde konuştuğu bir vatandaşa fırkalar hakkındaki görüşlerini anlatmıştır. Bir fırkanın umumun itimadına layık olabilmesinin üç şartı olduğunu belirten Gökalp, bunları şu şekilde ifade etmiştir: "*Fırkanın muktedasının yani liderinin millete büyük hizmetler ederek umumun itimat ve ihtiramına mazhar olmuş bir zat olmakla beraber ikinci derecedeki muktedalarının da tecrübe olunmuş ve millî mücahededе büyük hizmetleri görülmüş zatlardan olmasıdır… Umumun itimadına şayan bir fırkanın ikinci şartı da vazıh bir programa, sarih umdelere mâlik olmasıdır. Programını ilan etmeyen, umdelerini açık bir surette meydana koymayan bir fırkaya karşı müteredditolmakta herkes haklıdır. Çünkü bir fırkanın programı onun millete karşı olan taahhütleridir… İtimada şayan bir fırkanın üçüncü şartı da fırka programının millete ve halka büyük haklar temin etmesi, hürriyetperver, terakkiperver ve müceddid olmasıdır…*" Bir fırkanın güvenilir olabilmesinin şartlarını açıklayan Gökalp, bu şartları memlekette "mevcut

---

Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hâkimiyet ve hükümranînin gayr-i kabil terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemic bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 38 tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyeti aleyhinde kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefet veya ifsadat veya neşriyatda bulunan insan haini vatan addolunur.
Madde 2-İş bu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.
Madde 3-İş bu kanun icrası ahkamına adliye vekili memurdur." ("Mühim Bir Kanun", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 788, 12 Nisan 1923)

olan hakiki bir fırkada" arama yoluna gitmiş ve kuruluş sürecindeki Halk Fırkası ile ilgili değerlendirmelerini okuyucularla paylaşmıştır. Halk Fırkası'nın, açıkladığı bütün şartları haiz olduğunu belirten Gökalp, makalesinin sonunda "*O halde reylerinizi tereddütsüz ve şüphesiz olarak Halk Fırkası'nın namzetlerine verebilirsiniz*" demiştir[20]. Hâkimiyet-i Milliye'nin iki gün sonraki nüshasında çıkan ve yine gazetenin baş sütununda yayınlanan bir diğer makalesinde Ziya Gökalp, bu konu hakkındaki görüşlerini açıklamaya devam etmiştir. "*Millî hâkimiyet, milletteki içtimai vicdanın hâkimiyeti demektir.*" cümlesiyle makalesine başlayan Gökalp, "içtimai vicdan" üzerinde değerlendirmelerde bulunmuş ve Osmanlı'dan o güne kadar geçen sürede fırkaların ne gibi işlevleri olduğunu, Bâb-ı Âli'nin neler yaptığını, millî hâkimiyetin teessüs etmesinden sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun neler getirdiğini ifade etmiştir. Ziya Gökalp makalesini şu ifadelerle sürdürmüştür: "… *fırka teşkilatı millî hâkimiyetin manivelasıdır. Demokrasi, hükûmetin halk tarafından ve halk için idare olunması demektir. Halk müstakil ve münferid ferdlere dağılmış olduğu halde kendi kendini idare edemez. Ferdleri toplayan köy, şehir, nahiye, kasaba, liva gibi zümrelerde idarî müesseselerden yani makinelerden ibarettir. Halk ancak siyasî bir kuvvet halinde toplanmak suretiyle kendi kendini idare edebilir. Binaenaleyh halk hükûmetinin muvaffakiyeti gayet iyi bir fırka teşkilatına vabestedir. İyi bir fırka teşkilatı, Meclis haricindeki merkez heyetlerinin teşkilini tesadüfe bırakmaz. İçtimai mihanikini tedavi için ortaya çıkmış olan fırka, mihaniki bir surette teşkilat yapmamalıdır. Teşkilatın başına kanaati malum insanlar geçmelidir*…"[21] Dokuz Umdenin yayınlanıp artık Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinin hızlandığı bir dönemde Ziya Gökalp'in değerlendirmeleri büyük tesir icra etmektedir. Esasen Erol Güngör'ün de belirttiği gibi "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden doğan Halk Fırkası, bir bakıma Gökalp'in eseridir*"[22].

Ziya Gökalp, bir fırkanın nasıl olması gerektiği konusunu etraflıca değerlendirdikten sonra 23 Nisan 1923 günü Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan

[20] Ziya Gökalp, "Reyimi Kimlere Vermeliyim?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 792, 17 Nisan 1923
[21] Ziya Gökalp, "Fırka Nedir?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 794, 19 Nisan 1923
[22] Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, 1978, s.255.

makalesinde de fırkaların tasnifini yaparak şu görüşleri savunmuştur: "*Bir fırka ya şahısların çevresinde birleşir yahut programların ve umdelerin etrafında toplanır. Birinci nev'iden olanlara (hizb-facture) adı verilir. İkinci nev'iden bulunanlar (hakiki fırkalar) adını alır…*

Fırkalar programları itibariyle evvela (inkılapçılar) ve (ananeciler) diye ikiye ayrılır…

İnkılap fırkasının mutedillerine (liberaller), müfritlerine (radikal) namları verilir. Ananecilerin de mutedilleri (muhafazakar), müfritleri (mürteci) adlarını alır..."[23] Bu yorumlardan sonra fırkaların içtimai tasnifini de yapan Gökalp, sonunda Halk Fırkası'nı da şu şekilde değerlendirmiştir: "… *Halk Fırkası, mürteci ve radikal kuvvetlerin vatana muzır olan mevcudiyetlerine nihayet vermek için, daha bir müddet liberallerle muhafazakârları kendi içinde koalisyon halinde bulundurmaya mecbur olduğu gibi, iktisadî feodalizmin senyörleriyle serflerini halk kitlesi içinde eriterek müsavi kılıncaya kadar ve memlekette millî iktisatla büyük sanayi vücuda getirinceye kadar amele ve burjuva sınıflarını kendi sinesinde birleştirmekle mükelleftir. Vatanın kat'i bir vahdete muhtaç olduğu böyle mühim bir zamanda bütün milleti içine alabilecek şümullü bir fırkanın teşkili, memleketi şimdiye kadar tefrika çıkarmaktan başka hiçbir neticesi olmayan fırka[cı]lıktan da kurtaracaktır*."[24] İnkılabın ilk dönemlerinin temel mantığının izlerini taşıyan bu görüş, sonraki yıllarda tek parti iktidarının "şimdilik" kaydıyla bazı siyasî ve ferdî özgürlüklere getirilen kısıtlamaların mantığı ile örtüşmektedir. Ayrıca millî hâkimiyet düşüncesinin tam olarak gerçekleştirilip cumhuriyet rejimi kurulduktan ve bunun önündeki engeller kaldırıldıktan sonra ancak "tam demokrasi"ye geçilebileceği düşüncesi, dönemin şartlarının müsaitsizliğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de sosyolojinin kurucularından ve millî kimliğimizin teorisyenlerinden olan Ziya Gökalp'in ikinci dönem TBMM için yapılacak olan seçim sürecinde ve Halk Fırkası'nın kuruluş arifesinde

[23] Ziya Gökalp, "Fırkaların Siyasî Tasnifi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 797, 23 Nisan 1923
[24] Ziya Gökalp, "Fırkaların İçtimai Tasnifi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 802, 29 Nisan 1923

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yapılan bu yorumlar büyük ehemmiyeti haiz değerlendirmelerdir.

Ziya Gökalp'in fırkalar ile değerlendirmelerinin yanı sıra çeşitli mahfillerde yaptığı konuşmalar da Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanmıştır. Kültür ve medeniyet üzerine Muallime ve Muallimler Derneği'nde yaptığı sohbet gazetede yer almıştır[25]. Kendisi de on beş gün sonra bu konuyla ilgili olarak Hâkimiyet-i Milliye'nin başmakalesi olarak yayınlanacak olan bir yazı kaleme almıştır[26]. Ziya Gökalp'in bir diğer makalesi de ilim ve siyaset üzerine değerlendirmeleri içermektedir. İlim ile siyasetin yakın ilişkide olduğunu ve birbirini etkilediğini belirten Gökalp, makalesini şu ifadelerle sonlandırmıştır: "*Ahlaka istinad etmeyen kanunlar, halk nazarında muta' olmadığı gibi, pedagojiye ve millî harsa dayanmayan siyaset de memlekette uzun müddet devam edemez. İstikbal yeni emellerin ruhundadır. Siyaset, programını bu tarlalara ekmelidir ki istikbaldeki devamından emin olabilsin*."[27] Ziya Gökalp, Hâkimiyet-i Milliye'de neşredilen bir diğer makalesinde çok önemli tespitlerde bulunarak şunları vurgulamıştır: " *Bir milletin yeni mefkuresi doğunca, bu mefkureye timsal olan bütün müesseseler kıymet bulmaya başlar. Mesela Türklük mefkûresi doğunca en büyük kıymet onun timsali olan "halk"a ait oldu. Halk lisanı, halk vezni, halk musikisi, halk edebiyatı, Türkçe hutbe ilh. gibi Türklüğünü muhafaza etmiş olan müesseseler kıymet buldular. Şahsî olarak da Türkçülüğü şe'niyet sahasına çıkaran Gazi Paşa Hazretleri en büyük şan ve şerefin tecelligâhı oldu. Nietzsche "hakiki inkılap, şekillerin değişmesi değil, kıymetlerin değişmesidir" diyordu. Demek ki mefkûre değişmedikçe hakiki bir inkılap vücuda gelemez. Kıymetler ancak yeni bir mefkûre doğduğu zaman kökten değişebiliyor. İşte biz bugün bütün kıymetlerin değiştiği bir istihale devresinde bulunuyoruz. Çünkü eski "Osmanlılık" mefkûresi yıkılarak, onun yerine "Türklük" mefkûresi tesis etti. O halde bütün kanunların, bütün teşkilatların, bütün müesseselerin hülasa*

[25] "Hars ve Medeniyet Üzerine Bir Musahabe", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.804, 1 Mayıs 1923
[26] Ziya Gökalp, "Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.816, 16 Mayıs 1923
[27] Ziya Gökalp, "İlim ve Siyaset", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.805, 3 Mayıs 1923

bütün kıymetlerin yeni mefkûreye göre değişmesi lazım gelmez mi?"[28] Türk İnkılabı'nın mimarı Mustafa Kemal Paşa'nın "fikirlerimin babası" diye nitelediği Ziya Gökalp'in Mayıs 1923'te yaptığı bu yorumlar Türkiye'de artık yeni ve geri dönüşü olmayan bir dönemin başladığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Esasen bu isabetli değerlendirmeler yakın gelecekte Ziya Gökalp'i haklı çıkaracak gelişmelerle teyit edilecektir. Gökalp'in bu dönemde yayınlanan diğer iki makalesi de millî vicdanın ve millî dayanışmanın kuvvetlendirilmesinin ehemmiyetini açıklamaktadır[29]. Ziya Gökalp'in bütün bu makaleleri değerlendirildiğinde Meclis'te alınan seçim kararıyla yeni bir dönemin başladığının işaretlerini görmek mümkün olmaktadır. Zira bu makaleler fırka, fırkacılık, gelecekteki siyaset anlayışı ve değer algılaması gibi meselelerinin eskiye göre farklı bir tarzda algılandığının örnekleri olarak yorumlanabilir. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeline fikirleri ve eserleriyle harç koyan" Ziya Gökalp, Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde parti programının sistematize edilmesinde önemli bir rol oynadığı gibi II. Dönem TBMM'ye milletvekili olarak dâhil olduktan sonra da anayasa değişikliği ile ilgili çalışan komisyonda çalışmıştır[30].

Seçim kararının alındığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecekte şekillendirecek olan Halk Fırkası'nın kuruluş çalışmalarının devam ettiği bir dönemde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde bu hadiselerin meşruiyetinin güçlendirilmesine yönelik haber ve yorumlar da yayınlanmaya devam etmektedir. Bir yandan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi tadil

---

[28] Ziya Gökalp, "Derûnî Hayat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.818, 21 Mayıs 1923

[29] Ziya Gökalp, "Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 821, 24 Mayıs 1923; Ziya Gökalp, "Millî Tesanüdü Kuvvetlendirmek", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.824, 28 Mayıs 1923

[30] Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda ileride yapılacak olan tadillerde Ziya Gökalp'in önemli katkıları olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziyâ Gökalp**. Esasen Ziya Gökalp, Türk bilim adamlarının yanı sıra bazı yabancı araştırmacı tarafından da yeni Türk devletinin ve Türk İnkılabı'nın esaslarını etkileyen önemli bir mütefekkir olarak değrlendirlmiştir. Mesela Zimmerman'a göre Ziya Gökalp, Türk İnkılabı'nın fikir mimarıdır. (Carle C. Zimmerman, **Yeni Sosyoloji Dersleri**, (Çev. Amiran Kurktan), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1964, s.1-3). Uriel Heyd'e göre ise Gökalp, yeni Türk devletinin teorik temellerini belirleyen en önemli düşünürlerdendir. Heyd eserinde Osmanlı'nın son döneminde gelişen fikir hareketlerini değerlendirmiş ve yeni Türk Devleti'nin milliyetçilik ve Batılılaşma hareketinin ilk dönemlerini Ziya Gökalp'in bakış açısıyla incelemiştir. Ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, (Çev. Kadir Günay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

edilip muhalif harekete gözdağı verilirken bir yandan da cumhuriyete giden yolda basın aracılığıyla fikrî altyapı hazırlanmaya çalışılmaktadır. Kütahya Mebusu Besim Atalay'ın 19 Nisan 1923'te Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan makalesi, cumhuriyet düşüncesinin fikrî altyapısının hazırlanması açısından değerlendirilebilecek bir diğer makale olarak dikkate şâyândır. "*Hükûmet-i mutlakaya taraftar olmak İslama ihanettir*" ifadeleriyle makalesine başlayan Besim Atalay, İslam'ın siyaset itibariyle tam bir halk hâkimiyeti olduğunu belirttikten sonra Müslümanlığın halkçılık, müsavat ve hakkaniyet dini olduğunu vurgulamıştır[31]. Besim Atalay 24 Nisan 1923'te çıkan ikinci yazısında da İslam'da saltanatın yerini değerlendirmiştir. Millî hâkimiyetin ne kadar önemli olduğu değerlendirirken şu sert ifadelere yer verilmiştir: "*İnsanlar hükümdarlardan şimdiye kadar hiç istifade etmemişlerdir… Acaba halifelerden istifade etmiş mi? Ne gezer?!*

Dört büyük halifeden sonra ve Ömer bin Abdülaziz'den başka İslamlığı ve insanlığı koruyan bir halife daha gelmemiştir…

Gerek Emevilerden, gerek Abbasilerden gerek Osmanlı halifelerinden hiçbirisi esaslı surette İslam'ın hukukunu himaye ve vesayet etmeyi düşünememişler ve bilememişlerdir.

Bunlar ya İslamı İslama kırdırmışlar yahut İslamları boş kavgalarla yormuşlar, tüketmişler.

İşte hilafeti saltanat şekline sokmanın cezası! Ve işte halifeleri gayrı mesul, mukaddes ve her şeye kadir bilmenin fenalığı! Bu kabil halife ve sultan taslakları arasında ve kendilerine halife-i Resulullah süsü verdikleri halde millet aleyhine, gaziler aleyhine nasara ile birleşenler dahi görülmemiş midir?

[31] Besim Atalay, "İslamda Halk Hâkimiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 794, 19 Nisan 1923

Din ve vatan düşmanlarıyla çarpışan mücahidleri yalancı fetvalarla eşkıya sayanlar çıkmamış mıydı?"[32]

Besim Atalay'ın makalesinde kullandığı bu sert ifadelere bakıldığında Emevilerden Abbasilere ve Osmanlılara kadar geçen sürede sultan ve halife olan bütün hükümdarların halk için çalışan kimseler olmadığı ifade edilmektedir. Esasen Türkiye'de yeni bir devrin henüz başlangıç günlerinde bulunulduğu düşünülürse inkılap mantığını taşıyan bu sözlerin "geçmişle olan bağları koparmak" ve "yeni bir düzen kurmak" düşünceleriyle doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan önemli değerlendirmelerden biri de Şevket Mehmed Ali imzalı "Adlî İnkılap Esasları" başlıklı yazılardır. Her ne kadar bu makalede "*Kanunlarımızı millî ihtiyaçlarımızı tatmine kadir bir esasa rabt edebilmek için nasıl bir hatt-ı hareket takip etmeliyiz?*" sorusunun cevabı verilmeye çalışılsa da cumhuriyet düşüncesinin pekiştirilmesine yönelik ciddi yorum ve değerlendirmelerde de bulunulmuştur. Ferdî saltanatın esasına müstenid bir devletin kanunlarının millî olamayacağının vurgulandığı makalede hukuk sisteminin medenî milletlerdeki gibi olması gerektiği ifade edilmiştir[33]. Hukuk sistemi ile ilgili bir başka makalede de hukukumuzun millî olması gerektiği ifade edilmiştir[34]. Esasen bu değerlendirmelerin yanı sıra Millî Mücadele'nin hiçbir sahasında millî hareketin hesapsız bir karar ve cezasının olmadığı[35] da çeşitli zamanlarda dile getirilerek Türkiye'de yeni dönemin temelde millî hareketin gelişimi ile başladığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan pek çok alanda olduğu gibi hukuk alanında da zihniyet değişikliği ve bir dönüşümün yaşandığı anlaşılmaktadır. Adlî hayatta

[32] Besim Atalay, "İslamda Saltanat-II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 798, 24 Nisan 1923
[33] Şevket Mehmed Ali, "Adlî İnkılab Esasları ", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.798, 24 Nisan 1923
[34] S.A, "Millî Hukuk", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.843, 19 Haziran 1923
[35] "Kararlarda 'Mahsule-i Muhakeme'", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 900, 28 Ağustos 1923

yapılacak değişiklikleri içeren bu makalelerin yanında eğitim ile ilgili de neler yapılması gerektiğini içeren makaleler yayınlanmıştır[36].

Hâkimiyet-i Milliye'de milletin hâkimiyeti konusunda çıkan makale ve yazı dizilerinden biri de Mehmed Emin Bey'in "Türk'e"[37] şiiriyle birlikte yazdığı "Halk Hâkimiyeti" ve "Halkçılık" başlıklı yazılarıdır. İlk yazısında "*Artık padişah yok, millet var; saray yok, vatan var; keyif yok, kanun var; zulüm ve esaret yok hak ve hürriyet var. Artık bu memlekette zayıfın vücudu kuvvetlilerin ayakları altında ezilmeyecek*…"[38] ifadelerini kullanan Mehmed Emin Bey, edebî bir dille görüşlerini açıklamıştır. İkinci yazısında da bir milletin ve memleketin ancak "halkçılık", "halkçılık ruhu" ve halkçılık aşk ve rüyası" ile yükselebileceğini ifade etmiştir[39].

Halk hâkimiyeti ile ilgili olarak Hâkimiyet-i Milliye'de görüş açıklayanlardan biri de İzzet Ulvi'dir. Kendisi gazetenin başmakalesi olarak yayınlanın yazısında şunları dile getirmiştir: "*Görülüyor ki Türkler saltanat ve mutlakiyetin (hâkimiyet-i şahsiye)nin en eski zamanlarda zararını anlamışlar ve ondan kurtulmak için meclisler toplamışlar, kanunlar yapmışlardır.*

---

[36] Bu makalelerle ilgili olarak bkz. Mustafa Rahmi, "Maarifde Gaye-I" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.805, 3 Mayıs 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif-Yeni Maarifin Felsefesi - II" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.811, 10 Mayıs 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif-Asrî Maarif Müesseselerinden -I II" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.812, 11 Mayıs 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif Programı-IV" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.816, 16 Mayıs 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -V" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.820, 23 Mayıs 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -VI" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.822, 25 Mayıs 1923; "Bizde Fen ve Fencilik", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.825, 25 Mayıs 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -VII" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.825, 29 Mayıs 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -VIII" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.826, 30 Mayıs 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -IX" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.828, 1 Haziran 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -X" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.831, 5 Haziran 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -XI" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.832, 6 Haziran 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -XII" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.833, 7 Haziran 1923; Mustafa Rahmi, "Asrî Terbiye ve Maarif -XIII" **Hâkimiyet-i Milliye**, S.845, 21 Haziran 1923; "İlk Tedrisatta Tarihin Maksadı-I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.858, 6 Temmuz 1923; "İlk Tedrisatta Tarihin Maksadı-II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.859, 8 Temmuz 1923; "Heyet-i İlmiyenin İnikadı Münasebetiyle", Hâkimiyet-i Milliye, S.870, 20 Temmuz 1923 vd..

[37] "Türk'e" başlığını taşıyan şiirin ilk kıtası şu şekildedir:

Rab varken, O'nun bir mihrabı varken,
Bir mabud hükümdar, bir taht ne demek?
Bu tahtlar önünde insanlar neden
O altın putlara alın eğecek!

(Hâkimiyet-i Milliye, S. 808, 7 Mayıs 1923)

[38] Mehmed Emin, "Halk Hâkimiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 808, 7 Mayıs 1923

[39] Mehmed Emin, "Halkçılık", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 809, 8 Mayıs 1923

Millî hâkimiyet, halkçılık ve meşrutiyette Avrupalılara takaddümümüz ne kadar iftihara şayandır. Millî hâkimiyet ve meşrutiyet tarihimizi yazanlar bunları unutmamalıdırlar…

Saltanatçılık, Türk dünyasının muhalif kıtalarını da birbiriyle çarpıştırarak sultanların, hakanların şahsî şeref ve daiyeleri için büyük milletimizi zaafa uğratmış, kardeş Türkler arasında nifak husule getirmiştir.

Saltanat tamamen muzırdır. Bilâ kayd u şart milletin hâkim olması en faydalı ve doğru bir usuldür. Yeni idare ve umdelerimizle ananelerimize, benliğimize kavuşuyoruz. Bence, Türk tarihinden çıkan mana işte budur!"[40] Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan bu makalelerle "tarihî olarak görüldüğü üzere biz Türkler halk hâkimiyetine yabancı değiliz, kültürümüze ve mukaddesatımıza en uygun idare şekli milletin kendi mukadderatına kendisini hâkim olması gerektiğidir" düşüncesi pekiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu bakımdan Türk tarihinin ve kültürünün cumhurî bir yönetimle uyumsuz olmadığı ifade edilip halkın bu duyguları ve hassasiyetleri göz önünde bulundurularak yeni devrin meşruluğu izah edilmeye çalışılmaktadır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde cumhuriyet fikrinin geliştirilmesine yönelik makale ve değerlendirmeler yayınlanırken bir yandan da Türkiye'nin dört bir tarafında seçimler devam etmektedir. Gazete, seçimlerle ilgili haberleri günü gününe yayınlamaya çalışmıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa 1 Ağustos 1923'te İzmir'den ayrılmış ve 2 Ağustos'ta Ankara'ya gelmiştir[41]. Ülke çapında yapılan seçimler tamamlanmış ve yeni Meclis'in 2 Ağustos 1923'te açılacağı duyurulmuştur. İlk toplantıya yeterli sayıda milletvekilinin katılmadığı gerekçesiyle Meclis'in açılışı 11 Ağustos'a ertelenmiştir[42]. Mustafa Kemal Paşa da bir tebliğ yayınlamış ve "*Halk Fırkası'na mensup yeni Meclis azalarının bazı hususatın müzakeresi zımnında öğleden sonra üçte Meclis binasında hazır bulunmalarını*"

[40] İzzet Ulvi, "Türklerde Halk Hâkimiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.811, 10 Mayıs 1923
[41] **Hakimiyet-i Milliye**, S.877, 1 Ağustos 1923; **Hakimiyet-i Milliye**, S. 879, 3 Ağustos 1923
[42] "Büyük Millet Meclisi'nde Umumi İçtima 11 Ağustos'a Tehir Edildi", **Hakimiyet-i Milliye**, S. 879, 3 Ağustos 1923

istemiştir. 7 Ağustos'ta Meclis'te toplanan milletvekillerine Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yaparak Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun artık Halk Fırkası'na dönüşeceğini söyleyerek bu konuda hazırlanan nizamnamenin bütün milletvekillerince incelenmesini istemiştir[43]. Görüldüğü üzere Birinci Dönem TBMM üyelerinin yaklaşık dörtte üçünün yeni dönem TBMM'de olmadığı ve ikinci dönemin muhalefet hareketinin henüz ortaya çıkmadığı bir sırada Mustafa Kemal Paşa'nın çok önceden belirttiği üzere Halk Fırkası'nın kurulması işi de hızlandırılmıştır. Yavaş yavaş Ankara'ya gelmeye başlayan milletvekilleri seçim sonrasında kurulacağı bilinen Halk Fırkası için bir nizamname hazırlamaya başlamışlardır. Hatta bu konuda iki de rapor hazırlamışlar, fakat bu pek kabul görmemiştir[44]. 7 Ağustos'taki toplantıdan iki gün sonra Halk Fırkası adına seçilen milletvekilleri bir toplantı daha yapmışlardır. Bu toplantıda Meclis başkanlığı ve hükümet üyeleri ile ilgili konuların yanı sıra Halk Fırkası Nizamnamesi de ele alınmıştır[45].

Meclis'in en yaşlı üyesi İstanbul milletvekili Abdurrahman Şeref Bey, "reis-i sinn" sıfatıyla TBMM'nin ilk oturumunu açmıştır. Ankara milletvekili Ali Fuat Paşa, geçici başkan seçildikten sonra milletvekillerinin yemin ederek göreve başlamaları gerektiğini belirtmiştir. Birinci Meclis'te saltanatın ve hilafetin kurtuluşu için yemin eden milletvekilleri, ikinci Meclis'te Bilecik milletvekili Fikret Bey'in önergesiyle hâkimiyetin bilâ kayd u şart millette olduğu esasına bağlı kalacaklarına dair yemin ederek göreve başlamışlardır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ikinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında geniş bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının sonunda şunları ifade etmiştir: "*Türkiye Devleti'nin, bu yeni müessesenin istinad eylediği esaslar, mahiyet itibariyle kendine tekaddüm eden tarihî müesseselerden başkadır. Bunu bir kelime ile ifade etmek lazım gelirse diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir. Müessesât-ı maziye ise bir şahıs devleti*

[43] "Halk Fırkası'nın İlk İçtiması", **Hakimiyet-i Milliye**, S. 883, 8 Ağustos 1923
[44] **İleri**, 5 Ağustos 1923
[45] "Büyük Millet Meclisi Riyaset", **Hakimiyet-i Milliye**, S. 885, 10 Ağustos 1923

idi, eşhasın devleti idi…"[46] Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadeleri yeni dönemde devletin millî hâkimiyet esaslarına dayandığını net bir şekilde göstermektedir. Gazi'nin bu konuşmasını ertesi günü değerlendiren Ziya Gevher, artık millî hâkimiyetten dönüşün mümkün olmadığını ve yeni bir dönemin başladığını ifade etmiştir[47]. Bununla birlikte Meclis'in açılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın da Meclis başkanı seçilmesi dolayısıyla Halife Abdülmecid Efendi bir tebrik göndermiştir[48]. Bu arada 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, 23 Ağustos 1923'te TBMM tarafından onaylanmıştır. Yeni Türk devletinin kurucu antlaşması olan Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra bu konudaki aylarca süren tartışmalara da son nokta konulmuştur. Artık cumhuriyete giden yolda -siyasî bir meselenin halledilmesi anlamında- büyük bir adım daha atılmıştır. Zira barış tamamlanıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde askıda kalmış pek çok inkılap bundan sonra gerçekleşme zemini bulacaktır.

Bu arada İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi de İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey'in riyasetinde açılmıştır. 11 Ağustos'ta açılan Meclis'te başkan sıfatıyla yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir: "*Selefimiz olan Birinci Meclis vatanın halâskârı oldu. Meclis-i âlinizin uhdesine terettüb eden vazife de, devletin nâzımı olmaktır. Hâkimiyet-i millîye esası üzerine, kavanin-i mevcudemizi teşkilat-ı cedideye tevfikan ihtiyac-ı hazıramıza göre tadil etmek ve memleketin hüsn-i idaresini ve milletin terakki ve refahını temin edecek yeni kanunlar tanzim ve tesbit etmek ve harbin temadisi dolayısıyla bakımsız kalan memleketimizin imarâtına hizmet etmek uhde-i himmetinize terettüb eyliyor...*"[49] Abdurrahman Şeref Efendi'nin bu sözleri, kendisinin Millî Mücadele dönemi de dâhil olmak üzere o dönemde millî hâkimiyet ilkesine dayalı bir devlet düşüncesini savunduğunu göstermektedir. Kısaca İkinci Dönem TBMM'nin, üyelerinin ilk Meclis'e

---

[46] "Müttefikan Büyük Millet Meclisi Riyasetine İntihab Edilen Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Mühim ve Tarihî Nutukları", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.888, 14 Ağustos 1923
[47] Ziya Gevher, "Büyük Gazi'nin Hitabesi Önünde", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.889, 15 Ağustos 1923
[48] "Halife Hazretlerinin Tebrikatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.893, 20 Ağustos 1923
[49] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 2, İçtima 1, s.2; **Hâkimiyet-i Millîye**, 12 Ağustos 1923, S. 886.

nazaran millî hâkimiyet fikrinin fiilî tezahürünün gerçekleşmesi gerektiğine inan insanlardan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.

Halk Fırkası'nın nizamnamesin taslağının incelenmesi ile ilgili oluşturulan komisyon, Meclis açıldıktan sonra çeşitli toplantılar yapmıştır[50]. Halk Fırkası'nın nizamnamesi 18 Ağustos'ta fırka grubuna sunulmuştur[51]. Nizamname üzerine görüşmeler fırka grubunda yaklaşık 3 hafta devam etmiştir[52]. Böylece İkinci Dönem TBMM açıldıktan sonra Gazi'nin zihninde şekillenen teşkilatı güçlendirme ve disiplinli bir yapıya kavuşturma düşüncesi son aşamasına gelmiştir. 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak nizamnamesini onaylayarak resmi kuruluşunu tamamlamış ve oybirliği ile alınan kararla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürüldüğü ilan edilmiştir. 11 Eylül'de de Halk Fırkası'nın başkanlığına Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, genel sekreterliğe Recep (Peker) Bey, Meclis'teki fırka grubu başkanlığına da Ali Fethi Bey seçilmişlerdir[53]. Cumhuriyetin ilanından sonra Başbakan İsmet Paşa 19 Kasım 1923'te Mustafa Kemal Paşa tarafından Halk Fırkası genel başkan vekilliğine atanmıştır. İsmet Paşa 20 Kasım 1923'te bir genelge yayınlayarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na "inkılab eylediğini" belirtmiştir[54]. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa 15 Ekim 1927'deki Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kongresini açarken partinin ilk genel kongresinin Sivas'ta yapıldığını dolayısıyla Halk Fırkası'nın kuruluşunun Sivas Kongresi'nde olduğunu belirtmiştir[55]. Halk Fırkası kurulduktan sonra 104 maddeden müteşekkil bir nizamname[56] yayınlamıştır. Nizamnamenin 2. maddesindeki şu ifadeler dikkat çekmektedir: "*Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir.*

[50] "Halk Fırkası Encümen-i Mahsusunun İçtiması", **Hakimiyet-i Milliye**, S.887, 13 Ağustos 1923; "Halk Fırkası'nın İçtiması", **Hakimiyet-i Milliye** , S.889, 15 Ağustos 1923
[51] "Encümen Tarafından Kabul Edilen Maddeler", **Hakimiyet-i Milliye**, S. 892, 19 Ağustos 1923
[52] Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, S.892-913, 19 Ağustos-12 Eylül 1923
[53] "Halk Fırkası Dünden İtibaren Resmen Teşekkül Etmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.913, 12 Eylül 1923
[54] "Dünden İtibaren Müdafaa-yı Hukuk Teşkilatı Halk Fırkası'na İnkılâb Eyledi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 973, 21 Kasım 1923
[55] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.370
[56] "Halk Fırkasının Nizamnamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 913, 12 Eylül 1923

Hiçbiri imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunlarını vaz' etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir." Nizamnamenin 3.maddesinde de "*Halk Fırkası'na her türlü ve hariçten gelip türlü tabiiyet ve herşeyi kabul eden her ferd dâhil olabilir*"[57] ifadesi ile yeni kurulan Halk Fırkası'nın katılımcı bir demokratik düşüncenin geliştirilmesine inandığı anlaşılmaktadır. Parti bir yıl sonra da (10 Kasım 1924) ismine "Cumhuriyet" kelimesini ekleyerek Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır[58]. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyete giden yolda bir taraftan kadrosunu teşkilatlandırıp disiplinli bir yapıya kavuştururken diğer taraftan da zamanının geldiği, şartlarının oluştuğuna inandığı inkılapları gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Büyük bir stratejik dehanın ürünü olan Türk İnkılâbı, İkinci Dönem TBMM ile daha geniş bir çerçeve kazanacaktır. Cumhuriyetin ilanından önce inkılabı yönetip yürütecek kadroyu da oluşturan Mustafa Kemal Paşa, yeni devletin "makarr-ı idaresi"ni de belirledikten sonra idare rejimini kurup daha sonrada yeni yapının güçlendirilmesi, geliştirilmesi ve bu yapıya karşı oluşabilecek muhalefeti engellemeye çalışacaktır.

[57] **Ayın Tarihi**, "Halk Fırkası Nizamnamesi" C.I, No. 1, 1923, s.77
[58] "Dünkü Fırka İçtimaında Fırka 'Cumhuriyet Halk Fırkası'…", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1269, 11 Kasım 1924

B. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE YENİ TÜRK DEVLETİNİN YENİ BAŞKENTİ: ANKARA

Bilindiği üzere devletin tabii ve beşerî bazı temel unsurları mevcuttur. Bunlar arasında devletin bir idare merkezine sahip olması o devletin hem iç hem de dış siyaseti açısından önemli görülmektedir. Tabiidir ki devletin merkezi olacak yerin de çeşitli bakımlardan belirli özellikler taşıması gerekmektedir. Ulaşım ve güvenliğin elverişli olması bir yerin devlet idare merkezi olması bakımından önemli şartların başında gelmektedir. Ankara'nın yeni Türk devletinin başkenti yapılması düşünülürken bu özelliklerinin yanı sıra kendine has özelliklerinin de bu konuda göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır.

Başkent, bir devletin beyni olarak devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının merkezidir. Yasalar başkentte çıkarılır, kararlar başkentte verilir. Kısacası, devlet başkentten yönetilir. Başkent devletin dış ilişkilerinin de merkezidir. Yabancı elçiler başkentte otururlar, yabancı devlet adamları resmî ziyaretlerini başkentte yaparlar, yabancı devletlerle anlaşmalar başkentte hazırlanıp imzalanır. Başkent devletin yönetim merkezi ve karargâhıdır. Dolayısıyla başkent değiştirmek, her zaman, her yerde önemli olaylardan sayılmaktadır. Ankara'nın başkent seçilmesi daha da ilgi çekici ve anlamlı bir olaydır. 1920'lerde Ankara, keçisi, kedisi ve armudundan başka pek bir şeyi olmayan; tozlu, sıtmalı bir Anadolu kasabası görünümündeydi. İstanbul ise oldum olası imparatorluklar başkentiydi. İstanbul, bin küsur yıl Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu ve beş yüz yıl kadar da Osmanlı İmparatorluğu başkenti olmuştu. Ankara gibi sönük bir Anadolu kasabasının anlı şanlı İstanbul'u başkentlik tahtından indirmesi, "sıska bir gencin yılların başpehlivanını yere serivermesi" gibi şaşırtıcı bir olaydır. Ankara'nın başkent seçilmesi aynı zamanda anlamlı bir olaydır. Çünkü böylece, yeni Türk devletinin ağırlık merkezi İstanbul'dan Anadolu'ya kaymıştır. Anavatan topraklarının büyük parçası Anadolu'da olduğuna göre, yeni Türk devletinin gözleri de artık Anadolu'ya çevrilmiştir. Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya

taşınması, Türkiye'nin devlet politikasında da köklü değişiklik anlamı taşımaktadır[59].

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Muharebeleri ile büyük bir tehlike atlatan Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul, mütareke dönemi ile birlikte İtilaf Devletleri'nin işgaline boyun eğmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık beş asırlık başkent fiilen işgal edilmiştir. İşte böyle bir dönemde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck, 4 Kasım 1919 günü Londra'ya, "Türkleri İstanbul'dan kovmak" (The expulsion of the Turks from Constantinople) konulu bir muhtıra sunmuştur. Bu uzun muhtırada Türkleri İstanbul'dan atmak, Türk başkentini de Anadolu'ya yollamak gerektiği savunulmuştur. Muhtıraya göre, "İstanbul, gerek coğrafyası, gerek tarih geleneğiyle şahane (imperial) bir kentti. Osmanlı İmparatorluğu ise, artık 'üçüncü sınıf bir Asya Sultanlığı' derecesine düşmüştü. İstanbul, bu üçüncü sınıf devlet için fazlaydı. Osmanlı Devleti bu anlı şanlı İstanbul'un bakım masraflarını bile karşılayamazdı. İstanbul'u Türklerin elinde bırakmak için hiçbir gerekçe yoktu. İstanbul, İslam'ın kutsal şehri değildi. Sonra Türkler, hâlâ yenildiklerinin farkında değilmiş gibi davranıyorlardı. 'Başkentlerinden mahrum edilmek kadar başka hiçbir şey Türklerin burnunu yere sürtmezdi.' Ne yönden bakılırsa bakılsın, Türkler İstanbul'da bırakılmamalıydı; bırakmak, Avrupa için tehlike olurdu. İstanbul Türklerin elinden alındıktan sonra burada 'uluslararası bir rejim' kurulabilirdi."[60]

İtilâf devletlerinin Türkleri İstanbul'dan atma ve Türk başkentini Anadolu'ya itme plânları gizliydi. Ama bu plânlar, sonunda basına da sızmıştır. Anadolu'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 11 Ocak 1920 günü İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği bir telgrafla, İstanbul'un Türklerden alınması ve Türk başkentinin Anadolu'ya kaydırılması tasarılarını şiddetle protesto etti. Anadolu'nun her tarafından da İngiliz Yüksek Komiserliğine protesto telgrafları yağdı. Bu telgraflar, Türk Milleti'nin

[59] Bilal N. Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 20, C. VII, Mart 1991, s.189-190
[60] Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Ankara, 1973, C. I, s. 187

bu konuda ne kadar duyarlı olduğunu gösteriyordu. Sevr Antlaşması öncesindeki günlerde, başkent İstanbul'un düşman eline geçeceği kaygısı ülkede yaygındı. Bu kaygıyla Anadolu, başkentin Anadolu'ya taşınmasına karşı çıkılıyordu. 10 Şubat 1920 günü son Osmanlı Meclisi, Misak-ı Milliyi kabul etti. Bu tarihi belgenin 4. maddesinde, "*Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükûmet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır*" deniyordu. Yani başkentin güvenliği dokunulmaz olmalıydı. Son Osmanlı Meclisi bu ilkeyi kaleme alırken başkentin saldırıya uğrayabileceği konusundaki kaygılarını da dolaylı olarak dile getirmiş oluyordu. İstanbul'un geleceği konusundaki güvensizlik nedeniyledir ki böyle bir hükmün Misak-ı Milli'ye konulması gerekli görülmüştü. 16 Mart 1920 günü başkent İstanbul İtilâf devletlerince işgal edildiğinde bir bildiri yayınlanmıştı. Bu bildiri ile "*İstanbul'un Türklerden alınmayacağını; ama karışıklıklar sürerse bu kararın değişebileceğini*" (yani İstanbul'un Türklerden alınabileceğini) ilan etmişlerdir. Başkent, ülkenin en güvenli yeri olmak gerekirken en güvensiz şehri olup çıkmıştı; en son düşman eline düşeceği yerde en önce işgale uğramıştı. Başkentin ülkeye egemen olması, ülkeyi yönetmesi beklenirdi. Oysa başkent İstanbul artık ülkeyi yönetemiyor, yönlendiremiyor, ülke ve millet kaderini elinde tutamıyordu. Başkent ülkeye egemen değil, kendisi boyunduruk altındaydı. Kısacası İstanbul, başkent olarak tarihî görevini artık tamamlamıştı. Osmanlı Devleti'yle birlikte İstanbul'un başkentliği de tarihe karışıyordu. Ama bu tarihî gerçeğin kafalara iyice sokulabilmesi için, Anadolu'da yeni Türk devletinin doğmasını ve başarıya ulaşmasını da beklemek gerekecektir[61].

Ankara'nın başkent oluşu, bir başkentin yeni bir şehre taşınması veya yeni bir başkent inşası değildir. Ankara'nın başkent oluşu tarihi bir tekâmül sürecidir[62]. Her şeyden önce Mustafa Kemal Paşa'nın bu hadisedeki rolü

[61] Bilal N. Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 20, C. VII, Mart 1991, s.199
[62] Güven Dinçer, "Ankara'nın Başkent Oluşunun Anlamı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.37, C.XII, Mart 1997, s.158

şayan-ı dikkattir. Vatanı kurtaran büyük bir komutan, üstün nitelikli bir diplomat ve politikacı, örnek bir devlet kurucusu ve inançlı bir inkılapçı olan Mustafa Kemal Paşa'nın, daha Mondros Mütarekesi yapılmadan çok önce, ordunun dağıtılacağını, düşmanın Anadolu'yu işgal edeceğini, düşmanla halkın karşı karşıya kalacağını söylemesi ve gerekli önlemlerin alınmasını önermesi ile Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra 20. Kolordu'yu Ankara bölgesine göndermesi, daha o günlerde bazı stratejik düşünce ve tasarıları olduğunu göstermektedir. Ankara tarih boyunca, stratejik yollar üzerinde ve geçilmesi zorunlu olan bir kentti. Türk İstiklâl Savaşı'nda, Ankara'nın, o tarihte düşmanın ulaştığı Geyve Boğazı, Kütahya ve Afyon gibi önemli mevkilerle de demiryolu bağlantıları vardı. Muharebe imkânları yeterliydi ve Orta Anadolu gibi zengin üretim bölgesinin içindeydi. Bu öneminin yıllar sonra da değişmeyeceği Mustafa Kemal Paşa tarafından değerlendirilmişti. Bugün modern jeopolitikçiler bu odak bölgenin Türkiye'nin kalkınmasında, büyük rolü bulunduğunu ve bunu Ankara'nın başkent oluşuna borçlu olduğunu söylemektedirler[63].

Bununla birlikte başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya nakli ile ilgili ilk defa bir öneride bulunan 18 Haziran 1883'te yarbay olarak Türkiye'ye gelen ve değişik tarihlerde 16 yıl Türk ordusunda hizmet eden bir Alman subayı olan Mareşal von Der Goltz'dur. Türkçe'ye çevrilen on askerî eserinden "Millet-i Müsellâha" Atatürk'ün de okuduğu kitaplar arasındadır. Meşrutiyet'ten sonra (1908 – 1910) ikinci gelişinde katıldığı Askerî Şûra toplantısında başkent ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "*Başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya örneğin Konya'ya nakledin, çünkü İstanbul çalışmaya, iş görmeye elverişli bir yer değildir. Tabiat, cenneti yeryüzüne indirmek istemiş ve İstanbul'u seçmiş, o Boğaziçi, o Çamlıca, o Adalar, cana can katar. Günün yarısı yolda geçer kalanı da ziyaretçilerinizle*." O, bu sözleriyle misafiri geldiği için toplantıdan ayrılan ve dönüşünde Sarıyer vapuruna yetişmek için müsaade isteyen Nâzım Paşa'ya takılıyor ve

[63] Nusret Baycan, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S.19, C. VII, Kasım 1990, s. 121-122

gülüyordu. Asıl nedeni, stratejik yönden İstanbul'un başkent olmaya elverişli olmayışıydı. O, "*ulaştırma yollarının uçlarında ve sonlarında başkent olmaz. Ortasında bir başkent arayın*" diyor ve İstanbul'u başkent yapan hiçbir devletin orada uzun süre güçlü ve varlığını kanıtlayıcı olarak kalamadığını ekliyordu[64]. Ankara'nın başkent oluşunda Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüşlülüğü, stratejik öngörüsü, Ankara'nın jeopolitik önemi, Ankaralıların Kuva-yı Milliye yanlısı olmaları ve Goltz Paşa'nın başlattığı tartışmanın etkisinin yanı sıra asıl önemli etkenlerin başında Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın burayı karargâh olarak belirlemesi de gösterilebilir. Zira Sivas Kongresi'nden sonra istiklal mücadelesi buradan yürütülmüştür. Bu mücadeleyi yöneten Türkiye Büyük Millet Meclisi burada toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Ankara'nın merkez olarak belirlenmesinde "*en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye elden geldiği kadar yakın bir yerde bulunmasının*"[65] da etkili olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki sözlerinde yer alan "hedefe ve tehlikeye elden geldiğince yakın olma" düşüncesi, temelsiz değildir. Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi seçilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın tarihî temellere dayanan bu ana fikri, 750 yıl önce Anadolu'nun Fatih'leri olan Selçuklular ve Uç Beyliklerinin fetihlerini daha ileriye götürebilmek için kendilerine üs olarak Bizans'a yakın yerleri seçmiş olmaları düşüncesi ile örtüşmektedir[66]. Siyasî olarak devletin kurulduğu yer olan Ankara, o günkü dinamizmi ile tarihî tekâmülün bir neticesi olarak İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin cumhuriyetin ilanından önceki en büyük icraatı olarak başkent yapılmıştır.

Esasen Meclis'in açılmasından sonra kurulan ilk hükûmet ile birlikte Ankara fiilen hükûmet merkezi olmuştur. Bununla birlikte Meclis'in açılmasından dokuz ay geçtikten sonra başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması ile ilgili konu Meclis gündemine gelmiştir. Hükûmet, 31 Ocak

---

[64] Nusret Baycan, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S.19, C. VII, Kasım 1990, s. 123

[65] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul, 1951, C. I, s. 229-230

[66] E. Semih Yalçın, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.29, C.10, Temmuz 1994, s.338; E. Semih Yalçın, "Ankara'nın Başkent Oluşunun Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Cumhuriyetin 80.Yılında Her Yönüyle Ankara**, Ankara 2004, s.281-287

1920'de başkent işini Meclise getirmiştir. Aylar öncesinden yapılan hazırlıklarla bir başkent komisyonu kurulmuş ve bu komisyona Meclis'ten de 3 üye istenmiştir[67]. Hükûmetin hazırladığı kararnameye göre, İstanbul bir "merkez-i merasim" olarak kalacak ve "hukukî merkez-i hükûmet" Anadolu'da olacaktır. Ankara Hükûmeti bununla aslında başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya taşımaya kesin karar vermişti. Buradan anlaşıldığına göre bu taşıma işlemi geçici bir taşınma olarak değerlendirilmemiştir. 31 Ocak 1921 günü TBMM'ye gelen bu kararname Meclis'te tepkiyle karşılanmış ve başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması önerisi 26 kabul oyuna karşın 71 ret oyu ile reddedilmiştir[68].

Bu tecrübeden sonra başkent meselesi resmî olarak bir daha gündeme getirilmemeye çalışılmıştır. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele sürecinde bu konu ile ilgili olarak 1921 yılında Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit'e şöyle bir demeç vermiştir: "*İstanbul bizim geleneksel başkentimizdir ve öyle kalmalıdır. Ama Dünya Savaşı bize bir ders verdi ve tecrübe kazandırdı. Saltanat ve halifelik İstanbul'da kalacaksa da gerçek hükûmetin, millî hükûmetin merkezi Anadolu'da olacak; yani, İstanbul'dan daha iyi korunan yurdun orta yerinde bulunacaktır...*" Mustafa Kemal Paşa, yine 1921'de, Fransız gazeteci Berthe Georges-Gaulis'e, "*siyasî başkentimiz Anadolu'nun ortasında kalacaktır*" demiştir. 16 Ocak 1923 günü de İzmit'te gazetecilere şunları söylemiştir: "*Devlet merkezini seçerken iki noktayı göz önünde tutmak icap eder. Biri, her nevi tecavüze karşı yerinden kıpırdamayacak kuvvet ve sükûnetini muhafaza edecek bir yer olmalı... İkincisi, hükûmet merkezi öyle bir yerde olmalı ki, hükûmet, nazarını memleketin bütün muhitlerine müsavi surette atfedebilsin...Herhalde birçok sebepler, hükûmet merkezinin Ankara-Kayseri-Sivas müsellesi (üçgeni) içinde bir noktada olmasını icap ettiriyor. Bu müsellesin bir resinde (ucunda)*

[67] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima 1, C.8, s.4-7
[68] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 8, İçtima 1, s.12-13

bulunan Ankara, pekâlâ devlet merkezi olabilir; esasen hadisat orasını merkez yapmıştır."[69]

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla memleketin temel dış politik meseleleri çözüme kavuşturulmuş ve bundan sonra önemli anayasal ve iç politika ile ilgili meselelerde kararlar alınması gündeme gelmiştir. 9 Ekim 1923'te İsmet Paşa ve 14 arkadaşı[70] Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir kanun teklifi sunmuşlar ve Ankara'nın başkent olması teklifinde bulunmuşlardır. Teklifte Lozan'dan sonra ülke bütünlüğünün sağlandığı, Türkiye'nin idare merkezinin seçiminin sırası geldiği, bunun için iç ve dış tereddütlere son verilmesi gerektiği ve bu merkezin de Anadolu'da yani Ankara'da olması gerektiği ifade edilmiştir. Tasarı, verildikten bir gün sonra 10 Ekim'de Kanun-i Esasi Encümeni'ne sevk edilmiştir. Encümen bu konuda olumlu görüş bildirdikten sonra Ankara'nın zaten tabii başkent olduğu ve dolayısıyla bu teklifin bir gerçeğin tespitinden ibaret olduğunu da ifade ederek TBMM genel kuruluna sunmuştur. Ankara'nın başkent olmasıyla ilgili verilen bu tasarıya Gümüşhane mebusu Zeki Bey'den başka itiraz eden olmamıştır[71]. Tasarı TBMM'nin 27 numaralı kararı olarak 13 Ekim 1923

---

[69] Bilal N. Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 20, C. VII, Mart 1991, s.205-207

[70] Zülfi (Diyarbakır), Seyfi (Kütahya), Mahir (Kastamonu), Sabit (Erzincan), Necati (Bursa), Ali Rıza (İstanbul), Ferid Recai (Çorum), Dr. Fikret (Ertuğrul), Hilmi (Malatya), Rüşdü (Erzurum), Rasim (Sivas), Mehmed Kamil (Karahisarı Sahib), Kazım Hüsnü (Konya), Refet (Bursa). (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 2, Devre 2, İçtima 35, s.665)

[71] Gümüşhane mebusu Zeki Bey, konuşmasında şunların ifade etmiştir: "Efendiler! Akdeniz ve Karadeniz'in iltisakında hilkatin vücuda getirdiği bütün mehasin ve bedaiiyle kainatın matmah-ı nazarı olan İstanbul şehrine olan iğbirarını nedendir bilmem. Bir zamanlar hakanların yatağı, maarifin kıblegâhı, satvet-i İslamiyenin tecelligâhı ve bilhassa Türk'ün kıblegâhı olan bu zavallı şehrin kabahati neydi? Şuursuz bir idarenin eli altında kahbe düşmanın harîm-i ismetimize sokularak bedbahtlık içinde inleyen o zavallı İstanbul'da ordumuz istihlas adımlarıyla yürürken, onun ağuşuna atılırken şükranına gözyaşları ve kurbanlar katarken bunun böyle mahrumiyetine sebep neydi? Efendiler! Makarr-ı hükûmetin yalçın kayalarda, izbe ovalarda kurulmak asırları çoktan geçmiştir… Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin camia-ı ittihadı altında bulunan İstanbul, en büyük bir ticaretgâh ve en büyük bir mevki-i mümtaza maliktir ve o mevki-i bülendi ihraz eden bu şehirde siyasî mahzurlar da zannederim ki o kadar değildir. Efendiler! Bugün tarih nokta-i nazarından muhakeme edersek dört buçuk asırdan beri elimizde bulunan bu payitahtta siyasî bir mahzur olarak görülen ahval acaba nedir? Bununla mukayese yapacak olursak kârımız mı çok, zararımız mı çoktur? Rica ederim, Anadolu'nun mamuriyetini istemeyen bir fert yoktur. Her tarafını İstanbul'dan daha mamur görmek isteriz. Yalnız buranın merkez-i hükûmet olmasıyla İstanbul'un hal-i harabiye terk edilmemesini rica ederim. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 2, Devre 2, İçtima 35, s.666-667)

tarihinde kabul edilmiştir[72]. Bir kanunla değil TBMM'nin bu kararıyla Ankara resmen Türkiye'nin başkenti olmuştur. Başkentin Ankara olması kararı ileride Anayasanın değiştirilemez maddeleri arasına girecektir. 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde "*Türkiye Devletinin dini, Dîn-i İslâmdır; resmî dili Türkçe'dir, makarrı Ankara şehridir.*" şeklinde yer alan karar, 1928'de "*Türkiye Devleti'nin resmî dili Türkçe'dir; makarrı Ankara şehridir."*şekline, 1937'de ise "*Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıdır. Resmî dili Türkçe'dir. Makarrı Ankara şehridir*"[73] şekline dönüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği gibi Ankara'nın başkent yapılma sürecinde "p*ayitaht tabirinin de yeni Türkiye Devleti'nin mana ve mahal-i istimali kalmadığını göstermek*"[74] için "makarr-ı idare" ifadesi kullanılmıştır. Halide Edib Adıvar'ın Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinden sonraki günlere atfen kullandığı ifadeleriyle "Millî Hareketin Kâbesi"[75] olan Ankara, bundan sonra da yeni Türk devletinin gelişim sürecini sembolize edecektir.

Hâkimiyet-i Milliye'de bu konuda çıkan ilk haberlerde öncelikle Türkiye'nin hükûmet merkezinin neresi olacağına dair bir tartışmanın yayınlandığı anlaşılmaktadır[76]. Gazete 9 Ekim 1923 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın Tan gazetesinde yayınlanan mülakatında Fransız gazeteciye verdiği cevabı sütunlarına taşımıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu mülakatta "*Ankara, Türkiye'nin merkezi kalmalıdır.*"[77] şeklinde bir ifade kullanarak başkent resmen ilan edilmeden önce bu konudaki düşüncelerini

---

[72] Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Nurettin Tursan, **Ankara'nın Başkent Olusu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1981, s.61; Hâmit Sadi Selen, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Konferansları 1963**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.95-102; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara, 1971, s. 338-363; Bilal N. Şimşir, **Ankara… Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, Ankara, 1988; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 2, Devre 2, İçtima 35, s.665-670
"Karar No 27: Ankara şehrinin Türkiye Devleti'nin başkenti olmasına ilişkin Malatya Milletvekili İsmet Paşa hazretlerinin 2/188 sayılı teklif-i kanunisi üzerine Kanun-i Esasi Encümeni'nce tanzim olunan 10.10.1923 tarihli mazbata, (TBMM'nin) 13.10. 1923 tarihli otuz beşinci içtimaın ikinci celsesinde okunarak aynen kabul edilmiş ve Ankara şehrinin Türkiye Devleti'nin başkenti olması ekseriyet-i azime ile takarrür etmiştir"
[73] www.anayasa.gov.tr
[74] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 796
[75] Halide Edib Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1971, s. 107
[76] "Türkiye Hükûmet Merkezi Neresi Olacaktır?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 928, 30 Eylül 1923
[77] "Hükûmet Merkezi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 936, 9 Ekim 1923

dile getirmiştir. Ankara'nın başkent yapılması ile ilgili henüz Meclis'e bir tasarı verilmeden önce Halk Fırkası grup toplantısında bu konunun görüşüldüğü Hâkimiyet-i Milliye'nin 10 Ekim tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Habere göre fırka içtimaında "Türkiye Devleti'ni makarr-ı idaresi Ankara'dır" cümlesinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na ilave edilmesi oybirliği ile kabul edilmiştir[78]. Bundan sonra İsmet Paşa'nın Meclis'e verdiği layiha[79] ile ilgili haber veren Hâkimiyet-i Milliye, Meclis Genel Kurulu'nda Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesini ve bununla ilgili müzakereleri manşetten duyurmuştur[80]. Bundan sonra da Ankara üzerine çeşitli izlenim ve değerlendirmelerini[81] yayınlayan gazete kurulduğu günden o güne kadarki duruşuna yakışır şekilde yeni devletin değişim ve dönüşümünün savunucusu olmayı sürdürmüştür. Zira İstanbul'un o dönemki imkân ve şartları ile Ankara'nın durumu karşılaştırıldığında Ankara'nın fizikî durumu itibariyle henüz bir başkent olamayacağının ifade edildiği bir dönemde bu tür fikirlere makul bir şekilde cevap vermek[82] işini de yine Hâkimiyet-i Milliye üstlenmiştir. Tozlu ve küçük bir Anadolu şehir denilerek eleştirilen Ankara'nın başkent olmayı hak eden en önemli şehir olduğunun izah edilmesi yine Hâkimiyet-i Milliye tarafından yapılmıştır.

Başkent değiştirmek her ne kadar Türkiye'nin bir iç işi olmakla birlikte bir bakımdan yabancı devletleri de ilgilendirmektedir. Çünkü Türkiye'deki yabancı elçiliklerin de taşınmasını gerektirmektedir. Yabancı elçilikler, hükûmetin bulunduğu yerde, yani başkentte ikamet etmektedirler. Türk Hükûmeti, Ankara'yı merkez yapınca yabancı diplomatik temsilcilikler de İstanbul'dan Ankara'ya taşınmak durumundadırlar. Bu bakımdan Türkiye'nin

[78] "Ankara Türkiye Devleti'nin Makarr-ı İdaresidir!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 937, 10 Ekim 1923
[79] "Merkez Meselesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 938, 11 Ekim 1923
[80] "Ankara Türkiye Devleti'nin Makarrı…", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 940, 14 Ekim 1923
[81] "Ankara Şen Ankaralılar Mesud…", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 941, 15 Ekim 1923; "Devlet Merkezi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 942, 16 Ekim 1923; "Ankara'da 3 Gün 3 Gece Şenlik!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 942, 16 Ekim 1923
[82] "Hükûmet Merkezi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 944, 18 Ekim 1923

başkent değiştirmesine yabancı devletler ilgisiz kalmamışlardır[83]. İngiltere, Fransa ve İtalya Ankara'nın başkent olarak uzun süre kalamayacağını düşünerek bir anlamda bu karara direnmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede Ankara'nın başkent yapılması kararı eleştirilmeye ve bu kararın yanlış olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin kararlı tutumu ile 1930'a kadar sürecek olan ve notalar üzerinden devam eden mücadele Türk tarafının başarısıyla sonuçlanmıştır. Böylece yeni Türk Devleti yaptığı bir değişikliği ve bir dönüşümü hem içeride hem de uluslararası alanda kabul ettirme mücadelesinde bir zafer daha kazanmıştır.

Cumhuriyet'in ilânından yaklaşık iki hafta önce Ankara başkent olmuştur. Türk İnkılabı'nı gerçekleştiren kadro Ankara'yı başkent olarak ilan ederek yeni bir devlet düzeni, yeni bir hukuk düzeni ve yeni bir siyasî - kültürel zihniyetin kapısını aralamıştır. Zira -Osmanlı öncesi de dâhil olmak üzere- yüzyıllardır çeşitli medeniyetlerin merkezi olan İstanbul yerine Ankara'nın yeni Türk devletinin merkezi olarak belirlenmesi, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu coğrafyada büyük bir dönüşümün yaşandığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

[83] Ankara'nın başkent oluşuna Batılı devletlerin direnişi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 20, C. VII, Mart 1991, s.189-220.

C. CUMHURİYET FİKRİNİN FİİLÎ TEZAHÜRÜ: CUMHURİYETİN İLANI

Bilindiği üzere saltanatın kaldırılması hadisesi, Millî Mücadele tarihimizde önemli bir olay sayılmakla birlikte, ondan da öte Türk devlet geleneğinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Türk hâkimiyet anlayışı köklü bir değişikliğe uğratılmış, milleti bizzat ve bilfiil egemenliğin kaynağı haline getiren anlayışa doğru adım atılmıştır. Saltanatın kaldırılmasından sonra cumhuriyetin ilanıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın "*Medeniyet yolunda yürümek, muvaffak olmak hayatın şartıdır*" prensibinin gerçekleşmesinde önemli bir adım atılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ise her şeyden önce, kurulan yeni devletin bir "Millî Türk devleti" olduğunu ve devlet kültürünün Türk benliği ve gelenekleri üzerine kurulması gerektiğini ortaya koymuştur. Gerçekte saltanatın kaldırılması, 16 Mart 1920'de sona eren, Osmanlı padişahlık makamının sahip olduğu "hâkimiyet" mefhumunu çok daha önce 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türk milletine intikalini sağlayan inkılap hareketinin son halkasıdır[84].

Mustafa Kemal Paşa'nın "*Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymak*" şeklinde tanımladığı Türk İnkılabı'nda esas amaç, millî, modern bir devlet hâline gelmek olarak tespit edilmiştir. Türk İnkılabı'nda, Batılı anlamda millî bir toplum yaratmada, nazarî de olsa, millîlik ile medeniliğin bir bütün olarak ortaya çıktığı ve birbirine bağlı iki kavram olduğu görülür. Cumhuriyet rejimi ve Türk millî devlet fikri Mustafa Kemal Paşa'nın en başta gelen temel inkılapları olmuştur. Onun yaptığı diğer inkılaplar, bu temel inkılapları tamamlayan yenilikler mahiyetindedir[85]. Mustafa Kemal Paşa, inkılapları gerçekleştirirken önce yapacağı işin şartlarını hazırlamış, daha sonra inkılabı gerçekleştirmiş ve

---

[84] E. Semih Yalçın, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, (Kolektif Eser), Ankara, 2003, s. 263-265

[85] Kemal Karpat, "Türkler (Cumhuriyet Devri)" mad., **İslam Ansiklopedisi**, MEB, C.XII, İstanbul, 1988, s.393

adını koymuştur. Cumhuriyetin ilânında da aynı metot takip edilmiştir. Millî Mücadele'nin başından itibaren millî irade, millî hâkimiyet esasları üzerinde durulmuş, yapılan faaliyetler bu prensipler çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve aynı esaslar istikametinde Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmış, millî iradenin üzerinde başka hiçbir kuvvet olmadığını ifade eden kanunlar çıkarıp uygulamaya koymuştur. Hiç şüphesiz ki, bu gelişmelerin sonucu cumhuriyet rejimi olacaktır. Ancak, cumhuriyet, sistem olarak kurulduğu halde, zamanı gelmeden, şartlar hazır olmadan adı telaffuz edilmemiştir. Cumhuriyetin ilânından önceki aylarda basında millî hâkimiyet, halk hâkimiyeti, millî irade gibi konularda çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır, fakat kamuoyunda cumhuriyet kelimesinin gündeme gelmesi, 1923 yılının yaz aylarından itibaren olmuştur[86].

Saltanatın kaldırılmasından sonra Cumhuriyetin ilanına giden yoldaki aşamalara bakıldığında Hâkimiyet-i Milliye'deki millî hâkimiyet üzerine yapılan çok önemli değerlendirmeler, İkinci Dönem TBMM için alınan seçim kararı, Halk Fırkası'nın kuruluş süreci ve Ankara'nın başkent ilan edilmesinin görülebileceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Cumhuriyet ilan edilmeden yaklaşık bir ay önce 22 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın Avusturya'da yayınlanan Neue Freie Presse gazetesi muhabiri Hans Lazar'a verdiği mülakatta kullandığı ifadeler bu konuda bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. 27 Eylül 1923'te Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan Mustafa Kemal Paşa'nın bu demeci[87], Cumhuriyetin ilan edilme sürecinde "düğmeye basılan tarih"[88] olarak nitelendirilmektedir. Zira Neue Freie Presse gazetesine verdiği demeçte Mustafa Kemal Paşa, şu tarihî ifadeleri kullanmıştır: "*Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: 'Hakmiyet bilâ-kayd u şart milletindir. İcra kudreti, teşriî salahiyeti milletin*

[86] Ramazan Tosun, "Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü, S.12, Bahar 2002, s. 101

[87] **İkdam,** 23 Eylül 1923. Mustafa Kemal Paşa'nın demeci ilk kez bu şekilde İkdam gazetesinde yayınlandıktan sonra, 24 Eylül'de Vatan ve İleri'de yayınlanmıştır. Mülakatın tam metni 27 Eylül 1923'te Hâkimiyet-i Milliye, Tanin, Anadolu'da Yeni Gün'de yayınlanmıştır.

[88] Nurettin Gülmez, "Yeni Gün'de Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.62, C.XXI, Temmuz 2005, s.615

yegâne hakiki mümessili olan Meclis'te tecelli ve temerküz etmiştir'. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülasa etmek kabildir: 'Cumhuriyet'. Yeni Türkiye'nin emr-i teceddüdü daha nihayet bulmamıştır. Harpten sonra Türk teşkilat-ı esasiyesinin inkişafı henüz kat'i bir şekil almış addedilemez. Tadilat ve tashihat yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek elzemdir. İkmaline başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin bugün fiilen almış bulunduğu şekil kanunen de tespit edilecektir. Yakın bir âtide bu meseleye ait hükûmet teklifatı Meclis'e arz edilecektir. Bu teklifatın bütün mevaddı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun inkişaf ve ikmaline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki Cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse, aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa, Türkiye'nin de bu cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir. Diğer cumhuriyet usulüyle idare edilen memleketlerde olduğu gibi bizim de hâkimiyete malik bir parlamentomuz vardır. Başka yerde olduğu gibi bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mesuldürler. Başka yerlerde yeni Türkiye Devleti icra vekillerinin millet meclisi elinde bir oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatadır, vekillerin mesuliyetine ve vazifesine ait mesele de, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak tadilat ile tespit edilmiş olacaktır. Netice itibariyle reis-i cumhurdan, reis-i hükûmetten ve mesul vekillerden müteşekkil bir hükûmet teşkil edeceğiz."[89] Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri kamuoyunda ciddi bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Bu tür bir meselenin gündeme gelmesinden sonra dönüşü olmayan bir yola girildiği, herkes tarafından kabul edilen bir hakikattir. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı bu açıklamalardan sonra, basında yeni devletin rejimi ile ilgili konuları çeşitli açılardan değerlendirilerek yoğun bir Cumhuriyet tartışması başlamıştır.

Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yeni Gün gazeteleri 23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi ve 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na atfen işleyen sistemin ne anlama geldiğinin

[89] "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2. Maddesi Bir Kelimede Hülasa: Cumhuriyet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 926, 27 Eylül 1923

önemli olduğunu dolayısıyla da sistemin adının önemli olmadığını ifade etmektedirler. Bu konuda Ankara gazetelerinden Anadolu'da Yeni Gün gazetesinin başyazarı Yunus Nadi, önce tartışmaya katılmamış fakat birkaç gün sonra cumhuriyet meselesiyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "... *Ortada yeni bir idare şekline istihale ediyoruz suretinde yeni bir hadise yoktur. Gazi Paşa da Neue Freie Presse muhabirine fiil ve icra mevkiine çıkarılacak yeni bir hadiseden bahsetmiş değildir. Bütün bu izahat muhabire Türkiye devleti hakkında bir fikir vermek içindir. Fikir verildikten sonra sualin cevabı kendiliğinden gelmiştir. Cumhuriyet!... Filhakika Türk devletinin şimdi mevcut olan 23 Nisan 336 tarihinden beri yaşayan idaresi şekli Cumhuriyetten başka bir şey değildir... Ama Teşkilat-ı Esasiye de adı yokmuş. Olmayabilir ve buna da kat'i bir ihtiyaç yoktur. Fakat siz isterseniz ve mutlak lazım addederseniz bu adı dahi ilave edebiliriz. O hakla onun reisine dahi reis-i cumhur unvanını vermekliğimizde de bittabi hiçbir mahzur yoktur… Yalnız şimdi de şunun bilinmesi lazımdır ki biz yeni bir şey yapmış olmayacağız. Hele İstanbul mat-buatının etrafında gürültü yapmaya layık gördüğü şekil ve surette yeni bir idare tesis ve ilan edecek değiliz. Çünkü idaremiz zaten Cumhuriyettir*"[90] Görüldüğü gibi Yunus Nadi, Mustafa Kemal Paşa'nın toplumu bilgilendiren bu açıklamasına destek vermekte ve cumhuriyeti ilân etmeye gerek olmadığını, zira üç buçuk yıldır Türkiye'de zaten cumhuriyetin var olduğunu savunmaktadır.

Bu dönemin bir diğer gazetesi İleri ise, 25 Eylül 1923 tarihli nüshasında Konya Mebusu Refik Bey'in "*İslamiyet esasen doğrudan doğruya Cumhuriyet esasına müstenittir. Bu günkü idarenin şekli fiiliyat sahasında cumhurî idareden farklı değildir*"[91] şeklindeki demecini birinci sayfadan vererek tartışmalara katılmıştır. Vatan gazetesi yazarlarından Ahmet Emin ise "*Bugüne kadar mevcut idare şeklimiz zaten Cumhuriyet şekliyle ifade edilebilir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda hazırlanan tadilat, tamamıyla yeni bir şeklin kabulü değil, eski şeklin garptaki numunelerinden birine daha fazla*

[90] Yunus Nadi, "Hiç Yoktan Bir Mesele", **Anadolu'da Yeni Gün**, 30 Eylül 1923
[91] **İleri**, 25 Eylül 1923

benzetilmesi dernektir" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Ahmet Emin ayrıca Cumhuriyet ilan edildikten sonra devletin adının "Türkiye Halk Cumhuriyeti" olacağını duymuş ve bu tabirin isabetli bir tercih olmayacağını zira mevcut şeklin bir Rus taklidi olmadığı halde Rusların kullandığı tabirlere benzeyen bu ifadenin komünizm yolunu tuttuğumuz zannını uyandırabileceğini belirtmiştir. Bütün bunlarla beraber Ahmet Emin Cumhuriyetin takarrür etmesine memnun olunması gerektiğini ifade etmiştir[92]. Akşam gazetesinde çıkan bir haberde de doğru bir öngörü ile şu tespitlerde bulunulmuştur: "*Yeni Kanun-ı Esasî'nin birinci maddesinde Türkiye'nin Cumhuriyet usulü ile idare olunacağı ve bir halk devleti olduğu ilân edilecektir. Bu kanuna göre Millet Meclisi dört sene devam edecektir. Fırka mahfilinde umumi temayül şekl-i hükûmetin derhal tespit ve hükûmet merkezinin ilân edilmesi suretindedir*…"[93]

İkdam gazetesi yazarı Ahmet Cevdet de, devletin adının konularak şeklinin belirlenecek olmasından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir[94]. Tartışmalara "*Cumhuriyet Bahsi de Nerden Çıktı?"* başlıklı yazısı ile katılan Velid Ebuzziya bu konudaki tereddütlerini köşesine taşıyarak yazısında şu ifadeleri kullanmıştır: *"... Şekl-i Hükûmetin cumhuriyet olup olmamasının bizce o kadar ehemmiyeti yoktur. Hâkimiyet-i milliye esası tam ve bihakkın muhafaza edilmek şartıyla her türlü şekl-i hükûmetin memleketi terakki ve tealiye sevk edeceğinden eminiz. Yalnız bizim havsalamızın kabul edemediği nokta, bir çok gazetecilerin ve muharrirlerin beş altı ay evvel bile en muvafık gördükleri şekl-i hükûmetin bu kadar çabuk tebeddüle uğramasına iltizam etmeleridir. Bu hal bizi yalnız şaşırtmıyor biraz da korkutuyor. Çünkü bundan altı ay sonra aynı gazetelerin yine büsbütün başka bir şekl-i hükûmeti tervice kalkışmayacaklarını kim temin edebilir? Diğer taraftan mühim bir nokta da bu defa intihabat yapılırken mebuslar sırf dokuz umdeye sadık kalacakları hakkında senet vermek suretiyle tayin edilmişlerdi.*

---

[92] Ahmet Emin, "Türkiye Halk Cumhuriyeti", **Vatan**, 25 Eylül 1923; Ahmet Emin, "Bir Tereddüt Devrinden Sonra", **Vatan**, 26 Eylül 1923
[93] **Akşam**, 25 Eylül 1923
[94] Ahmet Cevdet, "Devletin Adı ve Şekli; Heyet-i Vekile", **İkdam**, 25 Eylül 1923

Hâlbuki dokuz umde de Cumhuriyet, Kanun-u Esasi ve meşrutiyet-i idare hakkında bir tek kelime veya ima bile yoktur. Şimdi aynı mebuslar nasıl olup da şekl-i hükûmetin büsbütün tebeddülü demek olan bir karar ittihaz edebileceklerdir? Şekl-i hükûmet tebeddülü gibi esaslı kararlar, alelade bir meclis tarafından değil ve fakat bir meclis-i mebusan tarafından verilmek iktiza etmez mi?"[95]

İleri gazetesi başyazarı Celal Nuri ise basında devam eden cumhuriyet tartışmalarına şu değerlendirme ile katılmıştır: "... *Şu Cumhuriyet kelimesi, yine, bazı matbuat ve mehafilin yadırgamasına mucip oldu. Sanki 23 Nisan 1336'dan beri Türk ilinde resmen Cumhuriyet müstakırr değilmiş gibi, doğrudan doğruya veyahut dolayısıyla Halk Fırkası'na mensup olmayanlar, bir an için hayrete dûçâr oldular. Cumhuriyet bir kelimedir. Halk devleti, halk hükûmeti, demokrasi nasıl birer kelime veyahut terkip ise, Cumhuriyette öyle bir kelimedir. Mesele devletin alacağı isimde değil, asıl Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na vuku bulacak zammiyat ve ilavattadır.*"[96] Bu değerlendirmesiyle de Anayasanın ilgili maddesinin değiştirilmesi gerektiğini savunan Celal Nuri Bey, Meclis'in açıldığı günden itibaren cumhurî bir sistemin yürürlükte olduğunu ifade etmiştir.

Basında rejim tartışmaları devam ederken Vatan gazetesinde çıkan bir yazıda Cumhuriyetin en önemli özelliğinin devlet başkanının seçimle işbaşına gelmesi gerektiği ifade edilmiştir. Adı geçen yazıda dünyada başlıca iki büyük Cumhuriyet olduğu bunların da Fransa ve Amerika Cumhuriyetleri olduğu belirtilmiştir. Fransa'daki sistemin daha demokratik olduğunun vurgulandığı yazıda Fransa'daki reis-i cumhurun fırkalara karşı bîtaraf olduğu, başvekili tayin ettiği, bu başvekilin itimadı kaybettiği zaman başka bir başvekil belirlendiği ve bu kabine sisteminin de demokratik bir yapısının olduğu ifade edilmiştir[97]. Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahit de Fransız sisteminin makul ve mantıklı olduğu belirttikten sonra onlardaki sistemin birebir surette alınmaması gerektiğini,

[95] Velid Ebuzziya, "Cumhuriyet Bahsi de Nereden Çıktı", **Tevhid-i Efkâr**, 25 Eylül 1923
[96] Celal Nuri, "Cumhuriyet-i Seniyye", **İleri**, 26 Eylül 1923
[97] **Vatan**, 26 Eylül 1923

kendimize uygun bir biçimde tashih edilmesinin uygun olacağını ve reis-i cumhurun yetkilerinin gerektiği kadar sınırlandırılmasının gerektiğini savunmuştur[98]. Bu arada bir başka Tanin gazetesi yazarı olan İsmail Müştak Bey de rejim meselesinden dolayı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılması düşünülen değişiklikle kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimseneceğini ve fakat bunun gerçekleştirilebilmesi için de bir âyan meclisinin gerekli olduğunu zira Fransa ve Amerika'da iki meclisli bir yapının bulunduğunu ifade etmiştir[99]. Akşam gazetesi yazarlarından Ahmet Rasim de Türkiye'de kurulmak üzere olan cumhuriyetin adım adım gerçekleştiğini ifade ederek Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik niteliği haiz olacağını vurgulamıştır. Cumhuriyetin milletimize en çok yakışan bir idare tarzı olduğunu belirten Ahmet Rasim, Cumhuriyetin ilanıyla millî birlik ve beraberliğin kuvvetleneceğini ve medeni milletlerin Türkler aleyhine yürüttükleri çeşitli propagandaların da azalacağını ifade etmiştir[100].

İstanbul gazetelerinde çıkan haberlere bakıldığında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılması düşünülen değişikle ilgili olarak Meclis üyeleri arasında muhtelif iki cereyanın olduğu ifade edilmektedir. Mebuslardan bir kısmının Anayasa değişikliğine taraftar olduğu ve bunların Mustafa Kemal Paşa'nın meclis ve devlet başkanı olarak biraz daha salahiyetli ve mesuliyetli olması gerektiğini düşündükleri belirtilmektedir. Mebusların diğer bir kısmı ise doğrudan doğruya Cumhuriyet idaresinin kurulmasına ve Gazi'nin Meclis ve fırka yönetiminden çekilmesi gerektiğine işaret etmektedir[101]. Esasen dönemin gazetelerine bakıldığında rejim tartışmalarıyla ilgili olarak Meclis'te çeşitli görüş ayrılıkları olduğuna dair haber ve yorumların yayınlandığı görülmektedir[102]. Bu arada Teşkilat-ı Esasiye'de yapılacak değişiklikle ilgili olarak Tanin gazetesinde Amerikan ve Fransız sistemlerinin karışımından oluşan bir rejimin kurulacağı[103] ileri sürülürken bir başka haberde de Amerikan Cumhuriyet sisteminin

---

[98] Hüseyin Cahit, "Etraflı Düşünelim", **Tanin**, 27 Eylül 1923
[99] İsmail Müştak, "Meclis-i Ayana İhtiyaç Var mı?" **Tanin**, 28 Eylül 1923
[100] Ahmet Rasim, "Cumhuriyet-i İdare ve İlk Tesirleri", **Akşam**, 27 Eylül 1923
[101] **Tanin**, 30 Eylül 1923
[102] Meclis'te Cumhuriyet rejimi ile ilgili görüş ayrılıkları olduğuna dair çıkan haber ve yorumlar için bkz. **Vatan**, 2 Ekim 1923; "Türkiye Cumhuriyetine Dair", **Tanin**, 4 Ekim 1923; **İleri**, 2 Ekim 1923; **Tanin**, 2 Ekim 1923 vd.
[103] **Tanin**, 4 Ekim 1923

kurulmasının daha yakın bir ihtimal olduğu[104] ifade edilmektedir. Giresun Mebusu Hakkı Tarık da Yeni Gün'de yayınladığı makalesinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişikliklerin devam ettiğini ve bunun yakın zamanda sonuçlanacağını ifade ettikten sonra yeni rejimin cumhuriyet olmasının doğru bir tercih olduğunu belirtmektedir. Yeni rejimle ilgili ayrıntılara da giren Hakkı Tarık, reis-i cumhurluğa en uygun adayın da Mustafa Kemal Paşa olacağını vurgulamaktadır[105].

İleri gazetesi yazarlarından Suphi Nuri de rejim tartışmalarına şu görüşleri savunarak girmiştir: "Fransa'da aşağı yukarı bir Cumhuriyet rejimi uygulanagelmektedir. Fakat Fransızlar, bu sistemden tam olarak memnun değillerdir. Zira parlamentarizm orada bazı suiistimallere sebep olmuştur. Bütün bunlar karşısında da reis-i cumhur elleri kolları bağlı durmaktadır. O yüzden Fransa'dan bir rejim ithali yerine hâlihazırdaki şekl-i idaremizin olumsuz yönlerini bertaraf ederek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu pratik hale getirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Kabine usulünü ve parlamentarizmi kabul edelim. Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda reis-i cumhur olmalıdır. Parlamentonun feshedilmesi meselesi mühim olmakla beraber ehemm değildir. Millet Meclisi'nin yanında bir de Âyan Meclisi oluşturulmalıdır ve Millet Meclisi'nin en yaşlı 50 üyesi Âyan Meclisi'nin üyesi olmalıdırlar. Bu hadisenin millet hâkimiyetini taksim etmek anlamına gelmediği de açıktır. Neticede herkes ve her şeye rağmen fikirler, kanaatler, hükûmetler, siyasetler değişebilir, fakat baki olan Türkler ve Türkiye'dir. Gaye bu olduğuna göre güzel şeyleri Cumhuriyet verecekse yaşasın o Cumhuriyet!"[106]

Cumhuriyet ile ilgili tartışmalar devam ederken Tevhid-i Efkâr yazarı Velid Ebuzziya'nın meseleyi önemsiz bir konu gibi ele almaya çalıştığı ve tartışmaların kapatılarak meselenin unutulmaya bırakılması yolunda gayret içinde olduğu

[104] **Tanin**, 5 Ekim 1923
[105] Hakkı Tarık, "Hükûmetimizin Şekli", **Anadolu'da Yeni Gün**, 4 Ekim 1923
[106] Suphi Nuri, "Yaşasın Cumhuriyet", **İleri**, 30 Eylül 1923

anlaşılmaktadır[107]. Bu arada Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu tartışmalara ciddi anlamda girmiş değildir. Fakat 14 Ekim 1923 tarihli nüshasında, gazetelerdeki olumsuz değerlendirmelere cevaplar vererek milleti ve devleti ilgilendiren çok büyük işler yapıldığını, ama bazı İstanbul gazetelerinin bu büyük işleri takdir etmediğini, bununla birlikte İstanbul basınından anlayış umduklarını ifade etmiştir[108]. Hâkimiyet-i Milliye'nin yine 14 Ekim tarihli nüshasının 3. sayfasında küçük bir yer ayrılarak verilen bir haberden anlaşıldığına göre bu tartışmalar yabancı ülkelerde de karşılık bulmuştur. Haber şu şekildedir: "*Paris'te 11 tarihiyle Havas Royter Ajansına yazılıyor: (Tan) gazetesi başmakalesinde cumhuriyet idaresinin Türk ananatıyla hiçbir vecihle gayrı kabil-i telif olmadığını ispat ile ilk İslam hükümdarının halkçılık zihniyetinde bulunduklarını hatırlatıyor. Mezkûr gazete netice-i makale olarak idare-i mutlakanın alelekser milletleri şiddetle uyandırdığını, bunun tecrübesini yayan Fransa'nın kendi efkâr ve mütalaatını hiçbir kimseye kabul ettirmek iddiasında bulunmamakla beraber cumhuriyeti ilan ettiği zaman Türkiye'yi tebrik edeceğini kayd ediyor*."[109] Buradan da anlaşıldığına göre sadece iç kamuoyunda değil, dışarıda da cumhuriyet konusunda bir beklenti ortaya çıkmıştır. Hakimiyet-i Milliye, Anayasa değişikliğine dair oluşturulan "Mütehassıslar Encümeni"nin toplantılarıyla ilgili ayrıntıları da vererek henüz bu konuda daha netleşmiş bir durumun olmadığını ifade etmektedir[110]. Zira Anayasa değişikliğinde gündeme gelen cumhurbaşkanının yetkileri konusu basında ciddi tartışma konusu olarak devam etmektedir.

Cumhuriyet konusunda devam eden tartışmalara katılan Akşam gazetesi yazarı Necmeddin Sadık da gazetelerin hadiseleri yanlış değerlendirdiğini savunarak şu görüşleri savunmuştur: "*Matbuat yalnız yevmi siyaset dedikodusuyla ve mütemadiyen hücum ve tenkitlerle, incir çekirdeği*

---

[107] Velid Ebuzziya, "Muarızlarınızdan Değil, Dostlarınızdan Sakınınız", **Tevhid-i Efkâr**, 14 Ekim 1923; Velid Ebuzziya, "Cumhuriyet Bahsi Tavazzuh Ediyor mu?", **Tevhid-i Efkâr,** 18 Ekim 1923 vd.
[108] "İstanbul Matbuatı ve Ankara", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 940, 14 Ekim 1923
[109] "Şekl-i Hükûmet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 940, 14 Ekim 1923
[110] "Teşkilat-ı Esasiye", **Hakimiyet-i Milliye**, S. 943, 17 Ekim 1923. (Eylül ayı içerisinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılabilmesi için çalışacak olan bir mütehassıslar heyeti ya da özel bir komisyon olarak nitelendirilebilecek bir kurul oluşturulmuştur)

doldurmayan münakaşalarla meşguldür. Çünkü müspet şeylerle meşgul değiliz, daha doğrusu itiraf edelim, bu gibi işleri bilmiyoruz, ekserisi hakkında malumatımız, fikrimiz bile yoktur... Biz ki müspet iş istiyoruz, biraz da müspet söz söylemeliyiz. Ancak bu suretle hüsn-ü niyetimizi, samimiyetimizi ispat edebiliriz ve ancak bu suretle tenkitlerimiz tesirini kaybetmek tehlikesine maruz kalmaz."[111] Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılması düşünülen değişikliklerle ilgili bir heyetin çalışmalarında devam ettiği ifade edilirken şu ifadeler kullanılmaktadır: "*Haber aldığımıza göre suret-i usuliyede yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ana hatlarını müzakere etmekte bulunan heyet dün akşam tekrar içtima ederek heyet-i vekilenin tavr-ı teşkili ve reis-i cumhurun vazife ve salahiyetleri hakkında müdavele-i efkâr etmiştir*."[112] Gazetenin bir gün sonraki nüshasında da henüz Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hakkındaki tadilatın tebellür etmediği ifade edilmiştir[113]. 19 Ekim tarihli gazetede ise 17-18 Ekim tarihlerinde yapılan toplantılarda TBMM'nin yetkileri ve Heyet-i Vekile'nin kuruluş şekli konuları karara bağlandığı[114] ifade edilirken iki gün sonra ise İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkileri konusunun ele alındığı[115] belirtilmiştir. Bu arada Fransa'da neşredilen Tan gazetesinin Türkiye ile ilgili haberini birinci sayfasından okuyucularına duyuran Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bu haberde yeni idare şeklimiz olacak olan Cumhuriyetin Fransızlar tarafından sitayişle anıldığını belirtmiştir[116]. Bu arada Cumhuriyetin ilan edilmesine yönelik olarak düşünülen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişikliğin nasıl olacağı konusunda da kamuoyunda bir kafa karışıklığının oluştuğu anlaşılmaktadır. İşte bu noktada Tanin gazetesi yazarlarından Hüseyin Cahit, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılması düşünülen değişiklikler konusunda çelişkili haberler alındığını yazarak bu konuda kamuoyunu aydınlatılamadığı gerekçesiyle hükûmeti suçlamaktadır. Böyle bir tasarının Meclis'e

[111] Necmeddin Sadık, "Ne Oluyoruz?", **Akşam**, 11 Ekim 1923
[112] "Teşkilat-ı Esasiyemiz Üzerinde Müzakerat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.942, 16 Ekim 1923.
[113] "Teşkilat-ı Esasiye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.943, 17 Ekim 1923
[114] "Teşkilat-ı Esasiye'yi Tetkik Eden Encümen", **Hakimiyet-i Milliye**, S.945, 19 Ekim 1923. (
[115] "Teşkilat-ı Esasiye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.947, 22 Ekim 1923
[116] "Fransa Yeni Şekl-i İdaremizin Sitayişkârı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.942, 16 Ekim 1923

sunulmadan önce kamuoyu önünde tartışılmasının çok yararlı olabileceğini yazmaktadır[117].

Cumhuriyet tartışmalarına katılan bir önemli isim de, gelecekte Türk Medeni Kanunu'nun mimarlarından olacak olan Mahmut Esat Bey'dir. İzmir'de verdiği bir konferansta Cumhuriyet meselesi üzerine şu yorumlarda bulunmuştur: "… *Fransa'da olduğu gibi muvazene-yi kuvvaya, Amerika'da olduğu gibi tefrik-i kuvvaya müstenid bir Cumhuriyet şeklini kabul etmek memleketimiz için mucib-i felaket olur. Bu iki şekilden birini kabul etmek eskiliğe rücû etmek, irticayı kabul etmek demektir. Bu iki şekilden birini kabul etmekle halkçılığı, milliyetçiliği tesis için senelerden beri döktüğümüz kanlar, sarf ettiğimiz emekler heder olacaktır. Memleketimiz için nâfi olan şekl-i Cumhuriyet, vahdet-i kuvvaya müstenid olan şekl-i Cumhuriyettir. Vahdet-i kuvvaya müstenid Cumhuriyet, hâkimiyet-i milliye esasatını ihlal etmez… Hakikat-i halde sultanlığı 1 Teşrinisani kararlarıyla ilga edeliden beri reis-i devlet sandalyesi boştur. Elyevm mer'i ve hâkimiyet-i milliye esasına müstenit sekl-i idareyi yıkmak için bir takım irticaiyyunun çalışmayacaklarını bize kim temin edebilir? Böyle bir irticaa karşı kuvvetli bulunmak ve daha doğrusu böyle bir irticaa meydan vermemek ve reis-i devlet sandalyesine karşı beslenen hırsları söndürmek için bu kapıyı kapamak ve bir reis-i devlet intihap etmek son derece elzemdir*."[118] Güçler birliğini savunan Mahmut Esat Bey, boş olarak görülen devlet başkanlığı makamının saltanat ve hilafet yanlılarınca hâlihazırdaki siteme uygun olmayan bir şekilde doldurulabileceğini düşünerek cumhurbaşkanlığı makamının bunun önündeki en büyük güç olarak duracağını ifade etmiştir.

Basında bu tartışmalar, Cumhuriyetin ilanına kadar, hatta ondan sonra da devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanına giden yolda millî hâkimiyet fikrinin gelişmesi ve pekiştirilmesinde, basında yaşanan bu tartışma ortamının etkisi olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte dönemin siyasî hadiselerinin de

[117] Hüseyin Cahit, "Ne Var?", **Tanin**, 24 Ekim 1923
[118] **Tevhid-i Efkâr**, 19 Ekim 1923

değerlendirilerek ortaya konulması, yeni Türk devletinin yeni rejimine giden yolun aydınlatılmasında büyük önem arz etmektedir.

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, özel kaleminde memur olan Hasan Rıza'yı (Soyak) çağırarak birkaç küçük kâğıt parçasını vererek şöyle demiştir: "Bunları al, müsvedde halindedirler, beyaz edeceksin. Yazılar karışıktır, dikkat et, okuyamadığın veya anlayamadığın yer olursa bana sorarsın. Bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz; âmirlerine dahi bahsetmene lüzum yoktur". Hasan Rıza, bunların Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şekline ait maddelerini değiştiren ve Türkiye Devleti'ni, "Cumhuriyet"e dönüştüren taslak olduğunu görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı metin şu şekildedir;

"Türkiye Devletinin hükûmet şekli Cumhuriyettir".

"Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur".

"Meclis, hükûmetin inkısam ettiği idare şubelerini, icra vekilleri vasıtasıyla idare eder".

"Türkiye Cumhurreisi, Umumî Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhurreisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzum gördükçe Büyük Millet Meclisi'ne ve Vekiller Heyetine riyaset eder".

"Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi, cumhurreisi tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis'in içtimaına talik olunur".

Hasan Rıza, verilen metni yeni baştan düzenledikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Adliye Vekili Seyit Bey'e götürmüştür. Seyit Bey'in tetkik edip mütalaa etmesini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, meselenin

şimdilik üç kişi arasında almasını, yayılmamasını istemiştir. Seyit Bey, müsveddeleri okuduktan sonra, Hasan Rıza'ya pek mükemmel bulduğunu ifade etmiştir[119]. Bu dönemde Falih Rıfkı'nın anlattığına göre Cumhuriyetin ilanı ile ilgili ciddi adımlardan bir tanesi 10 Eylül 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'teki odasında ele alınmıştır. Yunus Nadi, Falih Rıfkı ve Meclis reis vekili Sabri (Toprak) Bey'in de hazır bulunduğu bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa sözü cumhuriyete getirerek "*Cumhuriyet ne demektir? Kamusa baktım, "chose publique" kelimeleriyle tercüme edilmiştir. Bizde manası ne olmalı?*" demiştir. Bunun üzerine Sabri Bey, "Mesele bugünkü vaziyetin ifade edilmesinden ibarettir" diye karşılık vermiştir. Mustafa Kemal Paşa da "*Ben projeyi gördüm. Çok eksik yerleri var. Bu hafta kendim uğraşacağım. Sonra bazı arkadaşlarla hususî müzakerede bulunuruz ve fırkaya getiririz*" demiştir. Yunus Nadi ise "Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız." deyince Mustafa Kemal Paşa kalemini masaya vurarak "*En kuvvetli zamanımız bugündür*" diyerek kararlılığını ortaya koymuştur[120]. Cumhuriyetin ilan edileceğinin 29 Ekim 1923'ten 49 gün önce (10 Eylül 1923) Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisinden işitilmesi ile milletvekilleri arasında mesele biraz daha vuzuha kavuşmaya başlamıştır. Bundan sonra Gazi'nin Avusturya'da çıkan Neue Freie Presse gazetesine verdiği mülakatta kullandığı "*Bu iki kelimeyi bir kelimede hülasa etmek kabildir: 'Cumhuriyet'.*" ifadelerden sonra rejim meselesi günden güne artarak devam edecek olan bir tartışma ortamının fitilini ateşlemiştir. Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesinden sonra ise devletin rejiminin belirlenmesi gereği biraz daha artmaya başlamıştır.

Bu arada İkinci Dönem TBMM'nin göreve başlamasından beri iş başında olan Ali Fethi (Okyar) Bey hükûmeti İcra Vekilleri Heyeti'nin kuruluş şeklinden dolayı uyumlu bir çalışma ortamı bulamamıştır. Bu dönemi Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır: "*Meclis'te Fethi Beyin riyasetindeki Heyet-i Vekileye ve bilhassa Fethi Bey'in şahsına tarizat ve tenkidat*

[119] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. I., İstanbul, 1973, s. 181-183
[120] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1998, s.374

başlamıştır. Anlaşıldığına göre bazı mebuslarda vekil olmak arzu ve hevesi çoğalmıştı. İş başında bulunan vekilleri beğenmiyorlardı. Yeni intihapta, fırkamız namına mebuslukları temin edilmiş olan birtakımları da Heyet-i Vekile aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre istifade zeminleri hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissolunan mebusların maksatları, heyet-i umumiyeyi iğfal ederek, hükûmete ve Meclis'e nafiz bir vaziyet almak olduğu istidlâl olunuyordu.

Fethi Bey, dikkat ve mesai kuvvetini, Heyet-i Vekile Riyaseti vazifesinde teksif edebilmek için Dahiliye Vekaletinden istifa etti. Aynı tarihte Meclis Riyaset-i Saniyesi de ali Fuat Paşa'dan münhal kaldı (24 Teşrinievvel 1923).

Bizimle nokta-i nazar ve faaliyette itilaf ve müşareket aramaya lüzum görmeksizin müstakilen ve hafi çalışan bir hizip belirdi. Bu hizip saf ve suret-i haktan görünerek bütün fırka mensuplarını kendi nokta-i nazarları lehine imalede muvaffak olmaya başladı. Mesela; bir fırka içtimaında Dahiliye Vekaletine, Erzincan Mebusu bulunan Sabit Bey'in ve Meclis Riyaset-i Saniliğine de İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in Meclis'çe intihabını taht-ı karara aldırdı (25 Teşrinievvel 1923).

Hâlbuki ben Sabit Bey'in Dâhiliye Vekili olmasını münasip görmemiştim. Sabit Bey'in bazı valiliklerde istihdam edilmiş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni şeraitle umur-ı dâhiliyesini tedvir edebileceğine delili kâfi addedemiyordum.

Rauf Bey'in de Meclis Reis-i Saniliğine intihabını tecviz etmiyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Heyet-i Vekile Reisi idi. O makamı ne gibi hissiyat tahtında hareketinden dolayı terke mecbur edildiği malum olmuştu. Buna rağmen onu, Meclis'in Riyaset-i Saniyesine getirtmekle, bütün Meclis'in onunla hemfikir olduğunu, yani bütün Meclis'in Lausanne Sulh Muahedesini yapan ve Heyet-i Vekilede Hariciye Vekili olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek maksadı takip olunuyordu… Aynı günde [25

Teşrinievvel 1923] ve ferdası Cuma günü Heyet-i Vekile Çankaya'da nezdimde içtima etti.

Gerek Heyet-i Vekile Reisi Fethi Bey'in ve gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lazım olduğunu dermeyan ettim. Meclis'çe yeni Heyet-i Vekile intihabında heyet-i hâzıraya dâhil bulunan vekillerden tekrar intihap edilen olursa onlar, bu intihaptan sonra da istifa ederek yeni Heyet-i Vekileye dâhil olmayacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman vekiller gibi intihap olunan ve Heyet-i Vekileye dâhil bulunan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu karadan hariç bırakıldı. Çünkü ordu idare ve kumandasının tesadüfî bir zata tevdii caiz görülmedi.[121] Fethi Bey'in istifasından sonra yeni bir bakanlar kurulu kurma yolunda çalışmalar başlatıldıysa da bakanların tek tek Meclis'çe intihap edilmesi usulünden (Meclis Hükûmeti Sistemi) dolayı ciddi bir hükûmet krizi baş göstermiştir. Esasen bununla muhalif grup Meclis'te bir hükûmet kurma fırsatı yakalamıştır fakat Falih Rıfkı'nın da belirttiği gibi "*Mecliste birçok listeler meydana geldi. Fakat bu listelerde şahsiyet denebilecek olanlar Mustafa Kemal'den ayrılamazlardı. Ne onlarsız bir hükûmet yapmak, ne de Mustafa Kemal kendilerine seçilmeyi reddetmek tavsiyesinde bulunduğu için onlarla bir hükûmet kurmak ihtimali vardı"*[122]. Anlaşıldığı kadarıyla yeni Türk Devleti hükûmetsiz kalmıştı. Bakanların tek tek Meclis tarafından seçilmesinin benimsendiği Meclis Hükûmeti sisteminin uygulanmaya başlamasından beri ilk defa böyle bir durumla karşılaşılmıştı. Fakat bu hadise de Cumhuriyete giden yolu açan hadiseler zincirinin son halkasını teşkil etmiştir. Daha gençliğinde Batılı tarzda bir devletten bahseden, genç bir subayken tek kişinin yerine milletin mutlak hâkimiyetine inanan, Millî Mücadele döneminde yayınladığı genelgelerde ve katıldığı kongrelerde millî iradenin önemine vurgular yapan, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla idealindeki devlet sistemine doğru büyük bir hamle daha yapan, stratejik dehasıyla adım adım cumhuriyete giden yolları açan ve Cumhuriyetin önündeki engelleri

[121] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.797-799
[122] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s.377

kararlılıkla ve hassas bir şekilde kaldıran Mustafa Kemal Paşa, devletin rejiminin yeniden düzenlenmesinde beklediği fırsatı ve imkânı işte bu şekilde bir hükûmet bunalımı oluşturarak kendisi sağlamıştır.

Hükûmetin istifası[123] üzerine dönem basınında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Mesela İkdam gazetesi hadiseyi şu şekilde değerlendirmiştir: "…*Kendisini zayıf hisseden bir hükûmetin çekilmesi hakikaten namuskârane bir harekettir. Fakat işlerimizin tedvirine memur ettiğimiz bir hükûmetin durup dururken günün birinde ben zayıfım çekiliyorum demesi de insana garip gelmemesi mümkün değildir. Hükûmet işlerinde en büyük tehlike itikadımızca vaziyetin tesadüflere bırakılabilmesi ihtimali olmaktadır. Bu hadiseden müstakbel hayatımız için bir ders-i ibret çıkarmaya mecburuz. İcrayı kendisine tevdi ettiğimiz heyet son dakikada zaafiyetini idrak ve ilan ile mevkiini terk ederek kenara çekiliverecek bir heyet olmasın. Mademki mesuliyet vardır mutlaka salahiyette vardır, bu salahiyet vatan ve milletin nam ve hesabına sonuna kadar kullanılacak bir hak bir vazifedir*."[124] İkdam'ın böyle bir yorum yapması, gazetenin bu hadiseyi henüz Cumhuriyete giden yolun son adımı olarak algılayamadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi de, hükûmetin durduk yerde istifasının garip bir durum olduğunu[125] ifade ettikten sonra konunun bugün çözümlenmesi ihtimalinin çok yüksek olduğunu ifade ederek yeni heyet-i vekile reisi ve azalarını tahmin etmeye çalışmıştır[126]. İleri gazetesi ise hükûmetin istifasının İstanbul valisi Haydar Bey'le ilgili bir durumdan kaynaklandığını iddia etmiştir[127].Muhalif gazetelerden biri olan Tevhid-i Efkâr, hükûmetin istifasını Başvekil Fethi Bey'e ve hükûmetine karşı Meclis'teki güvensizlikle ilişkilendirmiştir. Bununla birlikte Rauf Bey'le yapılan bir mülakata yer veren gazete, Rauf Bey'in görüş ve düşüncelerini yayınlamıştır. Rauf Bey burada hükümetin istifasının sebebini bilmediğini, "Cumhuriyet

[123] **Hâkimiyet-i Milliye**, S.952, 28 Ekim 1923
[124] **İkdam**, 29 Ekim 1923
[125] **Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Ekim 1923
[126] **Anadolu'da Yeni Gün**, 29 Ekim 1923
[127] **İleri**, 28 Ekim 1923

meselesi etrafında deveran eden şayiat"ın henüz resmi bir mahiyetinin olmadığını, zira resmi mahiyeti haiz olabilmesi için Meclis'e teklifte bulunulması gerektiğini ifade etmiştir. Cumhuriyet meselesinin Fırka Divanı'nda ve Encümen-i Mahsusa'da tetkik edilmesini, resmi bir sürece daha girilmediği şeklinde yorumlayan Rauf Bey, bu konunun mahiyetinin ne Halk Fırkası'nda ne de Büyük Millet Meclisi'nde kat'i surette tespit ve istihzaratının ikmal edilmediğini belirtmiştir[128]. Tevhid-i Efkâr'ın bir gün sonraki nüshasında ise hükûmetin istifasının herhangi bir şaşkınlığa sebep olmaması gerektiği ve bu hadisenin beklenen bir durumun tezahürü olduğu iddia edilmiştir. Zira gazeteye göre hükûmet, ne Meclis'i ne memleketi ne de basını memnun edecek bir iş yapamamıştır. Yeni kurulacak hükûmet ile ilgili olarak da tahminlerde ve iddialarda bulunan Tevhid-i Efkâr'a göre yeni hükûmetin reisi ya Ali Fuat Paşa, o olmazsa Rauf Bey, Yusuf Kemal Bey ya da İsmet Paşalardan biri olacaktır[129]. Hakimiyet-i Milliye de İstanbul basınının Ankara'da bir "buhran" olduğu tarzındaki yorumlarına karşı "*Ne fırkada teşettüt vardır, ne de ihtilaf. Eksik olan idaredir, istikamettir! Bu idare ve istikameti süratle temin etmek icab ediyor*"[130] diyerek idareye müteallik meselelerin çözülmesiyle hiçbir sorunun kalmayacağını vurgulamıştır.

Tanin gazetesi ise yeni hükûmet kurma faaliyetleri ile ilgili olarak Halk Fırkası'nda bütün milletvekillerinin grup grup toplantılar yaptıklarını belirtmiştir. Halk Fırkası İdare Heyeti'nin müzakerelerinde çıkan sonuca göre bir heyet-i vekile listesi yayınlayan Tanin, kurulacak hükûmetin zayıf olacağını iddia etmiştir[131]. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de hükûmetin istifasını çeşitli haberlerle[132] verirken 29 Ekim 1923 tarihli nüshasında manşetten "Heyet-i Vekile Nasıl Teşekkül Edecektir?"[133] diye bir soru ile meseleyi yorumlamıştır.

---

[128] **Tevhid-i Efkâr**, 28 Ekim 1923
[129] **Tevhid-i Efkâr**, 29 Ekim 1923
[130] "Bir Suitefehhüm", **Hakimiyet-i Milliye**, S.952, 28 Ekim 1923
[131] **Tanin**, 29 Ekim 1923
[132] Gazete 28 Ekim 1923 tarihli nüshasında Halk Fırkası'ndaki düzensizliklerin hükûmetin istifasına sebep olduğunu ifade etmiştir. ("Heyet-i Vekile Azalarının İstifası", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.952, 28 Ekim 1923); "Bir Suitefehhüm", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.952, 28 Ekim 1923; "Son İstifalar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.953, 29 Ekim 1923 vd.
[133] "Heyet-i Vekile Nasıl Teşekkül Edecektir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.953, 29 Ekim 1923

Meclis'in ve hatta Halk Fırkası'nın yarı resmî yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye de, oluşturulan bu suni bunalımın bir hükûmet meselesinden ibaret olduğunu düşünerek sütunlarında yeni oluşacak kabine ile ilgili tahminlere yer vermiştir. Görüldüğü üzere gazeteler meseleyi henüz bir hükûmet sorunu olarak görmüşler, fakat yine de yorumlarında temkinli davranmaktan da geri durmamışlardır. Bununla birlikte genel olarak basın daha önce Cumhuriyetin ilan edilmesinin yakın bir zamanda gerçekleşeceğini ifade ederken Cumhuriyetin fiilî tezahürünün son adımını teşkil edecek olan hükûmet bunalımını bu şekilde değerlendirememiştir.

Hükûmet bunalımı başladıktan sonra 28 Ekim günü geç vakitte Halk Fırkası İdare Heyeti Mustafa Kemal Paşa'yı davet ederek Bakanlar Kurulu için hazırlanan aday listesini kendisine sunmuştur. Gazi, listeyi uygun görmüş fakat listede isimleri bulunan zevatın rey ve muvafakatinin alınması gerektiğini ifade etmiştir. Yusuf Kemal Bey'in bu listeye dâhil olmak istemediğini öğrenince, Fırka İdare Heyeti'nin bir aday listesi oluşturmakta zorlandıklarını anlamıştır. Meclis'ten çıkarken Kemalettin Sami ve Halit Paşalarla karşılaşan Mustafa Kemal Paşa, akşam onları da Çankaya'da yemeğe davet etmiştir. Bu arada yemeğe İsmet Paşa, Kazım (Özalp) Paşa ve Fethi Bey'i de çağıran Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'da kendisini görmeye gelmiş olan Rize Mebusu Fuat (Bulca), Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref'i de yemeğe davet etmiştir. Gazi, 28 Ekim 1923 gecesi Çankaya'daki yemek esnasında birlikte olduğu bu arkadaşlarına "*yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz*" diyerek onların görüş ve düşüncelerini almıştır. Yanındaki yedi arkadaşı da Mustafa Kemal Paşa'nın bu fikrine iştirak ederek desteklemişlerdir. O andan itibaren nasıl hareket edeceğine dair kısa bir program tespit ederek arkadaşlarını görevlendiren Mustafa Kemal Paşa, yemek sonrasında diğer misafirlerinin ayrılmasından sonra İsmet Paşa ile bir kanun layihası müsveddesi hazırlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa hazırladıkları tasarıyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "… *Bu müsveddede 20 Kânunısâni 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde tâdil etmiştim; Birinci maddenin*

nihayetine "Türkiye Devletinin şekl-i hükûmeti Cumhuriyettir" cümlesini ilâve ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda tâdil ettim; "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin inkısam ettiği idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder".

Bundan başka Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun mevadd-ı esasiyesinin sekiz ve dokuzuncu maddeleri de tâdil ve tavzih olunarak şu maddeler yazıldı:

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i riyaset, yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir".

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Heyet-i Vekileye riyaset eder".

"Madde: - Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis içtimada değilse, keyfiyet-i tasvip Meclis'in içtimaına talik olunur."

Bu maddelere, encümen ve Meclis'te, din ve lisana ait malumunuz olan bir madde de ilave edilmiştir."[134]

28 Ekim gecesi yapılan Çankaya toplantısından sonra 29 Ekim Pazartesi günü saat 10.00'da Halk Fırkası grubu Grup Heyet-i İdare Reisi

[134] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.801-804; Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları arasında geçen konuşma ile ilgili olarak Mazhar Müfit Kansu şunları anlatmaktadır: "… *Bir gece evvel beraberdik. Necati Bey, Vasıf Bey, Yunus Nadi Bey, Mahmut Esat Bey ve sair arkadaşlar da vardı. Mustafa Kemal Paşa gülerek: 'Ey çocuklar, yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz' dedi. Ve bana döndü: 'Erzurum'dan beri ağzından çıkarmadığın Cumhuriyetin işte zamanı geldi, yarın istediğin kadar Cumhuriyet diye alenen artık bahsedebilirsin'. Tabiidir ki hepimiz son derece memnun olduk.*" Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 595

Fethi Bey'in başkanlığında toplanmış ve yeni bir heyet-i vekile kurulması için müzakerelere başlamıştır. Fethi Bey, Meclis genel kuruluna sunulmak üzere bir vekiller heyeti listesi hazırlamıştır. Bu listede yer alan İktisat Vekâletine aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak; Heyet-i Vekilenin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin intihap edilmemesini teklif ederek, bilhassa "*Bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvetli değildir, bizden refah ve ıslahat isteyen millet vardır. Herhalde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. İntihapta acele etmeyelim. Hassaten Heyet-i Vekile seçimi için düşünelim*" mütalaasında bulunmuştur. İşte bundan sonra yeni hükûmetin kurulmasıyla ilgili farklı önerilerde bulunulmuştur. Kozan mebusu Saip Bey, Lâzistan mebusu Ekrem Bey, Diyarbakır mebusu Zülfü Bey, Bolu mebusu Mehmet Efendi, Tekirdağ mebusu Faik Bey, Saruhan mebusu Vâsıf Bey, İzmir mebusu Necati Bey, Ertuğrul mebusu Dr. Fikret Bey, Muş mebusu İlyas Sami Bey, İstanbul mebusu Abdurrahman Şeref Bey, Konya mebusu Eyüp Sabri Efendi, Kütahya mebusu Recep Bey ve Ardahan mebusu Talât Bey öğleden önceki Halk Fırkası Grup Toplantısında söz alarak görüşlerini bildirmişlerdir. Genel olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kanaatinin beyan buyurulmasının uygun olduğu, dolayısıyla da kendisinin inisiyatif alması gerektiği ifade edilmiştir. Neticede müzakereler sırasında Çankaya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya genel başkan sıfatıyla meselenin halli için heyet-i umumiye tarafından yetki ve görev verilmiştir. Toplantıya katılan Mustafa Kemal Paşa, kürsüye çıkarak "*Efendiler!, Heyet-i Vekile intihabında teşettüt-ü efkâr hâsıl olduğu anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım suret-i halli arz ederim.*" demiştir. Mustafa Kemal Paşa, icab eden şahısları çağırarak onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığı kanun teklifi müsveddesini göstermiş ve kendileri ile görüşmüştür. Öğleden sonra saat bir buçukta Halk Fırkası Heyet-i Umumiyesi tekrar Fethi Bey'in riyasetinde toplanmıştır. İlk sözü alan Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkarak ve şu konuşmayı yapmıştır: "*Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün rüfekaca tayyün etmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika, mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuza dayanarak*

bir Heyet-i Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın her biri tek tek vekilleri ve Heyet-i Vekile intihabı mecburiyetinde bulunuyor. Heyet-i umumiyenizin birden Heyet-i Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkülâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkülâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok teşevvüşlere bâdi oluyor. Heyet-i celileniz bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Ben de bu arz ettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazhar-ı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükûmet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını tavzih lâzımdır". Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadeleriyle birlikte malum müsvedde okutulduktan sonra tartışmalar tekrar başlamıştır. Tartışmalarda söz alan mebuslardan Erzincan mebusu Sabit Bey, Niğde mebusu Hazım Bey, Karesi mebusu Vehbi Bey, Zonguldak mebusu Halil Bey ve Saruhan mebusu Abidin Bey öncelikle yeni bir hükûmet kurulması meselesinin halledilmesi gerektiğinden bahsettikten sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişikliğin sonraya bırakılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte söz alan Menteşe mebusu Yunus Nadi Bey, Anayasada yapılacak bir değişikliğe Meclis'in salahiyetinin olduğunu belirttikten sonra "*Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu, tavzih ve daha muayyen şekilde tespit edeceğiz*" demiştir. İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey de Gazi'nin teklifinin yeni bir durum değil, dört sene evvel yapılan bir kanunun daha vâzıh bir surette ifadesi olduğunu belirtmiştir. Kütahya mebusu Ragıp Bey ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikmaline ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Adliye Vekili Seyit Bey'in görüşü ise Mustafa Kemal Paşa'nın getirdiği önerinin kabul edilerek Anayasanın bir an önce değiştirilmesi gerektiği yönündedir. Zira teklif edilen şekilde, bir yenilik değil, mevcut şeklin sarih ve vâzıh olarak ifadesi görülmektedir. Konya mebusu Eyüp Sabri Bey ise Gazi'nin teklifinin uygun olduğunu hükûmetimizin şeklinin behemehâl cumhuriyet olacağını ifade etmiştir. Malatya mebusu İsmet Paşa da söz alarak Mustafa Kemal Paşa'nın teklifinin kabulünün gerekli olduğuna işaret etmiştir. Avrupalı diplomatların "Devletin reisi yoktur" şeklinde kendisini ikaz ettiklerini belirten İsmet Paşa,

milletin kendi mukadderatına hâkim olmasının ifade-i hukukiyesini söylemekten çekinilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. İstanbul mebusu Abdurrahman Şeref Bey de "*Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir; kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin*" ifadelerini kullanarak veciz bir şekilde görüşlerini açıklamıştır. Görüşmenin kifayetine karar verildikten sonra Gazi'nin önergesi fırka grubunda kabul edilerek kanun teklifi halinde Kanun-ı Esasi Encümenine sunulmuş, burada da usulen tetkik edildikten sonra Meclis Genel Kuruluna gelmiştir[135]. Fırka grubunda yapılan müzakereler değerlendirildiğinde Halk Fırkası'na mensup milletvekillerinin yapılan görüşmelerde "acele edilmemesi" ile ilgili görüş ve düşüncelerini ortaya atarak bazı endişeler taşıdığı anlaşılmakla birlikte burada oluşan mutabakat neticesinde bu müzakerelerin genel kurulda cereyan eden görüşmelerin daha hızlı tamamlanmasına sebep olduğu söylenebilir[136]. Zira parti disiplini açısından grupta alınan bir kararın Meclis kürsüsünden eleştirilmesi ya da reddedilmesine yönelik harekette bulunulması tutarlı bir davranış olarak görülmeyeceği açıktır.

Meclis Genel Kuruluna gelen "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Teklif-i Kanuni"[137] başlıklı Anayasa değişikliği teklifi Meclis'te müzakere edilmiştir. Bu görüşmelerde şu milletvekilleri söz alarak

---

[135] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.804-812

[136] E. Semih Yalçın, "Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C.15, S.44, Temmuz 1999, s.572-573

[137] **364 Numaralı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun**

Madde 1. Hâkimiyet; bilâkaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekl-i hükûmeti Cumhuriyettir.

Madde 2. Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâm'dır, resmi lisanı Türkçe'dir.

Madde 4. Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis Hükûmetin inkısam ettiği şuabat-ı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10. Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i Riyaset yeni reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

Madde 11. Türkiye Reisicumhuru Devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Heyet-i Vekileye riyaset eder

Madde 12. Başvekil reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine meclis azası arasından intihap olunduktan sonra Heyet-i Umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis hal-i içtimada değilse keyfiyet-i tasvip Meclis'in içtimaına talik olunur. 18 Rebiyülevvel 1342 ve 29 Teşrinievvel 1339 (1923) (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 43, s.90)

görüş beyan etmişlerdir: Teşkilât-ı Esasiye Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey (Menteşe), Vasıf Bey (Saruhan), Eyüp Sabri Bey (Konya), Rasih Efendi (Antalya), Mehmet Emin Bey (Karahisar-ı Şarkî), Şeyh Saffet Efendi (Urfa), Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak), Emin Bey (Eskişehir), Avni Bey (Bozok), Yahya Galip Bey (Kırşehir), Süleyman Sırrı Bey (Bozok), Celal Nuri Bey (Gelibolu) ve Dr. Fikret Bey (Ertuğrul). Müzakerede söz alan milletvekilleri genel olarak, Cumhuriyetin ilanının var olan durumun resmen ifade edilmesi anlamına geldiğini ifade ederek bu rejim değişikliğinin gereklerini izah etmişlerdir[138]. Kabul edilen bu kanuna göre Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesine "Türkiye Devletinin şekl-i hükûmeti Cumhuriyettir" ibaresi eklenmiştir. 2. madde ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bulunmayan bir maddedir ve devletin dini ile resmî lisanını içermektedir. 4., 10., 11. ve 12. maddeler de kabine sistemine geçiş ve bir cumhurbaşkanının seçilmesi ve vazifeleri ile ilgili bölümleri ihtiva etmektedir. Anayasa değişikliğine dair bu görüşmeler tamamlandıktan sonra Ertuğrul mebusu Dr. Fikret Bey'in teklifi[139] üzerine cumhurbaşkanlığı için seçim yapılmasına karar verilmiştir. Bu arada Konya mebusu Eyüp Sabri, İstanbul mebusu Ali Rıza, Çanakkale mebusu Mehmed ve Bolu mebusu Cevad Abbas Beylerin Cumhuriyetin ilânının yüz bir pare top atışı ile kutlanması için verdikleri önergeler kabul edilmiştir. Böylece yeni Türk devletinin yeni rejimi yüz bir pare top atışıyla kutlanılmasına karar verilmiştir. Bundan sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin sonucunu İkinci Reis vekili İsmet Bey şöyle açıklamıştır: "*Türkiye Cumhuriyeti [Riyaseti] için yapılan intihapta, reye iştirak eden azanın adedi 158'dir. Yüz elli sekiz aza müttefikan Ankara mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini Cumhuriyet Riyasetine intihap eylemişlerdir*."[140] Bundan sonra da 42 yaşında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa, kürsüye gelerek şu konuşmayı yapmıştır: "*Muhterem Arkadaşlar, mühim ve cihanşümul hadisat-ı fevkalade karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibah-ı hakikisine bir vesika-yı kıymettar olan*

[138] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 43, s.90-98
[139] "Kabul olunan mevadd-ı kanuniyeye tevfikan Reisicumhurun hemen şimdi intihabını teklif ederim" Dr. Fikret. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 43, s.99)
[140] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 43, s.99

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun bazı maddelerini tavzih için encümen-i mahsus tarafından heyet-i celilenize teklif olunan kanun layihasının kabulü münasebetiyle yeni Türkiye Devleti'nin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvanıyla yâd edildi. Bunun icab-ı tabîsi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu aciz arkadaşınıza tevcih buyurdunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar mükerreren hakkımda izhar buyurmuş olduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyet-i celilenize bütün samimiyet-i ruhiyemle arz-ı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz; Türk milleti, hakikatte meftur olduğu hasailden muarra telakki gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükûmetinin yeni ismiyle, cihan-ı medeniyete daha çok suhuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu asarıyla ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu müessese-yi âliyeyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında izhar ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesb-i liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacımı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyet-i âliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaheretinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsn-i ifaya muvaffak olabileceğimi ümid ederim. Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima nokta-i istinat telâkki ederek hep beraber ileriye

gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır". Mustafa Kemal Paşanın bu tarihî konuşmasından sonra Karahisar Mebusu Kâmil Efendi tarafından yapılan bir dua ile oturum kapatılmıştır[141]. Cumhuriyetin ilanı, Ankara halkına Meclis Muhafız Bölüğü'nden bir manga askerin Meclis'in yanındaki bahçeden havaya üç defa ateş etmesi ile duyurulmuştur[142]. Bu tarihî kararın aynı gün bütün yurtta duyulması için de illere yıldırım telgraflar gönderilmiş ve her yerde coşkulu bir şekilde kutlanmasına çalışılmıştır[143]. Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyetin ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarla neden müzakereye ihtiyaç duymadığını şöyle ifade etmiştir: "…*Çünkü onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı zevat, salahiyetleri olmadığı halde kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan, Cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını vesile-i iğbirar ve iftirak addettiler*"[144] Gazi'nin "Ankara'da bulunmayan bazı zevat" diye bahsettiği kişiler 25 Ekim'de Meclis İkinci Başkanvekili olan ve İstanbul'da bulunan Rauf Bey, Dr. Adnan Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa ile Trabzon'da bulunan Kazım Karabekir Paşa[145]dır. Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyeti bu yakın arkadaşlarına haber vermeden ilan etmesinin arkasında hiç şüphesiz onların muhalif eğilimli olmaları yatmaktadır.

---

[141] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 43, s.99-100; **Vatan**, 30 Ekim 1923

[142] Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1989, s.58-59.

[143] Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Ankara 1958, s.343-344; Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Yay. Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s.344-347; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.II, s.598-600; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, 378-380; Anıl Çeçen, Atatürk ve Cumhuriyet, s. 238-244; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Ankara, 1983, s.395-401.

[144] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.803

[145] Falih Rıfkı Atay, Kazım Karabekir Paşa'nın Cumhuriyetin ilan edildiği günkü ilk tavrını şöyle anlatmaktadır: "Trabzon mevki komutanı Kazım (Orbay) Paşa o gece top atarak Cumhuriyet ilanının kutlamak emrini almış ve yerine getirmişti. Trabzon'da bulunan Kazım Karabekir, "Nedir bu toplar?" diye sordu. Kazım Paşa, Cumhuriyetin ilan edildiği cevabını verince, "Neden bana sormadınız?" dedi. Kazım (Orbay) Paşa da "Sorsaydım top atmamaklığımı mı emredecektiniz?" deyince Kazım Karabekir Paşa, "Hayır ama… Biz bunu konuşmamıştık" dedi. (Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s.380).
Ayrıca dönemin gazetelerinde Rauf Bey, Adnan Bey ve Refet Paşa'nın Halifenin huzuruna çıkarak kendisiyle görüştükleri haberlerinin yayınlanmasıyla Meclis'te bir memnuniyetsizlik ve rahatsızlık oluşmaya başlamıştır. **(Tevhid-i Efkar**, 17 Ekim 1923; **Tevhid-i Efkar**, 19 Ekim 1923)

Cumhuriyetin ilanıyla ilgili olarak bu tarihî önemi haiz gün 19 Nisan 1924'te çıkarılan bir kanunla millî bayram olarak kabul edilmiştir[146]. Yurtiçi ve yurtdışı Türkiye temsilciliklerinde devlet töreni yapılması şartını da getiren bu yasa, 1931 yılında çıkarılan 2305 sayılı yasayla genişletilmiştir. Böylece, kutlamalarda, 21 pare top atılması kuralı da getirilmiştir. 1935'te, 2739 sayılı yasayla, dinî bayramlar dışındaki tüm millî bayramlar aynı kapsam içine alınmış ve önceki yasalar yürürlükten kaldırılmıştır. Cumhuriyet Bayramı ile ilgili de yeni bir düzenlemeye gidilmiştir[147]. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Gazi hem büyük bir inkılabı başarmış, zaten saltanattan kurtulmuş olan rejimin adını koymuştur. Hem de muhalifleri olan Rauf Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Adnan Bey gibi isimlere "siyasî bir darbe" yapmıştır[148]. Andrew Mango'ya göre ise Cumhuriyetin ilanıyla Mustafa Kemal "rakiplerini gafil avlamıştır"[149]. Bu arada Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla Halife Abdülmecid Efendi de bir kutlama mesajı yayınlamıştır. Buna karşılık Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da halifeye bir teşekkür telgrafı göndermiştir[150]. Bu arada başbakanlık da bütün bakanlıklara Cumhuriyetin ilan edildiğini ve

---

[146] **628 Sayılı Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Milli Bayram Addi Hakkında Kanun**

Madde 1 - Türkiye dâhil ve haricinde devlet namına yapılacak bayram merasimi Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Teşrinievvel günü icra edilir.

Madde 2 - İşbu millî bayram merasiminin icrasıyla sair bayramlarda icra olunacak merasimin tarz-ı icra Vekilleri Heyetince tayin olunur.

Madde 3 - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4 - Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

[147] Vehbi Tanfer, "Atatürk'ün Türk Milletine Armağan Ettiği Milli Bayramlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.39, C.XIII, Kasım 1997, s. 257

[148] Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, s.429-430; Rauf Bey hatıralarında kendisine yönelik eleştirilerin haksızlığından bahsettikten sonra kendisinin de geçmişten beri Cumhuriyete taraftar olduğunu ifade etmektedir. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s.134-142

[149] Andrew Mango, **Atatürk**, (Çev. Füsun Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul, 1999, s.384

[150] Kutlama mesajı ve teşekkür telgrafı şu şekildedir:

"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Bu kere teceddüt eden şekl-i hükûmetin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını Cenab-ı Haktan niyaz ederim. 31 Teşrinievvel 39 Abdülmecid Bin Abdülaziz Han"

"İstanbul'da Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretlerine

Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhahane temenniyat-ı hilafet penahilerine takdim-i teşekkürat ederim

1 Teşrinisani 39 Türkiye Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal"

(**Hâkimiyet-i Milliye**, S.957, 2 Kasım 1923)

Mustafa Kemal Paşa'nın da Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olduğunu bir tamimle bildirmiştir[151].

Kemal Karpat'a göre Türkiye'de Cumhuriyet, Millî Mücadele'nin önde gelen bir avuç liderinin kararlı duruşu neticesinde ortaya çıkmış, çeşitli zamanlarda sıkıntılar atlatsa da hâkimiyet-i milliyeye dayandığı için varlığını devam ettirebilmiştir[152]. Bekir Sıtkı Baykal'a göre Cumhuriyet, Türk istiklal mücadelesinin bir neticesi olmakla birlikte birdenbire ortaya çıkmış bir hadise de değildir. Hem bir tarihî bir tekâmülün sonucu hem de bir tarihî devrim şeklinde ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, her yönüyle Batıdan örnek alınarak gerçekleştirilmemiştir[153]. Mahmut Esat Bozkurt da genel olarak Türk İnkılabı'nın ve Cumhuriyetin arkasında "aşağı yukarı bir asırlık kültüre" dayandığını ifade etmiştir[154]. Cumhuriyet hükûmetlerinin bir dönem içişleri bakanlığını da yapmış olan Şükrü Kaya ise Cumhuriyeti "zaferin nimeti ve ganimeti" şeklinde değerlendirmiştir[155]. Norbet Von Bischoff'a göre ise, "İhtilâl, üç buçuk yıldan beri gebe olduğu Cumhuriyeti doğurmuştur"[156]

Gerek ilk Meclis döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında nihaî hedefin demokrasi olduğu açıkça belirtilmemişse de, Cumhuriyete yüklenen anlam zamanla rejimin demokrasiye doğru bir gidişi gösterdiği aşikârdı. Yeni devlet düzeni olarak, Cumhuriyet rejiminin ülkemizde tatbik edilmesi meselesini en üst seviyede düşünen kişi hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde Cumhuriyet fikrînin oluşumu sadece 28-29 Ekim 1923 gecesi "Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz" sözleriyle ortaya çıkmış bir vakıa değildir. Türk İnkılâp Tarihi'nin kaynakları incelendiğinde, yeni ve müstakil bir devlet ve devlet şekli olarak Cumhuriyet fikrinin Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında 1905-1906 yıllarında belirgin hale

---

[151] "Cumhuriyet Tamimi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923
[152] Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1967, s. 373
[153] Bekir Sıtkı Baykal, "Cumhuriyetimizin Tarihsel Anlamı", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s. 243-247
[154] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.242
[155] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Atatürk, Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri**, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum 1973, s. 55-56
[156] Norbert Von Bischoff, **Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, (Çev. Burhan Belge), Ankara, 1936, s. 203

gelmiş olduğu görülür. Meşrutiyet. Mütareke ve Millî mücadele dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde şekillenen Cumhuriyet fikrinin kendisine ait bir orijinalitesinin olduğunu da göz ardı etmemek tarihî bir hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir[157].

Paul Gentizon, Cumhuriyetin aslında saltanatın kaldırıldığı tarihten itibaren var olduğunu belirttikten sonra, yeni sistemi şöyle değerlendirmektedir: "*Zaferden sonra Mustafa Kemal, Türkiye için Avrupa, Amerika'daki kuruluş taklitlerinin ötesinde yeni bir hükûmet sistemi kurmak eğiliminde idi. Bilinmeyen bir türde orijinal ve yüksek, sorumsuz iktidar sistemine, oligarşiye, mutlakıyetçiliğe karşı derin bir reaksiyon fikri taşıyan bir devlet şeklinin kuruluşunu kısmen tasarlamış ve uygulamış bulunuyordu. Bütün hukukî ve idarî yasa kavramlarını alt üst eden bu hükûmet sistemi bütün yasama, yürütme ve yargı yetkilerini, millet tarafından seçilmiş bir parlamentonun bünyesinde yoğunlaştırıyor ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını alıyordu.*"[158] Bu açıdan bakıldığında Türk İnkılabı'nın en önemli aşamasını teşkil eden cumhuriyetin ilanı bir günde ortaya çıkmış bir hadiseden ibaret görülmemelidir. Bununla birlikte Türk modernleşmesinin Osmanlı Devleti'nin son döneminde gelişen olaylar, kurumlar ve fikirlerle birlikte düşünülmesi gerektiği bilinmektedir. Türk tarihinin en büyük dönüşümü ya da kırılma evresi olarak da değerlendirilebilecek olan cumhuriyet düşüncesinin gelişimi ile ortaya çıkan cumhuriyetin ilanı hadisesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran TBMM'nin yarı resmî yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde büyük bir ehemmiyetle ele alınmıştır. Esasen istiklal mücadelesinin yürütüldüğü ve milletin ölüm-kalım mücadelesinin verildiği bir dönemde bile millî egemenlik düşüncesinin halkta gelişebilmesi için yayın yapan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, cumhuriyet düşüncesinin fikrî alt yapısını hazırlayan en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Zira Hâkimiyet-

---

[157] E.Semih Yalçın, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 45, C. 15, Kasım 1999, s. 850

[158] Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev: Fethi Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983, s.49. [Aktaran: Ramazan Tosun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi),** s.44.]

i Milliye gazetesi, çıktığı günden cumhuriyetin ilan edildiği güne kadar cumhuriyet fikrinin gelişmesine katkıda bulunduğu gibi cumhuriyetin meşruiyetinin benimsetilmesinde ve muhalif düşüncelerin olumsuz etkisinin azaltılmasında da etkili olmuştur.

Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde tam sayfa yer bulmuştur. Gazetenin birinci sayfasının ortasında Mustafa Kemal Paşa'nın kalpaklı bir fotoğrafının yer alırken bu büyük inkılap, "akl-ı selimin galebesi" olarak değerlendirilmiştir[159]. Anayasada yapılan değişikliğin de maddeler halinde birinci sayfadan verildiği haberde "Türkiye reisicumhuru devletin reisidir!" ifadeleri kullanılmıştır[160]. Gazetenin ikinci sayfasında Anayasanın ilgili maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili yapılan Meclis'te yapılan müzakereler de tam sayfa olarak ayrıntılı bir şekilde verilmiştir[161]. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi de bu tarihî hadiseyi manşetten ve birinci sayfasının tamamını ayırarak vermiştir[162]. Yunus Nadi'nin yazdığı makalede de Cumhuriyetin ilanının ne anlama geldiği ve bu hadisenin serencamı izah edilmiştir[163]. İkdam gazetesi, "Yeni Türkiye Devleti'nin Şekl-i Hükûmeti Cumhuriyettir. Meclis Dün Müttefikan Şekl-i Hükûmetimizi Cumhuriyet Olarak Kabul Etmiş ve Alkışlar Arasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Birinci Reisicumhur İntihap Eylemiştir"[164] başlığını kullanmıştır. Tanin, "Türkiye Devleti'nin Şekl-i Hükûmeti Cumhuriyet Oldu"[165] başlığı ile Cumhuriyetin ilanına yer vermiştir. İleri gazetesinde yayınlanan imzasız bir makalede "muntazam ve faal bir hükûmet tesisi için en doğru ve kestirme yol"un Cumhuriyetin ilanı olduğu ifade edilmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla "İslamiyet'in esasına rücû edildiği"

---

[159] "Büyük Millet Meclisi Dün Gece Sekiz Buçukta Türkiye Devleti'nin Şeklini Müttefikan 'Cumhuriyet' Olarak Tespit ve Dokuza Çeyrek Kala Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini Müttefikan 'Reis-i Cumhur' İntihap Eyledi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.954, 30 Ekim 1923
[160] "Cumhuriyetimizi Tesis Eden Kanun", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.954, 30 Ekim 1923
[161] "Türkiye Devletini Bir Cumhuriyet İdare Olarak Tesis Eyleyen Büyük Millet Meclisi'nin Tarihî Celsesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.954, 30 Ekim 1923
[162] "Büyük Millet Meclisi Şekl-i Hükûmetimizi Tespit Eden Teşkilât-ı Esasiye Tadilatını Kabul ve Türkiye Cumhuriyetini İlan Eylemiştir", **Anadolu'da Yeni Gün**, 30 Ekim 1923
[163] Yunus Nadi, "Türkiye Cumhuriyet", **Anadolu'da Yeni Gün**, 30 Ekim 1923
[164] **İkdam**, 30 Ekim 1923
[165] **Tanin**, 30 Ekim 1923

belirtilirken, böylelikle demokrat Batılı devletlere yaklaşıldığı iddia edilmiştir. Cumhuriyetin tarihî ve kültürel olarak da bir zorunluluktan kaynaklandığını ifade eden İleri, Cumhuriyetin ilanına mecbur kalındığı yorumunu yapmıştır[166].

Gelişen süreçte hükümetin istifa etmesi, yeni hükümetin kurulmasında güçlükler çıkması ve bu bunalımın Cumhuriyetin ilanı ile çözümlenmesi, başta İstanbul basını olmak üzere çeşitli kesimlerce önce şaşkınlıkla karşılanmış kısa süren bu şaşkınlığın ardında da bir eleştiri dalgası başlamıştır[167]. Hükûmet buhranı ile birlikte İstanbul basınında da yeni bir kabine kurulması üzerine yapılan tahminlerin boşa çıkması ve hadisenin bir hükûmet meselesinden ziyade devletin rejiminin belirlenmesi için bir fırsat olarak değerlendirilmesi, İstanbul basınında hayal kırıklığının yanı sıra yorum ve değerlendirmelerin de ağırlaşmasına sebebiyet vermiştir. Yeni kurulacak heyet-i vekile reisi ve üyeleri için isimler üzerinde tartışmalar yapılırken bir anda Cumhuriyetle karşılaşan İstanbul gazetelerinden bazıları kendilerini "aldatılmış" ya da "kandırılmış" bir şekilde hissetmişlerdir. Bu hissiyat içinde olan Tevhid-i Efkâr, Cumhuriyetinin ilan edilmesini "Ankara'da Verilen Kararlara Tevfikan Şekl-i Hükûmet Cumhuriyet Oluverdi" ve "Buhran-ı Vükela Pek Ani Bir Surette Tebdil-i Mahiyet Ederek Bir Şekl-i Hükûmet ve Cumhuriyet Meselesi Haline İnkılap Ediyordu" başlıkları[168] ile okuyucularına duyurmuştur. Cumhuriyetin ilanı Tevhid-i Efkâr dışında ilk gün gazetelere genel olarak olumlu cümlelerle yansımıştır. Birkaç gün sonra Vatan ve Tanin'de çeşitli açılardan Cumhuriyete yönelik küçük eleştiriler, ileride sert tartışmaların başlamasına sebebiyet verecektir.

Cumhuriyetin ani bir şekilde ilan edildiğini düşünen bazı gazeteler ilk günün şaşkınlığı ve olumlu havasından sonra, görüşlerine kıymet verdikleri Rauf Bey'in mütalaalarını acele bir şekilde yayınlamaya başlamışlardır. Rauf

---

[166] "Cumhuriyetin İlanına Mecbur İdik", **İleri**, 31 Ekim 1923
[167] Faruk 0, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 104
[168] **Tevhid-i Efkâr**, 30 Ekim 1923

Bey'in Cumhuriyetin bir günde ilan edilmesi ile ilgili olarak kendisinin geç haberdar edildiği ve bir "emrivaki halinde ihdas edildiği" fikri ve endişesini taşıdığı Vatan ve Tevhid-i Efkâr'da yer almıştır[169]. Rauf Bey'in bu şekildeki açıklamaları üzerine yoğunlaşan İstanbul basınına kendisi daha sonra bir açıklama göndererek "*Mesele bittiği halde gazetelerin ismim etrafındaki münakaşaları katiyyen lüzumsuzdur. Bu münakaşalara nihayet verilmesi menafi-i memleket nokta-i nazarından katiyen elzemdir*." demiştir[170]. Gazeteler bir yandan Cumhuriyetin ilan edilişiyle ilgili çeşitli eleştiriler sıralarken bir yandan da tüm basının "ters köşe" olduğunu ironik bir dille ele almışlardır[171]. "*Biz ne kadar basiretli de olsak yine Fethi Bey istifasının Cumhuriyet doğuracağını keşf edemezdik*" diyen Tevhid-i Efkâr Ankaralı meslektaşlarının şimdi İstanbul'daki basın mensuplarının haline güldüğünü ifade etmiştir[172]. Tanin yazarlarından İsmail Müştak, "…*Türk Milleti Cumhuriyet ilan etmekle liyakat ve kabiliyetini gösterdiği bir idare sistemini kabul etmiş oldu…*" ifadelerini kullandığı yazısını "*Yaşasın Cumhuriyet!*" diyerek tamamlamıştır[173]. Yazısında biraz da alaycı ifadeler kullanan İsmail Müştak Bey'e Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu şekilde cevap vermiştir: "… *gibi endişe ve naümidî veren sözlerin zamanı mıydı? Cumhuriyetin ümit, rahat ve saadet vaat ettiğinde şüphe ve endişesi olan zat; ümit, rahat ve*

---

[169] **Vatan**, 1 Kasım 1923; **Tevhid-i Efkâr**, 1 Kasım 1923. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Rauf Bey'in içinde bulunduğu çelişkili ve tutarsız durumu ayrıntılı bir şekilde uzun uzun anlatmıştır. Gazi'ye göre Rauf Bey'in asıl rahatsızlığı, devlet başkanlığını halifenin uhdesinde tasavvur etmesine karşın Cumhuriyetin ilanıyla "Reisicumhur devletin reisidir" denilmesi ve böylece devlet riyaseti makamına Reisicumhurun getirilmiş olmasıdır. Bununla hem Rauf Bey hem de onunla hemfikir olanlar hayal kırıklığına uğramış, müteessir ve mahzun olmuşlardır. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.823-824)

[170] **Vatan**, 28 Kasım 1923

[171] Bu konuda Tevhid-i Efkâr "Kaçırdılar Sanıyorduk Meğer Sıkı Tutuyorlarmış" başlığı altında Celal Nuri'nin "fırıldak çeviren" biri olduğu, Ahmet Ağaoğlu'nun "el çabukluğu marifeti olduğu" ve Ziya Gökalp'in de "her şeyi kitabına uydurabilen" biri olduğu ifade edilmiştir. Yorumda ayrıca şu ifadeler kullanılmıştır: "…Biz İstanbul gazetecileri ne kafasız adamlarmışız. Onlar Cumhuriyeti çoktan kurmuşlar işletmişler de bizim zerre kadar haberimiz olmamış. Hem en garibi fırıldakçı hergün emanet çektiği halde biz işin yine farkına varamadık. Uçtu uçuyor diye resimler yapıp yazılar yazıp dururken, onlar bir sene evvel yaptıkları balonu ansızın meydana koyarak, herkesi hayret içinde bırakmanın yolunu düşünüyorlarmış. Elhak muvaffak oldular. Hem o kadar muvaffak oldular ki zavallı Anadolu Ajansı bile, bu emsalsiz ve tepeden inme Cumhuriyet ilanına şaşakaldı. O bile resmi lisanıyla bir gün evvel daha mükerrer bir şey yok derken ertesi gün Cumhuriyet ilanını tebşir etti…" (**Tevhid-i Efkâr**, 1 Kasım 1923)

[172] **Tevhid-i Efkâr**, 31 Ekim 1923

[173] İsmail Müştak, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", **Tanin**, 31 Ekim 1923

saadeti nereden, hangi membadan bekliyordu? Cumhuriyetin milletimizin bünye-i içtimaiyesini kırıp dökmesi ihtimali, Cumhuriyet taraftarı olan zevatın dimağında nasıl yer bulabiliyordu?"[174]

Akşam yazarlarından Necmettin Sadık, iki aydır tüm kamuoyunu meşgul eden Cumhuriyet meselesinin dedikodu halinden çıkıp, bir emrivaki halini aldığını ileri sürdükten sonra yeni kabine sisteminin memlekette ciddi iş görecek bir hükûmetin başlangıcı olarak gördüğünü belirtmiştir[175]. İkdam yazarı Ahmet Cevdet de Cumhuriyetin ilanını Mustafa Kemal Paşa'nın en medenî devletlerde geçerli olan usulü benimsemesi şeklinde değerlendirirken Meclis'in yanında Âyan Meclisi'nin kurulmamasını da bir eksiklik olarak ifade etmiştir[176]. Ahmet Cevdet, bir gün sonraki başyazısında da, esasen Cumhuriyet'in, saltanatın kaldırıldığı tarihte kurulduğunu ve 29 Ekim'de ise alınan kararlarla da Anayasada muğlak kalmış bazı esaslara sarahat getirildiğini ifade etmiştir[177]. İstanbul basını Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesini farklı şekillerde değerlendirirken İstanbul halkının coşkusunu da sütunlarına taşımışlardır[178]. İstanbul halkının bu coşkusuna da makalesinde değinen Hüseyin Cahit, Tanin'deki yazısında Cumhuriyetin alkışla, şenlikle yaşayamayacağını, bir zihniyet değişikliğine ihtiyaç olduğunu, dolayısıyla da hükûmet üyelerinin "devlet adamı kafası"na sahip olmalarının daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte daha önce "*Anadolu'da Büyük Millet Meclisi mukadderat-ı vatana bilfiil hâkim olmaya başladığı dakikadan beri Türkiye'de Cumhuriyet teessüs etmişti*" diyebilen Hüseyin Cahit, atılan topların yeni bir değişiklik yapmadığını belirtmiştir. Esas itibariyle mevcut olan Cumhuriyetin yalnız ilan tarzının biraz

[174] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.817
[175] Necmeddin Sadık, "Türkiye Cumhuriyeti", **Akşam**, 30 Ekim 1923
[176] Ahmet Cevdet, "Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyetin Envaı", **İkdam**, 30 Ekim 1923
[177] Ahmet Cevdet, "Teşkilat-ı Esasiyemiz", **İkdam**, 31 Ekim 1923
[178] İstanbul halkının Cumhuriyetin ilanı münasebetiyle yaptığı tezahürat ve gösterisi ile halkın coşkusu ile ilgili ayrıntılı haberler için bkz. **Tanin**, 31 Ekim 1923; **Tanin**, 1 Kasım 1923; **İkdam**, 31 Ekim 1923; **Vatan**, 1 Kasım 1923 vd. Ayrıca Hâkimiyet-i Milliye'de memleketin her tarafında Cumhuriyetin ilanının memnuniyetle karşılandığına dair oldukça fazla haber yayınlanmıştır. Bunlarla ilgili olarak bkz. "İstanbul'da Cumhuriyet Tezahüratı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923; "Cumhuriyet Şenlikleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 957, 2 Kasım 1923; "Cumhuriyet ve Anadolu", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 958, 4 Kasım 1923; "Cumhuriyet Tebrikatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 959, 5 Kasım 1923 vd.

garip olduğunu söyleyen Hüseyin Cahit, Cumhuriyetin ilanında hem bir "gayr-i tabilik" hem de "sıkboğaza getirilmiş gibi bir hâl" olduğunu ifade etmiştir. Bunlarla birlikte Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilen 12. maddesini kastederek padişahlara bile verilmeyen bir hakkın cumhurbaşkanına verilmesinin Cumhuriyetin manası ile telif edilemeyeceğini vurgulamıştır[179]. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Hüseyin Cahit'in bu yazısını kastederek şöyle söylemektedir: " *'Yaşasın Cumhuriyet' serlevhası altındaki yazılar bile Cumhuriyetin tarz-ı ilan ve tespitinin garip olduğunu, bunda 'sıkboğaza getirilmiş gibi bir hal' bulunduğunu ilan ediyordu… Ben Cumhuriyetçiyim diyenlerin, Cumhuriyetin ilan günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek şekl-i idare mefkûresinin Cumhuriyetten başka bir şey olmayacağına kani olduğunu iddia edenlerin cumhuriyet kelimesine 'bir put gibi tapmam' demesindeki mana ve maksat ne idi? Meclis hal-i içtimada bulunmadığı zaman, onun itimadını haiz bir kabinen ıskat olunacağı gibi mevhum bir fikri, efkâr-ı umumiyede canlandırıp böyle bir hak 'padişaha bile verilmemişti. Şimdi o hak, reisicumhura mı veriliyor?' suali kime ve ne maksatla tevcih olunuyordu?!*

Bu yazılar sahibinin maksadı, Cumhuriyeti halka sevdirmek mi yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? 'Cumhuriyet, bize şekl-i idare tahavvülü ile birlikte zihniyet tahavvülü de getiriyor mu? Heyet-i Vekileye girecek zatlara birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?' sözleriyle daha ilk anda Cumhuriyetin kadir ve kıymetini, ehemmiyetini tenzile kalkışmak cumhuriyetçiyim diyenlerden intizar olunabilir miydi?

En hafif bir rüzgardan bile mahfuz bulundurulması lazım gelen nevzadın, onu perverde ettiğini söyleyenler tarafından, böyle hırpalanması caiz miydi?!"[180] Mustafa Kemal Paşa'nın yıllar sonra Cumhuriyet Halk

[179] Hüseyin Cahit, "Yaşasın Cumhuriyet", **Tanin**, 31 Ekim 1923

[180] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.815-817. Hüseyin Cahit yıllar sonra bu düşüncelerinin yanlış olduğunu ifade eden yazılar kaleme alarak "Atatürk olmasaydı Cumhuriyet olmazdı" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıntılı olarak bkz. (Hüseyin Cahit Yalçın, **Seçme Makaleler**, Ankara, 1951); Esasen Falih Rıfkı Atay da Hüseyin Cahit'le ilgili olarak şu cümleleri sarf etmektedir: "Hüseyin Cahit, Tanin gazetesinin başında Ankara'ya karşı savaşa geçmişti. Cahit, şüphesiz bir mürteci değildi. Daha

Fırkası'nda irad ettiği nutukta kullandığı bu ifadeler, kendisinden beklemediği bir yazıyla karşılaştığı Hüseyin Cahit'e kırgınlığının ve Cumhuriyeti en küçük sarsıntıdan dahi koruma içgüdüsüyle hareket edişinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

İstanbul basınının muhalif kanadını temsil eden Tevhid-i Efkâr, Cumhuriyet tartışmalarının yapıldığı sıralarda Cumhuriyet karşıtı tavrını ortaya koyan yorum ve haberlerine Cumhuriyet ilan edildikten sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanına karşı ilk olumsuz tepkiyi veren Tevhid-i Efkâr yazarlarından Velid Ebuzziya, Meclis'in aldığı kararı eleştirerek Fethi Bey Hükûmeti'nin istifasına, daha güçlü bir hükûmet kurulabileceği beklentisi ile sevindiğini ancak Cumhuriyetin ilanı ile şaşkınlık içinde kaldığını belirtmiştir. Saltanatın kaldırılmasında acele edildiğini ifade eden Velid Ebuzzziya, Cumhuriyetin ilan edilmesinde de yine acele edildiğini vurgulamıştır[181]. Tevhid-i Efkâr'ın bir gün sonraki nüshasında çıkan bir yorumda da yeni kurulan kabinenin dört gün önceki eski üyelerden oluşmasının anlaşılamadığı dile getirilmiştir. Velid Ebuzziya'nın kaleme aldığı ve ağır ifadelerin yer aldığı makalede "… *evvelki akşam Büyük Millet Meclisi Hükûmeti idaresinde uykuya yatanlar, dün sabah Cumhuriyet idaresi altında uyanmak harikasına mazhar oldular*" gibi sözlerle Cumhuriyetin ilanı hafife alınmıştır. Makalede hükûmetin ciddi anlamda hiçbir icraatının olmadığı ifade edilmiş ve şu ifadeler dile getirilmiştir: "*Cumhuriyeti ilan eden zevatın da hep aynı kimseler olduğunu görüyoruz da üç aydır hiç bir iş görememiş ve kimseye kendilerini beğendirememiş olan bu zevat yine dünkü gibi iş başına gelirse, vekil yerine mesela 'Cumhuriyet Nazırı' unvanını almakla dünden fazla muvaffakiyet gösterebileceklerinden şüphe ediyoruz. Bu memleketin havassınında avamının da yegane temennisi, artık şu dırıltılı, dedikodulu, şekl-i hükûmet*

Meşrutiyet devrinde Latin yazısının kabul edilmesi lehinde bulunmuştur. Fakat tâ başlangıçtan beri, ne Mustafa Kemal ona ne de o Mustafa Kemal'e ısınabilmiştir. Gerçekte Mustafa Kemal'in yaratmak istediği yeni Türkiye ve yeni Tük Cemiyeti ile, Hüseyin Cahit'in ilk gençliğinden beri rüyasını gördüğü yeni zamanlar Türkiyesi arasında hiçbir fark yoktu. Cavit de O da iki tabii Cumhuriyetçi idiler. İkisi de aşağı yukarı Mustafa Kemal ile aynı şeye inanmakla beraber Mustafa Kemal'e inanmıyorlardı. İttihat ve Terakki devrindeki Enver diktatoryası tecrübesinin bu türlü kaygılanmalarda derin tesiri olmuştur. (Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s. 382).

[181] Velid Ebuzziya, "Efendiler İstical Ediyorsunuz", **Tevhid-i Efkâr**, 30 Ekim 1923

tebdil-i devresine hitam verilerek, cidden menafi-mülk ve millete hâdim işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilan edilen Cumhuriyetin erkân ve mensubini bunu yapabileceklerinden emin iseler biz de kendilerine 'öyle ise Cumhuriyetiniz mübarek olsun Efendiler!' deriz" Güya Cumhuriyetin ilan tarzının yanlış olduğuna dikkatleri çekmeye çalışan Velid Ebuzziya, kendisinin de hâkimiyet-i milliyeye taraftar olduğunu dile getirmekten geri durmamıştır. Bununla birlikte yine sert eleştirilerine devam etmiştir[182]. Velid Ebuzziya'ya Nutuk'ta cevap veren Mustafa Kemal Paşa şu ağır ifadeleri kullanmıştır: "*Bizi müstehziyane tebrik eden bu son cümle ile muharrir Cumhuriyeti benimsemiyor, onunla alakası olmadığını beyan ediyor*."[183] Vatan gazetesi yazarlarından Ahmet Emin de, Cumhuriyetin ilanıyla kabine sistemine geçildiğini ve dolayısıyla da politik dedikoduların sona erdiğini belirterek memnuniyetini dile getirmiştir. Bununla birlikte anayasanın "ayaküstü tadil edildiği"ni böylece de meselenin biraz aceleye getirilmiş olduğu kanısının kamuoyunda var olduğunu iddia etmiştir[184].

Görüldüğü gibi İstanbul basınının yorum ve değerlendirmelerinde tutarsızlık olduğu görülmektedir. Bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafından da dile getirilmiş bir hakikattir. Zira İstanbul basınında millet hâkimiyeti esasına karşı olunmadığının izah edildiği pek çok makalede, Cumhuriyete mesafeli bir duruş sergilendiği de gözden kaçmamaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyete taraftar olduğunu belirten bazı yazarların da Cumhuriyetin ilan ediliş tarzına karşı eleştirel bir bakış sergilediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan İstanbul basınında bir anlamda ikilem yaşandığı söylenebilir. Esasen İstanbul basınının yazarlarındaki böyle bir ikilem ve çelişki Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmektedir. Zira kendisi Nutuk'ta bu konuyla ilgili olarak şöyle söylemektedir: "*Bu muharrir ve emsalinin, Cumhuriyeti tarz-ı ilanda,*

---

[182] Velid Ebuzziya, "Efendiler Devletin Adını Taktınız İşleri de Düzeltebilecek misiniz?", **Tevhid-i Efkâr**, 31 Ekim 1923; Velid Ebuzziya, "Ablar Gelince Dolaplar Döndüler Ama Ne İstikamette?", **Tevhid-i Efkâr**, 31 Ekim 1923. Hâkimiyet-i Milliye, Velid Ebuzziya'nın bu yazısından dolayı "en nihayet Tevhid-i Efkâr'ın da Cumhuriyetperver" olduğunu ifade etmiştir. ("Velid Bey Mübarek Olsun Diyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923)

[183] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.818

[184] **Vatan**, 31 Ekim 1923; **Vatan**, 1 Kasım 1923

Cumhuriyet esasatına müteallik kanunda gördükleri kusur ve noksanları tenkid etmelerini samimi telakki edebilmek için çok sâf olmak lazımdır. Eğer bu muharrirler, Cumhuriyetin ilanı günü yaygara tarzında hücumlara başlamayıp, evvela Cumhuriyet ilanını hüsn-i telakki etseler, samimi karşılasalardı.. efkâr-ı umumiyi tereddüt ve teşettüte sevk edecek, tarzda değil, fakat Cumhuriyetin iyi ve onun ilanının pek musip olduğunu efkâr-ı umumiyeye telkin eder yazılar yazsalardı; ondan sonra yapacakları her türlü tenkidatın samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdir. Fakat gördüğümüz suret-i hareket böyle olmamıştır…"[185]

Cumhuriyetin ilan edilip Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra vakit kaybetmeden hükûmetin kurulması meselesi çözüme kavuşturulmuştur. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e gönderdiği "Heyet-i Vekileye Dair Riyaset-i Cumhur Tezkeresi" ile yeni kabinenin kurulmasını sağlamıştır. Başvekil olarak İsmet Paşa'yı belirleyen Mustafa Kemal Paşa, diğer bütün bakanlıkları da kendisi belirlemiştir. Meclis'te 166 milletvekilinin katılımı ile gerçekleşen güven oylamasından oybirliği ile yeni hükûmete itimat beyan edilmiştir. Yeni kabinede İsmet Paşa da dâhil olmak üzere 12 bakan görev almıştır[186]. İlk Cumhuriyet Hükûmeti'nin göreve başlamasıyla daha önceden yaşanan hükûmet bunalımına son verilmiş, yapılan Anayasa değişiklikleriyle devletin yönetim biçimi ve sistem meselesi halledilmiştir. İlerleyen zamanlarda mevcut siyasî sistem yerini parlamenter sisteme bırakacaktır. Bundan sonra da parlamenter demokrasiye doğru adım adım yol alınacaktır[187]. Yeni Devletin bu şekilde millet egemenliğine dayanan Türkiye Cumhuriyeti biçiminde kurulmasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın çok önceden beri düşündüğü Anadolu'da millî bir Türk Devleti kurma tasarısı gerçekleşmiştir. "Halaskâr Gazi", Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Reisicumhuru olarak siyasî gücünün zirvesine erişmiştir. Bu olayla birlikte şimdi yeni devleti Batılı devletler modeline göre şekillendirmek ve Türk halkını çağdaş bir toplum haline

[185] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.819
[186] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 44, s.103
[187] Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, s. 241-243

getirmek için bir dizi inkılabın gündeme getirilmesi zamanı gelmiştir. Başka bir deyişle, büyük asker şimdi, bir devlet kurucusu vazifesini üstlenmiştir[188].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yeni hükûmetin kurulmasını okuyucularına manşetten duyurmuştur[189]. Hâkimiyet-i Milliye gibi Anadolu'da Yeni Gün de yeni kabineyi öven ifadeler kullanmış ve açıkça destek vermiştir. Yunus Nadi, yayınladığı makalesinde yeni başvekil İsmet Paşa ile Türk İnkılabı'nın başarılı olacağını ifade ederken İsmet Paşa'nın Avrupa'nın büyük inkılapçılarından daha üstün bir şahıs olduğunu vurgulamıştır[190]. Bir gün sonraki yazısını da Cumhuriyete ve yeni kabineye ayıran Yunus Nadi, Meclis'in ilk açılışından o güne kadar geçen hadiseleri özetleyip artık Türkiye'de yeni bir dönemin başladığını vurgulayarak Başvekil İsmet Paşa'nın açıklamalarını değerlendirmiştir[191]. Hem Cumhuriyetin ilanını hem de İsmet Paşa kabinesi olumlu karşılayan Anadolu'da Yeni Gün yazarı Feridun Fikri de bakanlıkların rahat ve verimli çalışabilmesi için yeni düzenlemelerin şart olduğunu ifade ederken yeni bakanlara da çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur[192]. Bu arada hükûmet kurulduktan sonra Meclis'te bir konuşma yapan İsmet Paşa, dâhilde huzur ve emniyeti temin etmek için kemal-i azimle çalışacağını beyan ettikten sonra hariçte de Türkiye Cumhuriyeti'nin tamamiyetini sağlam tutarak komşularla iyi ilişkileri geliştireceğini ifade ederek "*Şiarımız faaliyet, gayret, iş yapmak arzusudur*" demiştir[193]. Başvekil olduktan hemen sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesine bir açıklama yapan İsmet Paşa, şunları ifade etmiştir: "*Milletimizin ilân ettiği cumhuriyet, hükûmetin muvaffakiyeti için esaslı bir sebeb-i kuvvet olmuştur. Türkiye fıtrî ve tabii olan şekl-i idaresini cumhuriyet ile izhar ve ifade etmiş oluyor. Deruhte ettiğimiz vazifede hükûmetin müşkülatını tamamen müdrikiz. Bu müşkülatı iktiham edecek kuvve-i hayatiye ve azim ve irade milletimizde ve cumhuriyetimizde tebarüz ettiği*

[188] Halil İnalcık, Atatürk ve Atatürkçülük, **Doğu Batı**, S.29, Ağustos, Eylül, Ekim-2, 2004, s.91
[189] "Dün Reisicumhur Hazretleri Başvekil ve Vekillerin Listesini Büyük Millet Meclisi'ne Arz Eylediler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.955, 31 Ekim 1923
[190] Yunus Nadi, "Yeni Hükûmet", **Anadolu'da Yeni Gün**, 31 Ekim 1923
[191] Yunus Nadi, "Hedefe Yürüyeceğiz", **Anadolu'da Yeni Gün**, 31 Ekim 1923
[192] Feridun Fikri, "Yeni Heyet-i Vekileye", **Anadolu'da Yeni Gün**, 4 Kasım 1923
[193] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 44, s.103-104

içindir ki azim ve metanetle vazifeye başlıyoruz."[194] Yeni hükûmet kurulduktan sonra muhalif basının eleştirileri başlamıştır. Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin, yeni kurulan kabinenin demokratik zihniyete sahip olup olmayacağı konusuna değinerek üstü kapalı olarak bu konuda pek ümitli olmadığını ifade etmiştir[195]. İsmet Paşa Hükûmeti'ne güvensizliğini ortaya koyan Tanin yazarı Hüseyin Cahit ise yeni kabinenin üç isim dışında önceki heyet-i vekile ile aynı olduğunu belirterek İsmet Paşa Hükûmeti'nin Fethi Bey Hükûmeti'ne göre daha çürük olacağını ifade etmiştir[196].

Cumhuriyet döneminin ilk kabinesi kurulduktan sonra muhalif basında çıkan eleştiriler artarken hükûmetin yanında yer alan gazetelerin de üslubu sertleşmeye başlamıştır. Mesela Rauf Bey'in İstanbul'daki bazı gazetelere verdiği beyanatların ısrarla gündemde tutulduğu bir dönemde Yunus Nadi, Rauf Bey'e 23 Nisan 1920 Meclis'in açılışından beri Türkiye'de cumhuriyetin var olduğunu dolayısıyla da "Nerden çıktı bu Cumhuriyet?" şeklinde bir eleştirinin haklı olmadığını belirtmiştir. İstanbul basınını da Vahdettin'in beslemeleri gibi sert ifadelerle niteleyen Yunus Nadi, bazı gazetelerin "Yunan'dan bile daha alçak" olduklarını iddia etmiştir[197]. Yunus Nadi bir başka yazısında İstanbul basınının önde gelen gazetelerinden Tanin'i çok ağır bir dille eleştirmiştir. Tanin'i en koyu gerici ve en kara irtica ile birleşmekle itham eden Yunus Nadi, Tanin yazarı Hüseyin Cahit'in bunun aksini ispatlayamadığı takdirde "şerefsiz" sayılacağını ifade etmiştir. Yeni hükûmetin arkasında da sonuna kadar duran Yunus Nadi, hükûmetin inkılap Türkiyesine yakışır bir hükûmet olabilmesi için bu yolda kararlı bir şekilde yürümesi gerektiğini vurgulamıştır[198]. Yunus Nadi'ye göre yeni hükûmetin muhalefet üzerine sert bir şekilde gitmesi gerekmektedir. Zira şimdi başkaldıranlar ezilmezse gelecekte önü alınamaz bir durum oluşacaktır[199].

---

[194] "Muhterem Başvekilimizin Gazetemize Beyanatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.955, 31 Ekim 1923
[195] Ahmet Emin, "İlk Cumhuriyet Kabinesi", **Vatan**, 1 Kasım 1923
[196] Hüseyin Cahit, "Yeni Kabine", **Tanin**, 1 Kasım 1923
[197] Yunus Nadi, "Türkiye İçin Cumhuriyet Tarihî Bir Zarurettir", **Anadolu'da Yeni Gün**, 2 Kasım 1923
[198] Yunus Nadi, "Vüzuh, Sarahat ve Kat'iyet Lazımdır", **Anadolu'da Yeni Gün**, 4 Kasım 1923
[199] Yunus Nadi, "Hükûmetin Vazifesi", **Anadolu'da Yeni Gün**, 5 Kasım 1923

Muhalif basın ile hükûmet yanlısı basın arasında devam eden tartışmalar ve suçlamalar artarak sürmüştür. Tartışmalar bazen öyle bir hâl almıştır ki yorumlarda "cumhuriyetçi", "saltanatçı", "hilafetçi", "irticacı", "besleme" gibi karşılıklı ağır ithamlar kullanılmıştır[200].

Bununla birlikte muhalif basının eleştirilerine Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de tabiidir ki cevap vermiş ve Cumhuriyetin ve yeni kabinenin savunmasını sürekli olarak yapmaya devam etmiştir. 2 Kasım 1923 tarihli nüshasında İstanbul basınının Cumhuriyetin "aceleye getirilerek ilan edildiği" şeklindeki haksız eleştirilerine cevap vermiştir[201]. Bu arada Hâkimiyet-i Milliye manşetten Dahiliye Vekili Ferid Bey'in beyanatına yer vermiştir. Gazetenin muhabirinin muhalif basınla ilgili sorduğu soruya verdiği cevapta Ferid Bey şunları söylemiştir: "*Her mühim vaka esnasında bu yolda neşriyat tabiidir. Hiç fevkaladelik göremiyorum. Bunlar bir müddet sürer ve devrini itmam eder, geçer. Çünkü hakiki bir ihtiyac-ı ruhî ve iktisadîn*in *mahsulü değildir. Cumhuriyetin hüsn-i idaresi, bütün halkımızın Cumhuriyete olan muhabbet ve imanını tarsin edecektir. Ve bu müminlerin başında şüphesiz İstanbul'daki gazeteci arkadaşlarım bulunacaktır.*"[202] Dahiliye Vekilinin söylediği bu makul ifadeler ve takındığı tavır, kendisinin yapıcı ve demokrat bir bakışla hadiseleri değerlendirdiğini göstermektedir. Fakat bu sözleri sütunlarına taşıyan Hâkimiyet-i Milliye ise, zaman geçtikçe muhalefete karşı sert bir tutum geliştirmeye başlayacaktır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Cumhuriyetin ilan ediliş sürecinde olduğu gibi ilan edildiği ve henüz meselenin sıcaklığını koruduğu ilk günlerde de rejimin ve iktidarın yanında yer alarak bu konuda sayfalarca haber ve değerlendirmeye yer verilmiştir. Yeni kabine kurulduktan sonra memleketin öncelikli işleri ile ilgili bir yazı yayınlayan Hâkimiyet-i Milliye, burada İsmet Paşa kabinesinden beklediği hizmeti ve gecikmiş işlerin bir an önce

---

[200] **Anadolu'da Yeni Gün**, 7 Kasım-16 Kasım 1923; **Tanin**, 6 Kasım - 15 Kasım 1923; **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Kasım-25 Kasım 1923.
[201] "Bazı Tereddütler Münasebetiyle", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.957, 2 Kasım 1923
[202] "Ferid Beyefendinin Beyanatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.957, 2 Kasım 1923

tamamlanması gerektiği konularını gündeme taşımıştır[203]. Türklerin esasen geçmişten beri cumhuriyet idaresine yakın durdukları fikrini savunan gazeteye göre "memleketin her tarafındaki tezahürat halkımızın bu terakki yolunu nasıl candan karşıladığını göstermektedir"[204]. Ayrıca İstanbul gazetelerinin büyük çoğunluğunun Cumhuriyetin ilk günlerindeki memnuniyetini[205] de sütunlarına taşıyan Hâkimiyet-i Milliye, bu konuda da kamuoyunun tereddütlerini gidermeye ve geniş bir kabulün olduğunu hissettirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Hâkimiyet-i Milliye'nin 2 Kasım 1923 tarihli nüshasının birinci sayfasında gelişen hadiseleri yorumlayan Ruşen Eşref, tarihî bir perspektiften Türk İnkılabı'nı değerlendirdikten sonra geçmiş idareyi kastederek milletçe "eski gafletlerden uyandığımızı" ifade etmiştir. Ruşen Eşref ayrıca inkılabın gereği olarak geçmişle bu anlamdaki bağların koparılacağını ve yeni neslin bu zihniyetle yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır[206].

İstanbul basınında Cumhuriyete ve yeni hükûmete yönelik eleştiriler artmaya başladığında Hâkimiyet-i Milliye'nin de üslubu sertleşmeye başlamıştır. Bir başmakalede kullanılan ifadelere sert tepki gösteren gazete, "hürriyet-i kelam"ın en mukaddes bir hak olduğunu belirttikten sonra, İstanbul'daki muhalif basının yazdıklarının eleştiri sınırlarını aşıp bir saldırıya dönüştüğünü ifade etmiştir. Bütün bu değerlendirmeleri irticai bir hareket olarak değerlendiren Hâkimiyet-i Milliye, buna karşı hükûmetin bir an önce önlem alması gerektiğini savunmuştur[207]. Bu arada İstanbul'daki muhalif gazetecilerin yeni hükûmete yönelik ağır eleştirilerinde kullandıkları "devlet adamı kafası" ve "Devletin adını taktınız işleri de düzeltebilecek misiniz?" tarzındaki ifadelere Hâkimiyet-i Milliye bir başyazıyla cevap vermiştir. Yazıda şu cümleler kullanılmıştır: "… '*İş, iş!' diye bağıranlar insaf etsinler! İş için en lazım olan yolları kapatmasınlar, bu Türk milletine iş görmek için biraz fırsat*

[203] "İş Başına", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923
[204] "Türkler Kalbden Cumhuriyetperverdirler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923
[205] "Cumhuriyet ve İstanbul Gazetelerinin Fikirleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923
[206] Ruşen Eşref, "Yeni Devir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 957, 2 Kasım 1923
[207] "Müfsidler Hadlerini Bilmelidirler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 958, 4 Kasım 1923

ve imkân versinler!..."[208] Yine muhalif basındaki ifade hürriyetinden bahseden yazarlara karşı Hâkimiyet-i Milliye, Çerkez Ethem, Sultan Vahdettin, Rıza Tevfik ve Derviş Vahdetileri örnek göstererek, "*iğfalat ve ifsadatına hürriyet namına meydan vermek, hürriyete karşı da memlekete karşı da hıyanet olur!*" diye cevap vermiştir[209]. Yine bir gün sonraki nüshasında gazete, bir münasebetle yazılan başmakalesinde "*Ey hürriyet senin namında ne hıyanetler icra ediliyor!*"[210] ifadelerini kullanarak hem basın hürriyetinin yanlış anlaşıldığını söylerken hem de hükûmete bir anlamda mesaj gönderme yolunu tercih etmiştir. Erik Jan Zürcher'e göre İstanbul'daki "*Cumhuriyet aleyhtarı duyguyu kısmen, halifenin gelecekteki konumuna ilişkin kaygı*" körüklemektedir. Zira birçok kimse, "*hanedana duygusal şekilde bağlı bulunmakta ve halifenin Mustafa Kemal'in siyaset sahnesindeki üstünlüğüne karşı olası tek karşı ağırlık olduğuna*" inanmaktadır. İşte bu yüzden de Cumhuriyetin ilanının hilafetin sonunu işaret ettiğine dair -haklı- bir endişe söz konusu olmuştur[211].

Muhalif basının ikilemi ve tutarsızlığı gelişen son hadiselerde bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Zira hâkimiyet-i milliyeye taraftar olduklarını belirten yazarlar Cumhuriyeti eleştirmektedirler. Son dört senede yaşananları müşahede eden ve İstiklal Savaşı'nı bizzat yaşayan bu yazarlar, millî iradeyi benimsediklerini beyan ederken "mutlak manada bir hâkimiyet-i milliye"ye inanmaktadırlar. Ama hâkimiyet-i milliyenin devlet sisteminde tezahür etmiş şekli olan Cumhuriyet ile ilgili olarak endişe taşımaktadırlar. Buradaki tutarsızlık ve ikilemin sonucu olarak en hafif ifadesiyle denilebilir ki muhalif basın Cumhuriyet fikrini benimsememekle birlikte hâkimiyet-i milliye fikrinin de ne olduğu konusunda doğru bilgi sahibi değildir. Esasen her ikisinin de birbirini tamamlayan iki kavram olduğu düşünülürse İstanbul basınının bir bölümü Cumhuriyete ve onun getirdiği değerlere kökten karşı bir duruş

---

[208] "İş, İş!!...", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 960, 6 Kasım 1923
[209] "Hürriyet Dersi Verenlere", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 962, 8 Kasım 1923
[210] "Hüseyin Cahid Bey'in Son Muhalefeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 963, 9 Kasım 1923
[211] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Târihi**, (Çev. Ömer Laçiner), İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.244

sergilemektedirler. Kısaca bu dönem muhalif basınının ortak paydası, en küçük fırsatı değerlendirerek Ankara'daki rejimi ve yeni yapıyı eleştirmek ve kötülemekten ibaretti.

Basında devam eden bu tartışmalara Hâkimiyet-i Milliye bir çağrıda bulunarak sükûnet ortamının ve itidalin sağlanması gerektiğini belirtmiştir[212]. Gazetenin bu çağrısı İstanbul basınının bir bölümünce dikkate alınmamıştır. İstanbul basınına göre ifade hürriyeti gibi temel hürriyetlerin geçerli olması gerektiği dolayısıyla da yapılan eleştirilere tahammül edilmesi lazım geldiği düşünülmektedir. Hâkimiyet-i Milliye de bu fikre şu kısa cümlelerle cevap vermiştir: "*Evet! İtiraf ederiz, bu pek geniş, pek şümullü bir şey olur! Her türlü halita onun içine sığar: saltanat-ı şahsiyeden cumhuriyete, Karaso'dan Duyun-ı Umumiyeye kadar! Yalnız Ankara oraya sığmaz, boğulur gider*"[213]. İstanbul basını ile Hâkimiyet-i Milliye arasında devam eden tartışmalar bu şekilde devam ederken[214] Hâkimiyet-i Milliye bir yandan Cumhuriyet ile ilgili olduğu düşünülen fikirleri ve tamamlayıcı unsurları sütunlarına taşımış[215], bir

[212] "Sükûn İstiyor muyuz?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 967, 14 Kasım 1923
[213] "Geniş fikir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 968, 15 Kasım 1923
[214] Gazetedeki tartışmalarla ilgili ayrıntılı olarak bkz. "Hale Göre, Hasbıhal Kılıklı…" **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 969, 16 Kasım 1923; "Hüsn-i Niyet Nerede", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 970, 18 Kasım 1923; "Muhalefetin Bir Başka Cephesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 976, 25 Kasım 1923; "Fikir Mücadelesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 978, 27 Kasım 1923 "Tahrikat Hariçten Başlıyor Dikkat!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 988, 9 Aralık 1923; "Mektup Hadisesinin Tahlili", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 989, 10 Aralık 1923; "İstiklal Mücadelesi Devam Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 990, 11 Aralık 1923; Hamdullah Suphi, "Nasihat Verenlerin Memleketi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 997, 19 Aralık 1923 vd.
[215] Bu konuda bu dönemde yayınlanmış yazılarla ilgili bkz. "Cumhuriyet ve Sanat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 971, 19 Kasım 1923; "Siyasî Zihniyetlerimiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 973, 21 Kasım 1923; "Fikir Mücadelesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 978, 27 Kasım 1923; "Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 982, 2 Aralık 1923; "Hukuk-ı Aile Büyük Bir Adımdır", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 986, 6 Aralık 1923; "Siyasî Ruhiyatlarımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 987, 7 Aralık 1923; "Cumhuriyetin İsmi, Şekli ve Kuvveti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 997, 19 Aralık 1923; "Türk Zafer ve İnkılabının Dalgaları", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1000, 23 Aralık 1923; "Ankara Ne Tarafa Doğru Tevsi' Etmelidir?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1000, 23 Aralık 1923; "Tesis ve Takrir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1004, 27 Aralık 1923; "Hâkimiyet-i Milliyenin Müteamil Şekli Cumhuriyettir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1005, 28 Aralık 1923; "Cumhuriyet ve Bugünkü Nesil", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1006, 30 Aralık 1923 vd.

yandan da muhalif basına karşı cevap hakkının kullanıldığı platform olma görevini[216] üstlenmiştir.

Bu dönemde İstanbul'daki muhalif basının üzerinde durduğu ve fikirlerine özel bir ehemmiyet verdiği Rauf Bey Ankara'ya gelmiştir. Kendisini başta Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Adnan Beyler olmak üzere büyük bir topluluk karşılamıştır. Kendisi de bir Halk Fırkalı olan Rauf Bey, fırkadaki arkadaşları ile yakın temasta bulunarak Cumhuriyetin ilanında acele edildiğine dair fikirlerini onlarla da paylaşmıştır. Rauf Bey'in yaptıklarının oluşturduğu rahatsızlık artık bir fırka içtimaını gerekli kılmıştır. Ve bundan sonra 22 Kasım 1923'te Halk Fırkası'nın gurup toplantısı yapılmıştır. Sekiz saat süren bu toplantıda Rauf Bey, etrafında uyanan şüpheler üzerine durumunu izah etmek üzere kürsüye davet edilmiştir. Burada Rauf Bey de İsmet Paşa da uzun birer konuşma yapmışlardır. Rauf Bey, her ne kadar hem kendisi ile ilgili istifhamlara cevap vermiş hem de Cumhuriyetin ilan tarzıyla ilgili tereddütler olduğunu belirtmişse de, fırka üyelerinin fikirlerini ve Cumhuriyete olan bağlılıklarını değiştirememiştir[217]. Halk Fırkası'nın bu grup toplantısında geçen konuşmalar alınan karar gereği neşredilmiştir. Bu çerçevede o dönemde dört sayfa olarak çıkan Hâkimiyet-i Milliye ilk defa olarak sekiz sayfa olarak basılmış ve fırka grup toplantısında geçen konuşmaların tamamı gazetede yayınlanmıştır[218]. Hâkimiyet-i Milliye'de birkaç gün sonra yapılan değerlendirmeye göre fırkada geçen bu müzakereler yalnızca bir fikir mücadelesinden ibarettir[219]. Bu hadise, İstanbul basının iddia ettiği gibi galibi-mağlubu olan bir mücadele değil önemli

---

[216] Bu dönemde muhalefete verilen cevaplarla ilgili bkz. "Muhalefetin Başka Bir Cephesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 976, 25 Kasım 1923; "Cumhuriyet ve Tarih", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 981, 30 Kasım 1923; Kütahya Mebusu Receb, "Tanin'e Cevabım", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 982, 2 Aralık 1923; Hamdullah Suphi, "Hüseyin Cahit ve Diğerlerine Cevabım", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 984, 4 Aralık 1923; "Ağaoğlu Ahmed, "Hüseyin Cahid'e Cevabım", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 986, 6 Aralık 1923 vd.

[217] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s.377; Gelişen olaylarla ilgili ayrıntılı olarak bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.831-844.

[218] "Halk Fırkası'nın Perşembe Günkü Mühim İçtimaı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 977, 26 Kasım 1923; Aynı şekilde Anadolu'da Yeni Gün gazetesi de sekiz sayfa olarak basılmış ve bu konuya yer vermiştir. **Anadolu'da Yeni Gün**, 26 Kasım 1923

[219] "Fikir Mücadelesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 978, 27 Kasım 1923

prensipler üzerinde tartışmaların yapıldığı geniş bir müzakeredir[220]. Fakat İsmet Paşa'nın kürsüden söylediği "*Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse o kafayı behemehâl koparacağız!*"[221] şeklindeki ifadesi Halk Fırkası toplantısının havasının pek de öyle olmadığını göstermektedir.

Halk Fırkası ile ilgili haber ve yorumlarına devam eden Hâkimiyet-i Milliye[222], Cumhuriyetin ilanını takip eden ilk aylarda Cumhuriyeti her türlü muhalif düşünceye karşı savunma refleksiyle hareket etmiştir. İşte bu dönemde Cumhuriyet idaresi yerine mutlak manada bir hâkimiyet-i milliyeden bahseden İstanbul basınına Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bir başyazı ile "hâkimiyet-i milliye Cumhuriyetin son şekl-i mütekâmilidir" şeklinde bir cevap vermiş ve bunun gereklerini izah etmiştir[223]. Bir başka nüshasında ise şunları vurgulamıştır: "… *Cumhuriyetperverlere göre hâkimiyet-i milliye Cumhuriyetin bir tekâmül devresidir. Ve onun aynıdır, bu tekâmülün son aldığı şekle de artık saltanat kolay kolay hortlayamaz, hortlarsa bir hortlak nasıl tepelenirse öyle tepelenir*."[224] Görüldüğü üzere gazete yine muhalefete fikrî anlamda cevabını vermeyi sürdürmektedir. Esasen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi kurulduğu günlerde Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'nin, Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra da Meclis'in yarı resmi yayın organı olmuş ve millî menfaatlerin gereklerine uygun bir yayın politikası takip etmiştir. Halk Fırkası kurulduktan sonra partinin yayın organı gibi hareket eden gazete, partiyle ilgili her gelişmeyi okuyucularına duyurmaktan geri durmamıştır. Cumhuriyeti kuran kadronun Halk Fırkası'na mensup olması, gazetenin "resmî yayın organı" olmasının yanında bir de "fırka basını" sıfatıyla algılanmasına sebep

---

[220] "Galip Mağlup", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 980, 29 Kasım 1923
[221] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.843
[222] Bu haber ve yorumlarla ilgili olarak bkz. "Fırkanın Sekiz Saatlik Mühim İçtiması", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 975, 23 Kasım 1923; "Halk Fırkası'nın Perşembe Günkü Mühim İçtiması", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 977, 26 Kasım 1923; "Fikir Mücadelesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 978, 27 Kasım 1923; "Halk Fırkası'nın 22 Teşrinisani Perşembe Günkü Celsesinde Esaslı Prensipler Üzerinde Pek Mühim Ciddi Müzakerat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 978, 27 Kasım 1923; "Halk Fırkası", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 980, 29 Kasım 1923; "Galip Mağlup", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 980, 29 Kasım 1923; "Halk Fırkası'nın Dünkü İçtiması", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 985, 5 Aralık 1923 vd.
[223] "Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 982, 2 Aralık 1923;
[224] "Siyasî Ruhiyatlarımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 987, 7 Aralık 1923

olmuştur. Bu durum tek parti döneminin tabii bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Zira “parti eşittir devlet” anlayışının gelişmeye başladığı bu dönemde Hâkimiyet-i Milliye, hem yeni Türk devletinin hem de partinin savunucusu olmuştur. Dönemin siyasî ve sosyal şartları göz önünde bulundurulduğunda bu hadisenin o günkü şartlarda tabii bir durum olarak görüldüğü söylenebilir. Cumhuriyetin ilanı oluşan yeni durumun korunması ve bunu engelleme girişimlerinin belirlenerek onlarla mücadele edilmesinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu dönemde kendisinden beklenen gayreti ve yayın politikasını fazlasıyla sürdürebilmiştir. Cumhuriyetin, Cumhuriyeti oluşturan değerlerin ve gelişen yeni durumun halka doğru bir şekilde izah edilmesinde bir kamuoyu oluşturulmasında gazete üzerine düşeni hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır.

D. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI SÜRECİNDE CUMHURİYET FİKRİNİN HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'DEKİ YANSIMALARI

Cumhuriyetin ilan edilme sürecinde görüldüğü üzere Meclis içinde ve dışında çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştır. Bu süreçte Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinden bazılarının Cumhuriyetin ilanıyla ilgili endişelerinin yanında İstanbul'daki muhalif basının yeni durumu hedef alan yayınlar yapması da hem kafa karışıklığına hem de Cumhuriyetin geleceği ile ilgili endişelerin doğmasına sebep olmuştur.

Bu dönemde gazeteler aracılığıyla devam eden tartışmalarda yeni bir durum ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu defa anayasal meşruluğu sağlanmış olan Halifenin dinî niteliğinin ne olduğu üzerinde bir tartışma ve kampanya dönemi açılmıştır. Daha önce, yeni Halifenin seçimi dolayısıyla başlayan Halifenin niteliği hakkındaki nazariye iyice popülerleştirilmeye başlanmıştır. Halifenin seçimi sırasında bir Meclis üyesi, Meclis'in böyle bir seçim yapma yetkisi olmadığını ileri sürmüş, bunun gerekçesi olarak da Halifelik niteliğinin ancak saltanat gücüne dayanabileceğini iddia etmişti. Onun için bundan sonra siyasî gücü olmayan tek ayaklı bir Halifeliğin olamayacağı fikri işlenmeye başlamıştır. Amaç, bir İslam devletinde cumhurbaşkanlığının ne ilk ne de değişmiş anayasayla da uzlaşamaz olduğunu göstermektir. Hilafet bulundukça saltanatı kaldıran kanunun hükümsüzleşmesi gerektiğine inanılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan ve fakat saltanata ve Hilafete bağlılıklarından kopamamış bazı kişiler de aynı teze katılmışlardır. Bunların yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkili olmayan Mısır ve Hint ulemasından bazıları da meseleye karışmaya başlayacaklardır. İstanbul basınında da bu hal üzere bir Hilafet tartışması başlamıştır. Eleştiriler, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Halifenin görevlerinin, anayasal durumunun belirlenmemiş olarak bırakıldığı noktası üzerine toplanmıştır[225]. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu konuda bir tertiple karşı karşıya kalındığını açıklamıştır. Öncelikle dikkatlerin bu konuya çekilebilmesi için Halifenin istifa

[225] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 451

edebileceği haberinin[226] yayınlandığını ifade eden Atatürk, Vatan, Tanin ve Tevhid-i Efkâr'ın bu konuda aynı gaye ile hareket ettiklerini belirterek şöyle söylemiştir: "… *10 Teşrinisani 1923 günkü Tanin gazetesinde, Halifeye yazılan bir açık mektup takip etti. Lütfi Fikri Bey'in olan bu mektupta, Halifenin istifasına dair haberlerden, milletin ne kadar müellim ve bdbaht kalmakta olduğunu ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu. Vapurda oturanların, Halifenin istifası haberine muttali olunca çehrelerine hüzün ve endişe çökmüş. Birbirlerini tanımayanlar samimi görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar. Müşterek endişe bunları bir dakikada dost etmiş....*

Lütfi Fikri Bey: "Gönül istiyor ki bu çekilme sözü ebediyen gömülsün kalsın." diyor; çünkü: "Dünya için bir musibet olur"muş.

Lütfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu: "Hayretle ve teessürle görülmelidir ki ki, bugün şu hazine-yi maneviyeye (yani hilafete) taarruz etmek isteyenler, hariçten kimseler, Türkü çekemeyenler değildir. Bizzat, biz, Türkler kendi elimizden ebediyen çıkarılmasını intaç edebilecek teşebbüsatta bulunuyoruz!"…

Lütfi fikri Bey'in Tanin'de intişar eden açık mektubundaki nokta-i nazar, ertesi günü Tanin başmuharriri tarafından teyid olundu."[227]

Atatürk'ün de belirttiği gibi Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, Lütfi Fikri Bey'in düşünceleri üzerinde bir değerlendirme yaparak son gelişmeleri ağır bir dille yorumlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'yı "diktatörlükle" itham eden Hüseyin Cahit, Ankara'ya hitap ederek şunları yazmıştır: "*Efendiler! Gazi Paşa'nın diktatörlük emelinde olmadığını ispat ediniz; derhal herkeste emniyet hâsıl olur, ittihad-ı tâm vücuda gelir!*" Halifenin konumunun şu anda belirsiz olduğunu ifade eden Hüseyin Cahit, Halifeliğin kaldırılmaması gerektiğinde ısrar ederek bu makamın Türklük için büyük bir güç teşkil ettiğini ve Türkiye dışına çıkarılmasının intihardan farksız olacağını

[226] **Akşam**, 8 Kasım 1923
[227] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.827-829

iddia etmiştir[228]. Hüseyin Cahit'e cevabı Yunus Nadi, gazetesinde vererek Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olmadığına dair teminat vermiştir[229]. Lütfi Fikri Bey'in açık mektubu ve Halifenin istifa etmemesi yönündeki yazısı üzerine bir yazı kaleme alan Necmeddin Sadık da Halifeliğin nasıl bir müessese olduğuna dikkati çekerek hâlihazırdaki durumun iyi tayin edilmesi gerektiğini belirtmiştir[230]. Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan bir başyazıda bu konuya da değinilerek hem Hüseyin Cahit hem de Lütfi Fikri Bey sert bir dille eleştirilmiştir. Gazeteye göre bu iki yazı arasındaki münasebet ve alaka dikkati çok çekmektedir. Zira "*Cahit Bey, Gazi Paşa Hazretlerinin makam-ı hilafeti ihraz etmek niyetinde olduğunu makalesinde kayd etmiş, Lütfi Fikri Bey ise bunu teyiden tazarrunamesinde Halife hazretlerinin tazyik altında oldukları, istifaya icbar edildikleri fikrini en rezil bir lisanla telkin etmektedir*."[231] Ankara basınının önemli yazarlarından Yunus Nadi, bu sefer hilafet meselesini ortaya atanlara cevap vererek taşıdığı endişeyi okuyucularıyla paylaşmıştır. Yazılarında Lütfi Fikri Bey'i ve onun mektubunun yayınlandığı Tanin'i eleştiren Yunus Nadi, Halifenin bugün bulunduğu makamı Türk milletine ve TBMM'ye borçlu olduğunu vurgulamıştır. Bu arada Halifenin de son gelişmelerle ilgili olarak suskun kalmaması gerektiğini ve millî hâkimiyet ilkesine dört elle sarılması lazım geldiğini ifade etmiştir. Herkesin ve her kurumun üzerinde TBMM'nin olduğunu ısrarla vurgulayan Yunus Nadi, milletin çok güçlü olduğunu ve gereğini yapmakta da bir an tereddüt etmeyeceğini belirtmiştir. Yunus Nadi, yazılarında inkılabı gerçekleştiren kadronun kararlı ve cesaretli olduğunun altını çizerek hâkimiyet-i milliye konusunda gerekli duyarlılığın gösterilmemesi durumunda dar ağacını göstermiş ve yeni durumun geçici olmadığını ifade etmiştir[232]. Yazılarında ısrarla saltanatı değil hilafeti savunduğunu ileri süren Hüseyin Cahit,

---

[228] Hüseyin Cahit, "Şimdi de Hilafet Meselesi", **Tanin**, 11 Kasım 1923
[229] Yunus Nadi, "Türkün Mefkuresi", **Anadolu'da Yeni Gün**, 26 Kasım 1923
[230] Necmeddin Sadık, "Hilafet Meselesi Hakkında Lütfi Fikri Bey'in Arizası Münasebetiyle", **Akşam**, 11 Kasım 1923
[231] "Tahrikat Devam Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 966, 13 Kasım 1923
[232] Yunus Nadi, "Cumhuriyet ve Hürriyet", **Anadolu'da Yeni Gün**, 11 Kasım 1923; Yunus Nadi, "Evvela Türkiye", **Anadolu'da Yeni Gün**, 12 Kasım 1923; Yunus Nadi, "Kervan Yürümelidir", **Anadolu'da Yeni Gün**, 14 Kasım 1923 vd.

Cumhuriyet taraftarlığının şeriat taraftarlığına engel olamayacağını iddia ederek şeriatın savunucusu olduğunu, aksi takdirde memleketin zarar göreceğini ifade etmiştir[233].

Bütün bu tartışmaların yanı sıra bu dönemde halifeliğin kaldırılmasına giden süreci harekete geçiren önemli hadiselerden biri hiç şüphesiz Londra'daki İslam Cemiyeti'nin reisi bulunan Emir Ali ve Hindistan'daki İsmailiye mezhebinin lideri Ağa Han'ın Başbakan İsmet Paşa'ya ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya mektup göndermeleridir. Bu mektuplar İkdam ve Tanin gazetelerinin 5 Aralık 1923 tarihli nüshalarında, sonraki günlerde de diğer gazetelerde yayınlanmıştır. İngiltere Hükûmeti'nin kontrolünde ve bir nevi hizmetinde bulunan bu ki zatın imzasının bulunduğu mektuplarda hilafetin "şer'i şerife göre tam ve kâmil olarak muhafazası" talep edilmiştir. "Hilafetin ve imametin Müslüman milletlerin itimad ve hürmetine lâyık olan bir mevkie vaz'olunmasını" istirham eden bu zevat, halifeliği Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî yapısının temel müesseselerinden biri haline getirilmesini beklemektedir[234]. Hâkimiyet-i Milliye mektup hadisesini sert bir dille eleştirerek bunun bir dış tahrik olduğunu vurgulamıştır[235].

Bundan sonra meselenin Meclis gündemine alınmasına karar verilmiş ve gizli bir oturum yapılmıştır. Oturumda Başbakan İsmet Paşa Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında kanun teklifi ve İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına dair bir teklifte bulunarak uzun bir konuşma yapmıştır. Kendisine ve Gazi'ye ulaşmadan önce İstanbul'daki gazetelerde bu mektupların neşredilmesini "tertibat-ı mahsusa" şeklinde nitelendiren İsmet Paşa, bu mektupların yayınlanmasıyla da Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilen suçun işlendiğini ifade ederek bunun için önlem alınması gerektiğini ifade etmiştir. Trabzon Mebusu Ekrem Bey de İsmet Paşa'ya destek olarak "*hangi Cumhuriyet ihtilalsiz ve*

---

[233] Hüseyin Cahit, "Hilafetin Vaziyeti," **Tanin**, 2 Aralık 1923. Bu konuda ayrıca 15 Kasım-2 Aralık 1923 tarihleri arasındaki yazılarına bakılabilir.
[234] Fahir Armaoğlu, "Hilafet'in Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 41, C. XIV, Temmuz 1998, s. 355-356
[235] "Tahrikat Hariçten de Başlıyor. Dikkat!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.988, 9 Aralık 1923

kansız olmuştur?... Binaenaleyh İsmet Paşa Hazretlerinin buyurmuş oldukları bu teklifi çoktan yapmak lazım gelir. Bendeniz bu teklifi çok muhik görüyorum" demiştir. Bundan sonra söz alan Rauf Bey, Hıyanet-i Vataniye Kanunu yerine Taklib-i Hükûmet Kanunu'nun uygulanmasının daha uygun olduğunu belirterek İstiklal Mahkemeleri yerine de hâlihazırdaki mahkemelerin bu konuda yargılama yapmasını istemiştir. Zira İstiklal Mahkemeleri bir ihtilal mahkemesidir ve İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesinin gitmesi inzibat kuvvetlerinin zaafını göstermekle kalmayacak, adliyenin de mevcudiyetinin inkârı anlamına gelecektir. Ayrıca memleketin en hassas noktasında ihtilal varmış havasının oluşmasına sebebiyet verecektir. Bütün konuşmalardan sonra müzakereler tamamlanmış ve İstiklal Mahkemesi azasının seçimi ile ilgili görüşmelere geçilmiştir[236]. Mahkemenin nasıl çalışacağı ve üyelerinin kimler olacağı konusu çözüldükten[237] sonra Cumhuriyetin ilk İstiklal Mahkemesi faaliyete başlamıştır. İstiklal Mahkemesi üyeleri İstanbul'a gitmiş[238] ve mahkeme son Osmanlı Mebusan Meclisi binasında çalışmalarına başlamıştır. Daha sonra gazetecilerden Tanin'in başyazarı Hüseyin Cahit, İkdam'ın başyazarı Ahmet Cevdet, Tevhid-i Efkâr'ın başyazarı Velid Ebuzziya, Tevhid-i Efkâr'ın mesul müdürü Hayri Muhiddin ve İkdam'ın mesul müdürü Ömer İzzettin Beyler tutuklanmışlardır[239]. İstiklal Mahkemesinde devam eden duruşmalar neticesinde gazetecilerin savunmaları 31 Aralık'ta tamamlanmıştır. İstiklal Mahkemesi, kararını 2 Ocak 1924'te açıklamıştır. Kararda mektubun yayınlanmasının aslında bir suç oluşturduğu, bununla birlikte gazetecilerin bu mektubu suç işlemek kastıyla yayınlamadıkları belirtilerek tümünün beraat ettiği açıklanmıştır. 19 Aralık'ta başlayan İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in davası ise 27 Aralık'ta sonuçlanmış ve Lütfi Fikri Bey'e 5 yıl kürek cezası verilmiştir. Lütfi Bey, birkaç

---

[236] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 4, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 64, s.313-326; Ayrıca Meclis'teki alenî oturumlarda da bu konu görüşülmüştür. Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 4, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 67, s.211-217..

[237] **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 993, 14 Aralık 1923

[238] "İstanbul'a Bir İstiklal Mahkemesi Gidiyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.988, 9 Aralık 1923

[239] "Hüseyin Cahid, Ahmed Cevdet, Velid, Muhiddin, Ömer İzzeddin Beylerin Tevkifi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.989, 10Aralık 1923

ay sonra başvurusu üzerine TBMM tarafından affedilmiştir[240]. Esasen bu davanın sonucundan ziyade İstanbul'a ilk defa olarak gönderilen bir İstiklal Mahkemesinin halifeliğin kaldırılmasına yönelik oluşabilecek direnişi kırarak psikolojik bir etki yapması daha önemli bir netice olarak karşımızda durmaktadır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde gazetecilerin İstiklal Mahkemesinde yargılanma süreci günü gününe yayınlanırken bir yandan da mahkemenin İstanbul'a gitmesine sebep olan mektuplarla ilgili değerlendirmelerde gazetede yer almıştır. Hâkimiyet-i Milliye'nin 10 Aralık 1923 tarihli nüshasında yer alan bir değerlendirmede şu ifadeler kullanılmıştır: "… *Biz maksad-ı neşrî hakkındaki ihtimalat üzerinde biraz nüfuz edeceğiz. Bu babda meselenin mahiyetini bilmeyerek hareket etmek veya 'ankasdin neşr eylemek şıklarından biri varid olabilir. Bu tarz hareketin menfaat-ı millet hesabına ne kadar muzır olduğunu idrak etmemek, efkâr-ı umumiyenin mürşidliği iddiasında bulunan gazeteler katiyen kabil-i af olmayan bir eser-i gaflet olur. Eğer mektupların dercinde menfaat-ı dahiliyemizde bazılarının iltizam ettikleri fikirleri teyide hizmet etmek maksadı mündemiç ise bu takdirde meselenin mahiyeti her hangi sebeple tesirat-ı hariciyeye alet olmak gibi kabil-i mesaha olmayacak bir vüs'at ve vehamet kesb eder…*"[241] Görüldüğü üzere Hâkimiyet-i Milliye hükûmetin ve Meclis'in hadiseye bakışını ve mahkeme sürecini destekler şekilde[242] yayın politikasını sürdürmüştür. Bu konuyla alakalı olarak bir gün sonra yayınlanan bir başka makalede de yine kararlı bir ifadeyle şunlar vurgulanmıştır: "… *Millet yüksek meclisiyle, rehakâr şekl-i idaresiyle, istiklal-i tâmıyla mutlaka ve mutlaka yaşayacak veya hayat yolunda tesadüf edeceği büyük küçük, dâhilî haricî bütün müşkülatı yıkacaktır.*"[243] Bu konu üzerine değerlendirmelerini sürdüren gazetenin bir başka makalesinde Ağa Han ve Emir Ali'ye açık mektup suretinde bir yazı

---

[240] **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, S.25; "Meslektaşlarımızın Beraatı", Hâkimiyet-i Milliyle, S. 1012, 6 Ocak 1924

[241] "Mektub Hadisesinin Tahlili", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 989, 10 Aralık 1923

[242] İstiklal Mahkemesinin gerekli olduğu ve bu süreçte önemli bir rol oynayacağına dair görüşler için bkz. "İstiklal Mahkemesi", Hâkimiyet-i Milliye, S.1001, 24 Aralık 1923

[243] "İstiklal Mücadelesi Devam Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 990, 11 Aralık 1923

kalem alınarak şunlar dile getirilmiştir: "… *Siz de nihayet bilmelisiniz ki karşınızda bulunan Afrika'nın içlerinde sakin bir aşiret değildir. Kendi hukuku, kendi şerefi ve haysiyetini müdrik bir millettir ki ecnebi müdahalesine herhangi nam ve bahane ile olursa olsun bir tek dakika tahammül etmez! Sizde endişesi varsa, gidiniz başınızdan aşmış olan kendi dertlerinizle, mensup olduğunuz o zavallı esir İslam milletinizin hali ile meşgul olunuz! Bununla İslamiyet'e de, hilafete de, beşeriyete de daha ziyade hizmet edersiniz*."[244] Buradan da anlaşıldığına göre halkı aydınlatmak ve yapılan inkılapları benimsetmekte önemli bir rol üstlenen Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyete ve onu oluşturan değerlere karşı gelişen muhalif düşüncelerle ciddi şekilde mücadele etmeyi sürdürmektedir. Bu çerçevede tartışmalara sebep olan mektupların yazarlarından Ağa Han'ın bir portresini de ortaya koyarak[245] Türk milletinin bu tür olumsuz düşüncelerden daha az etkilenmesi yolunda gayret etmektedir.

Hâkimiyet-i Milliye, dönemin kamuoyunda endişe ve tereddüde sebebiyet verecek fikir ve hadiselerin etkisinin azaltılmasına yönelik yayın yapmanın yanında, Cumhuriyet fikrinin gelişimine yönelik yayınlarına da ara vermeden devam etmiştir. 19 Aralık 1923 tarihli nüshasında bu çerçevede şunları vurgulamıştır: "*Devletimiz, ıslahat-ı dahiliyesini tatbik ve emniyet-i hariciyesini tesis için Cumhuriyetin isminden, şeklinden veya isim ve şekil içinde tamamen tebarüz eden kat'i hâkimiyet-i milliyeden mürekkep cemiyet-i mecmua-i kuvvadan tam ve kamil olarak istifade edecek ve bu mukaddes yolda yürürken maruz kalacağı maniaları, mahiyeti ne olursa olsun bertaraf eyleyecektir. Milletin refahı, saadeti ve hatta en basit manasında hayatı ve nefsi bunu amirdir*."[246] Hâkimiyet-i Milliye'nin bir diğer sayısında, gazetenin

---

[244] "Ağa Han ve Emir Ali Cenaplarına Tavsiyelerimiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 991, 12 Aralık 1923
[245] "Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 992, 13 Aralık 1923; "Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 993, 14 Aralık 1923; "Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?-2", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 994, 16 Aralık 1923; "Ağa Han Kimdi, Ne Olmak İstiyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 995, 17 Aralık 1923; "Ağa Han Kimdir, Neye Namzettir?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 997, 19 Aralık 1923; "Ağa Han Kimdi, Ne Yapılmak İsteniyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 998, 20 Aralık 1923; "Ağa Han Kimdi, Ne Yapılmak İsteniyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 999, 21 Aralık 1923; "Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1003, 26 Aralık 1923 vd.
[246] "Cumhuriyetin İsmi, Şekli ve Kuvveti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.997, 19 Aralık 1923

bizzat kendisinin yaptığı işi ve üstlendiği rolü tanımlayan bir makale yayınlanmıştır. Makalede bir toplumu şekillendiren ve ona yön veren unsurlar ve etkenler üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede matbuatın toplumu yönlendirmede ne denli önemli olduğu ve bir propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığı değerlendirildikten sonra "Türkiye'nin en kuvvetli telkin vasıtalarını teşkil eden İstanbul gazeteleri"ne şöyle bir serzenişte bulunulmuştur: "*Milyonlara baliğ olan kurbanlardan sonra daha dün kavuştuğumuz istiklal ve cumhuriyet idare nimetlerinin füyuzatını istismar için kaybedecek tek saatimiz yok iken her hangi bir his maksatla bu vaziyeti ihdas etmek günah değil midir?*"[247] Dünyadaki son siyasî gelişmeleri de takip eden Hâkimiyet-i Milliye, Batıda Cumhuriyet fikrinin yükselen bir değer olarak kendini gösterdiğini ve hâkimiyet-i milliyenin nihai şeklinin de Cumhuriyet olarak kabul edildiğini belirtmiştir[248].

Basındaki muhalif düşüncelerin devam ettiği bu dönemde Hâkimiyet-i Milliye'de Yakup Kadri bir yazı dizisi kaleme alarak muhalif düşüncelere karşı genç Cumhuriyeti savunmaya çalışmıştır. Ona göre "*bugünkü genç Türkiye Cumhuriyeti ahdnamesinin her satırı bir şehidin kanıyla yazılmış ve bir kahraman kılıncın kabzasıyla mühürlenmiştir*". Yine Yakup Kadri'nin ifadesiyle "*genç Cumhuriyet kuvvetle yoğrulmuş ve ateş içinde kavrulup pişirilmiştir*". O yüzden "*kendi ihtirasatından başka şe'niyet tanımayan gafil ve bunak muhalefet ne kadar ateşîn bir varlık karşısında bulunduğunu anlasaydı, hiç değilse kendi menfaati için bu tehlike ile oynamaktan fariğ kalırdı*"[249]. Diğer bir yazılarında da muhalefetin ısrarla üzerinde durduğu bizdeki Cumhuriyet anlayışının Batıdakilere benzemediği fikri ile ilgili olarak şöyle bir ifade kullanmıştır: *"… Ne yapalım ki, Türk milletinin başına gelen musibetler de ne Fransa'nın ne Amerika'nın görüp geçirdiklerine benzemedi*" Bu memlekette Cumhuriyetin asla bir fikir mücadelesi karşısında olmadığını

[247] "Telkin ve Tebliğ", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.998, 20 Aralık 1923
[248] "Hâkimiyet-i Milliyenin Müteamil Şekli Cumhuriyettir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1005, 28 Aralık 1923
[249] Yakup Kadri, "Genç Cumhuriyetimiz ve Eski Muhalefet-1", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1005, 28 Aralık 1923

iddia eden Yakup Kadri, var olan muhalefetin bir ihtirasın ürünü olduğunu vurgulamıştır[250].

Her safhasında Cumhuriyet fikri ve Türk İnkılabı'nın yanında yer alan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, genç Cumhuriyetin genç bir neslin gayretleri ile kurulduğuna işaret ederek Türk Devleti'nin yine genç nesillerle gelişip kök salacağını vurgulamıştır[251]. Türk modernleşmesini de inceleyen gazete, oluşan yeni durumun 19. yüzyıldan başından beri devam edegelen yenileşme hareketlerinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini ileri sürerek[252] Türk İnkılabı'nın gelişerek devam edeceğini ifade etmiştir[253]. Bu arada yeni Türk devletinin kuruluş felsefesiyle alakalı ipuçlarının da verildiği bir başka makalede ise Cumhuriyetin millî değerler üzerine tesis edildiği ve gelecekte de bu şekilde biçimleneceği üzerinde yorumlar yapılmıştır[254]. Bu çerçevede yeni vatandaşlık anlayışına değinilen bir başka makalede de "İslam kimliği"nden ziyade "Türk kimliği"ne geçişle ilgili emareler bulunan ifadelere yer verilmiştir. Makalede ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni vatandaşlık anlayışının Türk vatandaşlığı olacağına dair öngörüler ve değerlendirmelerde bulunulmuştur[255].

Hâkimiyet-i Milliye'de cumhuriyet fikri ve onu oluşturan esaslar üzerine değerlendirmeler yapılırken dönemin gelişen olayları da Halifeliğin kaldırılması ile ilgili fikrî ve siyasî ortamı hazırlamıştır. Basındaki tartışmalar o hale gelmiştir ki milletvekilleri de artık Halifeliğin kaldırılmasını tartışmaya başlamışlardır. Hâlbuki Falih Rıfkı'nın anlattığına göre daha o günlerde Yakup Kadri'nin Akşam'da çıkan ve hanedan ve damat maaşlarının Cumhuriyet bütçesinde yeri olmadığına dair tartışmaları içeren bir yazısı[256],

---

[250] Yakup Kadri, "Genç Cumhuriyetimiz ve Eski Muhalefet-2", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1006, 30 Aralık 1923; Yakup Kadri, "Genç Cumhuriyetimiz ve Eski Muhalefet-3", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1008, 1 Ocak 1924

[251] "Cumhuriyet ve Bugünkü Nesil", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1006, 30 Aralık 1923

[252] "Geçen Yüz yirmi Senede Türkiye'nin Yenileşmesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1009, 2 Ocak 1924

[253] "İnkılabımızın Tekamülü", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1013, 7 Ocak 1924

[254] "Millî Cumhuriyetin Millî Hürriyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1010, 3 Ocak 1924

[255] "Yeni Türk Vatandaşlığı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1050, 19 Şubat 1924

[256] Yakup Kadri'nin adı geçen yazısıyla ilgili olarak bkz. Yakup Kadri, "Meclis ve Hanedan Bütçesi", **Akşam**, 6 Şubat 1924

Meclis'in bütün hocaları ve muhafazakârlarını aşırı derecede rahatsız etmiş, hatta içlerinde biri elindeki kalemi uzatarak "senin iki gözünü oyacağız" ifadelerini kullanmıştır[257]. Gelişen olaylar ve basındaki tartışmalar Ankara'da da yer bulan muhalif düşüncelerin bir nebze olsun makul bir çizgiye çekilmesine sebep olmuştur.

Halifelik ve Cumhuriyet tartışmalarının devam ettiği ve Halife Abdülmecid Efendi'nin Cumhuriyet karşıtlarının "sığınağı ve karargâhı" olduğu bir dönemde, Mustafa Kemal Paşa yapılacak olan harp oyunları için İzmir'e gitmiştir (20 Ocak 1924). İzmir'de iki ay kalacak olan Gazi, 22 Ocak'ta Başbakan İsmet Paşa'dan bir şifre almıştır[258]. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya gönderdiği cevabi telgrafta Halifenin son zamanlardaki yanlış tutum ve tavırlarına işaret ettikten sonra "*Halife ve bütün cihan, kat'i olarak bilmek lazımdır ki, mevcut ve mahfuz olan Halife ve halife makamının hakikatte ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmet-i mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, istiklalini tehlikeye maruz bırakamaz. Hilafet makamı, bizce en nihayet, tarihî bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyeti haiz olamaz… Halife, kendini ve makamının ne olduğunu sarih olarak bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Hükûmetçe ciddi, esaslı tedabir ittihaz ile iş'arını rica ederim efendim.*"[259] İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra değişik çevrelerin tepkisini ölçmek maksadıyla basın, üniversite ve ordu nezdinde girişimlerde bulunmuştur. 4-5 Şubat 1924'te bazı

---

[257] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s. 385.

[258] İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraf şu şekildedir:

"Bir müddetten beri gazetelerde makam-ı hilafetin vaziyeti ve halifenin şahısları hakkında su-i telakkiyata müsait neşriyata tesadüf edilmekte olduğundan ve bilâ sebep vaki olan neşriyatı hürmetşikenaneden ve hassaten arasıra İstanbul'a giden erkân-ı hükûmetin ve resmi heyatın kendisiyle temastan mütebaid ve müçtenib bulunmalarından halifenin büyük bir teessür duyduğu cihetle serkarinlerinin Ankara'ya izamıyla veya şayan-ı itimat bir zatın İstanbul'a nezdine gönderilmesini rica suretiyle hissiyat ve temenniyatını iblağ etmeyi teyemmün etmiş ise de, su-i tefsire uğraması ihtimaline karşı bundan da sarf-ı nazar ettiğini beyan eyledikleri başkâtip bey tarafından iş'ar kılınmakta ve tahsisat meselesi uzun uzadıya tafsil edilerek hazine-i hilafetin istidaatı fevkinde ve mükellefiyatı haricindeki masarif için hazine-i maliyece muavenette bulunacağı hakkında hükûmetçe 15 Nisan 1923 tarihinde vaki iş'arın tetkiki ve temini icabı ilave edilmektedir. Keyfiyet heyet-i vekilece tezekkür edilecektir. Neticeyi ayrıca arz ederim efendim." (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.845-846)

[259] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.846-848.

gazetecilerle[260] görüşen Gazi, 15-20 Şubat arasında da İzmir'de düzenlenen Harp Oyunları dolayısıyla komutanlarla görüşmelerde bulunmuştur. Esasen bu görüşmeler, dahilî ve haricî siyasette takip edilecek yollar hakkında komutanlarla fikir alışverişi yapıp onların da onayının alınması şeklinde değerlendirilmiştir[261].

23 Şubat 1924'te Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, gerekli kişilere Halifeliğin kaldırılması ile ilgili kararını bildirmiştir. Meclis'te bütçe görüşmelerinin devam ettiği sırada Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçelerinin üzerinde durulması gerektiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, arkadaşlarının "maksada müteveccih beyanat ve tenkidata" başlamalarını sağlamıştır[262]. 27 Şubat 1924 tarihli bütçe görüşmelerinde Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey'in meseleyi üstü kapalı olarak açmasından sonra ikinci oturumda Saruhan Mebusu Vasıf Bey söz alarak konuyu biraz daha açmıştır. Mütareke günlerinin sıkıntılarından, Cumhuriyetin esaslarından ve saltanatın kaldırılmasını izah ettikten sonra şunları söylemiştir: "… *Halife camiye selamlığa giderken halen rikâb yapmaktadır. Sağında süvari solunda müzik, arkasında askerî bölükleri bir debdebe ve tantana ile Selamlık Resmine gitmektedir. Saltanatı yıktık, fakat saltanatın millet karşısında timsali olan Saray, bütün haşmet ve debdebesi ile yaşıyor. Ne yazık ki; bu haşmetin ve debdebenin menbaı olan parayı bu zavallı bağrı yanık millet veriyor*." Konuşmasında Meclis sıralarından da destek alan Vasıf milletvekillerine şu soruyu yöneltmiştir: "*O halde arkadaşlar, elinde cismani bir kudret olmayan herhangi bir seyl-i tehacümün karşısında yine sarayına kapanmaktan başka elinden bir şey gelmeyen*

[260] Bu gazeteciler şunlardır: Ahmet Cevdet (İkdam), Velid Ebuzziya (Tevhid-i Efkâr), Mehmet Asım (Vakit), Hüseyin Vahit (Tanin), Suphi Nuri (İleri), Ahmet Emin (Vatan), Necmettin Sadık (Akşam) ve Hüseyin Şükrü (Tercüman-ı Hakikat).

[261] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 89-90; A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.132; Turgut Özakman, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 203-204

[262] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.848-849; Meclis'te bütçe görüşmelerinde bazı milletvekillerinin konuyla ilgili görüşleri ile ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 6, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 113, s. 401-436

halifenin Türk Cumhuriyetinin aziz siyaseti dâhilinde manası nedir?"[263] Bu sözlerden sonra Kastamonu Mebusu Halid Bey, Ardahan Mabusu Talat Bey, Denizli Mebusu Mazhar Müfid Bey ve Karahisarışarkî Mebusu Mehmed Emin Bey Meclis sıralarından konuya dâhil olan milletvekillerinin sesleri arasında kürsüde konuyla ilgili görüşlerini açıklamışlardır. Hâkimiyet-i Milliye, bu görüşmeleri değerlendirirken iki milyon aile arasından bir aileye üç yüz bin liradan fazla bir para verilmesinin yanlışlığı üzerinde durmuştur. Halifeliğin şeklî bir perde olduğunu ifade eden Hâkimiyet-i Milliye, bir ailenin ırsî bir üstünlüğünün olmasının hem Cumhuriyete hem de İslamiyet'e ters bir durum oluşturduğunu belirtmiştir[264].

Meclis'te bütçe görüşmelerinde gerçekleşen bu tartışmalardan iki gün sonra Meclis'in beşinci toplantı yılının açılışında Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yapmıştır[265]. Milletin Cumhuriyetin her türlü saldırıdan uzak tutulmasını istediğini, bütün öğretim kurumlarının bir yerden idare edilmesi gerektiğine inandığını ve İslam dininin siyasetten ayrılması arzusunda olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa, artık Halifeliğin kaldırılmasında son aşamaya gelindiğini açıklamaya çalışmıştır. Halifelik meselesi ertesi günü Halk Fırkası grubunda görüşülerek bazı esaslar üzerinde anlaşılmış[266] ve 3 Mart 1924'te Meclis'e üç ayrı kanun teklifi sunulmuştur. Bu tekliflerden biri Siirt Mebusu Halil Hulki Bey ve elli arkadaşının imzasını taşıyan Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun Teklifi, diğeri Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının sunduğu Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanînin Türkiye Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun Teklifi ve bir diğeri de Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve elli arkadaşının imzalarını taşıyan Tevhid-i Tedrisat Hakkında Kanun Teklifi'dir. Bu kanun

[263] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 6, Devre 2, İçtima Senesi 1, İçtima 113, s.414
[264] **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1057, 28 Şubat 1924
[265] Konuşmayla ilgili olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 7, Devre 2, İçtima Senesi 2, İçtima 1, s.414; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.344-350; Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Gazi'nin bu konuşması bir yazı dizisi halinde değerlendirilmiştir. Bkz. "Gazi Paşa'nın Nutku ve Meclis'in Kararları", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1062, 4 Mart 1924; "Gazi Paşa'nın Nutku ve Meclis'in Kararları-2", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1064, 6 Mart 1924; "Gazi Paşa'nın Nutku ve Meclis'in Kararları-3", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1066, 9 Mart 1924; "Gazi Paşa'nın Nutku ve Meclis'in Kararları-4", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1067, 10 Mart 1924
[266] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, s.848-849; **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1061, 3 Mart 1924

teklifleri, Meclis'te yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmiştir. Hilafetin ilgasına dair kanun teklifinde uzun süren görüşmeler yapılmış ve burada Adliye Vekili Seyyid Bey, halifeliğin tarihî, dinî ve içtimaî boyutları üzerinde ayrıntılı bir konuşma yapmıştır. Seyyid Bey konuşmasında Halifelik makamının dinî, hukukî, örfî ve içtimai bakımdan değerlendirmesini yapmıştır[267]. Bu konuşma sonrasında yapılan oylamadan sonra ise 1517'den beri Osmanlı Türklerinin elinde bulunan halifelik kaldırılmıştır[268]. Halifeliğin kaldırılmasıyla hem hâkimiyet, hem de siyasî iktidar millete mal edilmiş oldu. Bu hadise, hâkimiyetin (iktidar dâhil) millileştirilmesi olarak

---

[267] Mustafa Kemal Paşa'nın ifadeleriyle Seyyid Bey bu konuşmasıyla "son vazifesini yapmıştır". Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s. 388; Dönemin Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi'nin neşriyatı arasında çıkan Hilafet ve Millî Hâkimiyet adlı eserde, devrin önde gelen fikir adamlarının Halifeliğin çeşitli boyutlarını değerlendirdikleri yazıları yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Hilafet ve Millî Hâkimiyet**, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339.

[268] 3 Mart 1924'te kabul edilen kanunlarla ilgili Meclis müzakereleri için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 7, Devre 2, İçtima Senesi 2, İçtima 3, s.17-70; Reşat Genç, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar**, Ankara, 1998.

431 sayılı "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun"

Madde 1- Halife hal' edilmiştir. Hilafet hükûmet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır.

Madde 2- Mahlu Halife ve Osmanlı saltanatı münderisesi hanedanının erkek, kadın bilcümle azası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnudurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellid kimseler de Âl-i Osmanîden addedilirler.

Madde 3- İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilan tarihinden itibaren azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdur.

Madde 4- İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

Madde 5- Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emval-i gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mahâkim-i devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkemeye hakk-ı müracaatları yoktur.

Madde 6- İkinci madde mezkûr kimselere masarif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefavit olmak üzere hükûmetçe tepsi edilecek mebaliğ ita olunacaktır.

Madde 7- İkinci madde mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki bilcümle emval-i gayrimenkullerini bir sene zarfında hükûmetin malumat ve muvafakatıyla tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emval-i gayrımenkuleyi tasfiye etmedikleri hakkında bunlar hükûmet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8- Osmanlı İmparatorluğu'na padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut emvâl-i gayrimenkuleleri millete intikal etmiştir.

Madde 9- Mülga padişahlık sarayları, kasırları ve emakin ve sairesi dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, âsâr-ı nefise ve sair bilumum emvâl-i menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10- Emlak-i hakaniye namı altında olup evvelce millete devredilen emlak ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle emlak ve sabık hazine-i hümayun muhteviyatları ile birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11- Millete intikal eden emval-i menkule ve gayrimenkulenin tespit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde 12- İşbu kanun, tarih-i neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 13- İşbu kanunun icra-yı ahkâmına İcra Vekiller Heyeti memurdur

değerlendirilmektedir[269]. Falih Rıfkı'ya göre ise Halifeliğin kaldırılması, "devrimin başlangıcı"dır[270]. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanının ve bunlardan sonra da Halifeliğin kaldırılması ile Türk İnkılabı'nın en zor devresi atlatılmış ve "siyasî devrimler" de tamamlanmış oluyordu. Bu büyük inkılabın gerçekleştirilmesi, sosyal dönüşümün de önünü açmış ve millî devlet-laik devlet esaslarının geliştirilmesine yönelik adımların atılmasını kolaylaştırmıştır. Halifeliğin kaldırılmasıyla ayrıca Türkiye İslam dünyasının dinî ve siyasî merkezi olmaktan kesin olarak çıkmış ve İslam dünyasına yeni bir model olmuştur.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Halifeliğin kaldırılmasını okuyucularına manşetten duyurmuştur[271]. Bu arada bazı İstanbul gazetelerinin Ankara'daki muhafazakârların hilafeti Mustafa Kemal Paşa'ya teklif ettiklerine dair yazdıkları haberlerin yanlış olduğuna dair açıklama ve bir değerlendirme de yine Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanmıştır. 5 Mart 1924 tarihinde yayınlanan bu makalede ayrıca şunlar ifade edilmiştir: " …*'saltanata gidiyoruz' ercufesini yayanlar cumhuriyet fikrinin fiilî bir tekzibi karşısında bulundular. Cumhuriyet, saltanat demek olan hilafetle imtizaç etmeyeceğini bildirmekle yalnız şahsi bir feragat değil, esaslı bir fark gösterdi, o fark da Cumhuriyetin kendi başına doğmuş ve kendi başına yetişmiş olduğu gibi yine kendi başına yükselecek bir kuvvet olduğunu ispat etmektedir.*"[272] Bununla birlikte Halifeliğin kaldırılmasının halkta büyük bir memnuniyet uyandırdığını ileri süren Hâkimiyet-i Milliye'ye göre "bütün memleket baştanbaşa kendi varlığını tehdit eden kara kuvvetin yasaklamasını alkışlamakta"dır[273]. Ayrıca yine Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan haberlere göre Halifeliğin kaldırılması dışarıda da memnuniyetle karşılanmıştır[274]. Halifeliğin kaldırılmasından sonra Türk İnkılabı'nın gelecekte

---

[269] Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s.102
[270] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** s. 392
[271] "Dün Büyük Millet Meclisi Makam-ı Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin İlgası Hakkındaki Kanunları Kabul Eyledi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1062, 4 Mart 1924
[272] "Bir Tekzip", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1063, 5 Mart 1924
[273] "Anadolu Cumhuriyetin Takviyesini İstiyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1070, 13 Mart 1924 (Bu ve benzer başlıkla aynı konuyu içeren pek çok yazı yayınlanmıştır)
[274] "Fransa'da Hilafetin İlgası Telakkisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1070, 13 Mart 1924; "İnkılabımız Nasıl Karşılanıyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1070, 13 Mart 1924

önemli safhalarını teşkil edecek hadiseler de gazetede tartışılmaya başlanmıştır[275]. Hâkimiyet-i Milliye, bu dönemde yeni durumun doğru izah edilmesi ve inkılabı oluşturan esaslar ve değerleri benimsetme görevini hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. O günlerde İsmet Paşa'nın kullandığı "Cumhuriyetçiyim" ve "mill[iy]etçiyim"[276] ifadelerini başyazısının başlığında kullanan Hâkimiyet-i Milliye, bundan sonra yeni Türk devletinin oluşturmaya çalıştığı "vatandaş profili" üzerinde de değerlendirmelerde bulunmuştur.

Ankara'daki millî hareketin yayın organı mahiyetindeki Hâkimiyet-i Milliye, Meclis'in faaliyetlerini, Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatlarını, Halk Fırkası'nın kararlarını, hükûmetin küçük-büyük icraatlarını ve bütün inkılapları savunduğu gibi Halifeliğin kaldırılmasını da çeşitli açılardan değerlendirerek bu konudaki desteğini sürdürmüştür. Bir yandan yeni Türk devletinin kuruluş esasları ve felsefesi Hâkimiyet-i Milliye tarafından yorumlanırken bir yandan da Cumhuriyet fikrinin gelişimi ile ilgili halkın aydınlatılması sağlanmıştır. Bu çerçevede Hâkimiyet-i Milliye Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan değerlere sütunlarında yer vererek kendisinden beklenen gayeye uygun bir yayın politikası takip etmiştir.

---

[275] Gelecekte yapılacak inkılaplarla ilgili açılan tartışmalar ve yayınlanan makalelerle ilgili bkz. "Adliyemizin Islahı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1071, 14 Mart 1924; "Elifba Meselesi Etrafında", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1071, 14 Mart 1924; "Yazı Meselesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1073, 17 Mart 1924; Ali Nusret, "Elifba Meselesi Etrafında", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1074, 18 Mart 1924; Abdülfeyyaz Tevfik, "Lisanımız ve Latin Huruf", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1083, 28 Mart 1924; "Yeni Adliye Teşkilatımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1114, 8 Mayıs 1924 vd

[276] "Cumhuriyetçiyim, Milletçiyim, Islahatçıyım", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1084, 30 Mart 1924

E. CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin kurucusu olan Mustafa Kemal Paşa, gazetenin ilk başyazısını da kaleme alan kişidir. Gazetede çıkan bazı imzasız yazıların da kendisine ait olduğu bilinmektedir. Dönem basınının içinde bulunduğu durum değerlendirildiğinde kamuoyunun doğru bir şekilde bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi ihtiyacının had safhada olduğu kabul edilmektedir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için Ankara'daki millî hareket, "millî bir basın" oluşturmak gayesiyle Hakimiyet-i Milliye gazetesinin kurulması ve geliştirilmesine önem vermiştir. Türkiye'de Cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişimi meselesi ele alınırken nasıl ki Mustafa Kemal Paşa bu süreçten bağımsız değerlendirilememektedir, öyle de Hakimiyet-i Milliye gazetesinin bakış açısı ve rolünün de sürecin dışında olduğu söylenememektedir. Zira "Ankara'nın gazetesi" olan Hakimiyet-i Milliye, dönemin istiklâl ve hakimiyet mücadelesi hadiselerinin mimarlarıyla aynı safta bulunmanın yanında onlarla aynı ortamda çalışmaktadır. Özellikle de Mustafa Kemal Paşa ile yakın ilişkide olan gazete, Cumhuriyet fikrinin gelişim sürecini yakından takip edebilme imkânı bulmuştur. Esaen Türkiye'de Cumhuriyet fikrinin gelişim seyrinin ortaya konulabilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın fikir hayatında Cumhuriyet düşüncesinin gelişim sürecinin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Türk İnkılabı'nın mimarı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye İstiklal Harbi sürecinden bağımsız düşünülemeyeceği gibi Türkiye'de Cumhuriyet fikrinin ve Cumhuriyetin kuruluşundan da ayrı telakki edilemez. Osmanlı Devleti'nin son dönemine bizzat şahit olan ve döneme damgasını vuran her türlü fikir hareketini yakından tanıma ve değerlendirme imkânı bulan Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin kuruluş ve gelişim sürecini de yönlendiren ve yöneten lider olmuştur. Dolayısıyla da 1920-1924 arası Türkiye'de Cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişimi ile ilgili değerlendirmelerin Mustafa Kemal Paşa'dan bağımsız yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Esasen Mustafa Kemal Paşa'da

Cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişimi Türkiye'de Cumhuriyet düşüncesi ve idealinin tarihî gelişimi ile paralellik arz etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, daha Millî Mücadele sırasında hâkimiyet-i milliye fikrinin gerçekleştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Kendisi Nutuk'ta Anadolu'nun genel durumunu izah ettikten sonra Millî Mücadele sırasında oluşan kurtuluş çareleri ile ilgili olarak üç farklı bakış açısının oluştuğundan bahsetmektedir. Bunlardan birincisinin İngiliz himayesini istemek, ikincisinin Amerikan mandasını talep etmek, üçüncüsünün de bölgesel kurutuluş çarelerine başvurmak olduğunu belirtmiştir. Bunların hiçbirinde isabet görmeyen Mustafa Kemal Paşa, yapılacak en önemli işin "*hâkimiyet-i milliyeye müstenid bila kayd u şart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek!*"[277] olduğunu vurgulamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın daha Anadolu'ya geçmeden önce almış olduğu millî hâkimiyete dayalı bir devletin kurulması düşüncesi, tarihî gelişim süreci çerçevesinde bakıldığında gerçekleşmesi tabii, önlenemez ve vazgeçilemez bir süreç olarak görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla millî hâkimiyet fikrinin gelişimi tesadüf ya da şansla izah edilemeyecek kadar sistemli bir hareketin ve stratejinin ürünüdür. Kısaca Mustafa Kemal Paşa'nın lideri olduğu millî hareketin her şey önceden düşünülerek, bilinçli olarak adım adım gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu bakımdan Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'nde alınan kararlara bakıldığında millî hâkimiyet fikrinin sistematik bir gelişme seyri takip ettiği söylenebilir. 23 Nisan 1920'de açılan Meclis'in temelinde de yine milletin iradesi ve sistemli hareket etmenin neticesi görülmektedir. Meclis'in başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın en çok üzerinde durduğu konu ve kavram, yine "hâkimiyeti milliye"dir ve her türlü icraat buna dayanacaktır. İşte milletin hâkimiyeti esası köklü ve tarihî bir felsefenin ürünü olarak görülmektedir.

Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında Millî Mücadele öncesinde de cumhuriyet fikrinin oluştuğu ve buna bağlı olarak ideallerini

[277] Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.I, İstanbul, 1973, s. 12

gerçekleştirmeye çalıştığı bilinse de cumhuriyet fikrinin gelişiminin en önemli aşamalarının başında hiç şüphesiz 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılması gelmektedir. Gerçi Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'nde de millî hâkimiyet fikrine atıf ve vurgu olduğu bilinmektedir. Bu belgeler Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişiminde ciddi anlamda etkili olmuştur. Hatta adı geçen genelge ve kongrelerin hem yeni Türk devletinin kuruluşunda hem de demokratik düşüncenin gelişiminde mihenk taşı olduğu kabul edilmekle birlikte Büyük Millet Meclisi'nin açılışının Cumhuriyet'e giden yolda çok önemli bir adım olarak değerlendirilmesinin doğru olduğu düşünülmektedir.

23 Nisan 1923'te Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün Meclis'in en yaşlı üyesi olarak Sinop mebusu Şerif Bey'in meclis başkanı sıfatıyla yaptığı konuşma Meclis'in, milletin bütün sorumluluğunu alıp kendi kendini yönetmeye başladığını bütün dünyaya ilan ederek göstermiştir. Şerif Bey konuşmasında düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "... *Ancak istiklâli tâm ile yaşamak azm-i katisinden olan minelezel hür ve serazad milletimiz esaret vaziyetini kemal-i şiddet ve katiyetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Meclis-i Âlinizi vücuda getirmiştir. Bu Meclis-i Âlinin Reis-i Sinni sıfatıyla ve tevfik-i ilâhi ile milletimizin dâhilî ve haricî istiklâl-i tâm dâhilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisi'ni küşad eyliyorum*."[278]

Geçici bir icra heyetinin kurulmasıyla birlikte parlamentosu, başkanı ve geçici hükûmeti ile millî egemenliğe dayanan ve Cumhuriyet niteliği taşıyan yeni bir devletin temeli 23, 24 ve 25 Nisan günlerinde atılmış sayılabilir. 29 Nisan 1920 tarihinde Meclis'te yapılan görüşmelerden sonra kabul edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu[279]da yeni devletin egemenlik hakkını, yasama, yürütme ve yargı gücünü belirttiği ve koruduğu için Cumhuriyet'in kuruluşu doğrultusunda

[278] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Ankara, 1959, TBMM Matbaası, 3. Baskı, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 1, s.2.
[279] Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile ilgili Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerle alakalı olarak bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 6-7, s.112-150.

diğer bir aşama olarak değerlendirilebilir. Meclis hükûmetinin meşruluğu ilkesini ortaya koyan bu kanun, Meclis'in bütün yasama ve yürütme işlerinde en yüksek merci olduğunun söz götürmez bir belgesini oluşturmaktadır. Ayrıca sekizinci maddede[280], mahkemelerce verilen Meclis tarafından tasdik olunmayan kararlar konusunda "*Meclis'çe ittihaz edilecek karara tevfik-i muamele olunur*" denilmesi, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yargı erkini de kendi elinde topladığını açıkça göstermektedir[281].

Bununla birlikte 2 Mayıs 1920 günü kabul edilen İcra Vekilleri Seçimi ile ilgili kanun da (*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*), Cumhuriyet anlayışının gelişimi açısından önemli görülmektedir. Yürütme yetkisi bakanlar kuruluna verilmekte ve "*İcra vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder*"[282] maddesi ile de Meclis'in etkinliği tekrar vurgulanmaktadır. Ayrıca 7 Haziran 1920'de İstanbul Hükûmeti'nin 16 Mart 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvip ve ittılaı haricinde akdettiği veya edeceği bilumum muahedat, mukavelat, imtizayat, ukudat ve mukarrerat-ı resmiye ile 1918 mütarekesinden sonra akdedilmiş bütün muahedat-ı hafiyenin geçersiz sayan kanunun[283] kabul edilmesiyle Meclis'in ülkede tek hâkim olduğu tekrar vurgulanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin bu çalışmalarıyla yeni kurulan Türk devletinde hâkimiyet-i milliye anlayışını ve cumhuriyet fikrini yerleştirmeye çalıştığı söylenebilir. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve 1 Kasım 1922'de kabul edilen Saltanatın Kaldırılmasına ilişkin kanun da cumhuriyet fikrinin gelişimine katkıda bulunması bakımından yapılan çalışmalar arasında unutulmamalıdır.

Millî Mücadele dönemini takip eden yıllarda modernleşme hamlesinin Türk toplumu için kaçınılmaz bir hale geldiği bilinmektedir. Diğer taraftan

---

[280] Sekizinci Madde: İş bu kanuna tevfikan mahâkimden sâdır olacak mukarrerat Büyük Millet Meclisi'nce bade't-tasdik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği takdirde Meclis'çe ittihaz edilecek karara tevfik-i muamele olunur. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 7, s.141)

[281] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş yay., İstanbul, 1990, s.229-232

[282] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 9, s.185.

[283] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 2, Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 25, s.139-145.

Lozan'da bağımsızlığını resmîleştiren yeni Türk Devleti yüzünü bütün dünyaya çağdaş nitelikleriyle gösterme gereğini hissetmiştir. Modernleşme, Batı'da uzun bir tekâmül neticesinde aşağıdan, kitlenin geleneksel cemiyeti değiştirmesi şeklinde oluşmuş, Türkiye'de ise devlet bürokrasisinin ve aydın bir zümrenin değişim isteğinden hareketle yukarıdan aşağıya doğru gelişme göstermiştir. Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan bu durum, sosyal ve siyasî gelişmemizde, rejimle birlikte ortaya çıkan bir takım sıkıntılarımızın halledilmesinde büyük bir rol oynamıştır. Cumhuriyetle birlikte yeni bir anlam kazanan modernleşme hareketine karşı bir direnme kendini göstermiş, iktidar mücadelelerinde siyasîler bu cereyandan istifade etmeyi daima düşünmüşlerdir. Bu tür istifadelerin yöntemi ise gelenekçiliği teşvik etmek olmuş ve kitlenin muhafazakâr hisleri aydınlara karşı bir düşmanlık haline getirilmeğe çalışılmıştır. Atatürk'ün Cumhuriyetle birlikte gerçekleştirmeye çalıştığı bu tür bir modern devleti kurma gayretidir. O'nun, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür*" ifadesiyle ortaya koymaya çalıştığı felsefe, yeni Türk devletinin kuruluşu sırasında varolan modern düşünce ve modern hayat ile kopuklukları giderecek bir anlayışı ihtiva eden düşünce sistemidir. Atatürk'ün düşünce sisteminde *"kendi değer ve özellikleri içinde"* çağdaş ufuklar açmak, başka bir deyişle, Türk kültüründe bir *"Rönesans"* yaratmak temel hedef olmuştur. Atatürk'e göre meydana getirilmesi elzem olan Türk rönesansının, diğer bir ifade ile Türk modernleşmesinin vazgeçilmez unsuru ise millî bağımsızlıktır[284].

Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde 1923'te çıkan bir yazıda Türk modernleşme tarihinin bir sonucu olan Türk İnkılabı'nın 1920'den başlatılamayacağı, Türk İnkılabı'nın Tanzimat'tan 1908'e kadar "uyanış", 10 Temmuz 1908'den 23 Nisan 1920'ye kadar "gelişme", 23 Nisan 1920'den sonra başlayarak nereye kadar devam edeceği bilinmeyen dönem de "kuruluş" dönemi olarak belirlenebileceği ifade edilmiştir. Bu makaleye göre Tanzimat, isyancı olmayan klasik Doğululuk belirtisi ve çağdaş bir hayat özlemi; "1920

[284] E. Semih Yalçın, "Türk Modernleşmesi ve Atatürk", **2023,** S. 23 (15 Mart 2003), s. 54-55.

İnkılabı", "1908 İnkılabı"nın olgunlaşmaya doğru atılmış adımı olarak değerlendirilmiştir[285].

Enver Behnan'a göre cumhuriyet idealinin ve onu oluşturan değerlerin Mustafa Kemal Paşa'nın yıllar öncesinde zihninde gelişmesine sebep olan önemli bir etken Ziya Gökalp'tir[286]. Ziya Gökalp, 1910 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki Fırkası'nın merkez-i umumiliğine seçilerek kendisine "gençleri cemiyetin ideallerine bağlamak"[287] görevi tevdi edilmiştir. Bir program belirleyen Gökalp, gençlerle ciddi şekilde ilgilenmiş ve "Beyaz Kule"de siyasî ve ilmî münakaşalarda bulunmuş ve vatan ve hürriyet prensipleriyle milliyet fikrini anlatarak Türkçülük cereyanını uyandırmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal de işte bu sıralarda Türkçülük fikrini ve ileride gerçekleştireceği cumhuriyetin idealini Selanik'te Ziya Gökalp'in yaptığı konuşma ve münakaşalarla geliştirmiştir[288]. Samet Ağaoğlu'nun bir değerlendirmesinde söylediği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın ileride gerçekleştireceği inkılapların nazarî izahları Ziya Gökalp'in çıkardığı Küçük Mecmua'da[289] makaleler halinde neşredilmiştir. Küçük Mecmua dikkatlice tetkik olunduğunda görülecektir ki Ziya Gökalp, "*Latin Alfabesinden, soyadlarına; devlet telakkisinden, Türk dilinin ıslahına kadar sonraları Atatürk'ün birer birer tahakkuk ettirdiği içtimai inkılapları*" çeşitli açılardan değerlendirmiştir. Dolayısıyla Ziya Gökalp'in, Mustafa Kemal Paşa'da cumhuriyet fikrinin gelişmesinde çok önemli katkısı olmuştur[290]. Yakup Kadri de benzer fikirleri şu şekilde ifade etmiştir: "*Atatürk Cumhuriyetçilik fikirlerini Namık Kemal'in edebiyatından öğrenmişti. Onun gibi yazar, onun gibi konuşurdu. Ama fikirlerinde olsa olsa Ziya Gökalp etkiliydi. Ama onu Ziya Gökalp ile tanıştıran*

---

[285] **Anadolu'da Yeni Gün**, 21 Mart 1923 (Aktaran: Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara, 1999, s.293.)
[286] Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp, İttihadı Terakki ve Meşrûtiyet Târihi**, İstanbul, 1974, s. 108-109
[287] Mehmet Emin Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziyâ Gökalp**, İstanbul, 1984, s.67
[288] Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1958, s.98
[289] Küçük Mecmua, 5 Haziran 1922- 5 Mart 1923 arasında 15 günde bir yayınlanan, 33 sayı olarak çıkan ve İstanbul ve Ankara'da büyük tesirler meydana getiren bir yayın organıdır. Ayrıntılı bilgi ve bütün sayıların fihristi için bkz. Rıza Kardaş, "Ziya Gökalp'in Sisteminin Bir Alt Sistemi Olarak Küçük Mecmua'ya Toplu Bakış", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.28, s.59-84
[290] Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959, s.15-17

da biz olmuştuk. O halde bu inkılaplar, kimseye ait olmayarak, özgün bir yapı arzederler. Tevekkeli yabancı yarlar, bu inkılaplara "Kemalizm" adını vermiştir"[291]. Ercümend Kuran ise Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılaplarda Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri mütefekkirlerinin etkisi olduğunu belirtmiştir. Ziya Gökalp'in Mustafa Kemal Paşa'yı etkileyen en önemli düşünürlerden biri olduğunu ifade eden Kuran, Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi Batıcı aydınları da Mustafa Kemal Paşa'yı tesirinde bırakan aydınlar arasında saymıştır[292].

Atatürk'ün fikir ve icraatlarının modern devletin temeline yerleştirdiği unsurlardan birçoğunun ilk izlerini Genç Türkler'de bulmak mümkündür. Abdullah Cevdet'in 1913'te İçtihad gazetesinde ileri sürdüğü "uygarlık demek Avrupa uygarlığı demektir" düşüncesi, Kemalizmi de yönlendirmiştir. Kemalizm Auguste Comte'un pozitivizminden, Léon Bourgeois'in solidariziminden esinlenmiş, fikrî sisteminin temeline bilim kavramını koymuştur. Genç Türkler arasında pozitivizme bağlı olan akımın ideologları, Kemalizmin sonradan gerçekleştirdiği sosyo-kültürel inkılaplardan bazılarını hayal etmişler, bu konularda yazılar yazmışlardır. Kadın hakları, birden fazla kadınla evlenmeyi yasaklamak, fes yerine şapka, eğitim ve yargı sistemlerinin laikleştirilmesi, dil reformu vs. Genç Türklerin en önemli düşünürü Ziya Gökalp din ve devletin ayrılmasını savunuyordu. Birinci dünya Savaşı öncesi ve sırasında İttihat ve Terakki hükûmeti hukukî düzenin laikleşmesi ve kadın hakları alanlarında adımlar atmıştır. Kurumsal açıdan ise İttihat ve Terakki Partisi'nin taşradaki yerel teşkilatı, 1919-1920'de millî mücadele hareketinin ve daha sonra da Halk Fırkası'nın teşkilatlanmasını kolaylaştırmıştır. Bu açıdan bakıldığında Atatürkçülüğün fikrî muhtevası, birçok yönlerden Genç Türklerin Batılılaşmadan yana pozitivist kanadının devamı olarak sayılabilir. Mustafa Kemal bilime, ilericiliğe, milliyetçiliğe,

---

[291] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Atatürk'ün İnkılapçılığı, Genç Harbiyeli Mustafa Kemal Cumhuriyetçiliği Kimden Öğrenmişti?" **Ulus**, 13 Haziran 1961 (Aktaran. Betül Batır, "Cumhuriyetin Oluşumunda Atatürk ve Sonrası", **Atarürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.43, C.XV, Mart 1999, s.345)

[292] Ercümend Kuran, "Atatürkçülüğün Fikir Temelleri", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri**, (10-14 Aralık 1973), İstanbul, 1975, s. 263-267

laikliğe ve halkçılığa inanıyordu. Fakat genellikle Kemalizm, Genç Türklerde görülen kavramları gerek içerik gerekse de uygulama bakımından çok ileriye götürmüştür[293]. Atatürk açılan bir devirle kapanan bir devir arasında tarihî görevini başarıyla tamalamıştır. "Safha safha" izlediği bir kurtuluş programını, ana çizgilerinde en ufak bir taviz vermeden, ısrarla, azimle yürütmüş ve uygulamıştır. Bu bakımdan Atatürkçülük de bu büyük aksiyonun felsefesidir. "*Atatürk'ün programının uygulanışı iki temele dayanmaktadır. Birincisi Türklerin millet olarak, ileri hamleleri başaracağına ve hazmedeceğine olan inançtır. İkincisi de inkılabın, "inkılapçı" metodun Türkiye için bir var oluş meselesi olduğu inancıdır. İnkılâp dışında, Türkler için millî bağımsız, demokratik ve medenî bir hayat olmayacağı kanısıdır*".[294]

Genel olarak bakıldığında anlaşılıyor ki cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişimi Türk modernleşme süreci ile yakından alakalıdır. Bununla birlikte Millî Mücadele'nin tartışmasız lideri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün, cumhuriyet fikrinin gelişmesinin mimarı olduğu da bilinmektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın daha cumhuriyet ilan edilmeden yıllar öncesinde kafasında cumhuriyet fikrini taşıdığı ve bunu en yakın arkadaşlarıyla paylaştığı pek çok eser tarafından kaydedilmiştir. Esasen pek çok araştırmacı tarafından da çeşitli şekillerde ifade edildiği gibi[295] cumhuriyet fikri, Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce dünyasında cumhuriyetin ilanından çok önce bulunmaktadır. Atatürk'ün benimsediği ve en beğendiği sistem olarak cumhuriyet rejimi, onun kafasında idealize ettiği devlet sistemini ifade etmektedir.

---

[293] Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Toplum ve Bilim**, S.17, Bahar 1982, s.82-85

[294] Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** s. 5

[295] Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyet fikrini benimsediği ve çok önceden bunları etrafındakilerle paylaştığı bilinmektedir. Bu konu için ayrıca bkz. Kazım Özalp-Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Ankara, 1995; Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara, 1972; Sadi Borak, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, İstanbul, 1998; A.Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Ankara, 1968; Münir Hayri Egeli, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları,** Ankara, 2001; Mahzar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, Ankara, 1997; Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, **Bilinmeyen Taraflarıyla Atatürk**, İstanbul, 1959; Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, 1967 vd.

Doğum yeri olan Selanik, Mustafa Kemal'de cumhuriyet kavramı ve fikrinin gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Zira Selanik, Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan bir penceresidir. Mustafa Kemal, öğrenim hayatına önce Selanik Rüştüyesi'nde, sonra Manastır İdadisi'nde ve sonra da İstanbul'da -Harbiye'de- devam etmiştir. Yani tahsil hayatının önemli kısmını Avrupa'nın bir parçası olan Balkan topraklarında tamamlamıştır. Avrupa'dan gelen yenileşme düşüncelerinin ve çağdaş fikirlerin Osmanlı Devleti'nde ilk etksinin hissedildiği yerler hiç şüphesiz Mustafa Kemal'in eğitim aldığı yerlerdir. Asım Gündüz bu konuya dikkati çekerken Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Harbiye ve Harb Akademisi'ne gelenlerle Manastır İdadisi'nden Harbiye'ye gelenler arasında çok fark olduğunu belirtmektedir. Gündüz'e göre Manastır'dan gelenler daha uyanık, Batı'ya dönük ve memleket meselelerini tartışan, çeşitli fikirler öne süren öğrencilerdir. İşte Manastır'dan yetişip de Harbiye'ye gelen Mustafa Kemal de bu tarz öğrencilerden biridir[296]. Mustafa Kemal'de Batılı tarz düşüncelerle birlikte cumhuriyet fikrinin de gelişmesinde yetiştiği ortamın –Selanik ve Makedonya'nın- çok ciddi etkisi olduğu, Şevket Süreyya Aydemir tarafından da vurgulanmıştır[297].

Mustafa Kemal'de cumhuriyet düşüncesinin gelişmesinde yetiştiği ve çalıştığı ortamın etkisi olduğu kadar kendisinin tarihî bir dönemeçte dünyaya gelmiş olması da belirleyici olmuştur. O dönemeci iki büyük olgu belirlemiştir: "*Fransız İhtilali'nin temel ilkeleri olan insan hakları, hürriyet, istiklal ve milliyetçilik gibi kavramların Avrupa'dan sonra Asya'da da yayılıp etkilerinin artması ve yüzyılların gerisinden gelen Osmanlı Devleti'nin parçalanıp çöküşünün hızlanması*". Bu tarihî dönemeç, "*Mustafa Kemal'i çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin yerine, millî değerlere ve çağdaş ilkelere dayanan yeni bir Türkiye'nin kurulmasını düşünmeye sürüklemiş ve O'nun düşüncesinin mayasını oluşturmuştur*."[298] Mustafa Kemal, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'ne kadar

[296] Asım Gündüz, **Hatıralarım**, (Yay. Haz. İhsan Ilgar), Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s.12-14.
[297] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. I, İstanbul, 1963, s.49-51
[298] Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.3. Mustafa Kemal'de Fransız İhtilali'nin ve onu hazırlayan düşünürlerin eserlerinin etkileri olduğu tartışılmaz bir gerçek olarak görülmektedir. Bununla ilgili

Fransa'daki cumhuriyet ve demokrasi adına yapılanları iyi incelemiş ve bu konuyla ilgili çeşitli eserler okumuştur. Fransa tarihinde kendi yapacağı inkılaplar için ilham ve esin kaynağı bulan Mustafa Kemal, burada gelişen olayları aynen taklit etmek yerine kendine özgü bir millî inkılap vücuda getirmiştir[299]. Daha Harp Akademisi'ndeyken "*önem verdiği tek dersin Fransızca olduğu*" ve bu şekilde de Batılı fikirlere aşinalığının geliştiği bazı araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır[300]. Buradan da anlaşıldığına göre Mustafa Kemal'de Batılı düşüncelerin ve Cumhuriyet fikrinin gelişmesinde Fransız orijinli kaynakların önemli bir rolü olmuştur.

Mustafa Kemal, 1902'de daha öğrenci iken bir gün Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa'nın Kuzguncuk'taki köşkünde misafir edilmiştir. O gece orada kaldıktan sonra ertesi günü köşke gelen Osman Nizami Paşa ile tanışma fırsatı bulmuştur. Osman Nizami Paşa, II. Abdülhamit'in baskı rejimini yumuşatacağına dair hiçbir belirti olmadığına işaret ettikten sonra şöyle diyor: "*İstibdat idaresi, bir gün elbette yıkılacaktır. Fakat onun yerine Batılı manada bir idare gelip de memleketi her bakımdan acaba kalkındıracak mıdır? Ben buna inanmıyorum*." Mustafa Kemal düşüncelerini cesaretle şu şekilde ifade etmiştir: "*Paşa Hazretleri! Garplı manadaki idareler de zamanla gelişmişlerdir. Bugün uyur gibi görünen milletimizin çok kabiliyeti ve cevheri vardır. Fakat bir inkılap vukuunda bugün iş başında olanlar yerlerini muhafaza etmeye kalkarlarsa o vakit buyurduğunuzu kabul etmek lazım getir. Yeni nesiller içerisinde her hususta itimada layık insanlar çıkacaktır*." Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk adlı eserinde Mustafa Kemal'in topçu stajı yapmak için Şam'a gitmeden önce 1905'te bir grup arkadaşıyla yaptığı bir toplantıda, "... *Bu dava, yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan önce bir Türk Devleti çıkarma*

---

ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, s. 9-17

[299] M. Akif Erdoğru, "Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 43, C.XV, Mart 1999, s.223

[300] Hayrullah Gök- Mesut Uyar, "Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", **Toplumsal Tarih**, S. 71, Kasım 1999, s. 10-11.

davasıdır."[301] dediğini belirtmektedir. Esasen Mustafa Kemal'de gençliğinden beri devam edegelen yeni tarz devlet şekli arayışının Osmanlı Devleti'nin yönetim ve toplum şekline duyduğu tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Devletin "eşhas devleti" olması ve toplumun ise parçalanmış bir yapıda bulunması, Mustafa Kemal'i yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türk halkını millet olma bilinci ile toparlayarak yeni ve farklı bir egemenlik anlayışı ile bir millî devlet kurmaya yöneltmiştir. İşte bu noktada bir ailenin ya da bir grubun çıkarlarının korunmasından ziyade topyekün milletin genel çıkarlarının korunacağı bir rejim ve anlayış geliştirilmeye çalışılmıştır[302]. Gerçekleştirdiği bütün inkılapları sistemli bir şekilde hayata geçiren Mustafa Kemal Paşa, bunu yaparken birleştiriciliği ve ileri görüşlülüğü ile Türk İnkılabı'nın lideri olmuştur. Atatürk'ün bu yönünü anlatma sadedinde Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa, Tarık Zafer Tunaya'ya şunları ifade etmişlerdir: "*Önemli yerlerdeydik. Bizsiz belki bu hareketi başaramazdı. Ama o olmasaydı, biz birbirimize düşerdik. Tevaif-i Mülûk olurdu*."[303]

Mustafa Kemal'in dönemin büyük hadiseleri ve fikirlerinin yanı sıra yaşadığı bazı önemli olaylar da kendisinde geleceği yönelik çeşitli düşüncelerin oluşmasına ve pekişmesine sebep olmuştur. Bunlardan biriyle Şam'da karşılaşmıştır. Garnizonda basit bir sebeple kavga eden biri Türk diğeri Arap kökenli iki eri karşısında alan nöbetçi subayın kimin haksız olduğunu dahi araştırmadan "*Sen kim oluyorsun da, kavm-i necibden olan birisine hakaret ediyorsun?*" diye Türk erini suçlaması ve aşağılaması, Mustafa Kemal'de, devlet içerisindeki üstün kavim anlayışına karşı büyük bir tepki oluşturmuş ve Türklük duygularını kamçılamıştır. Bu hadise gibi bir diğer hadise de 1910'da Picardie manevraları sırasında gerçekleşmiştir. Binbaşı Selahattin Bey'in Belgrad İstasyonu'nda başındaki kırmız festen

[301] Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, s. 36-36, 108.
[302] Metin Heper, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s.239-240
[303] Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s.110-111

dolayı aşağılanması, Mustafa Kemal de milletin görünüşünde bile çağdaş olması gerektiği düşüncesini oluşturmuştur[304].

1906'da Mustafa Kemal Suriye'de bulunduğu günlerde cülus-ı hümayun ya da viladet-i hümayun şenlikleri yapıldığı bir sırada arkadaşı Halil Bey'e ancak büyük hizmetler yapmış birisi için şenlik yapılmasının doğru olacağını söylemiştir. Hanedan-ı Âl-i Osman içinden bazıları bu memlekete hizmet etti diye onların nesline de donanma şenliği düzenlemenin yanlış olduğundan bahsetmiştir. "*Padişah da kim oluyormuş? Padişahlık da ne demekmiş?*" diye söylediklerini bitiren Mustafa Kemal'e Halil Bey, "*Peki memleketi nasıl idare edeceğiz? Sultan Abdülhamid fenadır, seninle beraberim ama o giderse yine bir padişah lazım*" deyince Mustafa Kemal, "*Neden padişah fikrine saplanıyorsun Halil, Cumhuriyet yaparız*"[305] diye cevap vermiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet'in ilan edilişinden yıllar öncesinden devlet idaresinde ideal sistemin cumhuriyet olduğu kanaatine varmıştır.

Kazım Özalp'in anlattığına göre Mustafa Kemal, Sofya'ya Ataşemiliter olarak giderken İstanbul'da kendisine, "Türkiye için düşündüğü en uygun idare şeklinin cumhuriyet olacağını ve devletin esasını cumhuriyet prensiplerine göre hazırlamak gerektiğini" ifade etmiştir[306]. Daha genç bir subayken 1907'de arkadaşlarına "*Köhneleşen ve hayatiyetini kaybeden Osmanlı Devleti gövdesi üzerine devlet oturtulamaz. Ancak Türk çoğunluğu toprağı üzerine oturtulabilir."*[307] diyen Mustafa Kemal dönemin şartlarını çok iyi anlamış ve millî bir devlet kurmanın gerekli olduğu üzerinde durmuştur. İdealist bir subay olan Mustafa Kemal bir gün yine bu tür bir muhabbetin açıldığı bir ortamda ileride herkese çeşitli makamlar vereceğini söylerken Nuri (Conker) Bey'e "*Seni de başvekil yapacağım*" der. Nuri Bey de "*O*

[304] Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, s.4
[305] Münir Hayri Egeli, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları,** Ankara, 2001, s.30-31.
[306] Kazım Özalp-Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, s. 26.
[307] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1998, s.47

birader, beni başvekil yapmak için sen ne olacaksın?" diye sorduğunda Mustafa Kemal, "*Bir adamı başvekil yapabilecek adam*"[308] diye cevap verir.

Erzurum Kongresi'nin yapıldığı sıralarda Mustafa Kemal Paşa, yıllar önce yakın arkadaşlarına söylediği gibi Mahzar Müfit Kansu'ya da benzer şekilde "*Zaferden sonra şekl-i hükûmet cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce, bir sualiniz münasebeti ile söylemiştim; bu bir. İki, padişah ve hanedan hakkında, zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır*" demiştir. Erzurum Kongresi öncesi, Mustafa Kemal Paşa yaptığı bir konuşmada: "*Arkadaşlar, tek tedbir, hâkimiyet-i milliyeye müstenid, bilâ kayd u şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve hedefe behemahal vâsıl olmaktır.*" Yine Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde 13 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde toplanan heyet, memleketin umumi durumu ile ilgili olarak görüşülen kararları askerî ve mülkî makamlara şifre telgraf ile bildirmiştir. Bu şifre telgrafın birinci esasında "*Devlet ve milletin mukadderatına hâkim olan irade-i milliyedir. Ordu bu irade-i milliyenin hadimidir*"[309] denilmek suretiyle cumhuriyete giden yolun fikrî alt yapısının oluşturulmasında önemli bir adımın daha atıldığı anlaşılmaktadır.

Erzurum Kongresi'nden sonraki dönemde, Paris'te yayınlanan 24 Ağustos 1919 tarihli Le Temps'in haberi Batılı kaynaklar bakımından cumhuriyetin ilk müjdecisi olmuştur. Gazetede yayınlanan haber şu şekildedir: "Mustafa Kemal geçen gün İstanbul'a çektiği bir telgrafta, "*Millî kuvvetlere karşı asker gönderilecek olursa, Anadolu'da bağımsız cumhuriyet ilan edilecektir*." Sivas Kongresi'nden sonra, Millî Mücadele hareketi Anadolu'da güç kazanmıştır. Millî hareketi benimseyenler artık İstanbul hükûmetini dinlememektedirler. İngiliz Amirali De Robeck, 17 Eylül 1919'da

---

[308] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s.50.

[309] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, Ankara, 1997, s. 74, 131, 53; Mustafa Kemal Paşa'nın Mazhar Müfit Bey'e yazdırdığı "*zaferden sonra şekl-i hükûmet cumhuriyet olacaktır*" ifadesinden sonra "*Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacağı*", "*tesettürün kalkacağı*", "*fesin kaldırılıp yerine şapka giyileceği*" ve "*Latin Harflerinin kabul edileceği*"ni söylediği ifade edilmektedir. Bunun üzerine Mazhar Müfit Bey'in de "*Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var*" şeklinde karşılık verdiği bilinmektedir. (Sabahattin Selek, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C.I, İstanbul, 1982, s.387-388)

Lord Curzon'a gönderdiği raporda, Türkiye'deki gelişmelerin bir cumhuriyete doğru yönelmiş olduğunu şöyle açıklamaktadır:

"*Alınan bütün haberlere göre Millî Hareket, Anadolu'da bir cumhuriyete doğru gelişmektedir. Bu hareket, İstanbul'dan bilhassa, Harbiye Nezaretinden desteklenmektedir. Bu yeni milliyetçi parti bugünkü Damat Ferit Hükûmetinden ziyade halk efkârını temsil etmektedir*."[310] Sivas Kongresi yapıldıktan sonra burada alınan kararların da etkisiyle İstanbul'da Damat Ferit Paşa Hükûmeti istifa etmiştir. Yeni hükûmeti kuran Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyarete gitmiş ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine bazı sözler sarf ederken "*cumhuriyet kuracaklar, cumhuriyet!*"[311] diye bağırmıştır. Görüldüğü üzere sadece yabancılar değil Anadolu hareketinin karşısında yer alan İstanbul Hükûmetinin temsilcileri de millî hareketin varacağı nihai hedefi fark etmeye başlamışlardır. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif düşünceler taşıyan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Meclis'in açıldığı günlerde yaptığı konuşmalarda gidişatı değerlendirirken "*fakat bu cumhuriyettir*" ifadelerini kullanması da Millî Mücadele'nin varacağı noktanın farklı kesimler tarafından fark edilmesi açısından önemlidir.

İleri görüşlü vatansever genç bir subay olan Mustafa Kemal daha 1906'da Selanik'te Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin şubesini kurmak üzere düzenlediği gizli bir toplantıda milli hâkimiyet fikri ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "*Kahhâr bir istibdada karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hâkim kılmak, hulasa vatanı kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum*." Bilindiği gibi Namık Kemal, Abdülhamid devrinde yetişen bütün hürriyet ve halk hâkimiyeti kahramanları gibi Mustafa Kemal'in de gençlik yıllarında başlıca ilham kaynağı olmuştur. Mustafa Kemal, cumhuriyeti, halk hâkimiyetine dayanan Türk devletini, tarihin ve gerçeklerin içinden, milletin bir ölüm kalım savaşından çıkarmış olan liderdir. O, daha 1919'da Millî Mücadele'nin başına geçtiği ilk günlerde

[310] Hamza Eroğlu, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye**, ATASE Yay., Ankara, 2006, s.32
[311] **Nutuk**, (Yay.Haz. E. Semih Yalçın), Ankara, 2007, s.171

Amasya Tamimi'nde *"Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"* sözleriyle millî hâkimiyet esasını ilân etmiştir. Bunun içindir ki, saltanat başlangıçtan itibaren ona karşı cephe almış ve istiklâl mücadelesi aynı zamanda millî hâkimiyet mücadelesi olarak yürümüştür. Bu mücadelenin zaferi, 1923'te cumhuriyet ilan olunduğu zaman meydana getirilen Anayasada *"Hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir."* maddesiyle ebediyen tespit ve ilan olunmuştur. Kaderine tam ve mutlak bir şekilde hâkim olan bir millet için dışardan olsun içerden olsun herhangi bir vesayet veya ortaklık asla kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür. Kayıtlı ve şartlı bir hâkimiyet, hiçbir zaman tam hâkimiyet sayılmamıştır. Hâkimiyetin, vasisi veya ortağı olan bir şey olmadığı bilinmekle birlikte milletin kayıtsız şartsız hâkimiyetinin ise ancak cumhuriyet rejimiyle gerçekleşebileceği düşünülümüştür. İşte 29 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleşen tarihî vazife ile milletin kayıtsız şartsız hâkimiyeti yerine getirilmiştir[312]. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında şekillendirdiği cumhuriyet fikrinin fiilî tezahürü gerçekleşmiştir. Esasen Atatürk, kendisi de tarihî bir tekâmül neticesinde Türk modernleşme tarihinin bu sonuca ulaştığını "*Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve iztırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir*"[313] sözüyle ifade etmiştir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi "*yakın tarihimizde Cumhuriyet rejimine geçiş, kademeli olarak tezahür etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele hareketini ve onu temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin bütünlüğünü bozmamak amacıyla Cumhuriyet idaresiyle ilgili fikirlerini o günlerde açık bir şekilde telaffuz etmemiş, Meclisteki değişik grupları Misâk-ı Millî çerçevesinde birleştirmeye çalışmış ve bu amaçla şeklen de olsa bazı tavizler vermeye mecbur olmuştur. Bu tavizlere rağmen Cumhuriyet rejiminin, Millî Mücadele döneminde ülke çapında prestij kazanan bir avuç kahramanın kararlı tutumları sonucunda kurulduğunun da ifade edilmesi gerekir. Bu*

[312] Halil İnalcık, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Gelişme Safhaları", **Türk Kültürü**, S.25, Kasım 1964, s.10-13.
[313] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.423

noktada Cumhuriyet rejiminin ülkemizde tatbik edilmesi meselesini en üst seviyede düşünen kişinin Mustafa Kemal Atatürk olduğu aşikârdır. Bununla birlikte Meşrutiyet ve Mütareke yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde şekillenen Cumhuriyet fikrinin kendisine ait bir orijinalitesinin olduğunu da göz ardı etmemek tarihi bir hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir"[314]

Rejimi Cumhuriyet olarak belirlenen Türk Devleti'nin "toprağına ve insanına hâkimiyet" anlayışına yani siyasî nüfuz ve gücüne sahip çıkması, varlığının sürekliliği açısından vazgeçilmez bir şart olarak görülmektedir[315]. Bu bakımdan "Millî irade" ve "hâkimiyet-i milliye"nin yeni Türk devletinin temelini teşkil ettiği söylenebilir. Bu iki kavram Osmanlı Devleti'nin asırlardan beri üzerine dayandığı "saltanat" veya "hâkimiyet-i şahsiye" kavramlarına zıttır. Atatürk, Anadolu hareketine kutsal bir mana verdiği "millî irade" fikriyle başlamıştır. Bilindiği üzere Erzurum ve Sivas Kongrelerini teşkilden maksadı, Türk milletini ve aydınlarını bu fikir etrafında toplamak ve onu tam olarak tecelli ettiren Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurmaktır. Atatürk gece gündüz çalışmak suretiyle bu gayesine ulaşmış, bu Meclis'in başkumandanı olarak İstiklal Harbi'ni idare etmiş ve ülkeyi işgalcilerden kurtarmıştır. O, yeni Türk devletini kurarken de "millî irade" ve "millî hâkimiyet" kavramlarına dayanmıştır[316]. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de 1920-1924 arası dönemde Cumhuriyet fikrinin dönemin en önemli basın organlarından biri olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi çerçevesinde değerlendirilmesi, Mustafa Kemal Paşa'da Cumhuriyet düşüncesinin gelişimi ile birlikte düşünülerek yorumlanmıştır. Zira Mustafa Kemal Paşa, dönemin hem en önemli şahsiyeti hem de bu dönemin değerlendirilmesinde nazar-ı itibara alınan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin kurucusu ve yönlendiricisidir.

---

[314] E. Semih Yalçın, "Seksen Yıllık Cumhuriyetin Kimlik Meselesi", **2023**, S. 30 (15 Ekim 2003), s. 35

[315] Bayram Kodaman, **Cumhuriyet'in Tarihî-Fikrî Temelleri ve Atatürk**, Isparta, 1999, s. 29

[316] Mehmet Kaplan vd., **Atatürk Devri Fikir Hayatı**, C.I, Ankara, 1992, s.XII

SONUÇ

Türk modernleşme tarihinin en büyük kırılmalarının yaşandığı 1920-1924 yılları arası dönem, her şeyden önce Türk tarihinde ilk defa olarak siyasî anlayış ve sistemde ciddi bir dönüşümün yaşandığı yıllar olarak tarihe geçmiştir. Yaklaşık dokuz asırdır Anadolu topraklarında hür ve müstakil yaşamış olan Türk milleti, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında siyasî, askerî, iktisadî ve kültürel olarak çok büyük yıkımlar yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda her tarafı işgale açık bir avuç vatan toprağında yalnız kalan Türk milleti, istiklal mücadelesini Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başarıyla sonuçlandırarak yeni bir devlet kurmuştur.

Yeni kurulan devlet, Osmanlı Devleti'nden tevarüs eden pek çok müesseseyi muhafaza etmekle birlikte çağın değişen ve gelişen yeni anlayışına da uygun olarak "millî ve millet hâkimiyetine dayalı" bir devlet olarak kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde şekillendirdiği ve 1919'dan itibaren de tatbikine başladığı "*hâkimiyet-i milliyeye müstenid bilâ kayd u şart müstakil yepyeni bir Türk Devleti tesis etmek*" düşüncesi, hızlı bir şekilde sonuçlandırılmıştır. Ankara'da "millî bir meclis"in açılmasından sonra Anadolu üzerinde hâkimiyetini güçlendirmeye yönelik adımlarla gelişen "millî hareket", kısa zaman içinde oluşturduğu hukukî ve siyasî yapı ile Anadolu'ya hâkim olmuştur. Böylece topyekûn bir milletin mücadelesi haline dönüşen "Türk İstiklal Harbi" başarıyla tamamlanmıştır.

Türk İstiklal Harbi neticesinde oluşan yeni Türk devletinin, bundan sonra millî iradeye dayalı, çağdaş ve Batılı tarzda bir devlet haline getirilebilmesi için büyük bir dönüşüm ve değişim hamlesine girişilmiştir. Sonucunda Cumhuriyete ulaşılacak olan bu hamleler silsilesinde öncelikle millî egemenliğin önündeki engeller kaldırılmıştır. Bu süreçte saltanatın kaldırılmasıyla altı asırlık Osmanlı

Devleti tarihe intikal etmiştir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarihî görevinin sona ermesinden sonra oluşan yeni Meclis, Cumhuriyete giden yolda önemli ve büyük işler başarmıştır. Halk Fırkası'nın kurulmasıyla disiplinli ve daha programlı bir yapıya kavuşan inkılap kadrosu, bundan sonra üç buçuk senedir devam etmekte olan fiilî durumu resmîleştirerek Cumhuriyeti ilan etmiştir. Bundan 4 ay sonra millî hâkimiyetin önündeki en büyük engel olan Halifeliğin kaldırılmasıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın idealindeki "*millî, çağdaş ve laik bir Türk Devleti kurmak*" düşüncesinin gerçekleştirilmesi yönünde büyük bir adım atılmıştır. İşte bütün bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği, Türk İnkılâbı'nın ve Cumhuriyet fikrinin geliştirilmesinin en büyük mihenk taşı olarak tarihteki yerini almıştır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Millî Mücadele'nin ilk günlerinden son gününe kadar gelişen hadiselerin en önemli tanığı niteliğinde bir gazetedir. Türk İstiklal Harbi'nin en sıkıntılı dönemlerini yaşamış ve bunları sütunlarında okuyucularıyla paylaşmıştır. Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin en kritik zamanlarına şahitlik eden Hâkimiyet-i Milliye, o dönem Türk kamuoyundaki "kafa karışıklığı" ve "zihin bulanıklığı"na da tanıklık etmiştir. 1920-1924 arası Türkiyesine yön veren şahsiyetlerle birlikte çalışan gazete, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran kadronun fikrî ve felsefî değerlerini yakından tanıma ve yorumlama imkanı bulmuştur. Dönemin şartlarını çok iyi aksettiren Hâkimiyet-i Milliye'ye göre "millî hâkimiyet" ve "tam bağımsızlık" Cumhuriyeti kuran kadronun kesinlikle taviz veremeyeceği iki temel ilke olarak görülmektedir. Fikirlerin aktarılmasında basın önemli bir araç olarak kabul edildiği takdirde dönemin inkılap kadrosunda şekillenen Cumhuriyet fikrinin, Hâkimiyet-i Milliye'nin bakış açısıyla değerlendirilmesini doğru ve isabetli sonuçlar vereceği düşünülmektedir.

Türk İnkılâbı'nın lideri Mustafa Kemal Paşa, ileri görüşlü bir lider olarak 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldikten yaklaşık iki hafta sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesini kurdurmuştur. İleride Millî Mücadele'nin sesi, Meclis'in, hükûmetin ve Halk Fırkası'nın yarı resmî yayın organı olacak olan Hâkimiyet-i

Milliye, Türk İnkılabı'nın bütün safhalarında yeni rejimin yanında yer alarak milletin aydınlatılması ve Cumhuriyet fikrinin benimsetilmesi görevini üstlenmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla oluşan yeni durumun bütün gerekleri Hâkimiyet-i Milliye gazetesi vasıtasıyla neşredilmiş ve bu anlamda bir kamuoyunun oluşturulmasına gayret edilmiştir. Cumhuriyet fikrini oluşturan esasları ve unsurları çeşitli açılardan değerlendiren Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, yeni Türk devletinin kuruluş felsefesinin toplumsal zemin bulmasına katkıda bulunmuştur.

Cumhuriyeti oluşturan değerlerin bütün esasları ile Türk toplumunda yerleştirilmesiyle millî bir kimliğin oluşturulması sağlanırken millî değerlerin korunması da yine Cumhuriyet fikrinin geliştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet, her şeyden önce Türk siyasî hayatına hâkimiyetin bir kişiye, bir sınıfa, bir zümreye değil yalnızca millete ait olması gerektiği fikrini kazandırmıştır. Cumhuriyetin en önemli kazanımı arasında sayılabilecek bu fikrin yanı sıra ümmet anlayışından millet anlayışına geçiş de yine Cumhuriyetin kazanımları arasında değerlendirilmektedir. Esasen 1920-1924 arası dönemin "İslam kimliği"nden "Türk kimliği"ne geçişi ifade ettiği de bilinen bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu çerçevede gelişen Türk milliyetçiliğinin bundan sonra "hâkim ideoloji" haline geldiği söylenebilir. Bununla birlikte Türk toplumundaki esas değişimin, Cumhuriyet fikrinin gelişmesiyle birlikte hâkimiyet anlayışında yaşandığı anlaşılmaktadır. Irsî, dinî ya da ırkî bir hâkimiyet anlayışından ziyade dil, kültür, tarih, ülkü vb. hemen her konuda ortak noktaları olan bir millete dayanan bir hâkimiyet anlayışının benimsendiği görülmektedir. Bu noktadan itibaren yeni Türk devletinin kabul ettiği esasların toplumda ve bireylerde nasıl şekilleneceği ya da yeni rejimin "vatandaş profili"nin neleri ihtiva ettiği konusu önem kazanmaktadır. İşte burada Hâkimiyet-i Milliye takip ettiği yayın politikasıyla devreye girerek yeni devletin yeni vatandaş anlayışının Türk toplumunca benimsenmesinde öncü bir rol oynamaktadır.

Cumhuriyet fikrinin ve Türk kimliğinin gelişim sürecinde "kültürel aidiyet"e ve "yurttaşlık mensubiyeti"ne dayanan bir anlayışın oluştuğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Türk İnkılabı ve Cumhuriyet fikrinin gelişimi ile "millete mâl olmuş" bir devletin yanında millî kimliğe sahip ve millî birlik ve beraberlik düşüncesi gelişmiş modern vatandaşlardan oluşan bir yapının kurulduğu görülmektedir. Bir millî kimliğe sahip vatandaşların oluşturduğu bir devletin, gelişen bütün yeni kurumlarının ve politikalarının bu kültür çizgisinin ürünü olarak ortaya çıkacağı da muhakkaktır. İşte bu noktadan itibaren "millî bir devlet", "millî kimliğe sahip vatandaş", "millî bir siyaset" vb. gibi sistemi oluşturan bütün unsurlar da tabiidir ki yeniden şekillenecektir. Bu çerçevede "*Az zamanda çok büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz*" diyen Mustafa Kemal Paşa, millî kimliğin inşası sadedinde Türk milletine çok büyük açılımlar sağlamıştır. Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa'nın da "sözcüsü" niteliğinde olan Hâkimiyet-i Milliye, Türk milletinin kimlik inşasında üzerine düşeni hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır.

Türk toplumunda, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Batıya yöneliş hızlanmış ve Cumhuriyet fikrinin gelişmeye başlamasıyla Batının temel insanî değerlerinin ve Cumhuriyeti oluşturan temel esasların Türkiye'deki gelişim seyri de ivme kazanmıştır. "Devletin yalnızca millete dayandırılması" ilkesinin yerleşmesine yönelik adımların atılmasıyla bir yandan çağdaşlaşma düşüncesi pekiştirilirken bir yandan da Batı düşüncesine açıklığın arttığı ve "açık toplum-şeffaf devlet" anlayışının gelişmesine katkıda bulunulduğu söylenebilir. Zira "yalnızca millete hesap verme" düşüncesiyledir ki, modern devlet düşüncesine uygun olarak "şeffaflık" ve "bütün uygulamalarında insanın mutluluğunu esas alma" anlayışı bütün devlet mekanizmasına yayılabilir.

Cumhuriyet fikrinin gelişmesiyle birlikte Türk toplumunda değişen devlet anlayışı, "devlet, hizmetlerinde vatandaşın ihtiyaç ve taleplerinin dikkate alınması" ilkesinin gelişmesini sağlamıştır. Cumhuriyetin kurulması ve

kurumsallaşmasından sonra Cumhuriyet değerlerini taşıyan bireylerin yetiştirilmesi için eğitim seviyesinin arttırılması ve çağdaş eğitim sisteminin benimsenmesi hedeflenmiştir. Bununla kendi değerlerine bağlı, dünyaya açık "aklı hür, vicdanı hür nesiller" yetiştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca farklı görüş, inanç ve düşüncelerin kendilerini geliştirme imkânı bularak böylece toplumu oluşturan bireylerin modern dünyaya uyumlu, demokrasiye inanan ve özgüveni gelişmiş nesiller olmaları sağlanmıştır. İşte bu şekilde Cumhuriyetin insana verdiği değer ve insan hak ve hürriyetlerine gösterdiği saygıyla "muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkma"yı gerçekleştirebilecek bir ortam oluşturabilmiştir. Cumhuriyet fikrinin getirdiği toplumsal değişim süreci içinde bu şekilde gelişen laiklik, millilik ve eşitlik ilkeleriyle de insanlar arasındaki ayrıcalıklar da son bulmaya başlamıştır. Millî kimliğimizin temelini teşkil eden kültürel değerlere dayanarak kurulan yeni ve modern Cumhuriyet telakkisi ile "ferdiyetçilik" ("bireysellik") eğilimi de gelişmeye başlamıştır. Türk modernleşme sürecinin de ana amaçlarından olan "medeni insan yetiştirme" ideali bu şekilde gerçekleşme zemini bulmuştur. Kısaca Cumhuriyet, Türk insanını "teb'a" veya "reaya" olmaktan çıkararak devlet idaresinin temel unsuru, hak ve hürriyetlerini bilen ve koruyan, "girişimcilik ruhu" taşıyan ve iradesi ile de devlet yönetimine yön veren bir "vatandaş" haline getirmiştir. Böylece fert, sosyal hayatında farklı sorumluluklar üstlenmesini öğrenmiştir. İşte bu şekilde Cumhuriyet fikrinin gelişmesi, ferdin millî kimliği, kişiliği ve kültürel benliğinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Cumhuriyet, bütün vatandaşlarını yasalar önünde eşit saymış ve herhangi bir kimseye imtiyaz tanımamıştır. Vatandaşlarının temel hak ve hürriyetlerini teminat altına alarak onların devlet yönetimine eşit bir şekilde katılımını sağlamıştır. Bütün bunlar Türk toplumunun birlik ve beraberliğini geliştirerek "birleştirici" birer unsur olmuştur. Millî Mücadele'nin en sıkıntılı dönemleri de dâhil olmak üzere her fırsatta millî egemenlik üzerinde duran Hâkimiyet-i Milliye, Türk toplumunun "tâbi" ya da "muti" değil, millî benliğine ve tarihî değerlerine güvenen bir "millet" olmasını sağlama yönünde bir yayın politikası takip etmiştir. Bu şekilde toplumun, kendi idarecisinden hesap sorabilen vatandaşlardan müteşekkil ve özgüveni tam bir millet olmasına katkıda bulunmuştur. Bu bakımdan "çağdaş

ve modern bir toplum" oluşturulma yolunda yeni rejimin kazanımlarının Hâkimiyet-i Milliye tarafından yaygınlaştırılması toplumun sağlam temellere oturmasında etkili olmuştur.

Millî, çağdaş, üniter, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti, bütün bu niteliklerini Cumhuriyetin kazanımları sayesinde geliştirmiştir. Tarihî tecrübeler ve çağın gereklerinin bir neticesi olarak da değerlendirilebilecek bu özelliklerin ortaya çıkışı, Türk modernleşme tarihinin en önemli kırılma noktalarından birisini oluşturmaktadır. Zira "ümmet devlet"ten "millet devlet"e, "hanedan hâkimiyeti"nden "demokratik devlet"e ve "dinî nitelikleri ağır basan bir devlet"ten "laik devlet"e geçiş süreci büyük bir çağdaşlaşma hareketi olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında devletin varlık şartları bakımından tek vatan, tek millet ve bunlara bağlı olarak tek bir siyasî ve hukukî teşkilatlanmanın ön görüldüğü devlet biçimini ifade eden "üniter devlet" yapılanması da yine Cumhuriyetin bir kazanımı olarak görülmektedir. İdarenin ve hukukî yapının ülkenin tamamında bir bütünlük arz ettiği üniter devlette "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ilkesi en geçerli prensip olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla üniter devlet anlayışı Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğünün teminatı olarak algılanmaktadır. Bu açıdan üniter devlet, Cumhuriyetin bir gereği olmanın yanında Osmanlı'nın son yüzyılında ülke bütünlüğü ve millî bütünlük konusunda çok büyük sıkıntılar çeken Türk toplumu için de Cumhuriyetin getirdiği büyük bir kazanım olarak düşünülmektedir. Kısaca Cumhuriyetin, devletin varolması, varlığını devam ettirebilmesi ve mevcut yapısını koruyabilmesi adına bir zorunluluk olduğunu ifade etmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bu arada millî birlik ve beraberliğin en önemli dayanak noktalarından biri olan laiklik anlayışının gelişebildiği en önemli rejim ve fikri ortamın da ancak cumhuriyet ile sağlanabildiği değerlendirilmektedir. "Din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda belirtilen vatandaşlık bağı ile bağlı olan her vatandaşın eşit hak ve sorumluluklara

sahip olduğu" prensibini geliştiren fikrî alt yapı da laiklik anlayışının gelişmesiyle doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla laik düşünce ve cumhuriyet fikri birbirini destekleyen, birbirine ihtiyaç duyan ve aynı amaca yönelik sonuçlar ortaya koyan iki unsur olarak algılanmaktadır.

Cumhuriyet fikrinin temelinde yer alan "millî bütünlük" ilkesi, "tam bağımsızlık" ve "barışçılık" ilkeleri ile birlikte, bir yandan devlet içinde "millî birlik ve beraberlik" anlayışının gelişmesine katkıda bulunurken bir yandan da uluslar arası camiada devletin güçlü ve itibarlı olmasına katkı sağlamaktadır. Birbirleriyle doğrudan ilişkili bu ilke ve anlayışlar, Cumhuriyetin ilk günlerinden günümüze kadar toplumsal barışın sağlanması ve iç huzurun korunması ile dış politikada devletin güçlü olmasında etkili unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte uluslar arası ilişkilerde "kabul görürlük" ve "devletin etkinliğinin artması" açısından bakıldığında Cumhuriyetin bu konuda da yeni Türk devletinin "yok sayılma"ması adına önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Zira hızla gelişen ve küçülen dünyada rejiminden dolayı dikkate alınmayan ve yok sayılan -en azından ikinci sınıf olarak değerlendirilen- devletlerin olduğu düşünülürse Cumhuriyetin bu konudaki katkısının çok büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Türk İnkılabı'nın en önemli aşamasını teşkil eden cumhuriyetin ilanının bir günde ortaya çıkmış bir hadise olmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte Türk modernleşme tarihinin Osmanlı Devleti'nin son döneminde gelişen olaylar, kurumlar ve fikirlerle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Türk tarihinin en büyük kırılma noktası olarak da değerlendirilebilecek olan cumhuriyet fikrinin gelişimi ile ortaya çıkan cumhuriyetin ilanı hadisesi, yeni Türk devletinin yarı resmi yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde büyük bir ehemmiyetle değerlendirilmiştir. Esasen istiklal mücadelesinin yürütüldüğü ve milletin ölüm-kalım mücadelesinin verildiği bir dönemde bile millî egemenlik düşüncesinin halkta gelişebilmesi için yayın yapan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, cumhuriyet düşüncesinin fikrî alt yapısını hazırlayan en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Zira Hâkimiyet-i Milliye gazetesi,

çıktığı günden cumhuriyetin ilan edildiği güne kadar cumhuriyet fikrinin gelişmesine katkıda bulunduğu gibi cumhuriyetin meşruiyetinin benimsetilmesinde ve muhalif düşüncelerin olumsuz etkisinin bertaraf edilmesinde de etkili olmuştur.

Bilindiği gibi Türk İnkılabı ile Türk milleti köklerinden kopmadığı gibi Batı medeniyeti ile yakınlaşma ve bir senteze ulaşma kapısını aralamıştır. Bununla birlikte Batı medeniyetine yaklaşma millî benliğin Türklük duygusuyla geliştirilmesini engellememiştir. Bu şekilde Türkiye'de aynı millete mensup olma duygusunun millî birlik ve beraberliğin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynayacağı düşünülmüştür. Bu açıdan bakıldığında temelde Türk milletinin çağdaş anlamda vatan fikrine bile Cumhuriyet ile kavuşmuş olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte fikrî bir dönüşüm de yaşanmaya başlamış, yeni tarz "düşünce biçimi" ve "zihniyet ahlakı"nda çağın gereklerine göre gelişme kaydedilmiştir. Cumhuriyet bütün inkılaplara ve yenileşme hareketlerine zemin hazırlarken büyük değişimlerin de mihenk taşı olmuştur. Cumhuriyetle birlikte bir yandan yeni kavramlar ve yeni fikirler ortaya çıkarken bir yandan da bu kavramlara yeni anlamlar yüklenmiş, algılamalar değişmeye başlamıştır.

Daha genç bir subayken "*Meşrutiyet, köhneleşmiş ve insicamını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğun yaşadığı kısım üzerinde oturtulmak; düşmanlarının, yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine ihtilal idaresi, kendi başına bir Türk Devleti kurmalıdır*" diyen Mustafa Kemal, kurulacak yeni devletin millî olması gerektiğini çok önceden düşünmüştür. Dolayısıyla başarılı bir Millî Mücadele sonrasında kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin "Türk kimliği" ile ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türk İnkılabı'nın gerçekleşme sürecinde "inkılap kadrosu" bir yandan cephelerde istiklal mücadelesi verirken diğer yandan da "inkılabın mantığı"nı ve millî hâkimiyet düşüncesini yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu cümleden olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde cumhuriyet fikrinin esaslarını oluşturan

unsurların çeşitli fikir ve siyaset adamlarımız tarafından tartışılması, yeni Türk devletinin temel aldığı ideolojinin kamuoyuna açıklanmasına ve millete benimsetilmesine büyük önem verildiğini göstermektedir. Ağaoğlu Ahmet, Mahmut Esat, Ziya Gevher, Ziya Gökalp, İzzet Ulvi, Yakup Kadri ve Falih Rıfkı gibi inkılap yanlısı şahsiyetlerin görüş ve düşüncelerine yer veren gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın da pek çok imzasız yazısını yayınlayarak inkılapların ya da Cumhuriyet fikrinin gelişmesini sağlayan alt yapının oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Peyami Safa'nın da belirttiği gibi Atatürk inkılapları, özü itibariyle "milliyetçi ve medeniyetçi" bir bakış açısının ürünü olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Yaptığı haber ve yorumlarıyla Hâkimiyet-i Milliye, Türk modernleşmesinin işte bu en önemli dönüşümünün yaşandığı bu dönemin fikrî ve felsefî temellerinin halka izah edilmesi görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Bir yandan millî değerlerin geliştirilmesi ve pekiştirilmesine yönelik yayınlar yapan gazete, bir yandan da Batılı tarz yenilik düşüncelerini ve Cumhuriyet rejimi ile ilgili çağdaş değer ve kabulleri izah eden yayınlar yapmıştır[1].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, basın-iktidar ve medya-siyaset ilişkisi açısından değerlendirildiğinde de çok önemli bazı noktalar dikkate şayandır. Bilindiği gibi hangi ideolojik temele dayanırsa dayansın her iktidar, icraatlarını ve fikri temellerini çeşitli araçlarla kamuoyuna duyurmak, izah etmek ve benimsetmek ihtiyacını hissetmiştir. Yani her iktidarda/ideolojide bir "medyaya sahip olma" ya da "medyadan destek bulma" düşüncesi gelişmiştir. İşte bu noktada basın ideolojik meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Mesela resmi olarak 1918'de yayın hayatına başlayan ve Bolşevik Devrimi'nin bülteni şeklinde yayınlanan Pravda gazetesi,

[1] Bu tür fikirlerle ilgili olarak Hâkimiyet-i Milliye'nin genellikle 3. sayfasında Mustafa Rahmi imzalı pek çok makale yayınlanmıştır. "Millî Tetebbular" ve "Ulum-ı Siyasi Tetebbuları" başlıklarını taşıyan bu makalelerde Mustafa Rahmi, Türklerin menşeinden, Şamanizm'e, Makyavel ve Monteqiue'dan Auguste Comte'a, J.J. Rousseau'dan Herbert Spencer'e, Nizamülmülk ve Siyasetnamesi'nden Kalmuklar gibi çeşitli Türk boylarına ait meselelere ve Avrupa milletlerinin ruhiyatına kadar pek çok meseleyi incelemiştir.

Komünizmin ve Sovyet Rusya'daki Komünist Parti'nin yayın organı olmuştur. Yine 1944 yılında General De Gaulle tarafından 'Fransa'nın özgürlüğe kavuşmasının' ve direnişin bir göstergesi olarak kurulan Le Monde gazetesi, Üçüncü Cumhuriyetin yarı resmî gazetesi olan ve her zaman Fransız hükûmetinin görüşlerini yansıttığı bilinen Le Temps'ın yerini almak üzere kurulmuştur[2]. Almanya'da İngiliz askerî yetkililerince 1946'da kurulan Die Welt de bu çerçevede değerlendirilebilecek bir diğer basın organıdır. Almanya'nın Nazizimden kurtulması ve demokrasinin gelişebilmesi için özgür ve bağımsız bir basın oluşturulması amacıyla kurulan Die Welt, İngiliz etkisinde gelişmiştir. Die Welt'in ideolojik meşrulaştırma serüveni ise "*İngilizler tarafından demokrasiyi yerleştirme aracı ve basın özgürlüğü geleneğinin devamı olarak başlamış, sonrasında iki Almanya'yı birleştirme aracı*" olarak devam etmiştir. "*Arap dünyasının The Times*"ı sıfatıyla Mısır'da yayınlanan El Ahram gazetesi de yine bu konunun bir diğer örneğini teşkil etmektedir. El Ahram, "*Cemal Nasır dönemi ideolojisini, 1956 yılında göreve gelen yayın yönetmeni Muhammed Heykel ile sadece ulusal anlamda değil uluslararası alanda da başarıyla yansıtmıştır*"[3].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Le Monde, Die Welt ve El Ahram gazetelerinin kendi ülkelerinde üstlendiği ideolojik meşrulaştırma görevini Türkiye'de yerine getirmeye çalışmıştır. Bolşevik Devrimi'nin gazetesi olan Pravda ile aşağı yukarı aynı dönemde kurulan Hâkimiyet-i Milliye, ideolojik meşrulaştırmanın 20. yüzyıldaki öncülerinden olmuştur. Bu cümleden olarak kurulduğu ilk günden beri millî hâkimiyet fikrinin müdafii olan gazete, Cumhuriyet fikrinin halka izah edilmesi ve benimsetilmesi görevlerini hakkıyla yerine getirmiştir. Çok büyük sıkıntılar ve zorluklar içinde başlayan Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren bir "millî basın" oluşturma gayreti içinde olan Mustafa Kemal Paşa'nın Hâkimiyet-i Milliye gazetesini kurdurması da bu çerçevede onun ileri görüşlü ve strateji sahibi bir lider olduğunu ortaya koymuştur.

---

[2] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Jean Schwobel, **Basın, İktidar, Para**, (Çev. Cavit Yamaç), Ankara Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1982.
[3] Martin Walker, **Basının Gücü**, (Çev. Gülden Şen), AD Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 106-108, 205.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt 1-4, TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1-29, TBMM Matbaası, 3. Baskı, Ankara, 1959 (Devre 1)

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1-7, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, (Devre 2)

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1-4, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985

Telif ve Tetkik Eserler

Adıvar, Halide Edib, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1971

Afetinan, A., **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Ankara, 1968

Afetinan, A., **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998

Afetinan, A., **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK Basımevi, Ankara, 1998

Ağaoğlu, Samet, **Babamın Arkadaşları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959

Ağaoğlu, Samet, **Kuvayı Millîye Ruhu**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981

Akgün, Adnan, **Hürriyet Gazetesinin Sistematik Tahlili**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.

Akın, İlhan, **Kamu Hukuku**, İstanbul, 1980

Akyol, Taha, **Ama Hangi Atatürk**, İstanbul, 2008

Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, 1973

Alpkaya, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

Ana Britannica, C.8, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1988

Arsal, Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947

Atar, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Konya, 2002

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938), Ankara, 1964

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul, 1998

Ateş, Sami, **Milli Hâkimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılabındaki Yeri**, Ankara, 1991

Ateş, Toktamış, **Yasasın Cumhuriyet**, Ankara 2003

Aulard, A., **Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi**, C. I-II, (Çev. Nazım Poroy), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, C.I, İstanbul, 1973

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Gözden geçirilmiş 6. baskı, İzmir, 1998

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C. I, İstanbul, 1963

Aydın, Nurullah, **Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Stratejiler, Her Şey Türkiye İçin**, Ankara 2003

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, **Atatürk, Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri**, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum 1973

Başgil, Ali Fuat, **Esas Teşkilat Hukuku**, İstanbul, 1960

Berkes, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul 2002

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara, 1973

Bilgegil, M. Kaya, **Zîyâ Paşa Üzerine Bir Araştırma I**, Ankara, 1979

Birand, Kamiran, **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri**, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1955

Bischoff, Norbert Von, **Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**, (Çev. Burhan Belge), Ankara, 1936

Borak, Sadi, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, İstanbul, 1998

Bozkurt, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali I-II**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003

Büyük Kültür Ansiklopedisi, C.4, Başkent Yayınları, Ankara, 1984

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, 1967

Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, (Düzenleyen ve Sadeleştirenler, Sadi Irmak-Behcet Kemal Çağlar), C.II, MEB Yayınevi, İstanbul, 1973

Cin, Halil - Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C.I, Konya, 1989

Coşar, Ömer Sami, **Millî Mücadele Basını**, İstanbul, (tarihsiz)

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002

Çakır, Hamza, **Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri**, Ankara, 2002

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004

Çeçen, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1981

Dal, Kemal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, Ankara, 1986

Demiryürek, Mehmet, **Tarihçi ve Devlet Adamı: Abdurrahman Şeref Efendi 1853-1925**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1999

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Lügat,** Ankara, 1986

Duman, Hasan, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri I-III**, Ankara, 2000

Egeli, Münir Hayri, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları,** Ankara, 2001

Engelhardt, Eduard, **Tanzimat**, (Çev. Ayda Düz), Milliyet Yayını, İstanbul, 1976

Erdoğan, Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara, 2001

Ergin, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 1995

Erişirgil, Mehmet Emin, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziyâ Gökalp**, İstanbul, 1984

Erkan, Hüsnü, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, Ankara 2000

Eroğlu, Hamza, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1989

Eroğlu, Hamza, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Ankara 1998

Feyzioğlu, Turhan, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, TTK Basımevi, Ankara, 1988

Fuat Oral, Süreyya, **Türk Basın Tarihi (1919-1965)**, C.I-II, Ankara, 1968

Genç, Reşat, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar**, Ankara, 1998.

Gentizon, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev: Fethi Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983

Giritli, İsmet - Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, 2001

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara, 1971

Gökalp, Ziya, **Doğru Yol: Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerinin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri**, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339/1923

Gövsa, İbrahim Alaattin, **Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi**, C.1, İstanbul, 1947

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000

Gözübüyük, A. Şeref, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996

Gülmez, Nurettin, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara, 1999

Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, (Yay. Haz. İhsan Ilgar), Kervan Yayınları, İstanbul, 1973

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997

Güngör, Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, 1978

Habermas, Jürgen, **Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak**, (Çev: İlknur Aka), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002

Hakyemez, Yusuf Şevki, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü**, Ankara 2004

Halil, İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, TTK, İstanbul, 1943

Heyd, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, (Çev. Kadir Günay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002

Hilafet ve Millî Hâkimiyet, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339

Hoca Halil Hulki, İlyas Sami, Hoca Rasih, **Hâkimiyet-i Milliye ve Hilafet-i İslamiye**, Yenigün Matbaası, İkinci Tab, Ankara, 1341

İnuğur, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, 2002

İnuğur, M. Nuri, **Türk Basınında "İz" Bırakanlar**, İstanbul, 1988

İskit, Server, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, İstanbul, 1939.

Kabacalı, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın**, İstanbul, 2000

Kabacalı, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, 1999

Kansu, Mahzar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I-II, Ankara, 1997

Kaplan, Mehmet vd., **Atatürk Devri Fikir Hayatı**, C.I, Ankara, 1992

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VI, Ankara, 1954.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1967

Kılıçbay, Mehmet Ali, **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, Ankara, 1992

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Ankara, 1983

Kodaman, Bayram, **Cumhuriyet'in Tarihî - Fikrî Temelleri ve Atatürk**, S.D.Ü. Yayınları, Isparta, 1999

Koloğlu, Orhan, **Türk Basını: Kuvayı Milli'den Günümüze (70. Yılında Cumhuriyet Basını)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993

Köker, Levent, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Kubalı, Hüseyin Nail, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler**, İstanbul, 1969

Kubalı, Hüseyin Nail, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1973

Kubalı, Hüseyin Nail, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1960

Kuran, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1956

Kuran, Ercüment, **Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, (Der. Mehmet Erdoğan), Ankara 1997

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Basımevi, Ankara, 2000

Machiavelli, Niccolo, **Prens**, (Çev. Anita Tatlıer), Doruk Yayımcılık, İstanbul (tarihsiz)

Mango, Andrew, **Atatürk**, (Çev. Füsun Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul, 1999

Mardin, Şerif, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yay., İstanbul, 1992

Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, (Çev.Mümtaz'er Türköne vd.), İletişim Yay. İstanbul, 1996

Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C.III.

Millî Egemenlik Makaleler Antolojisi, (Haz. Orhan Kabataş), Kültür ve Turizm Bakanlığı, TBMM Basımevi, Ankara, 1985

Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine-I**, (Çev. Fehmi Baldaş), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998

Naci, Muallim, **Lügât-ı Naci**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005

Nutuk, (Yay.Haz. E. Semih Yalçın), Ankara, 2007

Okandan, Recai Galip, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul, 1971

Okandan, Recai Galip, **Umumî Âmme Hukuku**, İstanbul, 1966

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Yay. Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım 2**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000

Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1983

Özakman, Turgut, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999

Özalp, Kazım – Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Ankara, 1995

Özbudun, Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara, 1992

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yay., Ankara, 1995

Özkaya, Yücel, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Ankara, 2007

Özön, Mustafa Nihad, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını: Mayıs 1919-Temmuz 1921**, Ankara, 1981

Öztoprak, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK Basımevi, Ankara, 1989

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadelede TBMM, I. Dönem (1919-1923),** C.III, Ankara, 1993

Rousseau, J. J., **Toplum Sözleşmesi**, (Çev. Alpagut Erenulu), Ankara 1996

Sabuncu, Yavuz, **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayınları, Ankara 2003

Safa, Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara, 1996

Sami, Şemseddin, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul 1317 (1901)

Saray, Mehmet, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk,** Ankara, 1999

Schwobel, Jean, **Basın, İktidar, Para**, (Çev. Cavit Yamaç), Ankara Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1982

Selek, Sebahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1963

Selek, Sabahattin, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C.I, İstanbul, 1982

Sezer, Ayten (Ed), **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Kolektif eser), Ankara, 2003

Sezer, Baykan, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İÜEFY, İstanbul, 1981

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. I, İstanbul, 1973

Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1958

Şapolyo, Enver Behnan, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Ankara, 1960

Şapolyo, Enver Behnan, **Ziya Gökalp, İttihadı Terakki ve Meşrûtiyet Târihi**, İstanbul, 1974

Şimşir, Bilal N., **Ankara… Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, Ankara, 1988

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C. I Ankara, 1973

Taneri, Aydın, **Atatürk ve Millî Hâkimiyet**, Ankara, 1983

Taneri, Aydın, **Türk Devlet Geleneği**, MEB, İstanbul, 1997

Tanilli, Server, **Devlet ve Demokrasi**, İstanbul, 1990

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004

Tanyu, Hikmet, **Ziya Gökalp'in Kronolojisi**, Ankara, 1981

TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, **Milli Egemenlik 1988 Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler, Milli Egemenlik ve Milli Eğitim İlişkileri-I**, İstanbul, 1 Haziran 1988

TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, **Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi**, Samsun, 22 Nisan 1986

Tepedenlioğlu, Nizamettin Nazif, **Bilinmeyen Taraflarıyla Atatürk**, İstanbul, 1959

Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara, 1972

Topuz, Hıfzı, **Türk Basın Tarihi**, Ankara, 2003

Tosun, Ramazan, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Kuruluş Dönemi)**, Kayseri, 1994

Tunaya, Tarık Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku,** İstanbul, 1982

Tunaya, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Baha Matbaası, İstanbul, 1964

Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyet'in İlânı**, İstanbul, 1959

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul 1996

Tunç, Hasan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara, 1999

Tunçay, Mete (der), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar,** İstanbul, 2002

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005

Tural, Mehmet Akif, **Saltanatın Otopsisi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, Ankara, 1999

Turan, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999

Turhan, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969

Tursan, Nurettin, **Ankara'nın Başkent Olusu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1981

Türk Ansiklopedisi, C.11, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963

Türk Hukuk Lûgatı, Başbakanlık Basımevi, 4. Baskı, Ankara

Türköne, Mümtâz'er, **Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri**, İstanbul, 1995

Türköne, Mümtaz'er, **Siyâsî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994

Üçok, Coşkun - Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1982

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990

Versan, Vakur, **Kamu Yönetimi Siyasî ve İdarî Teşkilat**, İstanbul, 1986

Walker, Martin, **Basının Gücü**, (Çev. Gülden Şen), AD Kitapçılık, İstanbul, 1999

www.anayasa.gov.tr

Yalçın, E. Semih, **Kuruluşu ve Kazanımları ile 82. Yılında Cumhuriyet**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005

Yalçın, E. Semih, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, (Kolektif eser), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Seçme Makaleler**, Ankara, 1951

Yeni Türk Ansiklopedisi, C.II, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985

Zimmerman, Carle C., **Yeni Sosyoloji Dersleri**, (Çev. Amiran Kurktan), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1964

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Târihi**, (Çev. Ömer Laçiner), İletişim Yay., İstanbul, 1996

Makaleler

Abadan, Yavuz, "Tanzimat Fermanının Tahlîli", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940

Aka, İsmail, "Osmanlılardan Önce Türklerde Egemenlik Anlayışı", **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler,** TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:32, Ankara, 1987

Akbulut, Dursun Ali, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması", **Millî Mücadele Tarihi – Makaleler-** (Kolektif Eser), (Yay.Haz. Berna Türkdoğan), Ankara, 2002

Akyılmaz, Bahtiyar, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Haziran- Aralık 1998, C.2, S.1-2

Akyol, Taha, "AB ve Globalleşme Sürecinde Egemenlik, Egemenliğin Çağdaş Kayıt ve Şartları", **Anayasa Yargısı,** Cilt 20, 2003

Armaoğlu, Fahir, "Hilafet'in Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 41, C. XIV, Temmuz 1998

Batır, Betül, "Cumhuriyetin Oluşumunda Atatürk ve Sonrası", **Atarürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.43, C.XV, Mart 1999

Baycan, Nusret, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S.19, C. VII, Kasım 1990

Baykal, Bekir Sıtkı, "Cumhuriyetimizin Tarihsel Anlamı", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992

Boran, Behice Sadık, “Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri”, **Namık Kemal Hakkında**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1942

Çelik, Hüseyin, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye’de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması”, **Osmanlı**, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999

Dağı, İhsan D., “Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C.7

Dal, Kemal, “Millî Egemenlik ve Temsili”, **Atarürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.4, C.II, Kasım 1985

Daver, Bülent, “Ulusal Egemenlik Kavramına Genel Bir bakış”, **Millî Egemenlik Sempozyumu**, Ankara 1985

Demiryürek, Mehmet, “Ölümünün 78. Yılında Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet”, **Millî Eğitim Dergisi**, S. 158, Bahar 2003.

Dinçer, Güven, “Ankara’nın Başkent Oluşunun Anlamı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.37, C.XII, Mart 1997

Dindar, Bilal, “Atatürk’ün Millî Egemenlik Anlayışı”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun, Aralık 1989, S.4

Erdoğru, M. Akif, “Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 43, C.XV, Mart 1999

Eroğlu, Hamza, “Atatürk ve Cumhuriyet”, **Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye**, ATASE Yay., Ankara, 2006

Genç, Reşat, “İslamiyet’in Kabulüne Kadar Türklerde Egemenlik Anlayışı”, **Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:77, Ankara, 1995

Gök, Hayrullah - Mesut Uyar, “Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk’ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi”, **Toplumsal Tarih**, S. 71, Kasım 1999

Gözler, Kemal, “Cumhuriyet ve Monarşi”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 53, Kasım-Aralık 1998

Gülmez, Nurettin, “Yeni Gün’de Cumhuriyet”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.62, C.XXI, Temmuz 2005

Hacıeminoğlu, Necmettin, “Türklerin Kurduğu İmparatorluklar ve Millî Devletlerde Egemenlik Anlayışı”, **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellere Sunulan Bildiriler,** TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.32, Ankara, 1987.

Heper, Metin, “Atatürk’te Devlet Düşüncesi”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004

Irmak, Sadi, “Atatürk ve Meclis”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, S.8, Mart 1987,

İnalcık, Halil, “Atatürk ve Atatürkçülük”, **Doğu Batı**, S.29, Ağustos, Eylül, Ekim-2, 2004

İnalcık, Halil, “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995

İnalcık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayun”, **Belleten**, C. XXVIII, S. 112, Ekim 1962

İnalcık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, **Belleten**, C. XXVIII, S.112, Ankara, Ekim 1964,

İnalcık, Halil, “Türkiye’de Cumhuriyet Fikrinin Gelişme Safhaları”, **Türk Kültürü**, S.25, Kasım 1964

Kalaycıoğlu, Ersin -Ali Yaşar Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, (Ed. E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay), İstanbul, 1986

Kardaş, Rıza, “Ziya Gökalp’in Sisteminin Bir Alt Sistemi Olarak Küçük Mecmua’ya Toplu Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.28

Karpat, Kemal, “Türkler (Cumhuriyet Devri)” mad., **İslam Ansiklopedisi**, MEB, C.XII, İstanbul, 1988

Kaynar, Reşat, “Türk Tarihinde Milli Egemenlik İlkesine Geçiş”, **Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellere Sunulan Bildiriler,** TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:32, Ankara, 1987

Kazancıgil, Ali, “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, **Toplum ve Bilim**, S.17, Bahar 1982

Kili, Suna, “1876 Anayasası’nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi”, **Kanun-ı Esasi’nin 100. Yıl Armağanı**, AÜSBF Yay., Ankara, 1978

Kodaman, Bayram, “Millî Hâkimiyet Fikrinin Gelişmesi”, **Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:17, Samsun, 22 Nisan 1986

Köni, Hasan, “Batıda ve Türkiye’de Milli Egemenliğin Gelişmesi”, **Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:17, Samsun, 22 Nisan 1986

Kuran, Ercümend, “Atatürkçülüğün Fikir Temelleri”, **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri**, (10-14 Aralık 1973), İstanbul, 1975

Önder, Mehmet, “Milli Mücadele’nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.20, C.VII, Mart 1991

Önsoy, Rıfat, “Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, Türkiye’de Demokrasi Hareketleri Konferansı 6-8 Kasım 1985, **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Ankara, 1986, C.4, S.1.

Özbudun, Ergun, “Atatürk ve Demokrasi” **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara, 1995

Özbudun, Ergun, “Atatürk ve Halkçılık”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992

Özbudun, Ergun, “TBMM’nin Hukukî Niteliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.I, 1985, S.2.

Selen, Hâmit Sadi, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, **Atatürk Konferansları 1963**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

Şimşir, Bilal N., “Ankara’nın Başkent Oluşu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 20, C. VII, Mart 1991

Tanfer, Vehbi, “Atatürk’ün Türk Milletine Armağan Ettiği Milli Bayramlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.39, C.XIII, Kasım 1997

Tevetoğlu, Fethi, “Atatürk’le Okyar’ın Çıkardıkları Gazete: Minber”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 13, C.V, Kasım 1988

Tosun, Hüseyin, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Cumhuriyet”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 56, C. XIX, Temmuz 2003, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Özel Sayısı

Tosun, Ramazan, “Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü, S.12, Bahar 2002

Tufan, Muzaffer, “Sosyolojinin Fransa’da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi -Tanzimat’ın Dış Etkenleri”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK, Ankara, 1994

Tunç, Hasan, “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler ve Kanun-ı Esasi”**, Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi**, Konya, 2000

Yalçın, E. Semih, “82. Yılında Cumhuriyet’in Kaygıları”, **2023**, S.54 (15 Ekim 2005)

Yalçın, E. Semih, “Ankara’nın Başkent Oluşunun Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Cumhuriyetin 80.Yılında Her Yönüyle Ankara**, Ankara 2004

Yalçın, E. Semih, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.29, C.10, Temmuz 1994

Yalçın, E. Semih, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, Kasım 1999, S.45

Yalçın, E. Semih, “Seksen Yıllık Cumhuriyetin Kimlik Meselesi”, **2023**, S. 30 (15 Ekim 2003)

Yalçın, E. Semih, “Türk Modernleşmesi ve Atatürk”, **2023,** S. 23 (15 Mart 2003)

Gazete Makaleleri

"'Saltanat-ı Milliye'miz ve Tesirleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.652, 5 Kasım 1922.

"'Halifetül-Müslimîn' Abdülmecid Hazretleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 666, 21 Kasım 1922

"30 Teşrinievvel Pazartesi Tarihi Celsesinde Müzakerat ve Münakaşaata Ait Zabıtlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.649, 1 Kasım 1922

"Açık Mektup Çankırı Mebusu Tevfik Efendi'ye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.666, 21 Kasım 1922.

"Adem-i Kabul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 26, 1 Mayıs 1920.

"Adliyemizin Islahı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1071, 14 Mart 1924

"Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1003, 26 Aralık 1923

"Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 992, 13 Aralık 1923

"Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 993, 14 Aralık 1923

"Ağa Han Kimdi, Ne Oldu?-2", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 994, 16 Aralık 1923

"Ağa Han Kimdi, Ne Olmak İstiyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 995, 17 Aralık 1923

"Ağa Han Kimdi, Ne Yapılmak İsteniyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 998, 20 Aralık 1923

"Ağa Han Kimdi, Ne Yapılmak İsteniyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 999, 21 Aralık 1923

"Ağa Han Kimdir, Neye Namzettir?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 997, 19 Aralık 1923

"Ağa Han ve Emir Ali Cenaplarına Tavsiyelerimiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 991, 12 Aralık 1923

"Ağa Han-Hilafet", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 662, 16 Kasım 1922

"Ağaoğlu Ahmed, "Hüseyin Cahid'e Cevabım", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 986, 6 Aralık 1923

"Âlem-i İslam'a Beyanname", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 16, 18 Mart 1920

"Anadolu Ajansı", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920.

"Anadolu Cumhuriyetin Takviyesini İstiyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1070, 13 Mart 1924

“Anadolu Hayatıyla Padişah Saltanatıyla Meşgul”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 155, 10 Nisan 1921.

“Anadolu İstanbul”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 70, 30 Ekim 1920

“Anadolu ve İstanbul”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 155, 10 Nisan 1921

“Anadolu’nun Sesleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.13, 3 Mart 1920

“Anadolu’nun Sevinci”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.653, 6 Kasım 1922

“Ankara Ne Tarafa Doğru Tevsi’ Etmelidir?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1000, 23 Aralık 1923

“Ankara Şen Ankaralılar Mesud…”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 941, 15 Ekim 1923

“Ankara Türkiye Devleti’nin Makarr-ı İdaresidir!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 937, 10 Ekim 1923

“Ankara Türkiye Devleti’nin Makarrı…”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 940, 14 Ekim 1923

“Ankara’da 3 Gün 3 Gece Şenlik!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 942, 16 Ekim 1923

“Asya Tehlikesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.6, 2 Şubat 1920

“Avrupa ve Biz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.4, 24 Ocak 1920.

“Babıâli İstifa Eylemiş ve Sevgili İstanbul Türkiye Büyük Millet Meclisi Namına İdare Edilmeye Başlanmıştır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.652, 5 Kasım 1922.

“BabıÂli Konferansa Gelmek İstiyor, Fakat Millet Onu Lağvediyor!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922

“Bâb-ı Âli ve Biz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.450, 8 Mart 1922.

“Bazı Tereddütler Münasebetiyle”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.957, 2 Kasım 1923

“Beyanname”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 16, 18 Mart 1920.

“Bir Servet-i Milliye Evkaf ve Tevhid-i Tedrisat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 757, 7 Mart 1923

“Bir Suitefehhüm”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.952, 28 Ekim 1923

“Bir Tekzip”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 46, 15 Temmuz 1920.

“Bir Tekzip”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1063, 5 Mart 1924

“Bizde Fen ve Fencilik”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.825, 25 Mayıs 1923

“Bolşevizm ve Avrupa”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.5, 28 Ocak 1920.

"Bünye-i Devlette İkilik", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 76, 15 Kasım 1920

"Bütün İslam Âlemi Bizimle Hemfikirdir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 659, 13 Kasım 1922

"Bütün İzmir Yolu Üzerinde!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.724, 28 Ocak 1923

"Büyük Gazi'nin Büyük Sözleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 779, 2 Nisan 1923

"Büyük Gazimizin Dün Geceki Nutukları", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.710, 11 Ocak 1923

"Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor, Heyet-i Temsiliye'nin Tamimi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.24, 23 Nisan 1920

"Büyük Millet Meclisi Dün Gece Sekiz Buçukta Türkiye Devleti'nin Şeklini Müttefikan 'Cumhuriyet' Olarak Tespit ve Dokuza Çeyrek Kala Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini Müttefikan 'Reis-i Cumhur' İntihap Eyledi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.954, 30 Ekim 1923

"Büyük Millet Meclisi Şekl-i Hükûmetimizi Tespit Eden Teşkilât-ı Esasiye Tadilatını Kabul ve Türkiye Cumhuriyetini İlan Eylemiştir", **Anadolu'da Yeni Gün**, 30 Ekim 1923

"Büyük Millet Meclisi ve Millet", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.28, 9 Mayıs 1920

"Büyük Millet Meclisi'nin Memlekete Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920

"Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920

"Büyük Millet Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.37, 10 Haziran 1920.

"Cephe Arkasında -I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 435, 19 Şubat 1922

"Cephe Arkasında -II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 437, 21 Şubat 1922

"Cephe Arkasında -III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 440, 24 Şubat 1922

"Cumhuriyet Tamimi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923

"Cumhuriyet ve Bugünkü Nesil", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1006, 30 Aralık 1923

"Cumhuriyet ve İstanbul Gazetelerinin Fikirleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923

"Cumhuriyet ve Sanat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 971, 19 Kasım 1923

"Cumhuriyet ve Tarih", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 981, 30 Kasım 1923

"Cumhuriyetçiyim, Milletçiyim, Islahatçıyım", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1084, 30 Mart 1924

“Cumhuriyetimizi Tesis Eden Kanun”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.954, 30 Ekim 1923

“Cumhuriyetin İlanına Mecbur İdik”, **İleri**, 31 Ekim 1923

“Cumhuriyetin İsmi, Şekli ve Kuvveti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 997, 19 Aralık 1923

“Damat Ferid’in Sükûtu”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S. 67, 23 Ekim 1920

“Devlet Merkezi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 942, 16 Ekim 1923

“Dün Büyük Millet Meclisi Makam-ı Hilafetin, Şer’iye ve Evkaf Vekâletinin İlgası Hakkındaki Kanunları Kabul Eyledi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1062, 4 Mart 1924

“Dün Meclisimiz İttifak-ı Tâm ile Kararını Verdi: Türkiye Halkı İstanbul'daki Şekl-i Hükûmeti Ebediyyen Tarihe Müntakil Addetmiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.650, 2 Kasım 1922

“Dün Reisicumhur Hazretleri Başvekil ve Vekillerin Listesini Büyük Millet Meclisi’ne Arz Eylediler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.955, 31 Ekim 1923

“Dün Üçüncü Millî Seneye Girerken: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Siyaset-i Umumiyemiz Hakkında Pek Mühim Bir Nutuk İrad Ediyordular”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.445, 2 Mart 1922

“Dünden İtibaren Müdafaa-yı Hukuk Teşkilatı Halk Fırkası’na İnkılâb Eyledi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 973, 21 Kasım 1923

“Dünkü Fırka İçtimaında Fırka ‘Cumhuriyet Halk Fırkası’…”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1269, 11 Kasım 1924

“Ehemmiyetli Bir Tashih”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.649, 1 Kasım 1922

“Elifba Meselesi Etrafında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1071, 14 Mart 1924

“Emanat-ı Mübarekenin Teslimi Merasimi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 670, 26 Kasım 1922

“Esbab-ı Nifak”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.14, 10 Mart 1920

“Fevkalade Meclis-i Millî”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920

“Fikir Mücadelesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 978, 27 Kasım 1923

“Fransa Yeni Şekl-i İdaremizin Sitayişkârı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.942, 16 Ekim 1923

"Fransızlar İnkılabımızı Pek Muhik Görüyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 657, 10 Kasım 1922

"Galip Mağlup", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 980, 29 Kasım 1923

"Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İntihab Hakkındaki Beyannameleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.785, 9 Nisan 1923

"Gazi Paşa'nın Nutku ve Meclis'in Kararları", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1062, 4 Mart 1924

"Gazi Paşa'nın Nutku ve Meclis'in Kararları-2", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1064, 6 Mart 1924

"Gazi Paşa'nın Nutku ve Meclis'in Kararları-3", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1066, 9 Mart 1924

"Gazi Paşa'nın Nutku ve Meclis'in Kararları-4", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1067, 10 Mart 1924

"Geçen Yüz yirmi Senede Türkiye'nin Yenileşmesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1009, 2 Ocak 1924

"Gençlik ve Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.645, 27 Ekim 1922

"Geniş fikir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 968, 15 Kasım 1923

"Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 982, 2 Aralık 1923

"Hâkimiyet-i Milliye", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1, 10 Ocak 1920

"Hâkimiyet-i Milliyemiz Tehlikede midir?", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.718, 21 Ocak 1923

"Hâkimiyet-i Milliyenin Müteamil Şekli Cumhuriyettir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1005, 28 Aralık 1923

"Hâkimiyet-i Milliyenin Şâşâdar Tecelliyatından!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.710, 11 Ocak 1923

"Hâkimiyet-i Milliyenin Tecellisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.18, 29 Mart 1920.

"Hala da Usanmadılar mı?", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922

"Hâle Göre, Hasbıhal Kılıklı…" **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 969, 16 Kasım 1923

"Halife Hazretlerinin Tebrikatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.893, 20 Ağustos 1923

"Halk Fırkası Dünden İtibaren Resmen Teşekkül Etmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.913, 12 Eylül 1923

“Halk Fırkası’nın Perşembe Günkü Mühim İçtimaı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 977, 26 Kasım 1923;
“Halk Fırkasının Nizamnamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 913, 12 Eylül 1923
“Hars ve Medeniyet Üzerine Bir Musahabe”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.804, 1 Mayıs 1923
“Heyet-i İlmiyenin İnikadı Münasebetiyle”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.870, 20 Temmuz 1923
“Heyet-i Murahhasamız Takarrur Etmiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.651, 3 Kasım 1922.
“Heyet-i Vekile Azalarının İstifası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.952, 28 Ekim 1923
“Heyet-i Vekile Nasıl Teşekkül Edecektir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.953, 29 Ekim 1923
“Hıyanet-i Vataniye Kanunu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.26, 1 Mayıs 1920
“Hilafet ve Âlem-i İslam”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S.27, 5 Mayıs 1920
“Hilafet ve Âlem-i İslam”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.5, 28 Ocak 1920
“Hilafet ve Müslümanlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 672, 28 Kasım 1922
“Hilafet ve Müslümanlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 685, 13 Aralık 1922
“Hind Müslümanları Hakikati Nasıl Görüyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 670, 26 Kasım 1922
“Hind Müslümanları ve Son Melanet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 665, 20 Kasım 1922
“Hukuk-ı Aile Büyük Bir Adımdır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 986, 6 Aralık 1923
“Hükûmet Merkezi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 936, 9 Ekim 1923
“Hükûmet Merkezi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 944, 18 Ekim 1923
“Hükûmetin Muhtırası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 2, 14 Ocak 1920
“Hürriyet Dersi Verenlere”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 962, 8 Kasım 1923
“Hüseyin Cahid Bey’in Son Muhalefeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 963, 9 Kasım 1923
“Hüsn-i Niyet Nerede”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 970, 18 Kasım 1923
“İcra Vekilleri Heyetinin Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S.29, 13 Mayıs 1920.
“İcra Vekilleri Heyetinin İntihabı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 27, 5 Mayıs 1920.

"İhtilal mi İnkılab mı - I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.503, 10 Mayıs 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.504, 11 Mayıs 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.504, 11 Mayıs 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.505, 12 Mayıs 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - III", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.505, 12 Mayıs 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - IV", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.508, 16 Mayıs 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - VI", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.515, 24 Mayıs 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - VIII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.525, 7 Haziran 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - IX", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.548, 4 Temmuz 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - X", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.551, 7 Temmuz 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - XI", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.560, 18 Temmuz 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - XII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.567, 28 Temmuz 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - XIII", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.571, 1 Ağustos 1922
"İhtilal mi İnkılab mı - XIV", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.580, 15 Ağustos 1922
"İki Komünizm", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.64, 12 Ekim 1920.
"İki Vicdan: Âmâl-i Milliyenin Tahakkuku İçin Çalışanlar ve Onlara Çelme Takanlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.449, 7 Mart 1922.
"İlk Hutbe", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.672, 26 Kasım 1922.
"İlk Tedrisatta Tarihin Maksadı-I", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.858, 6 Temmuz 1923
"İlk Tedrisatta Tarihin Maksadı-II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.859, 8 Temmuz 1923
"İlk Vekiller Meclisi", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.28, 9 Mayıs 1920.
"İngiltere ve Türk Milliyetperverliği", **Hâkimiyet-i Milliye,** S.21, 13 Nisan 1920.
"İnkılabımız Nasıl Karşılanıyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1070, 13 Mart 1924
"İnkılabımızın Tekamülü", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1013, 7 Ocak 1924
"İnkılap ve Dostlarımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 667, 22 Kasım 1922.
"İnkılâp ve İstanbul", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 658, 12 Kasım 1922
"İntihab Kanununda Tadil Edilen Maddeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.781, 4 Nisan 1923
"İntihab-ı Velayet-i Ahd", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.722, 25 Ocak 1923;

“İrade-i Milliyenin Kuvveti, Mahiyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.15, 14 Mart 1920
“İrade-i Milliyenin Tezahürü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 28, 9 Mayıs 1920
“İslam Âlemi Ne Diyor?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.667, 22 Kasım 1922
“İslam Âlemi Sürur İçinde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 661, 15 Kasım 1922
“İstanbul Devair ve Müessesatına Talimat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 656, 9 Kasım 1922
“İstanbul Matbuatı ve Ankara”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 940, 14 Ekim 1923
“İstanbul’da Bütün Nezaretler İlga Edildi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 655, 8 Kasım 1922
“İstanbul’da Vaziyet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.23, 20 Nisan 1920.
“İstanbul’daki İngiliz Oyunları”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920
“İstanbul’un İntihabdaki Vazifesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.788, 12 Nisan 1923
“İstanbul'da İngiltere Himayesini Düşünenler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 35, 3 Haziran 1920
“İstiklal Mahkemesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1001, 24 Aralık 1923
“İstiklal Mücadelesi Devam Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 990, 11 Aralık 1923
“İş Başına”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923
“İş, İş!!...”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 960, 6 Kasım 1923
“İşe Başlarken”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.786, 10 Nisan 1923
“İşgalin Mahiyeti ve Neticesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 19, 3 Nisan 1920.
“İtidal ve İnsaf ile”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 781, 4 Nisan 1923
“İtizar, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 80, 27 Kasım 1920
“İtizar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 83, 7 Aralık 1920
“İzmir’deki Çok kıymetli Hasbıhaller”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 731, 5 Şubat 1923
“Kanun Kuvvet ve Hâkimiyeti!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 780, 3 Nisan 1923
“Kararlarda ‘Mahsule-i Muhakeme’”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 900, 28 Ağustos 1923
“Kârilerimize”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 67, 23 Ekim 1920.
“Kemal Bey’in Bir Mütâlaa-i Siyasîyesi”, **Mecmûa-i Ebuzzîyâ**, S. 8, 4 Aralık 1880

“Konferansa İştirak Eden Her Devlet Ancak İki Murahhas Bulunduracak”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.646, 29 Ekim 1922.

“Kuva-yı Milliye Ne Oluyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.11, 24 Şubat 1920.

“Lordlar Kamarasında Türk Meselesi, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.24, 23 Nisan 1920

“Makarr-ı Hilafetin İşgali”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.17, 23 Mart 1920.

“Mebusan-ı Millete!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.20, 10 Nisan 1920

“Meclis-i Mebusan Etrafında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3, 20 Ocak 1920

“Meclis-i Mebusan Kapanabilir mi?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.7, 6 Şubat 1920

“Meclisin Kararı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.651, 3 Kasım 1922.

“Mektub Hadisesinin Tahlili”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 989, 10 Aralık 1923

“Merkez Meselesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 938, 11 Ekim 1923

“Meslekî Temsil”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 79, 23 Kasım 1920.

“Meslekî Temsil”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 81, 29 Kasım 1920.

“Meslekî Temsil”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 83, 7 Aralık 1920

“Meslekî Temsilde İntihab”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 67, 23 Ekim 1920

“Millet Meclisinin Dağıtılması”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.22, 17 Nisan 1920.

“Millet Vaziyete Hâkimdir, Heyet-i Temsiliye’nin Tamimi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.22, 17 Nisan 1920.

“Milletin Hukuk-ı Hükümranîi Temini İlan ve ‘İla Eyleyen Vesika-i Tarihiye”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S.650, 2 Kasım 1922

“Milletin Notası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.28, 9 Mayıs 1920.

“Millî Cumhuriyetin Millî Hürriyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1010, 3 Ocak 1924

“Millî Düşüncelerden Hayatta Cidal”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.96, 12 Ocak 1921

“Muhalefetin Başka Bir Cephesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 976, 25 Kasım 1923

“Muhterem Başvekilimizin Gazetemize Beyanatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.955, 31 Ekim 1923

“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir’de Kendi Haklarında Mütevazı Bir Başlangıçtan Sonra Nutuklarında Diyorlar ki”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.716, 30 Ocak 1923

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Nutku”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.447, 5 Mart 1922

“Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Millet Meclisi’ne Teklifinin Metni”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920.

“Mustafa Kemal Paşa’nın Nutku”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.25, 28 Nisan 1920

“Müfsidler Hadlerini Bilmelidirler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 958, 4 Kasım 1923

“Mühim Bir Kanun”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 788, 12 Nisan 1923

“Müttefikan Büyük Millet Meclisi Riyasetine İntihab Edilen Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Mühim ve Tarihî Nutukları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.888, 14 Ağustos 1923

“Onbirinci Asır, Yirmibirinci Asır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 174, 2 Mayıs 1921.

“Osmanlı İmparatorluğu Münkariz Olmuştur”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.648, 31 Ekim 1922

“Önümüzdeki Konferans”, “**Hâkimiyet-i Milliye**, S.647, 30 Ekim 1922.

“Paşa Hazretleri ile Bir Mülakat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.788, 12 Nisan 1923

“Rauf Beyefendinin Cinayet Hakkında Meclisteki Beyanatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 780, 3 Nisan 1923

“Resmi Vesaik-i Hıyanet: Satılmış Vicdanlardan Biri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 61, 6 Eylül 1920

“Risale Münasebetiyle”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 719, 22 Ocak 1923

“Rus Bolşevizmi Türk Komünizmi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 65, 16 Ekim 1920.

“Sağdan Sola Doğru – I”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 125, 6 Mart 1921.

“Sağdan Sola Doğru – II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 126, 7 Mart 1921

“Sağdan Sola Doğru – III”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 127, 8 Mart 1921

“Saltanat-ı Milliye, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 655, 8 Kasım 1922

“Siyasî Ruhiyatlarımız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 987, 7 Aralık 1923

“Siyasî Zihniyetlerimiz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 973, 21 Kasım 1923

“Son Dakikanın Mesud Haberleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.652, 5 Kasım 1922

“Son İstifalar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.953, 29 Ekim 1923

“Sükûn İstiyor muyuz?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 967, 14 Kasım 1923

“Şark Siyasetimiz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 57, 19 Ağustos 1920.

“Şekl-i Hükûmet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 940, 14 Ekim 1923

“Şekl-i İdare-Tevhid-i Tedrisat - II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 761, 12 Mart 1923
“Şura-yı Devlet”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S. 87, 18 Aralık 1920.
“Şuun”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.27, 5 Mayıs 1920
“Tahrikât Devam Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 966, 13 Kasım 1923
“Tahrikât Hariçten Başlıyor Dikkat!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 988, 9 Aralık 1923
“Tahrikat Hariçten de Başlıyor. Dikkat!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.988, 9 Aralık 1923
“Tamim”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920.
“Tarih Nazarında İstanbul Hükûmeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 60, 2 Eylül 1920
“Tarih Nazarında İstanbul Hükûmeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.60, 2 Eylül 1920
“Tarihî Bir Celse - I” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.649, 1 Kasım 1922.
“Tarihî Bir Celse- II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 651, 3 Kasım 1922.
“Tarihî Bir Celse-III”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.654, 7 Kasım 1922
“Tarihî Bir Celse-III”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.654, 7 Kasım 1922
“Tarihî Bir Celse-IV”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.655, 8 Kasım 1922
“Tarihî Bir Celse-V”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.656, 9 Kasım 1922
“Tarihî Bir Celse-VII Âlem-i İslam Ne Diyecek”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 662, 16 Kasım 1922.
“Tarihî Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.24, 23 Nisan 1920
“Telkin ve Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.998, 20 Aralık 1923
“Tesis ve Takrir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1004, 27 Aralık 1923
“Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 2. Maddesi Bir Kelimede Hülasa: Cumhuriyet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 926, 7 Eylül 1923
“Teşkilat-ı Esasiye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.943, 17 Ekim 1923
“Teşkilat-ı Esasiye-I”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.554, 11 Temmuz 1922
“Teşkilat-ı Esasiye-II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.556, 13 Temmuz 1922
“Teşkilat-ı Esasiyemiz Üzerinde Müzakerat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.942, 16 Ekim 1923

“Türk Milliyeti ve Bugünkü Medeniyet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 761, 12 Mart 1923

“Türk Zafer ve İnkılabının Dalgaları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1000, 23 Aralık 1923

“Türkiye Devletini Bir Cumhuriyet İdare Olarak Tesis Eyleyen Büyük Millet Meclisi’nin Tarihî Celsesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.954, 30 Ekim 1923

“Türkiye Hükûmet Merkezi Neresi Olacaktır?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 928, 30 Eylül 1923

“Türkiye Mukadderatı ve Boğazlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.3, 20 Ocak 1920

“Türkiye’nin Bir Sesi Vardır; O da Ankara’nın Sesidir, Çünkü İstanbul Esirdir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 451, 9 Mart 1922.

“Türkler Kalbden Cumhuriyetperverdirler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923

“Umdelerin Tatbikinde Şahısların Ehemmiyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.787, 11 Nisan 1923

“Umum Vali ve Kumandanlıklara Yazılan Tamim”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 16, 18 Mart 1920

“Usul-ı Meşveret Hakkında Mektublar -I”, **Hürriyet**, S. 12, 10 Eylül 1868.

“Usul-ı Meşveret Hakkında Mektublar -I”, **Hürriyet**, S. 12, 10 Eylül 1868

“Üç Umde Etrafında Bir Tahlil”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.789, 13 Nisan 1923

“Vahdeddin Âlemin Maskarası Oldu!” **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 677, 4 Aralık 1922.

“Vahdeddin’in Firarı ve İstanbul’daki Tesiratı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 665, 20 Kasım 1922

“Vahdeddin’in Firarı ve İstanbul”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 667, 22 Kasım 1922.

“Vahdet İhtiyacı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.12, 28 Şubat 1920.

“Vahdet-i Milliyeye Karşı İrtica”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.14, 10 Mart 1920

“Vaka Etrafında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 781, 4 Nisan 1923

“Ve Şavirhüm Fi’l-emr”, **Hürriyet**, S.4, 21 Temmuz 1868.

“Yazı Meselesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1073, 17 Mart 1924

“Yeni Adliye Teşkilatımız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1114, 8 Mayıs 1924

"Yeni Halife ve Mısır", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 683, 11 Aralık 1922

"Yeni Halife", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 667, 22 Kasım 1922.

"Yeni Türk Vatandaşlığı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1050, 19 Şubat 1924

"Zaaf Değil, Kuvvet İfade Eder!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 782, 5 Nisan 1923

"Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Etrafında Toplanacağımız Umdeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S.786, 10 Nisan 1923

"Zişan Halifemiz Efendimize Milletin Sadakati, Büyük Millet Meclisi'nden Atiye-i Seniyyeye Takdim Kılınan Ariza", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 26, 1 Mayıs 1920.

Abdülfeyyaz Tevfik, "Lisanımız ve Latin Huruf", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1083, 28 Mart 1924

Ahmet Cevdet, "Devletin Adı ve Şekli; Heyet-i Vekile", **İkdam**, 25 Eylül 1923

Ahmet Cevdet, "Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyetin Envaı", **İkdam**, 30 Ekim 1923

Ahmet Cevdet, "Teşkilat-ı Esasiyemiz", **İkdam**, 31 Ekim 1923

Ahmet Emin, "2 Teşrinisani", **Vakit**, 4 Kasım 1922

Ahmet Emin, "Bir Tereddüt Devrinden Sonra", **Vatan**, 26 Eylül 1923

Ahmet Emin, "Hâkimiyet ve Mesuliyet Bahsi", **Vakit**, 3 Kasım 1922

Ahmet Emin, "İlk Cumhuriyet Kabinesi", **Vatan**, 1 Kasım 1923

Ahmet Emin, "Türkiye Halk Cumhuriyeti", **Vatan**, 25 Eylül 1923

Ahmet Rasim, "Cumhuriyet-i İdare ve İlk Tesirleri", **Akşam**, 27 Eylül 1923

Ali Nusret, "Elifba Meselesi Etrafında", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 1074, 18 Mart 1924

Besim Atalay, "İslamda Halk Hâkimiyeti", Hâkimiyet-i Milliye, S. 794, 19 Nisan 1923

Besim Atalay, "İslamda Saltanat-II", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 798, 24 Nisan 1923

Celal Nuri, "Cumhuriyet-i Seniyye", **İleri**, 26 Eylül 1923

Feridun Fikri, "Yeni Heyet-i Vekileye", **Anadolu'da Yeni Gün**, 4 Kasım 1923

Hakkı Tarık, "Hükûmetimizin Şekli", **Anadolu'da Yeni Gün**, 4 Ekim 1923

Hamdullah Suphi, "Hüseyin Cahit ve Diğerlerine Cevabım", **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 984, 4 Aralık 1923

Hamdullah Suphi, “Nasihat Verenlerin Memleketi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 997, 19 Aralık 1923

Hilmi Yavuz, “Kuva-yı Milliye’den ‘Hâkimiyet-i Milliye’ye”, **Zaman**, 11 Haziran 2006

Hoca Rasih, “İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -I”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.715, 17 Ocak 1923

Hoca Rasih, “İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.718, 21 Ocak 1923

Hoca Rasih, “İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -III”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.719, 22 Ocak 1923

Hoca Rasih, “İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -IV”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.720, 22 Ocak 1923

Hoca Rasih, “İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -V”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.721, 24 Ocak 1923

Hoca Rasih, “İslamda Hâkimiyet ve Tesis-i Hükûmet -VI”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.723, 26 Ocak 1923

Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, **Tanin**, 27 Eylül 1923

Hüseyin Cahit, “Hilafetin Vaziyeti,” **Tanin**, 2 Aralık 1923

Hüseyin Cahit, “İnkılap”, **Renin**, 4 Kasım 1922

Hüseyin Cahit, “Ne Var?”, **Tanin**, 24 Ekim 1923

Hüseyin Cahit, “Şimdi de Hilafet Meselesi”, **Tanin**, 11 Kasım 1923

Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, **Tanin**, 31 Ekim 1923

Hüseyin Cahit, “Yeni Kabine”, **Tanin**, 1 Kasım 1923

İlyas Sami, “İslamda Hilafet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.717, 19 Ocak 1923

İlyas Sami, “İslamda Hilafet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.721, 24 Ocak 1923

İntihab Etrafında Fikirler ve Mütalaalar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.788, 12 Nisan 1923

İsmail Müştak, “Meclis-i Ayana İhtiyaç Var mı?” **Tanin**, 28 Eylül 1923

İsmail Müştak, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”, **Tanin**, 31 Ekim 1923

İzzet Ulvi, “Türklerde Halk Hâkimiyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S.811, 10 Mayıs 1923

Kütahya Mebusu Receb, “Tanin’e Cevabım”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 982, 2 Aralık 1923

Mahmut Esat, “Yeni Türkiye’nin Davası-II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.317, 9 Ekim 1921

Mahmut Esat, “Yeni Türkiye’nin Davası-II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.317, 9 Ekim 1921.

Mehmed Emin, “Halk Hâkimiyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 808, 7 Mayıs 1923

Mehmed Emin, “Halkçılık”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 809, 8 Mayıs 1923

Mehmed Şeref, “Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-I”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 761, 12 Mart 1923

Mehmed Şeref, “Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 776, 29 Mart 1923

Mehmed Şeref, “Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-III”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 777, 30 Mart 1923

Mehmed Şeref, “Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-IV”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 780, 3 Nisan 1923

Mehmed Şeref, “Hâkimiyet-i Milliye – İnkılaptan İstikrara-V”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 782, 5 Nisan 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -IX” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.828, 1 Haziran 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif Programı-IV” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.816, 16 Mayıs 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -V” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.820, 23 Mayıs 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -VI” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.822, 25 Mayıs 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -VII” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.825, 29 Mayıs 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -VIII” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.826, 30 Mayıs 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -X” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.831, 5 Haziran 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -XI” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.832, 6 Haziran 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -XII” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.833, 7 Haziran 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif -XIII” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.845, 21 Haziran 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif-Asrî Maarif Müesseselerinden -III” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.812, 11 Mayıs 1923

Mustafa Rahmi, “Asrî Terbiye ve Maarif-Yeni Maarifin Felsefesi - II” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.811, 10 Mayıs 1923

Mustafa Rahmi, “Maarifde Gaye-I” **Hâkimiyet-i Milliye**, S.805, 3 Mayıs 1923

Namık Kemal, “Avrupa’da Cumhuriyet Fikirleri”, **İbret**, S.115, 14 Mart 1873.

Namık Kemal, “Bazı Mülâhazât-ı Devlet ve Millet”, **İbret**, S. 27, 9 Ekim 1872.

Namık Kemal, “Muhbir Ne Güzel Demiştir”, **Hürriyet,** S.12, 14 Eylül 1868

Namık Kemal, “Usul-ı Meşveret Hakkında Mektublar-III”, **Hürriyet**, S 14, 30 Eylül 1868.

Namık Kemal, “Usûl-i Meşveret Hakkında Mektublar-V”, **Hürriyet***,* S.17, 20 Ekim 1868.

Namık Kemal, “Yine Girit Meselesi Tazelendi”, **Hürriyet**, S. 24, 19 Aralık 1873.

Necmeddin Sadık, “Hilafet Meselesi Hakkında Lütfi Fikri Bey’in Arizası Münasebetiyle”, **Akşam**, 11 Kasım 1923

Necmeddin Sadık, “Ne Oluyoruz?”, **Akşam**, 11 Ekim 1923

Necmeddin Sadık, “Türkiye Cumhuriyeti”, **Akşam**, 30 Ekim 1923

Ruşen Eşref, “Yeni Devir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 957, 2 Kasım 1923

S.A, “Millî Hukuk”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.843, 19 Haziran 1923

Suavi, “Hutbe”, **Muhbir**, S.34, 13 Mayıs 1868

Suphi Nuri, “Bugünün İnkılabı”, **İleri**, 5 Kasım 1922

Suphi Nuri, “Yaşasın Cumhuriyet”, **İleri**, 30 Eylül 1923

Şevket Mehmed Ali, “Adlî İnkılab Esasları ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.798, 24 Nisan 1923

Taha Akyol, “Hâkimiyet Milletindir”, **Milliyet**, 23 Nisan 2007.

Taha Akyol, “Hâkimiyeti Milliye”, **Milliyet**, 24 Nisan 2006

Toktamış Ateş, “Cemil Koçak Tarihi Tartışmak”, **Bugün**, 27 Haziran 2006.

Trabzon Mebusu Hüsrev, “Anadolu’ya- Refik Halid Bey’e”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 80, 27 Kasım 1920

Trabzon Mebusu Hüsrev, “İstanbul Felaketi-I”, **Hâkimiyet-i Milliye,** S.20, 10 Nisan 1920

Velid Bey Mübarek Olsun Diyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 956, 1 Kasım 1923

Velid Ebuzziya, “Ablar Gelince Dolaplar Döndüler Ama Ne İstikamette?”, **Tevhid-i Efkâr**, 31 Ekim 1923.

Velid Ebuzziya, “Cumhuriyet Bahsi de Nereden Çıktı”, **Tevhid-i Efkâr**, 25 Eylül 1923

Velid Ebuzziya, “Cumhuriyet Bahsi Tavazzuh Ediyor mu?”, **Tevhid-i Efkâr,** 18 Ekim 1923

Velid Ebuzziya, “Efendiler Devletin Adını Taktınız İşleri de Düzeltebilecek misiniz?”, **Tevhid-i Efkâr**, 31 Ekim 1923

Velid Ebuzziya, “Efendiler İstical Ediyorsunuz”, Tevhid-i Efkâr, 30 Ekim 1923

Velid Ebuzziya, “Muarızlarınızdan Değil, Dostlarınızdan Sakınınız”, **Tevhid-i Efkâr**, 14 Ekim 1923

Velid Ebuzziya, “Muarızlarınızdan Değil, Dostlarınızdan Sakınınız”, **Tevhid-i Efkâr,** 14 Ekim 1923

Yakup Kadri, “Genç Cumhuriyetimiz ve Eski Muhalefet-1”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1005, 28 Aralık 1923

Yakup Kadri, “Genç Cumhuriyetimiz ve Eski Muhalefet-2”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1006, 30 Aralık 1923

Yakup Kadri, “Genç Cumhuriyetimiz ve Eski Muhalefet-3”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.1008, 1 Ocak 1924

Yakup Kadri, “Meclis ve Hanedan Bütçesi”, **Akşam**, 6 Şubat 1924

Yakup Kadri, “Yeni Türkiye ve Eski Devlet”, **İkdam**, 3 Kasım 1922

Yunus Nadi, “Cumhuriyet ve Hürriyet”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 11 Kasım 1923

Yunus Nadi, “Evvela Türkiye”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 12 Kasım 1923

Yunus Nadi, “Hedefe Yürüyeceğiz”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 31 Ekim 1923

Yunus Nadi, “Hiç Yoktan Bir Mesele”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 30 Eylül 1923
Yunus Nadi, “Hükûmetin Vazifesi”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 5 Kasım 1923
Yunus Nadi, “Kervan Yürümelidir”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 14 Kasım 1923
Yunus Nadi, “Türkiye Cumhuriyet”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 30 Ekim 1923
Yunus Nadi, “Türkiye İçin Cumhuriyet Tarihî Bir Zarurettir”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 2 Kasım 1923
Yunus Nadi, “Türkün Mefkûresi”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 26 Kasım 1923
Yunus Nadi, “Vüzuh, Sarahat ve Kat’iyet Lazımdır”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 4 Kasım 1923
Yunus Nadi, “Yeni Hükûmet”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 31 Ekim 1923
Ziya Gevher, “Büyük Gazi’nin Hitabesi Önünde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.889, 15 Ağustos 1923
Ziya Gökalp, “Derûnî Hayat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.818, 21 Mayıs 1923
Ziya Gökalp, “Fırka Nedir?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 794, 19 Nisan 1923
Ziya Gökalp, “Fırka Nedir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 794, 19 Nisan 1923
Ziya Gökalp, “Fırkaların İçtimai Tasnifi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 802, 29 Nisan 1923
Ziya Gökalp, “Fırkaların Siyasî Tasnifi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 797, 23 Nisan 1923
Ziya Gökalp, “İlim ve Siyaset”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.805, 3 Mayıs 1923
Ziya Gökalp, “Millî Tesanüdü Kuvvetlendirmek”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.824, 28 Mayıs 1923
Ziya Gökalp, “Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 821, 24 Mayıs 1923
Ziya Gökalp, “Reyimi Kimlere Vermeliyim?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 792, 17 Nisan 1923
Ziya Gökalp, “Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S.816, 16 Mayıs 1923

Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu'da Yeni Gün

Bugün

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Hürriyet

İbret

İkdam

İleri

Mecmua-i Ebuzziya

Milliyet

Muhbir

Renin

Tanin

Tevhid-i Efkâr

Ulus

Vakit

Vatan

Zaman

EKLER

Ek-1

حاكميت ملية

بويوك ملت مجلسى دون كيجه مركز بحقده تورکیا دولتنك شكلنى متفقاً «جمهوريت» اولهرق تثبيت وطغوزه چاريك قاله غازى مصطفى كمال پاشا حضرتلرينى متفقاً «رئيس جمهور» انتخاب ايلهديى

رئيس جمهور مزك خطابه سى

عقل سليمك غلبه سى

<<جمهوريتى تأسيس ايدن قانون>>

تورکیا رئيس جمهورى دولتنك رجيمدر!

Hakimiyet-i Milliye, S. 954, 30 Ekim 1923

Büyük Millet Meclisi Dün Gece Sekizbuçukta Türkiye Devletinin Şeklini Müttefikan "Cumhuriyet" Olarak Tesbit ve Dokuza Çeyrek Kala Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini Müttefikan "Reisicumhur" İntihab Edildi (Manşet)

Ek-2

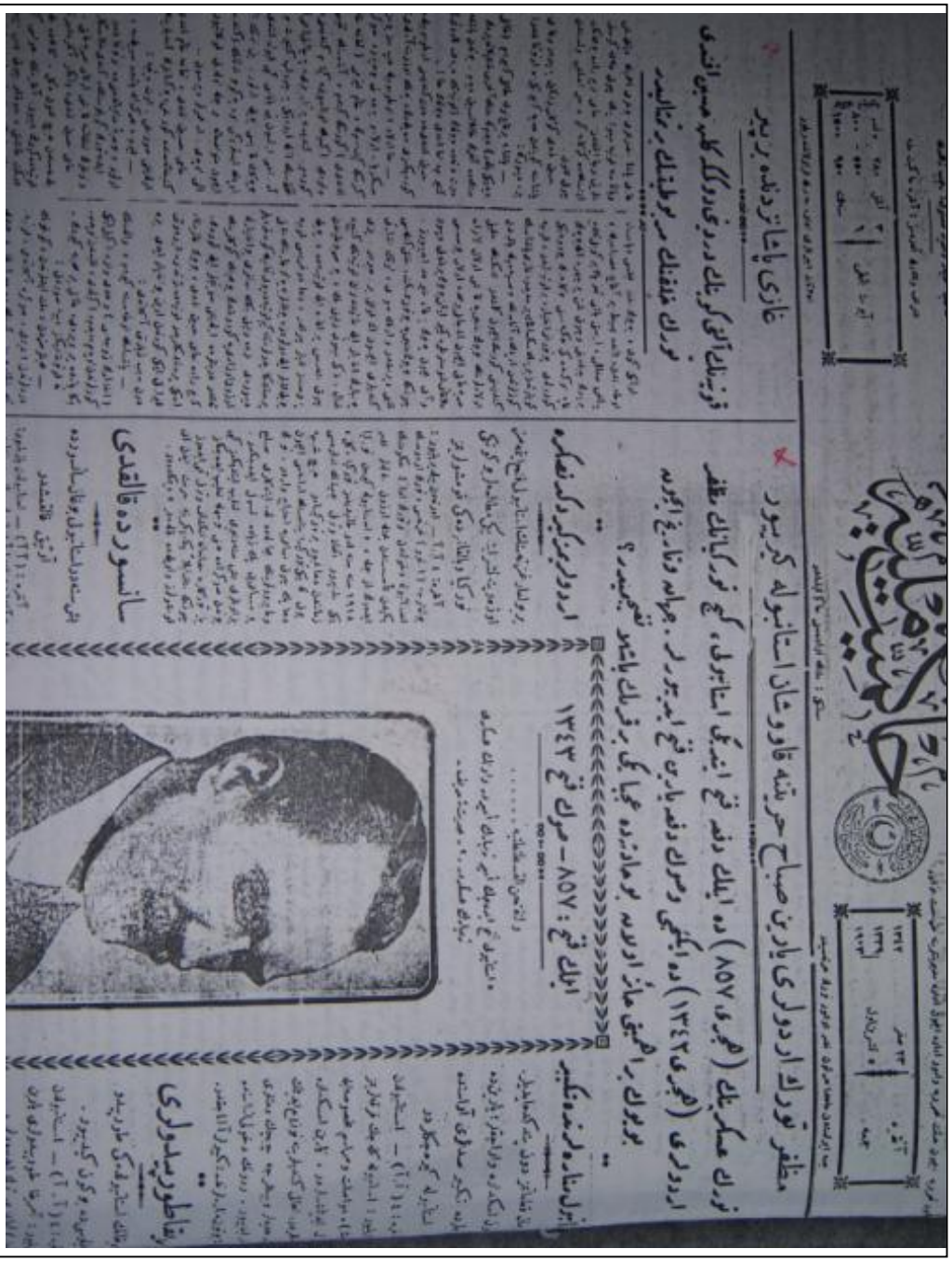

Hakimiyet-i Milliye, S.932, 5 Ekim 1923
Muzaffer Türk Orduları Yarın Sabah Hürriyetine Kavuşan İstanbul'a Giriyor (Manşet)

Ek-3

Hakimiyet-i Milliye, S.934, 7 Ekim 1923
Muzaffer ve Kahraman Kıtaatımız Dün Sevgili İstanbul'a Girmiştir

Ek-4

Hakimiyet-i Milliye, S.937, 10 Ekim 1923
Ankara Türkiye Devletinin Makarr-ı İdaresidir! (Haber Başlığı)

Ek-5

حاکمیت ملیه

دولت مرکزی

تورك ـ له معاهدسی

کنه‌دی دیورکه

خصوصی محابره‌مزك فخر افلری

یکی تشکیلات اساسیه مناوزرنده مذاکرات

هیئت وکیلهٔ نك طرز تشکلی ورئیس جمهورك وظیفه‌سی

فرانسه یکی شکل اداره‌مزك ستایشکاری

"تانه" غزته‌سی یزه‌جمصر اینگلیکنی برمقاله‌سنده

بوحوك خاطره‌مزك عظیم خدمتلرینی ذکر ایدیور

فداکار ضابطلرمزك معاشلری

غازی پاشا مقرنده، ضابطلرمزك شرف ومیهنپرورانه

تأسیس ایده‌جك شکل اوزرینده مشغول اولیورلر

آنقره ده ۳ کون ۳ کیجه شنلك!

دوده خلقی وقایلریمزی قارشیلامه توفوندی

هلال احمرك اعضاء هیئتی

استانبول کیتدی

خلق فرقه‌سنك اجتماعی

Hakimiyet-i Milliye, S. 942, 16 Ekim 1923

Ek-6

دون رئيس جمهور حضرتلرى باش و كيل وو كيلرك ليسته سنى بيوك ملت مجلسنه عرض ايلهديلر

مجلس، حكومت ليسته سنى ١٦٦ رأى ايله منفعاً تصويب ايتدى

باش و كيلمز

محترم باش و كيلمزك خارجه سياسى

بوتون تورك كازسرور ايتديره

بوسوريه مضافنده و بربالمه "كوزلوبنت" ودريك

طرفنده اوزك محبس بيسنه قارشيسنده

اكوره اساسلى برسبب قوت اولمقسزين...

جمهوريت وداع

ملتزك اعتمادنه ايتبكى جمهوريت حكومتك موفقيتى

Hakimiyet-i Milliye, S.955, 31 Ekim 1923

Dün Reisicumhur Hazretleri Başvekil ve Vekillerin Listesini Büyük Millet Meclisi'ne Arz Eylediler

Ek-7

Hakimiyet-i Milliye, S. 997, 19 Aralık 1923
Cum[h]uriyetin İsmi, Şekli ve Kuvveti
Halk Fırkası'nın Dünlü İçtimaı
Ağa Han Kimdir, Neye Namzeddir?

Ek-8

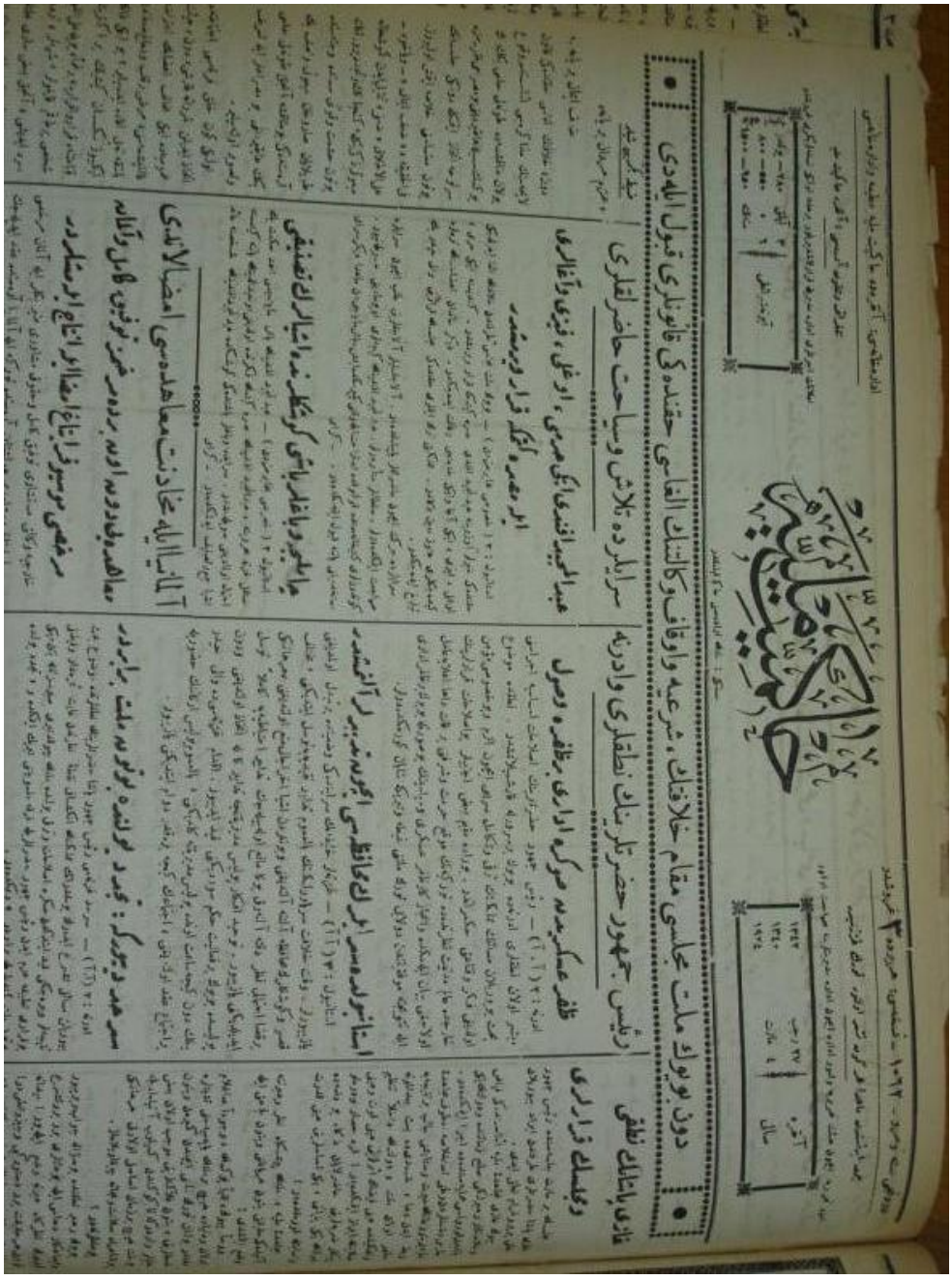

Hakimiyet-i Milliye, S. 1062, 4 Mart 1924
Dün Büyük Millet Meclisi Makam-ı Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekaletinin İlgası Hakkındaki Kanunları Kabul Eyledi (Manşet)

ÖZET

MÜJDECİ, Mustafa, **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Cumhuriyet Fikri, Oluşumu, Gelişimi (1920-1924)**, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Türk modernleşme tarihinin en önemli dönüşümünün yaşandığı 1920-1924 yılları arası dönem, Türk tarihinde ilk defa olarak siyasî anlayış ve sistemde ciddi bir farklılaşmanın yaşandığı yıllar olarak tarihe geçmiştir. Türk İnkılâbı'nın lideri Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu dönemin en önemli tanıklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bakış açısıyla 1920-1924 arasında Türkiye'de cumhuriyet fikrinin oluşumu ve gelişimi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede konu Millî Mücadele döneminden Halifeliğin kaldırılmasına kadar geçen süre içerisinde olaylar, kurumlar, faaliyetler, tartışmalar, değerlendirmeler ve görüşler zaviyesinden ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Cumhuriyet
2. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi
3. Cumhuriyet fikri
4. Millî egemenlik
5. Türkiye Büyük Millet Meclisi

ABSTRACT

MÜJDECİ, Mustafa, **The Emergence and Development of The Idea of Establishing A Republic in Hâkimiyet-i Milliye (The Sovereignty of The Nation) Newspaper (1920-1924)**, Doktorate Thesis, Ankara, 2008.

As known, the most important transformation process of Turkish modernization took place in between the years 1920-1924. In this period controversial ideas and ideological conflicts about political views and characteristic of the governing system emerged. Hâkimiyet-i Milliye newspaper, which the leader of the Turkish revolution Mustafa Kemal Pasha made his companions establish, was a witness of this newspaper the emergence and development of the idea of establishing a republic in between the years 1920 and 1924 is examined. In this respect the subject is surveyed in view of events, establishments, activities, arguments, evaluations and opinions from the War of Independence years to the year 1924 when the caliphate was abolished.

Key Words

1. Republic

2. Hâkimiyet-i Milliye (The Soverignty of the Nation) newspaper

3. The idea of establishing a republic

4. National sovereignty

5. Turkish Grand National Assembly